

2020
65, 2

EUSKERA

2020
65, 2

IKERKETA ZENBAKIA

GAI BEREZIA: EUSKALTZAINDIAREN MENDEURRENA: GRAMATIKA JARDUNALDIA

GRAMATIKA JARDUNALDIA

- Salaburu, Pello: XXI. mendeko euskararen gramatika
- Álvarez, Rosario: *A fuego lento. La ansiada gramática de la RAG*
- Azkarate, Miren: Gramatiken auzi batzuk
- Bosque, Ignacio: *La Nueva gramática* académica. Estructura, contenidos y análisis de la variación
- Rigau, Gemma: *La Gramàtica de la llengua catalana* del Institut d'Estudis Catalans. Descripción y prescripción

BESTE IKERKETAK

- Bidart, Asier: Etxe-izen berriak arautzeko irizpideak
- Bidegain Eneko; Gostin, Andres: *Eskualduna* astekariko kideak eta laguntzaileak
- González de Viñaspre, Roberto: Arabako Zalla ibai-izenak nozitu duen itxuragabetze-prozesua
- Hernandez, Jone Miren; Altuna, Jaime: Gazteak eta euskararen erabilera: egin gabeko galderak
- Majuelo, Irati: Lehen eleberrigintza urbanoa: Saizarbitoria kasu paradigmatico gisa
- Monforte, Sergio: Partikula modalen arteko bateragarritasuna euskaraz
- Serrano, Amaia: Emakumeen gorputzak eta ahotsak Uxue Alberdiren *Aulki-jokoa* (2009) eleberrian
- Uranga, Belen: Gipuzkoako hizkuntzen mapa: hizkuntza-aniztasunaren azterketa, euskara bizi-berritzearen testuinguruan
- Urizar, Ane: Euskal hezkuntza sisteman eskolatutako marokoar jatorriko gazteak eta euskara
- Urreta, Irati: Euskararen ahoskera hizkera-maila ezberdinetan: aldagarritasuna aztertzen

LIBURU AIPAMENAK

- Duhalde, Maitena: *Fontes Linguae Vasconum*: 50 urte. Ekarpen berriak euskararen ikerketari / Nuevas aportaciones al estudio de la lengua vasca
- Ibargutxi, Felix: Gure literaturak gutxitan zapaltzen du futbol zelaia

EUSKERA

Euskera 2020, 65, 2
211-706

2020
65, 2

EUSKERA

2020
65, 2

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actas de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque
Work and Proceedings of the Royal Academy of the Basque Language

IKERKETA ZENBAKIA

GAI BEREZIA:
EUSKALTZAINDIAREN MENDEURRENA:
Gramatika jardunaldia
PELLO SALABURU (ARG.)

EUSKERA

Euskera 2020, 65, 2, 211-706, Bilbo. ISSN 0210-1564

E U S K E R A

IKERKETA ZENBAKIA

GAI BEREZIA:
EUSKALTZAINDIAREN MENDEURRENA:
Gramatika jardunaldia
PELLO SALABURU (ARG.)

2020
65, 2
BILBO
ISSN 0210-1564

EUSKALTZAINDIA

EUSKERA AGERKARIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo
Telefonoa: 94 415 81 55 • Faxa: 94 415 81 44
posta elek.: info@euskaltzaindia.eus • webgunea: www.euskaltzaindia.eus

Aldizkari hau beste agerariekin trukutzen da
Esta revista admite el intercambio con otras publicaciones
Cette revue s'échange avec d'autres publications
This journal can be exchanged for others by agreement

Testuen hizkuntza-orraketa: Euskaltzaindiaren Hizkuntza Kalitatearen Behatokia zerbitzua (HIZBEA)

© EUSKALTZAINDIA / R.A.L.V. / A.L.B.

Eskubide guztiak jabedunak dira. Ez da zilegi liburuki hau osorik edo zatika kopiatzea, ez sistema informatikoekin beronen edukia biltzea, ez inongo sistema elektronikoz edo mekanikoz, fotokimikoz, elektrooptikoz, fotokopiaz, erregistratuz edo beste bitartekoz berau transmititzea, aipamenetarako izan ezik, argitaratzailearen edo *copyright*aren jabearen aldez aurreko eta idatzizko baimenik gabe.

ISSN 0210-1564

Lege Gordailua: BI-1244-58

Diseinua: www.ikeder.es

Aurreinprimaketa: Composiciones Rali, S.A.
Costa, 12-14, 7º izda. – 48010 Bilbo

Inprimategia: G.Z. Printek, S.A.L.

2021eko uztailean inprimatua

EUSKERA AGERKARIA

Euskera Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala da eta 1920. urtetik argitaratzen da. Urteko lehen zenbakiak (buletinak) Euskaltzaindiaren lana eta bizitza akademikoa biltzen ditu, eta bigarrenak Akademiaren lan esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak jasotzen ditu. Zenbakiak urtea bukatu eta hurrengo sei hilabeteetan argitaratzen dira. Ikerketa artikuluak argitaratzeko, Idazketa kontseiluak, anonimotasuna bermatuz, kanpo ebaluatzaileen iritzia jasoko du.

***Euskera* agerkaria honako aurkibide, zerrenda eta datu-baseetan dago:**

- Azkue Bibliotekaren katalogoan
- Euskaltzaindiko webgunean
- Latindex Katalogoan
- Inguma datu-basean
- ISOC datu-basean
- Linguistic Bibliography datu-basean
- Dialnet datu-basean
- Emerging Sources Citation Index-en (ESCI)

Kalitate adierazleak:

CIRC (2021): C maila

MIAR (2020): 8.0 (ICDS)

La revista *Euskera* es el órgano oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia y se publica desde 1920. El primer número del año (el boletín) recoge los trabajos y actos académicos de Euskaltzaindia mientras que el segundo se dedica a publicar artículos de investigación originales, reseñas de libros y similares. Los números se publican dentro del semestre posterior a finalizar el año. Para publicar artículos de investigación, el Consejo de redacción, garantizando el anonimato, recurre a expertos externos.

La revista *Euskera* está disponible en los siguientes catálogos y bases de datos:

- Catálogo de la Biblioteca Azkue
- Página web de Euskaltzaindia
- Catálogo Latindex
- Base de datos Inguma
- Base de datos ISOC
- Base de datos Linguistic Bibliography
- Base de datos Dialnet
- Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Indicadores de calidad:

CIRC (2021): Categoría C

MIAR (2020): 8.0 (ICDS)

Euskera. 2020, 65, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

La revue *Euskera* est l'organe officiel de l'Académie de la Langue Basque / Euskaltzaindia ; sa publication a démarré en 1920. Le premier numéro de l'année (le bulletin) présente les travaux et la vie de l'Académie de la Langue Basque / Euskaltzaindia ; le second quant à lui publie des articles concernant des travaux de recherche, des comptes rendus de livres, ou autres sujets similaires. Les numéros sont publiés au cours du semestre qui suit la fin de l'année. En ce qui concerne la publication d'articles de recherche, le Comité de rédaction s'entoure d'experts extérieurs à qui il garantit l'anonymat.

La revue *Euskera* est présente sur les catalogues et bases de données suivants :

- Catalogue de la Bibliothèque Azkue
- Page web d'Euskaltzaindia
- Catalogue Latindex
- Base de données Inguma
- Base de données ISOC
- Base de données Linguistic Bibliography
- Base de données Dialnet
- Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Indicateurs de qualité :

CIRC (2021) : Catégorie C
MIAR (2020) : 8.0 (ICDS)

Euskera is the official journal of *The Royal Academy of the Basque Language / Euskaltzaindia* and has been published since 1920. The first number or bulletin published each year reflects the Academy's work and academic activities, while the second one contains original research articles, book reviews and the like. Issues are published in the six month period following the end of the year in question. For the publication of research articles the editorial board seeks the opinions of external evaluators, while preserving their anonymity.

The *Euskera* journal appears in the following indexes, lists and databases:

- Catalogue of the Azkue Library
- Website of Euskaltzaindia
- Latindex catalogue
- Inguma database
- ISOC database
- Linguistic Bibliography database
- Dialnet database
- Emerging Sources Citation Index (ESCI)

Quality indicators:

CIRC (2021): group C
MIAR (2020): 8.0 (ICDS)

Euskera. 2020, 65, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

EUSKALTZAINDIA

EUSKERA AGERKARIA

IDAZKETA KONTSEILUA

Zuzendaria: ANDRES URRUTIA. Euskaltzaindia. Bilbo

Idazkari akademikoa: ANA TOLEDO. Euskaltzaindia. Donostia

Teknikaria: JON ARTZA. Euskaltzaindia. Bilbo

ADOLFO AREJITA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JEAN-BAPTISTE COYOS
Iker (C.N.R.S., Bordele 3, UPPA). Baiona

JOSEBA ANDONI LAKARRA
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

ANDONI SAGARNA
Euskaltzaindia. Donostia

PATXI SALABERRI
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

MIKEL ZALBIDE
Euskaltzaindia. Donostia

AHOLKU BATZORDEA

MIXEL AURNAGUE
*CNRS, J. Jaurès Unibertsitatea.
Tolosa, Okzitania.*

MIREN AZKARATE
Euskaltzaindia. Donostia

JOXE AZURMENDI
Euskal Herriko Unibertsitatea. Donostia

MARTINE BERTHELOT
Perpignano Unibertsitatea. Perpignan

XARLES BIDEGAIN
*Paueko eta Aturri herrialdeetako Unibertsitatea.
Baiona*

JOSU K. BIJUESCA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

GIDOR BILBAO
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

IÑAKI CAMINO
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

ANA ETXAIDE
Nafarroako Unibertsitatea. Iruñea

JOSE RAMON ETXEBARRIA
Euskal Herriko Unibertsitatea. Bilbo

MAITE ETXENIKE
Universitat de València. Valentzia

PATXI GOENAGA
Euskaltzaindia. Gasteiz

RICARDO GOMEZ
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

MANUEL GONZALEZ
Real Academia Galega. Coruña

MARTIN HAASE
Bambergo Unibertsitatea. Bamberg

JOSE IGNAZIO HUALDE
Illinoiseko Unibertsitatea. Illinois

ITZIAR IDIAZABAL
Euskal Herriko Unibertsitatea. Gasteiz

XABIER ITZAINA
*CNRS, Centre Emile Durkheim,
Sciences por Bordeaux. Bordele*

JOSEBA INTXAUSTI
Euskaltzaindia. Donostia

IÑAKI IRAZABALBEITIA
Elhuyar Fundazioa. Usurbil

JACINTO ITURBE
Euskal Herriko Unibertsitatea. Leioa

JABIER KALTZAKORTA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JON LANDABURU
CNRS, Paris. Kolonbiako Kultura Ministerioa

ALBERTO LOIZATE
Basurtuko Ospitalea. Bilbo

JUAN MADARIAGA
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

JOAN MARTÍ
Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica. Bartzelona

ENENKO OREGI
Eusko Jauriaritza. Gasteiz

JON ORTIZ DE URBINA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

ROSA MIREN PAGOLA
Deustuko Unibertsitatea. Bilbo

JOSE ANTONIO PASCUAL
Real Academia Española. Madrid

TXOMIN PEILLEN
Euskaltzaindia. Baiona

IBON SARASOLA
Euskaltzaindia. Donostia

JOAN MARI TORREALDAI †
Euskaltzaindia. Donostia

MIRIAM URKIA
UZEI. Donostia

JUAN JOSE ZUBIRI
Nafarroako Unibertsitate Publikoa. Iruñea

Aholkulariak: JOSEBA ZABALETA eta ERRAMUN OSA (*Euskaltzaindia. Bilbo*).

EUSKERA

AURKIBIDEA

EUSKALTZAINDIAREN MENDEURRENA: GRAMATIKA JARDUNALDIA

- [221-238] XXI. mendeko euskararen gramatika
SALABURU, Pello
- [239-256] A fuego lento. La ansiada gramática de la RAG
ÁLVAREZ, Rosario
- [257-281] Gramatiken auzi batzuk
AZKARATE, Miren
- [283-310] La *Nueva gramática* académica. Estructura, contenidos y análisis de la variación
BOSQUE, Ignacio
- [311-327] La *Gramàtica de la llengua catalana* del Institut d'Estudis Catalans. Descripción y prescripción
RIGAU, Gemma

BESTE IKERKETAK

- [331-361] Etxe-izen berriak arautzeko irizpideak
BIDART, Asier
- [363-400] *Eskualduna* astekariko kideak eta laguntzaileak
BIDEGAIN Eneko; GOSTIN, Andres

Euskera. 2020, 65, 2. 217-218. Bilbo
ISSN 0210-1564

- [401-443] Arabako Zalla ibai-izenak nozitu duen itxuragabetze-prozesua
GONZÁLEZ DE VIÑASPRE, Roberto
- [445-479] Gazteak eta euskararen erabilera: egin gabeko galderak
HERNANDEZ, Jone Miren; ALTUNA, Jaime
- [481-515] Lehen eleberrigintza urbanoa: Saizarbitoria kasu paradigma-
tiko gisa
MAJUELO, Irati
- [517-542] Partikula modalen arteko bateragarritasuna euskaraz
MONFORTE, Sergio
- [543-577] Emakumeen gorputzak eta ahotsak Uxue Alberdiren *Aul-
ki-jokoa* (2009) eleberrian
SERRANO, Amaia
- [579-604] Gipuzkoako hizkuntzen mapa: hizkuntza-aniztasunaren az-
terketa, euskara biziberritzearen testuinguruan
URANGA, Belen
- [605-624] Euskal hezkuntza sisteman eskolatutako marokoar jatorriko
gazteak eta euskara
URIZAR, Ane
- [625-657] Euskararen ahoskera hizkera-maila ezberdinetan: aldagarri-
tasuna aztertzen
URRETA, Irati

LIBURU AIPAMENAK

- [661-667] *Fontes Linguae Vasconum*: 50 urte. Ekarpen berriak euskararen
ikerketari / Nuevas aportaciones al estudio de la lengua vasca
DUHALDE, Maitena
- [669-674] Gure literaturak gutxitan zapaltzen du futbol zelaia
IBARGUTXI, Felix

Euskaltzaindiaren mendeurrena: Gramatika jardunaldia

2019ko uztailaren 11n

Euskera. 2020, 65, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

XXI. mendeko euskararen gramatika

SALABURU, Pello

Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU). Euskara Institutua
salaburu@ehu.eus

Hasierako urteak

Gramatika batzordea 1980ko hamarkadaren hasieran abiatu zen lanean, hain zuzen ere urte horretako martxoan, Euskaltzaindiak Hondarribian egin zuen bilkura batean. Hola gauzatzen zen Arrasaten egindako IX. biltzarrean aipatu zen asmo berria. Bide luzea, hortaz, lanean hasi zen hartatik orain artio egin dena. Lehenbiziko Gramatika batzordea 1980ko apirilaren 18an izendatu zuen Akademiak: Pierre Lafitte zen buru; Jean Haritxelar, buruorde; Patxi Goenaga, idazkari eta Maria Pilar Lasarte, idazkariorde. Eta erabakiaren berri ematen duen Euskaltzaindiaren agiriak hitzez hitz dio batzorde lagun izanen direla «Arrasateko batzarrean txostenak egin zituztenak» eta «gaur gramatika lanetan sartuak diren beste zenbait ikerleren izenak». Ez zen besterik zehazten: izen horiek ere gaineratu beharko direla, hortaz, aipatu lau lagunei, nahiz nor ziren ez zen espresuki esaten. Orain dela 40 urte inguruko kontuak dira hauek guztiak. Erraz esaten da.

Batzordea berehala hasi zen bilerak egiten, Gipuzkoako Foru Aldundiko Julio Urkijo liburutegi txukunean. Orduan hainbeste jende hurbiltzen zen bilkuretara, batez ere lehenbiziko hilabeteetan. Tartean ziren, noski, Arrasateko batzarrean txostenak egin zituztenak, agiriak nahi zuen bezala. Hastean, norabide argirik gabe abiatu ziren batzordekideen eztabaidak: gramatika egin behar zela, behar bezala taxutuko zela, bai, zerbait berria, bai, baina ez zen sobera gehiago zehazten, eta inprobisatze puntu handia gertatu zen hasierako bilera haietan. Gero, 1981ean, Loiolan egin zituen Euskal-

Euskera. 2020, 65, 2. 221-238. Bilbo
ISSN 0210-1564

tzaindiak Barne jardunaldiak, eta han beste izen batzuk zehaztu ziren batzordekide gisa: Patxi Altuna, Alfonso Irigoien, Xabier Kintana, Jose Antonio Mujika, Karmele Rotaetxe eta Rikardo Badiola. Praktikan ez zegoen, hala ere, espero zitekeen bezala eratu: batzordekide ofizial batzuk ez ziren modu sistematikoan joaten bileretara eta, kontrakoa, kideak ez ziren beste batzuk agertzen ziren anitzetan: Lino Akesolo, Miren Azkarate, Pello Salaburu, Ibon Sarasola, Jose M. Larrarte, Pello Salaburu, Jesus Uranga, Adolfo Arejita... Azkenean, dinamika horrek berak finkatu zuen hilabete gutxitan taldearen osaera.

Askatasuna izan zuten batzordekideek gaiak lantzeko orduan, bakoitzak nahi zuen gaia aukeratu eta ekartzen zuen eztabaidara, ibilian hasi eta gaiak landu ahala azkenean gramatika osoak itxura hartuko zuelakoan edo: urte horretako irailean Patxi Altunak, adibidez, inesiboari buruzko lan bat aurkeztu zuen, eta Lafittek beste bat euskal artikuluz. Eta berehala egin zuen Euskaltzaindiak batzordearen lehenbiziko argitalpena, 1981ean: *Gramatika Batzordearen lanak* zuen izena eta eztabaidatzen hasteko gisako koadernoan zen. Honako lan hauek biltzen ditu (tartean aipatu berri ditudan biak):

P. Lafitte: «-a artikulua atzizkia»

P. Altuna: «*Non* Ziburuko Etxeberrigan»

L. Akesolo: «Sintaxi kasu bakantxo bat: *Noren-Zeren* sailekoa. *Ghiritinho perfekzionarioaren Pratika* liburua aztertuz»

J. Haritxelar: «Euskararen bi latiboak»

Lan horren argitaratzeak garrantzi handia izan zuen batzordekideei konfiantza emateko, gero eginen ziren lan eta azterketa guztien abiapuntua izan baitzen. Aipatu lan horiek 1980ko iraileko eta 1981eko urtarrileko batzarretan aurkeztu ziren euskaltzainen aurrean. Liburuxka horren aurkezpena Patxi Goenaga batzorde idazkariak sinatua da. Han kontatzen du, historia pixka bat eginez, nola Euskaltzaindiak hasiera eman zion Arrasaten bere IX. biltzarrari 1979ko abenduaren 20an, eta nola 1980ko Pazkoetan («Bazkotan», dio berak, oraingoz batasuna bidean zenez) beste bilera batzuk egin ziren Hondarribian. Hala sortu baitzen Gramatika batzordea, esan bezala, Hondarribian.

Batzordearen eginkizunik nagusiena, «materialeak, langaiak, biltzea zen, geroago, lan horietan oinarriturik, Euskaltzaindiarena izango den Gramatika osatu ahal izateko. Batasun bidean, orain arte ortografian eta morfologian barna ibili gara. Gramatika batzorde hau batez ere sintaxiari lotuko zaio». Gela polit eta ilunkara hartan hasi ziren, bada, batzordekideak eztabaidan, Lafitte zela buru: isilik egoten zen anitzetan, bileratik kanpo balitz bezala, baina, halako batean, eztabaidagairen batek haren atentzioa pitzen bazuen, berehala goititzen zuen burua eta iritzi zorrotza ematen zuen.

Asmoa zen orduan liburuxka hori bezalakoak sortuz joatea: «Ale honekin ematen diogu hasiera batzorde honetara aurkezten diren lanen argitaratzeari». Eta segitzen du: «Azken batean, honelako argitalpen batek izan dezakeen zentzu bakarra honetan datza, hots: eztabaida eta kritika sortzean. Uste dugu, lanak –eta batez ere, geroko lan baten oinarri izan nahi badute– ahoz eztabaidatzea baino hobe dela izkribuz eta arrazoiak emanez kritikatzeko».

Ikusten denez, eztabaidagaiak (unibertsitateetan *working papers* deitzen dena) gisako zerbait sortu nahi zen: «Batzorde honek ateak zabalik ditu lan egin nahi duten guztientzat, behin eta berriro esan dugun bezala. Lan ugariak behar baititugu. Eta lan ugariak esku artean izateko bide bakarra, langileak ere ugari izatea da». Halaxe zioen: ikusten denez, badirudi «anitz» hitz esperpentiko hori sortu gabe zegoela oraindik.

Horiek, hortaz, batzordearen sorrerako kezak. Nik dakidala, hasierako liburuxka horrek –anitzetan gertatzen den bezala– ez zuen segidarik izan, bigarrenekorik gabe gelditu zen. Lehenbizikoa eta azkena. Baina batzordeak segitu zuen eta, pixkanaka, egin behar ziren lanak zehaztu ahala, prozesu horretan lankide taldea mugatuz joan zen, azkenean dozena bat lagun inguru gelditu artio. Gramatika bat idaztea, hori zen helburu nagusia, aurretik eztabaidagai batzuk ongi landu ondoren.

Iruñeko batzarra 1984an

Nahiko fite, Euskaltzaindiak hala eskaturik, batzordeak 1984an Iruñean gramatikari buruz egin behar zen batzarrean aurkezteko bideratu zituen bere

eginbehar eta ahaleginak. Eta aurkeztu ere, Iruñean aurkeztu zen geroztik *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak* (EGLU) deituko zen lanaren lehenbiziko liburukia. Arturo Campi3n omendu nahi izan zen, eta haren gramatika go-goan zuela aukeratu zuen Euskaltzaindiak Iruñeko hiria gramatika berriaren lehenbiziko liburukia aurkezteko toki apropos gisa. Perpaus bakuna aztertzen zuen liburuak. Gero Euskaltzaindiak argitara eman zuen: ordenagailuen garaia ere bere hasieretan zela, testua idazmakinez taxutua agertu zen liburu dendetan lehenbiziko edizio hartan, goitiago aipatu dudan liburuxkarekin ere gertatzen zen gisan. Eskuz eginak biak, hortaz. Ez zen orduan, jakina, corpus elektronikorik eta holako gauzarik, eta OEH ere bidean zen oraindik. Holako guztiak geroagoko lanak baitira.

Hasierako liburuki horrek bi atal nagusi ditu, modu sistematikoan bi urratsetan landuak: izen sintagma eta aditz sintagma. Eta «urrats» hitza ere hautatu zuten batzordekideek, Patxi Altunaren proposamenari jarraiki, izenburuan paratzeko: *Lehen Urratsak*. Batzordea ongi ohartzen baitzen lana handia izanik ere, hasierako zerbait baizik ez zela, interesatuen artean eztabaida piztu nahi zuena, eta hala aurkeztu nahi izan zuen. Lan hura, batzordekideek berria sentitzen bazuten ere, ez zen hain berria: gai haiek behin eta berriz azertuak izanak ziren aitzineko gramatiketan, eta batzordeak aurretik esandakoa bildu eta sistematizatu nahi izan zuen. Ez zen hori, hala ere, lan txikia izan. Ordu asko sartu behar izan ziren: batetik, aurrekoa bildu eta ahalik eta modu koherenteenean aurkezteko. Besteak beste, horrek terminologia egokitu eta lantzea ere eskatzen zuen, gramatikak ez baitzetozen bat kontu horietan ere, eta, gainera, hemendik kanpo egiten ziren lanetan beste mota bateko terminologia erabiltzen baitzen.

Merezi du zerbait esatea lana egiteko moduez ere, sistema hori erabili baitu batzordeak EGLU guztietan urte luze hauetan zehar. Behin eskema egin ondoren, gaiak sailkatu eta batzordekideen artean banatzen ziren. Gehienetan norik gogokoen zuena hautatzen zuen, erosoago sentitzeko. Hola, bakoitzak bere txostena prestatzen zuen eta idatzirik ekartzen zuen bilerara. Testua denen artean banatzen zen, eta txostena prestatu zuenak lerroz lerro irakurtzen zuen batzordekideen aitzinean. Bileretan eztabaida luzeak sortzen ziren, etengabeak... zerbait adostu eta ontzat eman artio. Ez zen gutxitan gertatzen adostutako hori berriz ere zalantzan jartzea hurrengo

bilera batean beste batzordekide batek ekarritako txostena eztabaidatzen zelarik. Kontraesanak behin eta berriz sortzen ziren. Eta batzuetan paragrafoa, edo gaiaren ataltxo hori kentzea erabakitzen zen. Batzordekideen artean beti bazen norbait, halakoetan, Altuna zenaren esana gogora ekartzen zuena, zerbait kentzea erabakitzen genuen bakoitzean: «Cuánto se *avansa* cuando se *presinde*». Lehenbiziko irakurketa egin eta eztabaidatu ondoren, batzordekideak berregin behar zuen testua, eta bigarren idazketa bat aurkeztu. Zenbaitetan, hirugarrena ere. Berriz ere sortzen ziren eztabaidak. Prozedura hori neketsua zen, idazketa ikaragarri luzatzen zuen, baina nahia-go zuen batzordeak hola lan egin, handik emaitza egokiagoa aterako zela-koan. Urte luzeak behar izan ditugu azkenean zazpi liburukiak eta eranski-nak bukatzeko, baina merezi izan du.

Azkenean, epeka bezala argitaratuz joan diren EGLUren zazpi liburukiak –azkena 2011n argitaratua–, eta bestelako gehigarri batzuk, aski ezagunak egin dira euskararen erabiltzaileen artean, eta erreferentzia bihurtu dira. Urte luze hauetan zehar Euskaltzaindiaren babesak, laguntzak, arnasak eta errespetuak egin du posible EGLU gisako lan bat aurkeztu ahal izatea.

Bide luzea

Zeren lehenbiziko liburu hark bigarrenari ireki baitzion bidea: 1984-1987 urteen artean landu zen aditza, bigarren liburukiko gai nagusia. Batzordea aditzen sailkapen eta deskribapena egiten saiatu zen, paradigmak ematera bakarrik mugatu gabe. Sailkapen formala egin zen, eta erabilera ere puntu askotan ongi deskribatu zen. Forma aldetik, interesgarria izan zen laguntzaileen paradigmak aurkezteko modua, adizki jokatuerei dagokienez: *da*, *du*, *dadin*, *dezan*... balio «bereko» adizkiak dira. Desberdintasunak? Lau aditz ditugula: *izan*, **edun*, **edin* eta **ezan*. Hori batetik. Lehenbiziko biak indikatiboko formak, bigarrenak subjuntiboan erabiliak. Ez zen hori hala esaten, hitz horiekin, sistematizazio formal hutsa baitzen, neurri batean, han egiten zena: batzuk *-n* gabe ager daitezke (*da*, *du*), besteek *-n* behar dute amaieran (*dadi-n*, *deza-n*). Baina desberdintasunak hola agertzeak badu abantaila handia, itxuraz hain konplexua dena aski sinplea den eskema argi

batean biltzen baita. Sistematizazio hori, gainerako adizkiekin ere erabilia, biziki adierazgarria gertatu zen EGLU-II liburukian. Ezaugarri formal batzuen bidez esplikatzeko dira aditz sisteman eratzen diren oposizioak. Hori eginez terminologia ere aldatu behar izan zen, aitzinetik erabiletan nekez kokatzen baitzen sistema berria. Dena den, puntu honi dagokionez, terminologiari dagokionez, egia da han egin ziren zenbait proposamenek (adibidez, *denbora* eta *tempusa* bereiztea) ez dutela gerora arrakasta gehiegi izan. Baina liburuan nahiko ongi azaltzen dira sailkapen formalak, batetik, eta erabilera, bestetik.

Hamarkada horren azkeneko bi urteetan, 1988-1990, eta behin perpaus bakunaren azterketa amaiturik, gai berri bati ekin zion batzordeak: zer gertatzen da perpaus horiek diskurtsoan eratzeko ditugunean?

Eztabaidak gertatu ziren batzordean, diskurtsoaren koherentzia zaintzen duten elementu horiek aztertzeko orduan: lokailu deitu zituen batzordeak (EGLU-III). Gaiak zerbait esatea ezinbestekoa ikusten zen, azterketa hori ez baitzen euskaraz egingo aurretik, modu sistematikoan bederen, eta beharrezkoa ikusten baitzen han-hemenka esandakoak (askotan hiztegiak, edo lan laxoetan) biltzea, ordenatzea eta argibide batzuk eskaintzea. Gainera, inguruko hizkuntzetako gramatiketan ere hasiak ziren holako lanak lantzen. Baina, bestetik, batzordeak ikusten zuen gai hau perpausaren analititik (perpausak markatzen du gramatikaren muga) urrunago doala. Hizkuntzan garrantzi handia dute lokailuek, baina, arrazoi askogatik, printzipioz gramatikaren muga naturaletatik urrunago daude. Hala, *Beñat etorriko da* diogunean, bere horretan azter daiteke perpaus hori, eta hor gertatzen diren gramatika erlazioak ondo azal daitezke «kanpora» jo gabe. Jakina, bistan da *Beñat* nor den identifikatu behar dugula, eta zerbaitek (hiztegiak) azaldu beharko digula *etorri* horrek zer esan nahi duen («hitz egiten duenaren tokira joan»). Baina hori ez dagokio zuzenean gramatikari, baizik hizkuntzari: gramatikaz gain, beste osagai askok hartzen baitute parte *hizkuntza* (gizakiok dugun gaitasun biologiko hori) deitzen den horretan. Perpaus horren ordez *Bingeli ezkletuko da* esaten badugu, berdin-berdin azal daitezke perpausaren barneko gramatika erlazioak, nahiz ez jakin nor edo zer izan daitekeen *Bingeli* eta zer izan daitekeen *ezkletu*. Badakigu *Bingeli* subjektua dela, eta ez datiboa, esate baterako. Baina *Bingeli ezkletuko zaio* entzuten badugu, bada-

kigu *Bingeli* datiboa dela. Gramatika aldetik gardenak dira bi perpausak. Baina ez dakigu zer esan nahi duten. Jo dezagun, hala ere, beste perpaus hau dugula: *Beñat, bederen, etorriko da*. Euskaldun orok ulertzen du hori. Baina, perpaus horretan, nola azaldu *bederen* hori zer den, perpausetik «kanpo» jo gabe? Zein dira hitz horren harreman gramatikalak perpausaren dauden gainerako elementuekin? Horregatik sortu zen eztabaida batzordean. Baina azkenean aurrera jotzea erabaki zen: gaiak interesa zuen, eta azalpen horiek baliagarriak gertatuko ziren testu idazketan jarduten zutenentzat. Diskurtso mailako lotura horiei, diskurtso markatzaileei, eskaini zitzairen hirugarren liburukia: EGLU-III.

Perpaus elkartuen atal bat, juntagailuena, landu zen 1991-1994 urteetan (EGLU-IV). Perpaus elkartuen gaiak lan sakonagoa eskatu zion batzordeari, eta batzordekideek ordu luzeak eman zituzten gai horren lantzen. Junta-dura, adibidez, orduraino inoiz egina ez zen bezala ikertu zen. Egia da lan egiteko baliagarriak ere aldatzen hasiak zirela, eta OEHko datu basea ere erabil genezakeela. Horrek asko erraztu zituen gauzak: edo, erraztu beharrean, esan dezagun garantia eta berme handiagoa eman zela batzordearen lanei. 1993an argitaratu zen *Euskal Gramatika: Perpaus Bakuna* liburua ere.

Handik urte batzuetara, 1999an, mendeko perpausari eskainitako lehen liburukia argitaratu zen (EGLU-V). Liburukiaren zirriborroa urte bat lehenago aurkeztu zen interesdunen aurrean, Euskaltzaindiak Areatzan egin jardunaldietan. Jendeak han egindako oharrak jaso zituen batzordeak, eta testuan integratu. Pixkanaka, gramatika beste itxura bat hartzen ari zela argi ikusten zen. Gaiak gero eta landuago ageri ziren, testuaren arazoibidea adibide anitzekin hornitzen zen, puntu eztabaidagarriak agerian uzten ziren. Rudolf de Rijk hizkuntzalari holandarrak urte hartan EGLU-I liburuari egin zion kritika zorrotza ere aski baliagarria izan zuen batzordeak aurrera begira nondik jo zehazteko.

Lehen liburuki horren ondotik beste bi etorri ziren: 2005ean EGLU-VI eta 2011n EGLU-VII. Azkeneko hiru liburuki horietan biltzen dira mendeko perpaus guztiak. Lana gero eta xeheago, liburuak gero eta trinkoago, liburu bakoitza argitara emateko gero eta urte gehiago. Tartean beste material batzuk ere argitaratu ziren: 1987an EGLU-I liburuaren eranskina (hitz

ordena eta *-ko* atzizkia ziren gaiak) eta 1988an lehenbiziko bi liburukien gai aurkibidea biltzen zuen eranskina).

Egoera aldatu da

Ikusten denez, 1980ko hamarkadan hasi eta ondoko urteetan ere segitu du lanean batzordeak, gorabeherekin, jakina: batzuetan lan hori joriagoa izan da, orduak eskatu ditu, eta beste batzuetan erritmoa ere apaldu eta moteldu da pixka bat. Kontuan izan behar da batzordea osatzen dugun kideok kanpoan egiten dugula lan, ez Euskaltzaindian, eta kanpoan egiten den lan horren aztergaia gramatika bada ere, ezin izan dugula zenbaitetan nahi genukeen adina ordu sartu egitasmo honetan. Bestetik, urte luze hauetan batzordea bera asko aldatu da: kide batzuk joan dira, beste batzuek erretiroa hartu eta bizitza beste begi batzuekin ikusten hasi dira, jende berria sartu da... Hasierako batzordea eta oraingoa ez dira, hortaz, izenaz baizik berdinak, kideei dagokienez. Zernahi gisaz, esan behar da lan egiteko sistema, hala ere, nahiko egonkorra izan dela urte hauetan guztietan.

Ez hori bakarrik: ikerketa eta lan akademikoa egiteko baldintzak ere gaineretik beheiti aldatu dira. Garrantzi handia du horrek. Hasierako urte haietan, hizkuntza kontuetan, ia Euskaltzaindia zen erreferentzia bakarra. Elizako gizonetan eta –neurri batean bederen– autodidaktismoan oinarritzen zen euskal Akademia. Aipatu dudan lehenbiziko liburuxka (*Gramatika Batzordearen lanak*) horren egileak hiru apaiz dira, eta laiko bat, Haritxelar, unibertsitate mundutik zetorrena. Nahiko argazki adierazgarria da hori. Gaur egun argazkia bestelakoa da.

Egun, orduan ez bezala, inoiz baino jende gehiago ari da lanean euskarekin, eta hizkuntzari buruz euskararen erabiltzaileok ditugun ikuspuntuak aberatsago eta funtsatuagoak dira. Erreferentzia bakarra ez, gaur egun euskaldunok anitz erreferentzia ditugu inguruan, gizartea bera hainbeste aldatu baita. Aldaketa honen ideia txiki bat datu honek eman dezake: Euskal Herriko Unibertsitatea sortu zenetik, aipatzen ari garen urte hauek baino pixka bat lehenago, 350.000 tituludun baino gehiago atera dira erakunde horretatik. Eta hor gehitu behar dira Deustuko Unibertsitatetik eta gainerako uni-

bertsitate zentroetatik atera diren guztiak. Gaur egungo euskal gizartea ezin da ulertu datu horiek kontuan izan gabe. Horrek ondorioa izan du euskararen ere: gaur egun UPV/EHU ezinbestekoak diren ikasgaien % 97 euskaraz egin daiteke.¹ Euskara ez da komunikazio hizkuntza bakarrik, euskara bera, esan nahi baita, hizkuntza bera, unibertsitateko ikergai bihurtu da.

Bada, urte horietan jarri ziren abian Deustuko Unibertsitatean euskal filologiako ikasketak, eta handik gutxira Euskal Herriko Unibertsitatekoak ere. Hainbeste urte horietan milaka jende formatu da unibertsitateetako geletan. Horrek euskal hiztunen erreferentzia guztiak aldatu ditu, eta horregatik Euskaltzaindiaren presentzia ere indarra galduz joan da, hizkuntza akademiak dituzten gizarte guztietan gertatzen den moduan. Ez da hori bakarrik: gaur egun euskarak irakaskuntzaren maila guztietan eta jakintza arlo guztietan du indarra; euskararen historia osoan baino gehiago eta hobeki idazten da; itzulpen asko egiten dira, literaturan eta gainerako esparruetan; literatura lanak argitaratzen dira; terminologia berezia eskatzen duten arloak lantzen dira; doktore tesi andana bat ere badugu, jakintza arlo guztietan; hemengo ikasle anitz kanpora joan da espezializatzeraz; komunikabideetan hogeita lau orduz entzun daiteke euskara, ongi prestatutako kazetariei esker eta abar. Eta, horren ondorioz, inoiz baino lan eta testu masa handiagoa dugu eskura, corpusetan bildua. Ez da gutxi hori. Euskararen argazkiak, 1980koa eta oraingoa, aski diferenteak dira.

Lan akademikoa egiteko modua ere aski desberdina zen. Hasiera hartan, euskaltzaleek bere buruaz fidatu behar zuten maizkara, edo noizbait lapitz batekin egindako esku-fitxa batzuetan kontsultatu behar zituzten zalantzak: «Halakok hola esaten zuen, eta halako liburuetan hola idatzi zuen». Egoera horretan landu zituen batzordeak lehenbiziko bi liburukiak, lanabes biziki mugatuak zituela. Euskarri informatikoei dagokienez, EGLU-IIItik aurrera hasi zen batzordea lanean Eusko Jaurlaritzaren Informatika Elkarteak (EJIE) testu klasikoen oinarrizko corpus bat antolatu eta CD batean eskuratu zionean. Han hasi ziren txostengileak lehenengo aldiz kontsultak modu sistematikoan, nahiz aski mugatuan, egiten.

¹ Datu hauek Nekane Balluerka errektoreak Forum Europa delakoan 2019/03/14an emanak dira.

Gaur egun gauzak biziki aldatu dira, eta ordenagailuaren sagutxoarekin egin daitekeen klik batek bat-batean irekitzen du euskal testuen munduaren ikuspegi zabala: milaka adibide bistaratzen dira, garai guztietako idazleek idatziak. Iturri aberats horretatik edan daiteke gaur egun, orduan ez bezala. Eta testu idatziak ezinbestekoak dira holako lan batean esaten direnak funtsatzeko. Babesa ematen dute, batez ere oraindik arlo anitzetan ongi finkatu gabe dagoen hizkuntzaren azterketan ari garelarik.

Urte horietan guztietan, batzordeak beste zeregin batzuk ere izan zituen. Euskaltzaindiari egiten zitzaizkion anitz galdera, zalantzak zirela eta, Gramatika batzordeak erantzuten baitzituen. Batez ere Jagonet-eko kontsulta zerbitzutik zetozkion batzordeari galderak. Gero, galdera horietaz eta emandako erantzunez baliatu zen Euskaltzaindia arau proposamenak egiteko ere.

2011z geroztik: Euskararen Gramatika

2011n, EGLU guztiak bukatuak zirela, berriz ere hasi zen batzordea pentsatzen nola hobetu eta gaurkotu lana. Batetik, bistan da, eman diren arrazoiengatik, liburuki guztiak ez ziren lanabes homogeneousekin landuak izan: lanak aurreratu ahala etxeko ordenagailuen erabilera areagotu zen, OEH-ren liburukiak eskura jarri ziren, corpusak gero eta handiago eta aberatsago ziren, euskal hizkuntzalaritzan sartutako ikertzaile gazteak sintaxiaren eta gramatikaren inguruko puntu zehatzak ikusmolde berriarekin hasi ziren lan-tzen... Beraz, egoera aldatzen ari zen lastertasun handiz.

EGLU osoak batasun handiagoa behar zuen. Eta horri ekin zion batzordeak: definituz, lehenik, argitaratutako liburuetan zer aldatu behar zen, zer hobetu, zer zuzendu, zer beste modu batera azaldu. Eta zehaztuz, aldi berean, zein ziren ukitu gabe geldituak ziren atalak, edo zeinek behar zuten sakontasun handiagoa. Hori definiturik, eskema luze bat prestatu zen, behin eta berriz eztabaidatu eta aldatu zena. Eta, ondoren, eskema horren edukia osatzen hasi ziren kideak.

Beste hizkuntza batzuetan (une hartan batez ere gaztelera, katalana eta gallegoa genituen buruan) prestatzen eta argitaratzen ari ziren gramatiken

pareko zerbait egin nahi genuen. Edo, guztiz parekoa ez bazen ere (kontuan izanik baliabideak, gramatika ikerketen tradizioa eta abar ez direla inondik ere pareko) ere, bai, gutxienez, zerbait homologagarria. Horrek eskatzen du datuak biltzea, bai, baina datu horiek gutxienerako marko teoriko baten barnean ibiltzea. Nekez egin daiteke gramatkarik egun *sintagma*, *flexioa*, *ergatibitatea*, *aditz inergatiboak eta inakusatiboak* (izen horrekin edo beste batekin), *argumentu sarea*, *osagarri*, *adjuntu* edo *buruaren kokagunea*... eta horien gisako kontzeptuei buruz erreferentziarik egin gabe. Edo, nahi bada, horiek aipatu gabe ere egin daitezke gramatikak. Baina ez dira inola ere homologagarriak izango. Gramatikaren deskripzioak egitura teorikoa behar du, gauzak ez baitaude ikertzaileen artean orain dela berrogei urte bezala.

Euskararen Gramatika hau idazteko ez da EGLU idazteko erabili zen metodologia bera baliatu. Orduan, atalak banatu ondoren, kideren batek idatzi txostena mahaian uzten zuen, eta bizpahiru aldiz (baten batean lau aldiz ere) eztabaidatzen zen denen artean, lerroz lerro, hitzez hitz, goitiago argitu dudak gisan.

Orain ez da prozedura bera erabili. Oraingoan txostengile bakoitzak askatasun handiagoa izan du, zentzu batean bederen: testuak ez dira gainerako kide guztien aurrean xeheki irakurri, orduan bezala. Txostengileak, testua kide guztien artean banatu ondoren, denen aitzinean azaldu du idatzitakoa hitzez, zalantzak izan dituen puntuak eztabaidatzeko bereizi ditu, eta azkenean besteren oharrak idatziz jaso ditu. Ez da esan beharrik kapitulu guztiak denen artean eztabaidatuak izan direla, eta kide guztiek izan dutela aukera langaiak sakon eztabaidatzeko. Baina prozedura arinago gertatu da oraingoan, aurrekoetan egiten ziren horrenbesteko txosten bertsioren joan-etorriak laburturik.

Azkenean, zer egin, zer kendu, zer aldatu, zer osatu... prozesu horrek beste emaitza bat ekarri du esku artean duzun gramatika hau eta EGLU elkarren artean konparatzen baditugu.

Badira atal oso-osoak guztiz berriak, aurrekoan ageri ere ez zirenak. Adibidez, lehenbiziko bi kapituluak: *Euskararen bereizgarri orokorrak* eta *Perpau-sa: sintagma zex diren*. Edo hamaikagarrena: *Gramatika* Kategoriak.

Badira EGLUn esandakoarekin erkaturik errozko zuzenketak egin eta guztiz berrituak aurkezten direnak: *Morfologia* inguruan eratu ditugun sei kapituluak, *Izena*, *Adjektiboa*, *Adberbioa*, *Hitz ordena: Informazio egitura* eta abar. Kapitulu horiek ere, neurri handi batean, guztiz berriak direla esan daiteke.

Badira EGLUn esandako zenbait gauza hain aldaketa sakonak izan ez dituztenak. Egia da berridazketa berria dutela, beste modu batera ordenatu ditugula eta abar, baina, neurri batean, menderakuntzaren kontuak azaltzeko orduan ez dugu hain aldaketa nabarmenik egin.

Badira, segur aski, ikerketa gehiago behar luketen atalak ere: aditzarena, adibidez, bat aipatzeagatik. Aditzaren ezaugarri batzuk tesi berezietan aztertu izan dira, baina badira beste puntu asko azterketa xehegoa merezi dutenak, segur naiz. Berez, hizkuntza baten gramatikaren azterketa ez da inoiz ere amaitzen, eta puntu bat argitzeak berarekin batera dakar puntu horri buruzko galdera gehiago sortzea. Gramatikaren gaia, batzuek uste dutenaren kontra, ez da inoiz ere agortzen. Hori gertatzen da jakintza arlo guztietan.

Baina EGLUrekin konparatuz, lan hau beste zerbait da. Bai formaz, eta bai edukiaz. Formaz, hemengo orrialde hauek EGLUkoak ez bezala, aise trinkoagoak baitira. Orrialdeak bete-betea ageri dira, tarte gutxirekin, eta adibideak ere lerro artean daude gehienetan. Irakurlea ohartuko da sarritan lan honek gai honetaz edo hartaz kontsultak egiteko balioko diola, dena hasieratik amaitu arte segidan irakurtzeko baino gehiago. Horregatik, dei gurutzatu asko egin dira, irakurlea atal batetik bestera bidaliz eta erreferentziak emanez. Eta arrazoi beragatik, kontu batzuk laburturik errepikatzen dira han-hemenka, irakurketa autonomoagoa gerta dadin.

Aurreko EGLU liburukiak bezala, gramatika honek ere baditu bi ezaugarri azpimarratu behar direnak: zuzenean hartarako egin ez bada ere, neurri batean bederen gramatika arauemailea da. Ez arauak ematen dituelako: Gramatika batzordea ez da nor arauak emateko, hori Osoko bilkurari baitaigokio, esan nahi baita, Euskaltzaindiari berari, eta ez batzorde bati. Baina testuan Euskaltzaindiak eman dituen arauak biltzen dira, aztertzen den gaiarekin zerikusirik baldin badute, eta bestela ere idaztankera mota bat hautatu da, lehentasuna eman zaie hautu batzuei, kontu batzuk azpimarra-

tu dira besteen gaineratik. Horregatik, iturria izan daiteke arau berriak proposatzeko, betiere komenigarria bada arauak proposatzea, jakina, idazle eta irakasleen artean beti gertatzen baita halako tentsio pertsonal bat, zenbaitetan arauen beharra sumatuz eta beste zenbaitetan arauen gehiegikeria ikusiz. Gramatika deskriptiboa da, zintzotasunez egin nahi izan da hori, baina aldi berean irakurleari norabide jakina markatzen dio. Hori guztia, baitetik.

Bestetik, hau da bigarren ezaugarria, batzordeak lan irekia aurkeztu nahi du, interesa izan dezaketenen artean eztabaidatua izan dadin. Betiere, aurrera begira, jendearen ekarpenak eskuratzeko prest dago batzordea, ezingo litzateke beste modu batera izan.

Edukiari dagokionez, esan bezala, hemen material gehiago dago eta gai berriak ere ukitzen dira. Terminologia dela eta, zenbait terminoren egokitu beharra ikusi da. Adibide batzuk emango ditut:

- *Sintagmen eraketa* eta *burua azkenean* jartzea zergatik gertatzen den azaltzen da. Gai teorikoagoa da hau, baina euskararen bereizgarri batzuk ongi azaltzen dituena.
- *Trantsitibo*, *adjektibo*, *adberbio*, *aldia* –eta ez *tempusa*–... Uste izan dugu egokia dela euskal gramatiken terminologia bestelako hizkuntzetako gramatiketan hedatuago dagoenera hurbiltzea.
- *Deklinabide* hitzaren ordez *Postposizio sistema* hautatu da. Hau ez da terminologia aldaketa bakarrik. Deklinabidea zer den nahiko modu argian dago onartua munduko hizkuntzalarien artean. Ez gara hemen bakarrik bizi. «Euskal deklinabide» deitu dugun horrek ez ditu ezaugarri horiek betetzen. Gramatikan azaltzen den bezala, beste sistema bat da.
- *Trantsitibitatea* eta *intransitibitatea* beste modu batera definitu dira, gainerako hizkuntzetan egiten den gisan. Hemen ere gauza bertsua gertatu da. Euskal gramatiketan aditz trantsitiboak eta intransitiboak bereizteko erabili izan diren irizpideak (laguntzailea nolakoa den, horrek erabakitzen du) ez dira egokiak (hizkuntzetan erabiltzen den irizpidea aditzaren argumentu edo sare tematikoarekin dago lotua).

- *Argumentuak* definitzen saiatu gara.
- *Adizki alokutiboa* xehekiago aurkezten da.
- *Perpaus osagarrien* atala beste modu batera egokitu da.
- *Izan, ukan, *edin, *ezan* aditzek biziki ongi islatzen dute euskararen aditz sistema, baina aurkezpenean hori guztia arintzen saiatu gara.
- Eranskinean ageri diren *Diskurtso markatzaileen* bi kapituluak guztiz berriak dira.
- *Determinatzaile mugatzaileen* artean *-a, -o, bat* eta *-ik* sartu ditugu.
- Lan luzea bada ere, ez da adizki taularik ageri.

Atal hau amaitzeko, gertaera kurioso bat aipatu nahi dut puntu honetan: asko eztabaidatu da batzordean *bat* zenbatzaileaz eta partitiboaz. Besteak beste, haien izaeraz, ea batzuetan artikulua ere badiren edo ez. Eta hala erabakirik sartu dira artikularen atalean. Bada, 1981ean idatzitako liburuxkan behatu nahi izan dut Lafitte zenak zer zioen honetaz, «*-a* artikulua atzizkia» baita han aurkezten zuen lanaren izenburua. Hasierakoa ekarriko dut hona, hitzez hitz: «Euskaraz berex ditzazke lau artikulua: *-a; -o; bat* eta *-ik*».

Adibideak

Ez dira ematen aldi bakoitzean aipatzen diren adibideen iturriak: autorea nor den esaten da, ez besterik. Gramatikan ageri diren adibide gehienak, betiere % 95etik gora, non ez diren kideek zuzenean sortutakoak (hori gertatzen baita adibide arruntekin), gaur egun euskal testuen gainean kontsulta daitezkeen hiztegi eta corpus publikoetatik atera dira. Corpusetan daude bilduak gure tradizioko idazle nagusien testuak eta gaur egungo idazleen testuak ere, dela liburuetakoak, dela egunkarietakoak. Badira ere itzulpenak testu horietako batzuetan. Adibide bakoitzean jarri da, parentesi artean, nori dagokion euskal testu hori, bestelako azalpenik eman gabe, eta itzulpenen kasuan ere itzultzailearen izena bakarrik jarri da, hau da, euskal testuaren egilearena. Bibliografian ere ez dira liburu horiek sartu, zerrenda

ez luzatzeagatik. Baina corpusetan bildua ez den libururen batetik hartua baldin bada adibidea, orduan bai, erreferentzia bibliografikoetan jasoa da.

Hortaz, zehatzago esateko, adibide guztiak egun eskura ditugun OEHtik (batzuetan hango siglak erabili dira iturria aipatzean) eta corpusetatik hartuak dira: EHUko Euskara Institutuak argitaratu dituen corpusetatik (*Ereduzko Prosa Gaur*, EPG; *Corpus Historikoa*, CH; *Euskal Klasikoen Corpora*, EKC; *Egungo Testuen Corpora*, ETC; Goenkale, EUDIMA eta abar); Zientzia eta Teknologiaren Corpora; Euskaltzaindiaren Lexikoaren Behatokiaren corpora eta abar. Beraz, adibideak handik hartu dira.

Hasiera batean adibide guztiak eredu estandarrean emateko erabakia hartu zuen batzordeak, baina batzordekideak berehala ohartu ziren ezinezkoa zela, horrek irakurleari bideak errazten bazizkion ere, adibideek egilearen eta tokiko mintzoaren kolorea galtzeko arrisku handia baitzuten. Batzuetan, gainera, ia ezinezkoa zen batuan paratzea (pentsa, adibidez, bertso batzuek ari bagara). Baina bere horretan utziz gero ere beste arazo batzuk sortzen ziren: batzuetan horretara jarria ez denak ez lituzke aise ulertuko, eta irakurketan laguntza izan beharrean azkenean oztopo ere gerta litezke. Hori dela eta, aukera koherente osoa egiterik ez zenez, txostengile bakoitzari askatasuna eman zaio adibideak egokien ikusten zuen moduan testuan paratzeko. Axaleko aldatetak eginez bakarrik, jakina. Batzuek estandarera jo dute, oso-osoan ez bada ere, beste kasu batzuetan ortografia bakarrik batu da, eta txostenetan ez dira falta erdiko bidea hartu dutenak ere.

Geroaz zerbait

Urte luzeetako proiektuaren beste urrats bat besterik ez da lan hau. Hasieran aipatu dudan liburuxkaren lau egileak dagoeneko ez daude gure artean. Orain dela ia 40 urte Euskaltzaindiak sortu zuen batzorde hartatik Miren Azkarate, Patxi Goenaga, Jose Antonio Mujika, Beñat Oiartzabal eta Pello Salaburu gelditzen dira batzordekide gisan. Alan King orain dela hila-bete batzuk zendu zen, gramatika hau aski aurreratua genuela. Eta urte horietan, pentsatzekoa denez, beste anitz izan dira etorri eta batzordea utzi dutenak. Denen izenak aipatu nahi ditut, alde edo moldez, jende askoren

lana baita hau, ez bakarrik gaurko egunean batzordea osatzen duten kideena. Gaur gogoan ditugu gure lankide diren edo izan diren guztiak:

Lino Akesolo (†)
 Patxi Altuna (†)
 Iñaki Amundarain
 Miren Azkarate
 Luis Baraiazarra
 Ane Berro
 Andolin Eguzkitza (†)
 Beatriz Fernandez
 Juan Garzia
 Patxi Goenaga
 Jean Haritschelhar (†)
 Nora Iriarte
 Alan King (†)
 Pierre Lafitte (†)
 Itziar Laka
 Joxe Mari Larrarte (†)
 Maria Pilar Lasarte
 Jesus Mari Makazaga
 Céline Mounole
 Jose Antonio Mujika
 Patxi Ondarra (†)
 Beñat Oyharçabal
 Paskual Rekalde
 Karnele Rotaetxe (†)
 Pello Salaburu
 Piarres Xarriton (†)

Geroari behatzen badiogu, ez da zalantzarik akademia baten zeregin nagusietakoa dela gramatika gaiak lantzea. Horretarako sortu zen Euskaltzaindia, eta hola bildu zen, espresuki, 1976ko estatutuetan ere, bere lehenbiziko artikulua lehenbiziko puntuan, xedeak zein dituen zehazten duenean: «Euskararen gramatika legeak ikertu eta mamitzea». Eta artikulua berean

aipatu dira hiztegia, arauak ematearen beharra eta filologiako eta hizkuntzaren inguruko ikerketak egitea.

Aurkezten dugun *Euskararen Gramatika* hau, hortaz, bete-bete sartzeko da Euskaltzaindiak definitutako zeregin nagusien artean. Gramatika batzordeak bete du agindua, eta lana gizarteari eta Euskaltzaindiari eskaini dio. Orain kritikak eta iritziak hartuko dira, eta horiek bildu eta integratu ondoren, Euskaltzaindiak erabaki beharko du lanarekin zer egin, hori ez baitagokio Batzordeari.

Mitxelena ere etorri izan zen inoiz hasierako bilera haietakoren batera. Mitxelenaren esanak beti dira kontuan hartzekoak, eta hemen bildu nahi dut orain berak halako batean esan zuen hura: «Gaia nahikoa bildu nuen, bai paperean eta bai *casette*-tan, baina gero, bilduak edo bildu ostekoak argitaratzerakoan, ez nuen oinarritzko martxa segitu».² Eta segidan argitu zuen zein den martxa hori:

Hau izaten baita, gehienetan, martxa hori: itaunketaren ondorioak (banan-banan edo, nolana ere den, tantaka eta dindika) artikulatu marduletan argitaratu ohi dira, xehetasunik ahaztu gabe, han-hemengo aldizkarietan. Orduan, oinarritzko puntuak bederen ongi finkaturik daudenean eta orduan bakarrik, jaso daitezke, labur eta trinko, obra jeneral bateko kapitulu gisa.

Nik, ordea, presak zirela eta osasuna (ongi ohartu ez banintzen ere artean) ongi ez zebilela, atzekoz aurrera atera nituen jendartera neure ahaleginen fruituak. Frantsesez, *brûler les étapes* deituko litzaioke nik egin nuenari, nahiz eta gero, halabeharren erruz edo, gaitzerrupean gorderik egon baldin bada ere munduari eskaini nahi nion argia.

Hori azpimarratu nahi dut, bada: gurdia ezin dela jarri idien aitzinean, baizik gibelean. Gaiak ongi landuak direnean bakarrik egiten dira laburpenak. Hemen eta mundu osoan.

Gramatika batzordeak bukatu du lan mardul hau: luzea, mila eta bostehun orrialdetik gora izango duena. Orain da garaia, hala nahi izanez gero,

² 1981, "Galdegaia eta mintzagaia euskaraz", *Obras Completas VII*, 336.

horren laburpena idazten hasteko, oinarrizko puntu batzuk, Mitxelenak zioen gisan, ongi ez bada ere, lehen baino hobeki, gutxienez, finkaturik dardenean. Orain, ez lehenago. Hola egin dute inguruko hizkuntza guztiek.

Segur gaude, bestetik, hemengo materiala ere erabil daitekeela arau berriak lantzeko langai gisa, arau berririk eman behar baldin bada, noski.

A fuego lento. La ansiada gramática de la RAG

A fuego lento. Real Academia Galegaren gramatika
irrikaz esperatua

A feu doux. La grammaire de l'Académie royale
galicienne attendue avec impatience

A long time coming. The long-awaited RAG grammar

ÁLVAREZ, Rosario
Real Academia Galega
rosario.alvarez@usc.gal

Noiz jaso: 2021-01-12
Noiz onartua: 2021-03-09

Euskera. 2020, 65, 2. 239-256. Bilbo
ISSN 0210-1564

Se describe el proyecto de gramática de la Real Academia Galega, en curso. La exposición está estructurada en cinco partes: el encargo y sus condiciones; las características generales de la gramática; los criterios para la elaboración del estándar gallego moderno y sus repercusiones en este proyecto; la definición del estándar sintáctico; y el equipo, estado de los trabajos y perspectivas de conclusión.

Palabras clave: gramática descriptiva, gramática prescriptiva, estándar lingüístico, variación lingüística, Real Academia Galega.

Real Academia Galega egiten ari den gramatika-proiektua deskribatzen da. Azalpena bost zatitan egituratuta dago: enkargua eta baldintzak; gramatikaren ezaugarri orokorrak; galiziera estandar modernoaren egiteko irizpideak eta horrek proiektu honetan dituen ondorioak; estandar sintaktikoaren definizioa; eta lantaldea, lanen egoera eta noizko bukatu nahi den.

Gako-hitzak: gramatika deskribatzailea, gramatika preskribatzailea, estandar linguistikoa, bariazio linguistikoa, Real Academia Galega.

Il s'agit de la présentation du projet de grammaire de l'Académie royale galicienne. Elle se présente en cinq parties : la commande et ses conditions, les caractéristiques générales de la grammaire, les critères d'élaboration du galicien moderne standard et leurs répercussions sur ce projet, la définition du standard syntaxique, l'équipe de travail, l'état des travaux et les perspectives de clôture du projet.

Mots-clés : grammaire descriptive, grammaire prescriptive, standard linguistique, variation linguistique, Académie royale galicienne.

A description of the Royal Galician Academy's grammar project. The explanation is structured in five parts: the commission and its conditions; the general characteristics of the grammar; the criteria for the elaboration of modern standard Galician and its repercussions on this project; the definition of the syntactic standard; the team, status of work and prospects for completion.

Keywords: descriptive grammar, prescriptive grammar, linguistic standard, linguistic variation, Royal Galician Academy.

Las páginas que siguen deben comprenderse en el marco de la jornada dedicada a mostrar las “gramáticas del siglo XXI de nuestro entorno”, que acompañó y sirvió de contexto a la presentación del texto de *Euskararen Gramatika* durante los actos conmemorativos del centenario de Euskaltzaindia. A petición de los organizadores, a quienes agradezco una vez más el convite y la oportunidad, se trataba de mostrar las características principales de las gramáticas ya publicadas o en vías de publicación por parte de las otras academias o instituciones equivalentes. La invitación a la Real Academia Galega, para presentar su *Gramática*, recayó en mi persona, dada la doble condición de coordinadora del Seminario de Gramática e IP del equipo de investigación encargado de la redacción de la gramática institucional.

La exposición está estructurada en cinco partes: (i) el encargo de la gramática y sus condiciones; (ii) las características generales del proyecto; (iii) los criterios para la elaboración del estándar gallego moderno y sus repercusiones en este proyecto; (iv) la definición del estándar sintáctico; y (v) el equipo, estado de los trabajos y perspectivas de conclusión.

1. El encargo

La Real Academia Galega (RAG) se estructura en tres Secciones (Lengua, Literatura e Historia) y en Seminarios (Gramática, Lexicografía, Onomástica, Terminología y Sociolingüística), pero carece de recursos humanos y económicos con que dotarlos todos de manera suficiente para el desarrollo de los distintos proyectos. En el momento de abordar la redacción de la gramática institucional, el Seminario de Gramática solo existía nominalmente, sin cuadro de personal ni posibilidades de incorporarlo, por lo que la Comisión Ejecutiva decidió encargar la obra al equipo de gramática del Instituto da Lingua Galega (ILG).

El ILG es un instituto universitario de investigación de la Universidade de Santiago de Compostela (USC), creado en 1971, y una de las dos “instituciones de la lengua” reconocidas socialmente. La Academia tiene la autoridad que le confieren la sociedad, por su carácter emblemático, y las leyes, que depositan en ella la guía y el control de la norma de acuerdo con

ese consenso social. El ILG tiene la autoridad científica, resultado de su actividad investigadora continuada desde hace casi medio siglo y también de la repercusión social de su trabajo de alfabetización (sobre todo, en su día, con maestros y otros funcionarios), de divulgación y de disposición pública de recursos.

En el momento del encargo, el ILG y la RAG tenían ya una fructífera trayectoria conjunta que avalaba y hacía natural este acuerdo de colaboración, en la que destacaremos solo las actividades más importantes de las que tienen que ver con la codificación del estándar. Las *Normas ortográficas e morfológicas do idioma galego*, editadas conjuntamente con el sello de ambas instituciones (1982, oficiales desde 1983), son el resultado de una demorada sucesión de seminarios en los que, basándose en datos diacrónicos y diatópicos proporcionados por el ILG, iba tomando acuerdos una comisión mixta paritaria; el texto final fue aprobado en sesión conjunta RAG-ILG. El *Vocabulario ortográfico da lingua galega* (1989-...), base para la fijación de la forma estándar del léxico, fue realizado íntegramente en el ILG con destino a la RAG (coord. Antón Santamarina & Manuel González); se editó de forma provisional en 1990 y posteriormente en 2004, antes de tomar formato definitivo como recurso web, siempre con la autoridad conjunta de las dos instituciones de la lengua. Ese fue también el procedimiento seguido en el primer diccionario académico de acuerdo con las NOMIG, el *Diccionario da lingua galega* (1990), dirigido por Constantino García y coordinado por Antón Santamarina & Manuel González en el ILG, antes de la creación del Seminario de Lexicografía de la RAG, que a partir de ahí se haría cargo de los proyectos lexicográficos de esta institución, en principio nutriéndose de los archivos y otros recursos propios del ILG. En suma, los principales instrumentos normativos se realizaron apoyándose en la documentación e investigación del ILG, fueron aprobados por las dos instituciones y publicados conjuntamente, antes del encargo de la gramática. Así se hará también más tarde con el *Diccionario de pronuncia da lingua galega*, coordinado en el ILG por Xosé Luís Regueira (2010).

Por todo ello, es comprensible que la RAG encargase la gramática al ILG, pues este centro contaba con una línea de investigación previa en este campo, que se beneficiaba del hecho de contar entre sus miembros con los

profesores de gramática de la USC y parte de los autores de la gramática de mayor circulación entonces, reunidos en un equipo con experiencia de trabajo conjunto en proyectos de gramática descriptiva de la lengua gallega moderna financiados con fondos públicos. Además, aunque ello no fuese ponderado por igual para el encargo, el ILG reunía otras características de interés: su alta implicación en proyectos innovadores tendentes a poner a disposición diversos tipos de *corpora*, base metodológica necesaria para la nueva empresa; una buena biblioteca especializada que, además, reúne una colección única de trabajos académicos realizados en el campo de la lingüística gallega, en su mayoría total o parcialmente inéditos, donados por autores y autoras o por profesores y profesoras que los dirigieron o formaron parte de los tribunales que los juzgaron; y, por supuesto, el alto nivel de confianza social en la autoridad científica del Instituto.

2. El proyecto

Aunque en el momento de realizar y aceptar el encargo no se precisan en detalle las características y condiciones del mismo, hay acuerdo tácito en que se requiere una gramática descriptiva de gallego moderno que suponga un avance considerable sobre las gramáticas anteriores, tanto en su extensión como en el alcance de la descripción; una gramática que, al mismo tiempo, sea moderadamente prescriptiva, como corresponde al carácter y mandato de la institución que la promueve, encargada tanto de la “elaboración da norma gramatical, ortográfica e fónica” como de orientar y asesorar sobre “temas relacionados co uso correcto da lingua”, tal como se recoge en los Estatutos modificados y aprobados por Real Decreto en 2000 (271/2000 de 25 de febrero).

En efecto, aunque se pone el acento en su carácter descriptivo, ni los impulsores desde la RAG ni los autores podemos olvidar que se trata de la gramática de una institución a la que se atribuye la autoridad en la orientación normativa, por lo que resultará inevitable que la descripción simple y pura se entienda como una prescripción; es decir, somos conscientes de que la recepción de la obra como “prescriptiva” acabará imponiéndose inexora-

blemente al carácter “descriptivo” proclamado por los redactores. Por otra parte, la Academia tiene la obligación de atender la demanda social de que se describa la *lengua estándar* y ello en sí es ya una petición de que se definan las características y límites de la variedad que puede recibir tal nombre, y en consecuencia de que se determinen con criterio las variantes que pueden o no ser aceptables, aunque sea en diferentes grados o perspectivas; con otras palabras, la “descripción de la lengua estándar” contiene en sí misma la insoslayable prescripción.

Además, es preciso tener en cuenta que los destinatarios principales de esta gramática son personas de nivel cultural medio o alto —como todos los que consultan las gramáticas no escolares de cualquier idioma—, por lo que con mayor frecuencia el objetivo de su consulta será resolver dudas sobre la aceptabilidad o corrección del uso del propio consultante o acerca de otras formas de expresión con que ampliar su plantel de opciones lingüísticas. La gramática de la Academia debe ser útil para el avance de la investigación lingüística y del conocimiento de la lengua por parte de los especialistas del área, pero no tiene en ellos su público objetivo preferencial.

¿Por qué entonces las reticencias y ese adverbio limitador, “moderadamente prescriptiva”? Se comprenderán mejor situándose en el contexto de recuperación reciente de los derechos lingüísticos acompañada de un proceso de estandarización acelerado, con consecuencias inevitables en el margen de certeza sobre la aceptabilidad de las formas lingüísticas —que alcanza tanto a los hablantes tradicionales como a los neohablantes, aunque de forma diferente— y en un estado de opinión controvertido sobre la normativización, que algunos grupos abrazan con un rigor extremo cercano a la obsesión contra la variación en tanto que otros la condenan acusándola de ser mutiladora de la creatividad de la lengua popular. La advertencia sobre el grado de prescripción quiere decir, en definitiva, que esta gramática no realizará por principio una selección entre construcciones gallegas, aceptando unas y condenando otras, sino que intentará integrarlas todas en la descripción, de acuerdo con los principios y criterios que expondremos más adelante.

Digamos, en suma, que el encargo aceptado fue la redacción de una gramática descriptiva de la variedad estándar del gallego contemporáneo,

basada en la tradición gramatical anterior y en la investigación propia y no publicada del equipo, comprobada mediante un corpus extraído del gallego oral y escrito en los últimos siglos. Implica un carácter normativo que no se persigue como objetivo principal y los autores asumimos la reticencia a etiquetarla como *prescriptiva* en el sentido de no extremar el carácter condenatorio de las opciones que se apartan de una norma univariante –como podría ocurrir en otros tiempos– sino de acoger e integrar en la descripción del estándar, en lo posible, la riqueza de la variación gramatical.

Los criterios del equipo en esta difícil tensión entre la descripción del uso y la prescripción normativa fueron explicitados en el marco del simposio *Variación e Prescripción*, organizado por el ILG en el año 2003, en el que procuramos dialogar con otros grandes proyectos peninsulares, para la gramática española (Violeta Demonte), la gramática catalana (Joan Solà) y la gramática portuguesa (Inês Duarte). Nuestra posición, “Entre o uso e a norma”, está publicada en un artículo conjunto de los entonces cinco miembros del equipo (Álvarez et alii 2004).

3. La elaboración del estándar gallego moderno

El alcance de la “misión” requiere que nos detengamos brevemente en las características esenciales de la elaboración del estándar del gallego moderno. Lo haremos con la exposición de los principios que rigen las *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego* (1982). Resalto los límites “ortográficas” y “morfológicas”, pues es preciso mantener la congruencia a partir de este nivel básico establecido.

A principios de los años ochenta, los redactores de las *NOMIG* (comisión mixta ILG-RAG) partíamos de unas premisas tácitas:

- La consideración del gallego como entidad lingüística unitaria, bien identificada, histórica y geográficamente.
- El proceso de estandarización forma parte del proceso de recuperación de los derechos lingüísticos de los gallegohablantes.

- Es preciso facilitar el acceso rápido a la lectura y a la escritura de una comunidad lingüística con un alto grado de conocimiento y uso oral de la lengua gallega.
- La variedad estándar debe obtenerse por elaboración y establecerse de forma que todos los gallegohablantes se vean igualmente reconocidos en ella, sin primar una variedad lingüística sobre otra.
- El lenguaje escrito debe reforzar la identidad y la conciencia de unidad existentes, por encima de la diversidad del lenguaje hablado.
- Se trata de resolver la heterografía anterior, con dos propuestas dominantes (ILG vs RAG): en la medida de lo posible se deben evitar soluciones ortográficas y morfológicas dobles.
- Las soluciones deben estar motivadas y debidamente justificadas.

Los criterios y objetivos fueron explicitados en el prólogo que acompaña las NOMIG desde la primera edición (RAG/ILG 2012: 9-11. Las citas que siguen están tomadas todas de este texto; los destacados son nuestros). La declaración se puede resumir en esta frase:

Unha lingua *común* asentada na *fala*, mais *depurada* de castelanismos, *supradialectal*, enraizada na *tradición*, *coherente* e *armónica* coas demais linguas de cultura.

El respeto a la **tradición**, en la que debe enraizarse la definición del estándar moderno, con proyección de futuro, explica la centralidad de los hablantes. El pueblo, la gente del común, gallegohablante en su mayoría, es quien mejor representa la tradición, pues se considera que este es el único estamento social que siempre fue fiel al uso de la lengua y garantizó su transmisión; una transmisión oral ininterrumpida (a *fala*), a diferencia de lo que ocurre con el cultivo escrito, del que fueron protagonistas otros grupos sociales. En definitiva, ya se ha dicho, se trata del proceso de recuperación de los derechos lingüísticos de los gallegohablantes.

A lingua normativa ten que estar ao servizo da cultura dun pobo real e concreto, e por tanto ha de ser necesariamente continuadora da lingua falada pola comunidade e ha de achegarse canto sexa posible a ela, a fin de *enraizar sobre bases seguras e vivas*.

El corpus escrito, de tradición discontinua, no puede ser descartado, sobre todo el producido en los siglos XIX y XX, como consecuencia del *Rexurdimento*. Sin embargo, es resaltable que se coloca en segundo plano: en cierto modo hay un manto de desconfianza sobre las soluciones no comprobables en la lengua de los hablantes, que solo son aceptables si ya están consagradas por la amplitud del uso escrito moderno. En Galicia no se pensó nunca en que el paradigma fuese tomado del modelo de uno o más de los grandes escritores, aunque naturalmente estos actúan como refrendo y refuerzo de soluciones populares.

O galego común debe seguir as boas tradicións da antiga lingua galega que sexan compatibles coa maneira de ser moderna da lingua, de xeito que as formas tradicionais sexan preferidas ás máis innovadoras e evolucionadas. Debe recoñecer *tamén* a súa propia literatura e cultura máis recentes, emparentando así con todos os escritores anteriores e aceptando *solucións xa consagradas polo uso*.

El estándar tiene que garantizar y reforzar la *identidad*. Se parte de la percepción popular, muy arraigada en toda Galicia, de la independencia del gallego respecto de las otras lenguas ibéricas, tanto del castellano (no limítrofe, superpuesto como español, esto es, ‘la lengua de España’) como del portugués (limítrofe y parcialmente en *continuum*). La lengua común debe ser “o máis galega posible”, establecida sin sometimientos ni dependencias, con atención escrupulosa a la estructura y características del gallego; una declaración que tanto pretende actuar contra la interferencia lingüística como alertar frente a un diferencialismo exacerbado que puede ser igualmente perturbador.

Agora ben, para que estas bases sexan efectivamente sólidas, a norma debe acoller un galego fiel a si mesmo e limpo de canto de alleo innecesario hai incrustado na fala viva pola presión do castelán. É dicir, a lingua común debe ser o máis galega posible, establecida sen sometementos nin dependencias, con atención escrupulosa á estrutura e características lingüísticas do galego.

Respecto del español se aplica un criterio de base purista, pues no son aceptables los préstamos substitutivos debidos a la presión secular derivada de su posición dominante; al tiempo se alerta sobre la inconveniencia de un di-

ferencialismo radical, que además de ser mutilador supone en sí mismo asumir una posición dependiente. Respecto del portugués la posición es muy diferente: la similitud es percibida como un valor positivo, un factor deseable dentro del mismo bloque lingüístico, y ello condiciona con frecuencia la selección; de todas formas, también se alerta sobre la inconveniencia de recurrir a formas lingüísticas portuguesas substitutivas de las propiamente gallegas. A otro nivel, la identidad se manifiesta como pertenencia a un espacio cultural más amplio, en el espacio románico y en la Europa occidental, de ahí que se advierta de la necesaria armonía con otras lenguas de cultura próximas, evitando soluciones insolidarias o unilaterales en aspectos y ámbitos compartidos.

As escollas normativas deben ser harmónicas coas das outras linguas, especialmente coas romances en xeral e coa portuguesa en particular, evitando que o galego adopte solucións insolidarias e unilaterais naqueles aspectos comúns a todas elas. Para o arriquecemento do léxico culto, nomeadamente no referido aos ámbitos científico e técnico, o portugués será considerado recurso fundamental, sempre que esta adopción non for contraria ás características estruturais do galego. As escollas deben decidirse de acordo cun criterio de coherencia interna, a fin de que o galego común non resulte arbitrario e incongruente.

El pronunciamiento normativo debe responder, además, al sentimiento popular de **unidad** de la lengua gallega, también muy arraigado (con variación interna, sí; pero siempre “gallego”, sin fractura dialectal). La percepción popular coincide con la de los dialectólogos y sociolingüistas: un territorio de *continuum* lingüístico con gran cohesión interna, sin variedades regionales que se asocien con identidades diferenciadas. Por eso se insiste en que todo el territorio gallegófono debe tener la misma consideración: en Galicia tampoco se pensó nunca en que el paradigma fuese la variedad de una ciudad o área geográfica.

Se insiste por ello en la unidad como característica básica de la lengua estándar (*galego común*) y en el hecho de que todas las personas gallegohablantes se deben reconocer en ella.

O galego normativo ten que ser o vehículo expresivo común e válido para todo o pobo galego, voz apta e dispoñible para as súas

manifestacións tanto escritas coma orais, tanto artísticas coma utilitarias. Consecuentemente, o galego común non pode basearse nun único dialecto, senón que debe prestar atención preferentemente á extensión xeográfica e demográfica das formas para seleccionar as normativas. Ha de ser, pois, supradialectal e lograr que o maior número posible de falantes galegos se identifiquen coas solucións acordadas.

En la elaboración del estándar morfológico no se selecciona una variedad, sino que se decide rasgo a rasgo. Partiendo de soluciones gallegas comprobadas (tradición + identidad), la prevalencia entre variantes estuvo orientada por los siguientes criterios, básicamente geolingüísticos, combinados:

- La extensión territorial.
- La localización en áreas con mayor densidad demográfica.
- La forma y distribución de las áreas: compactas, discontinuas, marginales...
- La tendencia de los cambios (a favor o en contra de formas tradicionales).
- La antigüedad y persistencia, junto con la presencia en el corpus escrito.
- La similitud con el portugués estándar o con las variedades septentrionales.
- La armonía con las lenguas románicas y otras lenguas de cultura próximas.

Los mismos principios de las NOMIG fueron aplicados al establecer el estándar léxico (*Vocabulario ortográfico da lingua galega*, con el posterior desarrollo en diccionarios) y el fonético (*Diccionario de pronuncia da lingua galega*), con las salvedades habituales respecto de la aceptación de formas equivalentes (sinónimos, en el caso del léxico).

4. El estándar sintáctico

No hay definición ni pronunciamiento de la RAG sobre las características del estándar sintáctico, por lo que en cierto modo se espera que se esta-

blezca en el texto de la gramática institucional. Se parte del principio general, por acuerdo social tácito, de que la sintaxis estándar puede/debe acoger todos los rasgos que se puedan explicar desde dentro de la gramática del gallego y esta premisa, aparentemente tan libre y amplia de criterio, ya es en sí misma el anuncio de un océano de dificultades; y ello a pesar de que, por fortuna para los lingüistas encargados, la sintaxis apenas muestra rasgos atribuibles a la castellanización, son muy pocos los rasgos dialectales e menos todavía los no asumibles por el conjunto de la población.

De forma muy preliminar, intentamos centrar el asunto de la definición del estándar sintáctico gallego con sus/nuestros problemas, cautelas y límites (Álvarez 2004), discutidos en el mismo simposio antes mencionado. Se pueden resumir en seis principios básicos, que retoman los generales de la codificación del estándar:

- La sintaxis del gallego estándar debe ser supradialectal: tiene que incorporar a la trama estructuras y comportamientos sintácticos procedentes de diferentes variedades territoriales, sociales, estilísticas o cronológicas.
- La descripción debe abarcar la mayor cantidad posible de las opciones y contextos reales, de manera que se vea reflejado en ella el mayor número posible de hablantes.
- La acogida de una forma dada no implica la exclusión de otras equivalentes. En todo caso, eventualmente, se debe advertir del diferente grado de aceptabilidad, vigencia o adecuación.
- La selección de los rasgos considerados tiene algunas limitaciones: (a) la aceptación general por los hablantes; (b) la congruencia gramatical del conjunto; y (c) la extensión, complejidad y alcance del texto descriptivo. En consecuencia de la última, los rasgos no considerados no siempre están excluidos (ni mucho menos “condenados”), pues han podido ser omitidos por su carácter minoritario o marginal.
- Es preciso guiar o precisar la descripción en casos de posibles ambigüedades y tomar decisión explícita ante aquellos rasgos que, siendo habituales en determinadas variedades, son inaceptables en otras.

- Aun siendo una descripción que se pretende objetiva, puede haber discriminación positiva a favor de rasgos característicos del gallego que, por no coincidir con la nivelación dominante, corren más peligro de quedar abandonados en el uso.

Veamos tres casos concretos.

Antes (de) que + Subj., *despois (de) que* + Subj.

Las recomendaciones escolares (referidas al español) dejaron en varias generaciones un rastro de inconveniencia sobre la omisión de esa preposición en registros cultos. Además, la existencia de *antes de/despois de* + Inf. parece conducir a la misma conclusión, vista la equivalencia recurrente y la posibilidad de conmutación entre las oraciones de infinitivo y las conjuntivas con *que*. Por lo tanto, se podría concluir que, de las dos opciones, la que presenta preposición es más recomendable en registros formales, etc.

Pero si no nos contentamos con la primera impresión e indagamos un poco más allá, la situación se muestra muy diferente. ¿Por qué en portugués la norma es *depois/antes que*, aunque también existan *depois/antes de* + Inf.?, ¿en qué momento aparece/desaparece esa preposición? En la lengua oral actual, *antes/despois que* es muy frecuente, pero carecemos de datos suficientes para hacer una aproximación dialectal o sociolectal. La pesquisa histórica en textos gallegos revela, sin lugar a dudas, que antiguamente las opciones eran adv. + *que* (como en otros casos: *sempre que, xa que, aínda que...*) y adv. + *de*, y que ello fue así hasta el final de la Edad Moderna. El ascenso de *antes/despois de que* avanza desde el siglo XIX, hasta dejar la forma tradicional en muy clara desventaja en la lengua escrita; evidentemente, la equivalencia sintáctica antes mencionada (*de* + Inf. = *de que* + Ind./Subj.) puede ser razón suficiente, pero en esta época no podemos obviar la influencia dominante del español.

En definitiva, una vez recabados y analizados los datos, proponemos que *antes/despois que* y *antes/despois de que* sean consideradas como opciones equivalentes, una apoyada por una sólida tradición y la similitud con el

portugués, la otra por un uso mayoritario y consolidado en los registros cultos: *antes que vendimen* = *antes de que vendimen*. Dicho de otro modo, proponemos borrar el estigma sobre la forma más tradicional, apoyándola en su equiparación con la innovadora.

Aí había unha ponte que aínda a hai

El ejemplo contiene una oración de relativo anómala, en la que se produce un pleonasma: dentro de la oración dependiente un clítico correferente con el relativo cumple la misma función sintáctica asignada a este. Podríamos poner muchos más ejemplos, con diferentes rasgos implicados, pero para la argumentación y ejemplificación nos detendremos brevemente en estos dos:

Había un home *que* aquel ano o porco saíralle pequeno.

Había un carreiro *que* eu acórdome de ir e de vir *por el*.

En estos nuevos ejemplos, además del pleonasma (*que lle*, *que por el*), observamos que faltan las marcas de función oracional del relativo (CI: *ao que*; CC: *polo que*) y que los clíticos –tanto *lle* pleonástico como *me*– se sitúan en posición postverbal en una oración dependiente, una opción contraria a las reglas básicas de la gramática gallega (y portuguesa).

Las oraciones de relativo reasuntivas no son, obviamente, un fenómeno exclusivo ni característico del gallego, pero sí son particulares algunas de las consecuencias de su comportamiento. En nuestra gramática reciben una atención específica tanto en la parte dedicada al relativo y sus oraciones como en la descripción –larga y compleja– de la posición enclítica o proclítica de los pronombres personales átonos, entre los casos excepcionales en que, a pesar de la presencia de unnexo subordinante, se produce enclisis a la forma verbal modotemporal.

En la descripción, distinguimos en primer lugar las oraciones en cuya variante canónica la función del relativo estaría desempeñada por una frase con preposición de aquellas que no portan esa marca; en segundo lugar, consideramos los casos en que el clítico es la forma pleonástica y aquellos en que tiene otra función. La frecuencia y condiciones de la enclisis no es

la misma, por lo que fue preciso analizar un amplio corpus oral que nos ha permitido establecer una gradación.

En suma, una vez analizadas en todos sus comportamientos, se indica que las oraciones de relativo reasuntivas –descritas como parte de la gramática gallega– son una variante tradicional propia de la lengua coloquial, inadecuada en registros formales. En cuanto a la posición del clítico, de acuerdo con el uso, se establece el margen de tolerancia de la enclisis según la tipología y en algunos casos se recomienda evitarla:

Hai unhas *que lle* chaman as Montañasas [más frecuente, preferible] / tróuxolle un *que* chamábanlle Florisol [aceptable, marcadamente coloquial].

E Helena, *que vos* era *ela* algo coqueta, dixo... → **?que éravos ela* algo coqueta.

Évos un *que* era *el* músico na Catedral → *É un que vos* era *el* músico na Catedral / **É un que éravos el* músico na Catedral.

*se lle, *se o*

En gallego, los clíticos del pronombre personal de tercera persona están claramente diferenciados, por lo que en la gramática no se describen fenómenos equivalentes al leísmo, láismo y loísmo del español: dativo *lle/lle(s)*, acusativo *o, a/os, as* y reflexivo *se*. La forma de acusativo mantiene diferenciado el género con independencia de que se refiera a seres humanos, otros animados o inanimados. *Se* raramente puede ser CI, pero en todo caso se mantiene siempre la regla de que nunca puede ir seguido del pronombre acusativo; lo mismo ocurre con otros usos del pronombre *se*:

Di que nunca *se* preguntara *iso* → **so* preguntara, **seo* preguntara.

Ao *se* atoparen, déronse moitos bicos → **déronseos*, **déronso*.

Desde aí *vese* a rapaza? → **vésea?*, **vesa?*

Naturalmente, la gramática dispone de recursos, de dominio común, para salvar la imposibilidad de pronominalización de ese CD, que se exponen en

los capítulos correspondientes. Pero ocurre que en un área nororiental se usa también con regularidad la secuencia *se lle, se lles* en vez de la imposible **se o(s), *se a(s)*; el rasgo pasa a la lengua escrita en autores de esa procedencia, como el mindoniense Álvaro Cunqueiro:

E onde máis *se lle vía*, en anoitecendo, era nas fincas que foran súas (Álvaro Cunqueiro).

¿Cómo integrarlo en la descripción? No es posible hacerlo en pie de igualdad con los otros recursos disponibles, porque es completamente inaceptable en la gramática de la mayor parte de los gallegohablantes, que solo lo interpretan como un raro caso de castellanismo debido a un nivel de aprendizaje muy deficiente. Lo integramos en la descripción, pero indicamos que debe considerarse dialectal; advertimos de las dificultades de recepción y recomendamos evitarlo en la lengua estándar.

5. La Gramática de la RAG

El equipo inicial de cinco miembros fue ampliado a ocho, por decisión propia, en 2017. Todos profesores y profesoras del Departamento de Filología Galega de la USC e investigadores del ILG: nuestra docencia se imparte sobre todo en la Facultade de Filoloxía y nuestra investigación se desarrolla en el ILG, donde atendemos también a otros diversos proyectos vigentes, financiados o no. Ninguno de nosotros estuvo o está dedicado a tiempo completo a la redacción de la gramática, pues compatibilizamos docencia e investigación, cargos académicos, cargos institucionales, etc.

En la actualidad pertenecemos todos al Seminario de Gramática de la RAG, que carece de otros miembros y no tiene personal de apoyo. Xosé L. Regueira y yo misma, Rosario Álvarez, somos académicos numerarios; los otros seis integrantes son académicos correspondientes. Esta circunstancia da idea de la imbricación de la Academia y el Instituto en materia lingüística, mas no implica un cambio de ubicación del proyecto, que sigue siendo responsabilidad del ILG en cumplimiento del encargo de la RAG. En suma, el equipo se configura de este modo: Rosario Álvarez (coordinadora), María

Álvarez de la Granja, Francisco Cidrás Escáneo, Francisco Dubert García, Elisa Fernández Rei, Ernesto González Seoane, Xosé Luís Regueira Fernández y Xosé Xove Ferreiro.

La gramática prácticamente duplicó su tamaño desde el proyecto inicial. Se concibe en dos volúmenes de gran formato (caja de 14x21), con un total de unas 1.800 páginas. Se estructura en cinco apartados: I. Introducción. II. Os sons e a escrita. III. As unidades gramaticais básicas. IV. A estrutura sintáctica do enunciado. V. O léxico.

Entre sus características más relevantes, destacaremos que:

- Se procura un estilo descriptivo comprensible para un público culto que no conoce terminología lingüística que no sea de dominio general. Cuando hay que recurrir a alguno de estos términos se explica de forma concisa.
- Se evita entrar en discusiones teóricas que solo interesan a los especialistas en gramática. En la misma línea, se dejan a un lado posiciones particulares de los investigadores en gramática en aras de una descripción asumible para la mayoría y entendible por el público objetivo.
- Se pretende que haya congruencia formal y teórica entre los distintos apartados, pero solo está prevista una revisión final uniformadora, no una intervención de edición científica a fondo. Se confía en el trabajo de equipo y en la facilidad de consulta entre sus miembros, que además mantienen reuniones periódicas. En todo caso, los capítulos serán firmados por sus responsables.
- La descripción se apoya en abundante ejemplificación, tomada del corpus oral y escrito. Los ejemplos van, por lo general, explicados y/o son utilizados en la argumentación.
- Cuando es necesario, estos ejemplos de uso se toman como muestras de autoridad, y por lo tanto van acompañados de la autoría, sea esta el nombre del escritor o escritora o sea el lugar de procedencia del hablante.

La entrega viene sufriendo continuos retrasos, derivados de la magnitud de la empresa y de las limitaciones del cuadro de investigadores, urgidos a

diario por sus obligaciones académicas e institucionales, pero los trabajos nunca se han interrumpido. Lo dicho: a fuego lento. Esperamos entregar el borrador completo dentro de este año, 2021.

Referencias bibliográficas

ÁLVAREZ, Rosario (2004). «A definición dun estándar sintáctico: problemas, cautelas, límites», in Rosario Álvarez; Henrique Monteagudo (eds.), *Norma lingüística e variación. Unha perspectiva desde o galego*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega; Consello da Cultura Galega, 359-376, http://consellodacultura.gal/mediateca/pubs.pdf/norma_lingua.pdf.

ÁLVAREZ, Rosario, CIDRÁS, Francisco, GONZÁLEZ SEOANE, Ernesto, REGUEIRA, Xosé Luís, XOVE, Xosé (2004). «Entre o uso e a norma. O proxecto de Gramática da Real Academia Galega», in Rosario Álvarez; Henrique Monteagudo (eds.), *Norma lingüística e variación. Unha perspectiva desde o galego*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega; Consello da Cultura Galega, 61-68, http://consellodacultura.gal/mediateca/pubs.pdf/norma_lingua.pdf.

GARCÍA, Constantino (dir.) (1990). *Diccionario da lingua galega*. Santiago de Compostela: Real Academia Galega; Instituto da Lingua Galega.

REAL ACADEMIA GALEGA; INSTITUTO DA LINGUA GALEGA (1989-...). *Vocabulario ortográfico da lingua galega (VOLGa)*. A Coruña: Real Academia Galega; Instituto da Lingua Galega, <http://academia.gal/recursos-volg#http://academia.gal/Volga/>?

——— (2012). *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, 23ª edición. Vigo: Real Academia Galega; Instituto da Lingua Galega, <http://www.realacademiagalega.org/recursos>.

REGUEIRA, Xosé Luís (2010). *Diccionario de pronuncia da lingua galega*. Santiago de Compostela: ILG. <http://ilg.usc.gal/pronuncia/> [Edición en papel: A Coruña: Real Academia Galega].

Gramatiken auzi batzuk¹

Cuestiones a cerca de las gramáticas

Questions sur les grammaires

Some grammar issues

AZKARATE, Miren

Euskaltzaindia eta Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)
mirenkarmele.azkarate@ehu.eus

Noiz jaso: 2021-02-25

Noiz onartua: 2021-04-30

¹ Egileak ikerketarako jaso duen finantziazioa eskertu nahi du: Jaurlaritza- IT1169-19 (2019-2021).

XXI. mendeko gramatikek dituzten ezaugarrietako batzuk nabarmentzea du helburu artikuluko honek. Zehazki, *Euskararen Gramatikak* nola baliatu dituen hizkuntzalaritzaren azken berrogeita hamar urte hauetako ekarpenak euskararen egituren berri ematean: deklinabidea eta kasu-atzizkiak bereiztea; ‘argumentu-egiturak’ eta ‘paper tematikoeak’ aditzen sailkapenean eta eratorpenean duten eragina; edo sintaxi-egitura eta informazio-egitura banatzea, besteak beste. Izan ere, XVI. edo XVII. mendetik hona asko aldatu da hizkuntzen sistema morfoloikoa edo sintaktikoa deskribatzeko modua, gramatikariek garai bakoitzean eskura izan dituzten kontzeptu eta formalizazioen arabera.

Gako-hitzak: hizkuntzalaritza, euskal gramatikak, euskal aditza, eratorpena, kasu atzizkiak.

Este artículo pretende resaltar algunas de las características de las gramáticas del siglo XXI. En concreto, cómo la *Gramática del Euskera* ha aprovechado las aportaciones de la lingüística en los últimos cincuenta años para dar a conocer las estructuras del euskera: distinguir la declinación y los sufijos de caso; determinar la influencia de las ‘estructuras argumentales’ y ‘papeles temáticos’ en la clasificación de los verbos y en la derivación; o diferenciar la estructura sintáctica de la estructura informativa, entre otros. De hecho, la forma de describir el sistema morfológico y sintáctico de las lenguas ha variado sustancialmente desde los siglos XVI-XVII, en función de los conceptos y formalizaciones que los gramáticos han tenido en cada época.

Palabras clave: lingüística, gramáticas del euskera, el verbo vasco, la derivación, los sufijos de caso.

Cet article met en évidence certaines des caractéristiques des grammaires du XXIe siècle et plus concrètement, il montre comment la *Grammaire Basque* a profité des apports de la linguistique au cours des cinquante dernières années pour faire connaître la structure de la langue basque : distinguer la déclinaison et les suffixes de cas ; déterminer l'influence des ‘structures argumentaires’ et des ‘rôles thématiques’ dans la classification et dans la dérivation des verbes ; ou encore différencier la structure syntaxique de la structure informative, entre autres. En fait, la façon de décrire le système morphologique et syntaxique des langues a considérablement changé depuis les XVIe-XVIIe siècles, en fonction des concepts et formalisations que les grammairiens ont élaboré à chaque époque.

Mots-clés : linguistique, grammaires basques, le verbe basque, la dérivation, les suffixes de cas.

The aim of this article is to highlight some of the features of 21st century grammars. Specifically, how *Basque Grammar* has benefited from the contributions of the last fifty years of linguistics with regard to the structures of the Basque language: distinguishing declension

and case suffixes; the influence of ‘argument structures’ and ‘thematic papers’ on verb classification and derivation; distinguishing between syntactic structure and information structure, among other things. In fact, the way in which morphological and syntactic language system descriptions have changed greatly since the sixteenth and seventeenth centuries depending on the concepts and formalizations available to grammarians during each period.

Keywords: linguistics, Basque grammars, Basque verb, derivation, case suffixes.

0. Sarrera

Euskaltzaindiaren mendeurreneko ospakizunen harira antolatu zen Gramatika jardunaldian emandako hitzaldia du oinarri artikulua honek. Han esandakoek eta han entzundakoek, lan honekin batera argitaratuko direnek, lagundu didate jardunaldi hartako hitzaldia osatzen.

Gramatiken auzi batzuk zuen izenburu nire hitzaldiak. Esan beharrik ez dago gramatikek auzi asko eta mota askotakoak dituztela; ez dagoela astirik ez hitzaldi batean, ez eta luzexegoa izan daitekeen artikulua batean ere guztiak jasotzeko. Baina interesgarria iruditu zait nabarmentzea nola azaldu diren zenbait gramatika auzi XVII. mendetik gaur arteko gramatiketan, eta argitaratzeaz dagoen *Euskararen Gramatika*n. Saio horretarako, *Euskaltzaindiaren Hiztegiak* ematen duen ‘gramatika’ terminoaren definizioa hartuko dut abiapuntu. Bi adiera eman dizkio Euskaltzaindiak. Lehena: ‘Lehen, hizkuntza bat zuzen hitz egin eta idazteko arauen multzoa’. Beraz, ikuspegi guztiz normatiboa duena. Halakoak izan dira gehienetan Akademiaren gramatikak. Zerbait esango dut aurrerago ikuspegi preskriptibo edo arauemaile honetaz. Bigarren adiera: ‘Gaur egun, hizkuntza jakin baten osagaien (hotsen, formen, joskeren) azterketa eta azalpena’. Horrek ez du esan nahi gaur egun, batez ere hizkuntza gutxituen kasuan, edo estandarizazio prozesua guztiz amaitu gabe dutenetan, arauak emateko presiorik ez dagoenik. Eta, batez ere, Euskaltzaindia, Akademia bat baldin bada gramatika bat argitaratzen duena, hor azaltzen dena preskripzio edo arau moduan ulertuko ez denik. Ignacio Bosquek eta Gemma Rigauk ere horixe aipatu zuten Jardunaldian emandako hitzaldian. Baina gaur, gramatikek batez ere hizkuntza baten osagaiak aztertu eta azaltzea izan ohi dute helburu eta eginkizun.

Kontua da, ordea, garaian garaiko moldeak, kontzeptuak, izaten dituztela eskura gramatikariek eta horien arabera deskribatu eta azaltzen dituztela hizkuntzen ezaugarriak. Euskararen kasuan, bat etorriko gara ez dugula aldatuta nabarmenik ikusten Axularren XVII. mendeko euskararen eta gaurko estandarren artean, edo gaurko nafar-lapurteraren artean. Baina asko aldatu dira hizkuntzak deskribatzeko gramatikariek eskura izan dituzten moldeak eta kategoriak. Begiratu azkar bat emango diegu XVII. mendetik

honako gramatikei ohartzeko garaian garaiko gramatiken ezaugarriak dituztela euskarazkoek ere.

1. XVII.–XX. mendeetako euskal gramatikak

XVII. eta XVIII. mendeetako gramatikariek, –Oihenart, Micoleta, Urte, Pouvreau, Etxeberri Sarakoa edo Larramendik–, gramatika grekoen eta latinekoen eredua baino ez zuten. Eta eredu horri atxiki zitzaizkion, mende haietan idatzi ziren gramatika gehienak bezala (Gómez 2006, 2008; Oyharçabal 1989, 1993). Grekoa edo latina deskribatzeko pentsatu zituzten erregelek, jakina, arazo ugari sortzen zuten euskara bezalako hizkuntza bat deskribatzeko, baina hori zen eskura zuten metodologia. Larramendik aitortu du euskara asko aldentzen dela beste hizkuntza batzuetatik, baina, aldi berean erakutsi nahi du euskara “sartzen dela” beste hizkuntza batzuetako kategorietan (Gómez 1991).

Hala ere, mendekotasun orokor horretatik gutziz libratzerik lortu ez arren, nabarmentzekoa da Oihenarten intuizioa eta modernotasuna (Gómez 1991, 2006, 2008; Oyharçabal 1989, 1993) gai izan baitzen indarrean zegoen eredu klasikoa gainditu eta euskararen deskribapen beregain eta egokiagoa egiteko bost puntutan, behintzat: a) *-a* eta *-ak* singularreko eta pluraleko artikulutzat hartu zituen (ez nominatiboaren atzizkitzat garai hartan, eta geroago ere, egiten zen bezala); b) artikuludun deklinabidea eta artikulugabea bereizi zituen (gaurko *mugagabea* eta *mugatua*) eta artikuluduna, singularra edo plurala izan daitekeela ere zehaztu zuen; c) latinaren kasu kopuru berbera mantendu arren (alegia, sei kasu), ez ditu aintzat hartzen bokatiboa eta akusatiboa (nominatiboaren bidez adierazten direlako euskaraz), eta beste bi kasu gehitzen ditu “*casus negandi seu dubitandi* ezeztatzekoa edo zalantzazkoa, [-(*r*)ic] eta *casus agendi* edo *activus* [-(*e*)c]” (Gómez 1991), hau da, gaurko partitiboa eta ergatiboa; d) adizki trinkoak edo sintetikoak hartu zituen euskararen berezko aditz gisa; e) lau aditz laguntzaile bereizi zituen, gaur egiten den bezala (Oyharçabal 1998: 445). Oihenarten deskribapen egoki horiek (mugagabearenak, esaterako, edo lau aditz laguntzaile bereizteak) ez zuten oihartzunik izan XIX. mendera arte; eta orduan ere, Humboldt izan zen Oihenarten proposamenen bidetik jo

zuen bakarretakoa. Horrek erakusten du gramatikari jakin baten intuizioek ez dutela askotan nahikoa indar izaten garaiko sailkapenak gainditzeko.

XIX. mendeari mende “frantsesa” deitzen dio Gómezek (2006) nabarmena delako euskal gramatikagintzan Frantziako gramatika orokor eta filosofikoaren eragina (Port Royalgo autoreek Gramatikan eta Logikan garatu zituzten analisisen eragina). Gómezek dioen bezala, Astarloaren, Humboldt-en edo Darrigolen lanak behar bezala kokatzeko, nahitaezkoa da Europan XVIII. mendeko hizkuntzalaritzako gaiak kontuan hartzea, hala nola *gramatika orokorra* eta *gramatika unibertsala*, hizkuntzaren jatorriari buruzko eztabaidak edo munduko hizkuntzen datu-bildumak. Astarloaren apologista lana, esaterako, ezin uler daiteke kontuan hartzen ez bada lehen hizkuntzaren ezaugarriak eman nahi zituela eta ezaugarri horiek guztiak betetzen zituen hizkuntza bakarra euskara zela demostratu. Hala ere, bide horretan, “euskal gramatikaren deskribapen aski zehatza eskaini zigun. (...) Ekarpene nagusia, nik uste, euskal hitzen morfema-zatiketa dugu. Lehen hizkuntzaren perfekzioa frogatzeko aintzat hartu zituen egokitasuna eta ekonomia hatsarreak aplikatuz, euskal izen eta aditz morfologiaren hainbat flexio-hizki identifikatu zituen eta —zenbaitetan agerian, bestetan ezkeruago— paradigma batzuk bikain egituratu zituen ” (Gómez 2006: 61). Astarloak nahikoa ondo identifikatu zituen pertsona, denbora, modu eta abarren markak; argumentu motaren arabera komunztadura hizki desberdinak daudela ohar-tarazi zuen; komunztaduran datibo-ergatibo hurrenkeraz ere ohar-tu zen. “Laburbilduz, Astarloaren lanak euskararen komunztadura-hizkien tradiziozko analisiaren oinarritzko gai nagusiak agertu zituen; bide batez, ondoko autore batzuen lanetan baino askoz landuago agertu ere” (Gómez 2006: 309). Bat dator iritzi horretan Oyharçabal (1998: 443): “euskal aditz jokaduraren (...) egituraren azterketa borobilena Astarloak egin zuen”.

Humboldt-en ekarpena, berriz, “Europako hizkuntzalaritzan sortzen edo garatzen ari ziren metodoak euskararen azterketari aplikatzea izan zen” (Gómez 2006: 51). Horren ondorioz, azpimarratu zuen euskaraz izena eta adjektiboa bereizteko zailtasuna, “ez bada izen sintagman batak eta besteak hartzen duten egongune erlatiboagatik” (Gómez 2006: 57). Oihenarteren ekarpena berreskuratu zuen deklinabide mugatua eta mugagabea bereiztean. Kasuen eta postposizioen arteko aldea nabarmendu zuen: kasuek

lehen mailako erlazioak adierazten zituzten, eta postposizioek, ostera, bigarren mailako erlazioak. Kasuei dagokienez, hiru kasu bereizi zituen: nominatiboa, genitiboa eta datiboa. Baina, euskararen kasuan, bi nominatibo mota daude: bata egileari dagokiona (Oihenartek ere bereizi zuen *-(e)c*) eta bestea, pasibo edo neutroari dagokiona. Hor daude, garaiko terminologia baliatuz, *Euskararen Gramatikan* bereizi ditugun ‘egiturazko kasuak’. Bestelako xehetasun batzuk ere aurki ditzakegu Humboldt lanetan: partitiboaren atzikia, *-(r)ik* eta ablatiboaren *-tik* ere lotzen ditu, bai eta leku kasuetako pluraletan ageri den *-eta-* eta toponimian ageri den *-eta* (*Pagoeta*, *Arantzeta*...). Azken honi loturik, nabarmentzekoa da hitz eraketari, eta, bereziki, eratorpenari, eskaintzen dion arreta eta lekua.

Darrigolek (1827)² ere euskara gramatika orokor eta filosofikoaren ereduari atxikita aztertu zuen eta, “euskal gramatika-tradizioan aurki daitekeen Frantziako arrazionalismoaren eta entziklopedismoaren eraginik garbientakoa” (Gómez 2006: 109) izan arren, ekarpen aipagarriak egin zizkion euskararen gramatikari. Kasuek eta postposizioek zeregin bera betetzen zutela ikusirik, irizpide morfologikoa lehenetsi eta kasuen zerrenda luzatu egin zuen. Gorago aipatu dugun munduko hizkuntzen datu bildumari esker, jakina zen kitxuak edo laponierak latinaren eredu gainditzen zuten kasu kopurua zutela. Bide horretatik jo zuen, Beauzéeren lana oinarri hartuta (hala aitortu du berak) eta atzizki bakoitzari kasu bat egokitu zion (Gómez 2006: 95). Mugatua eta mugagabea bereiziaz,³ izen bizigabeen, bizidunen, eta izen berezien paradigmak eskaini ditu, eta kasuen deiturei buruzko hausnarketa ere egin du. Gainera, euskaraz akusatiborik ez dagoela ere baieztatu zuen. Aditzean, garai hartako azterbideari jarraikiz, hizketaunearekin lotzen dituen aldaketak (*aurrekoa*, *aldiberekoa* eta *ondokoa*) gaurko

² Darrigol, J. P. (1827). *Dissertation critique et apologetique sur la langue basque, par un ecclésiastique du diocèse de Bayonne*. Baiona: Duhart-Fauvet. [Berrargitalpena. faksimilea Toulouse: Eché, 1979.] <http://oaiprod1.gipuzkoa.eus:8080/handle/10690/103449?locale=fr>

³ Harrigarria ere bada nola zehazten duen noiz erabili behar den mugagabea adibideak emanaz: *cembait giçon handi, cembait giçon handic, cein giçon handiz çare mintzo, cembait hiri handitan dago...* (Darrigol 1827: 70). Izan ere, dio Darrigolek, gure belarria ez dagoela ohitua mugagabeko forma horiek bakarrik, isolaturik, entzuten. Adibideek argi utzi dute zenbatzaile sintagma dela kasu marka hartzen duena. Baina, jakina, Darrigolek ezin zituen termino horiek erabili.

aspektu sistemari dagozkio (hurrenez hurren, burutua, burutugabea eta etorkizuna).

XIX. mendearen erdialdetik aurrera, gramatika historiko-konparatzailea nagusitu zen Europan. Eta “hizkuntzalaritza berriaren ekarpenekin, hizkuntzaren sailkapen tipologikoarekin batik bat, erabat aldatu zen euskararen eta beste hizkuntza batzuen arteko erkaketa-saioen ikuspegia” (Gómez 2006: 145). Izan ere, hizkuntza *isolatzaileak*, *eranskari* edo *aglutinatzaileak* eta *malgukari* edo *flexiboak* bereiztean, argi geratu zen euskara bigarren motakoa zela. Testuinguru horretan, Van Eysek, esaterako, sendo defendatu zuen euskaraz ez dagoela deklinabiderik (3. puntuan itzuliko naiz auzi honetara). Eta, oro har, Gómezek (2006: 204) dioenez, argi adierazi zuen *Essai de grammaire de la langue basque* lanaren bigarren edizioan zein zen bere helburua: “hizkuntzalaritza *modernoaren* [letra etzana nirea da] eskakizunei erantzuteko gai den euskararen deskribapen bat eskaintzea”.

Hortik aurrera, euskal gramatikagintza egundoko gorakada izan zuen, gramatika deskriptibo asko egin ziren. Baina, hurrengo puntuetan aipatuko ditudan Azkueren eta Lafitteren lanak albo batera utzita, hurrengo jauzi nagusia Patxi Goenagaren *Gramatika Bideetan* lanak ekarri zuen. Hizkuntzalaritzan nagusitzen ari zen Chomskyren ikuspegi generatibista euskarari aplikatzeko saioa izan zen. Ordura arte hitzak (kategoriak) eta atzizkiak (deklinabidekoak, adizkietakoak...) aztertzen ziren. Adierazgarria da Azkuek *Morfologiaren* sarreran dioena: *Afijos vascos* du izena lehen parteak, eta lehen parte hori amaitzen ari zela “ví que la obra quedaría manca si no se le añadía un Tratado, siquiera breve, de Categorías gramaticales o partes de la Oración (...). Y con esto, lo que iba a ser Tratado de afijos vascos nace como obra de Morfología”. Lafittek ere berrogeita hamarren bat orrialde eskaintzen dizkio sintaxiari, eta horietatik 20 inguru bakarrik perpausei. Generatibismoak, besteak beste, perpausetik abiatzea ekarri zuen, baina ez naiz hasiko generatibismoaren proposamenaren edukia aztertzen. Aipamen bat ekarri nahi dut hona, puntu honetan esandakoa indartzeko, alegia, garaian garaiko metodologiaz, deskribamoldeez baliatuz kontatzen direla hizkuntzen gertakariak. Hauxe dio Ibon Sarasolak *Gramatika Bideetan* liburuaren hitzaurrean: “Hizkuntzalaritzaren teoria orokorrean eta bereziki gramatika teoriaren arloan funtsezko aldaketak gertatu dira azken

hamarkada hauetan, batez ere gramatika sortzaile eta transformatzaileen eskutik. Eta jardun honek prestatu duen analisi tresneria aurrekoa baino askoz ere zehatz eta zorrotzagoaz ezinbestean baliatu behar dugu. (...) Horretara dator, eta ez bestetara, Patxi Goenagaren liburu hau. Orain arte gure hizkuntzari buruz dakiguna egungo gramatika teoriaren arabera berriinterpretatzera eta sailkatzera” (1980: 5-6). Hitz horiek Van Eysek (1879: vii) *Grammaire comparée des dialectes basques* lanaren hitzaurrean idatziak dakarzkigute gogora: *Essai de grammaire de la langue basquen* bigarren argitaralditik hamar urte igaro ondoren “un grand nombre de faits, passés inaperçus jusqu’à présent, sont venus éclairer d’un nouveau jour les questions d’analyse grammaticale”. Aurkikuntza horiek ematen duten argia baliatu nahi du euskalkien gramatika egitean.⁴

2. XXI. mendeko gramatiken ezaugarriak

Gaurko gramatikek, Euskaltzaindiaren definizioak ondo adierazten duen bezala, deskribatu egiten dute, batik bat. Gramatika Jardunaldian aurkeztu diren gramatikek, –lau Akademiek mende honetan landu dituzten edo lan-tzen ari direnek–, hainbat ezaugarri partekatzen dituzte. Ignacio Bosquek eta Gemma Rigauk nabarmendu duten bezala:

- a) taldelanaren fruitu dira. Ez dira egile bakarrarenak, baina ezta hainbat egileren kapituluaren bilduma huts ere. Talde batek adostutako lanak dira;
- b) deskribatzaile izate horretan, aldakortasun geografiko eta sozialari arreta jartzen diote;
- c) ez dira gramatika teorikoak, baina kontuan hartzen dituzte azken urteetan egindako ikerketa teorikoak; izan ere, gramatika modernoak

⁴ Interesa duenak, Gómezen (2006, 2008) edo Oyharçabalen (1989, 1993, 1998) lanetan, eta ematen duten bibliografia ugarian aurkituko du informazio gehiago XVII.–XIX. mendeetako gramatikagintzaz. Bereziki argigarriak dira Gómezen (2006) 6., 7. eta 8. kapituluak, euskal gramatikaren hiru auzi –artikulua eta “artikulua”, aditz bakarraren teoria, eta objektu komuntzadura nola aztertu diren azaltzen duelako–.

egungo ikerketen sintesi izan ohi dira. Tradizioaren eta modernitatearen arteko oreka bilatzen dute;

- d) horrek berarekin dakar gramatika tradizionalan ageri ez ziren kontzeptuak azaltzea, baina betiere gramatikari garaikideen artean guztiz hedatuak daudenak.

Euskararen Gramatikak ere ezaugarri horiek guztiak ditu. *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak* bildumako lehen liburukiek, orain dela hogeita hamar urte baino gehiago idatziek, ez zuten aukerarik izan ez hizkuntzalaritza teorikoaren eta ez euskal hizkuntzalaritzaren ekarpen nagusiak jasotzeko. Bide horretatik nabarmendu nahi ditut hainbat gai, jakinik azken urteotan osatu dugun gramatikaren erakusgarri bat baino ez direla.

3. Deklinabidea ala kasuak?

Lan honen lehen puntuan ikusi bezala, latinaren gramatiken mendeko deskribapen eta analisiak gorabehera, euskal gramatikari batzuek lortu zuten mugatua / mugagabea bereizketa egitea, eta euskal kasu eta postposizioen ezaugarri nagusien berri ematea. XIX. mendean nagusitu ziren korronteez ere lagundu zuten horretan. Areago, Van Eysen (1867), hizkuntza eranskari den heinean, euskaraz ez duela deklinabiderik aldarrikatu zuen, baina gero ‘deklinabide’ erabiltzen jarraitu zuen. 1879an, ordea, behin eta berriro nabarmenduko du euskaraz ez duela deklinabiderik (1879: vii, 470, 471). Hala ere, Azkuek (1923-25) edo Lafittek (1944) deklinabideaz hitz egiten dute.⁵ Euskaltzaindiak ere deklinabidearen paradigmak eman ditu eta termino hori behin baino gehiagotan agertzen da arauetan. Hizkuntza eranskari izateak, ordea, egiazko deklinabiderik ez izatea dakar, baizik sintagma osoari (mugatu (singular edo plural) / mugagabe izango denari) eransten zaizkion atzizkiak. Ikuspegi hori dakarte Goenagak (1980) eta EGLU-I liburukiak (1. puntuan aipatu dugu Darrigolen intuizioa ere, 3. oin-oharrean). Gaur, ordea, formalizazio konplexuagoa darabilte gramatikariek: determinatzaile sintagma, zenba-

⁵ Areago, Azkuek (1923-25: § 483) ezaguna zuen Van Eysen euskaraz deklinabiderik ez dagoelako ideia, baina, holandarrari kontra eginez, euskal deklinabidea defendatzen jarraitu zuen.

tzaile sintagma, kasu sintagma, postposizio sintagma... Determinatzailea, zenbatzailea, edo postposizioa buru duten sintagmak.

Kasu-sistemari dagokionez, nominatibo / akusatibo bereizketak asko baldintzatu zuen euskararen deskribapena. Hala ere, besteak beste, Oihenart (*casus agendi*), Van Eys (1879) eta Laffite (1944), nahiz Azkue (1923-25: § 455, 'kasu aktiboa') gai izan ziren euskararentzat termino egokiagoa proposatzeko. Baina, 1970eko hamarkadara arte ez ginen hasi XX. mendean orokortu ziren 'absolutibo' / 'ergatibo' terminoak erabiltzen. Van Eysek (1867, 1879), bestalde, nabarmendu zuen (aditz intrantsitiboan) subjektuak eta (aditz trantsitiboan) objektuak forma berbera dutela, eta subjektu agentearen ezaugarria dela *-k* atzikia. Gómezek (2006) dioen bezala, antzeman zuen euskararen morfologia ergatiboa.

4. Aditzen sailkapena

Bakoitzaren bere garaiko sailkapenak izan zituzten eskura euskal gramatikariek aditza azterten ari zirela. Larramendik (1729),⁶ esaterako, aditz aktiboak (*jaten dut* 'conjugación absoluta' eta *jaten dit* 'conjugación relativa' edo 'transitiva'), pasiboak, eta neutroak (*etorri naiz* eta *etorri zatzaizkiz* 'conjugación transitiva del neutro') bereizi zituen. Micoletak (1653: 7) ere bereizkuntza horri jarraitu dio, baina *egin* aditzaren jokoaz aztertzean, *lo egin*, *hotz egin* modukoak aipatzen ditu 'neutroen' artean, laguntzaileari begiraturata aktiboak izango liratekeen arren.⁷ XIX. mendean, aditz *intrantsitibo* eta *trantsitibo* bereizketa aurkituko dugu (Darrigol, Van Eys...) eta 'erregimen bikoitzeko aditz joko trantsitiboa' (Darrigol, 1827: 118, 130), baina 'aditz aktibo' ere badarabil. XX. mendean Azkuek aditz trantsitibo / intrantsitibo bereizketa nagusiaren ondoan, hartzaileari dagozkion formak bereizten ditu bakoitzean ('verbos intransitivos de flexiones de recipiente' eta 'verbos transitivos de flexiones de recipiente'). Lafittek (1944: 188-189) trantsitibo eta

⁶ Larramendi, Manuel (1729). *El Impossible Vencido. Arte de la lengua bascongada*. [Edizio faksimilea. Donostia: Hordago, 1979].

⁷ Micoleta, Rafael (1653). *Modo breve de aprender la lengua vizcayna* [Second édition 1897 http://www.liburuklik.euskadi.eus//applet/libros/JPG/diputacion/FSS_020266/FSS_020266.pdf]

intransitiboetako hirugarren sail bat gehitzen die, ‘deponenteak’, hau da, formalki trantsitiboak izan arren, balio intransitiboa dutenak, hala nola: *irakin*, *iraun*, *afaldu*, *bazkaldu*, *distiratu*, *kurritu*... Azkuek ‘verbo defectivo’ deiturapean sartzen ditu horietako gehienak.

Euskaraz idatzitako gramatiketan, batetik, *iragankor* eta *iragangaitz* terminoak erabili dira *trantsitibo* eta *intransitiboren* ordez. Bestetik, izan da joera aditz laguntzailearen araberrako sailkapena egiteko. *Nor / nor – nork* oinarritzko sailkapena osatu egin zen EGLU II-n (1987b) datiboa, *nori* sintagma, gehitu zitekeen, eta, sintagma hori hautazkoa edo beharrezkoa zen kontuan hartuta EGLU-II-n (1987b: 59); eta *nor-nork* sailekoen artean ‘*nor* izuna’ dutenak bereizi ziren, hau da, egiazko *nor* sintagmarik ez dutenak (1987b: 48-49). Irizpide bereko sailkapena aurkituko dugu Goenagarengan ere (1980: 171). EGLU-II-n (1987), baina, sail aldaketak aztertzean, berariaz aipatzen dira ‘inakoatibo-arazle’ oposizioa eratzen dutenak (*zikindu da / zikindu du*).

Gaurko sailkapen batek, homologagarria izan nahi badu, nahitaez hartu behar ditu kontuan hizkuntzalaritzan 1980ko hamarkadatik hona hedatu diren *ez-akusatibo* eta *ez-ergatibo* terminoen bidez aditz intransitiboetan egiten diren bereizketak. Hizkuntzalaritza teorikoak eman dizkigu baliabideak Micoletaren *lo egin* motak aditz neutroak, edo Laffiteren deponenteak nahiz EGLU-IIko *nor* izuna dutenak xehekiago aztertzeko. Horregatik proposatu dugu euskararako honako sailkapen hau: aditz intransitiboak (*etorri naiz*), aditz intransitibo datibodunak (*etorri zait*, *iruditu zait*), aditz intransitibo ergatibodunak (*eskiatu dut*), aditz intransitibo ergatibodun eta datibodunak (*lanari ekin dio*), aditz trantsitiboak (*irakurri dut*) eta aditz ditransitiboak (*eskaini diot*). Aditz intransitibo ergatibodunetan ere egiten dira bereizketak: goraxeago aipatu dugun *ez-akusatibo* (*iraun du*, *irakin du*) / *ez-ergatibo* (*eskiatu du*, *dimititu du*, *lan egin du*). Baina bereizketa hori ulertzeko hurrengo puntuan aipatuko ditudan argumentuak eta paper tematikoak behar ditugu.

5. Argumentuak eta paper tematikoak

Aditz jakin batek adierazten duen gertaerak, ekintzak, jarduerak... hainbat parte-hartzaile eskatzen ditu. *Egon* aditzak, esaterako, parte-hartzaile

bakarra eskatzen du. *Etorri* edo *joan* ekintzek bat, edo bi ('iturria', nondik etorri, edo 'helburua' nora joan). *Eman* aditzak ohikoa du hiru parte-hartzaile izatea, eta abar. Parte-hartzaile horiei esaten zaie 'argumentu'. Argumentu horiek, aldi berean, 'paper tematikoak' hartzen dituzte: egilea, gaia / jasailea, hartzailea, iturria, helburua, kokapena... Eta paper tematiko jakina duten argumentu horiek sintagmen bidez islatzen ditugu sintaxian, kasu edo postposizio jakin bat hartuko duen sintagma baten bidez. Agentea, gehienetan, sintagma ergatiboen bidez adierazten dugu. 'Gaia', aditz psikologikoen kasuan estimulua ere izan daitekeena, absolutibo sintagma baten bidez adieraz daiteke, baina baita postposizio sintagma baten edo ergatibo sintagma baten bidez ere. (1a) adibidean, *Aitzolek* sintagmak agentea adierazten du; (1b) adibidean ere bai *zuk* sintagmak.

(1a) *Aitzolek liburua irakurri du*

(1b) *oso ondo eskiatzen duzu zuk*

Baina bi perpaus horietan kasu batean bi argumentu daude, bestean argumentu bakarra.

(2a) *Jon berandu etorri da*

(2b) *liburua irakurri dut*

(2a) perpausean *Jon* pazientea da (edo 'gaia') eta absolutibo sintagmaren bidez emana dago. (2b)n ere *liburua* sintagma absolutiboak adierazten du aditzaren 'paziente' edo 'gaia' argumentua. Baina sintagma absolutibo horrek batean subjektu funtzioa betetzen du; bestean, objektu zuzenaren funtzioa, (2b)ko aditzak bi argumentuko egitura duelako.

(3a) *poztu naiz zure etorreraz*

(3b) *bidaiatzea gustatzen zait*

(3c) *bidaiatzea gogoko dut*

(3a), (3b) eta (3c) adibideetan aditz 'psikologikoak' (norberaren sentimenduak, gogo-egoerak... adierazten dituztenak) ditugu, bi argumentu izaten dituztenak: batek 'esperimentatzailea' paper tematikoa hartzen du, eta besteak 'gaia', 'estimulu' ere deitu zaiona halako aditzetan. Baina argumentu horiek modu batean baino gehiagotan isla daitezke sintaxian. (3a)n

sintagma absolutiboa dagokio esperimentatzaileari, eta postposizio sintagmak adierazten du gaia edo estimulua. (3b)n, ostera, datibo sintagma da ‘esperimentatzailea’ paper tematikoa duen argumentua islatzen duena; eta sintagma absolutiboa, ‘gaia’ edo estimulua adierazten duena. Azkenik, (3c)n esperimentatzaile–sintagma ergatibo / gaia–sintagma absolutiboa dugu.

(4a) *urak irakin du*

(4b) *oso ondo eskiatzen duzu*

(4a) eta (4b) adibideei dagokienez, goraxeago (4. puntuaren amaieran) esan dugu bi aditzak direla intransitibo ergatibodunak; izan ere, argumentu bakarra dute, sintagma ergatiboaren bidez islatzen dena. Aldea, argumentu bakar horren paper tematikoan dago: *irakin* aditzaren argumentuak ‘gaia’ paper tematikoa hartzen du; *eskiatuk*, berriz, ‘agentea’ (horregatik hedatu da lehen motakoentzat *ex-akusatibo* terminoa, eta *ex-ergatibo* ‘agentea’ dutenentzat, nahiz euskaraz guztiz intuizioaren kontrako deitura izan).

(5a) *hil da, bigundu da, hautsi da, haserretu da...*

(5b) *hil du, bigundu du, hautsi du, haserretu du...*

(5a) eta (5b)n aditzek erakusten duten laguntzaile aldaketa (balentzia aldaketa) *inkoatibo / kausatibo (arazle)* bereizketaren bidez azaltzen da gaur gramatiketean, EGLU-IIIn jaso bezala. Berez gertatzen den zerbait / kausa baten eraginez gertatzen den zerbait adierazten du laguntzaile aldaketak. Eta, esan beharrik ez dago, (5a) saileko aditzek argumentu bakarra dute, ‘jasailea’ edo ‘pazientea’; (5b)koek, aldiz, ‘kausa’ eta ‘jasailea’. Aditzen sailkapenari dagokionez, kontuak horrela esplikatu behar dira.⁸

Argumentu-egiturak eta paper tematikoek, gainera, morfologia lexikoari ere eragiten diote. Eratorpen atzizki baten oinarrian aditz kategoriako lexe-

⁸ Darrigolek (1827: 147-149) sintaxian *dependenzia* harremanak aztertzean izan zuen argumentu egituraren nolabaiteko intuizioa, nahiz berarentzat gaur adizki laguntzaile esaten dioguna bakarrik izan aditza (eta gaur aditz nagusi deitzen dioguna, atributua, ‘apelatiboa’... izan daitekeen): *etxetik atera, etxera etorri*. Zer aditzek eskatzen duen datiboa, edo destinatiboa... “La syntaxe de régime dont nous venons de donner le précis, se confond évidemment avec l’usage bien entendu de la déclinaison” dio (149); gaurko terminologian, argumentuak kasu eta postposizio sintagmen bidez islatzen direla esaten dugu.

ma badago (-garri, -kor, -le, -tzaile, -gailu, -kin, -ki edo -kari atzizkien kasuan, esaterako), nahitaezkoa da aditz horren argumentu-egituraren eta eratorpen atzizkiaren arteko lotura aztertzea. Orain arte esaten genuen aditzoin hori *da* edo *du* motakoa zela; baina, horretaz gain, kontuan izan behar da *du* motako aditz horrek bi argumentu dituen, ala argumentu bakarra, eta argumentu bakar hori ‘agentea’ ala ‘gaia’ edo ‘jasailea’ den. Orobat, aztertu behar da eratorpen atzizkiak argumentu horietatik zein xurgatzen duen, zein hartzen duen bere gain. (6a)ko izenek ‘kausa’-‘gaia’ argumentu-egiturako *garbitu*, *berotu*, *estali*, *leundu* edo *luzatu* dituzte oinarri. Eta bi argumentu horietatik ‘kausa’ xurgatzen dute -garri, -gailu, -ki atzizkiek. (6b)koetan, ostera, oinarrian bi argumentuko aditza egon arren, ‘gaia’ argumentua xurgatzen dute -ki, -kizun, -(k)ari edo -kin atzizkiek (nahikoa da *Euskaltzaindiaren Hiztegiko* definizioak irakurtzea horretaz ohartzeko).

(6a) *garbigarri*, *berogarri*, *luzagarri*, *leungarri*; *garbigailu*, *berogailu*; *beroki*, *estalki*

(6b) *jaki*; *ikusbizun*, *asmakizun*; *eskari*; *gordekin*

Ezinbestekoa da, orobat, argumentuak eta paper tematikoak kontuan hartzea -le / -tzaile atzizkiak ondo deskribatu nahi baditugu. Azkueren garritik *sufijo agente* esan zaio, ‘agentea’ adierazten duen atzizkia, alegia. Eta hala da atzizki horren bidez sortzen diren izen gehien-gehienetan; oinarrian aditz trantsitibo bat dago, bi argumentu dituen, nork ‘agentea’ eta zer ‘gaia’. ‘Agentea’ xurgatzen du gehienetan -le / -tzaile atzizkiak. Baina *eskiatu*, *du* laguntzailea hartu arren, argumentu bakarreko aditza da, ‘agentea’. Aldiz, *jasan* aditzak bi argumentu izan arren, ‘esperimentatzailea’ adierazten du ergatiboa hartzen duen argumentuak, eta ez ‘agentea’. Hala ere, euskaraz zuzenak dira bai *eskiatzaile* eta bai *jasaille* ere.

Beraz, ezin da esan -le / -tzaile atzizki agentiboa bakarrik denik. Esan beharko da atzizki horrek oinarrian eskatzen duela edo ‘agente’ argumentua duen aditza –trantsitiboa edo intrantsitibo ergatiboduna izan daitekeena–, edo aditz psikologiko trantsitiboa, ‘esperimentatzailea’-‘gaia’ argumentu-egitura izango duena, eta atzizkiak ‘esperimentatzailea’ xurgatzen duela.

Deskribapen honek balio digu azaltzeko zergatik ezin den sortu **iraule*: *iraun* ere bada, *eskiatu* bezala, intrantsitibo ergatiboduna. Argumentu baka-

rra du, ergatiboko sintagmaren bidez adierazten dena. Baina argumentu horri dagokion paper tematikoa ez da ‘agentea’, ‘gaia’ baizik. *Urak irakin du* esaten dugu, baina *urak* ergatiboko sintagmaren paper tematikoa ez da ‘agentea’, ‘gaia’ baizik. Horregatik ez da zuzena **irakitzaile*.

Hemen horretan luzatzerik ez dudan arren, ‘inkoatibo’ / ‘kausatibo edo arazle’ oposizioaren bidez azaldu beharko dugu *-kor* eta *-garri* atzizkiekin sor ditzakegun bikote asko eta asko: *haserrekor* / *haserregarri*, *izukor* / *izugarri*, edo *pozkor* / *pozgarri*; *-kor* atzizkiaren bidez sorturiko adjektiboak aditz inkoatiboa (argumentu bakarrekoa) du oinarrian; eta argumentu hori, ‘jasailea’ xurgatzen du atzizkiak; *-garrik*, ostera, ‘kausa’ xurgatzen du ‘kausa’-‘jasailea’ egiturako aditzean. Halaber, argumentu-egiturak eta paper tematikoek laguntzen dute Azkuek *-garri* atzizkian bereizi zituen balio aktiboa eta balio pasiboaren zergatia azaltzen: aditz kausatiboa hartzen duen *-garrik* ‘kausa’ xurgatzen du (balio aktiboa) *-beldurgarri*, *izugarri*, *pozgarri*, *amorrargarri*, *penagarri*...; aditz trantsitiboa, dela ‘agente’-‘gaia’ (*egin*, *eraiki*, *irakurri*...) dela ‘esperimentatzaile’-‘gaia’ (*ikusi*, *ulertu*...) oinarri duen *-garri* adjektiboan, ‘gaia’ xurgatzen du atzizkiak (hortik dator ‘balio pasiboa’).

Hitz batean, inguruko gramatiken parean egon nahi badugu, ezinezkoa da euskal eratorpen morfologiaren berri ematea argumentu-egitura eta paper tematikoak alde batera uzten baditugu.

6. Hitz ordena: informazio egitura

Perpausak izan ohi dira gramatiken aztergai, eta perpausak osatzen dituzten elementuak. Baina perpausako osagaiak nola antolatzen diren azaldu nahi bada, funtzio sintaktikoez bestelako kategoriak beharko ditugu. Hitz ordenaren azterketak izan du bere lekua euskal gramatika batzuetan; horregatik aukeratu dut, gai honek ere argi uzten duelako artikulua honetan behin eta berriro esana: garaian garaiko marko teorikoen araberrako azalpenak ematen dituztela gramatikariek. Hiru gramatika lan aipatuko ditut: Astarloarena (1803), Darrigolena (1827) eta EGLU-I Eranskinetako (1987a) gehi *Euskararen Gramatika* honetakoa.

Astarloak (1803: 171-180) hitz ordenaz esan duena, osagaiak antolatze-ko eman dituen erregelak bere testuinguruan kokatu behar ditugu eta gogoan izan lehen hizkuntzaren ezaugarriak eman nahi zituela eta ezaugarri horiek guztiak betetzen zituen hizkuntza bakarra euskara zela demonstratu nahi zuela. Beraz, hizkuntzen jatorrizko ordena, aldaketarik izan ez duena, euskararena da. Horrek ez du esan nahi hitz ordenaren funtsezko kontuak ondo deskribatzeko gai izan ez zenik. Hiru arau eman zituen:

- a) Lehen araua: *ordena naturala*. Osagaiak, bakoitzak berezkoa duen ordenaren arabera kokatzen ditugu: substantiboa, garrantzitsuena denez, adjektiboaren aurretik, eta ondoren artikulua, eta ondoren postposizioak. Deskribapen horrek balio du gaur ere euskararentzat, nahiz ez erabili *ordena natural* terminoa: sintaxiak berak badu sintagma antolatze-ko modu bat hurrenkera finko bat dakarrena (baina gaur sintagma mota bakoitzak buru bat duela esaten dugu; beraz, PostS, DS, AdjS... ditugula eta, euskara buruz azken motako hizkuntza denez, artikulua, kasu-markak eta postposizioak eskuinean ematen ditugula).
- b) Bigarren araua: *ministerioaren arabera ordena* "orden ministerial"; hau da, funtzio sintaktikoen arabera. Agente funtzioa duen osagaia garrantzitsuagoa da 'paziente' funtzioa duena baino (1803: 175); beraz, lehenago ematen da: *Semiac maitatuten dau aita* (nahiz berez *aita* gorago egon ordena naturalean *sema* baino). *Orden ministerial* horretan zortzi funtzio bereizten ditu: lau lehen mailako eta lau bigarren mailako. Lehen mailakoak: agentea, pazientea, hartzailea eta jabea (jabeak beste edozeinen aurretik joan behar du). Gaurko ergatiboa, absolutiboa, datiboa eta genitiboa; *Euskararen Gramatikan* egiturazko kasuei dagozkienak, alegia. Bete-beteko parekotasuna dago, terminologia gorabehera, bakoitzaren deskribapenean hor. Eta lau bigarren mailako, hau da, adjuntuak (gehienetan postposizio-sintagma): *eficiente*, *final*, *instrumental* eta *material*. Duten ministerio edo funtzioaren arabera, agenteak ematen ditugu hartzaileen aurretik eta, azkenik, pazienteak. Hau da, nor, nori, nork; gaur *ordena neutro* deitzen duguna, alegia (ergatiboa, zehar-objektua, eta absolutiboa). Baina gaur perpausetan bi egitura motaz hitz egiten dugu: sintaxi egituraz (eta hor kokatzen ditugu funtzio sintaktikoak) eta informazio

egitura (eta hor kokatzen ditugu sintagmen edo osagaien hurrenkerrari dagozkionak).

- c) Hirugarren araua: *mugikortasunaren araua*; hau da, galdegaia. Ministerioaren arabeko ordena hausten da, beste guztien gainera zerbait azpimarratu nahi denean. Ez du adibiderik ematen, baina gizona agentea izan arren eta emakumea pazientea, *gizonak emakumea ikusi du* bezalako adibide batean, “será colocada con posterioridad a la voz *emacumia* muger, si ésta es el móvil primero de la oración”. Hau da, emakumea baldin bada azpimarratu nahi dena, *emakumea ikusi du gizonak* izango da baliatuko dugun hurrenkera. Hau da, beste bien gainera garrantzia duena. Gaur esaten dugu elementu bat nabarmendu nahi denean hautsi egiten dela ordena neutroa, eta *galdegai* esaten diogu nabarmendu nahi dugun elementu horri.

Jatorrizko hizkuntzaren ordena erregela horien arabera baldin bazen, euskarak erregela guztiak betetzen ditu. Beste hizkuntza batzuk aldatu egin dira erregela horietatik. Hori da Astarloaren ondorioa, betiere bere gogoeta non kokatzen zen kontuan hartuta ulertu behar dena.

Askoz zuhurrago jokatu zuen Darrigolek (1827) handik urte gutxira. Diskurtsoko osagaiak aztertzea, zer forma hartzen duten eztabaidatzea ez da nahikoa: “il nous reste à connaître la manière dont ces objets se lient ensemble, et la place qu’ils doivent occuper respectivement, pour être la représentation sensible de nos idées” (1827: 142). Bi baliabide mota nagusi bereizten ditu Darrigolek, Beauzéeri jarraikiz: hitzen hurrenkera eta hitzen *formes accidentelles*. Hau da, hurrenkera finkoa duten hizkuntzak, eta osagaiak perpausean lekuz alda ditzaketenak. Hizkuntza motarekin lotzen du baliabideetako bakoitza: deklinabiderik ez duten hizkuntzen baliabidea da lehena (hurrenkera finkoa); deklinabidedun hizkuntzek askatasun handiagoa dute osagaiak lekuz aldatzeko. Deklinabiderik gabeko hizkuntzetan, osagaien perpausean duten lekuaren bidez adierazten dira harremanak; eta hurrenkera aldatzeak, elementuen arteko erlazioa aldatzea dakar, eta, horrenbestez, esaten dugun horren esanahia ere aldatu egiten da. Latinez, edo euskaraz, berriz, hitzen ordena aldatzeak ez dakar osagaien arteko harremana aldatzea (*aitac maite du semea, semea maite du aitac*). Baliabide horiek

kontuan izanik, bi multzo handi bereizi zituzten hizkuntzen artean: *des langues analogues* (ordena finkoa dutenak), *des langues transpositives* (ordena aldakorra dutenak), nahiz terminologia hori guztiek ez onartu (1827: 150). Areago, Darrigol (1827: 143) ohartu zen sintaxiaz bestelakoa zela aztertzen ari zen puntua: “Cet arrangement, que l’on appelle construction, est moins une affaire de syntaxe, qu’une affaire de goût: il appartient moins à la grammaire, qu’à la rhétorique”. Eta, azkenik, argi uzten du, dela hurrenkera finkoa, dela hurrenkera aldakorra, ez duela uste baliabide bat bestea baino jatorragoa denik. Horretan ere intuizio handikoa ageri zaigu Darrigol.

Albo batera utziko dut Altubereren hitz ordenari buruzko dotrina eta zuzenean helduko diet *Euskararen Gramatikan* ematen ditugun azalpenei. Hitz ordena gaur informazio egiturari lotzen zaio. Hizkuntzak komunikatzeko diren neurrian, esaten dugun horrek badu sintaxi-egitura, perpausaz osatua dagoena, eta perpaus horien bidez informazio jakin bat ematen dugu. Bi azal bezala dira, bata bestearen gainean jarriak, eginkizun diferenteak dituztenak.

Informazio egiturari erreparatzen badiogu, ohikoa dugu azken urteetan *ordena neutroaz* hitz egitea; ordena neutro hori hausten denean *ordena markatua* dugu. Ordena markatuak *galdegaia* eta *mintzagaia* bereiztea eskatzen du... Ez dakit zenbateraino gauden ohituak mintzagaiaren barruan *mintzagai aurreratua*, *mintzagai atzeratua*, periferia gunean, baina eskuineko gunean ematen dena, edo *erdiko mintzagaia* bereizten. Eta kontzeptu horiek guztiak ageri dira hemen aurkeztu zaizkigun Akademien gramatiketan. Edo gure artean behin baino gehiagotan aipatu izan dena: zer gertatzen da galdegaia-ekin ezezko perpausetan? Mitxelenak (1981)⁹ esan zuen oso gai konplikatu zela, ez zuela modurik ikusten argibideren bat emateko. Baina gaur egun *foco de la negación*, *foco de la información* terminoak erabili dituzte beste hizkuntza batzuetan. Beraz, ezezko perpausetan ere, inguruko hizkuntzetara

⁹ Mitxelena, Koldo (1981). “Galdegaia eta mintzagaia euskaraz”, in Antonio Tovar *et al.* (ed.), *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak* (57-81). Bilbo: Deustuko Unibertsitatea. [Berrargitalpenak MEIG VI (137-167); SHLV II (656-673); OC VII: *Fonética y fonología. Morfosintaxis. Dialectología* (335-361)].

begiraturuz gero, aurkituko dugu modua galdegaiaren eta ezeztapenaren fokuari artean bereizteko.

Ordena neutroan, *gurasoek haurrei egia esan behar diete* da informazioa emateko, zerbait esateko modu neutroa euskara estandarrean. Egia da ñabardura asko egin behar direla ahoz ari garen, idatziz jardunda ere zer testu mota den... Baina, oro har, hori da estandar neutroan onartuko duguna. Horrekin batera, ordea, azken hogeitaz urte hauetan, *zer* adierazten duen osagaia luze samarra bada, eta, batez ere, perpaus osagarria bada, aditzaren eskuinean ematea gomendatzen. Hau da, *irakurri dut gurasoek haurrei egia esatea komeni dela* ordena neutroa izan daiteke; hor ez dago bereziki nabarmentzen den osagairik, baina objektuaren pareko den konpletiboa aditzaren ondoren emana dago. Eta hori guztia, komeni da esatea. Gure ikasleek (eta ez haiek bakarrik) oso barneratua dute Altubereren ‘aditza azken’ erregela.¹⁰

Aldiz, ordena neutroa haustean, *galdegai-mintzagai* egitura izango dugu eta elementu bat nabarmenduko dugu; elementu hori, *galdegaia*, aditzaren aurrean ematen da eta Mitxelenak zioen bezala, unitate foniko bakarrean esan behar da. Gero besterik da kontakizuna den, ahozko testua den, intonazioarekin zenbat gauza egin ditzakegun... Mintzagaiari dagokionez, galdegaiaren ezkerrean kokatzen duguna (ezkerreko periferia gunean, alegia) *mintzagai aurreratu* edo *hanpatutzat* hartuko dugu: *denda horretan, beti izaten dituzte produktu on eta prezio onekoak*. *Beti galdegaiaren ondoan, produktu on eta prezio onekoak* mintzagaia da; eta *denda horretan* mintzagai aurreratua. Orain badakigu *mintzagai atzeratua* ere badela: *ederra egin digu, zure lagun zerri horrek!* adibidean, *zure lagun zerri horrek* gehitu dugun zerbait da; ez da galdegaia, mintzagai atzeratua baizik.

Ezezko perpausetan zer gertatzen da? EGLU-I Eranskina (1987a) argitaratu genuenetik, Juan Garziaren (2014) *Esaldiaren antolaera*¹¹ edo RAEren *Nueva Gramática de la Lengua Española* lanei esker, argitu ahal izan ditugu zenbait kontu. *Galdegai, mintzagai, ordena neutro / markatu*, perpausaren in-

¹⁰ Merezi du Ibon Sarasolaren *Bitakora kaiera* irakurtzea Altubereren eragin kaltegarriaz ohartzeko: Sarasola, Ibon (2016). *Bitakora kaiera*. Donostia: Erein.

¹¹ Garzia, Juan (2014) *Esaldiaren antolaera*. *Funtzio informatiboak gako*. Bilbo: UPV/EHU.

formazio-egiturari dagozkion kontzeptuak badira, eta ez sintaxi-egiturari, lehen galderak izan behar du nahitaez: zer informazio ematen du baiezko perpaus batek, eta zer informazio ematen du ezezko perpaus batek? Baiezko perpausentz ordena neutroa baliatzen dugunean, ematen dugun informazioa berria izango da, ez dugu elementuren bat bereziki nabarmendu. Eta osagai bat bereziki markatu nahi dugunean, kontraste bat dagoelako edo, ordena markatua baliatuko dugu. Baina, zer egiten dute ezezko perpausak? Ezezko perpausak, gehienetan, ez diote galdera bati erantzuten. Baieztapen bat antolatzean, kontuan hartzen dugu zer elementu den ezezaguna, zer informazioaren bila gabiltzan, eta informazio hori ematen duen elementua jartzen dugu aditzaren aurrean. Ezezko perpausak horrela antolatzen ditugu? Gehienak, behintzat, ez. Ezezko perpaus gehienetan lehendik dugun informazioa, edo informazio horren zati bat ukatu egiten dugu. Baieztapen baten aurrean, “hori ez, beste hau baizik” esaten dugu. Edo, besterik gabe, “hori ez”, implizitu utzirik zer bai.

Baina ezezko perpausetan ere egin daitezke galderak, aditzaren aurrean kokatzen ditugunak, baiezko perpausetan bezalaxe: *zergatik ez zara garaiz iritsi? Autobus greba dagoelako; horregatik ez naiz garaiz iritsi.* Idazten dugunean ezin dugu bereziki nabarmendu; hitz egiten dugunean oso nabarmena da zer azpimarratzen dugun. Baina, gehienetan ez dugu horrelakorik egiten, aurretik daukagun informazioa, edo horren zati bat ukatzen dugu. Esate baterako, *ez dira oinez etorri.* Horrek esan nahi du norbaitek esan duela *oinex etorri dira.* Eta baieztapen horretan ematen den informazioa, *oinex etorri* izana, ukatu egiten dugu. Gero gehitu dezakegu (*ez dira oinez etorri*) *trenex baizik.* Adibide horretan zein da ‘ukagai’ deitzen dugun elementuaren fokua? *Oinez.* Eta, kasu honetan, kontraste gisa, erabil dezakegu *trenex.* Horrek ez du esan nahi *etorri* ekintza ukatzen denik; *trenex etorri* izana ukatzen da. Horrelako adibideetatik sortu zen ideia ezezkoetan ere adizki laguntzailearen aurrean kokatzen dugula galdegaia. Baina ez da hala; normalean, perpausak laburrak badira, adizki laguntzailearen aurrean kokatzen duguna *ukagaia* da. Aldez aurretik daukagun informazio horretan egia ez dela dakiguna.

Euskararen baliabideen berri ematea dagokigu guri. Baina gaur onartzen da hizkuntza bakoitzak dituela bere baliabideak informazioa kudeatzeko, eta, hor, gutxienez ingelesez, eta beste hizkuntza batzuetan, aipatzen dira

topic fronting, *left dislocation* eta *cleft sentences*, eta antzeko terminoak. Ondo ulertzen ez badugu horiek zer diren, euskaraz ere nekez egingo dugu deskribapen onik, beste hizkuntza batzuekin konparazioak egiteko balioko digunik. Beraz, horrek guztiak eskatzen du terminologia egokitzea eta jakitea guztiok kontzeptu berak erabiltzen ari garela, eta modu bertsuan ulertzen ditugula kontzeptu horiek.

7. Erreferentzia adjektiboak

Pello Salaburuk nabarmendu du bere hitzaldian norbaitek hartu nahi baditu, badirela araugai izan daitezkeen puntuak *Euskararen Gramatikan*. Horietako bat, adjektibo erreferentzialei dagokie. Bereziki aukeratu dut, gainera, puntu hau, Ignacio Bosque eta Carme Picallok (1996)¹² ezarri zutelako adjektibo erreferentzial sailkatzaile / adjektibo erreferentzial tematiko bereizketa.

Gaur egun gramatika guztiak egiten dute adjektibo kalifikatzaile / adjektibo erreferentzial bereizketa. Euskaltzaindiak ere aipatu du azken adjektibo mota hau 25. arauan: “[hitz-elkarketak] Aukera paregabea eskaintzen du, orobat, erdal “izen + adjektibo erreferentzial” egiturak ordezkatzeko: *esku-lan* (*trabajo manual / travail manuel*), *aho-literatura* (*literatura oral / littérature orale*), *ekonomi teoria* (*teoría económica / théorie économique*), etab. Bide honi eutsi behar litzaioke orain ere, ahal den guztian, erdal hitz-moldaera arrotzen menpekoe-gi bizi nahi ez badugu”. Horretaz asko ikertu eta argitaratu da beste hizkuntza batzuetan. Gure artean, besteak beste, hor daude Igone Zabalaren (1997)¹³ eta Xabier Artiagoitiaren (2002)¹⁴ lanak. Bere garaian Euskaltzaindiak esanak osatzeko zer behar da? Gaur egun adjektibo erreferentzialen (edo erreferen-

¹² Bosque, Ignacio and Picallo, Carme (1996). “Postnominal Adjectives in Spanish DPs”, *Journal of Linguistics* 32, 2: 349-385.

¹³ Zabala, Igone (1997). “Argumentu-harremana / eremu-harremana: izenondo erreferentzialen euskal ordainen bila”, in *Nazioarteko Terminologia Biltzarreko Aktak*. Donostia: UZEI-IVAP, 535-565.

¹⁴ Artiagoitia, Xabier (2002) “-(t)ar atzizkidun hitzen jokabide sintaktikoaren inguruan”, *FLV* 91: 443-462.

tzia-adjektiboen, forma hori eskatuko lukeelako Euskaltzaindiak 25. arauan emandako gomendioak) artean bi motatakoak bereizten dira: erreferentzia-adjektibo sailkatzaileak / tematikoak. Hau da, adjektiboaren eta izenaren artean egon daiteke ‘sailkatze’ erlazioa, edo egon daiteke ‘osagarri–buru’ erlazioa, argumentudun izenetan gertatzen den bezala. Sailkatze erlazioa dago (7a)ko izenen, edo izen eta erreferentzia adjektiboaren artean, bai eta (7b)ko izen eta erreferentzia adjektiboen artean ere: literatura norentzat den, lana zein baliabidez egin den, edo teoria zer motatakoa den.

(7a) *haur literatura, esku lan; teoria ekonomiko*

(7b) *literatura infantil; trabajo manual; teoría económica*

Erreferentzia adjektibo horiek guztiak sailkatzaileak izango lirateke; modifikatzaile-buru harremana dago bi osagaien artean. Baina (8a) eta (8b)n osagarri–buru harremana dago bi osagaien artean: *zehula* eta *elektroi* barne-argumentuak, ‘gaia’; *birus* ‘agentea’, infekzioa zerk sortu duen adierazten duena. Eta *garraio*, *infekzio* eta *zatiketa*, berriz, ‘gertaera’ izenak, argumentu-egitura dutenak.

(8a) *elektroi-garraio, birus infekzio, zehula-zatiketa*

(8b) *transporte electrónico, infección vírica, partición celular*

Euskaraz badugu erreferentzia-adjektiboak sortzeko atzizki bat: *-(t)ar*. Bere garaian LEF batzordeak (Lexiko Erizpideak Finkatzeko batzordeak, garai hartan arautu gabe baitzegoen *irizpide*) atzizki hori aztertu zuenean eztabaida zen *-(t)ar* atzizkiak sortutako adjektiboa izen bizidunen nahiz bizigabeen ondoan eman zitekeen. Argi geratu zen baietz, eta horrek indar hartu du eta gaur egun baditugu *txori gautar*, *hegazti gautar*, *lehoi itsastar*... Horiek sailkatzaileak dira: ‘noiz’ edo ‘non’ erlazioa adierazten du adjektiboak. Baina, zer gertatzen da erreferentzia-adjektiboa tematikoa denean? Izan al dezake ‘osagarri–buru’ harremana *-(t)ar* adjektiboak ondoan duen izenarekin? Esan al daiteke *newtondar legeak*, *zatiketa zehular* edo *aldaketa molekular*? Igone Zabalak (2013) argi eta garbi gaitzetsi du bide hori; izen elkartu sintetikoen bidez eman behar genuke euskaraz bi izenen arteko ‘osagarri–buru’ harremana, eta ez ‘izena + erreferentzia-adjektibo’ egituraren bidez. Baina baditugu horrelako adibideak gure corpusetan. Gaitzetsi egin

behar ote ditu Euskaltzaindiak, eta mota horietakoei bidea itxi? Izan ere, euskaraz argumentua adierazteko edo genitiboa erabili dugu (*zelulen zatiketa*) edo izen elkartu sintetikoa (*zelula-zatiketa*). Beraz, *Newtonen legeak* bai, *zelulen / zelula zatiketa* bai, *molekulen / molekula aldaketa* bai, baina *newtondar legeak*, *zatiketa zelularra* edo *aldaketa molekularra* bai ala ez?

Amaitzeko, XXI. mendeko gramatikek hizkuntzalaritzan nahikoa hedatuak dauden termino, kontzeptu eta sailkapenak bereganatu behar dituzte. Eta gaurko gramatikek zertaz hitz egiten dute? Zer kontzeptu erabiltzen dituzte? Argumentuez hitz egiten dute, sare tematikoez, aditz psikologikoez, buru funtzionalez, informazio egituraz... Eta euskara, laurehun bat urtean gehiegi aldatu ez den hizkuntza hori deskribatzeko, eta bariazioaren eta normaren edo gomendioaren artean aukerak egiteko, gauzak termino hauetan kontatu behar dira.

Erreferentzia bibliografikoak

ASTARLOA, Pedro Pablo (1803). *Apología de la lengua bascongada ó Ensayo crítico filosófico de su perfección y antigüedad sobre todas las que se conocen*. Madrid: Geronimo Ortega, <http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/24887>.

AZKUE, Resurrección María (1923-25). *Morfología vasca* [Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca, 1969].

DARRIGOL, Jen Pierre (1827). *Dissertation critique et apologétique sur la langue basque, par un ecclésiastique du diocèse de Bayonne*. Baiona: Duhart-Fauvet. [Berrargitalpena-faksimilea, Toulouse: Eché, 1979], <http://oaiprodl.gipuzkoa.eus:8080/handle/10690/103449?locale=fr>.

GOENAGA, Patxi (1980). *Gramatika bideetan*. Donostia: Erein.

GÓMEZ, Ricardo (1991). «Larramendiren gramatika eta gramatikagintzaren historia», ASJU XXV-3: 783-796.

——— (2006). *XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak*. Dokto-rego testia, UPV/EHU, <https://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/13405/G%cb3%b3mez%202007-TESIA-Argitalpena.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

——— (2008). «Euskal gramatikagintza zaharraren historia laburra: XVII – XVIII. mendeak», *ASJU Geh.* 51: 329-349.

GRAMATIKA BATZORDEA. Euskaltzaindia (1985, 1991). *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak* [EGLU-I]. Bilbo: Euskaltzaindia.

——— (1987a). *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak* [EGLU-I, *Eraskina*]. Bilbo: Euskaltzaindia.

——— (1987b). *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak* [EGLU-II]. Bilbo: Euskaltzaindia.

LAFITTE, Pierre (1944). *Grammaire Basque (navarro-labourdin littéraire)*. [Donostia: Elkar, 1979].

OYHARÇABAL, Beñat (1989). «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi», *ASJU XXIII-1*: 59-73.

——— (1993). «Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle», *ASJU XXVII-1*: 265-284.

——— (1998). «A. Abbadieren euskal gramatikari buruzko ideiak eta ordu arteko gramatikagintza», *Antoine d'Abbadie 1897-1997. Congrès International. (Hendaye, 1997)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza; Bilbo: Euskaltzaindia, 431-451.

VAN EYS, Willem J. (1879). *Grammaire comparée des dialectes basques*. Paris, London, Amsterdam, <http://www.liburuklik.euskadi.eus/jsui/handle/10771/24678>.

ZABALA, Igone (2013). «Zentral nuklearretatik komunitate mikrobiarretara», *31 Eskutik*, <http://31eskutik.eizie.eus/2013/06/01/zentral-nuklearretatik-komunitate-mikrobiarretara/>.

La Nueva gramática académica. Estructura, contenidos y análisis de la variación

**Akademiaren gramatika berria. Egitura, edukiak
eta bariazioaren azterketa**

**La nouvelle grammaire académique. Structure,
contenus et analyse de la variation**

**The Academy's New grammar. Structure, contents
and analysis of variation**

BOSQUE, Ignacio
Real Academia Española y Universidad Complutense de Madrid
ibosque@ucm.es

Noiz jaso: 2021-01-18
Noiz onartua: 2021-03-09

Euskera. 2020, 65, 2. 283-310. Bilbo
ISSN 0210-1564

Este artículo constituye una descripción de las principales características de los volúmenes dedicados a la morfología y la sintaxis en la *Nueva gramática de la lengua española* que la RAE y la ASALE publicaron en 2009. El texto presta especial atención a la forma en que se analizó la variación lingüística en esa obra e introduce asimismo algunas reflexiones sobre los factores que condicionan la elaboración de tratados gramaticales en la actualidad.

Palabras clave: gramática, sintaxis, morfología, variación, norma.

Artikulu honetan, RAEk eta ASALEk 2009an argitaratu zuten *Nueva gramática de la lengua española* lanean morfologiari eta sintaxiari eskainitako bolumenen ezaugarri nagusiak deskribatzen dira. Testuak arreta berezia jartzen du obra horretako hizkuntza-bariazioa aztertzeke moduan, eta, era berean, hausnarketa batzuk egiten ditu gaur egun gramatika-tratuak egitea baldintzatzen duten faktoreei buruz.

Gako-hitzak: gramatika, sintaxia, morfologia, bariazioa, araua.

Cet article est une description des principales caractéristiques des ouvrages consacrés à la morphologie et à la syntaxe dans la *Nueva gramática de la lengua española* (Nouvelle grammaire de la langue espagnole) publiée en 2009 par la RAE (Académie royale espagnole) et l'ASALE. Le texte accorde beaucoup d'attention à la façon dont la variation linguistique a été analysée dans cet ouvrage. Il donne aussi quelques réflexions sur les facteurs qui conditionnent l'élaboration actuelle des traités de grammaire.

Mots-clés : grammaire, syntaxe, morphologie, variation, norme.

This article is a description of the main characteristics of the volumes on morphology and syntax in the *New Grammar of the Spanish Language* that RAE and ASALE published in 2009. The text pays particular attention to the way in which linguistic variation was analysed in this work, and also offers some reflections on the factors influence drawing up grammatical treatises today.

Keywords: grammar, syntax, morphology, variation, norm.

1. Introducción. Algunas referencias históricas

Los objetivos de esta presentación son dos. El primero es presentar esquemáticamente las características de los volúmenes primero y segundo de la *Nueva gramática de la lengua española* de 2009 (en adelante, *NGLE*), de la Real Academia Española (RAE) y la Asociación de Academias de la Lengua Española (ASALE). Describiré someramente el contenido de esos volúmenes y prestaré especial atención a la forma en que se analiza en esta obra la variación gramatical. El segundo objetivo es introducir algunas reflexiones sobre las varias circunstancias que condicionan la elaboración de gramáticas comprensivas en la actualidad, sea cual sea la lengua sobre la que versen.¹

La historia de las gramáticas académicas –y en particular de las vicisitudes de su elaboración, del pensamiento lingüístico que contienen y de las diversas influencias que lo condicionaron– ha sido trazada con bastante detalle por los historiadores de esta disciplina. En Bosque (2013) proporciono la mayor parte de los títulos bibliográficos necesarios para conocer las circunstancias que caracterizaron las numerosas ediciones de la gramática académica (entre 35 y 40) que salieron a la luz entre 1771 y 2009. En cualquier caso, Gómez Asencio y Garrido Vílchez (2005) y Gómez Asencio (2011) estiman que los textos fundamentales de esa obra no superan en mucho la media docena, y explican que los demás constituyen reimpressiones o refundiciones de versiones anteriores de la gramática, más que textos de nueva planta.

Constituye, sin duda, un texto de nueva planta el que es objeto de la presente conferencia. Los dos primeros volúmenes de la *Nueva gramática de la lengua española* están dedicados a la morfología y a la sintaxis y se publicaron en 2009 (Madrid: Espasa). En 2011 se publicó el tercer volumen, que cubría la fonética y la fonología, y que apareció conjuntamente con un

¹ A lo largo de estos últimos años he realizado diversas presentaciones de la *Nueva gramática* en varios foros y he escrito algunos trabajos resumiendo sus principales novedades. Toda esa información aparece sintetizada en Bosque (2011a, 2013 y 2016). En el presente trabajo retomo algunas de esas ideas, omito muchas informaciones desarrolladas en los artículos citados y amplío otras apenas mencionadas allí.

DVD complementario en el que se destacaban los principales rasgos de la pronunciación del español en todas las áreas en las que se habla.

Para situar adecuadamente la publicación de la *NGLE* en su contexto histórico es conveniente recordar que la edición anterior de la gramática académica apareció en 1931, y que el periodo que media entre esa edición y la *NGLE*, casi 80 años, es el más largo que ha conocida la historia de la RAE entre dos ediciones de su gramática. En los años de la guerra civil española (1936-1939) se paralizaron, como era lógico, los trabajos académicos. Los relativos a la gramática apenas avanzaron en los años de la posguerra (1940-1955) y en los inmediatamente posteriores. En 1951 se creó en México la ASALE, asociación integrada hoy por las academias de la lengua española de todos los países hispanohablantes,² pero lo cierto es que la coordinación interacadémica, desarrollada progresivamente en los años posteriores, no cristalizó en obras colectivas firmadas por la asociación hasta finales de los años noventa del pasado siglo.

En 1961, la RAE encomendó a dos académicos, Salvador Fernández Ramírez y Samuel Gili Gaya, que prepararan el primero borrador de una nueva gramática académica que sustituyera a la de 1931. El resultado fue el *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*, de 1973 (*ENG*), obra de la RAE que no contó con la participación de la ASALE. El *ENG* lleva el peculiar nombre de *esbozo* en su título porque fue presentado como un borrador que habría de desembocar en la nueva edición, una vez que se incorporaran a él los cambios que introdujeran las academias americanas. Estas enviaron sus observaciones a mediados de los años setenta, pero el proyecto fue prácticamente abandonado por razones tanto externas como internas. Entre las primeras están los escasos recursos de la RAE en aquella época y la conveniencia de dedicarlos a los proyectos lexicográficos que estaban en marcha. Entre las segundas figura el hecho objetivo de que la información relativa al español americano era escasísima en el *Esbozo*, tal como este reconocía tímidamente

² En la actualidad integran ASALE 23 academias: la española, las de los 19 países hispanoamericanos, la estadounidense, la ecuatoguineana y la filipina, aunque el uso del español sea ya muy minoritario en este último país. Es probable que se incorpore pronto a ASALE la *Academia Nacional del Judeoespañol*, con sede en Israel.

en su prólogo. La necesidad de ampliarla adecuadamente exigía un proyecto nuevo, articulado a partir de la estrecha colaboración de todas las academias. En la década de los setenta (del pasado siglo) se publicaron, por otra parte, un gran número de estudios sobre la gramática del español, especialmente desde la lingüística estructural y desde la entonces incipiente gramática generativa. Esa eclosión de trabajos monográficos, incrementada en las décadas siguientes, vino a confirmar indirectamente que la vía del *Esbozo* se había quedado anticuada y que era más conveniente emprender un camino nuevo.

Para iniciar esa nueva andadura, la RAE encargó en 1981 a Emilio Alarcos un nuevo borrador, que –una vez revisado y aprobado por la institución– habría de pasar a las academias americanas. Alarcos terminó su trabajo en 1994 y la RAE entendió que constituía una obra personal que debía publicarse como tal. La *Gramática de la lengua española* de Emilio Alarcos fue publicada en la editorial Espasa en 1994. La presencia del nombre y del escudo de la RAE en su portada hicieron pensar equivocadamente a algunos que esta era la nueva gramática académica. La RAE, que había optado por no enviarla a las academias americanas para que la estudiaran y enviaran sus observaciones, optó por iniciar la recopilación de nuevos materiales con la vista puesta en un nuevo proyecto de gramática académica. Este proceso abarca el periodo 1994-1998.

En el congreso que la ASALE celebró en 1998 en Puebla (México), las academias acordaron que la nueva edición de la *Gramática* debía plantearse como obra panhispánica elaborada conjuntamente por todas las academias de la asociación, y también que esta nueva edición debería prestar particular atención a la variación geográfica y social en todas las áreas en las que se habla español en el mundo. El autor del presente trabajo fue designado ponente de ese ambicioso proyecto para las secciones de morfología y sintaxis, y poco después se nombró a José Manuel Blecua para coordinar la sección de fonética y fonología.

Los dos primeros volúmenes, en los que deseo centrar este artículo, son el resultado de ese complejo trabajo de descripción y de síntesis. Abarcan la morfología y la sintaxis, y hoy son de consulta libre en Internet.³ En 2010 se

³ La página web es <http://aplica.rae.es/grweb/cgi-bin/buscar.cgi>.

publicó la versión *manual* de estos mismos materiales, en un solo volumen (*Nueva gramática de la lengua española. Manual*. Madrid: Espasa). En el año siguiente apareció, como he adelantado, el volumen de fonética y fonología, y también la versión *básica* de la morfología y la sintaxis. En 2013 la RAE y la ASALE publicaron *El buen uso del español*, una guía didáctica que destacaba los aspectos normativos de la NGLE, junto con las principales novedades de la *Ortografía de la lengua española* (Madrid, Espasa, 2010). En 2018 apareció el *Libro de estilo de la lengua española*, que resume aún más los contenidos gramaticales y añade otras muchas informaciones útiles para la redacción de textos. Finalmente, en 2019 se publicó un volumen recopilatorio titulado *Gramática y ortografía básicas de la lengua española* (Madrid: Espasa), que también recapitula los aspectos fundamentales de la NGLE y de la *Ortografía académica*.

Transcurrida ya más de una década desde la publicación de la NGLE, la RAE y la ASALE decidieron en el último congreso de esta asociación (Sevilla 2019) emprender una nueva edición de la obra. En Bosque (2020) expongo resumidamente las características fundamentales del proyecto. Resumo también allí los principales rasgos del reciente *Glosario de términos gramaticales* (en adelante, GTG), aparecido en 2019. Este último libro es un diccionario de gramática que la RAE y la ASALE han publicado como material didáctico dirigido a los profesores que enseñan español en secundaria y bachillerato (o niveles equivalentes) en todos los países hispanohablantes.

2. Características principales de la Nueva gramática

Resumiéndolas considerablemente y reduciéndolas a lo esencial, puede decirse que las principales características de la NGLE son las siguientes:

- 1) A diferencia de las ediciones anteriores de la gramática académica, la NGLE es una gramática del español escrita conjuntamente por todas las academias de la lengua española,⁴ que trabajaron intensamente en

⁴ La academia ecuatoguineana ingresó en ASALE con posterioridad a la publicación de la NGLE, por lo que no participó en el proyecto. Está colaborando, sin embargo, en la nueva edición de esta obra.

el proyecto a lo largo de once años (1998-2009). También participaron en el proceso, como consultores y redactores, un buen número de lingüistas no académicos.

- 2) La *NGLE* es una obra colegiada y consensuada. A pesar de que intervinieron alrededor de un centenar de personas en su elaboración –con diversos grados de alcance y responsabilidad–, el texto es coherente internamente y muestra un mismo tono descriptivo a lo largo de sus casi cuatro mil páginas. La búsqueda de ese estilo uniforme, la dificultad de obtener datos sobre variación dialectal y la necesidad de consensuar los puntos conflictivos que surgían en la descripción y en la valoración normativa de los fenómenos son las razones principales por las que el proceso de redacción duró once años (1998-2009). Además de la ingente correspondencia por correo electrónico que generó la preparación de la obra, fueron necesarias varias reuniones de los miembros de la Comisión Interacadémica, en la que estaban representada todas las áreas lingüísticas hispanohablantes.
- 3) La *NGLE* es un texto a la vez descriptivo y normativo. En la sección cuarta de este mismo artículo explicaré por qué estos dos conceptos no son contradictorios.
- 4) Por oposición a otras gramáticas académicas, e incluso a casi todas las gramáticas del español, la *NGLE* dedica especial atención a la variación geográfica y social. No se basa en la oposición «español de España vs. español de América», que en muchos casos resulta forzada, sino en la oposición «español común vs. español diferencial». Se presentan, pues, los aspectos mayoritarios de cada pauta gramatical, y se describen después los minoritarios, que en algunos casos corresponden a usos lingüísticos no atestiguados fuera de España.
- 5) No contiene formalización, pero emplea corchetes no etiquetados para segmentar unidades morfológicas y sintácticas. A su vez, la obra ofrece repasos y panoramas simplificados de la mayor parte de las cuestiones fundamentales de la fonética, la fonología, la morfología y la sintaxis del español.

- 6) No es una gramática teórica, pero el texto no es ajeno a las unidades de análisis y a los problemas que son hoy conocidos y debatidos en los estudios teóricos contemporáneos. Presenta siempre versiones simplificadas de esas cuestiones, ya que la obra no se dirige exclusivamente a los especialistas.
- 7) No evita las cuestiones polémicas en el análisis gramatical. A veces no toma partido por una de las opciones que se suscitan en los puntos más controvertidos, sino que explica resumidamente los argumentos que apoyan cada postura. Hoy se celebran, como es sabido, congresos internacionales para debatir cuestiones gramaticales controvertidas. Tendría poco sentido que la ASALE, que no participa en ellos, decidiera –sin tenerlos en cuenta– cuáles son las posturas teóricas que deben tomar “oficialmente” los docentes de español en los países hispanohablantes.
- 8) Está concebida como una descripción general del español que pueda usarse como gramática de referencia para profesores y estudiantes de varios niveles académicos. Se recuerda que el concepto *gramática de referencia* (ingl. *reference grammar*) apenas se ha empleado en la tradición gramatical hispánica, a pesar de su indudable relevancia y utilidad.
- 9) Intenta ser una gramática de matices, no solo un catálogo de usos. La descripción de las construcciones sintácticas no debe considerarse completa si no es capaz de presentar las diferencias, muy a menudo sutiles, que existen entre estructuras próximas, así como mostrar adecuadamente sus restricciones contextuales. Este es uno de los puntos que más claramente diferencian una gramática que atienda a la variación y un tratado de dialectología.
- 10) Pretende constituir una síntesis divulgativa de las mejores aportaciones de la tradición gramatical hispánica y de las contribuciones más asentadas de la gramática moderna. La terminología empleada es tradicional, siempre que ello es posible. Cuando no lo es, se introducen conceptos ampliamente usados por los gramáticos contemporáneos de diversas escuelas. Entre los varios términos que existen

para designar los conceptos modernos que no tienen correlato en la tradición, se elige el más transparente o el más asentado.

- 11) Persigue un cierto equilibrio, siempre difícil de conseguir, entre tradición y modernidad. Las gramáticas descriptivas modernas se conciben como pequeñas síntesis de la investigación contemporánea, en lo que se oponen claramente a las gramáticas tradicionales. Retomo esta cuestión en la última sección del presente trabajo.
- 12) La *NGLE* no contiene referencias bibliográficas, siguiendo la tradición de las gramáticas académicas. No obstante, en el último congreso de la ASALE se acordó que en la nueva edición que ahora se prepara se añada a cada capítulo una sucinta relación de títulos bibliográficos. Se proporcionan más detalles sobre este punto en Bosque (2020).

3. Destinatarios, versiones, contenidos y fuentes de datos

Como he adelantado, me ceñiré en esta presentación a los dos volúmenes de morfología y sintaxis, que contienen 48 capítulos distribuidos en 3.885 páginas. Esta versión de la *NGLE* (que llamamos *de referencia*) se dirige fundamentalmente a las personas relacionadas profesionalmente con la lengua española, muchas de ellas docentes en la enseñanza media o en la universitaria en alguno de los muchos países en los que se imparten cursos de lengua española. También hemos querido dirigir la obra a otros hablantes cultos que desean conocer los fundamentos de la estructura de su lengua, así como a los estudiantes y profesores de español como L2 en los muchos países en los que se habla, se estudia, se enseña o se traduce.

La *NGLE* presupone en el lector los conocimientos mínimos de gramática que se explican en los cursos de secundaria y bachillerato, no así los que corresponden a los niveles universitarios. En cualquier caso, es inevitable que –sea cual sea el deseo particular de quienes los elaboran– los tratados de gramática no puedan dirigirse exactamente a los mismos destinatarios que los diccionarios. La razón de esta diferencia entre obras académicas no

es otra que la naturaleza articulada de la gramática como disciplina: como sucede en tantas otras materias, unos conceptos gramaticales se han de apoyar en otros, que a su vez constituyen la base de otros más elaborados. El carácter necesariamente jerarquizado y progresivo de los contenidos expuestos hace imposible comenzar absolutamente desde cero cada vez que se introduce un concepto nuevo, a diferencia de lo que sucede cuando se consulta una palabra nueva en el diccionario.

Para contribuir en alguna medida a que los resultados de la labor académica lleguen a todos, la RAE y la ASALE decidieron elaborar tres versiones de la *NGLE*. Tras la versión *de referencia* se publicó, solo unos meses después, la versión *manual*, ya mencionada (un volumen de 993 páginas aparecido en 2010), que respeta íntegramente la distribución de capítulos de la obra. El resultado es una especie de “reducción a escala” de la versión anterior en forma de texto divulgativo dirigido a un público más amplio. Finalmente, la versión *básica* de la *NGLE* es un volumen de bolsillo en octavo de 305 páginas. Apareció en 2011 y se dirigía a estudiantes no universitarios, así como a personas sin (apenas) formación lingüística.⁵ Las obras recapitulatorias mencionadas antes (*El buen uso...*, *Libro de estilo...*, *Gramática y ortografía básicas...*) completan esta serie de versiones abreviadas de la *NGLE*. Todas las síntesis que he mencionado aspiran a contribuir en alguna medida a que se conozcan los contenidos esenciales de la gramática académica con diversos grados de detalle y profundidad, siempre en función de los intereses de cuantos deseen acceder a ellos.

Me centraré a partir de ahora en la versión de referencia de la *NGLE*, en dos volúmenes. La mitad del primero se dedica a la morfología (10 capítulos); la otra mitad, junto con el volumen segundo, se consagran a la sintaxis (37 capítulos). La obra aparece precedida de un capítulo introductorio titulado *Partes de la gramática. Unidades fundamentales del análisis gramatical*. En él se exponen resumidamente los tipos de gramática que suelen reconocerse en la actualidad, así como las unidades con las que se opera en la fonética, la fonología, la morfología y la sintaxis. Al presentar cada unidad se re-

⁵ La versión *manual* fue coordinada por Ángela Di Tullio y Julio Borrego. La versión *básica* lo fue por Salvador Gutiérrez.

mite a las secciones o a los apartados en los que se desarrolla. El capítulo está concebido, por tanto, como una especie de guía inicial que pretende ayudar al lector a ubicar cada concepto en el mapa general de la obra.

Para que la consulta resulte más sencilla, los dos volúmenes están articulados tipográficamente en solo tres niveles: capítulo (16, 25, 48), sección (16.3, 25.6, 48.4) y apartado o acápite (16.3a, 25.6c, 48.4f). Este cómodo sistema de referencias permite remitir a fragmentos del texto relativamente breves (un tercio o un cuarto de página) con muy pocos dígitos, lo que facilita considerablemente el uso de los índices.

Los diez capítulos de morfología muestran una distribución clásica de dichos contenidos: género, número, flexión verbal, derivación nominal (dos capítulos), derivación adjetival y adverbial, derivación verbal y parasíntesis, derivación apreciativa, prefijación y composición. La sección de sintaxis está dividida en tres partes: clases de palabras (21 capítulos), funciones sintácticas (8 capítulos) y construcciones sintácticas fundamentales (8 capítulos). En la primera de estas tres partes se dedica especial atención a las llamadas “clases sintácticas transversales”. Como es sabido, los posesivos, los relativos, los demostrativos o los interrogativos pueden corresponder a clases de palabras muy diferentes (determinantes, pronombres, adverbios, etc.). Existe hoy acuerdo general en que el rasgo que los une es su carácter transcategorial, lo que exige que sean analizados en capítulos diferentes como clases gramaticales de palabras. Las funciones son las relaciones sintácticas tradicionales (sujeto, complemento directo, etc.), mientras que las construcciones son los tipos oracionales clásicos (clases de subordinadas, oraciones yuxtapuestas, etc.). También en esta parte de la obra se detectan relaciones cruzadas, ya que las variedades que presentan las construcciones coordinadas, comparativas o negativas no constituyen necesariamente –como es bien sabido– “tipos oracionales”.

La *NGLE* no renuncia a ser una gramática de este tiempo. Como es esperable, se examinan en ella muchas cuestiones morfológicas y sintácticas tratadas en la tradición, pero también se estudian con cierto detalle numerosas nociones no habituales en las gramáticas tradicionales, pero comunes en los estudios gramaticales contemporáneos. Entre estas últimas cuestiones

están las propiedades de los cuantificadores (2 capítulos), la estructura informativa de la oración, la posición de los pronombres átonos, el aspecto léxico (*Aktionsart*), las variantes de la intransitividad (con especial atención a la diferencia entre verbos inacusativos e inergativos), las principales subclases de sustantivos, adjetivos, pronombres o adverbios, la llamada predicción secundaria, los actos de habla, los conectores discursivos o las variedades que presentan las construcciones comparativas y superlativas.

La *NGLE* aspira también a contribuir en alguna medida a la necesaria renovación de los contenidos que se explican –o se deberían explicar– en las clases de lengua, especialmente en la enseñanza preuniversitaria. Como se sabe, esa renovación se llevó a cabo hace tiempo en otras muchas materias (geografía, historia, química, física, biología, matemáticas, etc.), pero, por razones difíciles de entender, apenas ha tenido lugar en nuestra disciplina, con la posible excepción de ciertas nociones básicas de pragmática y gramática del discurso. El proceso ha de ser, inevitablemente, largo y complejo, por lo que la publicación de la *NGLE* tan solo constituye un punto de partida. El ya mencionado *GTG*, obra igualmente elaborada por la RAE y la ASALE, constituye otro paso orientado en la misma dirección.

Las fuentes de datos analizados es otra de las variables que permiten comparar las gramáticas entre sí. La *NGLE* sigue la práctica tradicional de combinar los datos obtenidos de corpus lingüísticos con los datos contruidos, en el sentido de obtenidos de la introspección del gramático o de sus informantes. El hecho de que la mayor parte de los datos citados procedan de fuentes escritas se debe a que los corpus orales eran escasos en la primera década del presente siglo, como lo siguen siendo en la actualidad. Los datos procedentes de fuentes escritas en la *NGLE* son mayoritariamente literarios y periodísticos, si bien un porcentaje menor procede de textos científicos, ensayísticos o de otra naturaleza. La mitad de los casi 40.000 ejemplos que contiene la *NGLE* se extrajeron de estas fuentes. Suman exactamente 18.977 muestras, extraídas de 3.767 obras que corresponden a todos los países hispanohablantes. La otra mitad de los datos usados en la obra corresponde a textos contruidos *ad hoc* por los redactores.

Los textos periodísticos constituyen una fuente importante de datos en la *NGLE*, ya que representan un excelente recurso para analizar la variación lingüística, además de una muestra viva del español contemporáneo en todos los lugares en los que se habla. La *NGLE* contiene 3.381 ejemplos periodísticos, extraídos de 307 publicaciones distintas (diarios y semanarios de todos los países hispanohablantes). De cada una de esas más de 300 cabeceras se usaron varios números, casi todos del periodo 1978-2008. En relación con la obtención de estos datos, no debe ocultarse que es hoy mucho más sencillo conseguir corpus de textos periodísticos españoles que americanos. Esta es una diferencia objetiva, que tuvo repercusiones en la redacción de la *NGLE*. En cualquier caso, es oportuno resaltar que, sin las nuevas tecnologías (entre otras, los corpus informatizados, las bases de datos y el correo electrónico), la *NGLE* no habría podido construirse nunca. Tampoco se hubiera llevado a cabo este proyecto sin la contribución de las numerosas personas e instituciones de varios países que colaboraron en él de muy diversas maneras, todas las cuales se enumeran al comienzo del primer volumen.

4. El análisis de la variación en la *Nueva gramática*

Las múltiples formas de entender la variación afectan de una forma o de otra a casi todas las vertientes de la lingüística moderna. Las controversias a las que da lugar repercuten también en la elaboración de cualquier gramática, y han de hacerlo en mayor medida si es académica. La *NGLE* explica en su prólogo que esta obra se presenta como una gramática a la vez descriptiva y normativa, y aclara que ambas vías son perfectamente compatibles si se considera la norma como una variable de la descripción. Los sociolingüistas estudian, entre otras muchas cuestiones, el prestigio o el desprestigio de las construcciones, en función de registros y niveles de lengua objetivos. En la *NGLE* se aceptan los juicios de valor de naturaleza sociolingüística y se utilizan como argumentos para recomendar o no el uso de las construcciones analizadas. Donde un sociolingüista diría: “Esta expresión es propia de hablantes con bajo nivel de escolarización”; las academias mantienen ese juicio, para añadir luego: “... por lo que se recomienda evitarla”. En cualquier caso, se recuerda que son los hablantes cultos de

cada comunidad (no necesariamente los lingüistas expertos en variación) los que conocen el nivel de estimación social de las voces y las pautas gramaticales empleadas en su entorno. Este es uno de los factores que imponen la necesidad de concebir una obra de estas características como proyecto colectivo.

Las recomendaciones normativas no pueden basarse únicamente en la autoridad de quien las dicta, sino que han de fundamentarse sobre todo en la evaluación objetiva del prestigio o el desprestigio social de las voces y las construcciones a las que afectan. Ciertamente, las academias pueden equivocarse al determinarlo en algunos casos, como también pueden hallarse errores ocasionales en otras muchas descripciones de hechos y fenómenos que abarquen vastos territorios. Pensemos, por ejemplo, en las que se llevan a cabo en las obras panorámicas de sociología, economía, historia o geografía humana.⁶

Es enteramente esperable que la variación se incremente en los registros conversacionales, en la lengua popular, en la rural, en las variedades urbanas juveniles y en léxico de las jergas profesionales de todos los países hispanohablantes. Dado que no es posible abordar con igual profundidad todas esas variables, la *NGLE* opta por seleccionar en ellas los usos más comunes en la lengua culta, a la vez que atiende al registro coloquial y al habla popular siempre que las academias cuenten con información relevante sobre esas variedades.

La expresión *lengua culta* –hoy común en todas las obras de RAE-ASALE– ha sido criticada a veces porque pudiera dar la impresión de que se opone a *lengua inculta*. No existe tal oposición. El adjetivo *culto* (lat. *cultus*,

⁶ Tiene interés hacer notar que la mayor parte de las reseñas que recibió la *NGLE* (descarto ahora las periódicas) y de los estudios que abordaron la obra en su conjunto se centraron en la relación entre descripción y norma, en el alcance de los términos *panhispanismo* y *pluricentrismo* y en las dificultades que existen objetivamente para llevar a cabo cualquier análisis abarcador de la variación geográfica y social: Amorós Negre (2010); Borrego (2012); Méndez García de Paredes (2014); López Serena (2015); Greußlich (2015). Algunos estudios destacaron la relevancia de las consideraciones diacrónicas que se hacen en la *NGLE* (Echenique 2011; Sánchez Lancis 2016). Son escasos, en cambio, los trabajos que entraron con más detalle en las unidades del análisis gramatical, en la relación léxico-sintaxis o en las múltiples consideraciones sobre informaciones semánticas y pragmáticas que la obra contiene (Battaner 2010; Bajo Pérez 2015).

participio de *colëre* ‘cultivar, educar’) significa “propio de hablantes escolarizados” en los textos académicos. De hecho, antiguamente se hablaba de *tierras cultas* y *tierras incultas* con el sentido de “tierras (no) cultivadas”. Así pues, el adjetivo *culto* se interpreta estrictamente en la *NGLE* en la primera de las acepciones que muestra el *DLE*: “Dotado de las calidades que provienen de la cultura o instrucción”.

En el texto de la *NGLE* se tienen en cuenta los tipos habituales de variación: la variación diacrónica (solo en aspectos puntuales, ya que esta no es una gramática histórica), la variación geográfica (aunque la obra no sea tampoco un tratado de dialectología) y la variación social. En esta última se distinguen, como es habitual, los estilos o registros (coloquial vs. formal; oral vs. escrito) de los niveles lingüísticos o sociolectos (lenguaje popular o rural, lenguaje de grupos profesionales, etc.). El primero de estos últimos tipos de variación se denomina a menudo *diafásico*, mientras que el segundo se conoce habitualmente como *variación diastrática*.

La descripción de la variación geográfica en la *NGLE* suele centrarse en áreas lingüísticas, pero a menudo desciende a niveles más acotados. Las grandes áreas lingüísticas que consideramos son México-Centroamérica, Antillas, Caribe continental, Área andina, Chile, EE.UU. y España. Uno de los aspectos de la descripción que intentaremos mejorar en la segunda edición de esta obra –que ha empezado a prepararse hace poco tiempo, como ya he señalado– es el grado de detalle con el que se lleva a cabo esta última descripción. Aunque en muchas ocasiones se acotan en la *NGLE* las áreas lingüísticas especificando países, estados, provincias, regiones o, simplemente, puntos cardinales (zona septentrional de un país; área meridional de otro, etc.),⁷ reconocemos que faltan esas especificaciones en algunos casos.

⁷ Algunos ejemplos: «En el español costeño peruano y el andino boliviano [...] es el pretérito compuesto el que sustituye al simple» (*NGLE*: § 23.7c); «En la Sierra ecuatoriana no resultaría extraña la siguiente secuencia [...]» (*NGLE*: § 23.16h); «En el español popular paraguayo se atestigua el empleo de *había sido* a modo de expresión adverbial que precede o sigue a la oración» (*NGLE*: § 23.16h); «En el español popular hablado en Asturias y otras áreas del occidente peninsular español [...]» (*NGLE*: § 28.16l); «[...] en algunas zonas del español andino, el antillano (particularmente el dominicano), el rioplatense y también [...]» (*NGLE*: § 22.8b).

Basta tener en cuenta, por ejemplo, que México tiene casi dos millones de kilómetros cuadrados o que Colombia sobrepasa largamente el millón. Aun así, no es enteramente ocioso señalar que la *NGLE* contiene más información sobre la variación geográfica y social que cualquier otra gramática del español, sea o no académica.

Los responsables de la *NGLE* acordaron en su momento que sus recomendaciones normativas deberían estar redactadas en un tono respetuoso con el lector, un estilo neutro y pedagógico que huyera de las amonestaciones conminatorias de otros tiempos. Se usan, pues, en la obra expresiones como “se recomienda evitar”, “se aconseja emplear”, etc. Puede recordarse que en el ya citado –y no tan lejano– *Esbozo* (*ENG*: 427) todavía se hablaba de la “afectación pedantesca” de una construcción y se tildaba otra de “solecismo plebeyo”. En Bosque (2016: 99-100) se recuerda que en el cap. 25 de su reimpresión de 1962, la gramática académica todavía censuraba los «dislates» que «por ignorancia [...] y torpeza escriben y estampan muchos», el «descuido» y la «vanidad» de algunos traductores, la «caprichosa e injustificada colocación de los miembros de un período» por parte de ciertos hablantes, el «desdichadísimo» empleo de determinados vocablos que algunos «usan intempestivamente», mientras que otros no solo dejan «rotas y menospreciadas las más obvias leyes de la concordancia», sino que permiten «que lastimosa y neciamente se pierda y destruya el caudal de un idioma».

No todos los críticos valoraron positivamente el abandono del tono acerbo –cuando no desabrido y hasta agresivo– que en otro tiempo caracterizó a algunas obras normativas. El desacuerdo se debe probablemente, en lo que respecta a la gramática académica, a que el cambio mencionado conlleva el sustituir el peso de la autoridad lingüística institucional por la objetividad de las estimaciones sociolingüísticas. También implica aceptar –como hace explícitamente la *NGLE*– que una obra puede ser a la vez descriptiva y normativa, pero solo si considera, como he explicado antes, que la norma ha de interpretarse como una variable más de la descripción.

La *NGLE* es la primera gramática académica que distingue sistemáticamente la (in)corrección de la (a)gramaticalidad. Como se sabe, la incorrec-

ción es el resultado de la valoración o la estimación social de determinados usos, mientras que la agramaticalidad de una construcción es un juicio de valor que la excluye del sistema lingüístico (o de alguna de sus variantes) en un determinado corte temporal. Todas las secuencias consideradas incorrectas están, por tanto, atestiguadas. A la vez, se considera que están desacreditadas en opinión de los hablantes cultos (es decir, escolarizados). Como se sabe, la incorrección está sujeta a grados: la anomalía del queísmo (*Estoy seguro que...*) implica un grado muy bajo en la escala de desprestigio, mientras que el femenino y el neutro en el interrogativo *cuál* (*cuála, cuáles, cuállo*) –igualmente atestiguados, sobre todo en ciertos ámbitos rurales– implican un grado máximo de descrédito.

Ninguno de estos juicios de valor, y de otros muchos semejantes, es el resultado de una decisión académica arbitraria, sino, por el contrario, la consecuencia natural de percibir la estimación que esos fenómenos reciben objetivamente en la comunidad hispanohablante. Ni que decir tiene que estos juicios estimativos no afectan al hecho evidente, casi un truismo, de que cualquier forma gramatical o léxica debe ser estudiada lingüísticamente, sea cual sea la valoración social que le corresponda en una determinada época o en un determinado territorio.

La labor de las academias de la lengua cuenta con críticos cuyo purismo supera en mucho el prescriptivismo académico. Cuenta también con otros que se sitúan exactamente en el polo opuesto. Llama la atención que algunos conspicuos antinormativistas critiquen a las academias por el hecho mismo de formular recomendaciones normativas, se presenten estas como se presenten. Seguramente lo hacen con la misma firmeza con la que exigen a la escuela –pública o privada– que enseñe a sus hijos a redactar bien un texto y a expresarse “correctamente”.⁸

Frente a las secuencias incorrectas, las agramaticales no están registradas (en las interpretaciones pertinentes). El hecho de que no lo estén constituye un factor restrictivo relevante para caracterizar el sistema gramatical en

⁸ En Bosque (2011b) añado otras consideraciones sobre estas dos formas de crítica, opuestas en sus argumentos: el purismo exacerbado, por un lado, y el antinormativismo, por el otro.

su conjunto, como se reconoce hoy en la investigación lingüística internacional. Esta variable –la restrictividad– constituye, de hecho, una de las que más claramente distingue las aproximaciones tradicionales a la gramática de los enfoques más modernos. En la *NGLE* –y, en general, en las obras académicas recientes– no se usa el asterisco como marca de incorrección, sino de agramaticalidad. Este uso puede ser arriesgado en ocasiones, pero lo cierto es que se ha generalizado en el análisis gramatical contemporáneo, incluyendo las gramáticas descriptivas de varias lenguas, por su indudable valor heurístico.

Al igual que la incorrección, la agramaticalidad está sujeta a grados. En la *NGLE* se usa el asterisco (*) para identificarla, como se acaba de señalar, si bien se emplean ocasionalmente los signos de interrogación («?»), como también se hace hoy en la bibliografía lingüística, para marcar las pautas inestables o las secuencias semigramaticales. Ello no es óbice para aceptar sin reparos que estas marcas de inestabilidad ocultan en realidad la falta de información suficiente sobre los factores que determinan el estatuto objetivo de determinadas pautas gramaticales en el interior del sistema.

La descripción de la variación en cualquier gramática académica se complica inevitablemente si se recuerda que la estimación normativa de una expresión lingüística puede fluctuar tanto histórica como geográficamente. Ilustran el primer tipo de fluctuación el leísmo, la negación expletiva o el uso del relativo *quien* para el plural (*Quien vinieron*), que no estaban desacreditados en la época clásica y hasta en etapas posteriores. Más sencillo aún es ilustrar que la estimación normativa puede variar geográficamente. Como se sabe, la construcción «*Ir a por* + SN» (como en *Voy a por tabaco*, en lugar de *Voy por tabaco*) es una pauta común en el español europeo, a la vez que está desprestigiada en el americano. El caso de las comparativas proporcionales con la preposición *entre* (*Entre más lo veo, menos me gusta*) es aún más interesante, ya que se rechazan en la lengua culta de la mayor parte de las áreas lingüísticas, con la importante excepción de México y parte de Centroamérica. La combinación «*Se* (obj. indirecto con rasgos de plural) + *los, las* (obj. directo singular)» está desprestigiada en España, pero está prácticamente integrada en la lengua estándar de muchos países americanos (*Ya se los dije por Ya se lo dije a ustedes*). En la lengua culta del espa-

ñol americano se extienden las construcciones concordadas con *haber* (*Habían demasiadas personas*) mucho más que en España. Son tan solo unos pocos ejemplos aislados, pero resultan útiles para mostrar por qué es imposible que la evaluación del estatuto normativo de un esquema sintáctico pueda hacerse de manera uniforme, sin tener en cuenta las diferencias que se registran entre áreas o regiones lingüísticas. Esta es la razón fundamental por la que la *NGLE* suscribe el carácter *policéntrico* de la norma, como hacen las demás obras lingüísticas publicadas por la RAE y la ASALE.

Uno de los objetivos que persigue la *NGLE* es el de potenciar el conocimiento general de las variedades del español. Es enteramente esperable que los hablantes de cada comunidad solo conozcan su variedad lingüística, pero no lo es tanto que tienden a considerar incorrectas las demás, con el único argumento de que les resultan extrañas. Un hablante español construirá el verbo *creer* con pronombres átonos de persona en acusativo (*A María no la creyeron*), no en dativo. Más aún, seguramente considerará esta segunda opción (*A María no le creyeron*) como un caso de flagrante leísmo, si conoce este término, o simplemente como una forma incorrecta, si no lo conoce. Pero para cualquier hispanohablante no español (más del 90 % de los hablantes nativos de esta lengua), *A María no le creyeron* es la forma estándar, mientras que la variante con *la* sería es un caso de laísmo de persona (un hablante americano podría decir, por tanto, *No creyeron la explicación de María* > *No la creyeron*, con complemento directo de cosa). La *NGLE* explica que ni hay leísmo en el primer caso ni laísmo en el segundo, ya que el régimen del verbo *creer* con pronombres clíticos de persona es dativo en todas las áreas lingüísticas del español menos en una: España.

La diferencia entre las opciones mayoritarias y las minoritarias (cuando estas últimas se tienen indebidamente por generales) se extiende a otros muchos casos. Es improbable que un hablante español sepa que la pauta «*Nada más + infinitivo*», como en *Nada más llegar a casa...*, es rara fuera de España. Las opciones sustitutivas en otros países son *Apenas llegué a casa*, *Ni bien llegué a casa*, *Recién llegué a casa*, etc. Como vemos, existe el riesgo evidente de considerar que los esquemas lingüísticos conocidos para los hispanohablantes de cualquier comunidad se extienden de forma natural a las demás comunidades: si algo es común aquí –tienden a pensar equivocada-

damente los hablantes— debe de ser general. También existe, como es de esperar, la opción contraria: considerar como exclusivas de la propia área lingüística voces o construcciones comunes en el español general.⁹

Ni que decir tiene que la suposición de que las opciones particulares son generales se aplica de modo general a los hablantes de cualquier área lingüística. La mayor parte de los chilenos que usan el verbo *jubilar* como intransitivo (*Pronto jubilaré*) no saben probablemente que ese uso es muy raro fuera de Chile. A la vez, un chileno, un argentino o un español no usarían como intransitivo el verbo *iniciar* (*El partido inicia a las seis*), pero este uso se registra ampliamente en México y en partes de las áreas caribeña y andina.

Las variables geográficas son necesarias para precisar el análisis de otros muchos fenómenos en la *NGLE*. Es muy ilustrativo el caso de las perífrasis verbales (*NGLE*, cap. 28). Así, la perífrasis «*vivir + gerundio*», desconocida en España, es común en la lengua coloquial de la mayor parte de las áreas americanas (*Te lo vivo repitiendo*, con el sentido de ‘Te lo repito continuamente’: *NGLE*, § 28.15k). Los infinitivos que siguen a la perífrasis «*entrar a + infinitivo*» son *analizar*, *considerar*, *discutir*, *juzgar*, etc. en todas las áreas lingüísticas, pero en el español colombiano, el chileno y el argentino se registran también otros verbos, como en *La maquinaria entró a fallar* o en *Entraron a sospechar lo peor* (*NGLE*, § 28.10s). La perífrasis «*ir + gerundio*» se usa como perífrasis de inminencia en México, Centroamérica y buena parte del Caribe continental (como en *Me iba dejando el avión por Casi pierdo el avión* (*NGLE*: § 28.13f). La perífrasis «*abrir a + infinitivo*» se usa con sentido incoativo en el área caribeña, como en *Abrieron a correr* por *Empezaron a correr* (*NGLE*: § 28.10w).

Estos ejemplos aislados muestran someramente que entre los objetivos didácticos que la *NGLE* persigue está el de informar a los hablantes nativos del

⁹ Recuerdo, en este sentido, la conversación que tuve hace años con una docente peruana que procedía de una región en la que se usaba el extraño (según ella) verbo *enamoriscarse*. Mi interlocutora se quedó muy sorprendida cuando le hice notar que ese verbo era común en otras muchas áreas del español. Paradójicamente, todavía no se sabe qué modismos son comunes a todos los países hispanohablantes y cuáles están restringidos a determinadas áreas. Esta es una de las cuestiones que pretende dilucidar el *DFP*, proyecto académico iniciado hace unos años.

español de que sus opciones lingüísticas particulares pueden ser minoritarias, lo que no implica –como es evidente– que sean incorrectas. También está entre sus propósitos el de mostrar que ciertas opciones que para determinados hablantes resultan anómalas vienen a ser las variantes preferidas (mayoritarias y enteramente correctas) para otras personas que hablan su misma lengua.

Es oportuno recordar que las diferencias en el prestigio o el desprestigio de una opción lingüística son esperables en todas las variedades lingüísticas, y también que resulta difícil percibir desde fuera de ellas cuál es exactamente el efecto que causan las opciones desacreditadas. Estas diferencias son especialmente relevantes si se tiene en cuenta que, como he indicado antes, la valoración normativa está sujeta a grados. La *liason* francesa es esperable en *les hommes*, pero causa muy mal efecto a los francófonos nativos si se hace en *les hollandais*. Es difícil valorar este “mal efecto” si no se es hablante nativo del francés, al igual que es difícil valorar las opciones desacreditadas del español en las áreas lingüísticas a las que no se extienden. De forma similar, resulta difícil de valorar, por parte de los no anglohablantes, el efecto que causa la concordancia negativa de los indefinidos ingleses entre los hablantes escolarizados del inglés: *I don't have nothing* (opción ampliamente documentada en ciertas variedades) por *I don't have anything*. Existen otros muchos casos similares.

Solo en ocasiones es posible justificar la anomalía de una expresión lingüística con argumentos sintácticos. De hecho, en ciertos casos el descrédito de una opción gramatical puede no tener relación alguna con su estructura. Es muy negativo, por ejemplo, el efecto que causa a los hablantes escolarizados el situar los clíticos de 1ª o 2ª persona delante del pronombre *se* (*Me se ha bloqueado el móvil* por *Se me ha bloqueado el móvil*), pero esta variante desacreditada del español es simplemente estándar en italiano: *Mi si è bloccato il cellulare*.

5. Redactar gramáticas en el siglo XXI

El futuro de los tratados gramaticales es incierto. Lo es, en realidad, el de los tratados en general, ya que este género académico –propio de los

siglos XIX y XX– está llamado a desaparecer en la comunidad científica internacional. Si se recuerda que los últimos tratados generales de medicina se publicaron a finales de los años cuarenta del pasado siglo, se percibirá más claramente como una relativa anomalía el que todavía se publiquen tratados de gramática a finales del siglo XX y a comienzos del siglo XXI. El lugar que ocuparon los tratados ha sido sustituido hoy por otras obras, fundamentalmente los manuales escolares universitarios (ingl. *textbooks*) y los llamados *handbooks*, panoramas de muy diversa extensión y profundidad en los que cada autor invitado escribe un capítulo en el que sintetiza los avances que se han producido en su ámbito de especialización.

Los tratados han desaparecido prácticamente porque la velocidad de la investigación y la parcelación de las áreas de conocimiento exigen que esta se lleve a cabo en otros formatos: las revistas científicas abarcan dominios cada vez más específicos, y a menudo se publican en línea, lo que facilita su pronta difusión. Es habitual además que estas revistas publiquen números monográficos, a veces con exposiciones seguidas de réplica. Por otra parte, los avances en la investigación se presentan en los congresos especializados, muchos de los cuales poseen sesiones temáticas. Los tratados clásicos reflejaban un estado de los conocimientos opuesto, en buena medida, al que acabo de esbozar. Casi siempre eran obras de un solo autor que trabajaba en solitario y con escasa bibliografía. Sus contenidos se modificaban con lentitud y se transmitían a los estudiantes durante años, a menudo con mínima renovación y menor recepción crítica.

Conviene recordar en este punto que existen al menos tres clases de gramáticas atendiendo a su autoría: gramáticas de autor único, gramáticas de autoría múltiple y gramáticas de autoría colectiva.

- a) Las gramáticas de autor único son casi todas tradicionales, si bien existen algunas escritas por lingüistas estructuralistas en el siglo XX (Alarcos, Togeby, Martinet) o por especialistas que se dirigen sobre todo a los no hispanohablantes. En lo que al español respecta, pueden servir de ejemplo las gramáticas de Jacques de Bruyne (De Bruyne 1995, 1998), entre otras muchas.

- b) Las gramáticas de autoría múltiple son las elaboradas conjuntamente por varios autores y/o colaboradores, y a veces auspiciadas o promovidas por instituciones. El lector raramente suele saber quién ha redactado los borradores de cada capítulo de cada una de estas obras colegiadas, si bien suelen ser hacerse públicos los nombres de los participantes (desde unos pocos hasta varias decenas, según los proyectos). Corresponden a este grupo las siguientes gramáticas: *ANS*, *ACGEL*, *EGLU*, *GLC* y, por supuesto, *NGLE*, a la que está dedicado el presente trabajo. No es tan claro, en cambio, que *TCGEL* pertenezca a este apartado, ya que se trata de una obra extensa redactada íntegramente por solo dos autores.
- c) Finalmente, las gramáticas de autoría colectiva se asimilan a los *handbooks*, aunque suelen tener una extensión mayor que la de estos, ya que el rasgo que las caracteriza es el hecho de que cada autor se responsabiliza únicamente en ellas del capítulo que firma. Pertenecen a este grupo de gramáticas la *GGIC*, la *GDLE*, la *GCC*, la *GP*, la *GLP* y, por supuesto, la *GB*. Por el momento, la mayor parte de los *handbooks* se publican en inglés, ya que las demás lenguas no suelen contar con industrias editoriales que hagan viables las inversiones que estas obras requieren, especialmente si se tiene en cuenta que, en la mayor parte de los casos, los destinatarios potenciales de estas obras no constituyen grupos especialmente numerosos.

Constituyen un grupo particular de *handbooks* las llamadas *enciclopedias lingüísticas*, sumamente variables en los contenidos que desean abarcar. La más reciente, en lo que respecta al español, es la *ELH*, que contiene un gran número de informaciones gramaticales (parte II de la obra), pero también otras muchas relativas a diversas áreas de la investigación lingüística (teórica y aplicada), con especial atención a la adquisición, la enseñanza, la lingüística del discurso y la variación geográfica, histórica y social.

Las gramáticas de “futuro incierto” a las que aludo al comienzo de este apartado son las de autoría única y las de autoría múltiple. No me refiero, como es lógico, a las gramáticas escolares, a las obras didácticas, y a otras síntesis y recapitulaciones dirigidas a los estudiantes, sean o no hablantes

nativos, sino especialmente a las gramáticas concebidas como obras comprensivas y abarcadoras. En los dos últimos siglos no se había llegado tan claramente como hoy al convencimiento de que la investigación lingüística es una empresa colectiva, y tampoco a la convicción de que la complejidad de las materias analizadas habría de conducir a la hiperespecialización que hoy nos resulta tan familiar.

Pero todas estas consideraciones ocultan en alguna medida el hecho de que las visiones de conjunto de la estructura de las lenguas cumplen un papel social de extraordinaria relevancia. Esa función no es solo esencial porque la divulgación científica constituya una tarea fundamental en todas las comunidades avanzadas, sino sobre todo porque el mostrar a los hablantes las propiedades fundamentales de la lengua que hablan y que les pertenece es una parte esencial de la labor educativa, y la educación es quizá el reto más importante de los muchos a los que se enfrentan hoy las sociedades modernas.

La RAE y la ASALE son muy conscientes de la finalidad social y educativa de las gramáticas académicas. Esta es la razón de que decidieran publicar tres versiones de un mismo texto –dirigidas a públicos distintos–, y completar estas publicaciones con otras obras didácticas, como el *GTG*. Los responsables de la *NGLE* trabajamos ahora, como he explicado, en una segunda edición de esta obra con el propósito de pulir algunos de sus aspectos y de completar otros. No somos partidarios de las simplificaciones excesivas de los datos y de las explicaciones porque sabemos que corren el riesgo de desvirtuar los análisis. No creemos tampoco que la *NGLE* sea una obra demasiado extensa, sino más bien que las demás gramáticas académicas eran demasiado sucintas. Aun así, no nos vemos capaces de concebir otra obra de nueva planta que posea similar extensión y profundidad, por lo que nos parece más adecuado dirigir nuestros esfuerzos a mejorar el texto del que ahora disponemos.

Los responsables de las academias de la lengua española que nos hayan de relevar tendrán que decidir si es o no adecuado plantear un nuevo texto partiendo de cero. Podemos intuir que la decisión no será fácil: los panoramas de ámbitos particulares de la gramática habrán crecido considerable-

mente para entonces; las monografías y los artículos especializados se habrán incrementado exponencialmente y los congresos dedicados a aspectos particulares de la estructura de la lengua o de la variación gramatical se habrán multiplicado por varios enteros. No habrá cambiado, por el contrario, el compromiso social de las academias ni la obligación de mostrar al conjunto de los hispanohablantes la extraordinaria riqueza y versatilidad de la lengua que hablan, la multiplicidad de sus variantes y la estimación que cada una de ellas merece en sus respectivas comunidades.

Siglas empleadas

ACGEL. Randolph Quirk et al., *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Londres: Longman, 1985.

ANS. Walter Haeseryn (dir.), *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Mouton/De Gruyter 1999.

ASALE. Asociación de Academias de la Lengua Española.

DFP. Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española, *Diccionario fraseológico panhispánico*. Proyecto en marcha.

DLE. Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española, *Diccionario de la lengua española*, 23ª edición. Madrid: Espasa, 2014.

EGLU. Euskaltzaindia, *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak*. Siete vols. Bilbao: 1985-2011.

ELH. J. Gutiérrez-Rexach (ed.), *Enciclopedia de Lingüística Hispánica*. Dos vols. Londres: Routledge, 2016.

ENG. Real Academia Española, *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa, 1973.

GB. José Ignacio Hualde & Jon Ortiz de Urbina (eds.), *A Grammar of Basque*. Berlín: Mouton/ De Gruyter, 2003.

GCC. Joan Solà et al. (eds.), *Gramàtica del català contemporani*. Tres vols. Barcelona: Empuries, 2002.

GDLE. Ignacio Bosque y Violeta Demonte (eds.), *Gramática descriptiva de la lengua española*. Tres vols. Madrid: Espasa, 1999.

GGIC. Lorenzo Renzi et al, *Grande grammatica italiana di consultazione*. Tres vols. Bolonia: Il Mulino, 2ª ed., 2001.

GLC. Institut d'Estudis Catalans, *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2016.

GLP. Maria Helena Mira Mateus et al. (eds.), *Gramática da língua portuguesa*. Lisboa: Caminho, 2003.

GP. Eduardo Raposo et al. (eds.), *Gramática do português*. Tres vols. Lisboa, Fundação Calouste Gulbenkian, 2013-2020.

GTG. Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española, *Glosario de términos gramaticales*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 2019.

NGLE. Real Academia Española y Asociación de Academias de la Lengua Española, *Nueva gramática de la lengua española*. Vol. 1 (morfología y sintaxis), 2019; vol. 2 (sintaxis), 2019; vol. 3 (fonética y fonología), 2011. Madrid: Espasa.

RAE. Real Academia Española.

TCGEL. Rodney Huddleston & Geoffrey K. Pullum, *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Otras referencias

AMORÓS NEGRE, Carla (2010). «La cuestión del pluricentrismo en la *Nueva gramática de la lengua española*», en E. Ridruejo et al. (eds.), *Actas del IX Congreso Internacional de Lingüística General*. Valladolid: Universidad de Valladolid, 168-184.

BAJO PÉREZ, Elena (2011). «Reseña [a la *Nueva gramática de la lengua española*]», *Revue de Linguistique Romane*, 75 (2011), 534-548.

BATTANER, Paz (2010). «Ressenya [a la *Nueva gramática de la lengua española*]», *Revista técnica de política lingüística*, 47: 104-108.

BORREGO NIETO, Julio (2012). «El español y sus variedades no dominantes en la *Nueva gramática de la lengua española (2009)*», en R. Muhr et al. (eds.), *Explo-*

ring linguistic standards in non-dominant varieties of pluricentric languages / Explorando estándares lingüísticos en variedades no dominantes de lenguas pluricéntricas. Viena: Peter Lang, 91-98.

BOSQUE, Ignacio (2011a). «La Nueva gramática de la lengua española. Historia del proyecto y características de la obra», en *El español en el mundo. Anuario del Instituto Cervantes 2010-2011*. Madrid: Instituto Cervantes, 255-269.

——— (2011b). «El concepto de ‘norma lingüística’ y la tarea de las academias», en la sección ‘Tribuna Abierta’ de *Actualidad Jurídica*, 28 (2011) 7-12.

——— (2013). «Las gramáticas de la Academia: el difícil equilibrio entre el análisis y la norma», en Real Academia Española (ed.), *La lengua y la palabra. Trescientos años de la Real Academia Española*. Madrid: Real Academia Española, 237-244.

——— (2016). «Gramática Académica», en J. Gutiérrez-Rexach (ed.), *Enciclopedia de Lingüística Hispánica*, vol. 1. Londres: Routledge, 93-103.

——— (2020). «La segunda edición de la Nueva gramática de la lengua española y el nuevo Glosario de términos gramaticales», en Real Academia Española (ed.) *Crónica de la lengua española 2020*. Madrid: Espasa, 201-217.

DE BRUYNE, Jacques (1995). *A Comprehensive Grammar of Spanish*. Oxford: Blackwell.

——— (1998). *Grammaire espagnole. Grammaire d'usage de l'espagnol moderne*. París: Duculot.

ECHENIQUE, Maite (2011). «La historia como recurso explicativo y apoyo codificador en la obra académica actual», *Revista de Filología Española*, XCI, 159-170.

GÓMEZ ASENCIO, José Jesús (2011). *Los principios de las gramáticas académicas (1771-1962)*. Berna: Peter Lang.

GÓMEZ ASENCIO, José Jesús y Gema Belén GARRIDO VÍLCHEZ (2005). «Las gramáticas de la RAE en números», en L. Santos Río et al. (eds.), *Palabras, norma, discurso. En memoria de Fernando Lázaro Carreter*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 593-604.

GREUSSLICH, Sebastian (2015). «El pluricentrismo de la cultura lingüística hispánica: política lingüística, los estándares regionales y la cuestión de su codificación», *Lexis* 39, 57-99.

LÓPEZ SERENA, Araceli (2015). «La tensión entre teoría y norma en la *Nueva gramática de la lengua española*. Una falsa disyuntiva epistemológica», *Boletín de la Real Academia Española*, XCV (2015) 143-166.

MÉNDEZ GARCÍA DE PAREDES, Elena (2014). «Tensiones entre normatividad lingüística y descripción gramatical en la reciente producción gramatical de la Real Academia Española», *Romanistisches Jahrbuch*, 64: 248-285.

SÁNCHEZ LANCIS, Carlos (2016) «Gramaticalización y cambio lingüístico en la *Nueva gramática de la lengua española* de la RAE y la ASALE (2016)», en A. López Serena et al. (eds.), *El español a través del tiempo: estudios ofrecidos a Rafael Cano Aguilar*, vol. 1. Sevilla: Universidad de Sevilla, 1.197-1.216.

**La Gramàtica de la llengua catalana
del Institut d'Estudis Catalans.
Descripción y prescripción**

**Institut d'Estudis Catalans-en Gramàtica de la llengua
catalana. Deskribapena eta preskripzioa**

**La Gramàtica de la llengua catalana (Grammaire
de la langue catalane) de l'Institut d'Estudis Catalans.
Description et prescription**

**Institut d'Estudis Catalans' Gramàtica de la llengua
catalana. Description and prescription**

RIGAU, Gemma

Institut d'Estudis Catalans y Universidad Autonoma de Barcelona (UAB)

gemma.rigau@uab.cat

Noiz jasoia: 2021-01-25

Noiz onartua: 2021-03-09

Euskera. 2020, 65, 2. 311-327. Bilbo
ISSN 0210-1564

La *Gramàtica de la llengua catalana* del Institut d'Estudis Catalans publicada en 2016 toma el relevo a la gramática normativa oficial, redactada por el lingüista Pompeu Fabra y publicada por Institut d'Estudis Catalans en 1918. La *Gramàtica de la llengua catalana* es una obra institucional, que ofrece una visión de conjunto de la estructura de la lengua. Contiene, pues, las partes centrales de una gramática: fonética, fonología, morfología y sintaxis. En realidad, da mucha importancia a la sintaxis, que ocupa más de la mitad de la obra e incluye algunas indicaciones de tipo semántico y pragmático.

En la gramática actual, la descripción es la plataforma de lanzamiento que permite enunciar la norma. La variación dialectal es notable en catalán, también en la sintaxis, y hay que tenerla en cuenta, como también es importante atender a la variación funcional. Es preciso situar las expresiones y las oraciones en el contexto adecuado en el que pueden ser usadas. Puede darse que una construcción sea adecuada en un determinado dialecto o en un determinado registro o bien que se trate de una construcción de uso general. Así, a partir de la descripción gramatical se puede diseñar la norma que a veces será una norma flexible, una norma que en algún punto no es rígida o única. Ahora bien, que la norma sea flexible no implica que no oriente al usuario. Lo orienta porque señala que la bondad de una construcción a veces depende del registro o del dialecto al que pertenezca. Se trata, pues, de una gramática que detalla y matiza.

Palabras clave: gramática, lengua catalana, Institut d'Estudis Catalans, descripción, prescripción.

Institut d'Estudis Catalans-en *Gramàtica de la llengua catalana* 2016an argitaratu zen eta 1918an Institut d'Estudis Catalans-ek argitaratu eta Pompeu Fabra hizkuntzalariak idatzitako gramatika arauemaile ofiziala ordezkatzeko du. *Gramàtica de la llengua catalana* lan instituzionala da eta hizkuntzaren egituraren ikuspegi osoa ematen du. Beraz, gramatika baten zati nagusiak ditu: fonetika, fonologia, morfologia eta sintaxia. Egia esan, garrantzi handia ematen dio sintaxiari, obraren erdia baino gehiago hartzen baitu, eta adierazpen semantiko eta pragmatiko batzuk barne hartzen baititu.

Egungo gramatikan, deskribapena araua enuntziatzeko aukera ematen duen jaurtike-ta-plataforma da. Dialekto-aldakuntza handia da katalanez, baita sintaxian ere, eta kontuan hartu behar da, bariazio funtzionalari erreparatzea ere garrantzitsua den bezala. Adierazpenak eta perpausak erabili daitezkeen testu egokian kokatu behar dira. Eraikuntza bat egokia izan daiteke dialekto jakin batean edo erregistro jakin batean, edo erabilera orokorreko eraikuntza bat izan daiteke. Hala, deskribapen gramatikaletik abiatuta, batzuetan arau malgua izanen den arau diseina daiteke, eta arau hori ez da zurruna edo bakarra izanen punturen batean. Baina arau malgua izateak ez du esan nahi erabilzailea bideratzen ez duenik. Bideratzen du, adierazten duelako eraikuntza baten ontasuna batzuetan erregistroaren edo haren dialektoaren mende dagoela. Gramatika bat da, beraz, eta zehaztu eta ñabartu egiten du.

Gako-hitzak: gramatika, katalana, Institut d'Estudis Catalans, deskribapena, preskripzioa

La *Gramàtica de la llengua catalana* (Grammaire de la langue catalane) de l'Institut d'Estudis Catalans publiée en 2016 remplace la grammaire normative officielle qui avait été élaborée en 1918 par le linguiste Pompeu Fabra et publiée par l'Institut d'Estudis Catalans. La *Gramàtica de la llengua catalana* est un ouvrage institutionnel qui propose une vue d'ensemble de la structure de la langue. Elle comprend les principales parties d'une grammaire : phonétique, phonologie, morphologie et syntaxe. En réalité, elle accorde beaucoup d'importance à la syntaxe qui occupe plus de la moitié de l'ouvrage et qui comprend des informations sémantiques et pragmatiques.

Dans la grammaire actuelle, une plateforme de lancement permet d'énoncer la norme. La variation dialectale est importante en catalan, tout comme la syntaxe et il faut en tenir compte. Il faut aussi tenir compte de la variation fonctionnelle. Il est nécessaire de situer les expressions et les phrases dans un contexte où elles peuvent être utilisées. Il est possible qu'une construction convienne à un dialecte déterminé ou à un registre déterminé, ou alors qu'il s'agisse d'une construction d'usage général. Ainsi, on peut dessiner une norme à partir de la description grammaticale. Elle sera parfois flexible et dans une certaine mesure ne sera pas rigide ou unique. Mais, le fait que la norme soit flexible ne veut pas dire qu'elle n'oriente pas l'usager. Elle l'oriente car elle souligne que la qualité d'une construction dépend parfois du registre ou du dialecte auquel elle appartient. Il s'agit donc d'une grammaire détaillée et nuancée.

Mots-clés : grammaire, langue catalane, Institut d'Estudis Catalans, description, prescription.

Institut d'Estudis Catalans' *Gramàtica de la llengua catalana* published in 2016 takes over from the official normative grammar, written by the linguist Pompeu Fabra and published by Institut d'Estudis Catalans in 1918. *La Gramàtica de la llengua catalana* is an official work, and it offers an overview of the structure of the language. It contains, therefore, the central parts of a grammar: phonetics, phonology, morphology and syntax. In fact, it pays great attention to syntax, which takes up more than half the work, and includes some semantic and pragmatic specifications.

In the current grammar, description is the starting point that allows the norm to be expressed. Dialectal variation is remarkable in Catalan, as is syntax, and it must be taken into account, while it is also important to examine functional variation. Expressions and sentences need to be placed in the proper context in which they can be used. A certain construction may be suitable in a particular dialect or in a certain register, or it may be a commonly used construction. So from a grammatical description it is possible to draw up a norm which will sometimes be flexible, in some sense not rigid or unique. However, the fact that the rule is flexible does not mean that it does not guide users. It guides them in that it points out that the suitability of a construction sometimes depends on the register or the dialect to which it belongs. It is, therefore, a grammar with details and nuances.

Keywords: grammar, Catalan language, Institut d'Estudis Catalans, description, prescription.

Quiero empezar felicitando a los miembros de Euskaltzaindia por los cien años de existencia de la institución y por su trabajo a favor del estudio y del buen uso del euskera. Asimismo, agradezco la ocasión que me brindan, en esta Jornada académica sobre las gramáticas en el siglo XXI, de presentar la *Gramàtica de la llengua catalana* del Institut d'Estudis Catalans publicada en 2016, obra que toma el relevo a la gramática normativa oficial, la redactada por el lingüista Pompeu Fabra y que el Institut d'Estudis Catalans publicó en 1918.

El Institut d'Estudis Catalans (IEC) fue creado en 1907 por el presidente de la Diputación de Barcelona, Enric Prat de la Riba, para poder disponer de una estructura que se encargara de la investigación en general y de la codificación de la lengua catalana en particular. El IEC consta de cinco secciones, una de las cuales es la Secció Filològica, que cumple la función de academia de la lengua que tiene encomendada la institución.

En la codificación de la lengua, Pompeu Fabra tuvo un papel fundamental. A partir de la segunda mitad del siglo XIX el catalán había experimentado una recuperación como lengua de cultura y necesitaba una normativa. En aquel momento, cada escritor, revista o editorial tenía su propia ortografía. Urgía una normativa que fuera compartida por todos los territorios y que fuera un modelo para “la lengua literaria”, es decir, para la lengua escrita culta.

Pompeu Fabra fue el artífice de las primeras propuestas normativas. Fabra no lo tuvo fácil. Eran muchas las tensiones dentro y fuera del IEC y recibió críticas furibundas –tanto por parte de los conservadores, partidarios del catalán arcaizante como de los barceloneses partidarios del catalán que “ara es parla” (‘que ahora se habla’). Pero Fabra adquirió un gran prestigio como autoridad académica. Depuró la lengua de castellanismos, estudió el origen etimológico de las palabras y, hasta cierto punto, prestó atención a los principales dialectos del catalán. Procuraba tener en cuenta la lengua histórica y la lengua viva. Entre sus obras destacan las *Normes ortogràfiques* de 1913, la *Gramàtica catalana* de 1918 y el *Diccionari general de la llengua catalana* de 1932, obras con las que estableció, antes de la Guerra Civil, las bases de la codificación de la lengua catalana. Con todo, la obra de codificación fabriana no es un conjunto cerrado e inamovible. En la actualidad, disponemos de mucha más información sobre el

conjunto de los dialectos de la que Fabra podía tener. A más a más, todas las lenguas cambian con el uso y el paso del tiempo, y el catalán no es ninguna excepción. En cualquier estadio de una lengua hay palabras y construcciones que se van perdiendo y pasan a ser consideradas arcaísmos. Otras, en cambio, se mantienen estables, mientras que algunas otras se afanan por despuntar. Ello causa que en ciertos aspectos lingüísticos existan alternancias o que haya diferencias entre dialectos más innovadores y dialectos más conservadores, y que existan diferentes registros o estilos. Sin embargo, debemos tener presente que en el caso del catalán esta evolución se ve afectada por la presión del español. En algunos aspectos, pues, ha sido preciso actualizar la obra de Pompeu Fabra. Así, el *Diccionari de la llengua catalana* actualiza el *Diccionari general de la llengua catalana* (de 1932), el opúsculo *Ortografia catalana* (2017) reúne los retoques y modificaciones que han sufrido las *Normes ortogràfiques* desde 1913 y la *Gramàtica de la llengua catalana* (2016) toma el relevo a la *Gramàtica catalana* que Pompeu Fabra publicó en 1918 y que el Institut d'Estudis Catalans reeditó por séptima vez en 1933.

La gramática actual es una obra institucional, colectiva, una obra consensuada para poder dar respuesta a las necesidades de los usuarios. Como dijo el lingüista Joan Solà, codirector de la obra, en su última lección como profesor de la Universitat de Barcelona en junio de 2010, “queremos que esta gramática sea una gramática para las generaciones que suben (más que para las que se van o nos vamos)”. “En definitiva –concluía Joan Solà–, son ellos, los jóvenes, el futuro de la lengua”.

La Comisión de Gramática de la Secció Filològica fue la encargada de diseñar y elaborar la gramática. Esta comisión debatió los informes sobre las cuestiones gramaticales y discutió y analizó los temas y los capítulos que elaboraban los redactores o codirectores: Joan Solà (hasta su fallecimiento en 2010), Manuel Pérez Saldanya y Gemma Rigau. Los codirectores pudimos contar siempre con el soporte de los técnicos de la Oficina de Gramática, que nos asistían en la búsqueda de datos, de bibliografía, en la preparación de informes y dossieres, y finalmente a dar forma física a la gramática. Las propuestas primero y más tarde los capítulos que la Comisión de Gramática aprobaba pasaban a la Secció Filològica para ser debatidos y –si era

el caso— para ser aprobados. Al final del proceso, la Secció Filològica pudo consultar el texto entero de la *Gramàtica* juntamente con una relación de las novedades normativas que contenía para poder emitir la aprobación final. El último paso, en septiembre de 2016, fue la ratificación por parte del pleno del IEC, que dispuso del texto completo y de un tiempo para presentar comentarios y observaciones.

Se entiende, pues, que una obra institucional, que busca el consenso y que quiere ofrecer una visión de conjunto de la estructura de la lengua a la fuerza sea de elaboración lenta. Y la complejidad aumenta si en algunos puntos hay que hacer investigaciones de primera mano para poder conocer el alcance de un fenómeno gramatical o los límites de un hecho dialectal. Hubo que buscar bibliografía y datos de otras lenguas románicas. También hubo que comprobar si determinadas construcciones sintácticas se encuentran en los escritores más reconocidos. En este aspecto, nos fue muy útil el *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana* del Institut d'Estudis Catalans. También resultó muy beneficioso poder contar con la colaboración de más de treinta de expertos externos al IEC, los cuales redactaron informes sobre cuestiones gramaticales muy concretas o bien revisaron los diferentes capítulos de la obra. Sus observaciones y comentarios ayudaron a mejorar el texto.

Todas las gramáticas son fruto de su época y todas reflejan el estado de la lingüística del momento. Esto se nota en la *Gramàtica catalana* de Fabra (1918) y se nota en la actual. Este hecho, pues, hace que estas dos gramáticas sean diferentes. Veámoslo:

- a) La gramática actual ha podido tener en cuenta los avances recientes de la lingüística, y los artículos, las monografías, las tesis doctorales y los libros publicados sobre el catalán. Y sobre todo ha podido contar con los tres volúmenes de *Gramàtica del català contemporani* (dirigida por Joan Solà 2002), obra de la cual la gramática del IEC es deudora.
- b) Otra diferencia importante entre las dos gramáticas es que la de Pompeu Fabra, ya lo hemos dicho, es una obra de autor que el IEC hizo suya y reeditó por última vez en 1933. En cambio, la gramática actual, también lo hemos dicho, es una obra de la institución.

- c) La estructura de la gramàtica actual y la de Fabra de 1918 también es diferente. En la de Fabra, la fonética y la fonología van ligadas a la ortografía, que se trata en la introducción. El cuerpo de la obra, que está dedicado a la morfosintaxis, ocupa solo 108 páginas. En cambio, la gramàtica actual no se ocupa de la ortografía, además es más exhaustiva y matizada que la de Fabra y ofrece una visión de conjunto de la estructura de la lengua. Contiene, pues, las partes centrales de una gramàtica: fonética, fonología, morfología y sintaxis. En realidad, da mucha importancia a la sintaxis (que ocupa el 64 % de la obra e incluye algunas indicaciones de tipo semántico y pragmático).

Así pues, la *Gramàtica* da cuenta de los sonidos del catalán: del sistema vocálico, del sistema consonántico, de cómo se combinan los sonidos en sílabas y las sílabas en palabras. Véase la IMAGEN 1 sobre estructura silábica.

La *Gramàtica* también presta atención a la entonación de las oraciones, sobre todo a las más marcadas informativamente. Por ejemplo, nos muestra que si queremos exclamarnos sobre el tipo de amigos que tiene

Imagen 1. *Gramàtica de llengua catalana*, p. 20

Fonètica i fonologia

		Exemples
Sí·l·laba lliure	V	a, he, i, o
	CV	mà, fí, tu, ja
	CCV	ple, tro, cru, gra
Sí·l·laba travada	VC	hac, és, any
	CVC	cap, sac, sol, bany
	CCVC	frac, tren, gran
	VCC	hams, arc, est, Elx
	CVCC	parc, salm, forn, Calp
	CCVCC	plens, frens, glops
	VCCC	arcs, erms, urbs, Alps
	CVCCC	porcs, forns, laics, calcs
	CCVCCC	troncs, frescs

nuestro interlocutor, la entonación variará según si consideramos que la calidad de los amigos es negativa o positiva. La entonación de *Quins amics que tens!* ‘¡Que amigos tienes!’ es negativa si el contorno es el de la IMAGEN 2. En este caso, podríamos continuar el discurso así: *En podries haver triat uns altres* ‘Podrías haber elegido a otros’.

Si la entonación es la de la IMAGEN 3, a la exclamación *Quins amics que tens!* “¡Que amigos tienes!” podríamos añadirle un comentario como *Es nota que t'aprecien* “Se nota que te aprecian”.

Imagen 2. *Gramàtica de la llengua catalana*, p. 113

Contorn entonatiu d'una oració exclamativa introduïda per quins en què el parlant valora negativament la qualitat

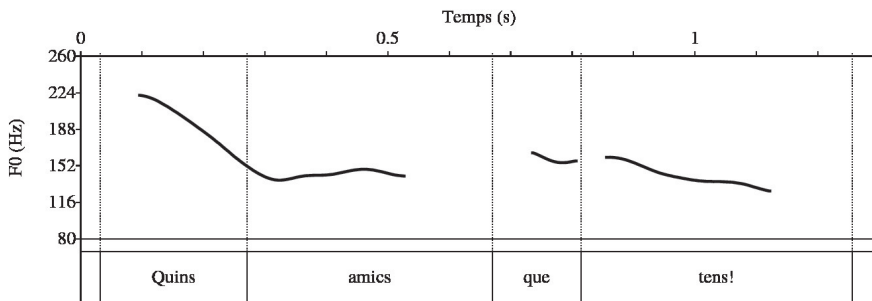
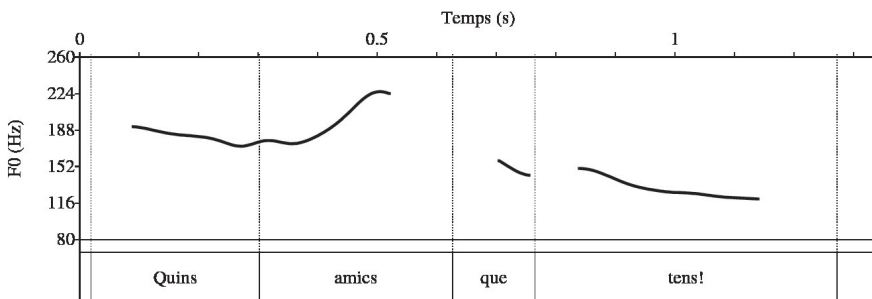

Imagen 3. *Gramàtica de la llengua catalana*, p. 113

Contorn entonatiu d'una oració exclamativa introduïda per quins en què el parlant valora positivament la qualitat

En la parte dedicada a la morfología se describe, como es previsible, la estructura de las palabras de la lengua, la morfología flexiva, la conjugación de los verbos (según los dialectos más importantes), la morfología derivativa y, por supuesto, las formas y funciones de los pronombres átonos o clíticos y de cómo pueden combinarse.

En los capítulos de sintaxis, se tratan la combinación de las palabras en oraciones y los tipos de oración. Se dedican muchas páginas a la sintaxis porque es la parte menos atendida por las gramáticas tradicionales. La *Gramàtica* indica, por ejemplo, que determinados verbos han de llevar complementos, y también precisa si pueden sobreentenderse. Por ejemplo, el verbo *olorar* ‘aspirar aire por la nariz para notar un olor’ es un verbo agentivo transitivo que no puede prescindir del complemento directo: *La Maria olora la rosa* ‘María huele la rosa’ / **La Maria olora* ‘María huele’. En catalán, la versión no agentiva se construye con *fer* ‘hacer’: *fer olor* ‘huele bien’ / *fer pudor* ‘huele mal’ o con *sentir olor* / *sentir pudor* (*Fa olor de gasolina* / *Fa pudor de gasolina*, *Sento olor de gasolina* / *Sento pudor de gasolina* ‘Huelo a gasolina’). Pero la gramática también tiene que indicar que en algunos contextos es posible la ausencia del complemento directo de *olorar*, como en la oración imperativa *Olor!* ‘¡Huele!’.

- d) Existe aún otra diferencia importante entre la gramática fabriana y la actual del IEC. Y es que la gramática actual para formular la prescripción se basa en la descripción gramatical de los fenómenos. Entendemos que la norma no se puede establecer si antes no se analizan y se describen, tan exhaustivamente como sea posible, los fenómenos gramaticales que se quieren codificar. Pompeu Fabra, en la gramática de 1918, también procura hacerlo en algunos apartados, aunque son muy pocos. Para la gramática actual la descripción es la plataforma de lanzamiento que permite enunciar la norma. Así pues, caracteriza las propiedades generales del catalán y las particulares de los dialectos, y no solamente las que corresponden a la normativa.

Veamos un ejemplo que mostrará cómo la gramática actual basa la prescripción en la descripción. Se trata de la representación pron-

minal del complemento del nombre. Imaginemos la situación siguiente: participamos en un concurso en el que hemos de identificar un personaje histórico o de ficción, pongamos por caso un caballero, y estamos repasando la información de que disponemos. En un contexto así, podríamos decir: *Ja tenim molta informació sobre aquest cavaller* 'Ya tenemos mucha información sobre este caballero', y continuar con las construcciones adversativas de (1):

- (1) a. *però no sabem el seu nom.* 'pero no sabemos el su nombre'
 b. *però no en sabem el nom.* 'pero no cl. sabemos el nombre'
 c. *però no li sabem el nom.* 'pero no le sabemos el nombre'
 d. *però no sabem el nom Ø.*¹ 'pero no sabemos el nombre'

En (1) vemos cuatro maneras de representar el complemento del nombre *del cavaller*. Probablemente, algunos hablantes no usarían las cuatro espontáneamente, pero todos reconocen que son construcciones del catalán y sobre las que los hablantes tenemos, por lo menos, competencia pasiva. Son cuatro recursos distintos (el uso del posesivo *seu*, del pronombre clítico *en*, del pronombre clítico de dativo *li* y de la anáfora cero, también llamada anáfora elíptica). Sin embargo, no siempre es posible utilizar libremente los cuatro recursos. Existen restricciones de tipo sintáctico y semántico, y la gramática tiene que exponerlas, tiene que describirlas.

La *Gramàtica* indica que los recursos posibles dependen del verbo que aparece en la oración (*saber* o *conèixer* son de los pocos que permiten las cuatro posibilidades). Pero las posibilidades de aplicar estos recursos dependen también del tipo de nombre y de la posición sintáctica que ocupa. Así pues, con un verbo como *alçar* ('alzar') y un complemento directo como *els braços* ('los brazos'), que contiene un nombre que denota una parte del cuerpo, un nombre de posesión inalienable, podemos decir, por ejemplo, *El cavaller va alçar els braços* 'El caballero alzó los brazos' (un caso de anáfora cero o elíptica), pero no **El cava-*

¹ El símbolo Ø representa a un elemento elíptico; en este caso, *del cavaller*.

ller en va alçar els braços (con el clíctic *en*), ni tampoco **El cavaller es va alçar els braços* (con un dativo reflexivo), a pesar de que sí podemos decir *El cavaller es va alçar la camisa* 'El caballero se alzó la camisa'.

¿Y una oración con un posesivo como *El cavaller va alçar els seus braços* 'El caballero alzó los sus brazos'? Aquí la *Gramàtica* señala que el posesivo *seus* es sobrero. Sin embargo, la *Gramàtica* ha de señalar también que a veces en un contexto sintáctico muy parecido el posesivo no sólo no es posible sino que es pertinente. Es el caso de una oración como *El cavaller va alçar els seus braços bronzejats i ben tornejats* 'El caballero alzó los sus brazos bronceados y bien torneados'. Efectivamente, si el nombre que expresa una parte del cuerpo lleva un modificador que predica una propiedad, el posesivo está bien empleado. La *Gramàtica* ha de indicar también que hay contextos en los que el clíctic *en* y la anáfora cero o elíptica pueden representar el complemento del nombre pero que el posesivo no puede. Así, hablando de un coche que nos gusta podemos preguntar como en (2a-b) pero no (2c).

- (2) a. *N'heu preguntat el preu?* 'icl. habéis preguntado el precio?'
 b. *Heu preguntat el preu Ø?* '¿Habéis preguntado el precio?'
 c. **Heu preguntat el seu preu?* '¿Habéis preguntado el su precio?'

Sin embargo, hablando de un amigo fallecido, podemos usar el clíctic *en*, el posesivo o la anáfora cero, como en (3), mientras que en (4), hablando de nuestra estancia en París, el uso del posesivo no es adecuado

- (3) a. *Sempre ens en quedarà el record.* 'Siempre nos cl. quedarà el recuerdo'
 b. *Sempre ens quedarà el seu record.* 'Siempre nos quedarà el su recuerdo'
 c. *Sempre ens quedarà el record.* 'Siempre nos quedarà el recuerdo'
 (4) a. *Sempre ens en quedarà el record.* 'Siempre nos cl. quedarà el recuerdo'

- b. **Sempre ens quedarà el seu record*. 'Siempre nos quedarà el su recuerdo'
- c. *Sempre ens quedarà el record* Ø. 'Siempre nos quedarà el recuerdo'

Podríamos pensar que el posesivo sólo representa el complemento de un nombre animado, pero es posible un sintagma como *Les catedrals de Lleida i els seus tresors* 'Las catedrales de Lleida y sus tesoros', que podría ser el nombre de una ruta cultural o podría ser un título de libro.

Todo ello se explica a la *Gramàtica*, aunque con otros ejemplos y en distintos apartados. Es por ello por lo que decimos que es una obra que basa la prescripción en la descripción gramatical y que es una gramática que detalla y matiza.

- e) Otra característica importante de la gramática actual es que tiene en cuenta la variación dialectal y la variación funcional. La variación dialectal es notable en catalán, también en la sintaxis, y hay que tenerla en cuenta, como también es importante atender a la variación funcional. Es preciso situar las expresiones y las oraciones en el contexto adecuado en el que pueden ser usadas. Puede darse que una construcción sea adecuada en un determinado dialecto o en un determinado registro o bien que se trate de una construcción de uso general. Así, a partir de la descripción gramatical se puede diseñar la norma que a veces será una norma flexible, una norma que en algún punto no es rígida o única.

Ahora bien, que la norma sea flexible no implica que no oriente al usuario. Lo orienta porque sitúa el fenómeno en unos determinados dialectos o registros. Dicho de otra manera, a veces la bondad de una construcción depende del registro o del dialecto al que pertenezca. Para ello a menudo ha sido necesario contrastar los datos con los hablantes de los distintos territorios y realizar ocasionalmente trabajo de campo. Por ejemplo, a la hora de determinar la representación pronominal del atributo de una oración como *La seva neta és molt*

lleta 'Su nieta es muy lista', el catalán tiene dos pronombres átonos o clíticos que pueden hacer esta función: el pronombre *ho* y el pronombre *en*. Así, encontramos hablantes que dicen *La seva neta ho és molt* (refiriéndose a *lleta*) 'Su nieta lo es mucho' y otros que dicen *La seva neta n'és molt* 'Su nieta lo es mucho'. Y algunos usan los dos pronombres indistintamente. Ello ya había sido observado por Fabra (1918): "En el lenguaje hablado es frecuente el uso del pronombre *en* como predicativo (en lugar del pronombre *ho*) [...] La lengua literaria evita este *en* y lo reemplaza por *ho*". Pero en la edición del 1926, Fabra lo retoca la última frase y escribe: "La lengua literaria haría sin duda bien en evitar este *en*".

Observen que este es un fenómeno interno de la lengua, no se trata de un caso de interferencia lingüística o de influencia foránea. Valía la pena, pues, delimitarlo bien. La Comisión de Gramática dedicó unas cuantas sesiones al estudio de esta cuestión y se hicieron encuestas y consultas a hablantes de distintas zonas, con lo que se constató que los dialectos que tienen preferencia por *en*, cuando dislocan el atributo a la izquierda oracional lo introducen con la preposición *de*. Es el caso de la oración *De lleta, la seva neta n'és molt* 'De lista, su nieta *cl.* es mucho'. En cambio, los dialectos que dan preferencia al pronombre *ho* no suelen introducir el atributo dislocado con *de*: *Lleta, la seva neta ho és molt* 'Lista, su nieta lo es mucho'. En otras palabras, la presencia de la preposición *de* favorece la aparición del pronombre *en*. La Gramàtica actual considera estas dos vías de pronominalización del atributo igualmente válidas. Como esta, otras aportaciones de la gramática han sido fruto de un trabajo en equipo muy enriquecedor y satisfactorio.

La Gramàtica de la llengua catalana quiere ser una obra representativa del conjunto de la lengua. De ahí que tenga en cuenta las cinco grandes áreas dialectales: el catalán central, el catalán septentrional y el baleárico, dentro del área de las variedades orientales; y el catalán noroccidental y el valenciano, dentro del área occidental. Asimismo, cuando es pertinente hace referencia a hablas más específicas, como por ejemplo las hablas de la Franja catalanoaragonesa, el habla de

Tortosa, de Ibiza, de Girona o de l'Alguer. La *Gramàtica*, al describir lo que es característic de los diferentes dialectos, nos hace tomar consciencia de la diversidad dentro de la lengua y echa por tierra algunos prejuicios muy arraigados. Veamos algunas muestras de cómo se trata la variación:

Así, la *Gramàtica* señala que el proceso de reducción vocálica a [ə] (vocal neutra) varía según los dialectos y se puede distinguir, de una manera general, entre los dialectos orientales y los dialectos occidentales.

“Un hablante del catalán oriental pronuncia la *e* átona de *cases* ‘casas’ como [ə] (*cas[ə]s*), mientras que un hablante occidental la pronuncia como [e] (*cas[e]s*).” Con esta descripción, que no va acompañada de ninguna valoración prescriptiva y que aparece en letra grande, se da a entender que tan formal y adecuado es, pues, que un hablante oriental pronuncie la *e* átona de *cases* con vocal neutra [ə] (*cas[ə]s*) como que un hablante occidental la pronuncie con [e] (*cas[e]s*).

A nivel morfológico, la *Gramàtica* expresa que son igualmente formas de prestigio las formas verbales como *diga* y *faça* de los dialectos valencianos y las formas *pensam* o *cant* de los baleáricos, que nos remiten a la lengua clásica, así como las variantes, como *digui*, *faci*, *pensem*, *canto*, que responden a evoluciones que se producen durante la edad moderna. Estas últimas –*digui*, *faci*, *canto*– son las que tienen un alcance territorial más grande en el catalán contemporáneo, pero las clásicas mantienen plena vitalidad en todos los registros en los dialectos valencianos (*diga*, *faça*) y baleáricos (*pensam*, *cant*). Todas estas variantes son consideradas aceptables, adecuadas. Pero ¿qué dictamina la *Gramàtica* sobre las formas verbales que a veces aparecen con un sonido velar como *poguer* ‘poder’, *volguer* ‘voler (querer)’, *caiguent* ‘caient (cayendo)’, etc. En letra grande se dice que esta tendencia, que varía según los dialectos y subdialectos y que no tiene la misma intensidad en todas las formas, no es aceptable en los registros formales.

Veamos ahora una muestra morfosintáctica. El catalán, para expresar el pronombre de dativo de tercera persona del singular cuando se combina con otros pronombres, presenta dos formas o variantes: la forma *li* y la forma *hi*. En la lengua antigua, el orden era el siguiente: el pronombre de acusativo de tercera persona precedía al pronombre de dativo *li*: (*La li donaré*). El valenciano y otros dialectos occidentales conservan estas dos formas pero han alterado el orden (*Li la donaré*). En la mayor parte del ámbito lingüístico se mantiene el orden antiguo en la combinación de estos pronombres, pero en lugar de *li* se usa *hi* (*La hi donaré*). En (5) se ejemplifica la combinación del pronombre clítico de dativo de tercera persona y el pronombre clítico partitivo *en*:

- (5) a. *Li'n donaré (de pastís, al teu germà)*. 'Le cl. daré (de pastel al tu hermano)'
 b. *N'hi donaré. 'cl. le daré'*

¿Cómo presenta la *Gramàtica* estas combinaciones pronominales? Se considera que las dos combinaciones, *li'n* y *n'hi*, son aceptables en los dialectos respectivos, pero señala que en los registros formales es más habitual el uso de las combinaciones con *li*, como en (5a).

Estamos poco acostumbrados a que las indicaciones normativas puedan ser flexibles, pero, en realidad, la manera que tiene la gramática actual de presentar la norma no está alejada de la manera como se formula la norma en la gramática de Fabra (1918: § 56), en la que se lee que la lengua hablada usa *n'hi* como combinación del pronombre *en* o *ne* con el pronombre adverbial *hi* –como en (6a)– y también como combinación del pronombre partitivo *en* (o *ne*) con el dativo *li*, reemplazado por *hi* –como en (6b). En el primer caso, *n'hi* es correcto; en el segundo caso es preferible *li'n* (o *li n'*), como en (6c).

- (6) a. *Ja n'hi ha posat (d'ous, al cove)* 'Ya cl. partitivo cl. ha puesto (de huevos en el cesto)'
 b. *Compreu-n'hi (d'ous, a la Maria)* 'Comprad cl. part. cl. (de huevos, a María)'

- c. *Compreu-li'n (d'ous, a la Maria)* 'Compradle cl. part. (de huevos, a María).

En la oración (6a), el pronombre *hi* es locativo. En (6b), *hi* es dativo. Fabra (1918) establece que es preferible la combinación *li'n*, pero que no es la única combinación posible, sobre todo en el habla de Barcelona. Notemos que en cierta medida Fabra tiene en cuenta aquí el registro y el dialecto.

En la gramática de Fabra de 1918 se usa a menudo la fórmula que acabamos de ver para presentar la norma. Se trata del enunciado "Las construcciones A y B están permitidas pero es preferible (o más frecuente) A". Esta manera de formular la norma es también la de la gramática nueva, pero por lo que hemos visto en las redes y en algunas publicaciones ha sorprendido a bastantes lectores y también a algún profesional de la lengua.

No usar las etiquetas *correcto / incorrecto* y relacionar la prescripción con la descripción, para algunos estudiosos y profesionales de la lengua, ha sido visto como una virtud, para otros, en cambio, como un defecto. Para unos, la relación es equilibrada, para otros, no lo es. En todo caso, es saludable que existan reacciones contrarias tanto al enfoque como al tratamiento de aspectos concretos porque pueden servir para mejorar la obra, especialmente ahora que la Comisión de Gramática y la Oficina de Gramática del IEC preparan la digitalización de la *Gramàtica de la llengua catalana*. Además han aparecido en 2018 la *Gramàtica essencial de la llengua catalana*, una versión en línea, más comprimida, con un glosario y con remisiones a la gramática grande, y la *Gramàtica bàsica i d'ús*, más breve, en papel y con las marcas normativas claramente especificadas. Confiamos en que estas gramáticas sean un instrumento eficaz para fortalecer y cohesionar la lengua catalana.

Con todo, para finalizar es oportuno recordar las palabras del lingüista Joan Solà cuando insistía en que, si bien la norma en el siglo XXI es un instrumento que nos ayuda a desplegar una lengua viva y activa, a la lengua no la salvaran ni la gramática ni la normativa: la salvará el uso.

Bibliografia

FABRA, Pompeu (1918). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans [7ª edició, 1933].

——— (1932). *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Catalònia.

——— (1917). *Diccionari ortogràfic: Precedit d'una exposició de l'ortografia catalana segons el sistema de l'IEC*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995). *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana; Edicions 62; Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Palma: Moll; València: Edicions 3 i 4, <https://dlc.iec.cat/>.

——— (2005). *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana*, J. Rafel (dir.), Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, <https://ctilc2.iec.cat/scripts/>.

——— (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

——— (2017). *Ortografia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

——— (2018). *Gramàtica essencial de la llengua catalana*, <https://geiec.iec.cat/>.

——— (2019). *Gramàtica bàsica i d'ús de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

SOLÀ, Joan, LLORET, Maria-Rosa, MASCARÓ, Joan & PÉREZ SALDANYA, Manuel (eds.) (2002). *Gramàtica del català contemporani*, 3 vols. Barcelona: Empúries.

Beste Ikerketak

Euskera. 2020, 65, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

Etxe-izen berriak arautzeko irizpideak

Criteria para la regulación de los nuevos nombres de casas

Critères de fixation des nouveaux noms de maisons

Criteria for regulating new house names

BIDART, Asier

Euskaltzaindiaren Onomastika batzordeko kidea

Noiz jaso: 2021-1-15

Noiz onartua: 2021-03-09

Euskera. 2020, 65, 2. 331-361. Bilbo
ISSN 0210-1564

Etxea jabetza pribatukoa izanik jabeak dauka etxeari izena ipintzeko erabakimena, alabaina hautua egiterakoan, inguruarekin bat egin gura bada, komeni da tokian tokiko hitzun komunitatearen ezaugarri soziolinguistikoak ezagutzea, momentukoak nahiz garai batekoak. XIX. mendearen erdialdetik honantz euskal etxe-izen berriak izendatzeko ohiko sistemaz kanpoko egiturak sortu ditu herriak han-hor-hemen. Lerrootan kasuistikarik nabarmenenak bilbatu ditugu bai eta etxe-izen berriak idazteko irizpide orokorrak eman ere; etxe-izena euskaraz jarri nahi duenari beti ere gidalerro eta gomendio erabilgarriak eskura ipiniz, hautatutako izendapenaren zuzentasun linguistikoa bermatua izan dezan.

Gako-hitzak: etxe-izen berriak, gomendioak, irizpideak, corpusa.

Siendo la vivienda un bien privado, corresponde a la propiedad la facultad de nombrarla, de ponerla un nombre. Pero si se quiere que dicha denominación sea acorde con el entorno, es conveniente conocer cuáles son las características sociolingüísticas de la comunidad de hablantes local, tanto actuales como antiguas. Desde mediados del siglo XIX, el pueblo ha ido creando estructuras ajenas al sistema tradicional de nombrar en euskera a las nuevas casas. En este artículo se han recopilado las casuísticas más destacadas, así como los criterios generales para la redacción de los nuevos nombres de casas. Se ha puesto a disposición de quien quiera poner a su casa el nombre en euskera directrices y recomendaciones útiles para garantizar la corrección lingüística de la denominación elegida.

Palabras clave: nuevos nombres de las casas, recomendaciones, directrices, corpus.

La maison étant un bien privé, c'est à son propriétaire que revient la décision de lui donner un nom. Mais si l'on souhaite que ce nom s'accorde bien avec son environnement, il est nécessaire de connaître les difficultés sociolinguistiques de la communauté locale de locuteurs, qu'elles soient présentes ou passées. Depuis le milieu du XIXe siècle, le peuple a créé des structures hors du système traditionnel d'attribution de noms basques des nouvelles maisons. Cet article présente les casuistiques les plus significatives, ainsi que les critères généraux d'écriture des nouveaux noms de maison. Celui qui souhaite donner à sa maison un nom basque dispose ici des lignes directrices et des recommandations utiles pour garantir la correction linguistique du nom choisi.

Mots-clés : nouveaux noms de maisons, recommandations, lignes directrices, corpus.

As houses are privately owned, owners decide how to name them, but when making that choice it is advisable to be aware of the sociolinguistic characteristics of the local speaking community, both current and past. From the middle of the nineteenth century onwards, towns have created structures outside the usual system for naming new Basque houses. We have compiled the most notable cases along those lines, as well as general criteria for giving new house names; whoever wants to give a house a name in Basque should always have access to useful guidelines and recommendations in order to guarantee the linguistic correctness of the chosen name.

Keywords: new house names, recommendations, criteria, corpus.

1. Sarrera

Ezertan hasi aurretik komeni da esku arteko gaiaren gaineko zenbait termino argitzea, ointoki beretik abiatu ezik erraz nahas baikaitezke. Etxe-izen modernoetarako *garaikide* berba eman izan da sarri, baina bere horretan, ez-lako argibide barik erabiliz gero, aro garaikideaz ari garela uler liteke, eta beraz, epe horretan eraikitako etxeen izenez. Hemen aztertuko diren etxe-izenak, baina, zatian modernoagoak dira, XIX. mendearen bigarren erdialdetik honakoak; eta euskarazkoak, edo euskarakotzat jo ditzakegunak bakarrik.

Bestetik, gogoraztekoa da etxea jabetza pribatukoa dela eta horrexek berorrek bereizten duela bestelako toponimo-kategorietatik. Jabeak du erabakimena etxeari izena jartzeko, baina orekatsu uztartu behar da ondarea osatzen duten tradiziozko izenak babestearekin (lehengo etxeen kasuan) eta euskarak berezkoak dituen izendapen-moldeak zaintzearekin eta bultzatzearekin (etxe berrien kasuan). Nabarmenezkoa da Nafarroako legerian¹ nola jasotzen den etxe-izenaren defentsa. Halaber, gogoratu behar da toponimoen kasuan oro har –eta etxe-izenetan bereziki– Arartekoak ebatzitakoa,² hots, EAEko administrazioak behartuta daudela Euskararen Legean esaten dena betetzera, eta, ondorioz, euskal toponimoak euskaraz idatzi behar direla. Euskaltzaindiaren Onomastika batzordeak euskal etxe-izen berrien corpusa kontsultatu du, bai eta joera usuenak zein diren aztertu, eta, ondorioz, tipologia ezarri. Analisi horren helburua da etxe-izena euskaraz jarri nahi duenari gidalerro lagungarriak eta gomendio erabilgarriak eskuratzea, hautatutako izendapenaren zuzentasun linguistikoa bermatua izan dezan.

¹ 21/2019 Foru Legea, apirilaren 4koa, Nafarroako Foru Zuzenbide Zibilarren Kompilazioa edo Foru Berria aldatu eta eguneratzekoa. 127. legea: “Etxe Nafarrak bere izenez identifikatzen du bertan bizi den edo haren baliabideen mende dagoen erkidegoa edo familia-taldea [...]. Etxearen batasunari eta iraupenari eustea eta haren ondarearen eta izenaren defentsa jabeei dagokie, edo, bestela, jabetza tituluetan haren administrazioa esleitua edo erreserbatua dutenei”.

² 2015NI-1030-15 Ebazpena, uztailaren 14koa. “Hala, partikularra askea da egokitatzat jotzen duen grafia erabiltzeko bere etxea izendatzeko edo adierazteko orduan [...]. Euskararen erabilera herritarrentzat derrigorrezko ez izateak ez du galarazten erakundeak 10/1982 Legeari lotuta egotea, eta, zehazki, horren 10. artikuluan jasotako bi aurreikuspenei lotuta egotea; batetik, toki izenak jatorrizko hizkuntzan idatzi behar direla, eta, bestetik, zalantza egotekotan Euskaltzaindia izango dela erakunde aholku-emailea”.

1.1. Tradizioa (ohiko moldea)

Lan berariaz gaitza da euskarazko etxe-izen berriak izendatzeko han-he-mengo andre-gizonen sormena irizpidetzea, gerta baitaiteke, eta sarri hala izaten baita, zehaztasuna galtzea, eta zelan ez, orokortasunean erortzea, lekuan lekuko euskararen ezaugarri berezituak ukuilu-bazterrean zokoratuz. Argi dago, edozelan ere, etxe-izen berri askoren oinean inguruko erreferentzia geografikoak, leku-izenak, deiturak, goitizenak eta abar daudela, gure aurrekoek etxe-izenak izendatzeko erabili izan duten moldeari, zelan edo halan, eutsiz: *Altzetakoa*, *Asindegiondo*, *Bidegana*, *Elorduiena*, *Eskortalde*, *Garateborda*, *Goienetxe*, *Iturrietxea*, *Jangabarri*, *Larrapilborda*, *Olabideko*, *Usategi*... Alabaina, sortzen den izen berriaren erroa, hurreko nahiz urruneko izanik ere, ondo dokumentatuta egotea nahitaezko da, oikonimoak arautzeko erabili ohi diren irizpideak, unean-unean, behar den bezala aplikatzeko.

Lagungarria da, era berean, tokian-tokian egindako ikerketa-lanak kontsultatzea bai eta bertako hizkeraren bilakaera ezagutzea, osterantzean hasiera-hasieratik izen makurra sortu eta proposatuko da-eta. Getxoko toponimia-lanean, esaterako, *Adamenazar* etxe-izena proposatu da *la bieja*, *bieja* edo *la vieja* dokumentatu arren. Eta beste horrenbeste egin da *Maloenabarri* etxe-izenarekin. Arrazoizkoa da hartara, analogiaz, *Txulaenegoikoa* egitea **Txulaene Alta* etxe-izenerako. Edo *Txulaenebekoa* (Oiartzun) **Txulaene Baja*-rako. Saihestekoak dira, bestetik, ahozko erabileratik sortutako aldaera laburtuetatik eratutako etxe-izen berriak: *Larraga*, ahoz *Larra* > **Larrabarri* > *Larragabarri* (Lezama); *Oxinaga*, ahoz *Usina* > **Usinabarri* > *Oxinagabarri* (Zamudio). Edo, ikerketa-lanean aldaera bat proposatu eta gaur egun beste idazkera eta molde batez errotulatzeari *Martinauspogindeg*i (Oiartzun) > **Martin Expandeg*i; *Errokena* (Lezama) > **Errekone*...

1.2. Molde berria

Etxe-izenak eratzeko ohikoa izan den joeraren aurrez aurre “molde berria” dago, edo ezohikoa, terminologia bera erabiliz izenon sailkatzea erraztuko bada. Halere, salbuespenak salbuespen, molde berriko etxe-izenetarako, oikonimoak arautzeko erabili izan diren irizpideak aplikatzea proposatzen da.

Izango da aurrez adostutako erabakiren bat berrikusi edo moldatu beharra, molde berriko izenetako elementu gramatikalak eta euren arteko loturak artean nekez jaso direlako. Lantzean-lantzean, han-hor-hemengo etxe berrien izenetan, berbarako, izen berezirik gabeko egiturak dokumentatu dira: *Aldi Bat* (Mugerre), *Biak Bat* (Lasarte-Oria), *Den Bezala* (Zuraide), *Ez Da Goizegi* (Ahetze), *Hemen Hobeki* (Itsaso), *Souk eta Nik* (Azkaine)... Gutxitan dokumentatutako kasuistika izanik, orain artean behinik behin, konposizio horiek nahiz gainetikoak aztertu eta idazteko proposamena egin beharra dago. Gomendio hauek, beraz, hutsarte nabarrak argitzeko gogoz idatzi dira.

1.3. Grafia

Euskal toponimoak ikertzen, arautzen edo mapetan jartzen ari garenok espezifiko/generiko zatiketa darabilgu normaltasun osoz, ia egunero erabili ere, horrelakoetatik asago dagoenak banaketa horren esanahi zehatza ulertzen ez duen arren. Halandaze, berba bi partiketa horrezaz.

Oro har, euskarazko etxe-izen berriak Euskaltzaindiak oikonimoetarako ondu eta proposatu dituen grafia-irizpideen arabera idaztea gomendatzen da. Hala bada, osagai generikoa, izen arrunta izanik, Akademiaren idatz-arauen arabera idatziko da, eta izenen osagai espezifikoa, ostera, Bergarako biltzar ondoko erabakiei jarraikiz, ez da bete-betean euskara batuan erabiltzen den ortografiarekin idatziko. Hau da, osagai espezifikoen kasuan, berbarako, ez da *h*-a erabiliko, baldin eta ebakitzen ez bada: *Aizemendi* (Bergara), *Aizetxe* (Erandio), *Arrigain* (Garralda), *Egiondo* (Bergara)... Hasperenak, baina, bizirik dirau Ipar Euskal Herrian, nahiz eta han ere desagertzen ari den. Egokia da hasperenari eustea hala eginez gero, bai eta gaur egungo hizkeran galdu eta galtze bidean diren hasperenak etxe-izen berrien idazkeran jasotzea: *Hegiluze* (Landibarre), *Hegoalde* (Arboti-Zohota), *Oihanbide* (Arrangoitze), *Zaxpihaitzak* (Urdiñarbe)... Bestetik, *n* ($\rightarrow\tilde{n}$) *l* ($\rightarrow ll$) fonemen aldaera palataleki dagokienez, ahoskera hori dagokien kasuetan, egokia da hots palatalak adierazten dituzten grafiak jasotzea. Zuhurrena, beraz, tokian tokiko usadioari eustea da: *Agustiñamotxa* (Usurbil), *Expondagaña* (Etxalar), *Goikogaña* (Usurbil), *Ollarretxe* (Getxo), *Gaxtaña* (Mungia)...

Edozelan ere, izenaren grafia gaurkotu egingo da, Euskaltzaindiaren 137. arauan euskalkien idazkeraz esaten dena gogoan hartuta:³ **Aldatze-coa* > *Aldatsekoa* (Mungia), **Angelena-echevarri* > *Anjelenaetxebarri* (Mungia), **Aránzazu-enea* > *Arantzazuenea* (Andoain), **Arriluce* > *Arriluze* (Getxo), **Asindegui-ondo* > *Asindegiondo* (Andoain), **Echeve* > *Etxebe* (*Lasarte-Oria*), **Goiz-argui* > *Goizargi* (Usurbil), **Guernika* > *Gernika* (*Ortzaize*)... Baina, toponimia arautzeko irizpideetan euskalkiez orain arte esandakoa gogoan harturik, arauzko hitz arrunten moldera eraman gabe: **Erreca-ondo* > *Errekaondo* (*Zamudio*), **Ichasalde* > *Itxasalde* (*Getxo*)...

Etxe-izen berrietan ager daitezkeen euskal toponimo zein deiturak egoki ematea da aholkua, Akademiak zehaztutako eran. Komeni da, gainera, tokian tokiko ikerketen datuak aintzat hartzea etxe-izen berriaren oinean leku-izen normatibizaturik balego. Deiturak agertzen diren kasuetan, Onomastika batzordeak onartutako deituren idazkera erabiltzea aholkatzen da: *Atseginolatzaena* (*Idiazabal*), *Urkixobaita* (*Donibane Lohizune*)...

Atal espezifikoak darabilgu toponimoa zehatz-mehatz izendatzen duen osagaia adierazteko. Oro har, toponimoaren izen berezia dela esan daiteke: *Aiestaenea*, *Elexalde*, *Elorsoro*, *Errekaundi*, *Kaminoazpi*, *Urepel*... eta generikoa, toponimoaren entitate geografikoaren izaera, modu orokorrean, adierazten duen osagaia. Eraikinetarako generikoak dira, besteak beste: *baserri*, *etxe*, *gasolindegi*, *institutu*, *kiroldegi*, *kultura(-)etxe*, *merkatari-tza(-)zentro*, *jatetxe*, *udaletxe*, *zahar(-)etxea*... eta izen berrien eragin-eremutik gertu dauden beste zenbait: *arropa(-)denda*, *bidai(-)agentzia*, *natura-parke*... Askotan, elkarren ondoan agertu ohi dira atal espezifikoak eta generikoa: *Kurtzea pilotalekua*, *Arrate zahar-etxea*, *Aireona etxea*, *Etxaburu dorrea*... Hala ere, elementu bien lotura ez da berebizikoa, eta, zenbaite-tan, generiko bako leku-izenak berdin-berdin erabil daitezke (*Aizemendi etxean*, baina *Aizemendin*; *Kurtzio kultura-etxean*, baina *Kurtzion*). Nahiz eta batzuetan, gutxitan egia esan, ezinbestean erabili behar: *San Joseren*

³ Adierazpeneko puntu hau bereziki: "1.3. **Forma egokiak erabiltzea.** Euskalkia erabiltzean, egoera eta eremua kontuan hartuta aukeratu behar dira formarik egokienak: eremu zabalerako, euskara batutik hurbil dauden formak, eta eremu mugatuagoetan, bertakoak ere bai".

etxea, *Tximistako borda*. Batera nahiz bestera, **irizpide nagusia da toponimoaren elementu espezifikoa letra larriz idaztekoa eta generikoa letra xehez:**

Aretximinieta ludoteka, Barrengoetxe liburutegia, Errota kulturgunea, Errotaurre kiroldegia, Etxerre hotela, Gallartzagaiti natura-parkea, Gandarotza institutua, Marilanda emakume feminista elkarte, Peruski elkarte, Ugestiaga baserria, Urrena kultura-etxea...

1.4. Tokian tokiko euskararen berezitasunak

Garrantzitsua da, era berean, lekuan lekuko euskalkiaren ezaugarri fonetiko-fonologikoak nahiz lexikoak etxe-izenetan errespetatzea eta tokiko aldaera bereizgarriak proposatzea, zenbaitetan euskara estandarretik urruntzen badira ere. Gomendioa, beraz, tokian tokikoa erabiltzea da. Baina, horretarako, komeni da literatura-tradizioa duten aldaera dialektalak kontuan hartzea; ez, ordea, idatzizko tradizioak izan ez eta eremu murriz batean soilik erabiltzen direnak. Hori neurtzeko, *Orotariko Euskal Hiztegia* kontuan hartzea da egokiena. Baztertzekoa da, esaterako, Nafarroa Behereko euskalkia Aramaioko etxe-izenetan erabiltzea edo Zuberoakoa Abaltzisketan. Corpuseko zenbait adibide jarraian:

- Aurre/Aitzin: *Aurrekoetxea* (Lezama), *Bidaurre* (Getxo), *Elizaitzina* (Arrueta-Sarikota)...
- Berri/Barri: *Anjelenaetxebarri* (Mungia), *Balangoberri* (Oronoz), *Basabarrri* (Erandio), *Garaburuberri* (Andoain), *Garaibarri* (Bakio), *Garateberria* (Lekorne), *Lurberri* (Azkaine)...
- Bista/Bixta: *Bistalai* (Lasarte-Oria), *Bixtaeder* (Ainhua), *Mendibixta* (Aiherra), *Mendibixtan* (Arboti-Zohota)...
- Eguzki/Iguzki: *Eguzkialde* (Amaiur), *Eguzkieder* (Bergara), *Iguzkirat* (Luhuso)...
- Gain/Gan: *Artatzagana* (Leioa), *Bidegain* (Bergara), *Etxegaina* (Arrangoitze), *Goikogaña* (Lasarte-Oria), *Urgana* (Erandio)...

- Jabego genitiboa; -(a)(r)ena, -enea: *Agirrena* (Getxo), *Arpidenea* (Oiarzun), *Begoenea* (Bardoze), *Bidetxenea* (Azpilkueta), *Bixenterena* (Aria), *Elorduina* (Erandio), *Larrabetzuena* (Leioa), *Larramendiena* (Irurita), *Motxoenea* (Aloze-Ziboze-Onizegaine), *Negartiena* (Erandio), *Neskatoenea* (Arizkun), *Pelloena* (Plentzia)...
- Soro/Solo: *Komensolo* (Zamudio), *Solondo* (Lezama), *Soroaldekoa* (Garralda)...
- Txiki/Txiker/Ttiki: *Arrosattikia* (Zubieta), *Bentattikia* (Etxalar), *Etzettikia* (Ahetze), *Etzettiker* (Burgi), *Txokotxiki* (Oiarzun), *Donitxenettikia* (Zubieta)...
- Txoko/Xoko: *Gure Xokoa* (Bardoze), *Txokomaitea* (Usurbil), *Txokotxiki* (Oiarzun), *Xoko-Xokoan* (Ziburu)...
- Txori/Xori: *Larratxori* (Hondarribia), *Txoriena* (Ajangiz), *Xoriekin* (Arrueta-Sarikota), *Xorikanta* (Ahetze)...
- Zuri/Xuri/Txuri: *Etzettxuri* (Usurbil), *Ettxexuria* (Ahetze), *Ettxezuri* (Getxo)...

Hizkera arruntean ohikoak diren bestelako gertakari fonetiko-fonologiko arrunt batzuk, ostera, ez dira aintzat hartuko molde berriko etxe-izenen idazmoldea proposatzerakoan: **Arpidenia* > *Arpidenea* (Oiarzun), **Azkenian* > *Azkenean* (Arbona), **Baratz Artia* > *Baratzartea* (Hazparne), **Bi-yok-bat* > *Biok Bat* (Oiarzun), **Biyon-echea* > *Bion etxea* (Andoain), **Catalienia* > *Katalienea* (Arbona), **Elisa-Ondua* > *Elizaondo* (Ezpeize-Ündüreine), **Garai Gane* > *Garaigana* (Lezama), **Gocho Gochua* > *Goxo-goxoa* (Aloze-Ziboze-Onizegaine), **Iberretxe* > *Ibarretxe* (Lezama), **Itasogane* > *Itxasogana* (Getxo), **Larrabegane* > *Larrabegana* (Lezama), **Lopekua* > *Lopekoa* (Orbaizeta), **Txori-Artian* > *Txoriartean* (Irun)...

Bestetik, bat egitearen ondorioz sortzen diren kontsonante, edo bokal multzoak, euskal fonologiaren arauen arabera moldatuko dira: *Amets+leku* > *Amesleku* (Lekuine), ez **Ametsleku*; **Haitz Pia* > *Haizpea* (Garindaine), ez **Haitzpea* etab. Hala ere, toponimian horren arrunta den bokalen bat egitea ez da, halabeharrez, automatiko egingo. *Bidealde* (Getxo, Goizueta,

Ainhoa), *Bidearte* (Getxo, Lezama), baina *Bidaurre* (Getxo) edo *Bidarte* (Bidarte). Bokal bera errepikatzen denean bakarrera ekartzea gomendatzen da, betiere leku-izena hitz bakarrean idaztea proposatzen bada. Ikus 2.1.: **Bista Alai* > *Bistalai* (Lasarte-Oria), **Haitza Azpian* > *Haitzazpian* (Azkaine), **Héguia Aldé* > *Hegialde* (Amorotze-Zokotze), **Ithuria Alde* > *Ithurrialde* (Mugerre), **Aire Eder* > *Aireder* (Behauze), **Etxe Ederra* > *Etxederra* (Erandio), **Mendi Ituíia* > *Menditurria* (Elizondo)...

Garbi dago tentuz eta neurritz egin beharreko arautzea dela, baina argi dago lekuan lekuko hizkuntza-ezaugarriek inon tokirik izatekotan leku-izenaren osagai espezifikoan daukatela.

1.5. Exotoponimoen erabilera etxe-izenetan

Euskal Herriko leku bat izendatzeko, exotoponimoak erabiltzean idazke-
ra egokitzeko ohitura dago, *Antekera* (Gorliz), *Aljexira* (Igantzi), *Arjel* (Donostia), *Bartzelona* (Luzaide), *Kordoba* (Erratzu), *Jibraltar* (Hernani), *Sibilla* (Donostia), *Tuniz* (Ituren), *Xibaltar* (Donapaleu) etab. Molde horretako toponimiak euskaraz emango ditugu eta exotoponimiaz Euskaltzaindiak emandako irizpide eta gomendioak kontuan izango ditugu, bai eta euskal tradizio toponomastikoa ere: *Gurugu*, *Sebastopol*...

1.6. Etxe-izen berriak izendatzeko gomendioak

Nork bere gogoaz etxegile dabilenak beti dauka estimuan zenbait jarraibide edo aholku izanari izena jartzerakoan, ondo eginaren pagua izenera eramán guran. Horrelakoetan, gomendio orokorra inguruko toponimia oinarri hartuta ondarea babesten duen izena jartzea da. Landa-eremu batean inguru fisikoarekin bat egiten duen etxea eraikitzen bada, gomendatzekoa da ondarearen parte diren leku-izenak iraunaraztea eta bazterrerara ez uztea, eta, hortaz, tokian tokiko toponimo jatorrak kontuan hartzea lehenik. Hona funtsezko zenbait gomendio:

- a. Etxea eraikiko den lekuaren izena.

- b. Inguruko etxe-izenetatik eratorritako izena (inguruan ohitura hori baldin badago), *-berri/barri*, *-goiko*, *-beko*, *-aldeko*, *-aurreko*, *-osteko*, *-atzeko* edo horrelako osagaiak erabiliz.
- c. Erabili egungo grafia akademikoa.
- d. Baztertu deklinabide-atzizkiz bukatzen diren izenak, nahasgarriak izateaz gain, deklinatzean erabilgaitzak baitira: *Eguzkiratz*, *Errekaginetik*, *Euripean*, *Gure Izerditik*, *Iretargibegira*, *Mendimagalean*, *Nire Eskuz*...
- e. Euskalkiari dagozkion hitzez baliatzea izen berria sortzean. Hau da, ez da egokia euskalki batek berezko dituen hitzak bere eremutik kanpo erabiltzea; konparaziorako, *Ekibegi* edo *Etxettiþia* Larrabetzun edo *Burdibide* edo *Kaleondoa* Izturitzen.
- f. Oikonimoan jabea ageri den kasuetan (izena, deitura, lanbidea...), inguruko atzizki-sistemaz (jabego genitiboaren hondarkia, *-baita*...) baliatu: *Andrexenea* (Behobide), *Anitaenea* (Kanbo), *Eduardorena* (Garaio), *Galtzagorribaita* (Senpere), *Gartxitonea* (Etxalar), *Jesusena* (Armintza), *Maitenabaita* (Ziburu), *Maittonea* (Etxalar)...

2. Molde berriko etxe-izenak idazteko proposamen-irizpideak

Azken mendean, ohiko bihurtu da etxe berriak izendatzeko sistema berriak erabiltzea, eta, ondorioz, irizpideak gaurkotu behar dira izenak egoki idazteko. Sistema zaharrarekin bat ez datozen kasuetan, irizpide hauek erabiltzea gomendatzen da:

2.1. Hitz batean idaztea proposatzen da

2.1.1. Izena (arrunta eta berezia): beste ezelako elementu barik dokumentatu denean.

Aitzol (Bergara), *Alazne* (Getxo), *Aldapa* (Lezama), *Atsedan* (Hondarribia), *Eguzki* (Usurbil), *Irati* (Orbara), *Iturri* (Aria), *Itzal*

(Eskiula), *Izarra* (Getaria), *Kitolis* (Mugerre), *Lilia* (Getaria), *Mendia* (Hiriberri), *Txistu* (Etxalar)...

Bai eta izena + eratorpen-atzizkia kasuak ere:

Aizetsu (Andoain), *Amatxo* (Barkoxe), *Erdizka* (Mugerre), *Etxebe* (Lasarte-Oria), *Izarpe* (Lezama), *Laketgarri* (Hazparne), *Mendaurpe* (Ituren)...

2.1.2. Izena, izenondoa, adberbioa, etab. + deklinabide-atzizkia: beste ezelako elementu barik dokumentatu denean. Hala ere, etxe-izena sortzeko bide hau ez da gomendagarria. Ikus. 1.6.d. puntua.

Azkenean (Arbona), *Denekin* (Sara), *Elgarrekin* (Arrangoitze), *Iguzkirat* (Luhuso), *Lagunentzat* (Arbona), *Xoriekin* (Bardoze) ...

2.1.3. Izena + izenondoa, izena, adberbioa, aditza, etab.: tartean deklinabide-hondarkirik ez bada.

Aizeona (Erandoio), *Aldasbarrena* (Erandoio), *Amesleku* (Lekuine), *Azkorrieder* (Hazparne), *Bideondoa* (Bidarra), *Birjinetxe* (Etxebarri), *Etxemaite* (Usurbil), *Etxezuri* (Getxo), *Haizeleku* (Ainhoa), *Ikusteder* (Irun), *Iriondo* (Almandoz), *Ithurrialde* (Mugerre), *Itsasobista* (Arrangoitze), *Iturrieder* (Gorliz), *Jardinetxe* (Zamudio), *Larrapilborda* (Etxalar), *Mendibidea* (Etxalar), *Neguetxea* (Gernika-Lumo), *Tximistondo* (Etxalar)...

2.1.4. Zenbatzaileak + atzizkia, izena, etab.: tartean deklinabide-hondarkirik ez bada.

Bianaia (Goizueta), *Biena* (Arrangoitze), *Bigarrena* (Arbona), *Biona* (Usurbil), *Hirurena* (Biarritz), *Hirukantoin* (Mugerre), *Hiruzedarriak* (Mugerre), *Irugazteak* (Oiartzun), *Iruiturri* (Lekaroz), *Lauaizeak* (Etxalar), *Lauaterpe* (Lasarte-Oria), *Laubide* (Ajangiz)...

2.1.5. Izenordainak + atzizkia, izena, etab.: tartean deklinabide-hondarkirik ez bada.

Gubiena (Ainhoa)...

2.1.6. Lekuzko morfema genitiboak espezifikokoaren eta generikoaren arteko lotura egiten badu.

Aurrekoetxe (Erandio), *Burdingoikoaldea* (Getxo), *Gainekoetxea* (Beskoitze), *Goikoaldatsea* (Etxalar), *Goikogaña* (Lasarte-Oria), *Goi-zekoiguzkiari* (Irisarri), *Iguzkikoetxea* (Ahatsa-Altzieta-Bazkazane), *Mendikoetxea* (Orbaizeta), *Primaderakolorea* (Senpere), *Urtekoetxea* (Elizondo), *Otsobidekoetxea* (Abaurregaina)...

2.1.7. *-baita* leku-atzizkia aurreko izenari lotuta dagoenean.

Amatxibaita (Azkaine), *Artolabaita* (Behobide), *Bergarabaita* (Behobide), *Galtzagorribaita* (Senpere), *Indianobaita* (Urdazubi), *Juanbaita* (Doneztebe), *Lizardibaita* (Lesaka), *Maitenabaita* (Ziburu), *Malakabaita* (Azkaine), *Urdinbaita* (Lesaka)...

2.2. Tarteko marratxoz idaztea proposatzen da

2.2.1. Bikoiztapen indargarriak eta bikote-hitzak (25. araua, II.2):

Anai-arrebak (Ziburu), *Emeki-emeki* (Ezpeleta), *Gain-gañean* (Irun), *Gorri-gorria* (Bidarrai), *Gozo-gozoa* (Aloze-Ziboze-Onizegaine), *Ixil-ixila* (Bidarte), *Nire-nirea* (Hondarribia), *Txoko-txokoan* (Ziburu), *Txuri-beltz* (Getaria)...

2.2.2. Bi pertsona-izen, abizen... edo gehiagoren batuketaz sortutakoa.

Erdotzain-Egino (Orbaizeta), *Fermin-Lorea* (Abaurregaina), *Karlos-Lorea* (Abaurregaina), *Loperena-Muxika* (Orbaizeta), *Txañar-Zabal-tza* (Orbaizeta), *Ugarte-Olaeta* (Gorliz), *Zabala-Bizkai* (Orbaizeta)...

2.3. Banan idaztea proposatzen da 'Espezifikoa Espezifikoa' egitura

Oharra: Atal espezifikoko osagai guztiak letra larriz hasita idatziko dira.

2.3.1. Hitz batean emanez gero, esangura erabat aldatzen denean.

Bi Izar (Lasarte-Oria), eta ez **Bizar*; *Gu Hau* (Lasarte-Oria), eta ez **Guau*...

2.3.2. Izenordain genitiboa + izena egiturak.

Ene Desira (Arrangoitze), *Gure Ametsa* (Arano, Barkoze, Berriz, Elizondo, Goizueta, Hondarribia, Irun Lekuine, Narbarte, Oiartzun, Orbaizeta, Usurbil), *Gure Atherbea* (Beskoitze), *Gure Aterpe* (Irun), *Gure Babesa* (Andoain), *Gure Borda* (Lasarte-Oria), *Gure Egoitza* (Arbona), *Gure Eguzkilore* (Oiartzun), *Gure Etxea* (Andoain, Donamaria, Lasarte-Oria, Lezama, Usurbil), *Gure Itzala* (Etxalar), *Gure Kuluxka* (Irurita), *Gure Ohantzea* (Arrangoitze), *Gure Xokoa* (Bardoze), *Zure Etxea* (Irun)...

2.3.3. Izena, izenordaina, etab. + deklinabide-atzizkia (lekuzko morfema genitiboa, edutezko genitiboa) + izena, izenordaina, etab.

Aitari Esker (Biriatu), *Biak Bat* (Lasarte-Oria), *Etxean Niz* (Hiriburu), *Guretzat Ongi* (Ezpeleta), *Irurak Bat* (Getxo), *Txoriak Kantuz* (Ahetze), *Zazpiak Bat* (Irurita)...

2.3.4. Interjekzioetatik sortutakoak.

Agur Deneri (Senpere), *Agur Maria* (Bidarte), *Egun On* (Hondarribia), *Mila Esker* (Senpere) *Ongi Etorri* (Irun, Sunbilla)...

2.3.5. Adizkiak tarteko dauden sintagmak.

Aski Da (Bokale), *Aski Zaut* (Itsasu), *Den Bezala* (Zuraide), *Ez Da Goizegi* (Ahetze), *Emak Bakea* (Baigorri), *Etxean Niz* (Hiriburu), *Hemen Gira* (Itsasu), *Nik Nahi Nuena* (Leaburu)...

2.3.6. Adberbioa + izena, izenondoa, etab. bezalakoak.

Beti Alai (Usurbil), *Beti Argi* (Amendüze-Unaso)...

2.4. **Banan idaztea proposatzen da ‘Espezifikoa generikoa’ egitura**

Oharra: Osagai espezifikoa letra larriz hasita idatziko da, osagai generikoa xehez.

2.4.1. Izena etab. + edutezko genitiboa + izena egiturak.

Aitaren etxea (Basusarri), *Amaren etxea* (Lezama), *Apezaren etxea* (Zubieta), *Arotzaren etxea* (Zubieta), *Arrubarrenaren etxea* (Getxo),

Brunoren etxea (Etxalar), *Elenaren etxea* (Elizondo), *Guardaren etxea* (Etxalar), *Lamsfusen etxea* (Etxalar), *Medikuaren etxea* (Ituren), *Salbadoraren etxea* (Etxalar), *Orradreren etxola* (Arizkun), *Rafaelen etxea* (Aria), *Romanen etxea* (Etxalar)...

Bada, hala ere, jabego-genitiboa erabiltzerik eta toponimoa hitz bakarean ematerik:

Aitarena (Basusarri), *Amarena* (Lezama), *Argiñenea* (Doneztebe), *Arrubarrenarena* (Getxo), *Brunorena* (Etxalar), *Elenarena* (Elizondo), *Guardarena* (Etxalar), *Lamsfusena* (Etxalar), *Salbadorarena* (Etxalar), *Orradrerena* (Arizkun), *Rafaelena* (Aria), *Zurgiñenea* (Zubieta)...

2.4.2. Lekuzko morfema genitiboa + *borda*, *benta* generikoa.

Antsoneko borda (Azpilkueta), *Altxuneko borda* (Ituren), *Apezuneko borda* (Doneztebe), *Azkarateko borda* (Zubieta), *Ikatzeleko benta* (Arizkun), *Iturregiko borda* (Erratzu), *Jaumesaltsuko borda* (Ituren), *Lezetako borda* (Arizkun), *Olako borda* (Etxalar), *Tximistako borda* (Etxalar)...

3. Bestelako gertaerak

Azterketa honetarako beren-beregi batutako corpusean izen generikoa bereiz ematen den multzo bat dokumentatu da. Batzuetan erdarazko *villa* ageri da espezifikoa aurrean; beste batzuetan, ostera, *etxe(a)* atzean. Bizuetan izen espezifikotik bereizita.

3.1. *Etxe(a)* terminoa, ezelako kasu-markarik gabe, izenari lotzea egitura zaharra da, bai kokapena adierazteko: *Aurteneche* (Zamudio, 1692), *Barrenechea* (Laukiz, 1704), *Goieneche* (Larrabetzu, 1825), *Larrechea* (Lezama, 1646); bai jabetza adierazteko: *Mirandaecha* (Ordizia, 1768), *Seroraecha* (Derio, 1796), *Vachilereche* (Urduliz, 1704), *Yssassagaecha* (Ordizia, 1568). Hala ere, badirudi, Euskal Herrian gehien zabaldu den sistema leku-nahiz jabego-genitiboaren kasu-markak espezifikoa gehitzea izan dela: *Adamena* (Getxo), *Adamenea* (Ahetze), *Agedaeneko* (Muxika), *Alontsoreneko* (Zizur), *Bergantzena* (Amurrio), *Mirandaenea* (Hondarribia), *Mirandarena* (Eritze, Ibero).

Etxe(a) generikoa izen espezifikokoaren ostean ageri denean etxe-izena normatibizatzeke hiru aukera proposatzen dira:

3.1.1. *Etxe(a)* generikoa espezifikokoari dautsala:

Baigorrietxe(a) < **Baigorri etxea* (Irurita); *Bidegainetxe(a)* < **Bidegain etxea* (Bergara); *Eguzkietxe(a)* < **Eguzki etxea* (Irurita); *Ezkerretxe(a)* < **Ezker etxea* (Burgi); *Leiretxe(a)* < **Leyre etxea* (Etxebarri); *Lekuonaetxe(a)* < **Lekuona etxea* (Goizueta); *Oiaraetxe(a)* < **Oiara etxea* (Errazu); *Pardixetxe(a)* < **Pardix etxea* (Orbaizeta); *Petraetxe(a)* < **Petra etxea* (Burgi); *Urdozetxe(a)* < **Urdoz etxea* (Erratzu); *Urkixetxe(a)* < **Urkijo etxea(a)* (Getxo).

3.1.2. Zenbait kasutan, espezifikoa pertsona izena, deitura edo ezizena denean, Euskal Herrian ohikoa den leku- nahiz jabego-genitiboaren kasu-markak gehituz espezifikokoari: *-(a)(r)ena*, *-enea* edo *-(en)(e)koa*. Kasu honetan, tokian tokiko aldaera erabiltzea da gomendio nagusia.

Baigorrienea < **Baigorri etxea* (Irurita); *Leirenekoa* < **Leyre etxea* (Etxebarri), *Lekuonarena*, *Lekuonaenea* < **Lekuona etxea* (Goizueta); *Leirena*, *Urkixoena* < **Urkijo etxea* (Getxo)...

3.1.3. Espezifikoa bakarrik ematea, *etxe(a)* osagai galduz:

Baigorri < **Baigorri etxea* (Irurita); *Bidegain* < **Bidegain etxea* (Bergara); *Leire* < **Leyre etxea* (Etxebarri)...

3.2. Euskarazko izen espezifikokoaren aurrean *Villa* ageri diren kasuak.

Zenbaitzuetan *villa* terminoa erabili izan da euskarazko espezifikokoaren aurretik etxe berriak izendatzeko. Sarritan erdal izenak dira, eta gure eremutik kanpo leudeke, hala nola: *Villa Bella* (Eibar), *Villa Castilla* (Getxo), *Villa Girasol* (Hondarribia), *Villa Suso* (Gasteiz)... Baina, beste batzuetan, *villa*-rekin batera euskarazko terminoa dokumentatu da: *Villa Atsedan* (Hondarribia), *Villa Ederra* (Getxo)...

Izenok normatibizatzeke proposamen bi leudeke:

3.2.1. Egitura bere horretan mantentzea, beti ere euskarazko terminoa euskal grafiaza ekarrita eta agirian bertan etxe-izen berrien idazkerarako jaso diren proposamen-irizpideak jarraituta.

Villa Agirre < **Villa Aguirre* (Getxo); *Villa Aizeder* < **Villa Aice Eder* (Hondarribia); *Villa Anjelitatxo* < **Villa Angelitacho* (Hondarribia); *Villa Donostia* < **Villa Donosti* (Gartzain); *Villa Esperantzaxipia* < **Villa Esperanza Txipia* (Elizondo); *Villa Gure Ametsa* (Irun); *Villa Izarzuri* < **Villa Izar-Zuri* (Hondarribia); *Villa Ondargain* < **Villa Ondar-gain* (Hondarribia); *Villa Plaialde* < **Villa Play-alde* (Hondarribia); *Villa Txiki* < **Villa-chiqui* (Usurbil); *Villa Txingurri* < **Villa Chingurri* (Hondarribia); *Villa Urkixo* < **Villa Urquijo* (Getxo); *Villa Urondo* < **Villa Ur-Ondo* (Hondarribia).

3.2.2. 3.1.2 atalean adierazi den moduan, leku- nahiz jabego-geniti-boaren kasu-markak gehitu dakizkioke espezifikoiari: *-(a) (r)ena*, *-enea* edo *-(en) (e)koa*. Kasu honetan, tokian tokiko aldaera erabiltzea da gomendio nagusia.

Agirrena < **Villa Aguirre* (Getxo); *Ainaraenea* (Hondarribia); *Anjelitaxoenea* < **Villa Angelitacho* (Hondarribia); *Aritzegienea* < *Villa Ariztegi* (Elizondo)...

3.2.3. Izen espezifikoa huts-hutsik ematea: *Aizeder* < **Villa Aice Eder* (Hondarribia); *Gure Ametsa* < **Villa Gure Ametsa* (Irun), *Izarzuri* < **Izar-Zuri* (Hondarribia), *Ondargain* < **Villa Ondar-gain* (Hondarribia).

4. Corpusa

Proposatzen diren idazkera egokiak letra lodiz nabarmendu dira. Desegokiak, berriz, hasieran izartxoak dute. Hurrenkera honetara bilbatu da Euskal Herriko etxe-izen berrien lagin bat.

A: **Abadena** (Armintza). **Abialai** < **Abi-alai* (Ajangiz). **Aburtobarri** (Mungia). **Adixkidetasuna** < **Adichkidetasuna* (Bidarte). **Agirrena** < **Aguirrena* (Getxo). **Agur** (Azkaine). **Agur Deneri** (Senpere). **Agur Maria** (Bidarte). **Agustiñamotxa** < **Agustiña motxa* (Usurbil). **Aiartzza** < **Ayartzza* (Getxo). **Aiestaenea** (Izaba). **Ainhoa** (Etxalar). **Aireder** < **Aire Eder* (Behauze). **Airemalda** < **Aire-Malda* (Hazparne). **Aireona** (Bardoze) < **Aire Ona* (Ahatsa-Altzieta-Bazkazane) | **Airé Ona* (Arrueta-Sarrikota) | **Aire-Ona* (Azkaine). **Aitarena** (Zuraide, Orbaizeta, Basusarri).

Aitari Esker (Biriatu). **Aitzol** (Bergara). **Aizealde** < Haize-alde (Irun). **Aizeleku** < *Haizeleku (Lekaroz). **Aizemendi** (Bergara). **Aizeona** < *Aize Ona (Erandio). **Aizetsu** (Andoain). **Aizetxe** (Erandio). **Aizgain** < *Aitzgain (Bergara). **Aizgana** < *Aizgane (Getxo). **Aizgoien** (Getxo). **Aizparreneberri** < *Nueva Aizparrenea (Usurbil). **Alaitxoko** (Irun). **Alangobarri** (Getxo). **Alazne** < *Alasne (Getxo). **Albaeder** < *Alba Eder (Ziburu). **Alboika** (Getxo). **Aldalurttikia** (Etxalar). **Aldapa** < *Aldape (Lezama). **Aldasbarrena** < *Aldazbarrena (Erandio). **Aldatsekoa** < *Aldatzecoa (Mungia). **Aldibat** < *Aldi Bat (Mugerre). **Alkortaenea** (Zizurkil). **Altuxneko borda** (Ituren). **Altzagaetxe** < *Alzaga-eche (Mungia). **Altzat** (Orbaizeta). **Altzatekoa** (Orbaizeta). **Amaikaizerdi** < *Amaika-Izerdi (Irun). **Amaliena** (Mungia). **Amalur** (Amaiur) < *Ama Lur (Bidarte). **Amandrena** (Getxo). **Amarena, Amaren etxea** < *Amaren Etxea (Lezama). **Amarri Esker** (Hendaia). **Amatxibaita** < *Amatchi-Baita (Azkaine). **Amatxo** < *Amacho (Barkoxe). **Amatxonea** < *Amachonea (Hondarribia). **Amesleku** < *Amets Leku (Lekuine). **Ametzola** < *Ametsola (Garralda). **Amezialde** (Elbete). **Amonanea** < *Amonania (Oiartzun). **Anai-arrebak** < *Anai Arrebak (Ziburu). **Anaiarte** < *Anai-Artea (Aiherra). **Anaienetxea** < *Anaienetxea (Abaurrepea). **Anaiena** (Getxo). **Analur** < *Ana-Lur (Andoain). **Andrexenea** < *Andrechenia (Behobide). **Anitaenea** < *Anita-Enia (Kanbo). **Anjelenaetxebarri** < *Angelena-echevarri (Mungia). **Antsoneko borda** (Azpilkueta). **Apezaren etxea** (Zubieta), **Apezeneko borda** (Doneztebe). **Aphalena** < *Aphal Ena (Kanbo). **Aranbera** (Etxalar). **Arangora** (Etxalar). **Arantaberria** < *Aranta Berria etxea (Gartzain). **Arantzazueña** < *Aránzazu-enea (Andoain). **Arbiaska** < *Arbi-Aska (Leioa). **Argia** (Bardoze). **Argieder** < *Argi Eder (Azkaine). **Argieder** (Bardoze eta Etxalar). **Argiñenea** (Doneztebe), **Argiola** (Erandio). **Argizabal** < *Argi Zabal (Hazparne) | *Argi-Zabal (Lehuntze) | *Argui Zabal (Martxueta). **Aritzetxea** (Elbete) < *Haritzetxea (Elbete). **Arizgain** (Bergara). **Ariztegi** (Elizondo). **Arkialdenea** (Elizondo). **Arotzaren etxea** (Zubieta). **Arotzetxea** (Elizondo) < *Arotz Etchea (Amendüze-Unaso). **Arotzondoa** (Elizondo). **Arpidenea** < *Arpidenia (Oiartzun). **Arranobel-tza** < *Arrano beltza (Burgi). **Arrasate** (Etxalar). **Arretxeberria** (Etxalar). **Arrigain** < *Harrigain (Garralda). **Arrigorri** < *Harrigorri (Garralda). **Arriluze** < *Arriluce (Getxo). **Arrosattikia** (Zubieta), **Arroseaberria**

(Etxalar). **Arruebarrenarena**, **Arruebarrenaren etxea** < *Arruebarrenaren etzea (Getxo). **Artatzagana** < *Artaza-Gane (Leioa). **Artizarra** (Behorlegi). **Artolabaita** < *Artola-Baita (Behobide). **Asindegiendo** < *Asindegui-ondo (Andoain). **Askagaina** (Hiriberri). **Askalategi** (Getxo). **Aski Da** (Bokale). **Aski Zaut** < *Aski-Zaut (Itsasu). **Astargia** (Abaurregaina). **Astorkiren etxea** < *Astorkiren-etxea (Getxo). **Atherbeona** < *Atherbe Ona (Hazparne). **Atseginolazaenea** < *Aseguinolazaenea (Ibaizabal). **Atzealdea** < *Atche Aldea (Arrangoitze). **Aurarena** (Abaurrepea). **Aurrekoetxe** < *Aurreko Etxe (Erandio). **Aurrekoetxea** < *Aurreko-Echea (Lezama). **Aurtenetxe** < *Aurten etxe (Lezama). **Axkoenea** < *Achko Enia (Arrangoitze). **Azkarateko borda** (Zubieta). **Azken Hauta** < *Asken-Hauta (Hazparne). **Azkenean** < *Azkenian (Arbona). **Azkilarrea** < *Azkilarrea (Arantza). **Azkorrena** < *Askorrena (Gorliz). **Askorribide** (Getxo). **Azkorrieder** < *Azkorri Eder (Arrangoitze).

B: **Bagordialde** (Elizondo). **Baigorri**, **Baigorrienea**, **Baigorrietxea** < *Baigorri etxea (Irurita). **Bakarrik** (Erandio). **Bakea** (Arboti-Zohota). **Bakeder** < *Bake-eder (Getxo). **Bakeona** < *Bake Ona (Azkaine). **Balangoberri** (Ornoz). **Baratzartea** < *Baratz Artia (Hazparne). **Baratze** (Abaurregaina). **Baratzeondoa** < *Baratze-Ondoa (Itsasu). **Barneuhartea** < *Barne Uhartia (Aiherra). **Basabarri** (Erandio). **Basaltzu** (Getxo). **Basauriondo** (Erandio). **Bautixtenea** (Etxalar). **Baztan** (Lezama). **Baztandarra** (Irurita). **Bazterreder** < *Baster Eder (Aiziritze). **Bazterretxea** (Etxalar). **Begaizu** (Irurita). **Begieder** (Irurita). **Begoenea** (Bardoze). **Bekolanda** < *Beheko landa (Goizueta). **Bekostatua** < *Beheko ostatua (Oiartzun). **Bentaberri** < *Benta berri (Arano). **Bentaondo** (Zizurkil). **Bentattikia** (Etxalar). **Beresalde** (Getxo). **Bergarabaita** < *Bergara Baita (Behobide). **Beroki** (Garralda). **Berri-berria** (Haltsu). **Beti Alai** < *Beti Alay (Usurbil). **Beti Argi** < *Beti Árgi (Amendüze-Unaso). **Bi Izar** (Lasarte-Oria). **Biaitzak** < *Bi-Aitzak (Biriatu). **Biak Bat** (Lasarte-Oria eta Irurita). **Bianaia** < *Bi anai (Goizueta). **Bianaiek** < *Bi Anaiek (Azkaine). **Bidarte** (Getxo eta Galdakao). **Bidartea** (Amaiur). **Bidaurre** (Getxo). **Bidealde** (Getxo eta Goizueta) < *Bide-Alde (Ainhua). **Bidearte** (Getxo eta Lezama). **Bideartea** (Arizkun) < *Bide Artea (Hazparne). **Bidebitarte** < *Videbitarte (Zamudio). **Bidegain**, **Bidegainetxea** (Getxo, Goizueta eta Iruri-

ta) < *Bidegain etxea (Bergara). **Bidegana** < *Bidegane (Getxo, Lezama eta Zamudio). **Bideganea** < *Bidegania (Arüe-Ithorrotze-Olhaibi). **Bideondo** (Zizurkil eta Andoain) < *Bide-Ondo (Lezama) | *Bide-ondo (Zamudio). **Bideondoa** (Bardoze) < *Bide Ondoa (Bidarra). **Bidetxe** < *Bideche (Lezama). **Bidetxenea** (Azpilkueta). **Biena** (Barkoze) < *Bi Ena (Arrangoitze). **Bieskuz** < *Bi-Eskuz (Senpere). **Bigarrena** (Arbona). **Bikarmen** < *Bi Karmen (Irun). **Bilbaoena** < *Bilbao-ena (Gorliz). **Billabasoena** < *Villabasoena (Mungia). **Biok Bat** < *Biyok-bat (Oiartzun). **Bion etxea** < *Biyon-echea (Andoain). **Biona** (Usurbil eta Goizueta). **Birjinetxe** < *Virgineche (Etxebarri). **Bistaeder** (Arizkun) < *Vista-eder (Usurbil) | *Vistaeder (Donibane Lohizune). **Bistalai** < *Bista Alai (Larsarte-Oria) | *Vista alai (Usurbil). **Bistaona** < *Viste-ona (Zamudio). **Bixenterena** (Aria). **Bixtaeder** < *Bichta Eder (Ainhoa) | *Bista Eder (Amendüze-Unaso) | *Bistaeder (Bardoze) | *Bitcha Eder (Azkaine) | *Bixta-Eder (Aiherra). **Bixtaederra** < *Bichta Ederra (Arrangoitze). **Bolondo** (Amaiur). **Bolubarri** < *Bolu-Barri (Lezama). **Bordaberri** (Arano). **Bosgarrena** (Getxo). **Botika** < *Botica (Mungia). **Brunorena, Brunoren etxea** (Etxalar). **Buenabistaberri** (Irun). **Burdinbitarte** < *Burdin-bitarte (Getxo). **Burdingoikoalde** < *Burdingoico-alde (Getxo). **Buztingorri** (Etxalar).

D: **Dantzariak** (Zuraide). **Den Bezala** (Zuraide). **Denekin** (Sara), **Doniene** (Getxo), **Domintxenetikia** (Zubieta)...

E: **Ederki** (Basusarri): **Ederrena** (Bergara). **Ederrenea** < *Eder Enia (Itsasu). **Eduardorena** (Garaio). **Egialai** < *Egi Alai (Oiartzun). **Egiane** < *Egiania (Oiartzun). **Egiaurre** < *Eguiaurre (Mungia). **Egieder** < *Egi Eder (Oiartzun). **Egiondo** < *Egi Ondo (Oiartzun). **Egoa** (Biriatu). **Egoitzona** < *Egoitz Ona (Baigorri). **Egonlekua** < *Egon Lekua (Azkaine). **Egun On** (Azkaine) | *Egun-on (Hondarribia). **Eguntxinta** < *Egun-chinta (Hondarribia). **Egurrola** (Elizondo). **Eguzki** (Usurbil) < *Eguzki etxea (Irurita). **Eguzkialde** (Almandoz, Amaiur, Elbete, Getxo, Irun eta Lekaroz) < *Eguski-alde (Getxo) < *Egusquialde (Gorliz) < *Eguzki-alde (Andoain). **Eguzkibegi** < *Eguzkibegi (Berriz). **Eguzkieder** (Bergara) < *Eguzki-Eder (Hondarribia). **Eguzkiena** (Getxo). **Eguzkietxe** (Erandio) < *Egusqui-etxe (Mungia). **Eguzki, Eguzkietxea** (Irurita). **Eguzkilore** <

*Eguzki-lore (Burgi). **Eguzkitxoko** < *Eguzki Txoko (Lasarte-Oria). **Eki-zabalean** < *Ekhi Zabalian (Arüe-Ithorrotze-Olhaibi). **Elenarena, Elenaren etxea** (Elizondo). **Eleneberri** (Irun). **Elgarrekin** < *Elgarekin (Arrangoitze). **Elizabide** (Etxebarri). **Elizaitzina** < *Eliza-Aitzinia (Arrueta-Sarikota). **Elizaondoa** < *Elisa-Ondua (Ezpeize-Ündüreine). **Elordi** (Etxalar). **Elorduina** < *Elorduy-ne (Erandio). **Elortegi** < *Elortegui (Getxo). **Emak Bakea** < *Emaq Bakea (Baigorri). **Emeki-emeki** < *Emeki Emeki (Ezpeleta). **Enararena** (Garralda). **Endoretxe** (Galdakao). **Ene Amentsa** (Jatsu). **Ene Desira** (Arrangoitze). **Erdizka** < *Erdiska (Mugerre). **Erdotzain-Eginoa** < *Erdotzain & Eginoa (Orbaizeta). **Ergoien** < *Ergoyen (Getxo). **Erlegune** (Orbaizeta). **Errazuñea** (Doneztebe). **Erredinena** (Aribe). **Errekaondo** < *Erreca-ondo (Zamudio). **Errekaondoan** < *Erreka ondoan (Arizkun). **Errekaundi** (Goizueta). **Errekazar** (Legasa). **Errekondoa** (Etxalar). **Errezustanea** < *Rezustanea (Usurbil). **Errigain** < *Herrigain (Etxalar). **Errokena** < *Errekone (Lezama). **Errotaondo** < *Errota-ondo (Zamudio) < *Errotondo (Amaiur). **Eskortaldea** (Abaurregaina). **Esperantza** (Makea). **Esperantzaxipia** < *Esperantza txipia (Elizondo). **Etxealai** (Irun, Usurbil) < *Etxe Alai (Lasarte-Oria). **Etxealaia** < *Etxea-Alaia (Getxo). **Etxean Niz** < *Etchean-Niz (Hiriburu). **Etxeargi** (Erandio). **Etxeargia** < *Etxe-argia (Oiartzun). **Etxeurrekoa** < *Echeurrecoa (Mungia). **Etxebe** < *Echeve (Lasarte-Oria). **Etxebitarte** (Lezama). **Etxederra** < *Echeederra (Usurbil) | *Etxe Ederra (Erandio). **Etxegaina** < *Etche Gaina (Arrangoitze). **Etxegoxo** (Etxalar). **Etxelaur** < *Etxe Laur (Irurita). **Etxelore** (Irun). **Etxeluzea** < *Eche Lucia (Bidarte) < *Etxe-luzia (Getxo). **Etxemaitea** < *Etxe Maitea (Etxalar) < *Echemaitea (Usurbil) < *Etxe Maitea (Gorliz) < *EtxeMaitea (Etxalar). **Etxeona** < *Etche Ona (Aiziritze). **Etxepe** (Lezama). **Etxepolit** (Abaurrepea). **Etxetipia** < *Eche Tipia (Barkoxe). **Etxettikia** < *Etche Ttikia (Ahetze). **Etxetxiker** < *Etxe txiker (Burgi). **Etxetxuri** < *Etxe-txuri (Usurbil). **Etxexuria** < *Etche Churia (Ahetze). **Etxezapal** (Getxo). **Etxezuri** (Lezama) < *Etxe-zuri (Getxo). **Etxolaeder** (Irun). **Etxolaurtsoa** < *Etchola Urtxoa (Irisarri). **Euskoizarra** < *Euzko Izarra (Irun). **Euskolorea** < * [Villa] Euzko-lorea (Hondarribia). **Ez Da Goizegi** < *Ez Da Goizegui (Ahetze). **Ez Duk Goizegi** < *Ezduk Goizegi (Arrangoitze). **Ez Kexa** < *Ez-Keza (Itsa-

su). **Ezkerretxea** < *Ezker etxea (Burgi). **Ezpelondo** (Aria). **Ezpondagaña** (Etxalar).

F: Fermin-Lorea < *Fermín Lorea (Abaurregaina). **Fermiñena** (Zubietta). **Frankoetxea** < *Francoechea (Leioa)

G: Gainekoetxea < *Gaineko Etchea (Beskoitze). **Gain-gañean** < *Gain Gaiñean (Irun). **Galtzagorribaita** < *Galzagorri Baita (Senpere). **Ganborena** < *Villa Ganborena (Andoain). **Gangoitienea** (Gorliz). **Garaburuberri** < *Garaburu-berri (Andoain). **Garaibarri** (Bakio). **Garaigana** < *Garai Gane (Lezama). **Garateberria** < *Garate-Berria (Lekorne). **Garateborda** (Doneztebe). **Gardetxea** (Gartzain). **Garmendia** (Elizondo). **Gartxitonea** (Etxalar). **Gatzatxarra** (Getaria). **Gaulan** (Amaiur). **Gaztaneña** < *Gaztan-enea (Azkoitia). **Gaztelualde** (Amaiur). **Gernika** < *Guerrika (Ortzaize). **Geure Etxea** < *Geure-echea (Mungia). **Gloriaren Gutizia** (Oiartzun). **Gobeloki** (Getxo). **Goienetxe** < *Finca Goienetxe (Elizondo), < *Goienetxe etxea (Hiriberri). **Goienetxea** (Amaiur eta Irurita). **Goierra** (Arantza). **Goikoaldatsea** (Etxalar). **Goikogaña** (Lasarte-Oria). **Goizanibarrea** (Donamaria). **Goizargi** (Bardozen eta Elizondo), < *Goiz Argi (Aiziritze, Etxalar eta Irun), < *Goiz-argi (Hondarribia), < *Goiz-argui (Usurbil eta Lezama). **Goizeder** (Irurita), < *Goiz-Eder (Oiartzun). **Goizeguzki** < *Goiz eguzki (Usurbil). **Goizekoiguzkiari** < *Goiseko Iguskiari (Irisarri). **Gorena** (Donibane Lohizune). **Gorordoena** < *Gorordo-ena (Gorliz). **Gorri-gorria** < *Gorri Gorria (Bidarra). **Goxo-goxoa** < *Gocho Gochua (Aloze-Ziboze-Onizegaine). **Goxoki** (Irurita), < *Gochoki (Mugerre). **Gu Hau** < *GuHau (Lasarte-Oria). **Guardarena, Guardaren etxea** (Etxalar). **Gure Aintzane** (Goizueta). **Gure Ametsa** (Arano, Elizondo, Irun, Nabarte eta Oiartzun), < *Gure-Ametsa (Berriz), < *Gure Ametcha (Barkoxe), < *Gure ametsa (Goizueta eta Orbaizeta), < *Gure Ametsa (Lekuine eta Usurbil), < *Gure-ametsa (Hondarribia). **Gure Arte** (Erandio). **Gure Atherbea** (Beskoitze). **Gure Aterpe** (Irun). **Gure Atsedan** (Irun). **Gure Atsegina** (Oiartzun), < *Gure atsegina (Goizueta), < *Gure-Atseguña (Hondarribia). **Gure Babesa** (Andoain), **Gure Bakea** (Urdiñarbe). **Gure Borda** (Lasarte-Oria). **Gure Desira** (Irisarri). **Gure Doia** < *Gure Doya (Arboti-Zohota). **Gure Egoitza** (Arbona), < *Guregoitza (Itsasu). **Gure Eguzkilore** (Oiartzun). **Gure Erroak** < *Gure erroak

(Orbaizeta). **Gure Etxe Ttikia** (Zuraide). **Gure Etxea** (Lasarte-Oria, Lezama eta Donamaria), < *Gure-echea (Andoain), < *Gure-etxea (Usurbil). **Gure Herria** (Mugerre). **Gure Ideia** < *Gure Ideya (Arnegi). **Gure Itzala** (Oiartzun), < *Gure itzala (Etxalar). **Gure Izarra** (Lasarte-Oria). **Gure Izartxo** (Irun). **Gure Izerdia** (Oiartzun). **Gure Izkina** (Kanbo). **Gure Kabia** (Lasarte-Oria), < *Gure kabia (Oronoz), < *Gure Kabiya (Irun). **Gure Kaiola** < *Gure Kaiola (Hondarribia), < *Gure Kayola (Hiriburu), < *Guré-Kayola (Arrueta-Sarikota). **Gure Kuluxka** < *Gure kuluxka (Iru-rita). **Gure Lana** < *Gure-Lana (Irisarri). **Gure Lanetik** (Irun, Izturitze), < *Gure lanetik (Basusarri). **Gure Lore** (Irun). **Gure Lorea** (Doniztiri). **Gure Lurra** (Lasarte-Oria). **Gure Maitea** < *Gure-Maitea (Hondarribia). **Gure Munduko Atal Txikia** (Lemoiz). **Gure Nahia** (Amorotze-Zokotze eta Elizondo), < *Gure naya (Usurbil), < *Gure-Naia (Hondarribia), < *Gure nahia (Iru-rita). **Gure Ohantzea** < *Gure Ohantzia (Arrangoitze). **Gure Osotxo** (Lasarte-Oria). **Gure Parkea** (Lasarte-Oria). **Gure Patxada** < Gure Patxara (Hondarribia). **Gure Txoko** (Tolosa, Oiartzun), < *Gure txoko (Burgi). **Gure Txokoa** (Arizkun), < *Gure chokoa (Usurbil), < *Gure txokoa (Elizondo). **Gure Txokoan** < *Gure Chokoan (Arrueta-Sarikota). **Gure Xokoa** (Bardoze). **Gurea** (Baigorri). **Gurea Da** < *Guria-Da (Arrangoitze). **Gurena** (Arrangoitze). **Guretzat Ongi** < *Gure Tzat-Ongui (Ezpeleta). **Gurugu** (Getxo). **Gurutze** (Etxalar). **Gurutzeberri** < *Hotel Gurutze Berri (Oiartzun). **Gurutzegorri** < *Gurutze Gorri (Biri-riatu).

H: Haitzazpian < *Haitza Azpian (Azkaine). **Haizealde** < *Haize-Alde (Arrangoitze). **Haizegoa** < *Haize Egoan (Azkaine), < *Haize-Hegoa (Bidarra). **Haizeleku** < *Haize Leku (Ainhua). **Haizemaruma** < *Aice Maruma (Bidarte). **Haizpea** < *Haitz Pia (Garindaine). **Haritzarte** < *Haritz Artea (Aiherra). **Harribeltza** < *Harri Beltza (Landibarre). **Harriondoa** < *Harri Ondoa (Kanbo). **Harrixuria** < *Harri Churia (Donamartiri). **Harrizaharrak** < *Harri Zaharrak (Irulegi). **Hegialde** < *Héguia Aldé (Amorotze-Zokotze). **Hegiluzea** < *Heguiluzia (Landibarre). **Hegoalde** < *Hego Alde (Arboti-Zohota). **Hemen Bakean** (Basusarri). **Hemen Goxoki** < *Hemen Gotchoky (Mugerre). **Hemen Naiz** < *Hemen-naiz (Arbona). **Hemen Ongi** < *Emen Ongui (Arbona), < *Hemen Ongui (Arrangoitze).

Irurak Bat < *Iruak bat (Oiartzun). **Hirurena** (Biarritz). **Hirukantoin** < *Hiru Kantoin (Mugerre). **Hirusemeak** < *Hiru Semeak (Mugerre). **Hiruzedarriak** < *Hiru Zedarriak (Mugerre). **Hitzemana** < *Hitz Eman (Kanbo). **Hordago** (Arrangoitze).

I: Iantzienea (Baztan, Aniz). **Ibaialde** (Orbaizeta). **Ibaialdea** (Ituren). **Ibaiertz** < *Ibai-Ertz (Usurbil). **Ibaiondo** (Etxalar) < *Ybaiondo (Zamudio). **Ibarmendia** < *Ibar Mendia (Mugerre). **Ibarrena** (Armintza). **Ibarretxe** < *Iberreche (Lezama). **Ibarrertz** (Ajangiz). **Ibionxarko etxe-multzoa** < *Ibionxarko etxeak (Orbaizeta). **Igeretxe** (Getxo). **Ignazioenea** (Ituren). **Iguzkibelar** (Mugerre). **Iguzkikoetxea** < *Iguzkiko Etchea (Ahatsa-Altzie-ta-Bazkazane). **Iguzkileku** < *Iguski Leku (Lekuine). **Iguzkirat** < *Iguskirat (Luhuso). **Ikusi Ederra** < *Ikusi EdeRa (Gorliz). **Ikusmendi** (Gartzain). **Ikusteder** (Irun). **Ilargi** (Getaria). **Ilargibai** (Berriz). **Ilargiena** (Getxo). **Indianobaita** (Urdazubi). **Indianoenea** < *Indianoene etxea (Oiartzun). **Ingurueder** < *Inguru eder (Hondarribia). **Iniñgonea** (Ituren). **Iparbidea** (Etxalar). **Iparralde** < *Ipar Alde (Beskoitze). **Iparraldea** (Lekaroz). **Iparreatxikia** < *Iparrea txikia (Irurita). **Irati** (Orbara). **Iriberry** (Etxalar). **Iriondo** (Almandoz). **Iruanaiak** < *Hiru anaiak (Goizueta). **Irubide** (Lezama). **Irugarrena** (Getxo). **Irugazteak** < *Iru Gazteak (Oiartzun). **Iruiturri** < *Hiru Iturri (Lekaroz). **Irurak Bat** < *Yrurac bat (Getxo). **Irutxori** < *Iru Txori (Oiartzun). **Ithurrialde** < *Ithuria Alde (Mugerre). **Ithurri-ona** < *Ithurri Ona (Banka). **Itsasbegi** < *Itsas Begi (Getxo). **Itsaslore** (Getaria). **Itsasmendi** < *Itsas-Mendi (Basusarri). **Itsasobista** < *Itsaso Bista (Arrangoitze). **Ituregiko borda** (Erratzu). **Iturri** (Aria), < *Iturria-Etxea (Elizondo). **Iturrieder** < *Yturri-eder (Gorliz). **Iturrietxea** < *Iturri-Echea (Hondarribia). **Iturrikoa** (Almandoz). **Iturriotz** < *Torrea Iturriotz (Oiartzun). **Itxasalde** < *Ichasalde (Getxo). **Itxasbegi** Leioa). **Itxasgana** < *Itxasgane (Getxo), < *Itxas-gane (Leioa). **Itxasoalde** < *Ichaso-alde (Gorliz). **Itxasogana** < *Ichaso gane (Getxo). **Itzalpea** (Elizondo). **Ixil-ixila** < *Ixilixila (Bidarte). **Izargi** (Etxalar). **Izarpe** (Lezama). **Izarra** (Getaria). **Izarrartean** < *Izar Artean (Irun). **Izarrazpi** < *Izar azpi (Usurbil). **Izarreder** (Ornoz) < *Izar Eder (Behaskane-Laphizketa). **Izarrona** < *Izar Ona (Itsasu). **Izarzubi** < *Izar-zubi (Irun). **Izerdigoxoa** < *Izerdi-Gochoa (Ezpeleta).

J: **Jangabarri** < *Yanga-barri (Zamudio). **Jaumesaltsuko borda** (Ituren). **Jauregia** (Elbete). **Jazintena** < *Jacintena (Mungia). **Jesusena** < *Jesus-ena (Armintza). **Joakina** < *Joaquina (Arrieta Artzibar). **Jokiñenea** (Almandoz). **Jolasetaetxea** < *Jolaseta-Etxea (Getxo). **Juanbaita** (Doneztebe). **Juanitaenea** (Irun). **Juantxoenea** (Goizueta). **Justorena** (Mungia).

K: **Kabialde** (Azkoitia). **Kabilaenea** < *Kabila enea (Uztarroze). **Kabixiki** < *Kabi-Chiki (Irun). **Kadaltsoalde** < *Cadalso-alde (Lezama). **Kadaltsobarri** < *Cadalso-barri (Zamudio). **Kaialai** < *Kai Alai (Oiartzun). **Kaialde** (Getxo). **Kaibide** (Getxo). **Kaiertza** (Getxo). **Kaioabia** (Getxo). **Kaminoazpi** < *Camino Aspi (Zamudio). **Karlos-Lorea** < *Karlos Lorea (Abaurregaina). **Katalienea** < *Catali enia (Arbona). **Katuin** (Etxalar). **Kitolis** (Mugerre). **Komensolo** < *Comensolo (Zamudio). **Kontzepzioena** < *Concepcion enea (Usurbil). **Kristinaetxea** < *Cristina-Echea (Getxo). **Kuatronea** < *Cuatronia (Usurbil). **Kukukanta** < *Kuku Kanta (Azkaine). **Kukulazpi** (Burgi). **Kurlinka** (Hondarribia).

L: **Laguntzat** (Arbona). **Lakainalde** (Etxalar). **Laketetxea** < *Laket Echea (Akamarre). **Laketgarri** < *Laket Garri (Hazparne), < *Laket-Garri (Itsasu). **Laketleku** < *Lake Leku (Ainhoa). **Lamsfusena, Lamsfusen etxea** (Etxalar). **Landabarri** < *Landa-barri (Zamudio). **Landabidea** (Landabidea). **Landakoetxea** (Etxalar). **Landalore** < *Landa-Lore (Hondarribia). **Landaorlegi** < *Landa Orlegui (Zamudio). **Landetxea** (Etxalar). **Lanez Sortua** < *Lanes-Ortua (Leioa). **Larrabarri** < *Larra-barri (Leioa). **Larrabegarrena** (Lezama). **Larrabegana** < *Larrabegane (Lezama). **Larraberdi** < *Larrabe-erdi (Lezama). **Larrabetzuena** < *Larrabetzune (Leioa). **Larraburua** (Etxalar). **Larralde** (Bardoze). **Larramendienea** (Irurita). **Larrapilborda** < *Larrapil borda (Etxalar). **Larrarteberria** (Arizkun). **Larratxori** < *Larrachori (Hondarribia). **Larrebidea** < *Larre Bidea (Arrangoitze). **Larreburua** < *Larre Burua (Arrangoitze). **Larregain** (Etxalar). **Larregia** (Etxalar). **Larriu** (Elizondo). **Lastozkoetxea** < *Lastozko etxea (Artzibar). **Lauaizeak** < *Lau Haizeak (Etxalar). **Lauaizetara** < *Lau Hai-zetara (Irun). **Laüaizetara** < *Laü-Aizetara (Basusarri). **Lauaterpe** < *Lau Aterpe (Lasarte-Oria). **Laubide** (Ajangiz). **Laurak Bat** (Lezama). **Leire, Leirena, Leirenekoa, Leiretxea** < *Leyre etxea (Etxebarri). **Lekanda** < *Lecanda (Etxebarri). **Lekuairosa** < *Leku Airosa (Baigorri). **Lekualai** <

*Leku Alai (Oiartzun). **Lekuarin** (Etxalar). **Lekuberri** < *Leku berri (Usurbil). **Lekueder** (Getxo, Goizueta, Elizondo eta Irurita) < *Leku Eder (Lasarte-Oria), < *Leku-eder (Leioa). **Lekuederra** < *Leku-Ederra (Hondarribia). **Lekuona** (Etxalar) < *Lecu-ona (Hondarribia eta Lezama). **Lekuona**, **Lekuonarena**, **Lekuonaenea**, **Lekuonaetxea** < *Lekuona etxea (Goizueta). **Lekupolita** < *Leku Polita (Elizondo). **Lertegi** (Getxo). **Lezetako borda** (Arizkun). **Lilia** (Getaria). **Lintzinborda** (Etxalar). **Lizardibaita** (Lesaka), **Lizarietako benta** (Etxalar). **Loitsuenea** < *Lohitsuenea (Irurita). **Lopekoa** < *Lopekua (Orbaizeta). **Loperena-Muxika** < *Loperena&Muxika (Orbaizeta). **Lorabbarri** < *Lora Barri (Getxo). **Lorearte** < *Lore Arte (Elgorriaga). **Loreartean** < *Lore Artean (Hondarribia). **Loreazabalena** (Abaurrepea). **Lorea-Redin** < *Lorea&Redin (Orbaizeta). **Lorebat** (Irun). **Lorebidea** (Irun). **Loretoki** < *Lore-toqui (Hondarribia). **Lumaberde** < *Luma Berde (Biriatu). **Lurberri** < *Lur Beri (Azkaine). **Lurraska** (Lurraska). **Lurrederrean** < *Lur-Ederrean (Azkaine). **Lurxuria** < *Lur Churya (Arrangoitze).

M: **Maitena** (Abanto, Elizondo eta Garralda). **Maitenabaita** < *Maite-na-baita (Ziburu). **Maitetxu** < *Maitechu (Luhuso). **Maittona** (Etxalar). **Malakabaita** < *Malaka Baita (Azkaine). **Margaritarena** (Almandoz). **Maridonantonio** (Mungia). **Marijuli** < *Mari Juli (Oiartzun). **Marimanu** (Mungia). **Maripoxaenea** < *Maripoxa-enea (Lezo). **Maritxu** (Irun). **Marcosena** < *Marcosene (Mungia). **Martinaberria** (Arizkun). **Martinauspogindeg** < *Martin Ezpaindeg (Oiartzun). **Marttinena** (Aldude). **Medikuarena**, **Medikuaren etxea** (Etxalar). **Medixola** < *Mendi Xola (Bidarra). **Mendaurpe** (Ituren). **Mendia** (Hiriberri). **Mendiaire** < *Mendi Aire (Azkaine). **Mendialde** (Amaiur eta Etxalar) < *Mendi Alde (Arrangoitze). **Mendiazpi** < *Mendi Axi (Erandio). **Mendibarren** (Erandio). **Mendiberria** < *Mendi Berria (Aldude). **Mendibidea** (Etxalar). **Mendibista** < *Mendi Bista (Ziburu). **Mendibixta** < *Mendi-Bixta (Aiherra). **Mendibixtan** < *Mendi Bichtan (Arboti-Zohota), *Mendi Bixtan (Ezpeleta). **Mendigaina** < *Mendi Gaina (Arbona). **Mendikoairea** < *Mendiko-Airea (Luhuso). **Mendikoetxea** (Orbaizeta). **Mendilore** > *Mendi-Lore (Irun). **Mendiondo** < *Mendi-Ondo (Lezama). **Menditurria** < *Mendi Ituria (Elizondo). **Mendixokoan** < *Mendi Chokoan (Itsasu). **Mendizola**

< *Mendi Sola (Irisarri). **Merionea** (Doneztebe). **Mertxenea** (Amaiur). **Mikelenea** (Elizondo). **Mila Esker** < *Milesker (Senpere). **Mintegiondo** < *Mintegui-ondo (Ajangiz). **Mirenjosune** < *Miren Iosune (Irun). **Motxoenea** < *Mocho-Enia (Aloze-Ziboze-Onizegaine). **Mugalde** < *Muga Alde (Arnegi). **Munagana** < *Muna-gana (Leioa).

N: **Nahi Bezala** (Biriatu), < *Nai Bezala (Behobide). **Nahi Genduena** < *Naigenduena (Usurbil). **Nahi Nuena** (Oiartzun), < *Nahi-Nuena (Azkaine). **Nahi Tokian** (Azkaine). **Narbaro** (Amaiur). **Natienea** < *Natyenea (Ziburu). **Negartiena** (Erandio). **Neguetxea** (Gernika-Lumo). **Nerbioietxea** < *Nervion-Echea (Getxo). **Nere Ametsa** (Lasarte-Oria eta Arizkun). **Nere Kabia** (Gernika-Lumo). **Nere Torrea** (Oiartzun). **Nere Xokoa** (Aiziritze). **Nerea Baita** < *Neria Baita (Oiartzun). **Neskatoenea** < *Neskato-Enea (Azkaine). **Nik Nahi Nuena** < *Nik nahinuena (Leaburu). **Nikola** < *Nicolás (Aribe). **Nikolasenaberria** < *Nikolasene-Berria (Bidarra). **Nire Aitarena** < *Nere Aitana (Oiartzun). **Nire Ametsa** (Gernika-Lumo), < *Nire ametsa (Elizondo). **Nire Etxea** (Getxo). **Nire-nirea** < *Nire-Neria (Hondarribia). * (Senpere), **Noizbait** < *Noiz-Bait (Elizondo). **Nun Hobeki** < *Nun-Hobeki (Arnegi), < *Nun-Hobeky (Ainhoa), < *Nunhobeki (Narbarte).

Ñ: **Ñaorena** (Aria).

O: **Oiara, Oiaraetxea** < *Oiara etxea (Erratzu). **Oiarkoa** (Abaurrepea). **Oihanbidea** < *Oyan Bidea (Arrangoitze). **Oihantxokoa** < *Oyhan Chokoa (Behaskane-Laphizketa). **Oiztarrena** (Zubieta). **Olabarribarri** < *Olabarri-Barri (Lezama). **Olabidea** (Doneztebe). **Olabideko** (Orbaizeta). **Olaeder** (Arizkun). **Olako borda** (Etxalar). **Olatua** < *Olhatua (Haltsu). **Ollarretxe** (Getxo). **Ondartziri** (Getxo). **Onena** (Getxo). **Ongi Da** < *Ongui Da (Ziburu). **Ongi Etorri** (Sunbilla) < *Ongietorri (Andoain), < *Ongui-etorri (Usurbil), < *Ongi etorri (Irun). **Ontsa Gira** < *Ontsa-Gira (Itsasu). **Orai Aski** < *Orai-Aski (Izpura). **Orhoitzapena** (Arrangoitze). **Orialde** (Abaurregaina). **Oroitzapena** (Basusarri). **Orradrerena, Orradrenren etxola** < *Orradrenren etxola (Arizkun). **Okarbi** (Irun). **Otaxko** (Amaiur). **Oteitzenea** (Arraioz). **Otheleku** < *Othe Leku (Biriatu). **Otsobidekoetxea** < *Otsobideko etxea (Abaurregaina).

P: **Pabloenea** (Arantzeta). **Pakea** (Usurbil). **Pardix, Pardixetxea** < *Pardix etxea (Orbaizeta). **Pausalekua** < *Pausa Lekua (Hazparne). **Pausona** < *Pauso Ona (Behobide). **Pelloena** < *Pello ena (Plentzia). **Peñaenea** < Peñaenea (Irun). **Petra, Petraetxea** < *Petra etxea (Burgi). **Pettubero** (Hiriberri). **Politena** (Irun, Lezama). **Primaderakolorea** < *Primaderako Lorea (Senpere).

R: **Rafaelena, Rafaelen etxea** (Aria). **Romanena, Romanen etxea** < *Romanen etxea (Etxalar).

S: **Sagarlore** < *Sagar-Lore (Hondarribia). **Salaburuandia** < *Salaburu handia (Elizondo). **Salbadorarena, Salbadoraren etxea** (Etxalar). **San Jo-seren etxea** < *San Jose Ren Etxia (Getxo). **Santa Klara** < *Santa Clara (Getxo). **Saratzagabari** < *Zarasa-barri (Zamudio). **Sarobe** (Etxalar). **Sarrialde** (Mungia). **Senideartea** (Oiartzun). **Solokoetxe** (Lezama). **Solondo** (Lezama). **Sorlekua** < *Sor Lekua (Ziburu). **Sorlurrean** < *Sor Lurrean (Arnegi). **Soroaldea** (Garralda). **Soroaldekoa** (Garralda). **Sorrogaina** < *Sorrogaina (Basusarri). **Sortabidea** < *Sorta-Bidia (Kanbo). **Sototxiki** < *Soto Txiki (Irun). **Sutegibari** < *Sutegui-barri (Zamudio).

T: **Tokialai** (Tolosa) < *Toki Alai (Azkoitia, Ezkurra eta Lasarte-Oria), < *Toki-Alay (Usurbil). **Tokiargi** < *Toki Argi (Lasarte-Oria). **Tokiarin** (Etxalar). **Tokieder** (Arizkun, Almandoz, Bardoze eta Elizondo) < *Toki Eder (Azkaine, Irun), < *Toki-Eder (Ainhua), < *Toqui Eder (Andoain). **Tokiederra** < *Toqui-ederra (Lezama). **Tokigoxo** < *Toki-Goxo (Irun). **Tokigoxoa** < *Toki Gochua (Ziburu). **Tokiona** (Etxalar) < *Toki Ona (Amorotze-Zokotze), < *Toki-Ona (Hondarribia). **Txapar-Zabaltza** < *Txapar&Zabaltza (Orbaizeta). **Txarantxagoikoa** < *Txarrantxa Alta (Oiartzun). **Txarantxabekoa** < *Txarrantxa Baja (Oiartzun). **Txautxaba** < *Chalet Txau-Txaba (Hondarribia). **Txerbolakoa** (Garralda). **Tximistako borda** (Etxalar). **Tximistondo** (Etxalar). **Txintxinpe** (Artzibar). **Txistu** (Etxalar). **Txokoberri** (Almandoz eta Irurita). **Txokolateroena** < *Chocolateroena (Mungia). **Txokomaite** < *Txoko-maite (Hondarribia). **Txokomaitea** < *Choco-Maitea (Usurbil), < *Txoko maitea (Leaburu). **Txokorik Ederrena** (Irun). **Txokotxiki** < Txoko Txiki (Oiartzun). **Txoriekin** (Etxalar). **Txorienea** (Ajangiz). **Txulaenegoikoa** < Txulaene-Alta (Oiartzun). **Txupetxabari** < Chupecha-barri (Lezama). **Txuri-beltz** (Getaria)

U: **Udondobarri** < *Udondo Barri (Erandio). **Ugaranetxea** < *Ugaran etxea (Azkoitia). **Ugarte-Olaeta** < *Ugarte-eta Olaeta-ren etxia (Gorliz). **Unaia** < *Unaya (Arnegi). **Uramendi** (Etxalar). **Urbazterra** < *Ur-Bas-terra (Hondarribia) < *Hur Baztera (Arnegi). **Urbegia** < *Ur-Beguia (Be-raskoitze). **Urdinbaita** (Lesaka), **Urdoz**, **Urdozetxea** < *Urdoz etxea (Erratzu). **Urepel** (Garralda). **Urgaina** < *Ur Gaina (Behaskane-Laphizke-ta). **Urgana** < *Urgane (Erandio). **Urgoiti** (Lezama). **Urkidigain** (Geta-ria). **Urkiolaberri** (Getaria). **Urkiondo** (Andoain). **Urkixo**, **Urkixoena**, **Urkixoetxea** < *Urkijo etxea (Getxo). **Urrenabarri** < *Urrena-barri (Le-zama). **Urrutia** < *Urrutia, Casa (Hiriberri). **Urrutikoa** (Abaurregaina). **Urtekoetxea** (Elizondo). **Urtsuondoa** (Arizkun). **Urtxindor** < *Ur-txin-dor (Hondarribia). **Urtzelai** (Etxalar). **Urxoko** < *Ur Choko (Biriatu). **Urziar** < *Ur Ziar (Oiartzun). **Usategi** (Etxalar). **Usozelai** < *Uso Zelai (Ortzaize). **Ustegabea** < *Uste-Gabia (Arrangoitze).

V: **Villa Agirre**, **Agirrena** < *Villa Aguirre (Getxo). **Villa Ainara** > **Ainaraenea** (Hondarribia). **Villa Aizeder** < *Villa Aice Eder (Hondarri-bia). **Villa Anjelitatxo**, **Anjelitatxoenea** < *Villa Angelitacho (Hondar-ribia). **Villa Argia** (Elizondo). **Villa Ariztegi** > **Ariztegienea** (Elizondo). **Villa Donostia** < *Villa Donosti (Gartzain). **Villa Eder** < *Villa-eder (Usurbil). **Villa Ederra** (Getxo). **Villa Elkar** (Irun). **Villa Esperantzaxi-pia** < *Villa Esperanza Txipia (Elizondo). **Villa Izarzuri** < *Villa Izar-Zu-ri (Hondarribia). **Villa Maritxu** (Elizondo). **Villa Ondargain** < *Villa Ondar-gain (Hondarribia). **Villa Paialde** < *Villa Play-alde (Hondarri-bia). **Villa Polita** (Lezama eta Hondarribia). **Villa Txiki** < *Villa-chiqui (Usurbil). **Villa Txingurri** < *Villa Chingurri (Hondarribia). **Villa Ur-kixo** < *Villa Urquijo (Getxo). **Villa Urondo** < *Villa Ur-Ondo (Hon-darribia).

X: **Xindolaberri** (Etxalar). **Xokobia** < *Chocobia (Arbona). **Xokona** < *Choco Ona (Ahetze), < *Choko Ona (Arberatze-Zilhekoa), < *Chokoo-na (Behauze). **Xoko-xokoan** < *Choko Chokoan (Ziburu). **Xoriak Kan-tuz** < *Choriak-kantuz (Ahetze). **Xoriekin** (Arrueta-Sarrikota eta Bardo-ze). **Xorikanta** < *Chori Kanta (Ahetze), < Chori-Kanta (Hazparne). **Xumilenea** (Etxalar).

Z: **Zabala-Bizkai** < *Zabala & Bizkai (Orbaizeta). **Zabalalde** < *Zabal Alde (Lezama). **Zabaldi** (Etxalar). **Zatiberri** < *Zati-berri (Burgi). **Zazpiak Bat** (Irurita). **Zazpihaitzak** < *Zaspi Haitzak (Urdiñarbe). **Zelaia** < *Zelaia Etxadia (Oiartzun). **Zelaialde** (Lezama). **Zelaiardi** < *Zelai-erdi (Burgi). **Zelaieta** < *Celayeta (Lezama). **Zelaietxe** < *Celayeche (Lezama). **Zerua** < *Sherua (Irun). **Zerubide** (Gorliz). **Zokobi** < *Sokobi (Biriatu). **Zoragarri** < *Soragarri (Hondarribia). **Zoriona** (Hondarribia). **Zortziko** (Irun) < * [Villa] Zorcico (Hondarribia). **Zuaitzondo** < *Zuhaitzondo (Elizondo). **Zubialde** (Abanto). **Zubiartea** (Arizkun). **Zubiaurre** (Lezama). **Zubierdi** (Etxalar). **Zubiondo** (Etxalar). **Zubipunta** < Zubi Punta (Izpura). **Zubizarretaenea** (Zizurkil). **Zuhaitzetik** (Arrangoitze). **Zuk eta Nik** < Souk eta Nik (Azkaine). **Zure Etxea** (Irun). **Zurgiñenea** < *Zurgiñenea (Zubietza). **Zurginetxea** (Elizondo).

Bibliografia eta iturriak

a. Liburu eta artikulak

APEZETXEA, P. eta SALABERRI, Patxi (2009). *Etxalarko etxeen izenak*. Etxalar: egileon argitalpena.

BATZUK (2018). *Aezkoako etxeen izenak*. Iruñea: Aezkoako Batzarre Nagusia.

——— (2019). *Artzibarko etxeak- Las casas del Valle de Arce*. Eskirotz: Pamiela.

BIDART, Asier, ETXEBARRIA, A. (2003). *Lezamako Toponimia*. Bilbo: Labayru Fundazioa & Lezamako Udala.

BIDART, Asier, APRAIZ, A. (2006). *Etxebarriko Toponimia*. Bilbo: Labayru Fundazioa & Etxebarriko Udala.

DOIKE ESKUARA TALDEA (2005). *Baztango etxeen telefono gida*. Elizondo: Doike.

EGAÑA ABAD, A. (2014). *Urdulizko Leku-izenak. Toponimia de Urduliz*. Urduliz: Urdulizko Udala.

EIBARKO UDALA, Ego Ibarra Batzordea (1995). *Eibarko Hiri-toponimia*. Onomasticon Vasconiae 13. Bilbo: Euskaltzaindia.

ERDOZIA, Jose Luis (2019). *Etxarri Arana*zko leku-izenak herrigune historikotik kanpo. Iruñea: Nafarroako Gobernua.

EUSKALTZAINDIA (1979). «Bergarako biltzar ondoko erabakiak», *Euskera* aldizkariaren separata, 21-22: 53-57.

FURUNDARENA, Juan Jose (2002). *Hondarribiko toponimia*. Bilbo: Euskaltzaindia.

FURUNDARENA, Juan Jose, ZALDUA, Luis Mari (1996). *Donostiako toponimia*. Donostia: Donostiako Udala & Etnogintza.

GOIKOETXEA, Imanol, LEKUONA, I. (2013). *Oiartzungo toponimia*. Oiartzun: Oiartzungo Udala.

GORROTXATEGI, Mikel (2010). *Getxoko izenak, aldeetxe eta leku izenak. Nombres de caseríos y lugares*. Getxo: Getxoko Udala.

IÑIGO, Andres (1996). *Toponástica Histórica del Valle de Santesteban de Lerin*. Iruñea: Nafarroako Gobernua.

IÑIGO, Andres, REKALDE, Paskual (2018). «Euskal oikonomia Baztan-Bidasoa eremuko lekukotasun historikoen argitan», *Engraxitik Garazira. Izenen misterioa Nafarroan*, Zizur Txikia: Aranzadi, 163-249.

KNÖRR, Henrike, MARTÍNEZ DE MADINA, Elena (2009). *Gasteizko Toponimia I, Hiria*. Onomasticon Vasconiae 27. Gasteiz: Euskaltzaindia.

MINISTÈRE DES POSTES, TÉLÉGRAPHES ET TÉLÉPHONES (1988). *Annuaire officiel des abonnés au téléphone. Pyrénées-Atlantiques*, 1988. Paris : Ministère des postes, télégraphes et téléphones.

PERURENA, Patziku, SALABERRI, Patxi eta ZUBIRI, Juan Jose (2011). *Goi-zuetako etxeen izenak*. Iruñea: Pamiela.

b. Lan argitaragabeak

DIBON, P. (2019). *Bardo*zko etxe-izen berriak. Txosten argitaratu gabea.

GORROTXATEGI, Mikel (2019). *Etxe-izen berriak*. Txosten argitaratu gabea.

Onomastika batzordekideen ekarria.

c. Interneteko baliabideak

1. ALLIKA, I., URIARTE, B. (2007). *Bermeoko toponimia*.
<http://www.bermeo.org/toponimia/>.
2. EAEko Izendegi Geografiko Ofizialeko datuak. HPS.
<https://www.euskadi.eus/app/eaeko-izendegi-geografikoa/nomenclator/>.
3. *Ttípi-Ttáparen* telefono gida, 2019.
<https://erran.eus/telefono-gida/>.
4. Lesakako Euskara Batzordea. Lesakako etxeen gida.
<http://www.lesaka.eus/wp-content/uploads/2020/12/Lesakako-etxeen-izenak.pdf>.

Onomastika batzordeak 2019ko abenduaren 17an Agurainen onartua,
2020ko azaroaren 24an Bilbon berretsia.

Eskualduna astekariko kideak eta laguntzaileak

Miembros y colaboradores del semanal *Eskualduna*

Membres et collaborateurs de l'hebdomadaire
Eskualduna

Members and collaborators of the weekly *Eskualduna*

BIDEGAIN, Eneko
Mondragon Unibertsitatea

GOSTIN, Andres
Mondragon Unibertsitatea

Noiz jaso: 2020-12-21
Noiz onartua: 2021-03-09

Euskera. 2020, 65, 2. 363-400. Bilbo
ISSN 0210-1564

Dozenaka lagunek parte hartu zuten *Eskualduna* astekarian, gisa batez edo bestez. Orain arte agertutako izen zerrendatik harago, ez zen xehetasun handirik kide gehienei buruz. Kide horien sorterriak, sortegunak, lanak, lantokiak, karguak eta abar bildu dira lan honetan, laguntzaile bakoitzaren biografia txikia egiteko eta, bereziki, *Eskualdunaren* argazki xeheagoa egiteko. Astekariak Ipar Euskal Herri osoan zeuzkan laguntzaileak, eta asko ziren ardura politikoren bat zutenak.

Gako-hitzak: *Eskualduna*, euskal prentsa, euskaltzaleak, Ipar Euskal Herria.

Docenas de hombres y mujeres tomaron parte en el semanal *Eskualduna*. A parte de los nombres aparecidos hasta la fecha, no había muchos detalles sobre la mayoría de estas personas. En este artículo se han recopilado los lugares y fechas de nacimiento, trabajos, lugares de trabajo, cargos etc. de estas personas, con el fin último de completar la biografía de dichos colaboradores y hacer la fotografía de *Eskualduna* mas definida. Son muchos los colaboradores que el semanal tenía en el País Vasco Norte, algunos de de los cuales ostentaban a su vez cargos políticos.

Palabras clave: *Eskualduna*, prensa vasca, euskaltzales, País Vasco Norte.

Des dizaines d'hommes et de femmes ont collaboré à l'hebdomadaire *Eskualduna*. Mis à part les noms de ces collaborateurs, on ne savait pas grand-chose d'eux. Cet article nous donne leurs lieux et dates de naissance, leurs métiers, lieux de travail, fonctions, afin d'enrichir leurs biographies et de donner une image plus précise de *Eskualduna*. Cet hebdomadaire avait de nombreux collaborateurs en Pays Basque Nord et certains d'entre eux avaient des responsabilités politiques.

Mots-clés : *Eskualduna*, presse basque, euskaltzales, Pays Basque Nord.

Dozens of people took part in the weekly *Eskualduna* in one way or another. Beyond the lists of names that have appeared so far, there has been little detail about most of the members those stakeholders. Their origins, dates, jobs, workplaces, positions, etc. have been gathered in this work to offer a short biography of each contributor and, in particular, a more detailed view of *Eskualduna*. It had supporters from all over the Northern Basque Country, and many of them had political roles.

Keywords: *Eskualduna*, Basque press, Basque language enthusiasts, northern Basque Country.

1. Sarrera

Euskal prentsaren historiaren oinarri funtsezkoa zen *Eskualduna* astekaria (1887-1944), ez bakarrik euskarazko lehenbiziko hedabide iraunkorra izan zelako, baita ere hainbat euskal idazle ezagunek hartu baitzuen parte: Jean Etxepare, Jules Moulier *Oxobi*, Piarres Lafitte, Jean Barbier, Jean Elizalde *Zerbitzari*, Jean Saint-Pierre *Anxuberro*... Baina beste dozenaka lagunen lumarekin eta beste zenbaiten laguntza materialarekin edo ekonomikoarekin ere bete zituzten orrialdeak. Artikulu honen helburua da astekari hartako partaide jakin guztien zerrenda osatzea, bakoitza nor zen identifikatzea eta haien bizitzaz xehetasun batzuk ematea.

2. Aurrekariak

Eskualduna astekariak Baionan zuen egoitza, eta Lapurdi, Nafarroa Behere eta Zuberoako berriak ematen zituen, mundu zabaleko berriez gain. 1908tik aitzina, astean 7.000 ale banatzen zituen Ipar Euskal Herrian, barnealdean bereziki, eta hura zen Ipar Euskal Herriko astekari irakurriena (Bidegain 2012: 119-122). Gehiena euskaraz zen. Frantzian, Errepublikak berriz ezarri ondoren, monarkia eta, are, bonapartismora itzultzearen aldekoa zen astekari hori (Bidegain 2012: 100-106).

Lehendik ere hainbat aldiz aipatu zen astekari hori, baina aipatzen duten lan gehienak Manex Hiriart-Urrutiri buruzkoak dira (Lafitte 1971a; Intxausti 1972; Camino 1994; Altzibar 2004). Hura izan zen astekariko zuzendari zalapartatsuena, eta ikerlarien interesa piztu zuena. Nahiz eta gaia Hiriart-Urruti izan, astekariaren historiaz eta estiloaz xehetasun anitz eman zuten. Euskal prentsaren historiari buruzko zenbait lanek (Diaz Noci 1994, 1995) ere aipatzen dute astekari hori. Piarres Xarriton euskaltzainak 1987an *Eskualduna* astekariaren mendeurrenaren karietara egin zuen artikulua (Xarriton 1987) ere biziki baliagarria da astekariaren historia osatzeko, baita ere hark landutako Jean Saint-Pierreren biografia (Saint-Pierre “Anxuberro” 1998) edota Jean Etxeparerena (Charriton 1988, 1992). Aipatu behar dira Kepa Altonagak (2006) idatzi biografia eta Jon Casenaveren (2002) tesia

ere. Azken honen lanekin, Etxeparez aparte, Etxepareren belaunaldiaz hainbat xehetasun jakiteko parada dago. Halaber, Patri Urkizuk Jean Elizalde *Zerbitzariren* lanekin osatutako bildumaren sarrera (Urkizu 1995) ere aurrekariaren zerrendan sartu behar da.

Baina, funtsean, oinarrizko lana, ikerlari guztiek aipatzen dutena, Piarres Lafitterena da (1971b). Lafittek zerrendatu zituen astekari hartako partaideak, eta xeheki kontatu zituen astekariaren gorabeherak. Lafitteren lanari interesatu zitzaion Amelia Hernández (2001), eta zerrendatu zituen Lafitteren garai berean astekarian idatzi zuten pertsonak, Lafitteren lanean oinarrituz eta astekarian agertu ziren sinadurak zerrendatuz.

Hernándezek aipatzen duen “Lafitten sare intelektuala” osatzen zuten pertsonak ez zuten bakarrik, edo bereziki, *Eskualdunan* idazten, baizik eta baita *Gure Herria*, *Bulletin du Musée Basque* eta *Aitzina* aldizkarietan ere (Hernández 2001: 582). Hernándezek zerrendatu zituen aldizkari horietan guztietan idatzi zuten pertsonak, betiere bost artikulutik gora idatzi zutenak, eta neurtu zuen horietatik zein ziren “ohiko lankideak”, hala nola *Eskualdunan* idatzitako artikuluen % 60 baino gehiago (274 artikulua) idatzi zutenak (Hernández 2001: 584). Zerrenda honen arabera, egile produktiboak (sinatu zutenak) ziren, gehien idatzi zuenetik hasirik: Pierre Duhour, Maurice Otacéché, Domingo Soubelet, Pablo Fermin Irigarai, Xalbat Arotzarena eta Piarres Lafitte (Hernández 2001: 591). Zehaztu behar da, ordea, *Eskualdunaren* lehen hamarkadetan, artikulua gehienak izenpetu gabeak zirela. Beraz, ezin gatazka osoki irizpide horri fidatu, laguntzaileen sarea osatzeko.

Hernándezen zerrenda gehitu diogu Lafittenari. Lafittek proposatutako zerrendak, ordea, bazituen gabezia batzuk, hala nola, gehienetan, idazleen deiturak baizik ez ematea. Zerrenda horrek ez du balio partaide guztiak ezagutzeko. Ez zuen askotan zehaztu nor ziren, nongoak ziren, noizkoak, zer egin zuten... Deitura horien gibelean zein pertsona zegoen bilatu behar zen. 1918ra arteko kolaboratzaileen zerrenda osatu zen (Bidegain 2012), eta haietako ahal bezainbat identifikatu. Falta zen, ordea, gainerakoak hobeki identifikatzea eta 1887tik 1944ra arteko guztiak zerrendatzea, zerrenda bakarrean.

3. Ikerketa galderak eta metodologia

Ikerketa lan honen helburua da ahal bezain xeheki jakitea zein ziren *Eskualdunako* partaideak, eta horren bidez, ezagutaraztea euskal kulturari ekarpena egin zioten baina hain ezagunak ez ziren pertsonak. Horrekin batera, ez dugu bakarrik idazle zerrenda bat osatu nahi; atera nahi dugu astekariaren argazki orokorra, ondoko ikerketa galdera hauen bidez:

- Zein ziren *Eskualduna* astekarian parte hartzen zuten pertsonak?
- Nolakoa zen *Eskualduna* astekariaren laguntzaileen mapa? Ipar Euskal Herriko eskualde guztietatik ba ote zen parte-hartzailerik?
- Nolakoa zen laguntzaile multzoaren profila? Zein ofiziokoak ziren? Zein kargu zeukaten, kargurik baldin bazuten?

Galdera horiei erantzun ahal izateko, bilaketak egin dira *Euskera* aldizkarian eta, oroz gainera, Eskualtzaleen Biltzarreko kongresuen aktetan (1905, 1913), Lafittek deituraz bakarrik izendatutakoen nortasuna jakin ahal izateko. Akta haietan agertzen zen pertsonen zerrenda Lafitteren zerrendarekin erkatuz, zenbait pertsona identifikatu ahal izan dira. Zenbait kasutan, laguntzaileen ofizioa ere zehaztu zuen Lafittek (bereziki apaizak zirenean). Apaizen kasuan, Baionako apezpikutegiko artxiboko apaizen erregistroan egin dira bilaketak, eta baita Daranatzen liburuan (1924) ere. Behin izen-deiturak lortuta, *Gure Herria* aldizkarian edota *Eskualduna* eta *Herria* astekarietan jarraitu dira bilaketak, pertsona horien heriotzen berriak irakurtzeko.

Astekariari buruzko datu administratibo gehiago jakiteko, astekarian be-rean begiratu da, izenburuaren ondoan ageri baitziren xehetasun legalak (kudeatzailea, inprimatzailea, helbidea). Bestalde, astekaria inprimatzen zuen sozietatearen estatutuak (1917) ere kontsultatu dira. Halaber, Baionako suprefeturaren garai hartako agiriak kontsultatu dira Paueko Artxiboan, astekariari buruzko datu administratibo gehiago lortzeko. Zerrenda horretan agertzen diren pertsonen sortze eta heriotza datak, falta zirenean, begiratu dira Pirinio Atlantikoetako artxiboan dauden estatu zibileko aktetan. Eta akta horiek artxiboan eskuragarri ez zeudenean (berriegiak zirela-

ko), bilatzen zen pertsonaren herriko Herriko Etxean galdetu zen aktaren kopia igortzea.

Azkenik, bilatutako informazio hori guztia xeheki sailkatu da, datu base batean.

4. Emaitzak

Jarraian zerrendatuko ditugu *Eskualduman* gisa batez edo bestez parte hartu zuten pertsonak, eta ahaleginduko gara haien biografia txiki bat egiten.

4.1. Zuzendariak

Eskualdunako kideen artean, zuzendari kargua izan zutenak dira ezagunenak, haiek markatu zutelako bakoitzaren garaiaren ildoak. Erredaktore lanetan ari zirenak bezala, zuzendari kargua zuten pertsonak ere ez ziren profesionalak. Zuzendari horiek beste ofizio bat zeukaten, astekariko arduraz gain. Orainsu arte, zuzendari guztien izenak ezagunak baziren ere, zenbait duda agertzen ziren, data batzuen inguruan. Ondoko zerrendaren asmoa da duda horiek guztiak argiturik uztea, aldizkariaren edukiak eta administrazioko artxiboak begiratu ondoan.

Louis Etcheverry (Baiona, 1853ko otsailaren 22a – Donazarre, 1907ko urriaren 15a) izan zen lehen zuzendaria. Ofiziosz notarioa zen, Donazarren. Asmo politikoekin sortu zuen astekaria. Alderdi bonapartistako kide zen. Zuzenbideko doktoretza atera zuen Parisen. 1889an Frantziako diputatu hautatu zuten, Mauleko hauteskunde barrutian. Ondoko urtean, Donazarreko auzapez bihurtu zen, eta Garaziko herri elkargoko sindiko (Lafitte 1953: 342). 1901eko uztailaren 19ko *Eskualduna* astekarian, zuzendaritza kargua uzten zuela iragarri zuen, izan zituzten desadostasun batzuen ondorioz (Lafitte 1971a: 3).

Renaud d'Elissagaray (Atharratze, 1871ko maiatzaren 8a – Baiona, 1950eko martxoaren 6a) kazetaritza lanetan ibilia zen Parisen, eta horregatik hartu zuten astekariko zuzendari. Etcheverry eskuinekoa bazen, hau are

eskuinagokoa; Edouard Drumont Parisko politikari eta kazetari antisemitarren laguna zen (Xarriton 1987: 248). Bi urte eta erdiz baizik ez zen egon zuzendari karguan. 1908tik 1914ra Gironde departamenduko diputatu izan zen, independente gisa.

Nicolas d’Arcangues (Baiona, 1858ko agorrilaren 17a – Arrangoitze, 1926ko ekainaren 6a) Arrangoitzeko markesa zen, Frantziako armadako zalditeriako kapitain. Monarkiaren aldeko politikari giristinoa zen. 1895ean bihurtu zen Uztaritzeko kantonamenduko kontseilari nagusi. 1910ean Frantziako Legebiltzarrerako hauteskundeetan aurkeztu zen, Baionako hautesbarrutian, erregezale gisa. Hauteskundeak galdu zituen, ordea.

Nahiz eta zuzendari ofiziala izan, ez bide zuen hark agintzen (Lafitte 1971a: 34). Astekaria kudeatzen zuena Manex Hirart-Urruti zen, ordurako. Zuzendari kargua noiz arte izan zuen zehazten duen datarik ez dago. 1909an, ofizialki, astekariko zuzendari gisa ageri zen, eta 1914an epaitu zuten, egunkariaren jabe gisa, difamazio kontu bategatik.

Jean Hiriart-Urruty (Hazparne, 1859ko urtarrilaren 30a – Baiona, 1915eko azaroaren 4a) izenarekin lotzen dugu *Eskualduna* astekaria. Hala ere, ez dago artikulurik zuzendari kargua hartu zuela azaltzen zuenik. Lafitteren ustez (1971b), 1904an jadanik zuzendari lanak egiten zituen, kargua beste batek bazuen ere. Hiriart-Urruti 1907an bihurtu zen Baionako kalonje.

Hamahiru urtetan joan zen Larresoroko seminario ttipira, ikastera. Ikasle hoberenetako bat omen zen (Lafitte 1971a). Gero, Baionako seminario handira joan zen, eta han Arnaud Abbadie izan zuen irakasle. Hura ere *Eskualdunako* partaidea zen. 1881ean berriz elkartu zen harekin Larresoron, baina lankide gisa, alemaneko eta erretorikako irakasle gisa hasi baitzen lanean, Abbadiek eskaturik. Ikasle izan zituen gerora *Eskualduman* idatzi zuten eta euskal idazle aski ezagunak izan zirenak: Jean Etxepare, Jean Saint-Pierre, Jules Moulier *Oxobi* eta Jean Elizalde *Zerbitzari*.

Hiriart-Urrutik aldaketa handiak egin zizkion astekariari. Zuzendari zen garaian, indar handia egin zuen laguntzaile sarea zabaltzeko eta Ipar Euskal Herri osoko herrietako berriemaileak lortzeko (Altzibar 2004).

Ikus, halaber, Bidegileak bilduma (Arbelbide 1998) eta Camino (1994).

Blaise Adéma (Senpere, 1861eko urriaren 2a – Baiona, 1936ko maiatzaren 7a), Gratien Adéma *Zaldubiren* iloba, 1918ko agorrilaren 8an izendatu zuten zuzendari, Baionako apezpikuak kalonje kargura deitu zuenean. Manex Hiriart-Urruti hil ondoin, astekaria zuzendari ofizialik gabe egon zen zenbait denboraz (Lafitte 1971b). Baina, garai hartako editorialak Blaise Adémak idatzi zituen (Bidegain 2012: 225-229).

Hiriart-Urrutik bezala, Larresoron eta Baionan egin zituen apaiz ikasketak, eta Larresoroko irakasle izan zen 1884tik 1906ra, Frantziako historia-geografia irakasle gisa. 1906an Sarako erretore izendatu zuten, eta 1910ean Uztaritzeko erretore nagusi. Uztaritzen Jean Elizalde *Zerbitzari* izan zuen bikario. 1895ean hasi zen *Eskualduman* idazten (Lafitte 1971b), erran nahi baita, lanean eta astekarian, Hiriart-Urrutirekin harreman hurbila izan zuela. 1925era arte izan zen zuzendari. 1919an Euskaltzaindiaren sorreran parte hartu zuen (Euskaltzaindia 2009).

Jean Saint-Pierre Antxuberro (Milafranga, 1884ko urtarrilaren 18a – Baiona, 1951ko abenduaren 18a) Larresoroko eta Baionako apez-eskolako irakaslea izan zen. 1906an letretako lizentzia hasi zuen Tolosan (Okzitania), eta 1908an teologiako doktoretza Erroman. 1910ean Baionako San Andres elizako bikario bihurtu zen. 1912an Hazparnera joan zen, eta 1914an Naye-eko eskolako moral irakasle jarri zuten. 1914tik 1918ra, gerrara joan behar izan zuen. 1918ko martxoan alemanek preso hartu zuten, eta gerla bukatu arte preso egon zen Limburgen.

Gerla bukatu ondoin, Baionako apez-eskolara joan zen irakasle gisa. Haren irakasle izan ziren, besteak beste, Piarres Lafitte, Domingo Soubelet edota Leon Leon, gerora astekariko parte-hartzaile izan zirenak. Bestalde, harekin gerlan ibili ziren beste idazleekin, *Gure Herria* hilabetekaria sortu zuen, 1921ean. 1919tik landa, Hego Euskal Herriko *Euzkadi* egunkari jeltzalean idatzi zuen. 1925ean hartu zituen *Eskualdunako* zuzendari eta Baionako kalonje karguak. 1930ean, apezpiku bihurtu zen, Kartagon (Tunisia) lehenik, eta Gordusen gero. 1937an itzuli zen Euskal Herrira. Eusko Ikaskuntzako presidente ardura hartu zuen 1948an, eta ondoko urtean euskaltzain egin zuten.

Xehetasun gehiago: Bidegileak bilduma (Xarriton 2003) eta Saint-Pierren artikulu bilduma Xarritonen edizioan (1998).

Domingo Soubelet (Hazparne, 1897ko agorrilaren 10a – Baiona, 1970eko uztailaren 28a) Belokeko ikasle izan zen, eta Erromako unibertsitatean egin zuen teologiako lizentzia. Kalonje hautatu aitzin, bi urtez egon zen bikario Donibane Lohizunen, eta beste bi urtez Baionan. 1937an Azkaratera igorri zuten, erretore gisa, eta 1947an Hazparnera, misionest modura. Euskarazko bederatzia libururen egilea da, eta beste bat idatzi zuen frantsesez. D. Etchegoyen izenordearekin izenpetzen zituen astekariko artikuluanit. Horrez gain, euskaltzain urgazle egin zuten 1951n.

Sauveur Arotçarena (Izturitze, 1892ko martxoaren 29a – Baiona, 1966) Maulen hasi zen bikario gisa eta Landibarren erretore gisa. Handik Baionara joan zen. *Eskualduna*ko zuzendari gisa aritu zen Bigarren Mundu Gerra piztu zenean. Pétain mariskalaren eta Alemaniaren alde jarri zen, eta juduen eta komunisten kontra, errotik. Alemaniak gerla galdu ondoren, preso sartu zuten Eyssesen (Frantzia) Vichyko Gobernuarekin kolaboratzeagatik. Liberazioaren gortean epaitu zuten. Zazpi hilabetez preso egon ondoren itzuli zen Euskal Herrira. Ordurako *Eskualduna* astekaria debekatua zuten, eta *Herria* astekariak hartua zuen segida, Piarres Lafitteren gidaritzapean. Ez zuen astekari hartan parte hartu, edo arras gutxi. Gerlatik landa euskaraz eta euskarari buruz idazten jarraitu zuen.

4.2. Astekariaren bultzatzaileak

Zuzendariak aipatzean, aldizkariaren ibilbide kronologiko laburra egin dugu. Baina komeni da argitzea zein izan ziren astekariaren bultzatzailetzat jo diren pertsonak.

Bertrand Belsaguy (Donibane Lohizune, 1821eko otsailaren 24a – 1892ko maiatzaren 19a) apez gisa ibili zen Donapaleun, Bithirinan, Senperen eta, azkenik, Donibane Garazin. *Eskualdunaren* arabera, hura izan zen astekariaren bultzatzaile nagusietako bat. Abizena “Beltzagi” gisa idatzi izan da aurreragoko dokumentu batzuetan.

Jean Etcheverry (Senpere, 1855eko apirilaren 7a – 1909ko iraila) Kanboko bikario gisa aritu zen denbora franko, eta azken hamazazpi urteak Martxuetako erretore gisa iragan zituen. Anitz parte hartu zuen astekarian, besteak

beste itzulpen lanak egiten, eta hark galdegin zion Manex Hiriart-Urrutiri lagun zezan astekariko lanetan. Astekariaren hedatzaile garrantzitsua izan zen.

Jean Ithurry (Larresoro, 1845eko urriaren 19a – Sara, 1896ko ekainaren 20a) 1871n bihurtu zen apaiz, lehenik Kanboko bikario gisa eta Arüe eta Sarako erretore gisa gero. *Grammaire Basque : dialecte labourdin* liburua argitaratu zuen 1895ean, eta *Napoleon - Bonaparteren pastoralak* 1920an argitaratu zioten, Arüeko erretore zen garaian idatzi zuena eta herritarrek eman zutena (Daranatz, 1920). *Eskualdunaren* hasiera-hasierako laguntzaile eta sustatzailea izan zen.

Dolhagaray apaiza zen, baina ez dago xehetasunik haren izenari buruz. 1910etik landa, oraino beste belaunaldi bat erakarri zuen.

Gustave Berdeco (Amorotze-Zokoze, 1854ko abenduaren 26a – 1899ko martxoaren 11) Lore Jokoetan parte hartu izan zuen idazle eta bertso egilea zen. Garrüzen bizi izan zen, eta abokatu lanetan aritu zen. Garrüzeri buruzko monografia bat idatzi zuen, Euskal Herriko ohiturei buruzko artikulu bat eta hil ondoan argitaratu zen Hazparneri buruz egin zuen ikerketa bat. Gazterik hil zen, eritasunez. Hil zenean, *Eskualdunak* goraiatu zuen hastapen-hastapenetik parte hartu zuela astekarian.

Jean-Baptiste Constantin (Santa Grazi, 1847ko irailaren 5a – Atharratze, 1922ko urtarrilaren 26a) Garazi eskualdera joan zen irakasle lanak egitera, Izpurara hain zuzen. Horregatik, *Joanes Garaztarra* ezizena erabiltzen zuen. Bereziki idazle gisa egin zen ezagun, eta baita Eskualtzaleen Biltzarreko kide izateagatik ere. Euskaltzain urgazle izan zen, hastapenetik. Pertsona garrantzitsua izan zen *Eskualduna* astekariarentzat, berriemaileen bila ibili zelako, eta Zuberoko berri gehienak hark idazten zituelako.

Albert Constantin (Izpura, 1873ko agorrilaren 22a – 1957ko urtarrilaren 26a) Jean-Baptiste Constantin idazlearen semea zen. Aski gazterik joan zen Atharratzera bizitzera, gurasoekin. Hango mediku egin zen. Atharratzeko auzapez izan zen eta kontseilari nagusi, 40 urtez. *Eskualduna* astekariko administrazio kontseiluko buruzagia izan zen garai batez. Horrez gain, Eskualtzaleen Biltzarreko presidenteorde izan zen, euskarazko testu anitz idatzi zuen eta bilketa franko egin zuen. Euskaltzain urgazle bihurtu zen 1953an.

Pierre Broussain (Hazparne, 1859ko agorrilaren 5a – Ortheze, 1920ko apirilaren 27a) Hazparneko medikua, auzapeza eta Euskaltzaindiaren sortzaileetakoa izan zen. Euskaltzale suharra zen, eta garai hartako Ipar Euskal Herriko abertzale bakarretako bat. *Eskualduna*ko buruzagietako bat zen, eta zenbait aldiz artikuluak idazten zituen. Parisen ikasten ari zen garaian jarri zen harremanetan Manex Hiriart-Urrutirekin. 1899an itzuli zen Euskal Herrira, eta Hazparnen ireki zuen bulegoa. Euskaltzaindia sortu berritan hil zen.

Xehetasun gehiago: Xarritonen 1985eko tesia (Charriton 2008).

Charles Minjonnet (Baigorri, 1854ko urriaren 17a – 1910eko agorrilaren 20a) astekariaren jabe eta buruzagietariko bat zen, urte anitzetan Baigorriko kontseilari nagusi izan zena eta Charles Harispe diputatuaren iloba. Larresoroko apez-eskolan ikasi zuen.

4.3. Akziodunak

30 urteko ibilbidearen ondoren, *Eskualduna* argitaratzen zuen enpresa bat sortu zuten 1917an, hala nola Société du Journal «Eskualduna» S.A. enpresa. Hamasei akziodun izan zituen.

Taula 1. *Eskualduna*ko akziodunak

Lau akzio	Bi akzio	Akzio bat
Pierre Broussain	Nicolas d’Arcangues	Alexis Dourisboure
	Eugène Celhabe	Clément Fagalde
	Albert Constantin	Jean Etxepare
	Jean-Baptiste Alamon	Joseph Sala
	Pierre Elissague	Jean-Blaise Adéma
	Joachim Elissague	
	Laurent d’Andurein	
	Gaston de Laborde	
	Marie-Catherine Sajoux	

Iturria: Statuts de la Société Anonyme « Eskualduna » (1917).

Akziodun horietako batzuk bultzatzaile edo zuzendari ere izan ziren, lehenago aipatu ditugunak. Beste batzuk garrantzi handiko erredaktoreak izan ziren, geroago aipatuko ditugunak. Jarraian agertuko dira akziodun izan ziren besteak.

Eugène Celhabe (Bardoze, 1864ko otsailaren 27a) Bardozeko notario eta Baionako notarioen elkarteko presidente izan zen. Haren aita Bernard Celhabe ere notarioa zen, eta Bardozeko auzapez eta kontseilari nagusi izana. Bardozeko herriko bozetan aurkeztu zen behin baino gehiagotan, “naziionalista” gisa, baina ez zuen zinegotzi kargurik eskuratu. Auzipetua ere izan zen 1906an, Frantziako Estatuaren eta Elizaren bereizte legearen ondorioz, “inbenterioen auzian”.

Jean-Baptiste Alamon Donibane Garaziko notarioa zen eta *Eskualduna*-ko akzioduna. Garazi eskualdeko kontseilaria zen.

Pierre Elissague Sarako errentaduna zen.

Joachim Elissague (Mexiko, 1863ko uztailaren 7a) Donibane Lohizuneko lur-jabea zen eta Sarako errentaduna, ofizioz abokatu, eta gero uxer. Donibane Lohizuneko zinegotzi eta barruti-kontseilari ere izan zen. Eskualtzaleen Biltzarreko kide izan zen.

Laurent d’Andurain (Maule, 1876ko maiatzaren 9a – Maule, 1971ko agorrilaren 8a) pilotari gisa ezagun egin zen, baina baita ere Lehen Mundu Gerrako gerlari ohien elkarteko kide gisa.

Gaston de Laborde-Noguez (Baiona, 1848ko urtarrilaren 21a – Uztaritze, 1926ko irailaren 21a) Uztaritzeko jabea zen. *Eskualduna* enpresaren komisario-orde hautatu zuten.

Marie-Catherine Sajoux zen zerrenda osoan agertu zen emakume bakarra. Baina akzioduna zen, Charles Minjonnet laguntzaile eta politikariaren alarguna zelako.

Alexis Dourisboure (Mugerre, 1863ko martxoaren 6a – 1931). Senpereko medikua zen. Eskualdeko barruti-kontseilari kargua ere izan zuen. Haren koinatua zen Jean-Blaise Adema.

Clément Fagalde (Kanbo, 1851ko urriaren 26a – Hiriburu, 1936ko urtarrilaren 24a) zen, ofizialki, enpresaren fundatzailea, Eskualduna SA enpresako estatutuak idatzi baitzituen. Senpereko notario izan zen, eta zinegotzi 23 urtez. Haren anaia, aldiz, Kanboko auzapez izan zen, aitatxi bezala.

Joseph Sala (Baiona, 1888ko apirilaren 27a) Baionan ari zen lanean, Parisko banku bateko ordezkari gisa.

4.4. Kudeatzaileak

Zuzendaritza karguez eta akziodunetz gain, astekariak bazituen beste arduradun batzuk ere; hala nola astekariaren kudeaketa ekonomiko eta administratiboaz arduratzen zirenak. Hauek izan ziren kudeatzaile edo gerenteak:

- Arnaud Pochelou (1887-1906)
- Clément Monge (1906-1907)
- Henri Dératte (1907-1909)
- Etienne Dubourdieu (1909-1922)
- A. Milox (1922-1944)

Arnaud Pochelou (Donibane Lohizune, 1865eko urtarrilaren 18a – Donibane Lohizune, 1913ko agorrilaren 8a) astekariko lehen kudeatzailea izan zen. Louis Etcheverryrentzat funtsezko laguntzailea zen, hura gabe nekez eraman baitzezakeen aitzina astekaria. Donibane Lohizuneko Herriko Etxeko idazkaria zen, eta Albert Goyeneche auzapezaren laguntzailea. Haren bidez hasi zen *Eskualdunan* parte hartzen. Astero egiten zuen Donibane Lohizunetik Baionarako bidea, trenez. Hiriart-Urrutirekin zeuzkan desadostasunen harira, Pochelouk kudeatzaile kargua utzi zuen, 1905ean.

Clément Monge (Baiona, 1880ko urtarrilaren 31 – Craonne, 1914ko irailaren 15a) kontulari gisa ari zen lanean, Société Générale bankuan. *Eskualdunako* kontuak ere kudeatzen zituen. Gerlan hil zen. Hura hil ondoan, ez zen izan administratzailearik, baizik eta kudeatzaileak bakarrik.

Henri Dératte (Baiona, 1867ko maiatzaren 25a) 1908ko abenduaren 14an hamar hilabeteko kartzela zigorrera kondenatu zuten iruzurra egiteagatik. Bi asteren buruan utzi zuen *Eskualdunako* kudeatzaile lana.

Etienne Dubourdiu baionarra zen. 1922ko uztailaren 21era arte izan zen gerente. Aste hartan hil zen, *Eskualdunako* “langile zaharrenetarik bat”, astekariak idatzi zuenaren arabera.

A. Milox bukaera arte izan zen gerente. Ez dago hari buruzko xehetasunik.

4.5. Erredakzioko kideak

Parte-hartzaileen zerrenda luze horretako pertsona bakoitzaren biografia osatzerakoan, batzuk garbi agertu dira *Eskualdunako* erredakzioko kide erregular zirela, Baionako ordezkartzan ari zirelako idazten edo zuzenketak egiten, administrazio kontseiluko kide zirelako edo astero idazten zutelako.

Michel Iriart (Baigorri, 1862ko urtarrilaren 20a – 1929ko apirila) Larresoroko irakasle, Gabadiko, Aldudeko eta Uztaritzeko apaiz eta azkenik kallonje izandakoak anitz parte hartu zuen astekarian.

Laurent Apesteguy (Donazarre, 1887ko azaroaren 8a – 1928ko urtarrilaren 20a) apez eta misiolariak astero idazten zituen mundu zabaleko berriak. Halaber, interes handiarekin jarraitzen zituen astekariaren nondik norakoak, eta haren zabalkundea. Zinez euskaltzalea zela idatzi zuen Jean Saint-Pierrek, haren heriotzari buruz idatzi zuenean. *Gure Herria* astekarian ere parte hartu zuen, eta hark bultzatu zuen Piarres Lafitte idaztera.

Jean Olhagaray (Larresoro, 1892ko apirilaren 4a) apaiza zen. Lehen Mundu Gerran zauritu zuten, eta geroago preso egon zen Alemanian, Jean Saint-Pierrerekin. Gerratik landa Baiona Tipiko bikario izan zen, 1930ean Ainhoako apez nagusi jarri zuten eta 1938an Baigorriira igorri. *Arantzeko ama birjina eta Ainhoako kapera* liburua idatzi zuen 1933an. *Eskualdunan* arduratzen zen testuak zuzentzeaz, baina zenbait aldiz artikuluak idazten zituen.

Jules Moulrier Oxobi (Bidarrai, 1888ko apirilaren 7a – Hiriburu, 1958ko otsailaren 7a) astekariko arduradunetako bat izan zen, bereziki Lehen Mun-

du Gerra hasi zenean. Ondoren ere anitz idatzi zuen. Gurasoak Baigorriko Oxobi etxean bizitzera joan ziren, eta handik datorkio ezizena. Apez ikasketak bukatu ondoan, Hiriburuko bikario izan zen, eta geroago Donostiriko eta Arrangoitzeko erretore. *Gure Herria* aldizkariko kidea zen, eta Ipar Euskal Herriko berriak idazten zituen *Euzkadi* egunkarirako. Poesia ere idatzi zuen. Euskaltzaina izan zen, 1952tik landa.

Xehetasun gehiago: Bidegileak bilduma (Xarriton 1990).

Jean Etchepare Bidegorri (Mar Chiquita, Argentina, 1877ko urriaren 30a – Kanbo, 1935eko urtarrilaren 9a) haur denboran joan zen Argentinatik Euskal Herrira, Lekornera, gurasoekin. Larresoroko apez-eskolan ikasi zuen. Mediku lanetan aritu zen Alduden. Anitz idatzi zuen *Eskualduna* astekarian. *Buruxkak* eta *Beribilez* liburuak idatzi zituen, *Gure Herrian* parte hartu zuen, Euskaltzaleen Biltzarreko buru izan zen eta euskaltzain urgazle, Euskaltzaindiaren sorreratik.

Xehetasun gehiago: Altonaga (2006), Bidegileak bilduma (Arrigain 2004), Charritonon edizioak (1988 eta 1992).

Jean Elissalde Zerbitzari (Azkaine, 1883ko agorrilaren 29a – Lekorne, 1961eko maiatzaren 5a) apez izan zen Liginagan eta Lekornen. Itzultzaile lanak egin zituen hainbat aldiz, eta zenbait liburu idatzi. Euskaltzain izan zen, 1930etik landa.

Pierre Lafitte (Luhuso, 1901eko maiatzaren 21a – Baiona, 1985eko otsailaren 23a) apez egin zen, eta Uztaritzeko apez-eskolako irakasle gisa aritu zen. Euskarari buruzko ikerketa ugari egile eta euskaltzain oso izateaz aparte, *Eskualduna* eta *Gure Herriako* partaide izan zen. Euskaltzain oso bihurtu zen, 1949an, Georges Lacombe utzitako lekua betetzeko. 1945ean Frantziak *Eskualduna* debekatu zuenean, *Herria* astekaria sortu zuen, *Eskualduman* ildo kontserbadoreena zutenengandik aparte.

Xehetasun gehiago: besteak beste, Bidegileak bilduman (Arbelbide 1997).

Edmond Goyeneche (1885eko urriaren 1a – Uztaritze, 1973ko azaroaren 11) Uztaritzeko mediku, auzapez-orde eta kontseilari nagusia zen. Maiz

agertzen ziren haren gutun irekiak eta artikuluak *Eskualduman*. Haren aita ere politikan ibilia zen, Txileko kontsulorde baitzen. Itsasoan sortu zen, gurasoek Euskal Herrirako bidea hartua zutenean. Larresoroko apez eskolan ikasi zuen lehenik, eta gero medikuntzara bideratu zen. Haren anaia Baionako katedraleko kalonjea izan zen, *Eskualdumak* maiz aipatzen zuena. Eta haren semea geroago egin zen ezagun: Eugène Goyeneche historialaria.

Louis Dassance (Uztaritze, 1888ko agorrilaren 20a – Uztaritze, 1976ko apirilaren 14a) Uztaritzeko auzapez izateagatik izan zen ezagunena. Laborantza-ingeniarria zen. Euskaltzain ere izan zen 1949tik aitzina. Horrez gain, hainbat ikerketa eta libururen egilea izan zen. *Eskualduman* parte hartu zuen, baita administrazio kontseiluan ere, eta *Gure Herria* sortzen ibili zen. Eskualzaleen Biltzarreko lehendakari izan zen garai batez.

Xehetasun gehiago: Bidegileak bilduma (Itzaina 2008).

Jean Barbier (Donibane Garazi, 1875eko uztailaren 9a – 1931ko urriaren 31), teologiako doktore eta apez gisa, Larresoroko apez-eskolako irakasle izan zen. Geroago, Baionako katedraleko bikario eta, 1913tik goiti, Senperekoko erretore. Liburu anitz idatz zuen. *Eskualduman* idazten zuen eta *Gure Herriaren* sortzaileetako bat zen.

Xehetasun gehiago: Bidegileak bilduma (Duhau 2009).

Arnaud Abbadie (Bithirina, 1843ko apirilaren 15a – Beloke, 1916ko martxoaren 2a) apez izan zen eta Larresoroko apez eskolako filosofia irakasle. Azken urteak Belokeko fraide-etxean iragan zituen. *Eskualduman* maiz idatzi zuen («Laborarier» saila bereziki).

Pierre Duhour (Beskoitze, 1890eko ekainaren 20a – Hazparne, 1968ko urtarrilaren 18a) Frantziako itsas-armadan ibili zen hainbat urtez, Lehen Mundu Gerran barne. Geroago, Hazparnen ireki zuen Gizarte Segurantzako bulego bat. Aldizkari anitzetan idatzi zuen, baina bereziki *Eskualduma* eta *Herria* astekarietan. Hainbat liburu idatzi zuen, nahiz eta idazle gisa ez den ezagun egin. Euskaltzain urgazle egin zuten, 1966an.

Salvat Dirassar (Hazparne, 1873ko maiatzaren 23a – Baiona, hil zen 1946ko apirilaren 3a). Baionako ospitaleko omonier gisa aritu zen 27 urtez.

Kalonje izendatu zuten 1938an. Ordurako *Eskualdunan* anitz parte hartzen zuten, pilotari eta Baionari buruzko berriak idazten baitzituen, beste sail anitzez gainera.

Pablo Fermin Irigaray Larreko (Auritz, 1869ko urtarrilaren 25a – Iruñea, 1949ko irailaren 3a). Mediku hark astero idazten zuen *Eskualdunan*, 1916tik goiti, Nafarroako berriak emateko. Idazle ere izan zen. Beste aldizkari frankotan ere idatzi zuen. Euskaltzain urgazle izan zen, 1919tik aitzina.

Xehetasun gehiago: Bidegileak bilduma (Irigarai 2004).

Arnaud Othacéhé (Ilharre, 1873ko ekainaren 7a) Erroman aritu zen ikasten. Ondotik, hamasei urtez aritu zen misiolari gisa Hazparnen, eta 1922an Arbonako erretore izendatu zuten. A. O. inzialen bidez izenpetzen zituen bere artikuluak.

Auguste De Menditte (Mendikota, 1875eko abenduaren 3a) Urdiñarbeko erretorea zen. Hango berriak idazten zituen erregulariki, eta *Eskualdunak* maiz aipatzen zuen. Justin de Menditte astekariko beste berriemaile baten anaia zen. Haren beste anaietako bat, Celestin, bankaria zen; hura ere maiz aipatua.

Maurice Souberbielle (Kanbo, 1872ko uztailaren 4a) Parisen aritu zen lanean, mediku gisa, zenbait denboraz. Gero Uztaritzera joan zen bizitzera eta lanera, eta hango auzapez izan zen 1910etik 1939ra. *Eskualdunako* administrazio kontseiluko kide eta Eskualtzaleen Biltzarreko arduradunetako bat izan zen.

Janbattitt Etcheberry (Donoztiri, 1903ko martxoaren 14a) apez eta idazle gisa izan zen ezagun. Euskarazko hamahiru liburu idatzi zituen, denak erlijioaz. Bigarren Mundu Gerran preso hartu zuten, eta handik ihes egitea lortu zuen. Bereziki Uztaritzen, Hazparnen eta Baionan ibili zen apez lanean. Halaber, Almanakan parte hartzen zuen, eta, gerora, *Herrian*.

Amédée Larrieu (Sault-de-Navailles, 1877ko abenduaren 23a) aseguru-etxe bateko jabea zen, eta itxura guztien arabera, jende ezagun eta estimatua. *Eskualdunako* administratzaile izan zen. Astero idazten zuen frantsezko kronika, nazioarteko politikaz, A. L. izenpetuz. Irargarkiak ere jartzen

zituen aldizkarian, eta *Eskualdunaren* egoitzaren helbidea eta telefonoa jartzen zituzten bere zerbitzueterako. *Le Courrier de Bayonne* egunkariko kudeatzaile ere izan zen. Action Libérale Populaire alderdiko kidea izan zen.

4.6. Berriemaileak

Astekaria ez zuten kazetari profesionalek osatzen. Herriz herri zeukaten berriemaile sareari esker osatu zituzten astez asteko orrialdeak. Berriemaile erregular andana bat identifikatu dugu.

Julien Heguy (Aiherra, 1860ko urriaren 11 – Donapaleu, 1930eko ekainaren 4a) Santa Grazin, Ainhoan, Uztaritzen, Beskoitzen eta Arrokiagan apaiz izana zen, eta horrez gain euskaltzale sutsua eta euskaran maisua. Euskaltzain urgazle izendatu zuten erakundearen sorreran. *Eskualdunan* kronika anitz idazten zuen, bereziki bitxikeriak eta berri laburrak. Bertze egunkarietatik berriak bildu eta euskaratzen zituen. Almanakan ere idazten zuen. *Eskualdunak* haren testuak bildu zituen liburuxka batean, hil eta hiru hilabetera. Urte bukaeran Piarres Lafittek idatzi zuen hari buruzko liburu bat (Lafitte 1930).

Henri Arbeletche (Baiona, 1893ko apirilaren 7a – Gorlingen, Frantzia, 1940ko ekainaren 16a) Lehen Mundu Gerrako gudari ohien Euskal Herriko batasuneko presidente izan zen, eta batzar anitzetan ibili zen herriz herri. Boluntario gisa joan zen armadara, eta Lehen Mundu Gerran egindakoagatik hainbat sari eman zizkion Frantziak, baita ohorezko legioa ere. Zauritua ere izan zen. Bigarren Mundu Gerran ere hartu zuen parte, eta gerran hil zen.

Jean Ithurbide (Ahatsa, 1886ko maiatzaren 12a – 1944) apeza zen. Beloken eta Maulen irakasle ibili zen, eta kalonje izendatu zuten 1935ean. Halaber, 1944an zenbait haur judu aterpetu zituen Mauleko kolegioan, alemanengandik babesteko. Ikastetxe hartako zuzendaria zen.

Léon Lassalle (Beskoitze, 1881 – Uztaritze, 1961) Baionako kalonjea izan zen eta Uztaritzeko seminarioko irakasle. Hainbat aldizkaritan parte hartu zuen, besteak beste *Eskualdunan* eta *Gure Herrian*. Ikherzalea, *New Politic* eta *Zaharra* izengoitiekkin izenpetu zituen bere artikuluak. Haren liburu bat argitaratu zuten 1961ean.

Martin Minvielle (Labetze-Bizkai, 1886ko agorrilaren 6a – Labetze-Bizkai, 1948) medikua zen, eta *Eskualdunan* hainbat artikulu idatzi zituen osasunaz, eta baita *Herria* astekarian ere. Parisen egin zuen biziaren zati handiena. Zahartzaroan itzuli zen sorterrira.

Pierre Lanouguère Mauleko kolegioko apez-irakasle izan zen, baina baita ere Garindaineko erretore garai batez, eta Altzürükükoa beste garai batez. Hainbat artikulu idazten zuen *Eskualdunan* Pette Xibero gisa izenpeturik edo, behin, P. Lanouguère gisa. *Gure Herria* aldizkarian hainbat irri istorio ere idatzi zuen (Coyos 2013), bereziki 1930eko urte inguruetan.

Jean-Pierre Chorho Espil (Zalgize, 1884ko agorrilaren 2a – Garindaine, 1968ko azaroaren 15a) Garindaineko erretore izan zen, baina beste hainbat lekutan ibili zen irakasle eta apaiz gisa. *Eskualduna* eta *Herria* astekarietan 40 bat urtez eman zituen Zuberoako berriak.

Saint-Martin Valence (Haltsu, 1881eko martxoaren 3a) Itsasuko bikario izan zen, gero Donibane Lohizuneko zahar-etxeke omonier eta geroago Pausuko erretore. M. Valence edo M. V. gisa izenpetzen zituen artikuluak.

Arnaud Borotra (Bidarte, 1894ko uztailaren 17a) Donibane Garaziko bikario egon zen hamar urtez, eta 1931n Senpereko erretore izendatu zuten.

Jean Jaureguiberry (Aloze-Ziboze, 1880ko apirilaren 30a – Aloze-Ziboze, 1952ko uztailaren 23a), gerla egin ondoan, mediku lanetan aritu zen zenbait urtez Donibane Lohizunen, eta han hazi zuen familia. *Eskualdunan* aipamen gehien izan zuen jauregiberritarra izan zen. *Gure Herrian* anitz parte hartu zuen, baina baita *Eskualdunan* eta *Herrian* ere. Horrez gain, Eskualtzaleen Biltzarreko kidea zen, eta euskaltzain urgazlea, 1950etik.

Piarres Larzabal (Azkaine, 1915eko maiatzaren 5a – Ziburu, 1988ko urtarrilaren 12a) oraindik aski gaztea zen *Eskualduna* desagertu zenean, baina azken urteetan parte hartu zuen. Apez egin zen, baina idazle gisa egin zen ezagun, kantu eta antzerki anitzen egilea baitzen. Ziburuko Zokoa auzoko apez gisa aritu zen bizitza gehienez. Euskaltzain oso izan zen, 1963tik aitzina.

Xehetasun gehiago: Bidegileak bilduma (Xarriton 1999).

Felix Ospital Donibane Lohizunen, euskal dantzez arduratzen zen. Herri hartako berriketaria izan zen.

Léon Léon (Hazparne, 1896ko agorrilaren 18a – Uztaritze, 1962ko otsailaren 12a) antzerkiak idazteagatik izan zen ezaguna, baina Elizako testuak ere itzuli zituen. Euskaltzain urgazle izan zen 1950etik landa. Hainbat aldizkaritan hartu zuen parte. Apez egin zen eta Arrangoitze eta Uztaritze izan zituen haren lekuak. Bi Mundu Gerretan parte hartu zuen.

Gratien Istilart (Hazparne, 1864ko maiatzaren 11 – Makea, 1954ko ekainaren 24a) laboraria zen, eta Makeako auzapez izan zen. Ideologikoki, eskuinekoa eta Elizaren aldekoa zen. Pierre Broussainen laguna izan zen.

Alexandre Camino (Kanbo, 1897ko martxoaren 27a – Kanbo, 1972ko urriaren 6a) Kanboko medikua zen, eta hango auzapez eta kontseilari nagusia.

Laurent Hirigoyen (Uztaritze, 1859ko otsailaren 24a – 1935eko uztailaren 18a) Senperen hasi zen bikario gisa, eta 1889an hasi zen Larresoron irakasle gisa lanean. Manex Hiriart-Urruti lankide izan zuen, ondorioz. Maulen, Beloken eta Uharte Garazin ibili zen irakasle edota erretore. 1923an misionest gisa joan zen Hazparneko eskolara. Edizio lan batzuk egin zituen, bereziki Jean Ithurryren *Grammaire Basque* liburuaren zirriborroa berreskuratu eta garbira pasatu zuen.

Jean Curutchet (Hendaia, 1846 – 1907) apaiz eta irakaslea zen.

Mixel Elizanburu Anai Innocentius (Heleta, 1826ko otsailaren 17a – 1895eko urtarrilaren 4a) fraide eta Hazparneko lanbide ikastetxeko zuzendari izan zena beste guztiak baino zaharragoa zen, *Eskualduna* hasi zenean 61 urte baitzituen. Jean-Baptiste Elizanbururen lehengusua zen. Lau liburu idatzi zituen, besteak beste *Lehenagoko euskaldunak zer ziren*, 1889an, eta masoien kontrako bat, politikan ibili baitzen, “zurien” alderdian.

Xehetasun gehiago: Anai Innocentius Elizanbururen mendeurrena (1995).

René Delzangles (Milafranga, 1889ko uztailaren 8a – Milafranga, 1979ko agorrilaren 31), ofizioz abokatua, diputatua izan zen 1936an, baita

Milafrangako kontseilari nagusi ere, 1937tik landa. Bigarren Mundu Gerra garaian erresistentzian ibili zen, eta gerlatik landa ez zen berriz aurkeztu diputatu izateko. Milafrangako auzapez hautatu zuten orduan. *Eskualdunak* haren aldeko boza eskatzen zuen, nahiz eta ezker erradikaleko talde parlamentariokoa izan.

Dominique Dufau (Mexiko, 1880ko maiatzaren 11 – Senpere, 1956ko urtarrilaren 6a) notario lanetan aritu zen eta Senpereko auzapez izan zen, 1919tik 1935era, gerlatik itzuli zenean. Hainbat aldizkaritan hartu zuen parte eta zenbait liburu idatzi zuen. Euskaltzain urgazle izendatu zuten 1951n.

Arnaud Agirre Anai Juvenal (Tolosa, 1850eko otsailaren 11 – Maule, 1932ko otsailaren 7a) Hazparneko lanbide ikastetxeko zuzendari izan zen. Maiz heletar gisa aurkeztu zuten, baina, Gipuzkoan sortu zen, Tolosan. Hazparneko ikastegian hasi aitzin, ikastetxe anitzetan ibili zen irakasle gisa: Euskal Herritik kanpo Bordele, Pibrac, Paue eta Plaisance-n, eta, Euskal Herrian, Uztaritzen. 1880tik 1911ra arte egon zen Hazparnen, 1892tik landa zuzendari gisa. Ikasleek erabiltzeko asmoz, *Vocabulaire trilingue français-espagnol-basque* hiztegia argitaratu zuen 1899an. 1911n Donostiako San Bernardo ikastegira joan zen. Irunen eta Maulen jarraitu zuen.

Justin de Menditte (Mendikota, 1867ko ekainaren 12a – Atharratze, 1922ko uztailaren 26) Atharratzeko erretore izan zen. Idazle gisa egin zen ezagun, zenbait pastoral ondu baitzituen. Euskaltzaleen Biltzarreko kide izan zen. Euskaltzain urgazle izan zen, 1919tik. *Eskualdunak* zenbait bertso argitaratu zituen.

Jean Ybarnégaray (Uharte-Garazi, 1883ko urriaren 16a – Paris, 1956ko apirilaren 25a) *Eskualdunak* guztiz sostengatu zuen politikaria zen Ibarnegarai. Ofizioz abokatua zen. 1914an Lehen Mundu Gerrara joan zen, ordurako diputatu hautatu berria zutela. Urte anitzez izan zen diputatu, eta baita ministro ere Vichyko Gobernuan.

Xehetasun gehiago: Isabelle Bilbaoren liburua (2013).

Pierre Bidart Oxlax (Donazaharre, 1847ko irailaren 6a) Ibarrolako erretorea izan zen eta bertsolari gisa ezagun egin zen.

Gaston Larre (Arrangoitze, 1853ko otsailaren 23a – Miarritze, 1936ko urria) Charles Floquet Euskal Herriko politikari eta Frantziako Lehen Ministro izandakoaren iloba zen. Erroman egin zituen ikasketak eta Larresoroko apaiz-eskolako irakasle izan zen hamalau urtez, eta azken 46 urteak Miarritzeko erretore eta kalonje gisa iragan zituen. Hark eraikiarazi zuen Miarritzeko Santa Eugenia eliza.

Dominique Giron (Bidarte, 1859ko agorrilaren 3a – Ainhoa, 1928ko abenduaren 20a) Heletako bikario izan zen, eta Liginagako eta Ainhoako erretore.

Laurent Jaret (Kanbo, 1853ko agorrilaren 25a – Hazparne, 1911ko urriaren 24a) Hazparneko misiolaria zen, 1895etik. *Hazparneko kalbarioa eta Kantika eskuarak bere aireekin* kantika bilduma osatu zuen, 1892an. Lehengo Larresoron aritu zen irakasle, eta gero bikario Senperen eta Donibane Lohizunen. Ez da argi *Eskualdunan* zenbat parte hartu zuen; haren heriotzari buruzko artikulua araberara, atxikimendu handia zeukan aldizkariarekiko, eta gomendioak ematen zituen.

4.7. Sostengatzaileak

Eskualdunaren lagunen zerrenda osatzen zuten, halaber, itxura guztien araberara zerbait gisako laguntza materiala edo ekonomikoa ematen zutenek, baina ez bide zutenek idazten. Hori ondoriozta liteke, gutxienez, haiei buruz idatzi zirenetatik.

Charles Harispe (Baigorri, 1817ko uztailaren 15a – Lekunberri, 1896ko otsailaren 11) diputatu izan zen 1876tik 1889ra. Urte hartan ez zen berriz aurkeztu eta haren kargua Louis Etcheverryk hartu zuen. Harispe mariskalaren iloba zen. Merkatari lanetan ibili zen, Kuban, eta aberastu ondoan itzuli.

Jean-Pierre Jean-Baptiste Eugène d'Etchandy (Onizegaine, 1846ko agorrilaren 1a – Atharratze, 1896ko irailaren 17a) Atharratzeko notarioa zen. Soldadu ibili zen 1870eko gerran, eta politikan ere aritu zen, nahiz eta haulteskundeak galdu, 1892an. *Eskualdunaren* araberara, hizlari biziki trebea zen.

Jules d'Apat (Duzunaritze, 1823ko ekainaren 26a – 1890eko urtarrilaren 6a) Apat jauregiko semea zen. Frantziako itsas-armadan sartu zen, eta Kri-

meako gerran eta Frantziaren eta Prusiaren arteko 1870eko gerran parte hartu zuen, koronel gisa. Bere herriko auzapez eta Garaziko sindiko izan zen.

Albert Goyeneche (Donibane Lohizune, 1847ko martxoaren 5a – Donibane Lohizune, 1900eko urtarrilaren 18a), ofizioz medikua, politikak egin zuen ezagun, 1888tik hil arte Donibane Lohizuneko auzapez kargua izan baitzuen, nahiz eta Frantziako Gobernuak bi aldiz kargugabetu. 1870eko gerlan parte hartu zuen, Alemanian preso egon zen eta handik ihes egin zuen. Donibane Lohizunen euskal besta antolatu zuen 1892an, 1894an eta 1897an, eta “Zazpiak bat” aldarrikatu, ozen. Hiru liburu idatzi zituen, euskaraz.

Xehetasun gehiago: Kepa Altonaga (2008).

Salvat Saint-Germain (Mugerre – 1895eko urtarrilaren 6a) Mugerreko notarioa zen 1860tik, eta hango auzapez izan zen 1866tik hil arte. Erregeza-lea zen, eta errepublikaren aurkari sutsua.

Bertrand Amestoy (Beskoitze, 1827ko agorrilaren 11 – Urketa, 1896ko otsailaren 22a) medikua zen, eta Urketako auzapez izan zen hainbat aldiz, eta Bastidako kantonamenduko kontseilari nagusia 1884tik 1892ra.

Alphonse Dutey (Peru, 1845 – Baiona, 1891ko agorrilaren 17a) Lekunberrira joan zen haur denboran. Garaziko kantonamenduko kontseilari nagusi izan zen 1873tik 1891ra.

Michel D’Arcangues (Saint-Samson-sur-Ranc, 1889ko uztailearen 27a – Milafranga, 1980ko maiatzaren 11) *Eskualdunako* administrazio kontseiluko kidea zen. Nicolas D’Arcangues astekariko zuzendari izandakoaren semea zen.

Hyppolyte Mathieu (Hazparne, 1889ko abenduaren 10a) medikua zen, eta *Eskualdunako* administrazio kontseiluko kidea. Clément Mathieu Baionako apezpikuaren anaia zen.

4.8. Zehaztu gabe

Astekarian parte hartu zutenen zerrenda luze horretako beste izen andana bat ezin izan dugu sailkatu, ez baita argi zein izan zen haien funtzioa: idazten zuten, ala laguntza materiala edo ekonomikoa ematen zuten. Azpi-

marratu behar da artikulua asko ez zela izenpetu, eta, beraz, datorren zerrenda horretako andana baten ekarpena bide zela tarteka idaztea.

Jean Oihenart (Sohüta, 1862ko ekainaren 24a – 1932ko uztaila) Maulen hasi zen apaiz-eskolan ikasten. Donibane Garaziko erretore, Mauleko bikario eta Gotaineko erretore izan zen hurrenez hurren. Saint Pierre eta Miquelonera joan zen geroago, eta han eliza eraiki zuen. Muskildin egin zituen apaiz gisa azken urteak.

Janbattitt Etcheberry (Donaixti-Ibarre, 1806ko abenduaren 2a – Uztaritze, 1898ko urriaren 6a) Uztaritzeko serorategiko omonier egon zen 1843tik aitzina. *Eskualdun laborarien adiskidea* euskarazko lehenbiziko almanaka sortu zuen, 1848an, eta hil arte almanakaren 49 zenbaki atera zituen. Bertsoak eta liburuak ere idatzi zituen, besteak beste *Testament zaharreko eta berrico istorioa* eta *Miguel Garicoitz aphezaren bizitza*, bere lehengusuaz.

Jean Duvoisin (Ainhoa, 1810eko maiatzaren 17a – Ziburu, 1891ko urtarrilaren 30a) bi urte zituenean joan zen Ezpeletara bizitzera. Aita hil zenean, 1830ean, hark bezala Ezpeletako mugazain lanak hartu zituen. Geroa aduanako kapitain kargura igo zen. Euskaltzalea eta literaturazalea zen; Louis-Lucien Bonaparte hizkuntzalariaren lagun egin zen, eta baita Anton Abadiarena ere, eta honen bidez, Lore Jokoetako epaimahaikide izan zen. Biblia osoa itzuli zuen. 1840tik hainbat aldizkaritan idatzi zuen. Haatik, *Eskualdunako parte-hartzaileen zerrendan* agertzen bada ere, *Eskualduna* sortu zenerako zahartua zen. Haren hainbat testu agertu zen aldizkarian, baina *Revue des Basses-Pyrénées et des Landes* aldizkarian argitaratuak zituen testuak ziren.

Xehetasun gehiago: besteak beste, Bidegileak bilduma (Touyarou Phagaburu 2010).

Auguste Fourcade Baionako idazlea zen. *Gure Herria* eta *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres et Arts de Bayonne* aldizkarietan idazten zuen. Bereziki *Contes du Labourd* eta *La nuit étoilée* idazteagatik zen ezaguna.

Léon Hiriart (1829 – Kanbo, 1915eko irailaren 25a) Baionako liburute-giko artxiboaren arduraduna eta idazlea zen, eta Euskaltzaleen Biltzarreko kidea. Frantziako Iraultzak Euskal Herrian izan zuen eragina ikertu zuen.

Boluntario gisa joan zen Krimeako gerrara, 1853an. 1870eko gerran ere parte hartu zuen.

Amédée de Laborde-Nogués (Baiona, 1823ko apirilaren 26a – 1910eko otsailaren 23a) abokatua zen, eta Gaston de Laborde-Noguezen aita. Uztaritzeko auzapez izan zen, baita kontseilari nagusi eta diputatu ere. Azken kargu hau lau urtez baizik ez zuen bete, 1885etik 1889ra.

Hyppolyte Ritou (Hazparne, 1866ko apirilaren 22a) notarioa eta politikaria zen. Hazparneko kontseilari nagusi bihurtu zen 1895ean.

Cabillon (Baigorri) nekez ziurta daiteke nor zen.

Alexandre Mendiboure (Sara, 1858ko ekainaren 10a) medikua zen, eta Baigorri iragan zituen urte gehienak. Baigorriko kontseilari nagusi kargua izan zuen 1892tik 1898ra, Charles Minjonneten ondoan.

Augustin Etcheverry (Sara, 1849ko martxoaren 21a – Sara, 1890eko otsailaren 4a) zapataria zen ofizioz, baina olerkari gisa izan zen ezaguna, Anton Abadiak antolatu kopla lehiaketetan hainbat aldiz parte hartu eta 1869an lehen saria irabazi baitzuen.

Emile Debibié (Donibane Lohizune, 1860ko agorrilaren 9a – 1919ko otsailaren 23a) Donibane Lohizuneko auzapez-orde izan zen Albert Goienetxeren garaian; ofizioz saleroslea zen. Euskaltzaleen Biltzarreko kidea zen. Kantuz ere aritzen zen.

Gustave Diriar (1832ko irailaren 21a – Donapaleu, 1901eko urtarrilaren 12a) Donapaleuko notarioa zen. Euskaltzaleen Biltzarreko diruzain izan zen, baita ere Irisarriko eta Donapaleuko auzapez eta Kontseilu Nagusiko kide.

Michel Gombault (Donibane Garazi, 1864ko azaroaren 4a – 1956ko urtarrilaren 5a) herri frankotan ibili zen bikario gisa, hala nola Larrañen, Alduden, Maulen edota Donazaharren. Lekunberriko erretore izan zen eta 1917tik landa Donazaharrekoa. Jakintza handiko pertsona gisa aurkeztu zuten hil zenean. Katixima euskaraz idatzi zuen, ez bazuen inprimatu ere.

Sauveur Etchegaray (Hazparne, 1879ko apirilaren 20a – Hazparne, 1955eko martxoaren 23a) edo Salvat Getarian, Hendaian eta Saran izan

zen bikario eta Beskoitzeko eta Donaixtiko erretore, besteak beste. Saran Blaise Adéma izan zuen apez nagusi gisa, eta handik izan zuen lotura *Eskualduna* astekariarekin. Eskualzaleen Biltzarreko kide izan zen.

François Bidegaray (Donibane Garazi, 1877ko urtarrilaren 12a) Hazparnen, Maulen eta, bereziki, Jatsun (Garazi) ibili zen apez 1907tik 1924ra.

Pierre Harispe (Donibane Lohizune, 1854ko apirilaren 6a – Paris, 1929ko azaroaren 5a) apez egin zen, baina gerora apezgoa utzi zuen. Filosofo, soziologo eta olerkari gisa ezagun egin zen, baina baita kazetari gisa ere. Hainbat liburu idatzi zuen, besteak beste *Ainhoa* eleberria eta *Perkain* antzerkia. Belgikako *Le Devoir* egunkariaren sortzaileetako bat izan zen.

Martin Landerretxe (Duzunaritze, 1842ko uztailaren 26a – Ezpeleta, 1930eko urtarrilaren 29a) apaiz, idazle eta Eskualtzaleen Biltzarraren sortzaileetarikoa zen. Euskaltzaindiko Lapurdiko ordezkaria izan zen, 1920tik landa. Oragarreko eta Aiziritzeko erretore izan zen.

Georges Lacombe (Ortheze, 1879ko urtarrilaren 31 – Paris, 1947ko uztailaren 13a) idazle, hizkuntzalari eta Eskualtzaleen Biltzarreko sortzaile eta buru izan zen, baita Eusko Ikaskuntzako, Baionako Euskal Erakustokiko eta beste hainbat erakundetako kide ere. Euskaltzain ere izan zen. *Gure Herria* aldizkarian idazten zuen.

Dominique Mocoçain (Ezpeleta, 1859ko urriaren 5a – Mugerre, 1914ko urtarrilaren 20a) Aldudeko eta Baigorriko bikario izan zen eta gero Game-re-Zihigako, Irulegiko eta Mugerreko erretore.

Jean Donetx (Uztaritze, 1884ko azaroaren 7a) Zerbitzari eta Oxobiren laguna zen. Arnegiko erretorea izan zen. Jean Barbier erretorearen alboan Senpereko bikario izan ondoan, erretore izendatu zutenean, 1926an, jende andana bat bildu zen Arnegin, besteak beste Blaise Adema eta Jean Ibarnegaray. Jean-Baptiste izena agertzen da hainbat dokumentutan, baina Jean-Baptiste Donetx Lehen Mundu Gerran hil zen. Hura anaia zen, eta hartaz gain beste anaia bat ere hil zen. Arnegiko erretorea, aldiz, Jean zen; hark ere gerla egin zuen. Bigarren Mundu Gerran, aldiz, haur juduak lagundu zituen mendiz beste aldera pasatzen.

Jean Athor (Landibarre, 1883ko ekainaren 5a – 1975) Heletako erretore izan zen.

Leon Esperne (Hazparne, 1900eko otsailaren 28a – Baiona, 1980ko apirilaren 13a) Baionako San Andres elizako bikario izan zen lehenik, eta Bokaleko erretore gero, Miarritzen geroago, eta kalonje ere bai.

Jean-Baptiste Lompageu (Landibarre, 1894ko maiatzaren 8a) Ahatsako erretore izan zen. Jean Ibarnégarayren auzian deklaratu zuen, azken hau Vichyko gobernuko kide izateagatik epaitu zutenean.

Jean Lissar (Rosario, Argentina, 1871ko otsailaren 6a – Hazparne, 1943ko urriaren 3a) politikari gisa egin zen ezagun, Hazparneko auzapez eta kontseilari nagusi, diputatu eta senatari izan baitzen. Haur denboran joan zen Euskal Herrira. Larresoroko ikastetxean ikasi zuen, eta geroago medikuntza ikasi zuen Parisen. Pilotari ere izan zen.

Seber Altube (Arrasate, 1879ko azaroaren 8a – Gernika, 1963ko agorriaren 27a) euskaltzain, idazle eta musikaria zen. Ez zen *Eskualdumako* kidea. Gutun bat idatzi zuen *Eskualdunan*, bere alde idatzitako artikulua bategatik eskertzeko.

Jean-Pierre Picochet (Barkoxe, 1899ko urriaren 17a – Barkoxe, 1981eko urriaren 6a) apezka zen. Eskualtzaleen Biltzarreko ipuin lehiaketa bat irabazi zuen 1926an. Urte berean Miarritzeko bikario bihurtu zen.

Martin Saldumbide (Donazaharre, 1880ko urtarrilaren 31) Hiriburuko erretore izan zen, eta hori baino lehen Lasako eta Hazparneko bikario. Antzerkiak idatzi zituen.

Jean Mailluquet Hazparnen sortu zen, eta han apeztu, 1930ean. Haren aita Gabriel Eskualtzaleen Biltzarreko kidea zen.

Philippe Aranart (Baigorri, 1901eko irailaren 9a – Maule, 1981eko uztailearen 13a) Piarres Lafitteren hurbileko idazle eta hizkuntzalari izan zen. Uztaritzeko apez-eskolako irakasle bihurtu zenean, bien artean Piarres Lhande lagundu zuten haren hiztegegintzan. Baionako ikastetxeko omonier izan zen Uztaritzetik landa, eta gero erretore ardurak izan zituen Hendaian, Hazparnen eta Maulen. Euskaltzain urgazle izan zen, 1930etik aitzina.

Clément Armagnague (Ainharbe, 1870eko agorrilaren 12a – Maule, 1824ko martxoaren 5a) Sarrikotapeko erretore izan zen. 1909an Eskualtzaleen Biltzarrean sartu zen.

Jean-Baptiste Daranatz (Ezpeleta, 1870eko apirilaren 26a – Ezpeleta, 1945eko abenduaren 29a) 1889an egin zen apez eta 1899an Baionako apezpikuaren idazkari. Liburu gehienak frantsesez idatzi zituen, ikerkuntzan oinarriturik, nagusiki. Baiona eta Baionako elizbarrutia izan zituen ikerketa ardatz nagusi. Euskaltzain urgazle izan zen, Euskaltzaindiaren hastapenetik.

G. Berho. Xehetasun gutxi jakin ahal izan dugu Lafittek aipatzen duen G. Berho-ri buruz. Lafittek argitu zuen apaiza zela, baina ez bertzerik. Garai haietan Berho deitura zuten bi apaiz zeuden Ipar Euskal Herrian. Haietarik bat zen Bertrand Berho, 1827ko maiatzaren 10ean Irisarrin sortu zena, eta Iholdin hil 1904ko apirilaren 14an. *Eskualdunak* artikulua luzea egin zuen Bertrand Berhoren heriotzaz 1904ko apirilaren 22an, aipatu gabe astekarian parte hartu zuen ala ez. Bigarrena makearra zen, eta Hazparneko misionetegian ibilia, 1846tik hara.

5. Taldearen argazkia

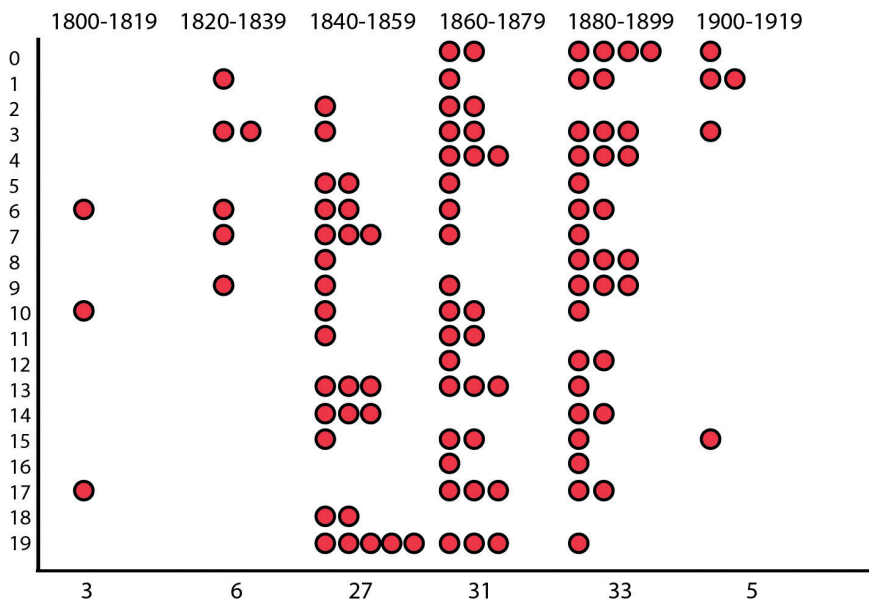
5.1. Belaunaldiak

Grafiko batean bildu ditugu *Eskualdunan* parte hartu zuten eta zerrendatu ditugun pertsona guztiak. Grafikoa bost zutabetan jarri dugu, sailkapen kronologikoa egiteko, belaunaldien arabera. Zutabe bakoitzak hogeituro urteko epea hartzen du, eta lerro bakoitzak urte batekoa.

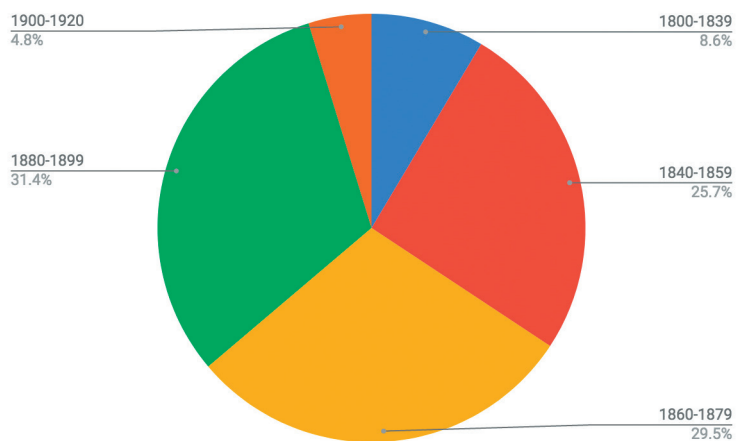
Ageri da parte-hartzaile gehienak XIX. mendeko bigarren erdian sortu zirela, eta zehazki laugarren laurdenean. Garaien arabera, horrela banatzen dira *Eskualdunako* belaunaldiak:

Hots, parte-hartzaile gehienak (% 60,9) 1860tik 1900era bitartean sortutako pertsonak ziren. Aldiz, 1900etik landa sortutakoak bakar batzuk baizik ez ziren. Horrek erran nahi du, orain arte agertu diren parte-hartzaileen zerrenden arabera, nahiz eta astekaria 1945era arte argitaratu zen, ez zuela lortu XX. mendeko belaunaldi berrien parte-hartzerik.

Grafikoa 1. Eskualdunako kideak, sortu ziren urteen arabera

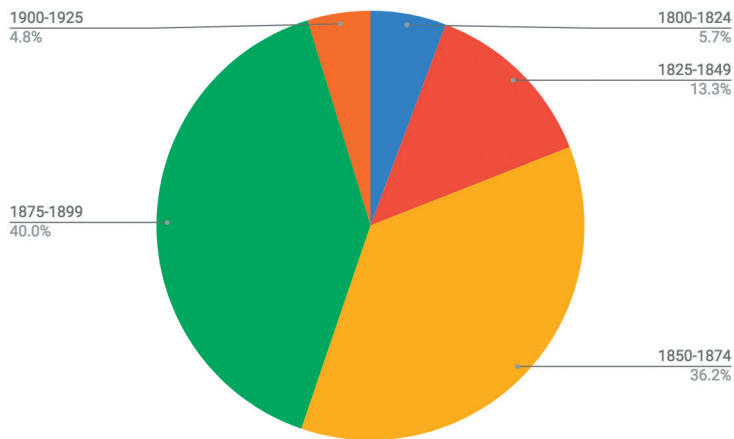
Grafikoa 2. Eskualdunako kideak, sortu ziren urte tarteen arabera

Goiko grafikoan hogeituroko tartek hartu ditugu, belaunaldi multzoak ikusteko. Alabaina, Manex Hiriart-Urrutiren belaunaldia ez da Jean Elizalderen edo Jean Saint-Pierrerena. Goiko taulan ageri da bakoitza zein belaunalditan dagoen. Hiriart-Urrutiren belaunaldikoak (1840-1859) 27 ziren, eta Elizalde, Saint-Pierre, Etxepare eta hauenak (1880-1899) 33. Hots, gehiago ziren azken hauek. Haatik, hogeituroko multzokatze hori zenbaki borobilekin egin ordez, urte bat gorabeherako aldaketa egin bageneza, eta Hiriart-Urruti bere ondoko belaunaldian jarriko bagenu, ikus genezake 1859tik 1880ra bitartekoak 40 lagun zirela. Hots, ehun urteko tarte horretan (bazterrean utziz XX. mendeko sei lagunak), *Eskualdunako* kideen % 40 hogeituroko adin tartekoak ziren.

Goiko grafikoaren antzeko beste bat egin dugu, oraingoan mende laurdenka sailkatuta:

Grafikoa 3. *Eskualdunako* kideak, sortu ziren urte tarteen arabera (mende laurdenka)

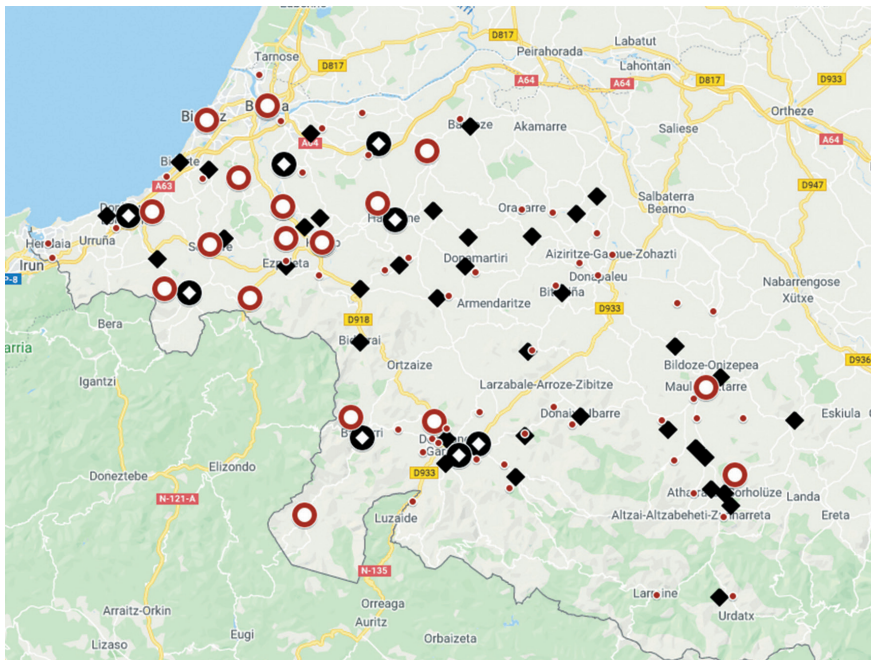

Garbi ageri da *Eskualdunako* kideen hiru laurdenak 1850etik 1900era bitartean sortu zirela.

5.2. Sorterria edo herri nagusia

Eskualdunako parte-hartzaileak sailkatu ditugu, halaber, beren sorterriaren eta bizilekuaren edo laneko lekuaren arabera. 22 laguneren sorterriak ez ditugu zehaztu ahal izan. Lantokiari edo bizitokiari dagokienez, aldiz, pertsona batek bat baino gehiago izan ditzake. Apaizak, bereziki, hainbat lekutan egon ziren beren bizian gandi. Ipar Euskal Herriko mapa bat egin dugu, ikusteko sorterriaren eta bizilekuaren artean, lurraldearen zein eremutan zabalzen zen *Eskualdunaren* sarea.

Grafikoa 4. *Eskualdunako* kideen sorlekuak (urdinez) eta laneko lekuak (gorritz)

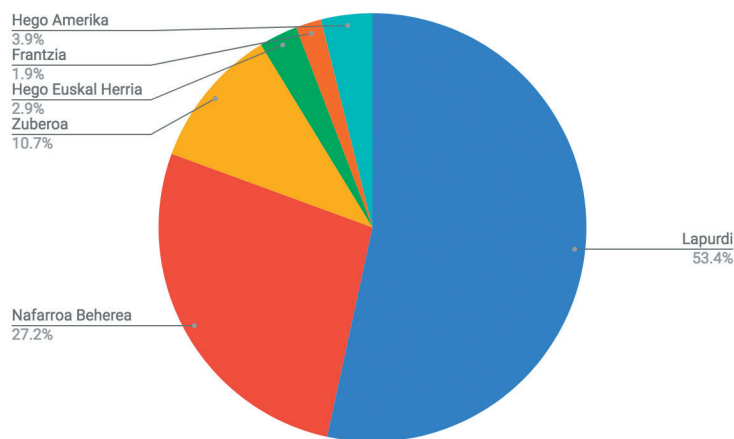

Ipar Euskal Herriko 51 herri agertu dira sorlekuen zerrendan. Gehitu behar lirateke Amerikan sortu baina haur denboran Euskal Herrira jinda-

koak. Hazparnen sortu ziren hamar laguntzaile, zazpi sortu ziren Baionan, eta launa sortu ziren Donibane Lohizunen, Baigorri eta Kanbon.

Erdia baino pixka bat gehiago dira lapurtarrak, eta laurdena baino gehixeago Nafarroa Beherekoak.

Grafikoa 5. Eskualdunako kideen sorlekuak, herrialdeen arabera

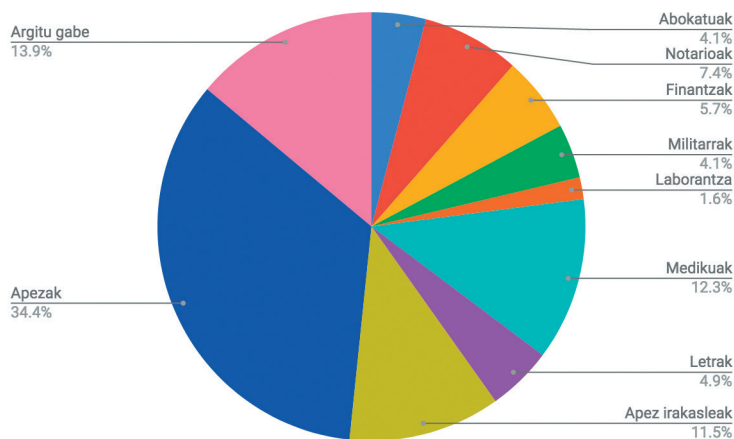
Bizilekuari edo laneko lekuari dagokionez, aldiz, 67 herri zerrendatu ditugu. Sorterrien eta laneko lekuen artean, Ipar Euskal Herriko 84 herri daude ordezkaturik, hau da, Ipar Euskal Herriko 158 udalerrien % 53. Lapurdiko herrien % 78 dira ordezkaturik, Zuberoako herrien % 47,6 eta Nafarroa Behereko herrien % 42,7. Laneko eta bizitzeko lekuari dagokionez gehien agertzen diren herriak dira: Baigorri, Baiona, Donibane Lohizune, Hazparne, Larresoro, Maule, Senpere eta Uztaritze.

5.3. Ofizioak

Laguntzaile gehienek ofizioak zein ziren argitu ahal izan dugu, eta ofizioa ere sailkatu nahi izan ditugu ondoko zerrendan, aldizkariaren erredakzioaren argazki zehatzagoa lortzeko. *Eskualdunako* laguntzaileen zati handi

bat, ia erdia, apezak (apez-irakasleak barne) zen; horien ondotik gehien ager-
zen zen ofizioa medikuntzari lotua zen, hamabost baitziren medikuak. No-
tarioak bederatzi ziren, eta abokatuak bost. Ekonomiari eta finantzari lotu-
tako beste ofizioetako zenbait laguntzaile ere bazeuden, hala nola bankari
bat, kontulari bat, aseguru-etxeetako bi nagusi, bi merkatari eta baita ere
zapatari bat eta laborari bat. Laborantza-ingeniari bat ere bazegoen. Horiez
gain lau militar eta mugazain bat ere bazeuden.

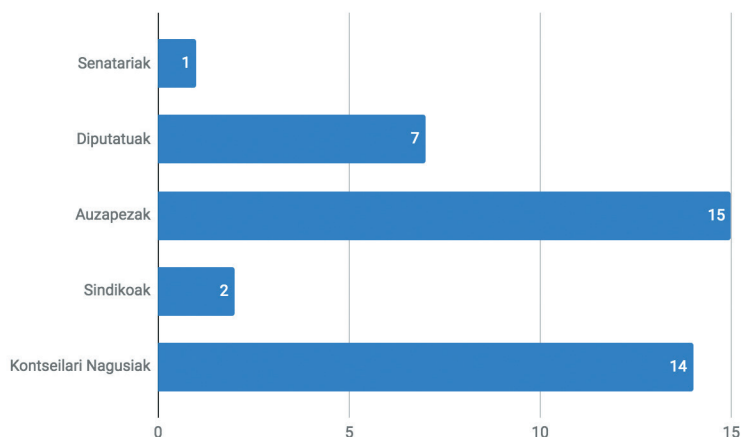
Grafikoa 6. Eskualdunako kideen ofizioak

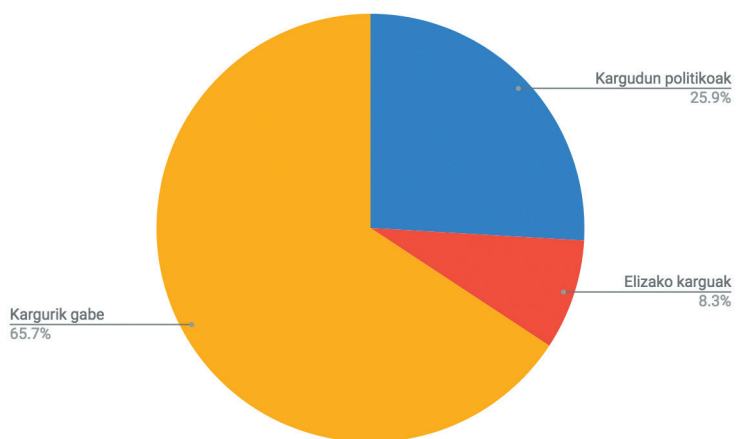
Proporzionaliki, beraz, parte-hartzaileen % 45,9 ziren apezak. Apezen ar-
tean, bederatzi izan ziren kalonje kargua izan zutenak, beste batek apezpiku
kargua izan zuen. *Eskualdunan* ibilitako zortzi apez Larresoroko apez-eskolan
aritu ziren irakasle lanetan, eta beste lau Baionako eta Uztaritzeko apez-esko-
letan. Beste zazpi apez-irakasle izan ziren, Hazparden eta beste zenbait tokitan.

5.4. Kargu politikoak

Laguntzaileen eta parte-hartzaileen argazkia osatzeko, zerrendatu ditugu
nolabaiteko kargua zuten pertsonak, eta zenbatu nahi izan dugu zein zen
kargudunen pisua erredakzioan.

Grafikoa 7. Kargu politikoren bat zuten kideak

Eskualdunako laguntzaileen artean, bi heren kargu politiko edo erlijiosorik gabeak ziren. Laurdenak zeukan kargu politiko bat, eta % 8,3k elizako kargu bat, hala nola kalonje kargua, eta horietako bat apezpiku kargura ere heldu zen.

Grafikoa 8. *Eskualdunako* kideen karguak

Kargu politikoak zituzten askoren parte-hartzea, haatik, ez da beti handia izan, edo ez zuten zehaztu zein zen haien inplikazioa. Litekeena da horietako anitz laguntzaile moral soil izatea edo biltzar nagusi batzuetara agertzea.

5.5. Euskaltzainak

Eskualdunako hainbat parte-hartzaile euskaltzain izan ziren. Zehazki, hamar izan ziren euskaltzain oso eta beste hamabi euskaltzain urgazle. *Eskualduna* astekaria desagertu artean gutxienez hogeitaz zituzten Ipar Euskal Herriko euskaltzainen artean bost euskaltzain baizik ez ziren *Eskualdunako* parte-hartzaileen zerrendetan agertzen ez zirenak. Hots, Ipar Euskal Herriko euskaltzain gehienak *Eskualdunako* kide edo laguntzaileak ziren.

6. Ondorioak

Eskualdunako arduradun, idazle eta laguntzaileen zerrendak baldin baizeuden ere, abizen zerrendaz haragoko datu gutxi zegoen. Ikerketa honetan, zerrenda horietako ia guztiak xeheki identifikatu ditugu. Oinarrizko xehe-tasun biografikoak eman ditugu.

Batetik, astekariak Ipar Euskal Herriko herri gehienetan eta eskualde guztietan zeuzkan erroak, laguntzaileen bidez. Bereziki apezki esker izan zen hori, baina baita ere hainbat politikari, mediku edo notarioen bidez ere. Argi dena da, garai hartako arduradun anitzen parte-hartze zuzena ez bazen, hurbileko sostengua bederen bazuela astekariak. Aski ulergarri da, beraz, zergatik zeuzkan 7.000 erosle baino gehiago astero.

Bestetik, astekaria, bereziki XIX. mendearen hirugarren laurdenean sortu ziren pertsonen osatu zuten. XX. mendean sortutakorik ia ez zegoen, beraz, ez zen belaunaldi berritzerik gertatu. 1944an itxi izan ez balute ere bere baitarik eroriko ote zen, berritze horren faltaz? Gazteagoek, beste gisan ere, beste aldizkari bat sortuko ote zuten, *Eskualdunan* sartu ordez?

Bibliografia

ALTONAGA, K. (2006). *Etchepare Aldudeko medikua*. Bilbo: Euskaltzaindia; EHU/UPV.

——— (2008). «Albert Goienetxe (1847-1900) politikari euskaltzale ia ezezagunaren berri laburra». *Uztaro*, 66: 43-73.

ALTZIBAR, X. (2004). «Sarrera», in X. Altzibar (ed.), *Ni kazeta-egilea naiz. Artikulu, berri, istorio*. Bilbo: Labayru Ikastegia; Bilbao Bizkaia Kutxa Fundazioa.

ANAI INNOCENTIUS ELIZANBURUREN MENDEURRENA (1995). *Euskera* 40, 711-776.

ARBELBIDE, X. (1997). *Piarres Lafitte (1901-1983)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

——— (1998). *Manex Hiriart Urruti*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

ARRIGAIN, I. (2004). *Jean Etchepare (1877-1935)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

BIDEGAIN, E. (2012). *Lehen Mundu Gerra 'Eskualduna' astekarian* [Doktorego tesia. Zuz. Charles Videgain, Josu Chueca, Bordeaux 3; EHU], <http://www.theses.fr/2012BOR30018>.

BILBAO, I. (2013). *Jean Ybarnegaray*. Donostia: Elkar.

CAMINO, I. (1994). «Hitzaurrea», in I. Camino (ed.), *Gontzetarik jalgiaziak*. Donostia: Euskal Editoreen Elkarte.

CASENAVE, J. (2002). *De l'article de presse à l'essai littéraire: Buruchkak (1910) de Jean Etchepare*. Universidad Nacional de Educación a Distancia.

CONGRÈS BASQUE (ESKUAL-ZALEEN BILTZARRA) (1995). *Tenu dans la ville d'Irun le 29 septembre 1904 sous la présidence de Don Arturo Campion, ancien député de la Navarre*. A. Lamaignère.

COYOS, J.-B. (2013). *Zubererazko istorio, alegia eta ipuin irri-egingarri: Gure Herria aldizkariaren idazleak (1924-1939)*. Euskaltzaindia.

CHARRITON, P. (1988). *Jean Etchepare mirikuaren idazlanak. III. Kazetaritza (A) (1903-1915)*. Donostia: Elkar.

——— (1992). *Jean Etchepare mirikuaren idazlanak. IV. Kazetaritza (B) (1916-1935)*. Donostia: Elkar.

DARANATZ, J.-B. (1920). «Avant-propos», in J. Ithurri, *Napoleon-Bonaparten: Pastoral* (5-9). A. Foltzer, <http://82.116.160.16:8080//handle/10690/2220>.

——— (1924). *L'Église de Bayonne*. Baiona: Lasserre.

DIAZ NOCI, J. (1994). *Euskarazko aldizkari, egutegi eta almanaken errolda (1834-1959)*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.

——— (1995). *Euskal prentsaren sorrera eta garapena, 1834-1939*.

DUHAU, H. (2009). *Jean Barbier (1875-1931)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

ELISSALDE, J. (1995). *LVI.a gerlan*, ed. Patri Urkizu. Alberdania.

EUSKALTZAINDIA (2009). Euskaltzaindiak gaur betetzen ditu 90 urte, <https://www.euskaltzaindia.eus/fr/3124-euskaltzaindiak-gaur-betetzen-ditu-90-urte>.

EUSKALZALEEN-BILZARRA (1913). *1912garreneko Bil-Aldia egina 28ean Jaun Georges Lacombe buru-lehen*. Honoré Champion.

HERNÁNDEZ, A. (2001). «Eskualduna eta Piarres Lafitte», in *Lapurdum. Euskal ikerketen aldizkaria | Revue d'études basques | Revista de estudios vascos | Basque studies review* 6: 195-203, <https://doi.org/10.4000/lapurdum.1202>.

INTXAUSTI, J. (1972). «Hitzaurrea», in J. Hiriart-Urruty, *Zezenak Errepublikan*. Donostia: Jakin.

IRIGARAI, J.A. (2004). *Fermin Irigarai 'Larreko' (1869-1949)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

ITZAINA, M. (2008). *Louis Dassance (1888-1976)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

LAFITTE, P. (1930). *Julien Heguy apheza*. Baiona: La Presse.

——— (1971a). «Sarrera», in P. Lafitte (ed.), *Jean Hiriart-Urruty. Mintzaira, aurpegia: Gizon!*. Donostia: Jakin.

——— (1971b). «Eskual astekariaren ixtorioa», *Gure Herria Almanaka*, 32.

SAINT-PIERRE «ANXUBERRO», J. (1998). *14eko Gerla Handia*, ed. Piarres Xarriton. Donostia: Euskal Editoreen Elkarte.

STATUTS DE LA SOCIÉTÉ ANONYME "ESKUALDUNA" (1917). A. Foltzer.

TOUYAROU PHAGABURU, E. (2010). *Jean-Pierre Duvoisin (1810-1891)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

XARRITON, P. (1987). «Eskualduna-ren mendeurrena Baionan», in *Euskera* 32 (2): 245-252.

——— (1990). *Jules Moulier Oxobi*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.

——— (1999). *Piarres Larzabal (1915-1988)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.

——— (2003). *Jean Saint-Pierre «Anxuberro» (1884-1951)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.

Arabako Zalla ibai-izenak nozitu duen itxuragabetze-prozesua

Proceso de deformación del nombre del río alavés Zalla

Processus de déformation du nom du cours d'eau
alavais Zalla

The river name Zalla in Araba has undergone a process
of distortion

GONZÁLEZ DE VIÑASPRE, Roberto
Euskaltzaindiaren Onomastika batzordearen burua

Noiz jaso: 2021-01-27

Noiz onartua: 2021-03-09

Euskera. 2020, 65, 2. 401-443. Bilbo
ISSN 0210-1564

Arabako Zalla ibaiaren izenak etengabeko itxuragabetze-prozesua nozitu du XX. mendean barrena. *Zalla* izena XVI. gizaldiaz geroztik erruz dago izkribu historikoetan, eta ahoz ere horrela iritsi da gaur arte. Hala ere, XX. mendearen hasieran *Zaya* agertu zen, yeismoaren eraginez. Sasoi hartan gertakari hori Arabaz kanpoko bazen ere, idazkera berria pixkanaka hedatu zen agiri administratiboetan. Ondoren *Zayas* sortu zen eta, azkenik, *Zaia* ustezko euskal grafia okerra. Itxuragabetze horien nondik norakoak aztertzen dira lan honetan eta *Zalla* izenaren egokitasuna berresten da.

Gako-hitzak: Zalla ibaia, dokumentazio historikoa, yeismoa, izendapen administratiboa, itxuragabetze toponimikoa.

El nombre del río alavés Zalla ha sufrido durante el siglo XX un progresivo proceso de deformación. El nombre *Zalla* figura profusamente en los textos históricos desde el siglo XVI, y así ha pervivido oralmente hasta la actualidad. Sin embargo, a comienzos del siglo XX apareció la variante *Zaya*, por influencia del yeísmo. A pesar de que entonces era un fenómeno externo a Álava, la nueva grafía fue extendiéndose poco a poco en los documentos administrativos. Después surgió *Zayas* y, finalmente, la errónea grafía supuestamente vasca *Zaia*. En este trabajo se estudian los pormenores de esas deformaciones y se concluye la idoneidad del nombre *Zalla*.

Palabras clave: río Zalla, documentación histórica, yeísmo, denominación administrativa, deformación toponímica.

Le nom du cours d'eau alavais Zalla au connu au cours du XXe siècle un processus progressif de déformation. Le nom *Zalla* figure à de très nombreuses reprises dans les textes historiques depuis le XVIe siècle. Ce nom a survécu ainsi oralement jusqu'à aujourd'hui. Pourtant, au début du XXe siècle, est apparue la variante *Zaya*, sous l'influence du yeïsme. Bien que cela ait été alors un phénomène externe à l'Alava, la nouvelle graphie s'est étendue peu à peu dans les documents administratifs. Puis est apparu *Zayas* et enfin la graphie erronée et supposément basque *Zaia*. Ce travail étudie les détails de ces déformations et tire la conclusion que la graphie qui convient est *Zalla*.

Mots-clés : cours d'eau Zalla, documentation historique, yeïsme, nom administratif, déformation toponymique.

The name of the river Zalla in Araba underwent a continuous process of distortion during the 20th century. The name *Zalla* has been recorded in historical writings for centuries, and it is still used orally to this day. However, *Zaya* was recorded in the early twentieth century under the influence of excessive use of the letter -y. Although that phenomenon was taking place outside Araba at the time, the new spelling gradually made its way into administrative

documents. Later *Zayas* appeared, and finally *Zaia* was incorrectly believed to be the Basque spelling. The details of these distortions are examined in this work, and the appropriateness of the spelling *Zalla* is confirmed.

Keywords: Zalla River, historical documentation, excessive use of the letter Y, administrative designation, toponymic distortion.

1. Atarikoa eta ibaiaren kokapen geografikoa

Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzaren Euskara Sustatzeko Zuzendaritzak Arabako Zalla ibaiaren izen egokiaz galdetu dio Euskaltzaindiko Onomastika batzordeari. Euskal Autonomia Erkidegoko Izendegi Geografiko Ofizialean *Zalla* izen arautuarekin ageri da, baita *GeoEuskadi* bisorean ere. Alabaina, forma horrekin bat ez datozen zenbait aldaera (*Zaya*, *Zayas* eta *Zaia*) aspaldian hedatzen eta ugaltzen hasiak direla oharturik, Euskara Sustatzeko Zuzendaritzak irizpena eskatu dio Onomastika batzordeari, *Zalla ibaia* “izen arautu egokia den edo ez ziurtatzeko”.

Azterlan honek erantzun funtsatua eman nahi dio kontsultari. Xede horrekin, berariazko ikerketa egin da. Iturri dokumentalak arakatu dira, zaharretik garaikidera,¹ aztergaiaren bilakaera historikoa zehazteko asmoz. Ibaiaren izenak nozitu dituen itxuragabeteen nondik norakoak erakusten dira, horiek guztiak arauketan baztertzekoak direla ondorioztatzen da eta, azken buruan, *Zalla* izenaren egokitasuna berresten da.

Zalla laburrenetakoa da Zadorra ibaira isurtzen diren ur-lasterretan. 940 metroko altitudetan sortzen da, eta 28,3 kilometroko ibilbidea du Zadorrarekin bat egiten duen tokiraino (Confederación Hidrográfica del Ebro 2010).

Ibaiaren sorburua, ibilgua eta ahoa zein diren jakiteko, informazio zehatz-mehatza dakar *Diccionario Geográfico-Histórico de España* (1802), *Zalla* edo *Lendia* sarreran:

Rio de la pr[ovincia] de Álava. Se forma de 4 riachuelos que nacen en distintos parages de las faldas de la sierra de Gorbéa: el principal descende del monte de Ogueta, ramificación de aquella sierra, pasa por junto á la ermita de la Magdalena, y haciendo mover despues los molinos de Ocaranca [sic, *Ocarança* ordez] y Echaguen, cuyos términos baña por o[este] dexándole á la izquierda, llega hasta Murua, donde se une con otro que trae su origen y nace en el

¹ Pedro Uribarrena artxibozainaren lankidetzara oparota izan dut egiteko horretan. Berari zor dizkiot Eztarroa, Gereña, Mendotza eta Tresponde kontzejuen artxiboetako datuak, baita Arabako Proibintzia Artxibo Historikoan dauden protokoloetakoak ere.

monte tocornal de este lugar y del de Manurga, corriendo desde aquí por el sitio donde está la ermita de santo Tomás: incorporados los dos, discurren de n[orte] á s[ur], por términos de dicho pueblo de Murua y por los de Larrinoa que baña por e[ste] dexándole a la derecha, Gopegui por o[este] y Ondátegui por e[ste]: poco más adelante de éste se juntan con el que descendiendo de la falda de la mencionada sierra, pasa por el e[ste] de Manurga, dexándole a la derecha. Unidos en esta forma los tres ramos, se ocultan en la dehesa de Ondátegui, entrando por un grande agujero de peña viva que hay en ella, al qual llaman los naturales bocaron de Zaragoza,² y corriendo por debaxo de tierra como quarto y media de legua, vuelve á salir poco ántes de llegar á Apodaca junto al camino real de pos-

² *Bocarón de Zaragoza* lekuaz dihardu Landazurik, izenik eman gabe: “[...] despues de haber corrido algun pequeño terreno, se sepultan, y á la similitud del Guadiana vuelve uno de ellos [...]” (Landazuri 1798). Moldeko letran estreinako aldiz ageri da leku-izen hau 1802ko *Diccionario Geográfico-Histórico de España*. Izen bera du *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España* (Madoz 1845-1850). Ondoren, Gorbeia-ko uren aprobetxamenduari buruzko lan batean aipatzen da: “Bocarón de Zarragua” [sic] (Robert; González de Lopidana 1867). Gehiagotan ageri da XX. mendearen hasieran inprimaturako idatzietan: El Bocazón [sic] de Zaragoza (Becerro de Bengoa 1880 [1918]) eta El Bocarón / Bocarrón de Zaragoza (Carreras i Candi circa 1915).

Aldiz, hurrengo idatzietan *Zaracua* da nagusi, *Zaragua* aldaeraren kaltean. Halaber, *bocarón* izen generikoa alboratuta, *bocarrón* gailendu zen: “Bocarrón o torco de Zaracua” (Susaeta 1925). Horrela ere idoro daiteke: “Boquerón de Zaracua” (Apraiz 1929). XX. gizaldiaren bigarren erdian, Apodakako ikerketa etnografikoan: “Bocarrón de Zaracua” (Sáenz de Urturi 1982). Hala ere, *Zaragua* aldaera XX. mendeko azken hamarkadetan ere ageri da: “Zaragua, bocarrón donde se oculta el arroyo Lendia” (López de Guereñu 1989). Aunamendi Eusko Entziklopedian biak erabiltzen dira, “Bocarrón de Zaragoza” (<http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/zaragua-bocarron-de/ar-146169/>) nahiz “Torco de Zarakua” (<http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/ondategi/ar-110610/>). Ohargarria da Ondategiko herritarren gaurdainoko ahozko aldaera *Zarakua* dela (González Salazar 1996). Erabilera horrek zuzeneko lotura du dokumentaturiko lekukotasun zaharrenarekin: “Zaracua, 1792, labrantío de Ondátegui” (López de Guereñu 1989). Euskal Autonomia Erkidegoko Izendegi Geografiko Ofizialak *Zarakua* du toponimo lehenetsi gisa, eta *GeoEuskadin* ere ageri da. Uste izatekoa da jatorrizkoa *Zarakua* dela, eta *Zaragua* erak idatzizko erregistroan dukeela sorburua, zehazki *Diccionario Geográfico-Histórico de España* (1802).

Espainiako Errege Akademiaren hiztegian *boquerón* da arauzko hitza: “boquete o abertura de gran tamaño”. Arabako toponimian *boquerón* zein *bocarón* daude. Berroztegi-tako haitzuloak dira: “Los Bocarones” eta “Los Boquerones” (López de Guereñu 1989).

tas. Aquí recibe nuevos caudales, incorporándosele el que corriendo de n[orte] á s[ur] con alguna inclinación á e[ste] baña por o[este] los términos de Olano, dexándole á la izquierda, Zaitegui y Letona por e[ste] y á la derecha, pasa por medio de Foronda, por Antezana y Estarota [sic, Estarrona orde] á la izquierda, y poco mas delante de esta villa enfrente de Margarita desemboca en el Zadorra (Academia de la Historia 1802).

2. Ibaia izendatzeko aldaeren lekukotasunak

Jakina da ibai gutxi batzuek –nagusiek baino ez– izan ohi dutela antzinatik izen berezi bakarra beren bide osoan.

Arabakoetan horietakoa da Zadorra ibaia, lurraldeko ezagunena. Estreina aldiz ageri da Miranda de Ebroko foru-gutunean (1117)³ eta aurrerago ere, 1241ean, izen bera hartzen du Ebrorekin bat egiten duen tokian.⁴ Ibilguan gora, Argantzongo foru-gutunean aipatzen da (1191),⁵ eta, ondoren, Trebiñuko foru-gutunean (1254) ere bai: “ffasta el agua que es dicha Zadorra”.⁶ Berriz azaltzen da, 1317. urtean, Añanako gatzá sal zitekeen lurralde-mugak zehazten diren erregalian: “aquende Ebro fasta el agua de Cadorra [sic, Çadorra orde]”.⁷ Hortik aurrerako izkribuetan ere izen hori du, grafiak grafia: 1495ean⁸ eta Argantzongo mugarri-bisita batean (1536).⁹ Gorago, Aguraindik gertu, XIV. mendearen bukaeratik aitzina dokumenta-

³ (Martínez Díez 1982: 43-44): “pro alhoç usque dum coniunguntur Çadorra et Ebro [...]. Et Çadorram uerssus sursum totam aquam” [“por alfoz incluso hasta donde confluyen el Zadorra y el Ebro [...] y, Zadorra arriba, toda el agua”].

⁴ (Ruiz de Loizaga 2016: 166): “las dos [piezas] yssen a Zadorna [sic]”.

⁵ (Martínez Díez 1982: 169-171): “Et qui fecerit molendinum in aqua de Zadorra”.

⁶ *Ibidem*, 203. or.

⁷ (López Castillo 1984: 60)

⁸ (Iñurrieta 1983: 83)

⁹ (Vergara 1977: 97-106) Zadorra erreka zenbait aldiz aipatzen da: “el dicho mojon [...] por la dha cequia e rivero asta el Rio de Zadorra”.

tzen da: “el río de Çadorra” (1488),¹⁰ “ryo que se llama Çadorra” (1493)¹¹ eta “rio que dizen Çadorra” (1519).¹² Ibaiari ez zaio beste izenik ezagutu.

Antzinatek izen bakarra duten Arabako ibai bakanetan, beste bat dugu *Ihuda*. Kapildui mendia magalean sortu, Trebiñu Konderria zeharkatu eta, Miranda de Ebrotik gertu, Zadorrara isurtzen da. Aski goiz ageri da izkribu zaharretan, XI. mendean, *Ibita* (eta *Ibida*) erarekin. Trebiñuko foru-gutunean (1254) *Ibdara* aldatuta azaltzen da: “el agua de Ibda”. Ondoren, *Ibdatik Yudara* urrats laburra dago. Bigarren aldaera erruz aurkitzen da XVII. mendearen bukaera bitarteko testuetan, *Ayuda* aldaera agertu arte. Uste izatekoa da bilakaera hori gaztelaniaren eraginez gertatu zela, garai hartan nabaritzen ari baitzen euskararen gainbehera Trebiñu Konderrian. Orduz geroztik azkar hedatu zen *Ayuda* izena, harik eta hegemoniko bihurtu arte.

Alabaina, salbuespenak dira horrelakoak. Berandu arte ez da ohikoa ibai txikiek izen bakarra izatea. Alderantziz, gehienek izen desberdinak izan dituzte beren bidean, sarrienik ibaiaren ondoko leku-izenetatik hartuak. Dio-gunaren argigarria da azken hamarkadetan *Inglares* aldaerarekin ezagutu den Arabako *Jugalez* ibaiaren kasua:

Como es frecuente en los pequeños cursos fluviales, el río [Jugalez] no ha tenido una denominación común en todo su recorrido, sino que ha recibido distintos nombres a lo largo del mismo. Eso fue cambiando, sobre todo en el siglo XIX, porque surgió la necesidad de emplear denominaciones que lo abarcaran en su conjunto, para su representación cartográfica y su mención en los grandes diccionarios geográficos. A pesar de eso, todavía se mantienen denominaciones parciales del río [...]. Hay en su curso otro término que ha dado nombre al río [...]. Se trata del topónimo que actualmente se dice Jubalez en Santa Cruz del Fierro [...]. Ese nombre de lugar, aplicado a una amplia heredad ribereña del río, es heredero de la denominación Jugalez. A partir de ese término se ha ido extendiendo el nombre a todo el curso fluvial (González de Viñaspre 2017: 231-232).

¹⁰ (Paz 2013: 254)

¹¹ (Pozuelo 2005: 204)

¹² (Paz 2013: 333)

2.1. Izen generiko hutsa, espezifikorik gabe

Sarritan ageri ohi da ibaia Gereñako kontzejuaren XVII.eko eta XVIII. mendearen lehen erdiko izkribuetan, osagai espezifikorik gabe, soil-soilik izendapen generikoa baliatuta: “Río Mayor”, “Río Caudal” edo sinpleki “Río”.

Lehenbizikoaren erakusgarri dira, besteren artean: “vn riuaço en el dho Rio Mayor” (1664)¹³ nahiz “una ysla en el Rio Mayor” (1665).¹⁴ Hurrengo gizaldiaren lehen erdikoak dira etsenpluok: “quando se conpuso el rio Mayor” (1715)¹⁵ eta “deri[r]bando las yslas del rio Mayor para que megor cor[r]iese el agua” (1718).¹⁶

Izendapen generiko gisa “Río Caudal” ere aurkitzen da. Esaterako, “conponer puenttes y caminos y ribazos del rio Caudal” (1735).¹⁷

Azkenik, “Río” generiko soila ere ageri da ibaiari erreferentzia egiteko: “componer ribazos en la orilla de el Rio” (1738).¹⁸

2.2. Lendia izena

2.2.1. Lekukotasun zaharrena

Agiri zaharretan idoro dugun lekukotasun goiztiarrena Gereña herrikoa da, eta XVIII. gizaldiko kopia baten bitartez iritsi zaigu. Jatorrizko izkribua 1523koa izanik ere, informazio zaharragoa dakar, bertan jasotzen baita 1385eko epai baten transkripzioa. Bi bider ageri da ibaia XIV. gizaldiko testu horretan. Bietan *Lendia* izena hartzen du: “comenzando en la fuente

¹³ Gereñako kontzejuaren artxiboa, 2H kutxa, 23. dok, 9. argazkia.

¹⁴ *Ibidem*, 11. argazkia.

¹⁵ *Ibidem*, 104. argazkia.

¹⁶ *Ibidem*, 111. argazkia.

¹⁷ *Ibidem*, 151. argazkia.

¹⁸ *Ibidem*, 158. argazkia.

de Sarniendi [sic] fasta el Rio de Lendia”;¹⁹ eta “asta el agua de Lendia por do están los moxones de piedra puestos”.²⁰

2.2.2. XVII-XVIII. mendeak: Gereñako izkribuak

Aurrerago ere, XVII. mendean eta XVIII. gizaldiaren hastapenean, *Lendia* da Gereñako izkribuetan ageri den izen espezifikoa bakarria. Esaterako, 1579ko lekukotasun hau: “una pieza en termino de Lendiaburua, al rio Lendia”.²¹ Horrela ere irakurtzen da 1661-1741 bitarteko kontu-liburuan: “un madero [...] por puente en el Rio de Lendia” (1675).²²

2.2.3. XIX-XX. mendeak: *inprimatutako lanak*

XIX. gizaldiaren muga-mugan ikusi zuen argia Landazuriren Arabako Historia Zibilak (1798). Bertan, *Zalla* sarreran, *Lendia* izena aipatzen du egileak. Itxura denez, soilik Apodakako iturburuari egiten dio erreferentzia izen horrek, ez ibai osoari:

ZALLA. [...] despues de haber corrido algun pequeño terreno, se sepultan, y á la similitud del Guadiana vuelve uno de ellos á renacer en el expresado manantial del rio Zalla, llamado por los naturales Lendia.

Lan honen lehenbiziko atalean aipatu bezala, *Zalla* eta *Lendia* sarrera bikoitza ageri da *Diccionario Geográfico-Histórico de Españan* (1802). Madozen *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de Españan* (1845-1850) ibaiak *Zalla* izen bakarria hartzen du Zadorrarainoko ibilgu osoan, salbu eta

¹⁹ Gereñako kontzejuaren artxiboa, 1H kutxa, 7. dok, 16. argazkia: “Poderes, concordia y sentencia arbitraria entre los conzexos y vezinos de los lugares de Guarena y Mandoxana sobre los monttes, pasttos, terminos y señorío de Zauala y Arana, fasta Muscurruchagana e Tortula, y la Herea de Yuso, Vizcar Veá y Bori ostea y otros de el señorío de tierra, leña y aprouechamiento”.

²⁰ *Ibidem*, 17. argazkia.

²¹ APAH, 6881. f. Elena Martínez de Madinak jakinarazi dit datu hau.

²² Gereñako kontzejuaren artxiboa, 2H kutxa, 23. dok, 28. argazkia.

Apodakan. Herri horretan lurpetik birsortzen denean izen bikoitza hartzen du: “a las márgenes del riachuelo Zalla o Lendia”.²³

Urte gutxira, 1862an, Krispiña-Izarra burdinbidearen zati bat eraikitzeari buruzko memoria tekniko batean, berriz ageri da izendapen bikoitza:

El ramal de ferrocarril que proponemos [...] salva el pequeño río Zalla ó Léndia y continua entre Ullivarri-Viña y Martioda.²⁴

Ricardo Becerro de Bengoak bi izenak darabiltza 1880an izkiriatu baina 1918an argia ikusi zuen *Descripciones de Álava* izeneko liburuan: “Guereña sobre el Zalla, ó Lendía” (67. or.). Alabaina, idazlan bereko beste pasarteren batean, izen bakarra baliatzea hautatzen du:

Las arboledas del río Zalla [...] que van á juntarse con las del Zadorra en el escondido puente de Mamario (62. or.)

XX. gizaldiaren hasieran, *Geografía General del País Vasco-Navarro* obra-
ren barruan Vicente Verak Arabako probintziaz prestatu zuen liburukian
(Carreras i Candi circa 1915) *Zalla* izena baino ez da erabiltzen aipu gehie-
netan. Hala ere, izendapen bikoitzik ere ageri da noizbait:

Cerca de Margarita acrecenta también el Zadorra su caudal con las aguas del río Zalla ó Lendia, formado por cuatro riachuelos que nacen en varios puntos de las estribaciones de la sierra de Gorbea (26.-27. or.)

Mendearen akaburaino idoro daiteke izen-aniztasun horren lorratza, areago handiturik, Sáenz de Urturiren Apodakako azterketa etnografikoan: *Lendía* [sic, *Lendia* ordez], *Zalla* eta *Zaya* –nahasian– izenak ematen dizkio ibaiari:

Situado sobre un altozano bordeado por el río Zalla o Zaya, también llamado Lendía [...]. El río Zalla nace en el Gorbea, aquí se llama Subialde, hasta el Bocarrón de Zaracua. Desde Zaracua hasta la desembocadura en el Zadorra toma el nombre de Zalla o Zaya. En el Bocarrón de Zaracua desaparece para aparecer en el pozo de Len-

²³ *Ibidem*, 87. or.

²⁴ *Ferro-carril de Crispijana á Izarra en la provincia de Álava*, 1862, Gasteiz, <http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/26081>, 9. or.

día, a 500 mts. aproximadamente de Apodaca. Desde aquí hasta la desembocadura se le conoce también por Lendía” (121.-124. or.)

2.3. Zalla izena

2.3.1. *Hasierako lekukotasunak*: XVI-XVII. mendeak

Behin baino gehiagotan azaltzen da *Zalla* izena XVI. mendeko izkribuetan, ibaiari erreferentzia eginez. Lehenbiziko testigantza 1542ko auzi zibil batean idoro dugu,²⁵ Mendotzako lekuko baten ahotan: “las aguas e abenidas que byene por el ryo de Çalla”.²⁶ Horrezaz gainera, Gereñako Juan de Zaldueño artzainaren zinpeko deklarazioan, sei bider irakurtzen da “ryo de Çalla”.²⁷

Zalla izenaren hurrengo lekukotza 1546koa da. Mendotzako kontzejua-ren artxiboan gordetik dago, 1546tik 1863ra bitarteko paper-sorta batean:

Contrato entre la villa de Mendoza y el lugar de Trespuentes, en razon de la division de propiedad y comunidad de terminos, montes y pastos, desde la Sierra Braba de Badaya, hasta el rio Zalla cerca de Zadorra.²⁸

Eskribau berak idatzia da hurrengo lekukotasuna. 1560ko izkribu baten 1568ko kopian iritsi zaigu. Nabarmentzekoa da kasu honetan *Zalla* izena ez dagokiola ibaiari, baizik eta ur bazterreko lursail izenkideari: “los termynos y pastos del prado q[ue] se dize y nombra el prado de Bengo Ugaldea y Subacohasa [sic] y Laba Yturre y Zalla y Sarburua y Landazabal y Solaburueta”.²⁹

XVI. mendearen bukaerako izkribu gehiagotan ageri da izena. Kasurako, Eztarroa herrian: “un molino en el rio de Çalla [...] deuaxo de la hermita de

²⁵ Valladolideko Errege Kantzelaritzaren artxiboa. Pleitos Civiles, Fernando Alonso (F), Caja 1148.0003.

²⁶ *Ibidem*, 50. argazkia.

²⁷ *Ibidem*, 99.-101. argazkiak.

²⁸ Mendotzako kontzejua-ren artxiboa, 1H kutxa, 3. dok., 1. f. Eskribaua: Yñigo de Ugarte.

²⁹ Mendotzako kontzejua-ren artxiboa, 2H kutxa, 24. dok., 6 f. itzulia.

San Mames” (1589).³⁰ Eta Trespondeko artxiboan: “mas arriba de la madre del dho Rio de Çadorra, rio arriba de Çalla, a la p[ar]te de Mendoça” (1594).³¹

Hortik aurrerako lekukotasunak XVII. mendearen bigarren erdikoak dira. Beraz, ulertu behar da ibaiaren izenak jarraitutasuna izan zuela lehen mende erdian ere, gutxienez Mendotza eta Eztarroa herrietan, dokumentazioaren isilaldiaren ondoren *Zalla* forma erruz berragertzen delako. Esaterako, Eztarroan: “zerca de el rio caudal que llaman Zalla” (1658).³²

Handik hurbil, Mendotza herrian, zenbait aldiz dokumentatzen da XVIII. gizaldiaren bigarren erdian. Adibidez, Mendotzako eta Trespondeko mugarrietan: “desde este dho sitio de Requeta asta llegar al Rio Zalla, serca [sic] de la entrada del Rio Zadorra” (1682).³³ Eskribau berak idatzia da Mendotza eta Uribarri Dibiña herrien arteko mugarren bisita-agiria: “azequia que baxa desde la dha fuente de Labayturri al dho rio caudal de Zalla” (1685).³⁴ Mendotza eta Tresponde herrietako mugarren bisita-agiritik hartua da honakoa: “mojones divisorios de propiedad y comunidad entre dicha villa y lugar de Trespuentes, desde la Sierra Braba de Badaia hasta el rio Zalla” (1694).³⁵

2.3.2. XVIII. mendeko testigantzak: *ibaiaren bokaletik gora*

Honaino aipatutako lekukotasunak ibaiaren bokaletik hurbilen dauden herriei dagozkie. Aldiz, XVIII. mendearen hastapenean, ibaiaren ibilguan

³⁰ Eztarroako kontzejuaren artxiboa, C19 kutxa, 249. dok., 17. f. Eskribaua: Martín Sáenz de Asteguieta.

³¹ Trespondeko kontzejuaren artxiboa, C59 kutxa, 612. dok. Eskribaua: Martín Ortíz de Uriarte.

³² Eztarroako kontzejuaren artxiboa, C16 kutxa, 170. dok., 5. f. Eskribaua: Francisco Díaz de Sarralde.

³³ Mendotzako kontzejuaren artxiboa, 1H kutxa, 3. dok., 15. f. Eskribaua: Andrés Francisco Esquivel.

³⁴ Mendotzako kontzejuaren artxiboa, 2H kutxa, 24. dok., 23. f. Eskribaua: Andrés Francisco Esquivel.

³⁵ Mendotzako kontzejuaren artxiboa, 1H kutxa, 3. dok., 1. f. itzulua. Eskribaua: Jerónimo Díaz de Sarralde.

gora hedatzen joan zen *Zalla* izena, harik eta Gereña herrira iritsi arte. Lehenago esan bezala, XVIII. gizaldiko lehen hamarkadak arte “Río Caudal” eta “Río Mayor” erako izendapen generikoak izan ditu ibaiak Gereñan, baita *Lendia* izen berezia ere. Gereñan *Zalla* izenaren agerpenik goiztiarrena kontzejuaren kontu-liburuan aurkitu dugu, 1700. urtean: “se abrió la zequia y arroyo que empieza en el sitio que llaman el puente y paso de Azubea asta dar junto al rio caudal que llaman de Zalla”.³⁶

Gereñako kontu-liburu berean gehiagotan aipatzen da *Zalla* izena hurrengo urteetan, maiz ibaiaren ur-goraldiek eta gainezkaldiek eragindako kalteak konpontzeko lanen kariaz. Besteak beste:

Con el motiuo justo de çerrar ribazos, abrir zanjas, componer puentes y camino y que con las continuas aguas y crezidas de rio que el dho año se experimentaron en este dho lugar y otros de su cercanía, se ocupo el conzejo y vezinos de este dho lugar, muchos dias / asi en la riuera de el Rio Zalla como en otros parages a donde se hizo mucho y considerable daño (1737).³⁷

Muchos dias que los vezinos de este dho lugar se an ocupado en obras conzejiles en el penoso trabajo de componer y lebantar ribazos q[ue] las continuas crezidas abrieron en las orillas de el Rio Zalla (1739).³⁸

Ibilguaren behealdeko herrietako agirietan *Zalla* izena du ibaiak XVIII. gizaldi osoan barrena. Esaterako, Eztarroan, “pegante al rio Zalla” (1714).³⁹ Hala ere, izkribuetan *Zalla* izena ez dagokio beti ibaiari, baizik eta ibai-bazterreko lursail bati. Gaur egun ere mantentzen da izena Uribarri Dibiñan (González Salazar 1988). Testu zaharretan ere badago horren aztarrenik. Kasurako, 1742an, Mendotzako kontzejuak Eztarroakoari eraikitzen ari zi-

³⁶ Gereñako kontzejuaren artxiboa, 2H kutxa, 23. dok., 67-68. f. Eskribaua: Carlos Sáenz de Asteguieta.

³⁷ Gereñako kontzejuaren artxiboa, 2H kutxa, 23. dok., 156. f. Eskribaua: Matías González de Otazu.

³⁸ Gereñako kontzejuaren artxiboa, 2H kutxa, 23. dok., 161. f. Eskribaua: Matías González de Otazu.

³⁹ Eztarroako kontzejuaren artxiboa, C 16 kutxa, 170. dok. Eskribaua: Jerónimo Díaz de Sarralde.

ren errotaren presa eraits zezatela eskatu zionekoa. Honela jasotzen da auzi hartan emandako ahalorde batean:

En razon del modo en que pudiera edificar dha villa de Estarrona en su propio territorio y jurisdiccion molino o rueda en la rivera que descende del Rio que nace donde llaman Lendia, y pasa por los terminos de Zalla, Zubinoviarte, propios de esta dha villa de Mendoza y de los lugares de Ulivarri de Viña, Guereña y otros.⁴⁰

Goiko pasartean hiru jakingarri biltzen dira: ibaia “El Río” generiko soilaz aipatzen da, ibaiaren sorburuak *Lendia* izena du eta *Zalla* izena duen ibai-bazterreko lursailaren ondotik iragaten da.

Alabaina, izkribu berean *Zalla* izenarekin erreferentzia egiten zaio ibaiari ere:

Los vecinos de dha villa de Estarrona han abierto en su propia jurisdiccion y territorio un cauce para conducir la agua desde el referido Rio Zalla a un molino que nuevamente han fabricado en parage que nunca le ha avido hasta ahora.⁴¹

Lekukotasun gehiago daude hurrengo urteetan. Mendotzan, “desde la Sierra de Badaya hasta el rio Zalla” (1757).⁴² Eztarroan, “pegante al rio de Zalla” (1762).⁴³ Mendotza eta Uribarri Dibiña herrien arteko akordio batean: “que se yntroduzca al rio de Zalla” (1768).⁴⁴

Bestalde, XVIII. gizaldian, Zalla ibaiaren izena probintzia-administrazio-ko agirietan ere azaltzen da. Kasurako, Arabako Probintzia Artxibo Historikoan dagoen 1758ko zigor-arloko eginbide judicial honetan:

Ha auido varias queexas sobre el mal passo que se a allado y alla en el camino que de esta dha villa tira para el puente mayor de el Rio de Zalla y lugar de Vllibarri.⁴⁵

⁴⁰ APAH, 746 protokoloa, 22. f. itzulia - 23. Eskribaua: José de Luco.

⁴¹ *Ibidem*, 23. f. itzulia.

⁴² Mendotzako kontzejuaren artxiboa, 1H kutxa, 3. dok. Eskribaua: Juan Antonio de Sarralde.

⁴³ Eztarroako kontzejuaren artxiboa, C 16 kutxa, 170. dok. Eskribaua: Juan Antonio Sarralde.

⁴⁴ Mendotzako kontzejuaren artxiboa, 2H kutxa, 25. dok. 2. f. Sortzailea: auzokoak.

⁴⁵ APAH, Signatura: Justicia 26591, 1. f.

Reparar y componer en toda forma dho camino de carro por que por el no salga a sus terminos y montes la agua de dho rio de Zalla.⁴⁶

Arabako Probintzia Artxibo Historikoko 1765eko protokolo batean, María Ana de Lezanaren ondasunen inbentarioan, Gereñako lursail baten mugak zehazten dira: “por el mediodia alinda con un rribazo y con el rio Zalla y por el nortte con el camino de Zubialdea”.⁴⁷

XVIII. mendearen bigarren erdikoak dira Tomás López geografoari Tomás Fernández de Zuazo informatzaileak bidali zizkion bi gutunak. Lehenbizikoak 1766ko abuztuaren 30eko data du:

Se pasa por dos puentecitos el río Zalla, que entra en Zadorra sobre Momario [...]. Continuando cerca de media legua desde Legarda pasa un buen puente sobre el río Zalla. (Altarriba 2000: 176-177)

Bigarren gutuna urte bereko irailaren 17koa da:

Ocaranza son unos molinos dentro del monte Gorbea, [...] que muelen con el agua que allí mismo nace de unas fuentes que al i[n]vierno dan principio al río Zalla, que corre por la Hermandad de Zigoitia y al verano se suma y se cree es la misma agua que sale en Lendea [sic, *Lendia* ordez], a dos tiros de bala sobre Apodaca al norte. (Altarriba 2000: 179)

Handik lau urtera, Madrilen inprimatu zen Tomás Lópezen Arabako mapa. Bertan “Río Zalla” irakurtzen da (López 1770).

Urte horretakoa dugu Arabako diputatu nagusiak Eztarroa, Gereña eta Uribarri Dibiña herriei zuzendutako jakinarazpena, bi urteko epean ibaier-tzak konpon zitzaten agindua ematen ziena. Zenbait aldiz ageri da *Zalla* izena dokumentuan ibaiari erreferentzia eginez:

La acequia del term[in]o de Ormetea que pega al río Zalla en la jurisdicción propia de dho Guereña.⁴⁸

⁴⁶ *Ibidem*, 1. f. itzulia.

⁴⁷ APAH, 1.002 protokoloa, 17. f. itzulia. Eskribaua: Andrés de Lezana.

⁴⁸ Gereñako kontzejuaren artxiboa, 3H kutxa, 35. dok., 1. f. itzulia.

Del dho puente de Vllibbarri arriba se hace notabilísimo daño a los lugares de Guereña, Vllíbarri y Estarrona por la falta del ojo en dho puente pues pierde los mejores términos que pegan al río Zalla.⁴⁹

Por lo correspondiente al río Zalla debe hacerse la misma operación de limpiarlo de broza y árboles.⁵⁰

Uste izatekoa da dokumentu berean, zenbait aldiz, ibaiertzeko *Zalla* izeneko lursailaz diharduela, ez errekaz:

Será muy útil y beneficioso al pueblo el que el río se endereze por el mismo cotiado dejando el recodo q[ue] hace a la parte de Zalla y quedando aquella parte por donde pasa actualmente el río p[ar]a el mismo lugar de Vllibbarri.⁵¹

La cequia de Capanaza que es desde el campo de Landetea asta q[ue] entra en Zalla se deve limpiar de toda la broza y maleza que tiene y quitar los árboles q[ue] existen en ella.⁵²

Landazuriren Arabako Historia Zibilean honela deskribatzen da ibaiaren ibilgua:

ZALLA. Este río tiene uno de sus manantiales cerca del pueblo de Apodaca, perteneciente a la Hermandad de Badayoz. No se dixo primer manantial, por que desde él á la montaña de Gorbea se encuentran otros en corta distancia en jurisdiccion de la Hermandad de Cigoytia, los quales despues de haber corrido algun pequeño terreno, se sepultan, y á la similitud del Guadiana vuelve uno de ellos á renacer en el expresado manantial del rio Zalla, llamado por los naturales Lendia [...].⁵³ Luego que toma su curso el rio Zalla en el manantial de Lendia sigua [sic] de norte á poniente por los pueblos de Apodaca, Foronda, y Antezana, pertenecientes a la Hermandad

⁴⁹ *Ibidem*, 3. f. itzulua.

⁵⁰ *Ibidem*, 3. f. itzulua.

⁵¹ *Ibidem*, 2. f. itzulua.

⁵² *Ibidem*, 3. f. itzulua.

⁵³ Azterlan honen 6. orrialdean adierazi bezala, badirudi hemen soilik Apodakako iturburuari egiten diola erreferentzia *Lendia* izenak, ez ibai osoari.

de Badayoz. Introdúcese despues en la de Mendoza, pasando por cerca de la villa de Estarrona, y á poca distancia de ella se une con el rio Zadorra (Landazuri 1798: 94).

2.3.3. XIX. mendea: askotariko testuetako lekukotasunak

XIX. mendea hiztegi geografiko-historikoen garaia da. Bereziki interesekoa da Historiaren Errege Akademiak (1802) plazaratu zuen lana, bi liburukitan bildu baitzuen Arabako, Bizkaiko, Gipuzkoako eta Nafarroako geografia historikoa. *Zalla* edo *Lendia* ibaiari dagokion sarrera azterlan honen lehen atalean jaso da, ibaiaren kokapen geografikoa zehazteko.

Hiztegi horren beste zenbait sarreratan ageri denez, Gorbeialdetik datorren errekastoa Ondategi herriaren mugapeko troka batean amildu eta lurpean desagertzen da. Horraino ez du *Zalla* izena hartzen. Aurrerago, Apodaka herrian azaleratzen da berriro ibaia, *Lendia* izeneko lekuan. Toki horretan, ibaiak izen bikoitza du: *Lendia*, sorburutik hartzen duena, eta *Zalla*, ibaiaren bokaletik gora hedatzen joandakoa:

APODACA [...]. En la ribera del **rio Zalla** ó *Lendia*, que baña sus términos por o[este]. (Academia de la Historia 1802: I. 81)

Hortaz, ibaiaren behealdean, Zadorrako urekin elkartzen den inguruan, *Zalla* izen bakarra du: “ESTARRONA [...] bañánla por s[ur] el rio Zadorra por o[este] el Zalla” (I. 263).

XIX. mendeko hiztegi geografiko-historikoetan erreferentziazko obra da Pascual Madozena (1845-1850). *Zalla* edo *Lendia* sarreraren testuak ageriko zorra dio 1802koari, ia hitzez hitz hartua baita.

Hiztegi horretan, Zadorrarainoko ibilgu osoan *Zalla* izena besterik ez du ibaiak, salbu eta Apodakan. Herri horretan lurpetik sortzen den urak izen bikoitza hartzen du: *Lendia* eta *Zalla*. Honela ageri da izena Zadorrako elkargunetik ibilguan gora: Eztarroan, “le bañan por Sur el río Zadorra y por Oeste el Zalla”;⁵⁴ Uribarri Dibiñan, “le atraviesa por el Este el rio

⁵⁴ (Madoz 1845-1850: 125)

Zalla”;⁵⁵ Gereñan, “le baña el río Zalla”;⁵⁶ Forondan, “le baña el río Zalla”;⁵⁷ Apodakan, “a las márgenes del riachuelo Zalla o Lendia”.⁵⁸

Tokiko eta probintziako dokumentuetan sarritan aipatzen dira ibaiaren uraldiak eragindako kalteak. Esaterako, 1817an, Arabako Batzar Nagusietako agiri honetan:

Comisionados del lugar de Ullívarri de Viña, en que exponiendo la necesidad de la reposición de un segundo arco, del puente del río Zalla, y reparos del anterior, pretenden el abono de la mitad del coste de los fondos comunes. (73-74 or.)⁵⁹

Orobat, Gereñako kontzejuaren artxiboan gordetzen da ibaiaren kariaz inguruko herriekin izandako akordioen eta auzien berri. Kasurako, 1833koa da Zalla ibaian egin beharreko lanei buruz Martín Saracibar probintziako arkitektoaren irizpena eta Eztarroa, Gereña, Mendotza eta Uribarri Dibiña herrien arteko ahozko epaiketaren ebazpena:

Comisioné en forma al arquitecto don Martín de Saracibar para que personándose en unión de los mismos comisionados en los límites y jurisdicción de los cuatro pueblos narrados por donde atraviesa el río Zalla, me propusiese medidas capaces de cortar los males que causan las aguas en tiempos de avenidas, por falta de limpieza de sus yslas y motas que inpiden su libre curso.⁶⁰

Gereña eta Uribarri Dibiña herriek Eztarroarekin lortutako akordioa jasotzen da Gereñako kontzejuaren artxiboko bi dokumentutan, lehena 1844koa eta bigarrena 1845koa:

⁵⁵ *Ibidem*, 189. or.

⁵⁶ *Ibidem*, 130. or.

⁵⁷ *Ibidem*, 126. or.

⁵⁸ *Ibidem*, 87. or.

⁵⁹ *Actas de las Juntas Generales Ordinarias y Extraordinarias del mes de mayo de 1817, celebradas en el lugar de Zurbano y ciudad de Vitoria, por esta M.N. y M.L. Provincia de Álava* <https://euskalmemoriadigitala.eus/handle/10357/47290>, 73-74 or.

⁶⁰ Gereñako kontzejuaren artxiboa, 4H kutxa, 51. dok., 1. f.

Para impedir que sus términos labradíos se inunden de agua por ambos lados de la villa en las crecidas y avenidas del dho río Zalla.⁶¹

Que se haga la limpia y ensanche que se contemplen necesarios en el insinuado río Zalla.⁶²

Agiri teknikoetan ere azaltzen da Zalla ibaiaren izena. Horietako bat da, 1855ean, kolera-epidemiak hiria ez ezik probintzia osoa ere jo zuenean, Gasteizko zirujau titularrak idatzi zuen memoria historiko-estatistikoa. Lehen kapituluan aipamen topografikoak biltzen ditu. Honela ari da probintziako ibaiiez: “los [ríos] de Zalla, Ayuda etc. son muy insignificantes para merecer mención particular”.⁶³

Beste memoria tekniko bat da Krispiña-Izarra burdinbidearen zati bat eraikitzeari buruzkoa, 1862an argitaratua:

El ramal de ferrocarril que proponemos [...] salva el pequeño rio Zalla ó Léndia y continua entre Ullivarri-Viña y Martioda.⁶⁴

No presentando mas accidente que la colina de Estarrona que se levanta por su derecha y cuya falda puede aprovecharse favorablemente para ir ganando altura y enlazarse con la de Ullivarri-Viña despues de pasar el pequeño rio Zalla que las separa.⁶⁵

XIX. mendearen bigarren erdian zenbait proiektu aztertu zituen Gasteizko Udalak hiria urez hornitzeko. Horietako bat izan zen 1867an Eugenio Robert-ek eta Juan González de Lopidanak beren memoria teknikoan aurkeztu zutena, Gorbeia iturria Gasteizko ur-horniduran baliatzeko:

⁶¹ Gereñako kontzejuaren artxiboa, 4H kutxa, 54. dok., 2. f., 1844-12-24.

⁶² *Ibidem*, 3. f., 1845-10-28.

⁶³ *Memoria histórico-estadística de la epidemia de cólera morbo asiático, observada en la Provincia de Álava en el año 1855 redactada por la Junta Provincial de Sanidad, por el licenciado D. G. Roure, vocal supernumerario de la misma, Cirujano Titular de la Ciudad de Vitoria*, <http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/27582>, 10. or.

⁶⁴ *Ferrocarril de Crispiana á Izarra en la provincia de Álava*, 1862, Gasteiz, <http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/26081>, 9. or.

⁶⁵ *Ibidem*, 10. or.

Tomando para la Ciudad de Vitoria una quinta parte de las aguas de la fuente de Gorbea, [...] no causaria ningun perjuicio á los molinos, ni á los habitantes de los pueblos que atraviesa el rio Zalla.⁶⁶

Administrazioaren iturri dokumentaletan arakatus, honako hau irakurtzen da Arabako Batzar Nagusien 1869ko maiatzaren 5eko bilkura-agirian:

Una instancia del Ayuntamiento de Foronda en solicitud de que el camino vecinal de Ali se dirija al puente que existe en el río Zalla, jurisdicción de Ullíbarri-viña⁶⁷

Gereñako kontzejuak 1885ean ibaiertzeko laurogei makal botatzeko bai-mena eskatu zion Diputazioari, Uribarri Dibiñako abadeari zor zioten dirua ordaindu ahal izateko:

Me enterado [sic] de las choperas que existen en las orillas del río de Zalla y en juridicion y creo que no habrá inconveniente en hacer [sic] a lo que dicho pueblo solicita.⁶⁸

Kartografia militarrean ere “Río Zalla” ageri da 1870eko *Itinerario General Militar de Españan*.⁶⁹

Ricardo Becerro de Bengoak Zalla ibaia aipatzen du, 1880an idatzi arren 1918an argia ikusi zuen *Descripciones de Álava* izeneko liburuan:

Las arboledas del rio Zalla [...] que van á juntarse con las del Zadorra en el escondido puente de Mamario. (62. or.)

Guereña sobre el Zalla, ó Lendía. (67. or.)

1889an Mendotzako udal-barrutiko mugarren aktan ageri da:

⁶⁶ Memoria sobre el aprovechamiento de aguas de la fuente de Gorbea para la Ciudad de Vitoria presentada a su ilustre Ayuntamiento por D. Eugenio Robert y D. Juan González de Lopidana, 1867, Gasteiz, <http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/27861>, 10. or.

⁶⁷ Extracto de la primera junta general ordinaria de la M.N. y M.L. provincia de Alava celebrada en la N. y L. villa de Salvatierra el día 5 de mayo de 1869, www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/27866

⁶⁸ Gereñako kontzejuaren artxiboa, 4H kutxa, 61. dok., 1885/12/07-1886/01/04.

⁶⁹ *Itinerario General Militar de España por el Cuerpo de E.M. del ejército. Capitanía General de las Provincias Vascongadas*, 1870, [Madrid]: Depósito de la Guerra.

Junto al Rio de Zalla [...] se planto un mojon de piedra [...] por la orilla del rio Zadorra hasta atravesar el rio de Zalla” [...] a la margen derecha del Rio Zalla, donde se dividen las jurisdicciones de Mendoza e Iruña.⁷⁰

Bestelako argitalpenetan ere idoro daiteke Zalla ibaiaren aipamenik XIX. mendearen bukaeran. Esaterako, Gasteizen 1893an argitara emandako merkataritza-gidaliburu batean:

Este [Zadorra] es el principal de todos; nace cerca de Salvatierra, pasa por Vitoria, Nanclares de la Oca, Puebla de Arganzón y Armiñón y se une al Ebro en frente de Ircio, incorporándosele los rios Zalla, Santa Engracia y Ayuda.⁷¹

Orduko prentsan ere ageri da izena. Adibidez, 1897ko lekukotasuna dago *El Alavés*. *Diario tradicionalista* egunkariko “Luz misteriosa” albistean. Gaue-ro Ihurre eta Lopida herrien artean airean mugitzen zen argi batek beldurtuta zuen hango jendea. Odol-koloreko globo argitsu hark distira biziak jaurtitzen omen zituen, eta, inoiz gelditu gabe, bere bideari jarraitzen zion sortzen zen lekutik Otatzako basoan galdu arte. Berriemaileak kontatzen duenez, behin errotari batek izuz ikusi zuen nola argia hurbiltzen zihoan berak gidatzen zuen gurdirantz, harik eta bere gainean kokatu zen arte. Beste behin, emakume batek presaka itxi behar izan zuen etxeko leihoa beregana zetorren argi hura barrura sar ez zedin:

Aunque se ha hecho observar á los campesinos que el fenómeno descrito pueden ser fuegos fatuos producidos por substancias orgánicas en descomposición, para lo cual parecen muy abonados los terrenos contiguos al Zadorra y al Zalla, aseguran que, siéndoles perfectamente conocidos aquellos, por haberlos visto muchas veces, la luz misteriosa es enteramente distinta, y debe reconocer diferente causa.⁷²

⁷⁰ ACTLL-1889-2010054

⁷¹ *El indispensable comercial de Álava: libro de suma utilidad para el comercio, industria, profesiones, ciencias y artes*, 1893, Gasteiz <http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/26286>, 65. or.

⁷² *El Alavés. Diario tradicionalista*, 1897-03-02, 1. or.

2.3.4. XX. mendea: Zalla izenaren hegemonia ahultzea

XX. mendearen hasieratik apurka-apurka ahultzen joango da ibai-izenaren hegemonia. Hala ere, lehenbiziko hamarkadetan, *Zalla* idazkera artean zabal-zabal erabiltzen zen Araban sortutako administrazioko idazkietan eta material geografiko-kartografikoetan. Aurrerago erakutsiko denez, *Zaya* eta *Zayas* aldaerak azalduko dira gizaldi horretan, baita XX. mendearen azken hamarkadetan ere *Zaia* ustezko euskal grafia duena.

Diputazioaren 1911ko abenduaren 29ko bilkura-agirian berriro azaltzen da ibaiaren kariaz Uribarri Dibiñako Administrazio Batzarra Eztarroakoarekin auzitan hasteko baimena:

autorización para litigar con el pueblo de Estarrona por haber realizado estas obras que le perjudican en las orillas del río Zalla.⁷³

Arabako Aldundiak mendearen hasieran argitaratutako mapetan “río Zalla” ageri da. Ikus bedi, esaterako, 1917koa.⁷⁴

José María Susaeta zientzialari gasteiztarrak 1925ean “Sobre la evolución del relieve del suelo en Álava” argitaratu zuen *Eusko Ikaskuntzen Nazioarteko Aldizkarian* (Susaeta 1925):

El Zalla es un río que desde el pueblo de Murua, hasta su desembocadura en el Zadorra verifica un recorrido de 21 ó 22 kilómetros; nace antes de Murua en las estribaciones del Gorbea, siendo muchos los afluentes que recibe en sus cinco o seis primeros kilómetros. Este río de cauce seco en verano corre desde Murua [...], y al llegar a la salida del término de Ondátegui recibe un afluente que hundiéndose mediante una cascada [...] llega al Zalla que posee allí un cauce hondo, [...]. (402. or.)

XX. gizaldiaren hogeiko hamarkadan *Instituto Geográfico y Catastral* delakoak –egungo *Instituto Geográfico Nacional*aren aurrekoak– egindako zenbait lan topografikotan aipatzen da ibaia, gehienetan *Zalla* idazkerarekin.

⁷³ ATHA-DAH-ADL-027-004

⁷⁴ <https://www.euskalmemoriadigitala.eus/applet/libros/JPG//210017/210017.pdf>

Horietakoa da Mendotza eta Margarita herrien arteko mugarrien bisita-agi-
rian jasotzen dena:

Eje de las aguas corrientes del Rio Zadorra con el eje de las aguas
corrientes del Arroyo de Zalla afluente del anterior.⁷⁵

Odon Apraizena da “País Vasco-Navarro” idazlana, *Geografía Universal. Descripción Moderna del Mundo. España y Portugal* lanaren hirugarren liburu-
kian argitara eman zena: “En Cigoitia nace el Zalla, que desaparece en los
torcos o huecos subterráneos [...]” (Apraiz 1929).

1926an, Manuel Uribe-Etxebarria ingeniariak Zadorra ibaiko eta haren
ibaiadarretako uren emakida eskatu zion Estatuari. Horien artean zegoen
Zalla ibaia. Egitasmoaren helburua zen Bilboko industriarako energia ekoiz-
tea eta ur-hornidura hobetzea. Ministerioak atzera bota zuen ingeniari bil-
botarraren eskaera, 1928ko ekainaren 27ko ebazpen baten bidez, argudiatuz
urak Ebro ibaiaren arrotik Kantauri aldera eramateak zerbitzu-arroa alda-
tzea zekarrela. Uribe-Etxebarriak berriro aurkeztu zuen eskaera 1930ean,
Primo de Riveraren diktadura bukatu ondoren. Azkenik, 1934an, Bigarren
Errepublikako gobernuak ur horiek baliatzeko baimena eman zion:

Este Ministerio ha resuelto acceder a lo solicitado y otorgar a D.
Manuel de Uribe Echevarría [...] el aprovechamiento de las aguas
del río Zadorra y sus afluentes Zalla, Anguelu y Arlabán.⁷⁶

1945ean, *Altos Hornos de Vizcaya (AHV)* enpresak eskubideak erosi ziz-
kion Uribe-Etxebarria emakidadunari. Hiru urte geroago, Ministerioak
onartu zuen emakida AHVren mendeko *Salto y Aguas del Zadorra S.A.*
sozietateari eskualdatzea:

Visto el expediente relativo a un aprovechamiento de aguas de la
cabecera del río Zadorra y sus afluentes Zalla Anguelu y Arlabán,
[...]. Este Ministerio ha resuelto: Aprobar la transferencia de esta
concesión a favor de «Aguas y Saltos del Zadorra, S. A.».⁷⁷

⁷⁵ ACTLL-1927-057052

⁷⁶ *Gaceta de Madrid*, 203. zk., 1934-07-22, 758-760 or.

⁷⁷ *Boletín Oficial del Estado*, 5. zk., 1948-01-05, 91-92 or.

Bost egunen buruan, Estatuak ebatzi zuen presaz gauzatzeko zirela ustiapen hidroelektrikorako instalazioen eta bide osagarrien lanak. Berriro *Zalla* izena ageri da, Uribe-Etxebarriak abian jarritako proiektuaren hastapenean bezala: “aguas del río Zadorra y sus afluentes, en términos de Zalla, Anguelu y otros”.⁷⁸

Arabako orduko prentsan irakur daitekeenez, proiektuaren inguruabarreko albisteetan *Zalla* idazkera erabiltzen zen. Kasurako, *El Pensamiento Alavés* egunkarian: “todos los afluentes del Zadorra (Santa Engracia, Zalla, etc.)”;⁷⁹ “La reunión de los representantes de los Ayuntamientos afectados por el embalse de los ríos Bayas y Zalla”.⁸⁰

XX. mendearen azken hamarkadetan ere, *Zalla* idazkerak sendo zirauen Araban sortutako idazkietan, baina, ikusiko denez (2.5.1.), yeismoaren eraginez, gero eta nabariagoa izango da *Zaya* aldaeraren hedapena. Hala ere, nabarmentzekoa da ibaiaren ur-ertzeko herrietako hiztunek *Zalla* atxikitzen dutela. González Salazarrek honela jaso du bertakoen ahotik: “El río que hace límite con Estarrona se denomina río Zalla”, eta Mendotza herrian ibaiaren izen bera duen *Zalla* lursailarena ere bildu du (González Salazar 1988).

1977an Arabako ibai eta urtegieta arrantzan jarduteko argitara emandako gidaliburuari atxikitako mapan “Río Zalla” ageri da.⁸¹

Laurogeiko hamarkadaren hasieran, *Gasteizko Udal Informazioaren Aldizkarian Zalla* ageri da: “El Bayas, como el Zalla, siguen polémicos” (1981)⁸² eta “la subvención solicitada por la Junta Administrativa de Foronda para drenado y limpieza del río Zalla” (1982).⁸³ Hurrengo hamarkadan ere badago *Zalla* erakorik *Vitoria-Gasteizko Udal Kazetan*: “Sus tres ríos principales,

⁷⁸ Boletín Oficial del Estado, 10. zk., 1948-01-10, 133. or.

⁷⁹ El Pensamiento Alavés, 1947-12-13, 2. or.

⁸⁰ El Pensamiento Alavés, 1948-12-02, 2. or.

⁸¹ Guía de Alava: mapa y detalle de pueblos, ríos y embalses: normas para la pesca. Sociedad de Cazadores y Pescadores de Álava, 1977, azken orria. ATHA-BH-8565

⁸² Boletín de información municipal -Udal informazioaren aldizkaria, 40. zk., urtarril-apirila, 1981.

⁸³ Boletín de información municipal -Udal informazioaren aldizkaria, 43. zk., urtarril-apirila, 1982.

el Zadorra, el Santa Engracia y el Zalla, cuentan con extensas áreas de inundación” (1993).⁸⁴ Alabaina, 2.5.2. atalean ikusten denez, bigarren udal-argitalpen horretan barra-barra erabili izan da *Zaya* aldaera.

2.4. *Zallas* izena

Ibai-izenaren itxuragabetzeetan, *Zallas* dugu lehenbizikoa, baina egiaz ibilera laburrekoa da. Behin baino ez da azaltzen idatziz, 1883an. Aldaera horrek ez du jarraitutasunik batere. Fidel Fitaren “El vascuence alavés anterior al siglo XIV” artikuluan irakurtzen da: “El Zallas y el Zadorra bañan el término occidental de Yurre” (Fita 1883). Uste izatekoa da akats horren zergatia hurbil dagoen azpiarrotik iragaten den Bayas ibaiaren izenarekiko analogian dagokeela.

2.5. *Zaya* izena

2.5.1. *Yeismoaren eragina*

Aldaera hau lehenengo biderrez idoro dugu 1917an, Gasteizko *La Libertad* egunkarian argitaratutako albiste honetan: “En Foronda se cayó hace unos días al río Zaya un hombre llamado Luciano Lauzurica, pereciendo ahogado”.⁸⁵

Hurrengo hamarkadan, Espainiako lurzatiek katastroa eratzeari buruzko mapa argitaratzeko lanen barruan, Mendotzako eta Forondako mugarriak aztertzeko operazioa egin zen, 1927ko uztailan, Alberto López geografiako lehen topografo laguntzailearen ardurapean. Informazio hau jaso zuen agirian, seigarren mugarriaz:

El punto de intersección del eje de las aguas corriente del Río Zaya con el eje de las aguas corrientes de unas acequias de sanea-

⁸⁴ *Gaceta Municipal de Vitoria. Vitoria-Gasteizko Udal Kazeta*, 21. zk., 1993-11-20, 18. or.

⁸⁵ *La Libertad*, 8907 zk., 1917-11-24, 1. or.

mientos de terreno [...]. La línea de término entre este mojón y el mojón anterior es el eje de las aguas corrientes de la acequia de saneamiento que afluye al Rfo Zaya.⁸⁶

Lan horien emaitza da 1928an *Dirección General del Instituto Geográfico* delakoak osatu zuen Forondako udal-barrutiaren mapa. Bertan *Zaya* izkiriaturik ageri da ibaia.

Hortik aurrera, etengabe zabaltzen joan zen *Zaya* idazkeraren erabilera lehenik, eta geroxeago *Zayas* pluralgiledun aldaera. Biak ala biak yeismoak eragindako itxuragabeteak dira. Aldaketa fonetiko horren ondorioz, /ʎ/ eta /j/ fonemen arteko neutralizazioa gauzatzen da. Fenomeno hori bi hotsak ez bereiztean datza, lehenbiziko ebakeraren kaltean: alegia, /ʎ/ ebaki beharrean, /j/ ahoskatzea. Idatzizko irudikapenean, <ll> digrafotik <y> grafemara aldatzea dakar berekin.

XX. gizaldiaren lehen hamarkadetan yeismoa ez zegoen hedatua Arabako hitzunen artean. Kanpoko fenomeno zen. Ordurako penintsularen hegoaldea yeista zen erabat, Madril barne XIX. menderako, eta Espainiako hiriburuan yeismoak erabateko onarpena erdietsia zuen ahozko hizkera jasoan. Horrek zabalkundearen abiadura azkartzea ekarri zuen. Hala ere, *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*n (ALPI)n agerienez, joan den mendeko hogeita hamarreko hamarkadan, “la actual Castilla y León era distinguidora (aunque se observa la entrada del cambio por el sur de Ávila); también lo eran [...] Navarra, Rioja, País Vasco y Cantabria” (Francisco 2016). Harrezkerotik, yeismoak etengabe zabaltzen eta hitzun gehiago bereganatzen jarraitu zuen, harik eta ia penintsula osora hedatu arte. Hain zuzen, Euskal Herrian mintzatutako gaztelania izan da azkenetakoa /ʎ/ fonemari eusten:

En el castellano hablado en el País Vasco la pérdida de dicho fonema es ahora ya bastante general, pero aún no ha llegado a consumarse. Es posiblemente entre bilingües de vasco y castellano entre quienes encontramos más hablantes poseedores aún de la oposición

⁸⁶ “Acta para la operación practicada para reconocer la línea de término y señalar los mojones comunes a los términos municipales de Foronda y de Mendoza”.

palatal lateral-no lateral, aunque a falta de datos fiables no lo podemos afirmar con rotundidad, tal vez sea ya mayoritaria la pronunciación igualadora entre los vascoparlantes más jóvenes de nuestras ciudades (Oñederra 2012).

Hortaz, XX. mendearen hasieran azaltzen den *Zalla* > *Zaya* bilakaeraren jatorria Arabaz kanpo bilatu behar da, bertoko hiztunak urrun baitzeuden garai hartan yeismoak hartzen zuen eragin-eremutik. Kanpoko eragina nabaria da *Dirección General del Instituto Geográfico*ko topografoak 1928an egindako mapan. Madrilen sinatu zuen berak, apirilaren 20an, eta Madrilen ere onarpena eman zion maiatzaren 14an bigarren brigadako ingeniari buruak.

Besterik da lehenengo *Zaya* lekukotasuna, Gasteizko *La Libertad* egunkariak 1917an dakarrena. Lau orrialde zituen eta astean hiru aldiz argitaratzen zen. Albisteak ez du egilearen izen-deiturarik, eta egunkariko gainerako berriak ere izenpetu gabeak dira. Hortaz, ezin jakin daiteke grafia arrotz hori albistearen idatzi zuen kazetariaren balizko yeismoaren ondorio ote den.

Nolanahi dela ere, *Zaya* idazkerak jarraibidea izan zuen kartografia militarrean, *Dirección General del Instituto Geográfico*aren ondorengo den *Instituto Geográfico Nacional*aren datuak baliatzen baititu. Horren erakusgarri, *Servicio Geográfico del Ejército*ko 1954an argitaratutako *Ali: hoja 112 (Vitoria)*, *cuarto-III* mapa, bertan aditzera ematen den gisa, “formado con trabajos del Instituto Geográfico [...] puesta al día por el Servicio Geográfico del Ejército”. Bertan *Río Zaya* izkiriaturik dago.

*Instituto Geográfico Nacional*ak (IGNk) *Zaya* idazkera erabiltzen jarraitzen du gaur egun bere material kartografikoetan.⁸⁷ Arabako Foru Aldundiaren kartografian ere sarbidea izan du aldaera horrek. Horrela ageri da, esaterako, Arabako errepedeen mapan, gaztelaniazko bertsioan zehazten den legez, “actualizado y vigente desde 2013”.⁸⁸

⁸⁷ <http://www.ign.es/iberpix2/visor/> [2021-01-15ean kontsultatua].

⁸⁸ <https://web.araba.eus/eu/errepideak/errepideen-mapak> [2021-01-15ean kontsultatua].

2.5.2. Aldaeraren hedapena prentsaren bidez

Zaya aldaerak Arabako prentsan egin du bidea idatziz hedatzeko. Ez da falta XX. mendearen erdiko agerraldirik, esaterako 1960an *Pensamiento Alavés* egunkarian argitaratutako informazio honetan: “Estos días van a reunirse cerca de Urrialdio los pueblos de Badaya y de Bayadoz, las fértiles tierras que riegan el Laña y al [sic] Zaya”.⁸⁹ Alabaina, gero eta presentzia handiagoa erdietsi du joan den gizaldiaren azken urteetan, baita XXI. mendean zehar ere. Zabalkunde horretan lagungarri gertatu bide da *Vitoria-Gasteizko Udal Kazetan Zaya* aldaera (baita *Zayas* ere) erabili izana lauogeita hamarrek hamarkadaren bigarren erdian. Agian, aldaera hori baliatzearen zergatia ulertzeko, informazio horien iturri ofiziala zein den ezagutu beharko litzateke. Gorago esan bezala (2.3.), *Instituto Geográfico Nacionalak Zaya* darabil, eta, ikusiko dugunez (2.6.), *Confederación Hidrográfica del Ebrok Zayas*. Edonola, uste izatekoa da Gasteizko herritarrei zuzendutako ale kopuru handiko argitalpen hura lagungarri gertatu zela *Zaya* aldaera itxuragabetuaren idatzizko zabalkundean. Hona *Vitoria-Gasteizko Udal Kazetako* zenbait agerraldi:

De 1987 a 1990 Alava sufrió el periodo más seco del siglo. Tuvieron que realizarse importantes obras como los bombeos del río Zaya. (1996-03-23, 65. zk.)

El Subialde-Zaya, que tiene su origen en los embalses del Gorbea [...]. Impacto ecológico en diferentes zonas. Zonas detectadas: Fonda (junto a la ermita). Ríos afectados: Zayas. (1997-05-10, 88. zk.)

En el entorno al río Zadorra existen citas continuadas de visión europeo [...] la especie amplía su dominio de distribución hacia zonas periféricas favorables, como pueden ser el río Zaya. (1999-04-24, 127. zk.)

Dichos terrenos [...] discurren en paralelo por la margen derecha del río Zaya. (1999-10-09, 132. zk.)

Bertako prentsan, *El Correo* egunkariak *Zaya* aldaera darabil gutxienez XXI. mendeko lehen hamarkadan. Esaterako, “los primeros desbordamien-

⁸⁹ *Pensamiento Alavés*, 1960-09-08, 7. or.

tos de los ríos Zadorra y Zaya” (2008-03-25) eta “posibles crecidas del río Zaya” (2010-11-21). Egunkari horretan *Zalla* forma soilik erabiltzen da Bizkaiko mendebaleko udalerri izenkideaz ari denean.

2.6. Zayas izena. Uren ustiapenaren emakidari lotutako aldaera

Zaya aldaera agertu eta gero iritsi da *Zayas* forma pluralgileduna, ziurrenik gaztelaniaz *Bayas* izena duen *Baia* ibai-izenarekiko analogiaz. Bi izenak aipatzen dira elkarren ondoan XX. mendearen erdian hidrografiako agiri tekniko eta ofizialetan. Kasurako, “la derivación de las aguas del Bayas y cuenca del Zayas inferior”.⁹⁰

Arabako prentsan 1948an aurkitzen dugu *Zayas* aldaera, eta uste izatekoa da albistearen iturria –eta hortaz ibai-izenarena– dagokeela urte haietan energia elektrikoa sortzea eta Bilboaldea hornitzea xede zuen proiektuaren inguruan sortutako dokumentazio tekniko eta administratiboan:

El canal de captación de estas corrientes del Zayas tiene su origen al oeste de Villodas [...] empalma con la salida del túnel de la conducción del Bayas a la cuenca del Zayas.⁹¹

Hala ere, ohartaraztekoa da aldaera hori ez ezik *Zalla* ere ageri dela urte berean egunkari horretan: “La reunión de los representantes de los Ayuntamientos afectados por el embalse de los ríos Bayas y Zalla”,⁹² baita aurreko urtean ere: “todos los afluentes del Zadorra (Santa Engracia, Zalla, etc.)”.⁹³

Behin betiko proiektua Antonio del Águila ingeniariak sinatu zuen. Berea da 1955ean argitaratutako “Proyectos de aprovechamiento de las aguas de los ríos Zadorra y Bayas” izeneko artikulua, non *Zayas* aldaera darabilen:

Con fecha 17 de julio 1934 fué otorgada por el Ministerio de Obras Públicas una concesión de aprovechamiento de las aguas del

⁹⁰ *Boletín Oficial del Estado*, 47. zk., 1955-02-16, Dirección General de Obras Hidráulicas.

⁹¹ *Pensamiento Alavés*, 1948-01-18, 3. or.

⁹² *Pensamiento Alavés*, 1948-02-12, 1. or.

⁹³ *Pensamiento Alavés*, 1947-12-13, 2. or.

río Zadorra y sus afluentes Zayas, Anguelu y Arlabán (Del Águila 1955)

Alabaina, artikulua egileak *Zayas* transkribatzen badu ere, *Zalla* forma besterik ez da ageri 1934ko uztailaren 17ko data duen eta hil bereko 22an *Gaceta de Madrid*-ek emakidaren berri ematen zuen jakinarazpenean:

Examinado el expediente promovido por D. Manuel Uribe Echevarría, en solicitud de una concesión de aguas del río Zadorra y de sus afluentes Zalla, Anguelu y Arlabán, con destino a la producción de fuerza motriz y abastecimiento a Bilbao y pueblos de su vía [...]. Unidos entre sí e incrementados con las aguas de los cauces Zalla y Arlabán [...]. El aprovechamiento de las aguas del río Zadorra y sus afluentes Zalla, Anguelu y Arlabán.⁹⁴

1945ean *Altos Hornos de Vizcaya, S. A.* enpresari eskualdatu zitzaion emakida. Ondoren, 1947an, Bilbon eratu zen *Aguas y Saltos del Zadorra, S.A.*-ri eman zitzaion, eta azken enpresa honek aurkeztu zuen Antonio del Águila ingeniariaren aipatutako proiektua. Emakidaren eskualdatzea baimentzen zuen jakinarazpena *Boletín Oficial del Estado*n argitaratu zen 1948ko urtarriaren 5ean, *Dirección General de Obras Hidráulicas* delakoaren zuzendari nagusiak izenpetua. Testu horretan *Zalla* forma erabiltzen da:

Visto el expediente relativo a un aprovechamiento de aguas de la cabecera del río Zadorra y sus afluentes Zalla Anguelu y Arlabán, en distintos términos municipales de las provincias de Alava y Vizcaya [...] este Ministerio ha resuelto: Aprobar la transferencia de esta concesión a favor de «Aguas y Saltos del Zadorra, S. A.».⁹⁵

Handik bost egunera argia ikusi zuen Dekretuak presako egikaritzapentzat jotzen zituen emakida horri lotutako aprobetxamendu hidroelektrikoen instalazio eta bide osagarrien obrak. Testu horretan ere ez dago *Zayas* formarik, *Zalla* baizik:

Por Orden ministerial de dieciocho de diciembre del corriente año se ha rehabilitado la concesión para aprovechar aguas del río

⁹⁴ *Gaceta de Madrid*, 203. zk., 1934-07-22, 758.-760. or.

⁹⁵ *Boletín Oficial del Estado*, 5. zk., 1948-01-05, 91.-92. or.

Zadorra y sus afluentes, en términos de Zalla, Anguelu y otros, en las provincias de Alava y Vizcaya.⁹⁶

1955eko urtarrilaren 21ean aurreko emakida eraberritu eta handitu zitzaion *Aguas y Saltos del Zadorra S. A.* enpresari. Agiri horretan idoro dugu lehenengo biderrez *Zayas* aldaera, eta *Zalla* guztiz desagertzen da. *Confederación Hidrográfica del Ebro*ko zuzendari nagusiak sinatua da:

Visto el expediente incoado por «Aguas y Saltos del Zadorra, S. A.», para reforma y ampliación del aprovechamiento de aguas del río Zadorra y sus afluentes Zayas Anguelu y Arlabán [...] este Ministerio, [...] ha resuelto autorizar para la reforma y ampliación del aprovechamiento de que es concesionaria en el río Zadorra y sus afluentes Zayas, Anguelu y Arlabán, [...] mediante la derivación de las aguas del Bayas y cuenca del Zayas inferior [...]. La regulación del Bayas tendrá lugar mediante un embalse sobre este río y su transvase a la cuenca del Zayas.⁹⁷

Emakida hori berrir eraberritu eta handitu zuen Ministerioak 1957ko hastapenean. Ibaiaren beheko arroari erreferentzia egiten dio testuak, zenbait aldiz, “Zayas inferior” izendapenez. 1955ekoan bezala, *Zalla* formarik ez da ageri:

Este Ministerio ha acordado se considere modificada y ampliada la concesión otorgada a favor de Aguas y Saltos del Zadorra, S. A., por Orden ministerial de 21 de enero de 1955, [...]. Los caudales de los ríos Bayas y Zayas inferior [...]. Las aguas de los ríos Bayas y Zayas inferior se destinarán en primer lugar y en la medida precisa al regadío [...]. La devolución de las aguas de los ríos Bayas y Zayas inferior.⁹⁸

Horrenbestez, *Zayas* aldaera itxuragabetua 1955ean erabiltzen hasi zen *Boletín Oficial del Estado* agerkarian, uren ustiapenaren emakidaren inguruko idazkietan. Eta gutxienez 1948ko hasiera arte erabili izan da *Zalla* forma agerkari ofizial beretan. Beraz, aldaketa 1948-1955 tartean gauzatu zen era

⁹⁶ *Boletín Oficial del Estado*, 10. zk., 1948-01-10, 133. or.

⁹⁷ *Boletín Oficial del Estado*, 47. zk., 1955-02-16, 986.-987. or.

⁹⁸ *Boletín Oficial del Estado*, 72. zk., 1957-03-13, 1635. or.

horretako idazkietan. Handik aurrera eta gaur egun arte *Zayas* aldaera da *Confederación Hidrográfica del Ebro* erakundeak bere idazki eta argitalpen guztietan erabili duen eta erabiltzen duen bakarra. Hona, esaterako, azken urteotako etsenplu bat:

El río Zayas es el último afluente por la margen derecha del río Zadorra [...]. La longitud del cauce del río Zayas es de 28,3 km [...]. El nacimiento del río Zayas se ubica a unos 940 msnm [...]. La cuenca del río Zayas, de morfología marcadamente alargada, tiene una superficie de 88,9 km². (Confederación Hidrográfica del Ebro 2010)

Zayas formaren erabilera erraz hedatu da informazioa *Confederación Hidrográfica del Ebro*ko iturritik hartzen duten bestelako argitalpenetara, bere esparrua edozein dela ere, baita unibertsitatearekin lotutakoetan ere. Horren erakusgarri, Euskal Herriko Unibertsitatearen barruan egindako lan batean hamalau aldiz idoro dugu *Zayas* forma, behin ere ez *Zalla*:

En el caso del río Zayas coincide el hecho de ser la cuenca más alargada y la de menor razón de bifurcación (Ibisate 2004)

2.7. *Zaia* izena

2.7.1. *Gasteizko kale-izendegia*

Zaya aldaeraren *Zaia* ustezko euskal idazkera XX. mendearen hondarrean azaldu zen. Gasteizen, Ibaiondo poligonoaren urbanizazio-lanak bukatzen ari ziren 1999ko amaieran. Gasteizko Udaleko Kultura batzordeak Gobernu batzordeari proposatu zion poligono horretako kale sortu berriei Zadorrara isurtzen diren ibaien izenak ematea.

Gobernu batzordea azaroaren 19an bildu behar zuen. Bilkura aurretik, hilaren 4an, Gasteizko Udaleko Euskara Zerbitzuak Euskaltzaindiaren Onomastika batzordera jo zuen kale horien euskal ordain zuzenez kontsulta egiteko:

Arabako Ordezkaritzara jo dudalarik, Henrike Knörr jaunarekin hitz egiteko egokiera izan dut goiz honetan bertan, eta hark adierazi

dit arratsaldean biltzekoa dela hor Onomastika Batzordea, eta, presazko kontua izaki, eskaria telekopiaz bertara igortzea nuela egokien. Kontua hauxe da: Hainbat kale berriren izenak erabakitzeotan dela Gasteizko Udala (Zadorra ibaiaren bazterreko 'Ibaiondo' izeneko auzune berrirako, hain zuzen ere). Kale berri horiei ibai (edo erreka) izenak jartzea erabaki dute, eta horien euskarazko ordain zuzena nahi genuke [...]. Onomastika Batzordeak horien euskal ordainez zer iritzi duen jakin nahi genuke, albait lasterren, dagokion Sailari hala proposatzeko.

Orotara, hamazortzi kale-izen berri ageri ziren zerrenda hartan. Horieta-ko bat "Calle Río Zaya". Euskara Zerbitzuak telekopiaz bidali zuen eskaera azaroaren 4ko goizean eta arratsalde hartan aztertu eta ebatzi zuen Onomastika batzordeak, presazko bidez. Handik bost egunetara idatzizko jakinarazpen ofiziala helarazi zion Euskaltzaindiak Euskara Zerbitzuari. Eran-tzun hartan zenbait izen aldentzen ziren Gasteizko Udalaren zerrendan ageri zirenetatik, hala nola *Ugarana*, *Baia* eta *Uda* (*Uragana*, *Bayas* eta *Ayuda* izenen ordeztu). Beste izen batzuetan egokitzapen grafikoak egiten zituen Onomastika batzordeak. Esaterako, *Berron* eta *Zubialde* (*Berrón* eta *Subialde* izenen ordeztu). Zerrendako *Río Zaya* izendapenarekin aldaketa grafikoa egin zuen Onomastika batzordeak. Euskal ordain gisa *Zaia ibaia* eman zuen, *Zalla* proposatu beharrean. Ondorioz, azaroaren 19an, Gasteizko Udaleko Gobernu batzordeak kale-izenak onetsi zituen, horien artean "Calle del río Zaia / Zaia ibaiaren kalea".

2009an plazaratu zen *Gasteizko Toponimia* egitasmoaren barruan Euskaltzaindiak egindako lehenengo liburua, Gasteiz hiriko toponimiari eskainia. Bertan *Zaia* aldaerak iraun zuen: "Calle RÍO ZAIA/ ZAIA IBAIAREN kalea DOC. Calle Río Zaia (1999, ADCAV, exp. de calles), Calle Río Zaia (C2000)".⁹⁹

Urte bereko uztaillean Gasteizko Udalak eskaera zuzendu zion Onomastika batzordeari hiriko kale-izendegia berrazter zezan. Abagune hura baliatu zen zenbait kale-izenetako alferreko generikoak (*río /ibaia*) kentzea propo-

⁹⁹ (Knörr; Martínez de Madina 2009)

satzeko. Kasurako, *Zaia* ibaiaren *kalea* izenaren orde, *Zaia kalea*. Elementu espezifikoa idazkeraz ez zen zuzendu.

Euskaltzaindiak 2011ko urrian zuzendu zuen akatsa, *Zalla* izena ezarri baitzuen *Euskal Herriko ibaiak* izeneko 166. arauan. Geroago, arauak liburu gisa ikusi zuen argia *Izenak* bilduman.¹⁰⁰

Gasteizko Toponimia egitasmoko laugarren liburukian ere zuzendu zen izena (Martínez de Madina 2013), eta Mendotza herriko leku-izenen zerrendan *Río Zalla* sarrera ageri da. Horren barruan hainbat lekukotasun biltzen dira, XVII. mendean hasi eta gaur egun artekoak.

2.7.2. Hedapena prentsan eta agerkari ofizialetan

Arabako prentsan, *El Correo* egunkariaren hemerrotekan hamazazpi aldiz ageri da *Zaia* izenarekin, 2009-2019 bitarteko aldirian. *Diario de Noticias de Álava* *Zaia* forma da erabiltzen den bakarra.

URA Uraren *Euskal Agentziak Zaia* aldaera baliatzen du bere idazki eta dokumentuetan. Esaterako, URAREN zuzendari nagusiaren 2016ko uztailaren 18ko Ebazpena, “Vitoria-Gasteizen, Forondako aireportua *Zaia* ibaiaren uholdeetatik babesteko proiektua” jendaurrean jartzeko izapidea ebatzi eta behin betiko onespina ematen diona.¹⁰¹

Unibertsitate-eremuko geografia-lanen batean idoro daiteke *Zaia* aldaera, baita *Zalla* forma zuzenarekin ere nahasian. Erakusgarri garbia hauxe:

El Zalla nace en la sierra de Arrato, en un terreno sometido a fuertes procesos kársticos [...]. El *Zaia* aparece y desaparece súbitamente varias veces junto a los barrancos de Arrato, cerca de Apodaka, antes de entrar en la Llanada. (Lozano; Latasa 2016)

GoogleMaps-ek *Zaia* aldaera erabiltzen du.

¹⁰⁰ (Euskaltzaindiaren Onomastika batzordea 2014)

¹⁰¹ https://www.uragentzia.euskadi.eus/contenidos/informacion/foronda/es_def/adjuntos/Aprobacion/C3%B3n%20definitiva_Zaias.pdf

3. Zalla izenaren etimologiaz zenbait ohar

Zalla ibaiaren izena lehenengoz idoro dugu 1542ko izkribu batean, eta 1560an ibaiaren ur-ertzeko lursail baten izen gisa ageri da (2.3.). Uste izatekoa da, beste zenbait kasutan bezala (cfr. *Jugalez*), lursailaren izena zaharragoa datekeela ibaiarena baino. Izen honek homonimo aski ezaguna du Bizkaiko Enkarterrin. Bigarren horretaz bi sarrera jasotzen dira *Diccionario Geográfico-Histórico de España*n (1802): bata haranari dagokio; bestea haran horretako izen bereko parrokiari: “tiene una parroquia [San Miguel de Zalla] que se dice fundada por los señores de Ayala y Salcedo, y por el dueño de la casa de Zalla en el siglo XII”. Bizkaiko *Zalla* horren testigantza zaharrenak XV. mendearen hastapenekoak dira: “procuradores del concejo de Zalla” (1406)¹⁰² eta “procuradores de el concejo de Zalla” (1415).¹⁰³

Etimologiaz denaz bezainbatean, uste dut bi-biak jatorri berekoak direla: alegia, *Sallius* (Solin; Solomies 1994, 161) antroponimoa eta *-ana* atzizkia duten toponimoak dirateke. Honako bilakaera proposa daiteke euskararen arau fonetikoak aplikatuz: **(uilla) salliana* ‘Sallius delako baten etxaldea, onibarra’ > **Zaliana (ZaLiana)* > **Zaliāhā* > **Zalia* > **Zalja* > *Zalla*. Toponimo honen bertsio maskulinoa dago Bizkaian: Gernikako Zallo auzoa. Horren eboluzioa hau dateke: **(fundu) sallianu* > **Zaliano (ZaLiano)* > **Zaliāhō* > **Zaliao* > **Zalio* > **Zaljo* > *Zallo*.

Toponimo horietan ageri den *S-* > *Z-* egokitzapenak erakutsiko luke euskal hiztunek antzina moldatu zituztela latinez sortutako leku-izen horiek,¹⁰⁴ hots euskararen barnean gauzatutako eboluzioa dela. Finean, Euskal Herriko sartaldean euskararen presentzia goiztiarraren markatzaile dirateke.

¹⁰² Bizkaiko Foru Agiritegi Historikoa, Gordexola, 85-02. Goio Bañales eta Mikel Gorrotxategiri zor diedan informazioa.

¹⁰³ Zenbaiten artean, *Archivo Foral de Bizkaia Sección Municipal. Documentación Medieval (1326-1520)*, *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco* 128, Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos, 2006, Donostia, 95. or.

¹⁰⁴ (Mitxelena 1972: 5-26): “Es un hecho, ya visto por Gavel y otros, que en los préstamos más antiguos lat. S aparece representado normalmente por vasc. Z”.

Litekeena da Arabako *Zalla* izenak jatorria izatea garai erromatar berantiarreko etxalde batean, edo apika Goi Erdi Aroko okupazio-gune batean. Iturri idatzien ezak mendetako isilunea dakar garai ilun haietan. Horrela izanagatik ere, XI. mendearen hasiera baino lehen hustuta zegokeen balizko bizigunea, orduan aipatzen baitira lehen aldiz Arabako herri gehienak, Donemiliagako golde-muturra deritzon dokumentuan (1025), eta bertan ez da ageri *Zalla* izenekorik.

4. Lagun aizunak: Çalla eta Zaya leku-izenak

4.1. Çalla

Trebiñu Konderriko Ladrera eta Ozilla herrietan Çalla leku-izena dokumentatzen da 1627an: “En el p[ag]o de Çalla otra [heredad] de m[edi]a yug[ad]a”.¹⁰⁵ Ze hautsidun grafiak iradoki lezake Zalla ibaiaren izenarekiko homonimia, baina, lekukotza bakarra izateaz gainera, beste zenbait lekukotzak transkripzio okerra dela erakusten dute. Izan ere, 1627ko dokumentu berean *Calla* ere izkiriatua dago: “En el p[ag]o de Calla otra [heredad] de una yugada”.¹⁰⁶

Zalla izenaren balizko homonimoa izatea ezerezean uzten dute berandua-goko testigantzek, bigarren grafiaren aldeko baitira. Adibidez, XIX. mendean, gaztelaniazko artikulua gehituta aurkitzen da Ladreran: “otra en termino de la Calla de una fanega” (1868);¹⁰⁷ eta mugakide den Zurbitu herrian: “otra en Lacalla o la Calla” (1884).¹⁰⁸ Gaur egun arte iritsi da leku-izen hau. López de Guereñuk ez dauka bere toponimo-bilduman, bai ordea González Salazarrek. Egile horrek tokiko bizilagunen ahotan jaso

¹⁰⁵ Trebiñuko kontzejuaren artxiboa, *Vareamiento y sexta parte*, 201. f. Hartzailea: Luis de Ocio Quijada.

¹⁰⁶ Trebiñuko kontzejuaren artxiboa, *Vareamiento y sexta parte*, 198. f. Hartzailea: Luis de Ocio Quijada.

¹⁰⁷ APAH, 13674 paper-sorta, 2516. f. Notarioa: José de Zumárraga.

¹⁰⁸ Añastroko kontzejuaren artxiboa, C1 kutxa, 11. zk. Eskribaua: Casimiro Pérez.

duenez, Ladrera, Ozilla eta Zurbitu herrien mugatik alde batean zein bestean hedadura zabaleko eremua hartzen du *Calla* toponimoak. *Callarrate* leku-izena ere bildu da bertan (González Salazar 1985).

Ez dago arrasto idatzizkorik edo arkeologikorik, baina izenak garai erro-matar berantiarreko etxalde baten oihartzuna gorde lezake, edota apika Goi Erdi Aroko kokaleku batena, baldin eta jatorria *Callius* (Solin; Solomies 1994: 42) antroponimoan balu. Hau dateke euskarazko bilakaera: **(uilla) calliana* ‘Callius delakoaren etxaldea edo onibarra’ > **Caliana* (*CaLiana*) > **Caliāhā* > **Calia* > **Calja* > *Calla*. Hortaz, hasierako herskari belarra ahostundu gabe. (cfr. Kuartangoko Katadio; Aiarako Kexaa).

4.2. Zaya

Aztergai dugun ibaiaren beste homonimo bat lirudike López de Guereñuk *Toponimia Alavesa* liburuan dakarren Trebiñu Konderriko *Zaya* leku-izenak, “labrantío en Laño” azalpenarekin, urterik adierazi gabe (López de Guereñu, 1989). Benetan *Zalla* izenaren aldaera balitz, yeismoa luke, baina interpretazio hori eragozten du 1864. urtean ere *Zaya* dokumentatu izanak, Lañuko kontzejuaren artxiboko funts-ondasunen zirriborro-zerrenda batean: “Otro en Zaya de cuatro celemines”.¹⁰⁹ Izan ere, yeismo fenomenoaren agerraldi goiztiarregia litzateke inguru honetan. Gainerako datuek erabateko ziurtasunez erakusten dute *Zaya* hori sasihomonimo bat dela, eta egiaz aurreneko silaba galdua duen aldaera minoritario baten aurrean gaudela.

1864ko beste dokumentu batean dago Lañuko toponimoa, baina forma osoarekin, aferesi gabe: “otra en Alzaya de seis celemines”.¹¹⁰ Lehenago ere, 1856an, ageri da Lañuko izena familia-artxibo batean: “La mitad de la eredad de Alzaya de una yugada”.¹¹¹ Lekukotza zaharrena Lañuko kontzejuaren artxiboan gordetako 1668koa dugu, 1775eko kopia baten bitartez iritsi zaiguna: “ottras dos en ttermino de Alzaya de yugada y media a sulco de el

¹⁰⁹ Lañuko kontzejuaren artxiboa, C2 kutxa, 3-1 paper-sorta, 2. f. itzulia. Sortzailea: auzokoak.

¹¹⁰ APAH, 13326 protokoloa, 828. f. itzulia. Eskribaua: Mariano de Ugarte.

¹¹¹ Pedruzo familiaren artxiboa, C1 kutxa, 6. dok., 3. f. Kontularia: Gregorio Fernández.

rio”.¹¹² Gaur egun oraindik toponimoaren forma osoa darabilte Lañuko bi-zilagunek: “Alzaya (o el Callejón)” (González Salazar 1985).

Nabarmentzekoa da leku-izen honek *Alzaya* homonimoa duela gaur egungo toponimian, Markiz herrian (González Salazar 1986). Lehenago ere ageri da dokumentazioan izen hau, osorik, Markizko kontzejuaren artxi-boan. Esaterako, 1796an, karitate-soroen lur-neurketa batean: “otra sita en el termino de Alzaia”.¹¹³ Eta, 1734an: “otra heredad en Alzaia”.¹¹⁴ Etimologiari dagokionez, oso datekeena da, Elena Martínez de Madinak diostan bezala, osaeran *haltz* zuhaitz-izena parte izatea, horri lotua *-tza* (< *-zaha*) atzizkia, eta ondoren *-a* artikulatu-marka ‘haltzak dauden tokia’ esanahiarekin: (H)*altza(h)a* + *a* > **Altzaea* (bokal-disimilazioa tarteko) > *Alzaiia*.

Horrenbestez, ibaiaren izena *Zaya* aldaerarekin itxuragabetzea yeismoaren zuzeneko ondorioa izan da, dudarik gabe.

Ez dago baieztatzerik *Zayas* aldaeraren sorrera erraztuko ote zuen, –Baya ibaiaren izenarekiko analogiaz gain– Gaztelako herri batzuen izenekiko homofoniak. Soriako probintziaren sartaldean, *Zayas* osagaia duten bi herri daude: bata, *Zayas de Báscones*, Alcubilla de Avellaneda udalerrian, eta bestea, *Zayas de Torre*, Langa de Duero udalerrian. Hirugarren herri bat dago, atzizki txikigarria hartu duena: *Zayuelas*, Fuentearmegil udalerrian.

5. Ondorioak

Ibai nagusi gutxi batzuek (ad. *Zadorra* eta *Ihuda*) ez bezala, ohikoa da Zalla moduko ibai txiki eta ertainek antzinatik izen bat baino gehiago izatea bere ibilgu osoan. Azkenean gailentzen den izena sarrienik ibaiak zeharkatzen dituen lursailtako leku-izenen batetik hartua izaten da. Horixe bera

¹¹² Lañuko kontzejuaren artxiboa, C1 kutxa, 4. paper-sorta, 73. f. Eskribaua: Gregorio Núñez de Arce.

¹¹³ Markizko kontzejuaren artxiboa, C9 kutxa, 163. dok., 15. f. itzulua. Eskribaua: Santiago López de Mezquíá.

¹¹⁴ Markizko kontzejuaren artxiboa, C9 kutxa, 163. dok., 6. f. itzulua. Eskribaua: Juan Antonio Fernández de Quincoces.

da Zalla ibaiaren kasua, izkribu zaharretan izen hori ez baitagokio beti ibaia-ri, baizik eta Uribarri Dibiñako mugapean dagoen ibai-bazterreko lursail luze bati. Beste zenbait ibai-izenetan legez (cfr. *Jugalez*), uste izatekoa da lursailetik datorkiola izena ibaia-ri, ez alderantziz.

Dokumentazio historikoan generiko hutsez izendatuta ageri da ibaia zenbait aldiz, baina gehienetan espezifikoa barne duela azaltzen da agerietan. Espezifikorik zaharrena *Lendia* da. Bi bider idoro dugu XIV. gizaldiko epai batean, eta gaur arte dirau izenak, baina Apodakako iturburura mugatuta.

Alde handiz, *Zalla* da gehien aurkitzen den espezifikoa, XVI. mendearen lehen erditik gaur egun arte etengabe sarritan dokumentatzen baita. Lehenbiziko lekukotasunak ibaia Zadorrara isurtzen den bokalearen ondoko inguruari dagozkio. Geroago, XVIII. mendearen hastapenean, ibaia-ri ibilguan gora hedatuta, Gereña herrira iritsi zen *Zalla* izena. Ondoren, XIX. mendeko hiztegi geografiko-historikoetan erreferentziazko den Pascual Madozengan Zadorrarinoko ibilgu osoan *Zalla* izena besterik ez du ibaia-ri, salbu eta Apodakan.

XX. mendearen hasieran, apurka-apurka azaldu ziren *Zalla* izenaren osterantzeko aldaerak, eta ordura arteko hegemonia ahultzen joan zen. Lehenbiziko hamarkadetan, artean *Zalla* idazkera zabal-zabal erabiltzen zen, baita administrazioko idazkietan eta material geografiko-kartografikoetan ere. Alabaina, batez ere hogeiko hamarkadan *Instituto Geográfico y Catastral* delakoak egindako zenbait lan topografikoren eta maparen eraginez, *Zaya* aldaera agertu zen eta gaur egun arte dirau *Instituto Geográfico Nacional*aren ekoizpenetan. Arabako Foru Aldundiaren kartografian ere sarbidea izan du noizbait ildo horretatik. Ondoren, 1949-1955 urteen bitartean azalduko da *Zayas* pluralgiledun aldaera, Zadorra, Zalla eta beste ibai batzuetako uren ustiapenaren emakidarekin lotuta, agerkari ofizialetako idazkietan, ziurrenik *Bayas* izenaren analogiaz. Horregatik, *Confederación Hidrográfica del Ebron Zayas* forma itxuragabea erabiltzen da gaur egun ere.

Zaya nahiz *Zayas* aldaerak yeismoak eragindako itxuragabetzeak dira. XX. gizaldiaren lehen hamarkadetan yeismoa ez zegoen hedatua Arabako hitzunen artean. Kanpoko fenomenoa zen. Hortaz, XX. mendearen hasieran azaltzen den *Zalla* > *Zaya* bilakaeraren jatorria Arabaz kanpo bilatu behar da, bertoko hitzunik urrun baitzeuden garai hartan yeismoak hartzen

zuen eragin-eremutik. Nabarmentzekoa da XX. mendearen bukaeran ere ibaiaren ur-ertzeko herrietako hitzunek *Zalla* atxikitzen dutela, lauogeiko hamarkadan egindako ahozko bilketetan egiaztatzen denez.

Zaya aldaerak Arabako prentsan egin du bidea hedatzeko. Gero eta presentzia handiagoa erdietsi du aurreko gizaldiaren azken urteetan, baita XXI. mendean zehar ere. Zabalkunde horretan lagungarri gertatu bide da *Vitoria-Gasteizko Udal Kazetan Zaya* aldaera (baita *Zayas* ere) erabili izana lauogeita hamarreko hamarkadaren bigarren erdian.

Zaya aldaeraren *Zaia* ustezko euskal idazkera XX. mendearen hondarrean azaldu da. Lotuta ageri da Gasteizko Udalak 1999an zenbait kale berriri izena jartzeko Euskaltzaindiaren Onomastika batzordeari zuzendu zion eskaerarekin. Zehazki, “calle río Zaya”-ren euskal ordaina eskatuta, *Zaia* grafia eman zuen Onomastika batzordeak. Euskaltzaindiak 2011ko urrian zuzendu zuen akatsa, *Zalla* izena ezarri baitzuen *Euskal Herriko ibaiak* izeneko 166. arauan.

Alabaina, forma arautua ez da zabaldu hainbat erakunde ofizialetara, eta, *Zalla* idazkera zuzenaren ordez, oraindik bizi-bizirik daude aldaera itxuraga-beak. Ez da hori Eusko Jaurlaritzaren kasua. Euskal Autonomia Erkidegoko Izendegi Geografiko Ofizialean *Zalla* jasota dago. Aldiz, *Instituto Geográfico Nacional*-ek *Zaya* baliatzen du. *Confederación Geográfica del Ebrok Zayas* erabiltzen du. *URA Uraren Euskal Agentziak Zaia* aldaera du bere idazki eta dokumentuetan. Azkenik, sozialki duen inpaktuagatik, adierazi behar da *GoogleMaps*-en *Zaia* aldaera ageri dela.

Honengatik guztiagatik, txosten honen ondorio nagusia da *Zaya*, *Zayas* eta *Zaia* aldaerak ez direla zuzenak, baztertzekoak direla. *Zalla* aldaera arauzkoa eta erabilera tradizionala errespetatzen duena izanik, jagon eta bultzatu beharrekoa da.

Xede horrekin, garrantzizkoa da Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzaren Euskara Sustatzeko Zuzendaritzak *Zaya*, *Zayas* eta *Zaia* aldaerak baliatzen dituzten erakunde publikoei eta hedabideei jakinaraztea erabilera hori ez dela zuzena, Euskal Autonomia Erkidegoko Izendegi Geografiko Ofizialean jasotako izen ofiziala *Zalla* dela, eta, azken finean, erabilera oker horiek zuzen ditzatela eskatzea.

Erreferentzia bibliografikoak

ACADEMIA DE LA HISTORIA (1802). *Diccionario geográfico-histórico de España*. Madril: Imprenta de la viuda de Joaquín Ibarra.

ALTARRIBA, Antonio (koord.), (2000). *Doscientos años de geografía en Álava. Del cuestionario de Tomás López a la actualidad*. Gasteiz: Caja Vital Kutxa.

APRAIZ, Odón (1929). «País Vasco-Navarro», in *Geografía Universal. Descripción Moderna del Mundo. España y Portugal*, Fernando Valls (zuz.), III. Bartzelona: Institución Gallach de Librería y Edición.

BECERRO DE BENGEOA, Ricardo (1918). *Descripciones de Álava: escrito el año de 1880 / Libro inédito de Ricardo Becerro de Bengoa: prólogo e índices de Ángel de Apraiz*. Gasteiz: Real Ateneo de Vitoria, <http://www.liburuklik.euskadi.eus/handle/10771/24731>.

CARRERAS i CANDI, Francesc (zuz.), (circa 1915). *Geografía General del País Vasco-Navarro*. Barcelona: Alberto Martín, <https://www.euskalmemoriadigitala.eus/handle/10357/4555>.

CONFEDERACIÓN HIDROGRÁFICA DEL EBRO (2010). *Aplicación del Índice Hidrogeomorfológico IHG a la cuenca del Ebro. Subcuenca del río Zadorra*. Zaragoza: Mastergeo S. L.

DEL ÁGUILA, Antonio (1955). «Proyectos de aprovechamiento de las aguas de los ríos Zadorra y Bayas», *Boletín minero e industrial*, 1. Bilbo: Editorial Vizcaina.

EUSKALTZAINDIAREN ONOMASTIKA BATZORDEA (2014). *Euskal Herriko ibaiak, Izenak* Bilduma 4. Bilbo: Euskaltzaindia.

FITA, Fidel (1883). *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 3. lib., IV koaderno. Madril.

FRANCISCO, Gonzalo (2016) «La pronunciación de la lateral /ʎ/ en la sierra de Francia (sur de Salamanca): datos lingüísticos y apreciaciones sociolingüísticas», *Lengua y habla* 20 (urtarrila-abendua).

GONZÁLEZ DE VIÑASPRE, Roberto (2017). «Acerca del nombre del río alavés Jugalez y su deformación en Inglares», *Euskera*, 62, 2. Bilbo: Euskaltzaindia.

GONZÁLEZ SALAZAR, José Antonio (1985). *Cuadernos de toponimia 1. Toponimia menor de Treviño*. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia.

——— (1986). *Cuadernos de toponimia 2. Toponimia de La Montaña Alavesa*. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia.

——— (1988). *Cuadernos de toponimia 5. Toponimia menor de Vitoria-Gasteiz*. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia.

——— (1996). *Cuadernos de toponimia 7. Toponimia menor de Zuia*. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia.

IBISATE, Angel (2004). «Análisis morfométrico de la cuenca y de la red de drenaje del río Zadorra y sus afluentes aplicado a la peligrosidad de crecidas», *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 38, <http://age.ieg.csic.es/boletin/38/17%20IBISATE%20311-329.pdf>.

IÑURRIETA, Esperanza (1983). *Cartulario Real a la Provincia de Álava (1258-1500)*, 3 *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco*. Donostia: Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos.

KNÖRR, Henrike; MARTÍNEZ DE MADINA, Elena (2009). *Toponimia de Vitoria. Ciudad, Onomasticon Vasconiae 27*. Bilbo: Euskaltzaindia.

LANDAZURI, Joaquín José (1798). *Historia Civil de la M.N. y M. L. provincia de Álava* [1976, *Obras históricas sobre la provincia de Álava*, II. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia].

LÓPEZ, Tomás (1770). *Mapa de la M.N. y M.L. Provincia de Alava Comprende las Cuadrillas de Vitoria, Salvatierra, Ayala, Guardia, Zuya, Mendoza, y sus cinquenta y tres Ermandades. Construido por las memorias de los naturales*. Madril: Tomás López e Hijos.

LÓPEZ CASTILLO, Santiago (1984). *Diplomatario de Salinas de Añana (1194-1465)*, *Fuentes documentales medievales del País Vasco*, 5. Donostia: Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos.

LÓPEZ DE GUERENU, Gerardo (1989). *Toponimia alavesa seguido de mortuorios o despoblados y pueblos alaveses*, *Onomasticon Vasconiae 5*. Bilbo: Euskaltzaindia.

LOZANO, Pedro José, LATASA, Itxaro (zuz. eta koord.), (2016). *Catálogo de Paisaje de la Llanada alavesa / Arabako Lautadako Paisaia Katalogoa*. Bilbo: UPV/EHU (Euskal Herriko Unibertsitatea).

MADOZ, Pascual (1845-1850). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España*. [1989, *Álava-Araba*. Faksimile-edizioa. Gasteiz: Arabako Biltzar Nagusiak].

MARTÍNEZ DE MADINA, Elena (2013). *Toponimia de Vitoria. Langraiz, Onomasticon Vasconiae* 30. Bilbo: Euskaltzaindia.

MARTÍNEZ DÍEZ, Gonzalo (1982). *Fueros locales en el territorio de la provincia de Burgos*. Burgos: Caja de Ahorros Municipal de Burgos.

MITXELENA, Koldo (1972). «Nota marginal sobre la huella latina en la lengua vasca», *Fontes Linguae Vasconum*, 10.

OÑEDERRA, Miren Lourdes (2012). «Sobre la deslateralización de las palatales o yeísmo», in *El castellano del País Vasco* (Bruno Camus, Sara Gómez, arg.), *ASJU-ren Gehigarriak*, LXX. Bilbo: UPV/EHU (Euskal Herriko Unibertsitatea).

PAZ, Agurtzane (2013). *El monasterio de Barría. Historia y documentos (1232-1524)*, *Inéditos de Historia* 7. Bilbo: UPV/EHU (Euskal Herriko Unibertsitatea).

POZUELO, Felipe (2005). *Documentación medieval de la Cuadrilla de Salvatierra: municipios de Alegría-Dulantzi, Barrundia, Elburgo. Burgelu e Iruraiz-Gauna, Fuentes documentales medievales del País Vasco*, 125. Donostia: Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos.

ROBERT, Eugenio, GONZÁLEZ DE LOPIDANA, Juan (1867). *Memoria sobre el aprovechamiento de aguas de la fuente de Gorbea para la Ciudad de Vitoria presentada a su ilustre Ayuntamiento por D. Eugenio Robert y D. Juan González de Lopidana*. Gasteiz, <https://www.euskalmemoriadigitala.eus/handle/10357/1993>.

RUIZ DE LOIZAGA, Saturnino (2016). *El libro Becerro de Santa María de Bujedo de Candepajares (1168-1276)*, 2. Burgos.

SÁENZ DE URTURI, Isidro (1982). «Estudio Etnográfico de Apodaca», in *Estudios de Etnografía Alavesa. Ohitura* 1. Gasteiz: Arabako Foru Aldundia.

SUSAETA, José María (1925). «Sobre la evolución del relieve del suelo en Alava», *Revista Internacional de los Estudios Vascos*, 16: 373-415.

VERGARA, Atanasio (1977). *De La Puebla a Villanueva pasando por Arganzón*. Burgos: Caja de Ahorros Municipal de Burgos.

ZENBAITEN ARTEAN (1992). *Colección Documental del Archivo Municipal de Lequeitio (1325-1474)*, *Fuentes Documentales Medievales del País Vasco* 37. Donostia: Eusko Ikaskuntza-Sociedad de Estudios Vascos.

Gazteak eta euskararen erabilera: egin gabeko galderak

Jóvenes y uso del euskera: las preguntas que no se han hecho

Les jeunes et l'usage du basque : questions qui n'ont pas été posées

Young people and the use of Basque: unasked questions

HERNÁNDEZ GARCÍA, Jone M.
AFIT ikerketa-taldea (UPV/EHU)

ALTUNA RAMÍREZ, Jaime
AFIT ikerketa-taldea (UPV/EHU)

Noiz jaso: 2020-12-14
Noiz onartua: 2021-03-09

Euskera. 2020, 65, 2. 445-479. Bilbo
ISSN 0210-1564

Gazteen euskararen erabileraren gaia ez da berria. Ikerketak egin dira, esperientziak eta egitasmoak abiatu dira, baina zalantza asko dago emaitzen inguruan. Galdera eta kezka ugari sortzen duen auzia da oraindik ere. Artikulu honetan, gaiari buruzko hausnarketa kritikoa egin dugu, azken bost urteotan gazteekin egin ditugun ikerketetan pilatutako esperientzian oinarrituz. Batez ere, *D ereduko kirola* egitasmoan parte hartu duten kirolari gazteek esan eta erakutsi digutena aintzat hartuta, galderak berrikusi, ikerketa-moduak birpentsatu eta gazte-kulturekin lotutako praktika, subjektibotasun eta ideologiei garrantzia ematearen beharra azpimarratu dugu.

Gako-hitzak: gazteak, euskararen erabilera, *D ereduko kirola*, hizkuntza-praktikak, hizkuntza-ideologiak.

El uso del euskera entre la juventud no es un tema novedoso. Se han realizado investigaciones, se han puesto en marcha experiencias y proyectos, pero los resultados son dudosos. Es una cuestión que hoy en día también genera numerosas dudas y preguntas. En este artículo haremos una reflexión crítica sobre la cuestión, basándonos en la experiencia acumulada tras cinco años de investigación con jóvenes. Sobre todo, teniendo en cuenta lo que nos han dicho y mostrado los y las jóvenes deportistas, creemos que hay que replantear preguntas y modos de investigar. Además queremos subrayar la necesidad de dar la debida importancia a la prácticas, la subjetividad y las ideologías relacionadas con la culturas juveniles.

Palabras clave: jóvenes, uso del euskera, *D ereduko kirola*, prácticas lingüísticas, ideologías lingüísticas.

La question de l'usage du basque par les jeunes n'est pas un thème nouveau. Des études ont été menées, des expériences et des projets ont été lancés, mais des doutes persistent à propos de leurs résultats. Il s'agit d'un sujet qui aujourd'hui suscite une multitude de questions et d'inquiétudes. Nous mènerons dans cet article une réflexion critique sur ce sujet, en nous basant sur cinq années de recherche menées auprès des jeunes. Compte tenu surtout de ce que nous ont dit et montré les jeunes sportifs, nous pensons qu'il est nécessaire de reformuler les questions et de revoir les méthodes de recherche. Il faudrait souligner la nécessité de donner l'importance qu'elles méritent aux pratiques, à la subjectivité et aux idéologies liées aux cultures des jeunes.

Mots-clés : jeunes, usage du basque, *D ereduko kirola*, pratiques linguistiques, idéologies linguistiques.

The issue of young people's use of Basque is not new. Research has been carried out, experiments and projects have been launched, but there are many doubts about the results. It is still an issue that raises many questions and concerns. In this article we have carried out

a critical reflection on the subject based on the experience we have accumulated in our research with young people over the last five years. In particular, in light of what young athletes participating in the Model D sports project have said and shown, we will need to review those questions, rethink research methods, and emphasize the importance of practices, subjectivity, and ideologies related to youth cultures.

Keywords: young people, the use of Basque, Sport in D model, language practices, language ideologies.

1. Gazteen¹ erabileraren auzia aztergai

Argitaratu berri den artikulu batean, Eileen Goughlanek (2021) Irlandan hizkuntza-berreskurapen politikek hitzun gazteengan izandako eragina eta ondorioak ikertzeko deia egin du. Goughlanen zenbait ideia gurerara ekar dezakegula uste dugu, esaterako, Irlandan bezala, euskararen biziberritze prozesuan ere hezkuntza-sistema erdigunean egon izanak ondorio zehatz batzuk izan dituela. Eskoletan burututako lanaren isla dira euskararen eza-gutzaren datu baikorrak, baina, era berean, euskararen erabileraren datuek hezkuntza-eremu horretatik kanpoko hizkuntza-plangintzen hutsuneen berri ematen digute. VI. Inkesta Soziolinguistikoaren arabera (Eusko Jaurlaritzaren 2019), 2016an EAEko 16-24 urte bitarteko gazteen % 71,4k euskara bereganatua zuten. Horietatik % 29,5ek dio euskara beste hizkuntzak baino gehiago erabiltzen duela. Bestalde, eremu publikoan egiten den Kale Neurketa ikerketak² utzitako datuak ere adierazgarriak dira. Ikerketa horren arabera, Euskal Herriko gazteen (15-24 urte bitartekoak) kale-erabilera % 12,3 da, lurraldeen arteko aldeak nabarmenak izanik (Soziolinguistika Klusterra 2017).³

¹ Gaztaro, nerabezaro eta haurtzaro kategorien barruan sartzen diren subjektuak zehaztea ez da dirudien bezain erraza. Ez dago adostasun orokorrik aro horiek mugatzen dituzten adinen inguruan. Osasunaren Munduko Erakundeak, adibidez, nerabezaroa 10etik 19 urtera arteko garaia dela dio, eta gaztaroa, 15etik 24 urtera arteko aroa dela. Definizio horren baitan, beraz, kontraesan ageri zaigu, 15 eta 19 urteko pertsonak nerabe eta gazte gisa hartu baitaitezke aldi berean. Artikulu honetan gazte kategoria oso modu zabalean erabili dugu guk, nerabezaroa gaztaroak hartzen duen prozesuan txertatua dagoela iruditzen zaigulako. Izan ere, azken urteotan egin ditugun ikerketetako protagonistak 12tik 18 urtera bitartekoak dira, eta artikuluan gehien aipatzen dugun *D eredu*ko kirola egitasmokoek 12 eta 15 urte dituzte.

² Hizkuntzen Erabileraren Euskal Herriko Kale-Neurketa bost urterik behin egiten den ikerketa da. Hitzunen kale-erabilera du aztergai, hau da, ikerketak Euskal Herriko kaleetan entzuten den hizkuntza-erabilera behatzen du. Datu-bilketa behaketa bidez egiten da, neurtzaileek kalean dabil-tzan hiztunei ezertxo ere galdetu gabe eta entzuten dutena jasoz. Modu horretan, hiztunok ez dakite behatuak izaten ari direnik, eta neurtzaileek hiztunen berezko joera jasotzen dute. Estreinakoz 1989an egin zen neurketa hori eta geroztik, lau-bost urtean behin errepikatu da: 1993an, 1997an, 2001ean, 2006an, 2011n eta azkena 2016an. 2016ko VII. Neurketan, Euskal Herri osoko 144 udalerrri neurtu ziren, eta 187.635 elkarriketaren eta 515.260 solaskideren informazioa bildu zen.

³ Gipuzkoan, esate baterako, gazteen kale-erabilera % 34,1 da (Soziolinguistika Klusterra 2017).

Datu orokor horiek osatzen dituzten beste hainbat ikerketaren emaitzek ere ondorio argigarriak erakusten dizkigute. Batetik, esparru akademikoarekin lotutako datuetan euskararen indarberritze zantzuak ageri dira (2020-2021 ikasturtean, kasurako, Euskal Herriko Unibertsitate Publikoan ikasle berrien % 53,9 euskarazko taldeetan matrikulatu dira), eta aisialdiarekin lotutako zenbait esparrutan ere antzera gertatu da (euskarazko literatura eta musikaren kontsumoak⁴ nabarmen gora egin du azken hamarkadan). Baina, ez da gauza bera jazo puri-purian dauden beste eremu batzuetan: ikus-entzunezkoak eta bideo-jokoak,⁵ adibidez.

Gazteen euskararen ezagutzaren eta erabileraren artean sumatutako arrakalak hainbat zalantza eta galdera eragin ditu azken hamarkadotan eta, gehiegitan, euren jokaeren gaineko epai zorrotzak nagusitzen dira (Hernández eta Altuna 2020). Auzi horretan bestelako informazioa jasotzeko asmoz, azkenengo bost urteotan hainbat ikerketa-lan egin dugu gazteekin. Ikerketa horietan gazteekin hitz egiteko, egoteko eta euren hizkuntza-praktikak behatzeko aukera izan dugu (Altuna 2015; Hernández eta Altuna 2016; Altuna 2017; Hernández, Altuna eta Beitia 2018; Hernández eta Altuna 2020; Hernández 2020). Gazteen aisialdiaren zenbait eremu aztertu dugu, direla Kuadrillategi egitasmoarekin lotutako ekimenak (Hernández eta Altuna, 2016), dela kirol federatua (Hernández, Altuna eta Beitia, 2018, Hernández eta Altuna, 2020) edota lonja-, lagunarte-, kirol- edo musika-taldeak (Hernández, 2020). Kasu guztietan metodologia kualitatiboa erabili dugu eta teknika ezberdinen bidez (behaketak, banakako elkarrizketak, hiruko elkarrizketak eta talde-dinamiken bidezko talde-hausnarketak) gazteen diskurtsoak, hizkuntza-praktikak eta bizipenak jaso ditugu.

Ikerketa horiek beta eman digute, gazteek ere «ez erabiltzearen» kezka edo auzia barneratu dutela ohartzeko. Gazteen gaitza dela diote: bere ki-

⁴ Besteak beste, ikusi 2012an, Kulturaren Euskal Behatokiak egindako ikerketa honen emaitzak: https://www.kultura.ejgv.euskadi.eus/contenidos/informacion/keb_argit_gazt_kultur_kontsumo/eu_def/adjuntos/gazteen_kultura_kontsumoa_2012.pdf

⁵ Euskararen eta bideo jokoen arteko harremani buruz erreportajea garatu du Lander Muñagorrik Berria egunkarian. Hona hemen eskuragarri: <https://www.berria.eus/paperekoa/2663/014/001/2020-11-22/euskara-bideo-jokoz-kanpo.htm>

deek erabiltzen ez dutela jabetzen dira batzuk; erabili beharko luketeena baino gutxiago erabiltzen dutela aitortzen dute beste batzuek; edo, zuzenean, eskolan edo gelan baino ez dutela erabiltzen dio zenbaitek.

Euskara ez erabiltzeko arrazoiei buruz galdetuta, gazteek, helduon antzera, ez dute diagnostiko argirik, euren gertuko errealitateaz ari badira ere. Aipatzen diren argudioen artean, bi nagusi direla esan daiteke. Batetik, gazte batzuen euskararen ezagutza mailari erreparatzen zaio. Deigarria iruditu zaigu, adibidez, Euskal Autonomia Erkidegoko gazteak izanda honelakoak erantzutea: «nire kuadrillan batzuek ez dakite euskara» edo «gazte batzuekin ezin dugu euskaraz egin, ez dakitelako». Bestetik, gazteek euskararen erabilerara eta familia lotzeko joera dute. Euren iritziz, euskaraz egiteko ohitura dutenak familia «euskaldunetakoak» edota euskaraz hitz egiten duten familietakoak dira.⁶ Amorebieta-Etxanon (Zornotza) egindako talde-elkarrizketa batean neska gazte honen hitzek argi adierazi dute ikuspuntu hori:

Eta gero, ba, lagunen artean nik igertzen doten diferentzia kuadrillan da, ba, dekogunek ama eta aita euskaldunek, ba, eiten dogu euskeraz, eta danak egiten doskue guri euskeraz baina dekienak guraso bat euskaldune eta bestea erdaldune, euren artien dana erderaz. Eta hori pasetan jaku gure kuadrillan, o sea, danak eiten doskue guri euskeraz, baina gero danon artean eiten dogu erderaz, orduen azkenaldien be eiten dogunek dana euskeraz gure artien, o sea, dekogunek ama-hizkuntza euskeraz, bueno ama-hizkuntza danok dekoguz ze ikesi dogu klase berean, baina dekogunek bi gurasoak euskaldunak, denpora guztien euskeraz baina danakaz erderaz. (26 urteko gaztea, Zornotza)

Gazteen euskararen erabileran gurasoen eragina azpimarratu dituzten antzeko adierazpen asko jaso izan dugu gure ikerketetan, baina gazteek argi zehaztu dute horrek ere ez duela bermatzen lagunartean euskaraz arituko direnik. Bestelako ikerketek ere ñabardura garrantzitsu hori berretsi dute:

⁶ Batzuetan «familia» aipatu ordez, «ama-hizkuntza» kontzeptua erabiltzen da etxetik euskara dakartenak izendatzeko. Horrekin lotuta, zenbait kasutan gazteen diskurtsoetan ama-hizkuntzaren ideologiaren zantzuak topatu ditugu. Ama-hizkuntzaren ideologiari buruz, ikus: Skutnabb-Kangas eta Phillipson 1989.

familian euskara jasotzeak lagundu egiten du baina ez du erabilera ziurtatzen. Ideia hau ilustratzeko hainbat datu dago. Adibidez, VI. Inkesta Soziolinguistikoari (2016) edota V. Mapa Soziolinguistikoari (Eusko Jaurlaritza 2014) erreparatzen badiegu, euskararen familia bidezko transmisioa % 25 ingurukoa dela esan behar dugu (betiere, euskara soilik eta euskara eta gaztelania batera transmititzen diren kasuak batuta). Baina aurretik aipatu den moduan, 2016ko Kale Neurketaren datuen arabera, gazteen (15-24 urte bitartekoak) erabilera % 12,3 da. Antzeko desoreka ikusi dugu beste ikerketa batzuen bidetik bildutako emaitzetan ere. Esate baterako, Arrue proiektuak jasotako datuen arabera, EAEko LH4ko ikasleen % 33,5ek jaso dute euskara edo euskara eta gaztelania etxean. Baina horietatik % 17k soilik erabiltzen dute bakarrik edo nagusiki hizkuntza hori familia giroan. DBH2ko ikasleen kasuan, % 35,4k dute euskara edota euskara eta gaztelania lehen hizkuntza, eta hortik, % 19k erabiltzen dute etxeko eremuan euskara nagusiki.

Gazteen euskararen erabilera eta erabilera eza, beraz, ertz ugari duen aferara da. Gainera, kezka hori ez da uste bezain berria. Euskarazko irakaskuntza egonkortzen hasi, euskararen legea ezarri (1982) eta handik urte batzuetara baziren martxan gazteak eta euskararen inguruko lehenengo ikerlanak. *BAT Soziolinguistika Aldizkariak* orain arte argitaratutako zenbakiei begiratu gero, konturatuko gara, ia hiru hamarkadan jardun dugula gazte euskaldunen inguruan hausnartzen.⁷ Ahalegin handiak egin dira, baliabideak jarri dira, esperientziak eta egitasmoak abiatu dira, baina horietatik ateratako ondorioek zalantza eta galdera asko utzi dituzte mahai gainean. 2016ko Kale Neurketak ekarritako datuek (Soziolinguistika Klusterra

⁷ Jada aldizkari horretako 7-8 zenbakian (1992ko irailean argitaratua) honelako izenburua duen artikulua topatu dugu: «Gazteak euskalduntzeko egitasmoa». Artikulu horretako egileek honelako kezka adierazi zuten: «Azterketa soziolinguistikoek diotenez gazteak dira, oro har, euskararen ezagutza mailaren eta erabileraren arteko desfaserik handiena agertzen dutenak, euskararekiko motibaziorik altuena adieraztearekin batera. Hitz bitan: hizkuntz leialtasun tasa ez dator bat ageriko kontzientzia mailarekin». Hurrengo helbide honetan eskuragarri dago: <http://www.soziolinguistika.org/node/597>. Urtebete beranduago (1993), gazteak protagonista izan ziren «Euskara, atzo eta gaur» izeneko ikerketan. Eusko Jaurlaritzak bultzatu zuen ikerketa mardul eta sakon hori, eta gazteen hizkuntza-argazki ezin osatuagoa eskaini zuen.

2017) erabileraren mantsotze prozesua erakutsi dute eta beste behin ere begirada gazteengan jarri da. Zer egin daiteke/dezakegu?⁸

Testu honetan ezin dugu galdera horri ematen zaizkion erantzunetan sakondu, ezta luzatzen ari diren proposamen guztiak balioetsi ere. Gure asmoa aspalditik kezka sortzen digun ideia batera bueltatzea da (Hernández, Olaso eta Martínez de Luna 2006). Ikertzaile gisa uste dugu «erabileraren auzia», hein batean, auzi epistemologikoa eta ontologikoa ere badela, eta horretan sakondu nahi dugu. Gure proposamenak hiru ideia edo hipotesi ardatz ditu eta, horien oinarrian hausnarketa teorikoak eta gazteekin egingdako ikerketetatik jasotakoak elkarrizketetan jarrita daude.

Lehenengo ideiak, erabilera ezaren izaerari edo ontologiari egiten dio erreferentzia. Erabilera urria datu objektibo gisa hartu behar dugu, baina, horren gaineko diagnostikoa eta egonezina, neurri handi batean, sozialki sortua eta eraikia dela uste dugu. Soziolinguistikak, beste diziplina batzuen laguntzarekin, «gaitzaren» nondik norakoa zehaztu du eta «hiztunak artatzeko» tratamenduak proposatu ditu eta proposatzen ditu egun ere.

Horrekin lotutako bigarren ideia bat dugu. Diagnostikoak zein tratamenduak helmuga jakina dute: gazteak. Arazoa gazteen erabilera urria da baina, zenbaitetan, gazteak eurak izaten dira zuzenean arazotzat hartuak. Baina, zein gazte? Zein gaztez ari gara? Nolako gazteak irudikatzen ditugu? Maiz, era orokorregian hitz egiteko joera gailentzen dela uste dugu. Esate baterako, sarritan, ez zaio erreparatzen egungo euskal hiztun gazteek duten profil nagusiari, ezta horrek beharko lituzkeen ñabardurei ere. Jakina da, egungo gazte euskaldun gehienak hiztun berriak direla (Ortega et al. 2013), baina orain dela oso gutxi arte, ez da behar bezala berezitasun horretan sakondu.

Eta horrek hirugarren ideia bat planteatzera garamatza. Belaunaldi berriak euskalduntzen hamaika ahalegin egin badira ere, belaunaldi horien jokabideak askotan aztertu badira ere, ikertzaileok zorrotzasun gutxirekin jokatu dugula iruditzen zaigu. Diagnostikoak eta tratamenduak osatzeko,

⁸ Horri begira, adibidez, azken urteotan egindako hainbat ikerketa eta esperientzia aurkezteko eta etorkizunari begira dauden erronkez hitz egiteko, Soziolinguistika Klusterrak «Gazte eta nerabeen hizkuntza errealitatea» izeneko jardunaldia antolatu zuen 2020ko urriaren 28an.

diseinatze edota ezartzeko garaian, autokritika gutxi erakutsi dugula uste dugu, ez hiztun gisa dugun jokaerarekiko, ez ikertzaile gisa dugun jarrerarekiko, ez heldu gisa dugun erantzukizunarekiko. Buruan bi kezka ditugulako diogu hori. Batetik, helduok hiztun gisa barneratuta dugun eredia eta kanpora proiektatzen dugun eredia dago. Bestetik, ikertzaile moduan aplikatzen dugun ikuspegia dago. Batean zein bestean, azken bost hamarkadotan sozializatutako hiztunen esperientziak, bizipenak, desirak, afektuak eta abar proiektatuta ikusi ditugu. Asko kostatu zaigu, aldiz, ondoren etorri diren belaunaldi berrien esperientziak, bizipenak, desirak edota afektuak oso bestelakoak direla jabetzea, besteak beste, ezagutu duten gizartea izugarri aldatu delako. Amildegia dago orduko eta egungo garaien artean. Eta, gure ustez, amildegi horrek badu bere isla maila teoriko, metodologiko eta epistemologikoan. Hortik dator, neurri batean, egungo euskal soziolinguistikan erantzunak bilatzeko sumatzen den zailtasuna, hala nola, gazteen erabilera ezaren aurrean.

Euskararen egoera eta euskal gizartearen egoera nabarmen aldatu dira azkenengo 40-50 urteotan. Bidean, euskararen ezagutzaren garapen eta zabalpen handia gertatu da. Garai hartan horren premia (larria) ikusi zuten eta horretarako baliabideak nahiz baldintzak jarri zituzten, gutxi edo asko, baina erronka egon zegoen, eta heldu zien. Ezagutzatik erabilerarako jauzia (ia) «automatikoa» izango zela pentsatu zuten, eta orain argi dago uste hori zuzena ez zela. Baina ezagutzaren zabalkundearen baliabideak jartzen ari ziren bitartean, erabilerarako baldintzak ere sortzen eta garatzen ari ote ziren?

Geure iritziz, ezagutza zabaltzeko estrategiek ez dute parekorik izan erabileraren esparruan. Eskola eta etxeko testuinguruak kenduta, gazteen erabilera sostengatuko duen hezurdura sendorik ez dago (Hernández 2020). Nerabeak eta gazteak mugitzen diren eremuetako euskararen egitura mengela da. Eta egitura diogunean: 1) ideiez eta ideologiez; 2) euskaraz blaitutako praktikez (esate baterako, euskaraz burutzeko aukera emango duen aisialdia); 3) eta gazteen garaira eta errealitatera egokitutako subjektibotasunaz edo subjektibotasunez ari gara.

Gazteen euskararen erabileraren inguruan hainbat korapilo ageri bada, korapilo horien jatorriaz hausnartzea komeni da, baina baita ikertzaileok

horien aurrean hartutako jarreraz ere. Bide kritiko eta autokritiko horri orain dela hamar bat urte ekin genion, aldizkari honetan bertan (Hernández 2010). Azkenengo bost urteotan konpromiso hori sendotu egin dugu, batetik, hizkuntza-antropologia (auto)kritikoa eginez. Bestetik, epistemologia erreflexiboa erabiliz: zer, nola eta nondik ikertzen dugun etengabe galde egiten dugun epistemologia, ikertzaile moduan dugun eragina eta ardura aitortzen duena. Urteotan pilatutako esperientzia aztertu nahi dugu testu honetan, eta bereziki, 2016-2018 urte bitartean *D ereduko kirola* izeneko ekintza-ikerketaren emaitzak. Horregatik, beste ezer baino lehen, proiektuaren nondik norakoak azalduko ditugu, modu laburrean bada ere.

2. *D ereduko kirola* egitasmoa: gazteekin ikasteko aukera

D ereduko kirola egitasmoa Eusko Jaurlaritzak (Hezkuntza, Hizkuntza Politika eta Kultura Saila) eta Gipuzkoako Foru Aldundiak diruz lagundutako proiektua da. Soziolinguistika Klusterrak koordinatu eta bideratu zuen ekimena. Ikerketa eta esku-hartzea⁹ Euskal Herriko Unibertsitateko (UPV/EHU) zenbait ikerlarik¹⁰ garatu zuen. Azkenik, Urtxintxa Elkarteak eta Euskaltzaleen Topaguneak ere parte hartu zuten prozesu osoan hainbat zereginetan.

Egitasmoa abiatzerakoan, bi xede orokor zehaztu genituen. Batetik, begirale eta entrenatzaileen jarduna euskaraz izango zuen kirol-aisialdi antolatua modu esperimentalean arloko eragileekin eratzea, *D ereduko kirola* izena hartuko zuena. Bestetik, *D ereduko kirola* egitasmo horren eraketa-prozesuaren eta bertan parte hartuko zuten eragileen ahots ezberdinen gaineko ikerketa egitea: helduena (gurasoak, ikastetxeak, udalak, klubak...) eta, batez ere, haur eta gazteena (jardueretako partaideak zein entrenatzaile-

⁹ Egitasmoaren lehenengo urtean (2016-2017 ikasturtea) Euskaltzaleen Topaguneak hartu zuen bere gain esku-hartzea gauzatzeko ardura. Bigarren urtean, aldiz, ikerketak eta esku-hartzeak bat egin zuten eta EHUko kideek hartu zuten horiek kudeatzeko eta gauzatzeko lana. Halere, zeregin horretan Julene Maiaren laguntza –garai hartan Urtxintxa Elkarteko langilea– izan zuten.

¹⁰ Hauxek dira proiektuan parte hartu zuten EHUko ikerlariak: Jone M. Hernández (zuzendaria), Jaime Altuna, Iñigo Beitia, Maialen Altuna eta Iraitz Otaño.

leak). Hori dela eta, hiru urtean zehar (2016., 2017. eta 2018. urteak) kirol-klub haueekin egin genuen lana: Zaramaga Pilota Elkartea (esku-pilota), Padura Taldea (saskibaloia)¹¹ eta Real Sociedad (futbola). Egitasmoa abiatu zenean, hautatutako klubek euskara berreskuratzeko prozesuarekin nolabaiteko konpromisoa izatea lehenetsi genuen. Horretaz gain, Euskal Autonomia Erkidegoko lurralde guztiak ordezkaturata egon zitezene nahi genuen. Era berean, kirol-praktika ezberdinak biltzen zituzten klubak izateak eta gizonezko zein emakumezko kirol-taldeak edukitzeak klub horiek garrantzia izan zuen aukeraketan. Hiru urteko prozesu hau bi fase ezberdinetan antolatu genuen eta fase bakoitzak planteamendu metodologiko ezberdina izan zuen.

2016-2017 ikasturtean kirol-taldeen hizkuntza-praktiken lehen hurbilketak egin genuen, entrenatzaileen jarduna, iritziak eta bizipenak erdigunean jarri. Lehen urte horretako esku-hartze atalean, entrenatzaileentzat prestatutako euskararen erabilera areagotzeko formazio saio batzuk burutu genituen. Ikerketa-lanari dagokionez, testuinguru orokorra finkatzeko eta kirol-esparru bakoitzeko lehen datuak jasotzeko, zenbait elkarrizketa eta behaketa atondu genuen.

2017-2018 ikasturtean, ostera, ordura arte egindakoan sakondu genuen, bi aldagaitan oinarrituz: (1) kirolari nerabeen ahotsa lehen planoan jarri genuen; (2) esku-hartzea eta ikerketa-lana batera landu genituen. Bi gako horiexek definitu zuten, hein handi batean, ikerketari begira planteatutakoa. Ikuspegi antropologikoz garatutako ikerketa kualitatibo baten bidez, hiru kirol-taldetako (Zaramaga Pilota Elkartea, Padura Taldea eta Real Sociedad) kirolarien hizkuntza-praktikak eta diskurtsoak jaso genituen. Gazteok (kirolariak bereziki baina baita entrenatzaile gazteak ere) erdigunean

¹¹ Egitasmoa abiatzean, hau da 2016an, Padura Taldearen lekua Aixerrota Boleibol Taldeak (Getxo, Bizkaia) zuen. Lehenengo fasea amaituta Aixerrotak bertan behera utzi zuen bere parte-hartzea. Era berean, lehenengo urte horretan Zarautz Kirol Elkartek ere parte hartu zuen, baina fase hori amaitzean bere parte-hartzea egitasmoaren helburuetarako egokia ez zela pentsatu genuen, kirol-klub horretan euskararen erabilera ia erabatekoa baita. Hortaz, Zarautz bigarren fasean ez egotea erabaki genuen. Edonola ere, bi kirol-talde horiek adierazitako ikerketa honekiko prestutasuna eta eskuzabaltasuna nabarmendu nahi dugu.

jarri genituen, euren ahotsak, esperientziak, bizipenak, iritziak azaleratuz eta azpimarratuz.¹² Paraleloki, esku-hartzea bideratze aldera, talde-dinamika ezberdinak diseinatu genituen sekuentzia batean antolatuta. Guztira, kirol-talde bakoitzean, ordu erdiko zortzi saio egin genituen. Horietan hainbat dinamika proposatu genuen hausnarketak pizteko asmoz. Gehienetan hauxe izaten zen prozedura: (1) gazteak lauzpabost lagunez osatutako taldeetan elkartzen ziren guk proposatutako dinamika (ariketa) bat egiteko; (2) taldeotan gauzatutako dinamikaren emaitza partekatzen zuten talde handian, eta denon artean landu nahi genuen gaiari buruz hausnarketa egiten zuten; (3) eta azkenik, sortutako materiala eta ondorioak biltzen genituen.

Denera 44 laguni egin genien elkarrizketa: lehenengo urtean 4 entrenatzaileri eta, bigarren urtean 37 neraberi (12-15 urte bitartekoak) eta 3 entrenatzaileri. Gainera, prozesuan zehar 37 behaketa-saio burutu genituen: 14 lehendabiziko urtean eta 23 bigarrenengoan. Ikerketak bideratutako elkarrizketak osorik eta hitzez hitz transkribatuak izan ziren, eta behaketetan jasotakoak egunerokoetan deskribatu genituen. Esku-hartzearen kasuan, talde-dinamiketan zehar sortutako materiala bildu genuen. Bukaeran elkarrizketen transkripzio, ikerlarien egunerokoak eta gazteekin egindako dinamiken emaitzak sakonki aztertu genituen, amaierako txostena eta ondorioak idatzi ahal izateko.

Hiru urtean zehar sortutako txostenetan eta bestelako materialetan,¹³ hizkuntzaren eta kirol-esparruaren arteko harremana ulertzeko interesga-

¹² Esan behar da, egitasmo honen emaitzak talde-lanaren fruitua izan zirela. Ikerlari taldeaz gain, gurekin batera beste elkarte zein erakunde batzuk aritu ziren: Urtxintxa Elkartea; Soziolinguistika Klusterra; Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza, Hizkuntza Politika eta Kultura Saila; Gipuzkoako Foru Aldundia eta Topagunea. Bestalde, Infotres enpresarekin lan polita egin genuen amaierako bideoa ekoizten. Azkenik, parte hartu zuten kirol-kluben inplikazioa ere azpimarratu nahiko genuke. Lehenengo ikasturtean Aixerrota Boleibol Taldea eta Zarautz Kirol Elkartea, eta gero, Padura, Zaramaga eta Real Sociedad kirol-taldeen arduradunek erraztasun guztiak eskaini zizkiguten lan egokia garatu ahal izateko.

¹³ Proiektuaren inguruko oinarritzko informazioa zein prozesuan sortutako materialak (txostenaren laburpena eta Infotres enpresak ekoitzi zuen bideoa), interneteko hurrengo helbide honetan eskuragarri daude: <http://www.soziolinguistika.eus/Deredukokirola>

riak diren hainbat gako laburbildu dugu. Baina honako testu honetan aurrera joanda, euskararen erabilerari buruz ikerketan parte hartu duten gazteekin ikasi dugunaz ere hausnartu nahi dugu. Hau da, *D ereduko kirola* proiektuaren esperientzia aberats eta emankorraren ostean, hauxe galdetu nahi diogu geure buruari:¹⁴ Zer ikasi dugu proiektu honetan? Zer erakutsi digute bertan parte hartu zutenek? Zer diosku kirol-munduak gure egungo gizarteari buruz? Zer diosku euskararen egoerari buruz? Eta, bereziki, zer esan digute kirolari gazteek, hiztun kirolari gazteek, alegia?

Gauza asko esan, entzun, ikusi eta hauteman genuen. Guztien artean testu honetan hiru aspektu azpimarratuko ditugu. Batetik, arazotzat jotzen ditugun gazteok kokapen zehatza dute gure gizartean. Geroago aipatuko dugun moduan, kokapen hori, nagusiki, gizarteak eskaintakoa eta helduok ezarritakoa da. Kokapen horretatik hitz egiten digutela ulertu behar dugu. Horregatik, garrantzitsua da ohartzea –eta hona hemen bigarren irakaspena–, euren hitzak eta euren hizkuntza-hautuak ekintza eta jardun gisa. Esaten dutenaz edo esaten ez dutenaz haratago, edozein hizkuntza-jokaerak hizkuntza bat (edo bat baino gehiago aldi berean), edota hizkuntza batekiko jarrera, balioa eta abar «praktikan» jartzen ditu (Ahearn 2001). Hirugarrenez eta azkenik, aurretik esandakoaren ildo beretik, jabetu behar dugu (hizkuntza-) ekintza edo jardun horrek harreman zuzena duela gazte moduan garatzen dituzten praktikekin, gazte-kulturarekin, eta gazte bezala eratzten ari diren identitatearekin eta munduarekiko ikuspegiarekin. Nolanahi ere, gazteen, gazte-kulturen eta gizartearen artean dauden loturek eta interakzioek ez diote erreproduzio-ariketa mekanikoari men egiten. Tentsioak daude; gazteen agentzia¹⁵ kontzeptua ere tartean dago. Horri guztiari arreta eskaintzea merezi du, horren bidez adierazten dutenaz jabetzeko. Izan ere,

¹⁴ Galdera hauek egitasmoa amaitu bezain pronto sortu zitzaizkigun, eta horrelaxe jakinarazi genien ikerketa honek emandakoa zabalteko prestatu zen aurkezpen publikora bertaratutakoei. Aurkezpena Real Sociedad Kirol taldeak Zubietan (Gipuzkoa) dituen instalazioetan egin genuen, 2019ko martxoaren 27an.

¹⁵ «Agentzia» definitzea ez da eginkizun erraza. Guk Laura Ahearnek luzatu duen proposamenari jarraituko diogu: «Agency refers to the socioculturally mediated capacity to act» (Ahearn 2001: 112). Hau da, agentzia soziokulturalki baldintzatutako ekiteko gaitasuna da. Oinarritzko definizio horren gainean, testu honetan biltzea ezinezkoa zaigun zehaztapen asko egin beharko genuke,

sarritan agentzia horretan antzematen baitira komunitate, talde edo kolektibo baten sentimenduak, beharrak edota aldarrikapenak.

Laburbilduz, orain arteko esperientzia oinarri hartuta, gazteok hiztun gazte gisa ikertu eta ulertu behar ditugula uste dugu, esaten dutenari eta hori zein hizkuntzatan egiten dutenari baino, hizkuntzekin egiten dutenari erreparatuz. Hitz eta ekintza horien bidez euren (gazte-) mundua irudikatzen eta egiten dute; hori guztia, helduok diseinatutako eta sortutako gizarte eta kultura batekin elkarrizketan. Sakondu dezagun zertxobait gehiago, bada, gazteekin egin ditugun ikerketetan jasotako irakaspen horietan.

3. Euskal hiztun gazteak: kokapen bat kulturen eta gizartearen

Testuinguru eta kokapen zehatzetatik eraikitzen ditugu esanahiak hiztunok, parte hartzeko prozesu baten bidez, interakzio konplexu eta dinamiko baten bidez. Eta gurean, Euskal Herrian, bestelako testuinguruetan bezala, gazteek, gizartearen zein kulturen, kokapen zehatza dute. Kultura gehienetan adina da gizarte antolaketaren oinarria eta pertsona bakoitzaren kokapen soziala jaio den unetik pasatu den denboraren arabera da. Baina bizitzan zehazten diren etapak ez dira testuinguru guztietan berdinak, eta adin-tarte bakoitzari egozten zaizkion balore eta ezaugarriak ere ezberdinak dira (Hernández eta Altuna 2017).

Ados gaude Penelope Eckertek nerabezeroaz hitz egitean nabarmendu duenarekin: nerabezeroa eraikuntza ideologikoa da, generoa den moduan (Eckert 2003: 381). Bikain azaldu du Eckertek bere hipotesia:

Just as gender does not unfold naturally from biology, neither do life-stages such as childhood, adolescence, adulthood, or old age. Biology imposes some constraints, and culture takes off from there. Adolescence is an outgrowth of industrialization of the shift to institutionalized preparation for work, and the need to keep the young out of the workforce.

baina nabardura horietako bat bai ekarri nahi dugula: agentzia ez da norbanakoari soilik dagokion ekiteko gaitasuna, agentzia kolektiboari dagokiona ere bada.

While there are physiological changes that coincide to some extent with the entrance into adolescence, to attribute “adolescent behavior” to “ragging hormones” is to ignore the obvious: that above all, adolescence is an age –and generation– based location in the political economy. (Eckert 2003: 281-282)

Gazte izaerak, beraz, oinarri biologikoa izan dezake, adinarekin lotura zuzena duena, baina horri oinarri soziala duten elementuak gehitu behar zaizkio. Oinarri soziokultural hori dagoelako ez da gauza bera «gaztea» izaitea Euskal Herrian, Irlandan edo Indian... Gainera, gaur «gazte izaiteak» ez du orain dela mende bat zuen esanahi bera. Aspalditik esaten ari garen moduan (Hernández 2010), egungo euskal gazteriaz hitz egiteko, ondo aztertu eta definitu beharko genuke, unean unekoa, zein nolako gazteriaz ari garen.

Era berean, gazte izaera hori (edo izaera horiek) gizarte osoak baldintzatzeko duela (edo dituela) ulertu behar dugu. Gazteak «egiten» dira, haur, heldu eta zaharren kategoriekin batera. Zentzu horretan ere, «gazteak» gizarte-kokapentzat jo ditzakegula diogu (García Canclini et al. 2012). Nestor García Canclini eta beste egile batzuek diotenekin bat eginez, esan dezakegu, neurri handi batean egungo (euskal) gazteria globalizazioak¹⁶ sortutako ondorioen erantzuna dela.

Beraz, gizarte-kokapen batean finkatutako pertsonak liriateke, oro har, gazteak, eta kokapen hori ideologikoki sustraituta eta oinarrituta dago. Beste argitalpen batean aipatu genuen moduan (Hernández eta Altuna 2017), modernitateak hain gustukoa duen sailkapen dikotomikoen jokoan, haurrak, nerabeak eta gazteak «ez-heldua» multzokoak kontsideratzen dira, helduen mundutik bananduak daudenak. Haurrak eta nerabeak «bukatu gabeko zerbait» gisa hartuak dira, pixkanaka betetzen joan behar duen on-

¹⁶ Globalizazioaz hitz egiten dugunean García Canclini antropologoak kontzeptu horren inguruan planteatu duenez ari gara. Cancliniaren ustez globalizazioa erabat definitzea zaila bada ere, egoera eta testuinguruaren arabera delako, XX. mendearen bigarren erdialdean garatu zen fenomeno da. Prozesu ekonomiko, finantzario, komunikazional eta migratzaileen bateratzeak ekarri zuen munduko ia gizarte guztien arteko mendekotasuna areagotzea eta nazioz gaidiko interkonexio-fluxu eta -egitura berriak sortzea da globalizazioa (García Canclini 2000: 24).

tzi hutsa bezala. Eurak «oraindik ez» taldekoak dira eta helduak «dagoeneko bai» taldekoak dira (Casas 2006: 40). David MacDougallek dioen bezala, helduentzat haurrak izaki bukatugabeak dira (*adult-in-waiting*), sozializazio prozesuan eraikitzen ari direnak (MacDougall 2005: 70).

Baina helduok ahaztu egiten dugu sozializazioa etengabeko prozesua dela, bizitza osoan irauten duena, eta gizakiok hasiera-hasieratik izaki sozial lez funtzionatzen dugula. Haurtzaroaren eta nerabezaroaren trantsizio izaera horrek, beraz, gizarte-mailaketa eta botere-harremanak ezkututzen ditu; eta mailaketa sozial horren barnean, gorputz umoak kokapen eta aukera berezituak eskuratzen ditu (Fernández 2016). Botere-harreman horiek izendatzeko Claudio Duarte «helduzentrismo» hitza erabili du (Duarte 2012, in Fernández 2016). Hizkuntzak oso garbi adierazten digu haurtzaroaren kontzepzio hori: adingabeak deitzen diegu 18 urte bete ez dituztenei.

Ikuspegi horiek, gainera, badituzte bestelako ondorio maltzurak ere; izan ere –Eckertek ohartarazten gaituen moduan–, zenbaitetan prozesua izan beharko lukeena, helburu bilakatzen da. Nerabeak, esaterako, «nerabeentzako diren» tokietan zein erakundeetan bakartuak izaten direnez,¹⁷ «*people become not more adult, but more adolescent*» (Eckert 2003: 382).

Haurrei eta nerabeei ematen zaien etorkizuneko izakiaren funtzio horrek, bestalde, arduraz betetzen du euren zama, «*carrying on their shoulders all the hopes of the adult world*» (MacDougall 2005: 67). Hau da, agentziarik onartzen ez bazaie ere, gizarte hobearen etorkizuneko esperantzak, bete beharreko zereginak bihurtzen zaizkie.¹⁸ Halaxe egiten da, adibidez, euskararen

¹⁷ Eckerten iritiz, Estatu Batuetako kasuan, nerabezaroa eskolak definitzen du erabat. Bere ustez, Ipar Amerikako *High School* delakoa ez da hezkuntza-erakundea soilik, gaztetxoek bizitza osoa (lagunartea, aisialdia, kirol- zein kultura-jarduna) antolatzen duen erakundea baizik (Eckert 2003: 383). Alde nabarmenak egon badaitezke ere, pentsa liteke, gurean antzeko zerbait gertatzen ari dela Derrigorrezko Bigarren Hezkuntzaren etaparekin (DBH), izan ere, etapa horretarako igarobidea nerabezaroaren hasierarekin lotzearen ustea gero eta zabalduagoa dago sozialki.

¹⁸ Egun interesgarria da, nerabe eta gazte batzuen artean, klima aldaketa dela eta, zabaltzen ari den diskurtsua. Izan ere, euren kritikak artez (eta askotan modu oso kritikoa eta zorrotzean) helduei zuzentzen ari zaizkie. Helduak errudun gisa ageri dira eta euren jokaera gogor kritikatzan dute.

biziberritze prozesuan. Eurekin egoera hobetuko dela espero da, gainontzeko adin tartekoen ardura nolabait arinduz (MacDougall 1998).

Baina haiengandik espero denaz gainera, gazteek euren arauak dituzte (baita hizkuntza-arauak ere). Gazte-kulturaren baitan eraikitzen diren arauak eta belaunaldiz belaunaldi aldatzen direnak. Ez daude inon ere idatzita baina, gauzatzen dituzten ekintzen eta jardueren bitartez «irakur» daitezke. Mary Bucholtzek gogorarazi digun moduan, beti egongo da hizkuntzaren erabilera sinbolikoa, identitatea «performatzeko» ezinbesteko tresna delako (Bucholtz 2000). Horregatik, praktika horiek jasotzea eta aztertzea funtsezkoa iruditzen zaigu. Bucholtzek berak bultzatzen ditu ikertzaileak, gazteen praktikak eta, batez ere, gazteen hizkuntza-praktikak aztertzeraz: «*as a set of stylistic resources that together produce a multitude of age-based identities*» (Bucholtz 2000: 283).

Horregatik, azken urteotako gure ikerketa guztietan, gazteek egunerokotasunean gauzatzen dituzten praktiketatik abiatzeko hautua egin dugu. Zer egiten dute (gure) gazteek? Eta zerk eragiten die gazteei gazte bilakatzea? Praktika horien bidez gazteak «ezagutu» ditzakegula uste dugu. Hau da, praktika horietatik abiatzea gazteen hizkuntza-praktikak aztertzeko eta hizkuntzen inguruko balioak, hautuak eta ideologiak ulertzeko bide egokienerako bat dela deritzogu.

4. Gazteak gazte bilakatzen dituzten praktikak

D ereduko kirola egitasmoan kirolari nerabeak izan ziren protagonistak. Zehazki, 12tik 15 urtera bitarteko gazteak ziren, eta aurretik egindako beste ikerketetako gazteen ezaugarrien antzekoak zituztela esan behar dugu.¹⁹

¹⁹ Kasu honetan, geuk garatutako ikerketei erreferentzia egin nahi diegu. Hona hemen zein diren: (1) *Gu Gazteok, 12-14 urteko gazteen hizkuntza egunerokotasunera hurbiltzeko ikerketa parte-hartzaile* (2016). Eusko Jaurlaritzaren Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzaren Aholku Batzordeko Gazteriaren Batzorde atal bereziaren eskariz egindakoa. (2) *Euskara pasilloetan galduta. Praktiken aldaketak eta hizkuntz mudantzak nerabearoan* (2015). (3) *Euskara generoaren ispluan barrera. Hizkuntza praktikak, bizipenak eta gogoetak Lezo eta Pasai Donibaneke nerabeen artean* (2016). Ikerketa horiek guztiek izaera kualitatiboa zuten eta, datuen bilketan hainbat teknika erabili genuen: behaketak, elkarriketak eta talde-dinamiken bidezko talde-hausnarketak.

Euren adinekoen izaerak zein praktikak deskribatzeko zenbait elementu azpimarratu zuten. Hasteko, gaztetasuna ezaugarri positiboekin lotu zuten: gazteak politikak, modernoak, adiskideak, umoretsuak, irribarretsuak edota kirolariak direla nabarmendu zuten. Edertasuna gaztetasunaren ezaugarri aipagarriena lez azaleratu zen, eta gorputzaren garrantzia agerikoa zen: kirola, argazkiak, itxura fisikoa... Sexualitateari ere maiz egin zioten erreferentzia.

Jardueretan arreta jarrita, esan daiteke, gazte izaera definitzeko garaian bi elementu direla nagusi. Batetik, harremanak, bereziki adin berekoen arteko harremanak; bestetik, aisialdiaren garrantzia.

Ia bi hamarkada igaro dira gazteen aisialdiari buruzko ikerlanak burutzen hasi ginenetik (Berrio-Otxoa, Martínez eta Hernández 2000 eta 2003) eta orduko helburu garrantzitsuenetariko bat, gazteentzat aisialdia zer den definitzea izan zen. Zaila izan zaigun arren, horrelako definizioa osatu genuen:

Ezbairik gabe, gure gizartean denbora libre garrantzi handiko denbora da gazteentzat. Izan ere, ikasketekin edo bestelako betebeharrekin okupatuta ez dagoen denbora izanik, aukera ematen die gazte-garaian oso premiazkoa den beharrian bati erantzuteko: norberaren subjektibotasuna garatzea eta modu librean adieraztea. Horrela, eskoletatik eta gainontzeko eginbeharretatik kanpo gelditzen zaien denbora libre bezala definituta aisialdia, aisialdiko denbora horretan bere harremanak, zaletasunak eta bete-nahiak lantzeko aukera dute. Seguru asko, aisialdi momentu horiek euren barneko nahi, balio eta desirak adierazteko aukera bezala ikusten dituzte; aukera gauzatua edo frustratua izango dena, inguruan topatzen edo sortzen dituzten harreman, jarduera eta eskaintzen arabera. (Berrio-Otxoa, Martínez eta Hernández 2003: 7)

Bi ikerketa horietan sakon murgildu ginen gazteak aisialdian aritzen diren esparru eta espaziotan (parkeak, plazak, gaztelekuak, lonjak edo lokalak...). Hori egin eta gero, aisialdia gazte-identitatea (gazte izatea zer den) ulertzeko ezinbesteko elementua dela ondorioztatu genuen (Hernández, 2010). Beste hitz batzuk erabiliz, gazteek, neurri handi batean, aisialdiaren bitartez eraikitzen dituzte euren bizimodua, izaera, diskurtsoa..., euren gazte izateko era. Hau da, aisialdirako guneak identitate eraketarako agertokiak bilakatzen dira.

Ikerketan parte hartu duten gazteek, aisialdiko jardueri buruz hitz egi-terakoan, kirola eta festa²⁰ maiz aipatu zituzten. Kirola gazteen ezaugarri gisa modu generikoan deskribatu zuten. Kirola, beraz, garrantzi handiko esparrua da. Zalantzarik gabe, eskolaz kanpoko jardueren artean nabarmenena da, bai praktikan, bai gazteen zaletasun aldetik ere.

D ereduko kirola egitasmoaren erdigunean dauden subjektuak kirolariak ziren, eta, beraz, ulergarria da gazte hauentzat kirola, jarduera oso garrantzitsua izatea. Baina, nerabeekin egin ditugun beste ikerketetan, argiro agertu zaigu adin horretako gazte askok kirol-praktikaren bat egiten duela, eta futbola dela presentzia handiena duen kirola.²¹ Halere, ñabardura bat egin beharko genuke: kirol-praktikan mutil eta nesken artean joera ezberdinak daude. Ia mutil guztiek futbola praktikatzan dute eta batzuek, horretaz gain, beste kirolen bat ere egiten dute. Mutilek futbolari garrantzi handia ematen diote eta euren bizitzaren erdigunea dela agertu dute: entrenatzeaz eta partidak jokatzaz gain, futbol profesionalaren aztarrenak ondo dakizkitez, mugikorretan partiden emaitzak jasotzen dituzte, aisialdi-tarteetan (aske edo ez-antolatua) baloiarekin jolasten dira eta mutilen arteko hizketaldien gai nagusia futbola izan ohi da. Nesken artean, ordea, kirola egitea ohikoa bada ere, ez da hain praktika orokortua, eta kirol-motari dagokionez aniztasun handiagoa dago.

Padurako saskibaloia taldeko neskek, adibidez, saskibaloia inguruan ematen dute denbora librerik gehiena, baina beste kirol-praktikekiko zaletasuna ere aipatu digute:

²⁰ Kasu askotan, batez ere nerabeak direnean, «festa» aipatzean herriko jaiak, euskararen inguruko jaiak edota kontzertuak aditzera eman nahi dituzte. Horiexek dira adina dela medio, festa-giroan murgiltzeko izaten dituzten aukerak.

²¹ Gure ikerketetan ageri izan diren datuak bat datoz Eusko Jaurlaritzaren *Euskadiko Gazteak 2016* ikerketa kuantitatiboaren emaitzekin: gazteen artean gehien nabarmentzen den kirol-espezialitatea futbola eta areto-futbola da (% 20k diote horixe dela gehien egiten duten kirola) (Eusko Jaurlaritza 2017: 149). Ikerketa horretan ere nabari da neska eta mutilen arteko ezberdintasunak handiak direla futbolaren praktikari dagokionez: «Kasu honetan ere desberdintasun nabarmenak daude gizon eta emakume gazteen artean. Futbola (edo areto-futbola) jarduera, nagusiki maskulinoa da. Mutilen % 34k adierazi dute sarrien egiten duten kirola futbola dela, eta nesken % 4k baino ez dute aipatu futbola jarduera nagusitzat (ibid., 150)».

Nik bueno, nahi dudanean, batzutan joaten naiz e... hori e... *a nadar, joe!*, igeri egitera! Beste batzuetan ba pixkat korrika, joaten naiz bizikletaz... Igual Pagasarrira-eta, eta bai kirol asko egiten dut, jeneralen. Ez dut bakarrik saskibaloia... Bueno, saskibaloira joaten naiz, baina joaten naiz astearte eta asteazkenetan, baina beste kirol batzuetara ez noa *a unos días exactos, cuando pueda*. (Gazte kirolaria, neska, Padura)

Realeko gaztetezko futbola da gehien interesatzen zaien jardura eta aisialdi tartetan futbolearen aritzen dira (lagunekin jolasten eta partidak telebistan edo zuzenean ikusten). Zaramagako gazteek frontoian elkartzeko ohitura dute baina tarteka futbolearen ere jarduten dutela jaso genuen. Asteburuetan etxetik kanpora lagunekin atera eta orduak ematen dituztela kontatu ziguten, eta mutilen artean, bideo-jokoetan aritzea nahiko zabaldua dago.

Kirol-talde horietan nekeza da eskolaz kanpoko arlo kultural edo artistikoarekin zerikusia duen jarduerarik egiten duenik topatzea. Gazteekin burutu ditugun beste ikerketetan ere ez dugu kultura jarduerekin lotutako praktika gehiegi jaso. Batzuek musikarekin, antzerkiarekin eta dantzarekin zerikusia duten ekimenetan parte hartzen badute ere, nerabe horien kontakizunetan ez daude hain presente.²²

Era berean, gazteen aisialdiaz ari garela, esan behar da, eskolari, familiari, aisialdi-taldeei edota bestelako aisialdi antolatuari (adibidez, «gazteleku» bezalako azpiegiturak) ez diete kasik erreferentziarik egin. Arreta eman digun kontua, eskolaz kanpoko ingeles ikasketen zabalkundea da. Elkarriketatutako ia gazte guztiek aipatu ziguten, kirolarekin batera eskolaz kanpo egiten duten jardura, ingeles eskoletara joatea dela.

Zerrendatutako jardueraz gain, adin horretan aisialdia gauzatzeko une eta gune nagusia kalea da: aisialdi ez-formalari dagozkion jarduerak egiteko erabiltzen duten espazioa, hartan ere. Espazio horiek adin bereko gazteekin

²² Gutxitan agertzeko arrazoiak, jardura indibidualak izatea, edota «nesken gauza» gisa identifikatutako jardueratzat hartzea izan litezke. Azkenengo kasuan, mutilek –kultura-eremuan aritzen direnek– ez aitorzeko joera izango dute eta, neskei gehiago kostatuko zaie horretaz hitz egitea, besteak beste, kirolak bereganatzen duelako protagonismoa taldekako elkarriketatetan.

soilik partekatzen dituzte baina, lagun-talde edo kuadrilla ezberdinek toki berean elkartzeko joera dute. Gazteen deskribapenetan espazio horien deserosotasuna eta, zenbaitetan, asperdura ere ageri dira. «Egon» aditza askotan errepikatu zuten eta «egote» horretan honelakoak aipatu zituzten: hitz egin, argazkiak atera, mugikorrarekin aritu, gozokiak jan... Hala ere, mugimenduzko jarduera batzuk ere azaldu dira: baloi-jolasak, musika entzunez dantza egitea... Bestalde, jakina denez, telefono mugikorrek erroak ondo sustraituta dituzte gazte horien «kaleko» aisialdian ere. Ikerketan zehar, telefonoek presentzia handia izan zuten eta, argi dago adin horretako talde-dinamikan parte hartzeko, telefono mugikorra beharrezkotzat jotzen dutela.

Telefono mugikorrek aipatzean ezinbestekoa da, gazteen praktikan eta jardunetan protagonismoa duen bigarren elementua mahaigaineratzea: harremanak. Aisialdiarekin batera, harremanak dira gazte horiek gazte «egiten» duten elementu nagusia. Oraingo honetan arlo horretan sakonduko ez badugu ere, harremanen gaia azpimarratu nahi dugu bereziki. Aurretik esan dugun moduan, hizkuntza-antropologiaren ikuspegitik, hitz egitea ekintza soziala da (Ahearn 2001). Hitzak egitate sozialak dira eta harreman konplexuen sareetan murgiltzen dira (Rosaldo 1982). Gazteentzat, bereziki, hitz egitea ekintza kolektiboa da; euren bizitza sozialaren oinarritzko gunea da (Goodwin 2004). Baina, ezin dugu ahaztu, hitz egiteak gizarte ordena jakin batean –bere logika- eta botere-dinamikekin– norbere burua kokatzea dakarrela (Rosaldo 1982). Horregatik, gazteen arteko harremanen mundua arakatzea interesgarria iruditzen zaigu, harreman horien ezaugarriak eta dinamikak hobeto ezagutzeko eta ulertzeko, are gehiago, globalizazioak eta eremu digitalak eraikitako harremanen ereduak zabaltzen eta garatzen ari diren garai honetan. Egungo gazteak sarean bizi dira eta sarea dute euren «lanerako» (ikasketetan, esate baterako) eta harremanetarako oinarria. Besteekiko lotura horrek nerabe eta gazteen jardunean eragina du. Lehen auzoan, eskolan, lanean edota musika mugimendu baten barruan ehuntzen ziren sareak, orain sare birtualen «munduan» sortu eta elikatzen dira. Horrek harremanen nolaketasunean edo izaeran, harreman horiek irudikatze-ko garaian, eragina du. Dena edo ia dena iragankorra da, behin-behinekoa (García Canclini et al. 2012).

Aurreko pasarteetan gazteak gazte izaten «laguntzen» duten zenbait elementu jarri dugu azalean. Elementu horiek praktika gisa irudikatu behar ditugu, horiek praktikan jartzen (*performatzen*) dituztenean bilakatzen dira gazte eta «gazte» agertu. Eta praktika horien guztien artean, gazte-identitatea *performatzeko* aisialdia da gakoa. Baina, zein papera du hizkuntzak, euskarak gure kasuan, aisialdiari lotutako praktika horietan?

5. Hitzak ekintza direnean: hiztun gazteak, ekintzaileak

Aurretik esanda dago: *D ereduko kirola* izeneko proiektuan hizkuntza-praktiken azterketa lehenetsi genuen; hiztun gazteen praktikak jomuga nagusia genituen. Azaldu den moduan, gazte horiek hizkuntzarekin «egiten» dutena behatu genuen, eta, ondoren, egiten dutena edo egiten ez dutenaren inguruan, eurekin hitz egin genuen.

Hori dela eta, esan daiteke «praktiken azterketaren» tradizioan kokatzen dugula geure burua. Paradigma hau 1960-1970 hamarkadan azaleratu zen –batez ere hizkuntza-antropologiaren eremuan– Ferdinand de Saussure eta Noam Chomsky bezalako hizkuntzalariak garatzen ari ziren hizkuntzaren gaineko ikuspegia kontrajarriz. Laura M. Ahearnek horrela azaldu du momentu hura (Ahearn 2001: 110):

Whereas most linguists follow de Saussure (1986) and Chomsky (1965, 1986) in studying language as a set of formal structures set apart from everyday interactions (“langue” rather than “parole,” and “competence” rather than “performance”), most linguistic anthropologists regard language as a form of social action, a cultural resource, and a set of sociocultural practices. (Schieffelin 1990: 16)

Pertsonok hitzekin «gauzak» egiten ditugula azpimarratu du Ahearnek. Horrek norabide bikoitza du: batetik, hitzen eta, oro har, hizkuntzaren bidez errealitatea eraikitzen dugu; bestetik, (geure) hitzak eta hizkuntza errealitate horren isla dira, hiztunok gizarte-egituretan zein harremanetan murgilduta baikaude (Ahearn 2001).

Era horretan, ekintza edo jarduera sozialtzat hartu behar dugu hizkuntza (*form of social action*) eta, testuingurua baldintzatzeko gaitasuna edukitzeaz gain, testuinguruaren eragina ere jasotzen du halaberharrez. Harremanek edota botere-dinamikek lotura zuzena dute hizkuntzarekin eta, horregatik hizkuntza guztiek, edota hitz egiteko modu guztiek ez dute (sozialki) pisu edo prestigio bera. Ikuspegi honetatik, jakina, hizkuntzak ez du «bakarrik» informazioa transmititzen edo garraiatzen: «(...) *linguistic anthropologists view language as a vehicle that people themselves are continually in the process of building together*» (Ahearn 2001: 111). Hizkuntzek eta hitzek mataza hariltzen dute, mundua osatzen duten era guztietako elementuekin, bizidunak zein bizigabeak izan horiek.

Mataza horren baitan, beraz, gazteek aisialdian dituzten hizkuntza-praktikei begira aritu gara gu, betiere arreta aisialdiaren eremuan jarrita, gazteen identitatea osatzeko ezinbestekoa den gunean, alegia. Alde horretatik, *D ereduko kirola* ikerketak nabarmendu duen ideia bat honako hau da: gazteen eta, batez ere, nerabeen identitate-osaketan –hots, gazte-identitatean– garrantzi handikoa den aisialdi esparru horretan euskararen presentzia urria da eta horren adierazle nagusienetarikoa bat kirola da. Beste ikerketa batzuetan jaso dugunaren arabera (Eusko Jaurlaritza 2016), antzeko egoera gertatzen da nerabeek dituzten kultura-ekoizpenen kontsumoarekin. Nerabeek kontsumitzen dituzten kultura-produktu gehienak gaztelaniaz (nagusiki) edo ingelesez egindakoak dira. Telebista dela-eta jasotako hitz hauek horren adibide dira:

Neska: Telebista erderaz ikusten degu dena.

Mutila: Nik euskeraz ikusten nun txikitan telebista ta, zen hori Doraemon, Lazkao Txiki ta holakoak baino...

Neska: Ta oain ze ikusiko dezu?

Mutila: ... handitan hasten bazera ikusten: futbola gazteleraz, «*Mujeres y hombres*» hori gazteleraz, «*La que se avecina*» gazteleraz... Azkenian ikusten dezu ta ikasten dezu.

Neska: Gazteleraz dena.

(Gazteak, neska eta mutila, Lezo).

Zinema ere gaztelaniazkoa ikusten dute eta, azken bi urteotan beste ikerketa batzuetan jasotzen ari garena kontuan hartuta, plataforma digitalen bidezko serieak ere euskaraz ez diren hizkuntzetan egindakoak ikusten dituzte. Agerikoa da hori, nerabeek aipatzen dituzten telesailen erdal izenburretan. Hona hemen, adibide gisa, elkarrizketa batean batutakoa:

Neska 1: Bueno orain ari naiz ikusten serie bat: «*Mujeres deseperadas*».

Neska 2: Nik... ez dakit. E..., «*Elite*», «*Pequeñas Mentirosas*», «*Mujeres deseperadas*» bi aldiz dut ikusia. Orain, «*Modern Family*», «*La Casa de Papel*», «*Big Little Lies*»...

(Gazteak, neskak, Oiartzun).

Musikari buruz hitz egitean, ingelesezko eta gaztelaniazko musika aipatu dute nagusiki. Hau da, nerabe horiek entzuten duten musika bi hizkuntza horietan egindakoa entzuten dute. Lagunarteko aisialdiko harremanetan ere gaztelania ohikoagoa da euskara baino. Gure ikerketan parte hartu zuten Gasteizko eta Arrigorriagako nerabeen artean, lagunartean gaztelaniaz aritzen zirela jaso genuen, baita, Realeko hainbat jokalariren artean ere. Talde horretako beste batzuek lagunarteko harreman gehienak euskaraz zituztela esan zuten. Elkarrizketetan holaxe azaldu ziguten, lagunarteko hizkuntza-praktiken egunerokotasuna eta salbuespena zein diren:

Ba, normalean, nabaritzen da..., zeinek hitz egiten duen nabariago euskeraz, baina normalean, beti aritzen gara gaztelera. (Gazte kirolaria, mutila, Zaramaga)

Bueno, ni batzutan gelditzen naiz lagun batekin aparte, ze kuadrilla osoa ez da geratu edo edozer gauza eta berarekin gehienetan izaten da... gehienetan egiten dut euskeraz. Mobiletik eta gero geratzen garenean. Baina lagun talde handiagoa bada gaztelaniaz. (Gazte kirolaria, neska, Padura)

Gu euskeraz ere bai, baino igual, batzutan, esaldi bat edo horrela ateratzen zaigu erderaz, erderaz, erderaz eta hasten gera erderaz. (Gazte kirolaria, mutila, Real Sociedad)

Kirol-praktiken esparruan ere antzeko egoera topatu dugu, eta gazteei kirol-espezialitate ezberdinak hizkuntzekin lotzeko eskatu izan genienean,

argi erakutsi zuten futbola eta saskibaloia, adibidez, ez zutela euskararekin lotzen. Bi kirol horiek gaztelaniarekin uztartu zituzten eta zenbaitetan ingelesarekin ere bai. Ohikoagoa da, ostera, esku-pilota euskararekin batzea. nolabait euskal tradizioarekin lotutako kiroltzat jo zutelako:

Pilota lotzen dugu euskararekin. Bueno kirol euskalduna da eta gero ere, ba partidotan eta aurkariak, entrenatzaileekin eta gehien, bai egia da agian entrenatzaileek esaten dietela zerbait erderaz eta baina bestela dena euskeraz da. (Gazte kirolaria, mutila, Zaramaga)

Dena den, azpimarratu behar da, ikerketan parte hartu zuten hiru taldeek nolabaiteko lana garatzen dutela (egun ere) euskararen biziberritzearen alde. Gazteen aipamenetan horixe antzeman genien, eta horren adibidea da, esaterako, Padurako nesken elkarrizketetan jaso genuena: eskolarekin batera, entrenamendua zuten euskara gehien erabiltzen zuten gunea.

Azaldutakoaren ondorioz, esan behar dugu, euskarak, egun, zailtasunak dituela gazteen identitatearekin bat egiteko, besteak beste, euskararekin loturiko «kulturak» bat egiten ez duelako (euskal) gazteriak garatutako kulturarekin (gazte-kultura, alegia). Hori diogu, zeren eta, gazteek gazte gisa definitzeko erabiltzen duten aldagai nagusiaren eremuan –hau da, aisialdian eta aisialdiarekin lotutako praktketan–, euskara gazteen bizimoduan, praktketan, diskurtsoetan, nahietan... txertatzen joateko funtsezkoak diren elementuak ez baitira garatu.

Bestalde, haur eta nerabeen sozializazioan etxea eta eskola garrantzi handiko guneak dira, eta azken hamarkadotan izan den euskararen biziberritze prozesuan, bi gune horiek zeresan handia izan dute. Euskalduntze-prozesuan eskolak izan du paper garrantzitsuena, eta horrek ondorio batzuk ekarri ditu. Batetik, hiztun berrien kopurua handitzea. Bestetik, euskara eskolarekin identifikatutako hizkuntza izatea. Hain zuzen ere, bigarren aldagai hori oso argi azaldu da ikertutako gazteen artean. Eskola euskaraz egiteko/ikasteko/aritzeko espazio gisa identifikatzen dute, baina askotan horrek, ikasgelatik kanpokoa nolabait «derrigortasun» horretatik at uztearen nahia ere ekartzen du. Hurrengo aipu honekin halaxe ematen du:

Gazte kirolaria 1: Igual esaten badizute hitz egin euskaraz, bai hala bai, ez zait gustatzen porque nik hitz egin al dut erderaz edo euskaraz. Esatea bai hala bai hitz egin behar dudala euskaraz eskolaz kanpo ba ez zait gustatzen.

Gazte kirolaria 2: Niri ez dit molestatzen ze ez zait kostatzen hitz egitea euskaraz. Baina, ez dakit, ematea agintea hitz egiteko eskolatik kanpo ba ez zait gustatzen asko.

(Gazte kirolariak, neskak, Padura)

Etxearen eta euskararen arteko lotura, aldiz, anitzagoa dela jaso dugu. Nerabe horien gurasoen artean hizkuntza-egoera ezberdinak daudenez, etxean hizkuntza-sozializazio prozesu ezberdinak bizi dituzte. Dena den, haurtzaroarekin konparatuz, nerabezaroan eta gaztaroan, bai eskola, bai etxea, garrantzia galtzen hasten dira aisialdian garatzen dituzten beste praktiken aldean, eta horrek isla argia du hizkuntza-sozializazioan.

Euskara etxean eta eskolan sustraitu da bereziki. Bata zein bestea helduok eraikitako erakundeak dira. Nerabezaroa edo gaztaroa iritsi bitartean hortxe kokatuko dute haur hiztunek bere burua. Baina une batetik aurrera, gazte-identitatea garatzeko asmoz –eta helduak izateko bidea harturik– praktika, pentsamendu, erreferente... berrien bila abiatzen dira. Ordura arteko helduek eraiki, osatu eta antolatutako mundu horretatik ihes egin nahi dute. Hizkuntzari dagokionez, ihesaldi hori askotan isiltasunaren bidez adierazten dute, batzuek euskarari egiten dioten ukazio horren bidez. Zer esaten ari dira jarrera horiekin? Nondik hitz egiten digute?

Gure hipotesia hauxe da: erabileran eragina duten faktore soziolinguistikoek gain,²³ gazte-kulturekin lotutako ideologiek, praktikek eta subjektibotasunek erabateko garrantzia dute euskal hiztun gazteen errealitatean zein jardunetan. Horregatik, planteatzen diren esku-hartzeek zein gogoetek

²³ Gazteen hizkuntza-erabilerari buruz egin den lan osatuenetarikoa bat, *Soziolinguistika Klusterrak, Urtxintxa Eskolak eta Topagunea* euskara elkarten federazioak elkarlanean egindakoa da. Hainbat aditu, aritu eta gazterekin, «Gazteen hizkuntza erabileran eragiten duten faktoreen azterketa» burutu zen. Azterketa hura egin zenetik hona, hartzaile mota ezberdinen artean aurkeztua eta bide askotatik zabaldua izan da. Baina horrez gain, beste emaitza bat ere eman du azterketa hark: «Erabileraren GPSa» argitalpena (2011).

ideologia, praktika eta subjektibotasun horiexetan izan beharko lukete oinarria. Edo horiexek ikertu eta ezagutu beharko lituzkete, behintzat.

6. Ondorioak: ikerlariontzako erronka

Hasteko, erreferentzia egin nahi diogu testu honetan ikergai nagusia izan denari: gazteen aisialdiari. Euskararen ikuspegitik, hizkuntzaren ikuspegitik, aisialdia ihesbide bilakatu dela esan behar dugu. Hori euskal testuingurua-ekin konparagarriak diren beste herrialde batzuetan ere gertatzen ari da, Galesen, kasu (Selleck 2016).

Charlotte Selleckek egindako lan etnografikoak, eskolan oinarritutako ideologiak eta praktikek gazteengan eragindako ondorea argi erakutsi digu, aisialdiaren eremuan antzeman daitekeena:

I draw on the Youth-Club as a site that captures a component of young people's leisure time and leisure space, in order to explore the informal contexts and processes whereby young people can shape and manage their identities. It is such a space, away from parents and teachers, that significant aspects of young people's personal and social identities are affirmed, contested, rehearsed and re-worked. (Selleck 2016: 554)

Eta Selleckek berak azpimarratu duenez, espazio horiexetan, eskolaz kanpoko espazio «aske» horiexetan, hartan ere, galesa arriskuan jartzen ari da: «(...) *outside in the "real" world the Welsh language is threatened on a daily basis*» (Selleck, 2016).

Eskolakoa eta eskolatik kanpoko; Selleckek berak nabarmendu du, bi espazio horien artean sortutako hutsunea: «(...) *a gulf between the increasing number of young people receiving their education through the medium of Welsh, and the levels of Welsh language use outside school*» (Selleck 2016: 561). Eta, beraz, etorkizunari begira horixe dela erronka nagusienetarikoa galesa bezalako hizkuntza gutxiagotu batentzat. Horrekin lotuta, azken urteotan hizkuntza-politikak hartutako hainbat erabakiren gainean zalantzak agertu ditu; izan ere, Galesen nagusitu den joera gazteen aisialdian esku-hartze zuzenagoa eta zorrotzagoa bultzatzea izan da. Horrek, Sellecken ustez, hain-

bat galdera erantzuteke utzi du: lortuko ote du bide horrek hizkuntza (galesa) «bizi» bat? Zein jarrera sorraraziko ote ditu gazteengan? Asaldatuko ote dira gazteak eta politika horien kontra joko al dute? Eta euren aisialdirako bultzatutakoa ez den beste hizkuntza bat (kasu honetan ingelesa) aukeratzeko dutenak, baztertuak izango ote dira?

Selleckek planteatutako galderak baliagarriak eta aplikagarriak izan daitezkeelakoan gaude, euskal soziolinguistikaren eremuan. Gorago ikusi dugun bezala, gure lurraldean ere hizkuntzari dagokionez eskolaren eta aisialdiaren arteko ezberdintasuna nabarmena da eta gazteek hala adierazten digute. Horregatik, egoera horren aurrean Selleckek duen jarrera biziki interesgarria iruditzen zaigu. Soziolinguistika kritikoaren alde eginez, egungo egoeraren konplexutasuna azpimarratu eta gero, «boterea» gazte-belaundien eskuetan uztearen aldekoa agertu da: «(...) *if the future of the Welsh language is ultimately down to younger generations, then power and control needs to be delivered to them*» (ibid.).

Ildo beretik doa Mary Bucholtz, Dolores Ines Casillas, Jin Cook Lee egiten duten proposamena:

Rather than seeking to “empower” such young people, who are already powerful agents of social change in their own right, we aim to work in accompaniment with them and their teachers, families, and communities in order to achieve the goals of sociolinguistic justice: the valorization and legitimation of all ways of using language, access to both locally meaningful and institutional powerful varieties, the recognition of all language users as linguistic experts, and an understanding of the material and ideological bases of linguistic inequality. (Bucholtz, Casillas eta Lee 2016: 39)

Puntu honetan, ondorioetan azpimarratu nahi dugun bigarren elementua aipatzera gatoz: gazteen eta ikertzaileen zein (hizkuntza-) eragileen arteko harremanak.

Ausartuko ginateteke esatera, harreman horiek eragile helduok bultzatuta direla, helduon ikuspegitik eta beharretatik. Horrek guztiz baldintzatu ditu bi alderdi horien arteko elkarrekintza eta lankidetzak posibleak.

Gazteek nahiko paper pasiboa izan dute.

Ikerlariontzat, adibidez, gazteak ikerketa objektu erosoak izan dira eta dira. Normalean eskura izaten ditugu gazteak; denbora eta gogoak adierazten ohi dituzte parte hartzeko. Ildo horretatik doa Joan Pujolarrek egindako hausnarketa (2008). Egileak gazteek hizkuntza-plangintzaren ikuspegitik sortzen duten ikusmira (eta hainbatetan egonezina) izan du sarritan mintzagai. Bere ustez bi dira fenomeno horren arrazoi nagusiak (Pujolar 2008). Alde batetik, gazteak, hau da hiztunen belaunaldi berriak, etorkizunerako haziak kontsideratzen dira normalean –MacDougallek azpimarratu duen moduan– eta bere parte-hartzea ezinbestekoa da hizkuntza gutxituen berreskurapen prozesuetan. Beste aldetik, Pujolarrek dio, gazteak beste populazio-talde batzuk baino eskuragarriagoak dira.

Arrazoi horiek direla eta, gazteen inguruko ikerketen inflazioaren arriskuan eror gaitezkeela uste dugu. Etengabe hitz egin daiteke gazteek euskararekiko dituzten harremanez, jarreraz, iritziz..., bukaeran antzeko ondorioak nabarmentzeko. Joera horri aurre egin behar diogula uste dugu, nolabaiteko jauzi kualitatiboa eraginez. Jauzi horrek maila epistemologikoan, teorikoan eta metodologikoan egin behar dugulakoan gaude. Belaunaldi berriei zuzentzen dizkiegun «galderak» berrikusi behar ditugu, «ezkutatzen» dituzten kezkek eta beldurrak identifikatuz eta aitortuz. Garaiko egoerari dagozkion teoriak eta kontzeptuak barneratu eta aplikatu behar ditugu –hau da, garaian garaikoa–, daukagun errealitatea kontuan hartuz. Eta honekin guztiarekin batera, planteamendu metodologikoak berrikusi behar ditugu, bertan gazteei protagonismoa emanez.

Haur, nerabe eta gazteak egoera soziolinguistikoaren parte diren neurrian, aukera izan beharko lukete bertan parte hartzeko. Ildo horretatik joanda, bereziki iradokitzailea iruditzen zaigu Richard Henne-Ochoa eta Richard Baumanek egindako proposamena:

(...) showing children and youth as active agents in the construction of language ideologies and conceptions of sociolinguistic organization (...) we demonstrate how members of a speech community experience language shift and revitalization in a specific situational context. (Henne-Ochoa eta Bauman 2015: 129)

Bide beretik doa Barbra A. Meekek egindako proposamena, berriz ere umeak eta gazteak erdigunean kokatzera gonbidatuz:

(...) *children are portrayed as passive observers rather than active participants in a shifting sociolinguistic landscape. Instead (...) we should ask, "how are novices, especially children and youth, interpreting or conceptualizing the sociolinguistic conditions.* (Meek 2007, in Henne-Ochoa eta Bauman 2015: 130)

Hiru hamarkada igaro dira Euskadiko Autonomia Erkidegoan eta Nafarroako Foru Komunitatean hezkuntza-ereduak (A, B, D eta G) martxan jarri zirenetik eta, oso gutxi dakigu eredu horien pean haziak eta heziak izan diren gazteen esperientziaz eta iritziez. Ez dugu zalantzarik euskararen kasuan, ezinbestekoa dela aitortzea, euskalduntze-prozesuak emandako fruituak. Azpimagarrien artean, ziur aski, eskolak sortutako hiztun berrien kopurua²⁴ dugu. Baina datu horiek errealitate oso ezberdinak eta anitzak ezkututzen dituzte, hiztunen profilek nabarmen erakusten duten moduan. Estatistiken eta ehunekoan atzean bestelako datuak topa daitezke, kualitatiboagoak direnak, hiztunen subjektibotasunetan sakontzen ahalbidetzen dutenak, hain zuzen ere. Eta hor hamaikatxo istorio aurki daiteke. Zorionez gero eta gehiago dira, testigantza horiek jaso nahian esperientzia horietara hurbiltzen ari diren ikerlariak. Balio handiko lanak dira, gazteak euskal hiztun bilakatzeko bidean izandako bizipenen berri ematen digutelako eta, ukazio, ezintasun edota erresistentzia horien atzean dagoen zenbait gako ematen dutelako.

D ereduko kirola egitasmoan *colaborative approach* (Lamarre 2013: 13) edo «hurbilpen kolaboratibo»-aren alde egin dugu eta pozik gaude lortutako emaitzekin, besteak beste prozesuak gazteengan ez ezik, ikerlariongan ere eragin nabarmena izan duelako. Ikerketa-esparrua partekatu dugu eta neurri batean ikerlari gisa dugun agentzia ere bai.

Québeceko testuinguruan gazteekin lanean dabilen Patricia Lamarre ikerlariak antzeko kezka agertu ditu. Hauxe proposatu digu egile horrek:

²⁴ EAEko 16-24 urteko euskaldunen erdia baino gehiago hiztun berriak direla diote gaian adituak diren Ane Ortega, Esti Amorrortu, Jone Goirigolzarri, Jacqueline Urla eta Belen Uranga (2013: 152).

gazteen parte-hartzea (baita ikerketa-prozesuetan eurotan ere) dinamizazioa, egunerokotasunarekin lotutako praktikan (*linguistic repertoires in the day-to-day*) erreparazioa, eta, batez ere, malgutasunez jokatzeko. Izan ere, gaur egungo munduan, eta gazteek ari garenean batik bat, ia ezinezkoa da hizkuntza, hizkuntza-identitateak zein hizkuntza-praktikak, galdetegiak betetzeko eskaintzen dizkiguten «kaxatxoetan» sartzea.

Monica Hellerren ideia hartuta (Heller 2007, in Lamarre 2013: 12), Lamarrek 1960-1970 hamarkadako «betaurrekoak» aldatzera gonbidatu gaitu. Gure (gaurko) munduan, hizkuntzak ez dira sistema itxiak, komunitate trinko bati guztiz atxikita daudenak. Hizkuntzak gaur egungo munduan kokatuta daude, eta hizkuntza-identitateak beste ezer baino lehen malguak eta aldakorak dira. Azken finean, ezin dugu ahaztu hauek sozialki eraikiak direla. Are gehiago, –Lamarrek dio– aintzat hartu behar dugu, hizkuntzaren nazioaren eta estatuaren arteko lotura denbora eta espazio jakin (eta historiko) bati lotutako eredu dela.

Lamarrek, ikuspegi eta eredu teorikoak ez ezik, planteamendu metodologikoak ere eraldatzeko eskatu du. Bere hitzak bereziki adierazgarriak dira:

A good deal of the massive corpus of research on language in Québec rests on the questions “which language do you use most often at home, at work, at play, in public interactions?” with findings often invoked in political agendas and used to foment public alarm about the future of the French language. By seeing things through a competition and essentially assimilationist model, what has gone unnoticed and virtually unstudied is how linguistic resources are really being used in the everyday, as well as how the language dynamics and politics of identity in Québec are changing. (Lamarre 2013: 12)

Testu honetan txertatutako gazteen ahotsek erakusten digute, euskaraz hitz egin ala egin ez, gaitasun bikaina eduki ala eduki ez, hizkuntza-adituak direla eta esperientzia horietan oinarritutako jakintzak aitortza merezi duela. Eta aitortzarekin batera, laguntza; hiztun bakoitzak bere bidea egiteko. Gazteekin egin beharreko lanak zeregin nagusi bat izan beharko lukeela erakutsi digu ikerkuntzan egindako ibilbideak: hiztun gazteei euron iritziz euskal hiztuna zer den definitzen eta gauzatzen laguntzea. Gainera, zer-no-

lako hiztunak izan nahiko luketen zehaztea eta xede horretara iristeko laguntza eskaintzea litzateke beste helburu bat gehiago.

D ereduko kirola egitasmoaren barruan garatutako ikerketa eta esku-harztearen prozesua amaitzeko, hizkuntza-ohiturak aldatzeko erronka egin genien gure kirolari gazteei. Horiek baietz esan eta bikain burutu zuten. Orain, gu helduok, gai izango al gara, egoera soziolinguistikoak luzatu digun erronka berri hori erantzuteko?

Bibliografia

AHEARN, L. M. (2001). «Language and Agency», *Annual Review of Anthropology* 30 (2001): 109-137.

ALTUNA, J. (2015). «Euskara pasilloetan baldin. Praktiken aldaketak eta hizkuntz mudantzak nerabezaroan», *BAT* 97 (2015): 39-65.

——— (2017). «Genero identitatearen hizkuntza jokoa. Hurbiltze etnografikoa nerabeen hizkuntza-praktiketara» *BAT* 104 (2017): 139-157.

BERRIO-OTXOA, K., MARTÍNEZ, Z. eta HERNÁNDEZ, J. M. (2000). *Haur eta nerabeen aisialdi antolatua Gipuzkoan*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.

——— (2003). *Gaztetxoak eta Aisialdia. Etorkizuna aurreikusten (2001-2002)*. Soziologiako Euskal Koadernoak, 13. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzak.

BUCHOLTZ, M. (2000). «Language and Youth Culture», *American Speech* 75, 3 (2000): 280-283.

BUCHOLTZ, M., CASILLAS, D. I. eta LEE, J. S. (2016). «Beyond Empowerment: Accompaniment and Sociolinguistic Justice in a Youth Research Program», in *Sociolinguistic Research. Application and impact*. London and New York: Routledge: 25-42.

CASAS, F. (2006). «Infancia y representaciones sociales», *Política y sociedad* 43, 1 (2006): 27-42.

ECKERT, P. (2003). «Language and Gender in Adolescence», in *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell: 381-400.

EUSKAL KULTURAREN BATZARRA (1992). «Gazteen mundua euskalduntzeko egitasmoa», *BAT* 7/8 (1992): 159-175.

EUSKARAREN AHOLKU BATZORDEA (Hizkuntza Politikarako Sailburuordetza) (2016). *Gu gazteok*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

EUSKO JAURLARITZA (Hezkuntza, Hizkuntza Politika eta Kultura Saila) (2014). *V. Mapa Soziolinguistikoa*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

EUSKO JAURLARITZA (Enplegu eta Gizarte Politiketako Saila) (2017). *Euskadiko Gazteak 2016*, *Gazteak Bilduma* 13 (2017). Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

EUSKO JAURLARITZA (Hezkuntza, Hizkuntza Politika eta Kultura Saila), NAFARROAKO GOBERNUA (Euskarabidea) eta EUSKARAREN ERAKUNDE PUBLIKOA / OFFICE PUBLIC DE LA LANGUE BASQUE (2019). *VI. Inkesta Soziolinguistikoa*. Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Zerbitzu Nagusia.

FERNÁNDEZ, I. (2016). *Nerabezarako maitasun bizipenen etnografia: Harremenen antolaketa, gorputz-lana eta heteroaraua Bilboko gaztetxoaren artean*. (Doktorego-tesia, UPV/EHU). Argitaratu gabea.

GARCÍA CANCLINI, N. (2000). «La globalización: ¿productora de culturas híbridas», *Actas del III congreso latinoamericano de la Asociación Internacional para el Estudio de la Música Popular*. Bogota: IASPM-AL: 23-27.

GARCÍA CANCLINI, N., CRUCES, F. eta URTEAGA, M. (2012). *Jóvenes, culturas urbanas y redes digitales*. Madrid: Ariel.

GOODWIN, CH. (2004). «A Competent Speaker Who Can't Speak: The Social Life of Aphasia», *Journal of Linguistic Anthropology* 14, 2 (2004): 151-170.

GOUGHLAN, E. (2021). «Accommodation or rejection? Teenagers' experiences of tensions between traditional and new speakers of Irish», *Journal of Sociolinguistic* 25, 1 (2021): 1-18.

HENNE-OCHOA, R. eta BAUMAN, R. (2015). «Who Is Responsible for Saving the Language? Performing Generation in the Face of Language Shift», *Linguistic Anthropology* 25, 2 (2015): 128-150.

HERNÁNDEZ GARCÍA, J. M., MARTÍNEZ DE LUNA PÉREZ DE ARRIBA, I. eta OLASO GARITANO, O. (2006). «Theoretical, Social and Political Discourses on the Basque Language», in *The Case of the Basque: Past, Present and Future*,

M.ª J. Azurmendi eta I. Martínez de Luna argitaratzaileak. Andoain: Soziolinguistika Klusterra: 103-116.

HERNÁNDEZ GARCÍA, J. M. (2010). «Baina gu ere gazteak izan ginen! Gazte euskalduna izatearen esanahia atzo eta gaur», *Euskara* 55, 2 (2010): 579-607.

HERNÁNDEZ GARCÍA, J. M. eta ALTUNA RAMÍREZ, J. (2016). *D ereduko kirola. 2016ko ikerketaren txostena*. Argitaratu gabea.

——— (2017). «Gazteak euskararen jolastokian», in *Euskararen biziberritzea: marko, diskurtso eta praktika berriak birpentsatzen*. Bilbo: Udako Euskal Unibertsitatea (UEU): 53-70.

HERNÁNDEZ GARCÍA, J. M., ALTUNA RAMÍREZ, J. eta BEITIA, I. (2018). *D ereduko kirola. Ikerketaren txostena 2017-2018*. Argitaratu gabea.

HERNÁNDEZ GARCÍA, J. M. eta ALTUNA RAMÍREZ, J. (2020). *Euskara Kirolkide. Lankeita teoriko-kontzeptuala*. Argitaratu gabea.

LAMARRE, P (2013). «Catching “Montreal on the Move” and Challenging the Discourse of Unilingualism in Quebec», *Anthropologica* 55 (2013): 1-16.

MACDOUGALL, D. (1998). *Transcultural cinema*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

——— (2005). «Films of childhood», in *Film, ethnography, and the senses. The corporeal image*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press: 67-93.

ORTEGA, A., AMORRORTU, E., GOIRIGOLZARRI, J., URLA, J. eta URANGA, B. (2013). «Hiztun berrien hizkuntza-identitatea: nolako euskalduna naiz?», *BAT Soziolinguistika Aldizkaria* 87/88 (2013): 151-170.

PUJOLAR, J. (2008). «Els joves, les llengües i les identitats». *Noves SL. Revista de Sociolingüística*, Hivern 2008. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Sarean: <http://www.gencat.cat/llengua/noves>.

ROSALDO, M. Z. (1982). «The Things We Do with Words: Ilongot Speech Acts and Speech Act Theory in Philosophy», *Language in Society* 11, 2 (1982): 203-237.

SELLECK, CH. (2016). «Re-negotiating ideologies of bilingualism on the margins of education», *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 37, 6 (2016): 551-563.

SKUTNABB-KANGAS, T. eta PHILLIPSON, R. (1989). «Mother Tongue: The Theoretical and Sociopolitical Construction of a Concept», in *Status and Function of Languages and Language Varieties*. Berlin: De Gruyter: 450-475.

SOZIOLINGUISTIKA KLUSTERRA (Euskara biziberritzeko ikergunea), UR-TXINTXA ESKOLA eta TOPAGUNEA (2011). *Erabileraren GPSa*. Andoain: Soziolinguistika Klusterra.

SOZIOLINGUISTIKA KLUSTERRA (Euskara biziberritzeko ikergunea) (2017). *Hizkuntzen erabileraren kale-neurketa*. *Euskal Herria*, 2016, O. Altuna Zumeta zuzendaria. Andoain: Soziolinguistika Klusterra.

Sarean: http://www.soziolinguistika.eus/files/hekn2016-_eu_1.pdf.

——— (2020). *Gazteak euskararen eszenatokian: erabileraren auzia*, J. M. Hernández García zuzendaria. Andoain: Soziolinguistika Klusterra.

Sarean: <https://soziolinguistika.eus/eu/argitalpenak/gazteak-euskararen-eszenatokian-erabileraren-auzia/>.

Lehen eleberrigintza urbanoa: Saizarbitoria kasu paradigmaticoko gisa

Primera novela urbana: Saizarbitoria como caso paradigmático

Premier roman urbain : Saizarbitoria comme cas paradigmaticque

First urban novel writing: Saizarbitoria as a paradigmatic example

MAJUELO, Irati
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Noiz jaso: 2021-01-23
Noiz onartu: 2021-03-09

Euskera. 2020, 65, 2. 481-515. Bilbo
ISSN 0210-1564

Euskal eleberrigintzan hiriaren lehen irudikapenen jatorria eta nolakotasuna aztertuko du artikulu honek, Saizarbitoriaren *Egunero hasten delako* (1969) eta *Ehun metro* (1976) liburuen bidez. Irudikapenok 60ko eta 70eko hamarkadetako testuinguru politiko-sozialera lotuta egonik, ez dute Mendebaldeko literatura hegemonikoaren parametroekin bat egiten, ez denboran ezta nolakotasunean ere. Eredu horien aurrean sortutako bide alternatiboak bilatuko dira Saizarbitoria lehen eleberririk hirian kokatzeko egindako hautuan.

Gako-hitzak: euskal literatura, eleberria, hiria, Saizarbitoria.

Este artículo analiza el origen y las características de la primera imagen de la ciudad en la novela en euskera, a través de los libros *Egunero hasten delako* (1969) y *Ehun metro* (1976). Estas imágenes, estando sujetas al contexto socio-político de las décadas de 1960 y 1970, no coinciden ni en el carácter ni en el tiempo con los parámetros de la literatura hegemónica occidental. Son caminos alternativos a esos modelos los que buscará Saizarbitoria en su apuesta por situarse en la ciudad.

Palabras clave: literatura vasca, novela, ciudad, Saizarbitoria.

Cet article analyse l'origine et les caractéristiques de la première image de la ville dans le roman en basque, à travers les livres *Egunero hasten delako* (1969) et *Ehun metro* (1976). Ces images, qui sont liées au contexte socio-politique des années 60 et 70, ne coïncident ni dans le caractère ni dans le temps avec les paramètres de la littérature hégémonique occidentale. Saizarbitoria recherche des chemins alternatifs à ces modèles pour se situer dans la ville.

Mots-clés : littérature basque, roman, ville, Saizarbitoria.

This article examines the origins and quality of the first urban representations in Basque novels in Saizarbitoria's books *Egunero hasten delako* (1969) and *Ehun metro* (1976). These representations, linked to the political-social context of the 60s and 70s, do not correspond to the parameters of hegemonic Western literature in time or characteristics. Alternative ways of looking at these models will be examined in Saizarbitoria's choice to set his first novels in the city.

Keywords: Basque literature, novel, city, Saizarbitoria.

Sarrera

Sarri esan da euskal literatura berantiarra izan dela (eta hala ulertu du askotan euskal literaturak bere burua), garatu gabea edota beste literaturen mailara iritsi ez dena, besteak beste, hiriak ez duelako presentzia nabarmenik eduki 60ko hamarkadara arte. Ikerlari ugarik ikusarazi duten gisan, euskal literaturaren historiara jotzea baino ez dago ohartzeko hiria ez dela euskal eleberrigintzaren espazio naturala izan XX. mendearen bigarren erdialdera arte (Retolaza, 2005; Aldekoa, 2008; Apalategi, 2008); hala ere, egitate horrek arrasto sakona utzi du gure eleberrigintza ulertzeko eran, “berantiar” edota “atzeratu” gisa irakurri baita sarri. Aldekoak (1998: 11) agerian uzten duenez, Sarasolak (1971), Lagasabasterrek (1986) zein Otegik (1976) ondutako ikerketetan edota literaturaren historietan Mendebaldeko tenporalizazioekiko atzerapena jo izan da euskal eleberrigintzaren ezaugarri nabarmenentzat. Argi dago ezezagunarekiko urruntasun eta ezinegon sentimenduez baldintzatuta iritsi zirela euskal literaturaren eta hiriaren arteko harremanak XX. mende hasierara, eta hurrengo hamarkadetan ere, landa eremuan gotortutako gizarte batek errefusatutako espaziotzat hartu zela hiria. Mendearen bigarren herenetik aurrera, ordea, aldaketa igartzen hasten da adierazpen urbanoago baterantz, aldaketa espazialaz gain begirada estetikoaren eraldaketa gisara funtzionatuko duena.

Hortaz, interesgarria da ikustea euskal eleberrigintzaren hiritartzea zein testuingurutan hasten den, eta nola ematen dituen Saizarbitoriak horretarako lehendabiziko pausuak. Eleberrigintzaren modernizazio eta urbanizazio prozesu horren azterketak, halaber, Mendebaldeko literatura hegemonikoaren ezaugarri urbanoek ezarritako marko teoriko bat errebisatzeko beharra erakusten du, literatura txikietan irakurketa gatazkatsuak sortzen baititu ezinbestean. Ildo horretan, hiri-irudikapenen eredia zalantzan jarriko da, baita Mendebaldeko literaturak ezarritako erritmoa eta erdigune-periferietan oinarritutako botere-harremanak ere. Hori dela eta, literaturaren historiaren bazterrean dauden literatura txikiak islatzeko formula posibleak bilatuko dira Saizarbitoriaren hiriaren irudikapenetan. Horretarako, 60ko eta 70eko hamarkadetan jazotako aldaketa sozial eta kulturalaz gain, idazlearen lehen bi eleberririk aztertuko dira. Lana liburuen analisi espazialean zentra-

tuko da, baina betiere espazioak traman hartzen duen posizio diskurtsibo eta sinbolikoa aintzat hartuta, eta argitaratze-garaiaren testuingurua alde batera utzi gabe.

1. Euskal eleberrigintzaren eta hiriaren arteko harremana

Garrantzitsua da XX. mende hasieran Euskal Herriko hirien morfologia zein zen eta euskal idazleek harekiko zeukaten jarrera ezagutzea, euskal eleberrigintzaren eta hiriaren arteko harremana hobeto ulertzeko. XX. mendeko, industrializazioak eta kosmopolitismoak oinarri sendoak zituen Europako hiritarren pentsamenduan, baina horrek, ordea, talka nabarmena egiten zuen Euskal Herriko errealitatearekin, baita euskal literaturak Mendebaldeko literatura hegemonikoekin ere. Frantzia, Alemania edo Ingalaterrak –eta are Espainiak, nahiz eta gainerako potentzia handien parean aldez landatarragoa izan– euren mundu literarioa modernitatean berreraiki eta hirietan ardaztua zuten, hiriburuetan, bereziki. Estatu-hiriburuak industrialki garatutako hiriak ziren ordurako, pertsona eta merkantzien joan-etorri etengabea gidatzen zuten erdiguneak. Literaturan, XVIII.-XIX. mendeetako aldaketa espaziala sendoturik, sorkuntzarako espazio bilakatuak ziren hiriak, literatura modernoak garatzeko inspirazio iturri. Hortaz, XX. mendearen hasierarako, Europako eta AEBtako literatur sistemek euren modernizazio eta urbanizazio prozesuen agertoki eta subjektutzat zituzten metropoli handiak. Paraleloan eta elkar elikatuz garatu ziren hiri modernoak eta haren irudikapen literarioak, eta elkarrekintza horren ondorioz bilakatu zen hiria modernitatearen *locusa* (Sharpe & Wallock 1987).

Hirien morfologiaren eraldatzeak aldaketa sakonak eragin zituen, hortaz, Mendebaldeko gizarte tradizionalan, eta bizimoldea, ohiturak eta sinesmenak errotik transformatu. Metropolia izango da aurrerantzean modernitatearen objektua, eta horrek sortuko du hausturarik handiena. Hiri modernoaren aurretik, hiri klasikoak eta erromantikoak irudikatzerakoan naturarekiko mimesia egiten zen, Natura baitzen artearen benetako objektua. Modernitatearen etorrerarekin, ordea, Natura ukatu egin zen eta mimesia zalantzan jarri, metropolia bezalako giza entitate batek ez baitu berehalako mimesirik

onartzen (Azúa 1979: 136). Bilakaera horretan, baina, talka handiak izan ziren ezinbestean, mundu landatar tradizionalaren eta jaiotzen ari zen mundu urbanoaren artean. Hiri modernoak sortu zenetik existitu da aurkakotasun hori inguru baten edo bestearen bertute zein akatsak nabarmentzeko (Williams 2001: 75), baina batez ere hiri-eremuen eta izaera urbanoaren hedapenak eragin zuen erresistentziaren ondorio da. Bizi esperientziaren desdoinkuntza horrek erantzun soziopolitikoak sortu zuen bai gizarte mailan, baina baita estetikan ere, modernitate estetikoari bide emanez. Talka horiek, beraz, literaturarako gai izan ziren sarri, hiria espazio literario bihurtzeko bidean zelarik. Munstro kontrolaezin baten modura irudikatu zuten eleberri eta poemetan, besteak beste Jerrold, Balzac, Dickens, Coleridge edota Wordsworthek, eta hirira migratutako nekazarien eleberriak ugaritu ziren, esate baterako *Sybil* (1845), *Mary Barton* (1848), *Hard Times* (1854) edo *Felix Holt* (1866), zeinetan metropolira halabeharrez bizitzera joandako nekazariak moralki eta fisikoki suntsiturik amaitzen zuten hiri industrialaren erritmo eta bizimoldearengatik (Azúa 1979; Matas 2010). Baina nahiz eta literaturaren historia hegemonikoak fase hori bereziki XIX. mendean kokatu, ukalezina da hiriarekiko talka zein ondorengo onarpena ez dela modu uniformeetan gertatu munduko literaturetan.

Landa eremuaren eta hiriaren arteko gatazkak bizirik jarraitzen du XX. mende hasieran Euskal Herrian eta, ondorioz, literaturan. Mende hasieran ez da kontzientzia urbanorik igartzen euskal idazleengan, eta ohiturazko eleberriak islatzen du korapilo horrek eragindako ezinegona (Agirrerren *Kresala* (1906) eta *Garoa* (1912) gailentzen dira batez ere, zeinen itzal luzeak ondorengoak utzi zituen hurrengo hamarkadetan: *Uztaro* (1937), *Joanak joan* (1955), *Arranegi* (1958)). Argitaratzen den apurrak lotura hertsia dauka landa eremukiko edota arrantzale herrietako errealitateekin, izan ere, paisaia eta ohitura horiek edertu eta, bide batez, tradizioa, moral kristaua eta nazionalismoa bultzatzeko erabiliko dira. XX. mendearen hasieran, euskal literaturaren produktzioa txikia da zinez, irakurleak ere urri, eta bere txikitasunean imaginario landatarrean hartzen du babes. Kostunbrismoak bere sentitzen zuen landa- eta itsas-bizitzaren idealizaziora jo zuen, inguru industrializatuetan antzematen ari ziren eraldaketa eta gatazkak islatu beharrean (Aldekoa 2008: 166).

Kontrajarria irudi lezake, industrializazio-prozesua XIX. mendearen amaieran hasia baitzen, eta Espainiako Gerra Zibila hasi bitarteko urteetan euskal gizartea gutxi-asko industrializatu baitzen. Nahiz eta hasiera batean oso fokalizaturik egon Bizkaian, Somorrostroko meatzeetan, siderurgian eta Bilboko portuan, XX. mendearen hasierarako Gipuzkoan enpresa txikiek gero eta garrantzi handiagoa hartu zuten, maila apalagoan bazen ere, eta papergintzak, ehungintzak, zapatagintzak eta armagintzak (gerrei esker indartua) hiriburutik kanpoko herriak handitu, industrializatu eta guztiz eraldatu zituen (besteak beste Bergara, Eibar, Azpeitia). Argigarria da industrializazio-prozesua hiriburutik kanpoko herrietan gertatzea, Donostiak turismoan oinarritu baitzuen bere ekonomia. Araban, Nafarroan eta Iparraldean nekazaritza gailendu zen XIX. mendearen amaieran eta XX.aren hasieran, nahiz eta hainbat alor hazten hasi (esaterako, zapatagintza Lapurdin eta Maulen; edo nekazaritza industria Nafarroan eta Araban: azukre-lantegiak eta kontserba-fabrikak). Hala ere, 20ko eta 30eko hamarkadetan gutxinaka handitzen joan ziren lurralde osoko industriak, Espainiako Gerra Zibilak eten arte. Hori dela eta, 50eko eta 60ko hamarkadetan hartu zuen berriz abiada industriak, eta orduan eragin zituen eraldaketarik nabarmenenak hiriguneetan, herritarren bizimodu, pentsamolde eta praktika kulturalak transformatuz (Fusi 1975; González Portilla 1988, 2015; eta beste hainbeste historialarik ondo dokumentatu duten bezala).

Hala ere, euskarak, edo hobeto esanda, euskarazko giro ikasi eta intelektualak ez zuen bere lekua aurkitzen hiri-eremuan. Izan ere, Unamunok 1901ean Bilbon ospatutako Lore Jokoetan egindako hitzaldiak (“El vascuence se extingue sin que haya fuerza humana que pueda impedir su extinción; muere por ley de vida. (...) En el milenario eusquera no cabe el pensamiento moderno; Bilbao hablando vascuence es un contrasentido.” Unamuno in Agirreazkuenaga, 2002: 13) polemika piztu bazuen ere, hamarkadak beharke ziren oraindik Bilbori buruz euskaraz irakurtzeko. Hala, nahiz eta Bilbon mende hasieran euskal nazionalistek zuzendu eta finantzatutako *Hermes* aldizkariaren inguruan hiritartasun modernoaren alde egin zuen idazle ugari (Unamuno, Pío Baroja, Ramiro de Maeztu, Ignacio Zuloaga), hiriaren garai oparoa probesturik, ez zen apenas ezer idatzi euskaraz (Aldekoa 2008: 159). Inguru urbano baten testuinguruan girotutako edota

hiria erdeinurik gabe hartzen zuten euskarazko eleberriak pentsaezinak ziren. Euskal literatura eroso zegoen landa eremuko paisaia ezagunetan, tradizioarekiko eta naturarekiko harreman estuan, Lore Jokoetarako proposatutako gaiak zein jasotako testuek agerian uzten zuten. Balore tradizionalak arriskuan ikusteak, edo aldaketa handi baten aurrean egoteak, hiriarekiko eta industrializazioarekiko beldurra eta demonizazioa sortu zuen gizarte landatarrean, aurretik Ingalaterran edo Frantzia gertatu gisa. Jadanik XIX. mendean kaletartzearen eta proletariotzearen kontrako erresistentzia bizi izan zen Euskal Herrian, baserriko bizitzak duintasun eta independentzia pertsonala sinbolizatzen baitzuen industrian besteen menpe lan egitearen aldean (Sarrionandia 2010: 369). XX. mendera iristean ere, industrializazioak landa eremuan eragin zituen lekualdatzeek eta langile klase berriak berekin zekartzan ideario berriek joera kontserbadorea agerian utzi zuten garaiko idazle eta intelektualen artean.

Agirrerren eleberriek, zein haren ostean imitazioz idatzitakoek, joera horiek jartzen dituzte agerian: baserriko ohituren goraiapamena, euskararen eta erlijioan gotortzea, emakumeekiko gutxiespena, aurrerabide teknikoei (adb. burdinbidea) kontra egitea, ideia “modernoen” arbuioa, eta Ameriketara joatea euskal balio zintzoen galerarekin lotzea, besteak beste (Aldekoa 2008: 171). Giro orokor horren beste adibide bat da Arturo Campiónen *La Bella Easo* (1909) eleberria, gaztelaniaz idatzi arren, hiriak euskal munduan zeukan konnotazio negatiboa argi erakusten baitigu. Campiónen iruditeria euskaldunaren eredu zen nafar mendialdeko herriak hustea deitoratzen du, familia atzean utzi eta kulturalki deserrotu beharra hirira edota Ameriketara lanera joan behar izateagatik. Hiriak, beraz, balio moral berrien espazioa irudikatzen zuen, perbertsiorako eta galbiderako bidea zen, eta euskal literaturaren talaia landatar tradizionaletik interes gutxi edota beldur gehiegi eragiten zuen eremua zen. Pentsamolde tradizionalaren atzean egon liteke, beraz, euskal literaturarentzat hiria eremu arrotz eta ezezaguna izatea, bide batez euskararentzat ere hala zen heinean.

Testuinguru horretan, hala ere, zaila litzateke euskal literatura pentsamolde tradizional eta kristautik kanpo irudikatzea, ordura arte eginiko ibilbideari behatuz gero. Nahiz eta Euskal Herria industrializazio-prozesu batean egon, eta ondorioz, hirien hazkuntza eta gizartearen bizimodu zein

ohituretan aldaketa nabarmenak sumatu, euskal hiriek ez zioten landa-ere-
muarekin harreman estua zuten probintzia hiriburu izateari utzi, ez ziren ez
tamainan ez izaeran metropoli handi bihurtu. Horrez gain, bai hiriko bizitza,
bai alfabetatze- eta hezkuntza-sistemak erabat aldendurik zeuden euskal
mundutik. Intelektual eta, bereziki, elizgizonen artean euskararen aldeko
ekimenak bultzatzen ziren, hala nola Euskaltzaindiaren sorrera (1919) eta
Lore Jokoak, baina balizko irakurleen kopurua oso urria zen. Euskaraz idaz-
ten zuten idazleak gutxi baziren, irakurleak zer esanik ez. Eleberrien prota-
gonista ziren nekazari eta arrantzaleak ez ziren euskal literaturaren irakurle,
are gutxiago hiri-eremuko merkatariak eta proletarioak. Ez zegoen euskaraz
irakurriko zuen burgesia indartsurik. Jauntxoak, intelektualak eta elizgizo-
nak ziren irakurle potentzialak, eta horietatik, euskararen inguruan (eurek
sortutako Lore Jokoen eta aldizkarien baitan) biltzen ziren gutxi batzuk har-
ditzakegu irakurletzat. Zalantzarik gabe, lotura zuzena egiten zuten euskal
literaturaren eta euren balio nagusiak ziren tradizionalismoaren (baserria,
familia), moral kristauaren (fedea, Elizarekiko leialtasuna) eta nazionalis-
moaren (euskara, foruak) artean. Euskal eleberrigintza ez zen hiri-eremura
hurbildu, azken finean bere irakurleek bultzatuta eta horiei begira idazten
baitzen. Sarrionandiak (2010: 432) adierazi gisa, irakurle gutxi izateak eus-
kal literatura zeharo baldintzatu du XX. mendean barneratu arte. Hizkun-
tzaren –eta berekin dakarren inguruaren– marjinalitateak bestelako testuin-
guru batzuetan eman ez zen hutsune bat eragin zuen euskal munduaren eta
mundu hiritarraren artean.

Berez, Matasek (2010: 229-230) adierazi gisa, ezin daiteke esan literatu-
raren ildo urbanoa industrializazioaren ondorio zuzena denik, baina bai,
ordea, harreman estua duela aurrerapen materialek bultzatutako praktika
kultural berriekin, eta ordura arte existitzen ez zen jendetza urbano baten-
gana iristeko ahalmenarekin. Hau da, praktika kultural berri horiek eta hiri
moderno jaio berrien erritmorra moldatutako jende saldoaren esperientziak
eragindako eta eskatutako estetikaren ondorio da eleberrigintza urbanoa,
baita aurreko ohitura eta sineskeriekin hausteko ahaleginaren ondorio ere.
Euskal literaturaren kasuan, ordea, esan daiteke industrializazioak izan zuen
berehalako lehen eragina kontrakotasuna suspertzea izan zela, hiri moder-
noak eta eleberrigintza modernoak elkar elikatu beharrean. Hala, industria-

lizazioaren aurkako usteek, hiriekiko beldur edo arbuioek zein literaturan Europatik zetozen eredueta bere burua ezagutzeko arazoek XX. mendearren erdialdera arte iraun zuten.

Eleberri kostunbristekin hartutako norabideak pentsarazi lezake, literaturaren historia hegemonikoak ezarritako erritmoei eta irizpideei jarraika, Casanovak (2001: 235-237) arrazoi zuela literatura txikien aukera murritzei buruz ari zenean, eta euskal literaturak ere exotismorako edo asimilaziorako bide zuzena hartua zuela. 60ko hamarkadatik aurrerako literaturak, ordea, norabidea aldatu eta baieztapen horiek zalantzan jarri zituen. Izan ere, auresuposatutako bide horri uko egin, eta eleberrigintza moderno eta urbano bat aurkitzeaz gain, Euskal Herriko testuinguruan fokua jarri eta hiria irudikatzeke era berezkoak azaleratu zituen. Ezin da ukatu euskal eleberrigintzak tradizio kostunbristaren eta moral kristauaren zama izan dituenik XX. mendean ongi sartu arte, errealismoari eta eleberri modernoari atea itxiz (Aldekoa 2008: 167). Literatura marjinal bat izateak ondorio nabarmenak utzi ditu: XX. mendeko bi gerrateen artean, European eleberri modernoan eraberritu zelarik, euskal literatura kostunbrismoan murgildurik zegoen. Hortaz, euskal eleberrigintzak ez du bizi izan XIX. mendeko errealismoa eta naturalismoa, ez eta XX. mendeko lehen herenean gertatu zen nobelaren eraldaketa sakona ere, teknika narratiboen berrikuntzaren bidez kontakizuna hankaz gora jarri zuena (hala nola Proust, Woolf, Joyce).

Euskal mundua Mendebaldeko modernitatetik urrun geratzen bada garai horretan, ulertu behar litzateke euskal eleberrigintzak bestelako tenpus batzuk izan dituela, eta ezin dela periodizatu eredu mendebaldar hegemonikoaren arabera harekiko begirada kritikorik eraiki gabe, tenporalizazio horrek berez dakartzan botere-harremanak erreproduzitzen. Europako literatura nagusien erritmoarekiko anakronismoak errotik baldintzatu du euskal literaturaren hiritartzea nola irakurri den gerora: literatura berantiar eta atzeratu gisa hartzean, Mendebaldeko tempusarekiko menpekotasunean alderatzen da beti, eta ondorioz, erdietsi beharreko normalitate baten logikan ulertu da euskal eleberrigintza, besteengana heltzeko lasterketa amaiezinean. Ildo horretan, ikerketa interesgarriak egin dira, hala nola hiriaren gabezia Apalategik (2008) proposatutakoak, kasurako. Hala ere, desdoikuntza tenporal horrek, euskal literaturaren izaera marjinalarekin loturan,

hiria irudikatzeko formula alternatiboak bilatzera bultzatu duela ere agerian geratu beharko litzateke.

Jadanik 50eko hamarkadan, industria bizkortu zen eta lekualdatze nabarmenak egon ziren, bai landa-eremuetatik hiriburu eta hiri ertainetara, bai lan bila Euskal Herrira joandako migranteen artean. Aurreko mundu tradizionalarekiko haustura gertatzen ari zen zentzu ugarritan, eta oinarrien asintze horrek bere isla topatu zuen artearen esparruan ere, gerraosteko tentsioek eta hiritartzeak markatutako euskal identitate berri baten bilaketa hasi zuten artista gazteei esker. Literaturan urte batzuk behar izan ziren oraindik hiriaren edo espazio urbanoaren zertzeladak sumatzen hasteko, hala ere, Arestik bide hori ireki zuen apurka-apurka poesian, eta baita zenbait narrazio labur eta bestelako idatzietan ere. *Jainkoa jai* da *Otxarkoagan* (1962) ipuinean, besteak beste, Bilbo zen hiri-eremu gatazkatsua ekarri zuen paperera, eta langile eta burgesen arteko klase gatazkan kokatu zuen hiriaren irakurketa, langile auzoetako migrazioaren eta jauntxo abertzaleen arteko talkan (Amezaga 2016: 185-186). Euskarak apenas lekurik zuen eta gaztelania gailentzen zen Bilboz ere aritu zen, hala nola *Bilbaoko kaleak* poeman (Aresti 1967). Tamalez ezin dugu Arestiren lana baliatu nobela urbanoan sakontzeko, baina eredu eta inspirazio izan zen ondorengo euskal idazle gehienentzat, baita Saizarbitoriarentzat ere, eta bere diskurtsoaren kokapenak eta espazio-aldaketak eragina izango zuen ondorengoengan ere.

2. 60ko eta 70eko hamarkadak: espazio aldaketarako arrakala

60ko hamarkada funtsezko garai bihurtzen da euskal literatur sistemaren modernizazio eta urbanizazio prozesua ulertzeko, eta bide horren baitan kokatzen dira Ramon Saizarbitoriaren lehen lanak. Aipatu gisa, Gabriel Aresti giltzarri izan zen euskal literatura berritzen hasteko eta ondorengo idazleei bide berriak irekitzeko. Gainera, Espainiako Gerra Zibilaren ondorenak eta Francoren errepresioak bultzatuta, Euskal Herrian sortutako erresistentzia mugimendu indartsuak euskal nazioa eraikitzeko nahia indartzeaz gain, bai hizkuntzaren defentsan, bai kulturaren bide propioa urratzeko beharra azalarazi zuen. 50eko hamarkadatik aurrera, aurretik espero gabeko produkzioan

lehertu zen euskal kultura, baina ez zen tradizioa mugatu, ez zuen aurreikusitako programarik jarraitu, garaiko errealitatea sortu eta eraldatzeari ekin zion nazioarteko esnatze politikoeekin bat eginik (Ansa 2019: 37-38). Izan ere, politikan, gerraostetik, eta ETArekin sorrerarekin batera intentsitate handiagoz, talka nabarmena gertatzen ari zen nazionalismo tradizionalaren (EAJk gidatua, katolikoa, burgesa) eta nazionalismo eraberrituaren (ETAk ordezkatua, gaztea, sekularizatua, langile klasearen gertukoa) artean, hurrengo hamarkadetakoko pulstu politiko eta soziala markatuko zuena, eta belaunaldi berri bat ekarriko zuena protagonismo politiko eta kulturaren lehen lerrora (Aldekoa 2015: 19). Mundu zaharraren eta berriaren arteko gatazkak euskal identitate tradizionala zalantzan jarri eta formula berriak aurkitu eta sakontzeko arrakalak sortu zituen. Literaturaren kasuan, jadanik 60ko hamarkadan sarturik, idazle belaunaldi berri batek –hala nola “1964ko belaunaldia” deiturikoa: Saizarbitoria, Lete, Arregi, Sarasola–mahai gainean jarri zuen testuingurura egokitzeko eta modernizatzeko beharra, eta horrek hiriari buruzko problematika suspertu zuen, baina, oraingo honetan, euskal letrak urbanizatzeko intentzio argi batekin.

Izan ere, 60ko hamarkadan literaturaren hiritartzea erraztu zuten zenbait baldintza sortu ziren, aurreko garaiekiko kontrastean euskarazko praktika kultural bat jaiotzea eragin zutenak, horien artean garrantzitsuena euskara batuaren sorrera, eta horri lotuta ikastolen ugaltzea eta komunikabideetan hizkuntzak hartu zuen presentzia. Ondorioz, euskararen aldeko mugimenduak prestigioa eta bultzada eman zion gutxinaka haziz zihoan ekoizpen literarioari. Euskarak, beraz, bere lekua egin zuen aurretik apenas zapaltzen zuen espazioan, hirian, eta gutxinaka presentzia hori literaturan ere islatu zen. Halaber, gerraosteko giro itxiak eta gatazka nazionalak munduan gertatzen ari ziren emantzipazio prozesu eta mugimendu iraultzaileekiko identifikazioa piztu zuen euskal gizartean, bereziki belaunaldi gazteengan. Espainiak ezarritako zentsurak Euskal Herriko lurralde zabal batean indarrean jarraitzen zuen, eta horrek argitalpenak urriak izatea eta atzerriko nobedadeak ere berandu eta gutxi iristea eragiten zuen. Frantzia, ordea, kulturaren erreferente nagusia zen oraindik, eta handik iristen ziren haize berriei adi jarraitzen zieten belaunaldi gazteek, baita kultura pop anglo-amerikarrari ere (Aldekoa 2015: 95-96). Horrek Europako literatur korrante nagusiak

idazle gazteengana gerturatzeko lagundu zuen, eta bilaketa estetiko moderno betean sartu ziren, 60ko eta 70eko hamarkadetako lanek erakusten dutenez.

Beste hitz batzuetan, espazio urbanoek arrotz izateari utzi zioten gutxina-ka eta euskal kulturak bere lekua bilatu zuen horietan, belaunaldi berriekin batera berrituz. Sarri modernizazio hori prozedura literarioen eraberritzearekin lotu izan da soilik, eta sinkronizazioaren kontzeptua erabili da Europako literaturen erritmora iritsi zela adierazteko. Hala ere, ideia horrek transformazio estetiko koiuntura soziopolitikotik at uzten du: isilarazi egin da kulturaren berpizte horrek, esperimentazio formalean oinarritua egonik ere, harreman zuzena duela hegemonia espainol eta frantsesak zalantzan jartzearekin (Ansa 2019: 13), eta ondorioz, bide propioa jorratzearekin. Zaharberritzearen bidez, beraz, euskal literaturak gutxiagotasun konplexuei hautsa kendu nahi izan ziela esan daiteke, bere buruari erakutsi nahi ziola inguruko literatura nagusiak bezain modernoak izan zitekeela. Hau da, euskal literatura sumatzen hasi zen anbizio literario handiagoa izatera hel zitekeela, kostunbrismo moralista eta folklorikoak ez zuela zertan bere zerumuga izan.

Testuinguru horretan, norabide berri bat hartzen du euskal literaturaren eta urbanotasunaren arteko harremanak, eta bete-betean jotzen du nazio eraikuntzaren eta literatura txikiaren harremanarekin. Sorreratik, munduko literatura desorekan eta botere harremanetan oinarritu da, eta ondorioz, nazioartean markatu diren literatura modernoaren tempo eta parametroak arbitrarioak bezain baztertzailak izan dira, baita botere-harremanok iraurarazi dituzten hiriaren irudikapenak ere. Nazioarteko literatur esparrua XVI. mendean osatu zen, Europako estatu zentralistak sortzearekin batera, eta hortaz, estatu horiek (bereziki Italia, bere ondare latinoarengatik, baina baita Frantzia, Espainia eta Ingalaterra ere) eta euren literatur tradizioak izan ziren nazioarteko aintzatespenaren lehen erreferentziak eta oinarriak jarri zituztenak (Casanova 2001: 23). Gerora ere, estatu-nazio hegemonikoek markatu dituzte munduko literaturaren parametroak.

Casanovak (2001) "Letren errepublika" deritzon nazioarteko literatur sistemaren funtzionamendua erdigunearen eta periferien arteko harreman eta tentsioetan ardazten du. Errepublika literarioaren logika, beraz, hiriburu

baten eta haren menpe dauden eskualdeen arteko oposizioan oinarritzen bada, eta hark nazioarteko hiriburuen arteko lehia bultzatzen badu, eskualdeek hiriburuarekiko duten distantzia politiko eta estetikoaren arabera definitu beharko dute beren burua. Nazioarteko sistema hori, beraz, nazioen arteko eta literaturen arteko gatazka kulturalak norabideratzen dute, “denbora literarioaren” erritmoak kontrolatzeko lehiak. Hala, bada, banaketa argia ezartzen du: literatura “garatuak” egonen dira, literaturaren arauak erabaki eta ezartzen dituztenak; eta “atzeratuak”, gainerakoek erritmorik iristen saiatzen direnak. Literatura garatuek, noski, Mendebaldeko estatu-nazio nagusiekin egiten dute bat, eta garatu gabetzat hartuko dira kolonizatutako herrialdeak, Ekialdeko literatur tradizioa edota literatura txikiak. Sarrionandiak (2010: 447) ezin hobeto azaltzen du:

Munduko Literatura zabaltzen zen artean, Afrika, Amerika, Australia eta Asiako hainbat literatura jatorrizko suntsitu edo baztertu egingo ziren. Munduko Literatura kontzeptua Europako balio kristau eta burges berrien zabalkundearekin sortua zen, eta zabalkunde horren estandarteetako zen. Inperialismoak orientalismoa ekarri zuen, exotismoaren inportazioa –berba ekonomikoa erabiltzeko–, herri konkistatuaren errekupeazio arkeologiko eta ornamentala.

Frantziako ereduari jarraiki, eskema guztiz zentralista bat aurkezten du Munduko Literaturak: hizkuntza nazionalen idatzitako literatura nazionala duen Estatu-nazioaren eredu, hain zuzen ere. Estatu-nazio horrek bere kapital sinboliko eta literarioaren zati handi bat hiriburuan kontzentratzen du, eta eskualde periferikoak guztiz menpeko geratzen dira, hiri handi horren eta Estatu-nazioan hartutako erabakien menpe egonen baitira. Miragarria litzake, beraz, hiriburutik aparte dauden eskualdeek bat-batean beren burua aldarrikatu eta euren literatura aintzateste eskatzea, marjinalitatea baita eskualde-literaturei ezarritako ezaugarria (Casanova 2001: 24). Ideia horretatik abiatuta, nazioarteko joko-zelaian agerpena egiteko, bi aukera edo estrategia aitortu ohi zaizkie bazterreko literaturei: asimilazioa edo desberdintzea. Asimilazioa nazio txikiaren literatur sistema nagusitasuna duen Estatuaren irizpideen arabera eraikitzean datza. Kasu horretan, idazleek alde batera utzi beharko lituzkete haien kultura propioak eskaintzen dizkien ezaugarri eta bereizgarriak (hizkuntza, historia, identitatea, etab.) edo kultura nagusiaren

menera jarri eta adierazi. Bestetik, desberdintzeak literatura bereizgarri horietan zeharo oinarritzea du helburu, erregionalismora makurtuta, komunitate txiki baten folklorea goratu eta bereizgarritzat jotzen dena exotikotzea.

Tarteko bide alternatiboak ukatuta, literatura txikiak edo bazterrekoak zigortuak izan dira sarri Munduko Literaturan, eta ez zaie aitortu merezi zuten lekua, argudiatuz literatura horietan ez dela autonomiaren ideia existitzen, eta ondorioz, idazleak euren komunitate marjinalaren desberdintasuna azpimarratzera lotuta egoten direla, “kondenatuta” daudelako ia beti gai nazional edo herrikoiei buruz idaztera eta nazioaren ideiak defendatu, garatu edo kritikatu behar izatera (Casanova 2001: 251-252). Baina literatura nazionalak estatu-nazioen jaiotzan sortuak izaki, ez al dute nazio guztiek, handiek zein txikiak, eta ondorioz, euren literaturek, nazionalismoari buruzko eztabaida barnebiltzen haien baitan? Sinpleegia litzake adieraztea soilik literatura txikiak daudela haien identitatearen zamapean zigorturik.

Ezin da errefusatu, noski, nazio ukatua izatearen gatazkak euskal literaturan izandako eragina. 60ko hamarkadan, euskaraz sortzeko borroka gain, euskal letrek politizazio handi bat bizi izan zuten. Hala ere, nazioaren aldeko produkzio propagandistikoa bihurtzetik urrun, literatura –oro har, kultura bezala– irekidura dispositibo bihurtu zen (Ansa 2019: 158). Kulturaren inguruan sortutako mugimenduak euskal identitatean sakontzeko aukera eman zuen, eta euskal nazionalismo tradizionalaren sistema patriarkal eta katolikoarekiko ahots kritikoak agertzen hasi ziren hamarkada amaieran: Artze (*Isturitzetik Tolosan barru*), Amaia Lasa (*Poema bilduma*) eta Saizarbitoria bera (*Egunero hasten delako*), kasurako. Haustura horretan, argi ikus daiteke tradiziotik edo folkloretik hurbilen geratzen ziren leku komunitatik –bereziki, euskaldun onaren landa mundutik– aldentzeko borondatea, beste espazio batzuk arakatuko dituen bide alternatiboak sortzeko (Ansa 2019: 117). Barrura begirako bilaketa horrek, ordea, Europatik eta, bereziki, Frantziatik zetozen proposamen estetiko eta diskurtsiboak izan zituzten akuilu. Nahiz eta 68ko maiatzaren ostean Parisen zentraltasuna agortzen joan, gertaera horien bueltan garatutako pentsamendu eta kultura korroneak dira Saizarbitoriaren belaunaldiarengan influentzia handiena eragin zutenak, idazle zein musikari gazte askoren inspirazio-iturri eta sormenerako espazio izan baitzen Paris, baita erregimen frankistatik ihes egindakoentzako etxe ere (Gabilondo 2013: 101).

Eleberrigintzan hirira egiten ari zen espazio aldaketak, beraz, harreman zuzena dauka euskal identitatearen bilaketa berri horrekin. Bide propioa urratzeko arrakala bat sortzen da 60ko eta 70eko hamarkadetan, euskal literaturari aurretik ezarria duen eremutik irteteko aukera emango diona, tarte baterako bada ere. Horrek bertako errealitatearen konplexutasuna onartzea (prototipo euskaldunari ihesi), adierazteko bide berriak esploratzea (Europatik zetozen estilo orduan apurtzaileak) eta espazio berriak bilatzea (hiria ere bere egitea) ekarri zuen, garaiko eleberrigintzaren oinarritzat jo ditzakegun ezaugarriak izanik aurreko horiek. Hiriak eleberrietan lehen aldiz irudikatzean, ordea, gatazkak sortzen dira: nola aurkeztu euskal irakurleari, erdeinurik sortu gabe, lehenago errefusatu den espazio bat? Izan ere, Mendebaldeko tradizioan hiriek baliabide literarioak metatu eta pilatu ohi dituzten heinean, zilegitasun eta iritzi literario gehien produzitzen dituzten espazioak izan dira, eta dira (Casanova 2001: 40), baina kontuan harturik Euskal Herriak ez zuela kapital kultural eta literarioa metatzen zuen hiriburu nazionalik eta euskal literatura hiriko esparruan marjinala izana zela beti, eredu faltarekin eta zailtasun ugarirekin egiten zuten topo irudikapenak egikaritzeko orduan. Arrakala horren baitan, ordea, eleberrigintza bere testuingurura moldatu zen, nahiz eta horrek Mendebaldeko eredu hegemonikotik kanpo utzi zuen hein handi batean, eta bazterrean jarraiarazi. Hala ere, hiri ertainen konplexutasuna erakutsi zuen bere lehen irudikapen urbanoetan, landa eremuko testuinguruarekin harremanean betiere. Hor kokatzen dira Saizarbitoriaren lehen eleberriak, izan *Egunero hasten delakok* atzerrian kokatutako hiri ertainak baliatzean eskaintzen duen trantsizioaren bidez, izan *Ehun metron* Donostia nobelatzean nazio-gatazkaz gain hiriaren konplexutasun soziala (egoera diglosikoa, turismoaren eragina, etab.) adieraztean. Ez da metropoli handirik ageri, ez da hiriburu literariorik osatzeko anbizioarik agertzen, baina urbanotasuna perspektiba propioago batetik iristen da euskal literaturara.

Spivakek (2009) dio subalternoak ez duela hizketarako aukerarik, enuntziazio lekua hartzen duen neurrian uzten baitio subalterno izateari. Behin hitza hartzeko onespina jasota ere, ordea, erdigunea urrun geratu ohi da. Euskal literaturak linbo horretan eraiki behar izan du bere izatea, zenbaitetan bazterreko espazio horretan bide propioa eginez, zenbaitetan existitzeko

baimen eske eta nazioartera ateratzeko baldintzen pean. Ikusienez, Mendebaldeko tradizioaren, eta ondorioz, Munduko Literaturaren irizpideen arabera, euskal literatura bazterrekoa eta gutxiagotua izango da beti, are gehiago Espainiako eta Frantziako literatur sistemen begietan. Izan ere, euskalduna inoiz kultura eta literatura normala izango delako usteak aurrez eskatzen du, baldintza gisa, euskal nazio-estatu inperialista kapitalista baten existentzia (Atutxa 2012: 155). Normalizazioaren ideia falazia da beraz, potentzia handien “normalitatearekin” bat egiten ez duen sistema literario batean. Horren ildora, hirien irudikapenek gurean sortutako “gabezia” eta “atzerapena” konparazio horren beste adibide bat baino ez dira. Euskal literatura ezin bada normala izan, urbanotasunaren esperientziak eta hiriaren irudikapenek ere ez dute Mendebaldeko ereduarekin bat egingo.

60ko eta 70eko hamarkadetan, zenbait saiakera antzeman daitezke anormaltasun horri heldu eta bere horretan adierazteko, baita hiriak eleberrietan txertatzerako orduan ere. Horien artean kokatzen dira Saizarbitoriaren lehen lanak, eta horregatik dira interesgarri urbanotasuna euskal eleberrigintzara nola ekarri zuen ulertzeko. Ez folklorizazioan, ez homogeneizazioan ez erortzeko Saizarbitoriak –beste zenbaitekin batera– egindako hautuak lotura zuzena dauka Madrilekiko markatu nahi zen urruntasunarekin, Frantziatik iristen ziren berritasunak euskaraz gorpuztearekin eta literatura autonomo baina era berean herriarekin engaiatu bat sortzen saiatzearekin. Hautu horrek Saizarbitoriari Euskal Herria adierazteko distantzia bat eman ziola esan daiteke, eta hortaz, Casanovarentzat pentsaezina den kategoria bat gorpuzten duela, bere Letren Errepublika zurrunk literatura txikiei ezarritako bi aukera gutxiesleei uko egiten baitie (Gabilondo 2013: 40). Azken finean, Europako modernitatearen korranteetatik edan zezakeenari adi, baina bertako anormaltasun berez normalari buruz idaztea hautatzen duelako Saizarbitoriak lehen eleberrietan, hirien irudikapenetan islatuko den eran.

3. Ramon Saizarbitoria: hiriaren irudikapen alternatiboa

Saizarbitoriaren bidez, euskal eleberrigintzan aurretik gertatu gabeko espazio-aldaketa jazotzen dela esan daiteke. Bere literatur ibilbidearen

lehen etapan, euskal literaturarentzat molde berriak bilatzeko berariazko nahia antzeman daiteke, bai gaitegian, bai forman. Ez da bide hori hartu zuen erreferente bakarra, aurretik Txillardegik ere bidea ireki baitzuen mundu zaharraren eta berriaren arteko haustura eragiteko (Aldekoa 2007: 629). Bereizten hasiak ziren fede katolikoan oinarritutako mundu ikuskera zuen belaunaldia eta filosofian eta iraultzan mundu berri bat aurkitu uste zuen belaunaldi gaztea, eta arrakala horren ikurtzat har daiteke *Leturiaren egunkari ezkutua*, landa eremuaren eta hiriarren arteko espaziotzat har dezakegun Zerubide parkean kokatua. Txillardegiren lanean hiria ageri bada ere, ezin esan daiteke espazioak protagonismo bereizgarririk duenik oraindik, ez da ageriko egiten, eleberri existentzialistan protagonistaren mundu intimoak eta hausnarketa pertsonal zein filosofikoek gidatzen baitute istorioa, zinez. Horrez gain, urtaroen joanak egituratzen du nobela, parkea hiriari baino naturari atxikiz. Saizarbitoriak, ordea, hiria eleberrian integratzen du, agertokiaz haragoko interes narratiboa dauka, eta besteak beste, protagonistaren izaera eraikiz (*Egunero hasten delakon* protagonistaren haurdunaldia irudikatzerakoan, adibidez) edota espazioen esanahi sinbolikoen bidez (esaterako, *Ehun metron* Konstituzio plazak duen esangura ukazina) bilakatzen du hiria ezinbesteko bere literaturan. Hala, euskal eleberrigintzan Txillardegik eragindako hausturari jarraiki, baina espazioari dagokionez beste urrats bat emanez, Saizarbitoriak espazio urbanoa erabiltzen du hasiera-hasieratik literaturaren bidez garaiko errealitatearen konplexutasuna adierazteko.

Idazle donostiarraren lehen bi eleberriak, 60-70eko hamarkadetan argitaratuak, euskal eleberrigintzan begirada urbanoa txertatzeko saiakeratzat har daitezke, beraz. Bi eleberrietan erabiltzen dituen espazioek, gehien-gehienak hiritarrak, lotura estua dute pertsonaien garapenarekin zein garai soziopolitikoaren irudikapenarekin. Ondorioz, eleberrien funtsezko elementua izango da espazioa, sarri pertsonaiak ezaugarritu edota istorioa diskurtsiboki bideratuko baitu. Orain azalduko den gisan, Euskal Herriko zenbait errealitate islatuko dituzten espazioak dira, non Donostiak erdigunea hartuko duen, mundu modernoaren arazo eta gatazkak azaleratzeko orduan.

*Egunero hasten delako*¹

60ko hamarkadaren amaieran, gai zein forma berritzaileez gain, eleberri honek espazio urbanoaren agerpen apurtzailea ekarri zuen. Hamarkada amaierako Europa erdialdean giroturik –idazlearen erreferente eta influentziak argi geratzen dira hasieratik–, inguru guztiz hiritarrean narratzen dira Gisèleren nondik norakoak: tren geltokiak, kafetegiak, unibertsitateko ingurugiroak, mediku espezialisten kontsultak, etab. Hiri bat baino gehiago aipatzen dira (Paris, Erroma, Lyon), baina garrantzitsuenak, zalantzarik gabe, Durkheim eta Riemmes dira. Asmatutako hiriak, biak hala biak, baina Friburgo eta Ginebrearekin erraz erlazioa daitezkeenak. Izan ere, Gisèlek hartutako trenak Durkheim-Bastian-Riemmes ibilbidea egiten du, baina Friburgo-Lausana-Ginebra geltokiak izan zitezkeen. Horrez gain, Durkheimgo kaleek Friburgoko izen berak dituzte (Hernandez Abaitua 2008: 164).

Saizarbitoriak ongi ezagutzen dituen hiri ertainak dira, probintzia edo kantoi-hiriburuak, Suitzako paisaiaren parte diren aintzirez eta mendi altuez inguratuak, naturarekin harreman estua dutenak. Hau da, lehen euskal eleberri urbanoa ez dago Euskal Herrian girotua, eta Europa erdialdeko hirien traza dute haren espazioek. Euskal Herritik kanpoko agertokia aukeratzea hiriarekiko zegoen mesfidantza gainditzeko bide izan zitekeen, baita errealismoak sor zitzakeen eragozpenak arintzeko ere, oraindik ere zail baitzen gatzelania edo frantsesa gailentzen zen hiri bat euskaraz irudikatzen. Bertakoari buruz aritzeak ekar lezakeen errefusa edo gutxiespena –atzerapenaren ideiarekin bidez literaturak bere burua desgaitzen baitu– oraingoz saihestu eta arrotza zen hori gutxinaka gerturatzeko modu bat. Hala ere, naturarekin kontaktuan dauden hiriak dira, ertainak eta probintzia hiriburuak, ez direnak Londres edo Paris bezalako metropoli-hiriburuak, baina hala ere, tesuinguru guztiz urbanoa dutenak. Espazio horien aukeraketa kultura urbanoa euskal literaturara hurbiltzeko lehen saiakera gisa uler daiteke: hiri ez-gatazkatsuak, era atsegin eta hurbilean aurkeztuak. Izan ere, Suitzako hiri ertainak izan arren, Euskal Herrikoen tipologiara gerturatzen dira, eta beraz, ez dira atzemanezinak edo arrotzak irakurle euskaldunarentzat. Gai-

¹ EHD, hemendik aurrera.

nera, ezin ahantz daiteke, 60ko eta 70eko hamarkadetan gazte askok atzerri jo zutela, sarri Europako hirietara ikastera edo lanera, Saizarbitoriak Friburgora egin bezala. Ez da kasualitatea, beraz, idazlearen lehen eleberri honek garaiko gazte askorentzako ezaguna zen agertokia izatea oinarrian.

Suitzako hirien hautaketak, esanahi zehatz batetik harago, funtzio jakin bat betetzen du *EHDn*: diskurtso bat osatzen du istorioaren barnean, eta liburuaren tesia indartu. Agerikoa da idazlea bizitoki zuen ingurunean inspiratu zela, baina errealitate hori islatzeko interesa baino, espazio horrek ematen dizkion aukeretan suma daiteke Durkheim eta Riemmes eraikitze-ko hautua. Izan ere, kantoiek garrantzi berezia dute eleberri honetan, geografian mugek eta lurralde-banaketek eragiten dituzten politika-aldaketak agerian geratzen baitira. Durkheim eta Riemmesek ordezkutzen dituzten bi kantoiak epai moralen erlatibotasunaren sinbolo dira (Hernandez Abaitua 2008: 164). Morala, eta bereziki oinordetzan jasotako moral katolikoa, da eleberri honen muinean protagonistek daukaten gatazka behinena, kasu honetan sexua eta ugalketa bereizteko nahian zentratzen dena (Aldekoa 2015: 128). Aurretik aipaturiko belaunaldi talka berresten da, zaharren munduaren eta gazteen munduaren artean, moral zaharraren eta moral berri baten bilaketaren artean. 60ko hamarkadaren amaierako gazte giroa dakar Saizarbitoriak bere lehen eleberrira, moral zaharraren dogmak zalantzan jartzeko eta gainditzeko beharra, baita horrek zekartzan buruhaustek ere. Aurrekoarekin hautsi eta moral berriaren bilaketarako espazioa da hiria, baina gatazkaren espazioa ere bada, gazteen askatasun eremuari kontrajarrita belaunaldi zaharraren eskuetan baitaude oraindik hirian kokatzen diren botere sinbolikoen guneak: Estatu, Eliza eta, eleberri honetan, osasungintza eta ginekologia; boterea, azken finean. Kasu honetan, abortuaren bidez azaleratzen da gatazka hori. Izan ere, Estatu beraren barnean, abortuaren legeak desberdinak dira *EHDn*, edota ez dira modu berean aplikatzen, eta ondorioz Durkheim hirian ezinezkoa da abortua praktikatzea, baina Riemmesen, ordea, Gisèlek prozesua aurrera eramateko aukera topatzen du.

Saizarbitoriak Suitzako testuingurua hautatzeko beste arrazoietakoa bat izan daiteke hori, abortuaren gaia jorratzekotan, Euskal Herrian guztiz debekatua baitzegoen garai horretan. Horiek horrela, abortatzeko baldintzak

ulertzeko begirada desberdinek lurraldetasuna markatzen dute. Bien bitartean, neska gazteak bi hiriak goitik behera ibiltzen ditu bere etorkizunarekin zer egin erabaki nahian. Testuinguru desberdin horiek legeen arbitrariotasuna agerian uzteaz gain, espazio urbanoak eleberraren argumentuaren zerbitzura jartzen ditu. Ondorioz, *EHD* eleberriko gatazka nagusia moralaren interpretazio partzial eta aldakorrek sortuko du eta ez, inolaz ere, hiriaren presentziak. Lehen aldiz, hiriaren irudikapena ez da korapilo, aurreko garaietan izan zitekeen bezala. Hiria ez da espazio gatazkatsua nobelan, kontrara, inguru natural, moderno gisa aurkezten da, baita nolabaiteko askatasuna sentitzeko beharrezko baldintzak aurki daitezkeen leku baten modura ere: erabakiak hartzeko, topaketarako, moral tradizionala zalantzan jarri edo kritikatzeko lekua da hiria *EHD*n. Hala ere, esan bezala, espazio moderno eta askatzaile baina, era berean, konplexu hori irudikatzen, Saizarbitoriak ez du metropoli handirik aukeratzen, baizik eta hiri probintzialak. Beren balioa eman nahi die, beraz, hiri ertainen urbanotasun eta modernotasunari.

Eleaniztasuna da *EHD*n aurki ditzakegun espazio urbanoen ageriko beste ezaugarri bat. Eleberrian zehar, txandaka agertzen dira Suitzako hizkuntza ofizialetako bi, frantsesa eta alemana, eta horrez gain ingelesa. Halaber, amaierako pasarteetako batean italierazko elkarrizketa bat irakur daiteke, herrialdeko beste hizkuntza ofiziala dena. Frantsesak eta alemanak, hots, irudikatzen diren bi kantoiei dagozkien hizkuntzek, herrialdeko eleaniztasuna ikusarazten dute, eta ingelesak nazioartekotasuna. Interesgarria da, beraz, ikustea zein momentu zehatzetan erabakitzen duen idazleak hizkuntza horiek eleberrian txertatzea. Hizkuntza aniztasuna erakusteko arrazoi garbientetako bat urbanitatearen adierazpenean aurki dezakegu. Saizarbitoriarentzat, hiria modernitatearekin lotzeko, ezinbestekoa da hiriek biltzen duten aniztasuna azaleratzea, munduko beste hiriekin konektaturiko hiriak diren heinean. Hala bada, *EHD*koak hiriburu ertainak izanik ere, hiri kosmopoliten isla dira, nazioarteko sare urbano batekin harremanetan daudena, eta ondorioz, hizkuntzen bitartez elkartuak. Alde horretatik, sinbolikoa gerta daiteke, trenei buruzko informazioa, iragarkiak eta egunkarietako titularrak frantsesez, ingelesez zein alemanez ematea.

Bestetik, hizkuntza desberdinen erabilerak nazioen errealitate eleaniztuna jartzen du agerian, kasu honetan, Suitzako errealitatearekin bat egi-

ten duena. Ezin esan daiteke eleberrian ispilatutako praktika hau inuzentea denik, gainera, Saizarbitoriaren bibliografian errepikatzen den teknika izanik. Hortaz, saihetsezina da Euskal Herriko egoera linguistikoari keinu bat igartzea eleberri eleaniztun honetan. Gure lurraldeko egoera diglosiakoaren aurrean, bereziki hirietan, eleberriko irudikapen urbanoak nazio eleaniztun baten eredu positibo gisa funtzionatzen du. Era horretan, egoera linguistikoari dagokionez, Saizarbitoriak harreman bat sortzen du irudikatutako espazio urbanoaren eta irakurle euskaldunaren errealtatearen artean. Hala, oso ongi neurtutako gertutasun bat proposatzen du: irakurleak bere espazio ezagun bat igar dezake proposatutako hirietan, espazio gatazkatsua ez dena gainera, baina betiere distantzia batetik, guztiz bere sentitu gabe.

Orobat, aurretik aipatu gisa, hiriaren irudikapenak pertsonaien karakterizazioarekin guztiz lotuta daude, gehien bat mikroespazioei dagokienez. Alde batetik Gisèlek gorpuzten duen neska gaztearen pertsonaia dago, protagonista guztiz dinamikoa. Haren dinamismoa espazioan ispilatzen da: etengabe aldatzen da bere ekintzaren agertokia, eta hiriak zeharkatzen ditu abortatzeko nahiriari soluzio bat eman nahian. Era berean, Gisèlek moralitate tradizionalaren kritikan neska gazte modernoaren papera hartzen du, ideiak argi ditu eta erabakiak amaieraraino eraman nahi ditu. Garbi ikus daiteke hori bere ingurukoekin dituen elkarrizketetan, esaterako, Bertherekin birjinitateari buruz hitz egitean edota Mauriceri argitzean berarekin oheratu izanak ez diola eskubiderik ematen bere etorkizunaz erabakitzeke (Hernandez Abaitua 2008: 152-153). Xehetasun txiki baina iradokitzaileen bidez eraikitzen du pertsonaia Saizarbitoriak, eta besteengatik nabarmentzen da ideia ireki eta ekintza irmoengatik. Eleberrian zehar, idazleak espazioa erabiltzen du adierazteko protagonistaren izaera errebeldea, korrontearen kontra doana, eta era berean, sentitu nahi lukeen lasaitasuna, barne-bakea. Eta alderantziz ere, neskaren mugimenduen bidez marrazten du espazio urbanoa (Saizarbitoria 2007: 121):

Jende uholdea lanetik etxera, euriari ihesi, aterkia eskuan isilik doazen gizon-emakumeak, artaldea bailiran. Gisèle ez da korronte horretan murgiltzera ausartzen eta, luzaroan zalantzan egon ondoren, kalean behera eramaten uzten dio bere buruari, etxe artean, eta

aurrera egin ahala, desio lukeen lasaitasuna iradokitzen duen argitasunez piztuz doaz leihoak.

Semaforo gorria. Uholdea gelditu egin da baina berak aurrera jarraitzen du. Klaxon hotsa, balaztaden kirrinka. Korrika hasten da. Oihu egiten diote.

Horrez gain, hiriak eleberraren korapilo nagusia azpimarratu eta garatzeko balio du. Idazleak lortzen du agertoki urbanoak protagonistaren barne gatazka irudikatu eta islatzea. Horretarako, Saizarbitoriak hiriaren eta naturaren arteko aurkakotasun txiki bat sortzen du, baina antagonismo bat bilatzea baino, elementu bakoitzaren konplexutasuna atzematea duena helburu. Hiriaren eta naturaren artean, batak bestea baztertu beharrean, elkarbizitza posible bat proposatzen du. Esanguratsua da, besteak beste, Gisèlek desio ez duen haurdunaldia hiriko harrien artean jaiotzen den zuhaitzarekin alderatzen duen pasarte. Interesgarria da ikustea nola protagonistak, bere izaera identitate guztiz urbano eta modernoan oinarritu arren, naturarekiko maitasun eta sentsibilitate berezia erakusten duen. Natura bizia preziatzen du, baina era berean, naturak bere barnean sortu duena gorroto du. Hala bada, Saizarbitoriak gatazka gurutzatu horiek hiriaren bidez plano berean irudikatzea lortzen du, berriz ere hiriak eleberraren diskurtsoan eta garapean bere lekua izanik (Saizarbitoria 2007: 122):

Aurrez aurre, enbor meheko arbola gazte bat, brontzezko historialariaren garaierakoa. Atsegina zaio plaza, hiri erdian galdua dirudiena, ahantzia bezala, trafikoaren zaratatik gordea, non hoditeriaren ur hotsa eta jolasean diharduten bi haurren pilotarena baino ez den entzuten. Arbola, harrien artean, haurren pilota baino askoz handiagoa ez den lur zirkulutik jaio da. Natura tematia. Bere barnean erroto den eta bere desioaren kontra bizi nahi duen natura hori. Arbola besarkatzen du eta bere azal leuna ferekatzen. Sarritan izan ohi du sentipen hori, arbolak taupa egiten dien bihotza dutelakoa. Sabelean daraman hori, ordea, ez du bizia bezala sentitzen, zigorra bezala baizik.

Pertsonaien karakterizazioa itzulita, argi ikus daiteke bigarren protagonista ere, gizon berritsua, espazio urbanoaren bidez eraikitzen dela. Gisèlaren kontrara, irakaslea pertsonaia guztiz estatikoa da. Irakurleak bakarrizke-

ten bitartez ezagutu dezake soilik haren identitatea, narratzaileak ez baitu esku hartzen berak okupatutako pasarteetan. Gizon berritsuaren mugimenduak, beraz, diskurtsiboak dira. Argi ikus daiteke darabiltzan erreferentzia kulturalak 60ko hamarkada amaieran adin ertaineko pertsona ikasi batenak direla, garaian Europako giro intelektualean borborrean zeuden eztabaida eta korronteak txertatzen baititu bere jarioan: existentzialismoa, marxismoa, surrealismoa... (Aldekoa 2015: 127-128). Horrez gain, pertsonaia hau ez da espazioan mugitzen, eserita dago beti, eta bere bakarrizketek bi toki hartzen dituzte soilik: tren-geltokiko kafetegia eta lokutorioa. Bi espazio hauek, ordea, estatikoak izatetik urrun, munduarekin komunikatzeko lekuak dira, konexio eta topaketarako puntuak. Mundu modernoari buruzko diskurtso eta hausnarketek gizon berritsuaren hizketaldiak betetzen dituzten eran, berak hartzen dituen espazio urbanoak ere mundu globalarekin konektaturik daude trenbideen eta telefono lineen bidez. Ondorioz, desplazamendu fisikorik gabeko pertsonaia izan arren, dinamismo diskurtsibo handiak hartzen du garrantzia kasu honetan. Izan ere, arazo moderno globalak puntu kardinaltzat hartuta, posizio aldaketa etengabeak eragiten ditu gizonaren jarioak, eta irakurlea berarekin eramaten du joan-etorri etengabe horretan.

Hitz batez, Saizarbitoriak istorio guztiz modernoa plazaratu zuen bai tematikaren, bai formaren aldetik bere lehen eleberrian, eta ezaugarri horiek trama garatzen den espazioan agerian geratzen dira halaber. Hori dela eta, espazio urbanoa hautatu izana ezinbesteko gertatzen da tramaren eraikuntzarako, baita pertsonaien karakterizaziorako ere. *EHDk* hiriaren irudikapena behar du moral tradizionala zalantzan jartzeko zein abortuaren gatazka klinikoa azalertzeko, baina baita kultura urbano eta modernoaren ezaugarriak dituzten pertsonaiak kokatzeko ere. Bidenabar, eleberriaren arazo nagusia espazio urbanoan islatzean, hiriak berak bere lekua hartzen du istorioan, eta zenbait pasartetan beste pertsonaia bat gorpuztera heltzen da. Ondorioz, esan daiteke lehen aldiz hiriak elementu diskurtsibo bilakatzen direla euskal eleberrigintzaren tradizioan. Nahiz eta *EHD* idazteko Euskal Herritik kanpoko hirien testuingurua erabili, ezin uka daiteke Saizarbitoriak euskal letretara hiri ekartzeko egindako lehen ahalegina, eta espazio urbanoa era atseginean eta landa eremuarekiko kontrakotasunik gabe gertura-

tzeko saiakera. Hala bada, atzerriko hiriek keinu egiten diete bertakoei, aldarrikatu nahian hiriaren potentzialtasun literarioa ageri-agerikoa dela, eta hiria/landa gatazka tradizioaletatik at, landa eremuarekiko oposiziorik gabe osa daitekeela diskurtso urbanoa.

Ehun metro

*EHD*rekin euskal eleberrigintzaren urbanizazioa hasi bazen, *Ehun metrok* pausu handi bat suposatu zuen prozesu horren sendotzean, euskal letra modernoetan hiriaren garrantzia nabarmendu baitzuen. Saizarbitoriaren lehen eleberriari jarraiki, bigarren honek ere narratiban eta forman ekarri zuen berrikuntza ezaguna da. Lehen inpresioan hamaika zatiz osatutako *collagea* dirudienak, errealitatearen konplexutasuna dakarren trama zatikatua bistaratzen du berehala. Saizarbitoriak plano eta azpi-istorio ugari txertatzen ditu bi kontakizun nagusien inguruan, eta hala, ustez independenteak diren bi norabide gurutzatzen dira eleberrian; elkar baldintzatzen dute, betiere espazio berean ardaztuta baitaude: Donostian.

Idazlearen lehen liburuan bezala, bigarren honetako espazio urbanoek ere garrantzi handia dute gurutzatutako istorioak garatu eta eleberriari paisaia komun bat emateko. Eleberrian agertzen diren espazioak bi taldetan bana daitezke, denbora literarioan hartzen duten posizioaren arabera: pertsonaia nagusiaren berehalako errealitatean eta oroimenean (Hernandez Abaitua 2008: 246). Ondorioz, espazioaren eta denbora literarioaren arteko harremana ezinbesteko bilakatzen da *Ehun metro* ulertzeko. Orainaldiko lekuak espazio urbanoak dira beti, Donostian bertan kokatzen direnak: Konstituzio plaza, polizia etxea, Kontxako paseoa edota hiriari buruzko inpresio orokorrak agertzen dituzten pasarteak, irakurleak auzokideen elkarriketen eta egunkariko notizien bidez jasotzen dituenak. Iraganeko lekuak, ordea, askotarikoak dira, nahiz eta presentzia urriagoa izan. Gainera, denak ez dira Donostian kokatzen eta zenbait ez dira espazio urbanoak. Hortaz, Micheleren Donostiako etxeaz gain, herri txiki baten zein Frantzia eta Suitzako inguruen zenbait zertzelada agertzen dira. Baina zalantzarik gabe, Gipuzkoako hiriburua da *Ehun metroko* espaziorik esanguratsuena.

Oraingo honetan, eleberria osatzen duten espazioak errealak dira, eta ekintzek Euskal Herrian hartzen dute leku, Donostian, irakurle euskaldunari irudikapen urbano ezaguna eskainiz. Donostiak ezinbesteko papera jokatzeko du eleberriaren eraikuntzan, espazioen egiazkotasunak sinesgarritasuna ematen baitie testuinguru zehatz horretan gertatzen diren ekintzei, eta bereziki, irakurlea hiri literarioa gerturatzen baitu sentimendu arrotzik sortu gabe. Ez dago asmatutako edo urruneko espazioen beharrik urbanotasuna euskal letretara ekartzeko, eta hala, Konstituzio plazak, San Martin edo San Jeronimo kaleek zein Udaletxeak euskal hirien potentzial literarioa sustatzen dute Saizarbitoriaren bigarren eleberrian. Hala ere, errealismoak ez du salbuesten espazio horiek, era berean, balio eta funtzio sinbolikoak izatea.

Ehun metroko espazioak, orainean eta iraganean kokatutako lekuak izateaz gain, “jazotako espazioak” eta “gogoratutako espazioak” etiketen pean ere bana daitezke (Hernandez Abaitua 2008: 249-250). Jazotako espazioetan orainaldiko ekintzak kokatzen dira, Donostian kokatuak, eta horietan gatazka armatuaren biolentzia, agresibitatea eta krudelkeria gailentzen da, baita biztanleriak errealitate gogor horren aurrean erakusten duen indiferentzia ere. Kontrara, gogoratutako espazioak afektiboagoak dira, eta zenbaitetan Donostiatik kanpoko oroitzapenak ekartzen dituzte. Leku horiek protagonistaren memoriara datoz analepsiaren bidez, elementu zehatz batzuek iraganera bidaia eginarazten baitiote, baita iraganetik orainaldira ere. Ondorioz, espazio horiek iheslariak korrika egin bitartean sentitzen dituen sentimenduekin daude lotuta, eta oroimena erabiltzen du espazio desberdinak konektatzeko. Sarri ez dira fisikoki guztiz hautemangarriak, baina pisu emozional handia dute lanean.

Bestalde, *Ehun metron* ere, hizkuntzaren hautaketak garrantzi handia du, eta hiriaren irudikapenarekin lotura zuzena ezartzen du. Eleberrian zehar agertzen diren gaztelaniazko, ingelesezko edo frantsesezko pasarteak oso era kontzientean hautatu dira eta karga sinboliko handia dute, errealitatea ikuspegi hurbil eta sineskor batetik adieraztea baitute helburu. Eleberrian presentzia txikiena duten hizkuntzak dira frantsesa eta ingelesa, eta abesti bera osatzen duten bi hizkuntzetako bertsoetan egiten dute agerpena: “Song in the blood” eta “Chanson dans le sang”. Josek, iheslariak, oroitzar-

pen baten bidez ekartzen du abestia istoriora, Michelerekin entzuten baitzuen nazioarteko abesti ezagun hori. Abestiaren bidez, Saizarbitoriak garai-ko pop kultura dakar, eta modernitateari eta unibertsaltasunari keinu egiten dio gatazkan dagoen lurraldean. Abestiaren erabilera ez da inolaz ere kasual- la, liburuaren tesi nagusia indartzen baitu: zein da borroka baten alde sakrifikatzearen eta odola isurtzearen zentzua, gizartea gidatzen duten logika eta arauak ez badira aldatzen, eta munduak axolagabe jarraitzen badu biraka (*Where's it going all this spilled blood / murder's blood... war's blood... / misery's blood [...] It doesn't give a damn / The earth / it turns and all living things set up a howl*). Horrela bada, eleberraren amaieran, ideia nagusia are gehiago nabarmentzen da, iheslaria zerraldo datzanean behin eta berriz entzuten baita abesti bera (Saizarbitoria 1980: 99): *It turns the earth / It turns with its trees... its gardens... its houses / It turns with its great pools of blood*.

Hizkuntzen erabileraren eta espazioaren artean dagoen harremanari dagokionez, ordea, gaztelania da esangura berezia duena. Gaztelaniaren erabilera euskal gizartearen egoera diglosikoa erakusten du, hirietan are nabarmentzen zena eta dena (Hernandez Abaitua 2008: 251), baina horrez gain, errealitatearen kontraste krudelak agerian jartzeko errefortzu agerikoa da. Halaber, hizkuntza bakoitzak lotura estua du sentimendu batzuekin, eta gaztelaniaren kasuan, boterea, biolentzia eta indiferentzia adierazteko baliatzen du. Zenbait pertsonaia edo elementu jakinek darabilte gaztelania: poliziak –galdeketa eta tiroketan–, eskola frankistako apaizek –boterea markatzeko erabiltzen dute–, hiritarren iruzkinak –txutxu-mutxuak eta indiferentzia jakitera ematean–, eta egunkari sentsazionalistetako notizia eta turismo iragarkiek. Gaztelania, beraz, hiriaren irudikapenarekin erlazio zuzena duen hizkuntza da, haren bidez deskribatzen baita hiria egunkarietan, eta kanpora begira bere burua saltzeko hizkuntza baita. Mundura atera eta atzerritarrei hiri modernoa eta burgesa dela ikusarazteko hizkuntza da. Era berean, gatazka armatuak eragindako gertaera lazgarrien aurrean zenbait herritarrek sentitzen duten indiferentzia adierazten da gaztelaniaren bidez, eta hala, Saizarbitoriak donostiarrek euren hiriaz duten irudi burges eta harroa azpimarratzen du sarri.

Ondorioz, gaztelaniaren erabilera ugaria, alde batetik, jazarpen eta biolentziatzko giroaren adierazle da, boterea erakusten duten pertsonaiek –ira-

kasleak, poliziak–, zein errelato ofiziala osatzen dutenek –egunkariak, irratia– erabiltzen baitute. Baina bestetik, mundura ateratzeko hizkuntza da, propaganda turistikoak, turista espainiarrek eta Donostiako zenbait herritarrek baitarabilte hizkuntza hau. Euskara ez da luzaroan hiriko hizkuntzat hartu izan, eta, ondorioz, Hego Euskal Herrian gaztelania izan da urbanotasunaren, garapenaren eta goi-mailako hiritarren legitimaziorako hizkuntza. Eleberrian dituen agerpenak behatuta, beraz, pentsa liteke Saizarbitoriak, uste horri jarraiki, kosmopolitismoa eta modernitatea adierazteko baliatzen dituela. Alabaina ukaezina da idazleak gaztelaniazko pasarte horietan darabilen ironia, kritika gogorra egiten baitio euskal gizartearen zati bati, bere hizkuntza eta hiri propioarekiko duen jarrera hipokrita azalarazita.

Zalantzarik gabe, idazleak *Ehun metrora* dakarren irudikapena Donostia burges eta harroarena da. Lehenean ez bezala, bigarren eleberri honetan hiri euskaldun bat jartzen du ekintzaren erdigunean, baina berriz ere, aurreko garaian gailentzen zen begirada arrotz eta ezezagunari iskin eginik, irakurleak gertutik ezagutzen duen espazio bat ekartzen du, bere konplexutasun guztiarekin, idealizatu gabe. Hala bada, hiri bere herritarren hitzen bidez deskribatzen da batez ere. Egunkarietan argitaratzen den propaganda turistikoak deskribapen topiko eta atemporal jartzen du mahai gainean, eta hiriaren giro zehatz bat erakusten du. Protagonista erail ostean argitaratutako egunkarian azaltzen da itxurakeria eta harrokeria adibiderik esanguratsuenetako bat (Saizarbitoria 1980: 89):

El paseo de la Concha es a San Sebastián lo que la Croisette es a Cannes, el paseo de los ingleses a Niza, el Boulevard de los Pirineos a Pau, la calle Príncipe a Edimburgo. Paisaje único e inconfundible con otro lugar de la misma especie, que no obstante, cuanto haya podido hacer en su favor la mano del hombre, se debe a la Naturaleza, y, en última instancia a Dios.

Era horretan, hiritarrek elikatutako topikoari jarraiki, hiri indiferentetzat aurkezten da Donostia. Hiri turistiko, pinpirin, handinahi eta frantsestua ageri da eleberrian, Kantauriko Paris izan nahi duen hiri ertaina. Postalezko agertoki horretan, ordea, tiroketa bat gertatzen da, eta berbenak, festak, poteoa eta aisialdi burgesaren jarduerak gailentzen diren giroa une batez

eten egiten da. Hala ere, ez dirudi plazan isuritako odolak eta heriotzak hiriko bizitza batere aztoratzen duenik, tiroketaren ondorengo eszenek lasaitasun itxura ematen baitute: Donostiaren edertasun zoragarriaren estampak erakusten dira, auzokideek gertaera komentatzen dute ezaxolati, kuadrilla batek ardoa edaten du tiroketaren plazan bertan, eta haurrek “polizia eta lapurretara” jolasten dira odol koagulatua gainean.

Eguneroko jarduera ohiko horiek amildegi bat zabaltzen dute espazio bakarrean, Donostiako hirian, derrigorrez elkarbizitza egin behar duten bi mundu oso desberdinen artean. Batetik, gatazka politikoaren inguruan egikaritzen den errealitatea ageri da, pertsonen bizitza baldintzatu eta heriotzaraino ere eramán ditzakeena. Kontrara, itxurakerian ardatzen den zenbait hiritarren bizitza, euren inguruko arazo sozialen aurrean ezikusiarrena egiten dutenak. Bi mundu horiek gurutzatzen direnean eta talka egiten dutenean, biolentzia eguneroko gertaera arrunten parean jartzen da, eta errealitatearen krudela gertzen da bistan, kontraesanak loratuz. Protagonista, konpromiso politikoa duen pertsonaia, kausa nazionalarekin batere konpromisorik ez duen hiri batean hiltzen da, hiribururik euskaldunena izanda ere, hiritarrek euskara eta gaztelania etengabe nahasten dituzten hirian, diktadorearen oporleku izandako hirian, ekonomia turismo espainiarrean oinarritzen duen hirian. Donostiak, beraz, pisu handia hartzen du nobelan espazio urbano sinboliko gisa, iheslariaren bakardadea azpimarratu eta haren heriotzak dakarren sakrifizio ustez absurdoa adierazten baitu (Hernandez Abaitua 2008: 251-252).

Donostiaren irudi indiferenteari kontrajarrita, biolentziaren eremu ere bada hiria. Horren harira, Konstituzio plazaren esanahi sinbolikoak berebiziko garrantzia hartzen du. Izan ere, *Ehun metro* nobelako espazio nagusia denak iheslariaren heriotza espazializatzen du, eta haren bidez gogorarazten aldi oro heriotzaren aurreko ihesaldi saiakera ezinezkoa. Hala, garrantzi semantiko handiko espazioa bilakatzen du etengabeko erreferentzialtasunak (Olaziregi 2001: 25). Plaza perspektiba ugaritatik deskribatzen da liburuan zehar: protagonistaren ikuspegitik, aterabide posible guztiak eta plaza inguratzen duten kaleak aztertzeko; liburuxka turistiko baten perspektibatik, Donostiako Parte Zaharraren edertasuna goresteke; eta indiferentzia azpimarratzeko, ardo batzuk hartzera joan diren txikiteroen eguneroko begiradatik eta “polizia eta lapurretara” jolasten diren haurren ikuskera inuzente-

tik. Esan daiteke Konstituzio plazak collagearen atzealdea osatzen duela, gatazka armatuaren eta gizarte ez-konprometituaren errealtate zatikatuari batasun bat ematen diona.

Halaber errepresioaren, sakrifizioaren eta, berriz ere, indiferentziaren eremua sinbolizatzen du. Errepresio frankistaren ikurtzat jo izan da (Hernandez Abaitua 2008: 251), eleberrian azaltzen den gisa, Frankoren diktadurapean izena aldatu baitzioten altxamenduaren data jarrita: “18 de julio”. Donostiari buruzko folleto turistiko baten bidez ematen da izen-aldaketaren berri (Saizarbitoria 1980: 27):

La Plaza de la Constitución, ahora conocida con el nombre de Plaza 18 de Julio, abre veintidós arcos en sus fachadas orientadas al Norte y al Sur (...)

Arroitaren iritzira (2015: 242), memoriagune frankista bat inposatzeko saiakeratzat har daiteke hiriko plaza nagusiaren izen aldaketa. Hori dela eta, eleberrian izendapen hori erabiltzen da, bai eleberria tenporalki frankismoaren garaian kokatzeko, bai espazioa menderakuntzarekin eta bortizkeriarekin lotzeko. Izan ere, plazan hiltzen du poliziak iheslaria, perspektiba desberdinetatik egiten den kontakizunaren arabera, guztiz inguratuta, salbu ateratzeko apenas aukerarik gabe. Hartara, Konstituzio plazak erabateko biolentzia sinbolizatzen du: eraiketa.

Horrekin lotuta islatzen da sakrifizioaren ideia. Izan ere, iheslariak bizirik irteteko inolako paradarik ez duela jakin arren, aurrera jarraitzen du, tiroak entzun eta aurrera jarraitzen du, lurrera zerraldo erori arte. Ezin saihestuzko heriotzaraino korrika ibiltzen dituen ehun metroek bilakatzen dute Konstituzio plaza eleberriko espazio esanguratsuen. Sakrifizioaren eta eraiketa-aren ideiak Konstituzio plazak iraganean izandako funtzioarekin harreman-tzen dute eleberria: zezen-plazarekin (Saizarbitoria 1980: 24).

–Hortxe plazan kiskali zitean.

–Beti zegok zerbait. Eta hiri zer pasatzen zaik.

– Ez diat begirik hertsi erreuma zikin honekin.

(...) Plaza errektangular bat. Haur batzuk bata beltzez jantziak, liburuek, karpetek, zorroek egiten duten piloaren inguruan lurrean

eseriak. Etxe zahar gristatua. Balkoia. Balkoiko atearen goialdean agertzen den numeroa. 108. *La plaza rectangular que en pasados tiempos fue el ágora y centro comercial social y festejero de la ciudad, ofrece la particularidad de que los dinteles de las puerta-ventanas de las fachadas de sus casas están correlativamente numerados en razón de la servidumbre a que estaban sujetos sus correspondientes balcones a servir de palco en la celebración de las corridas de toros...*

Donostiako plaza ezaguna aurretik izandako zezen-plaza gorpuzten da une batzuetan, eta ondorioz, zezenketarekin alderatu izan da iheslariaren hilketa (Kortazar 2013: 251), sakrifizioaren ideia muturreraino eramanez. Abaituak (2008: 251) argitara ekartzen duenez, lotura horretan iheslari euskalduna espainiartasun frankistaren sinbolo den zezen-plazan hiltzeak berebiziko interesa pizten du. Sinbolismo ezagun eta konpartituak garrantzi handiagoa ematen dio plazak espazioaren bidez kontaktzen duenari. Izan ere, sakrifizioaren ideia begien parean jartzen du, aterabide segururik gabeko espazioa den heinean. Boterearen ordezkari den poliziak plazan erailtzen du Jose, ihesean dabilen gaztea, toreroak zezena hiltzen duen eran: inguratuta, bakardadean eta heriotza nolabait eragozteko inolako laguntza edo aukerarik gabe. Are, zenbait pasartetan, zezenketaren irudia protagonistaren keinu eta ekintzetan islatzen da, Konstituzio plazak ematen dielarik zentzua gertaera horiei, balkoien zenbakiaren bidez zezen-plazara eramanez irakurlearen gogo (Saizarbitoria 1980: 80):

Eta eskuak odoletan irristatzen zaizkik lau hanketan hamalaugarren pausoa ematen duanean. Berrogeitazortzi segundo geratzen zaizkik bakarrik begi bat ireki ahal izateko bestea indarrez hertsiz leku koarenganako direkzioa asmatzen saiatzen haizenean. Plaza osoa hire inguruan jiratzen sentitzen duk eta mementu batez interesaturik bezala edo agian harriduraz presentziatzen duk heure gainean erortzearekin menazatzen hauten balkoi buruetako numeroen dantza zirkularra. 108 108 108 108. Altxatu egin nahi duk, baina belauniko ematen duk hamabostgarren pausoa eta aho zabalik lurreko hautsa mihazkatzen duk hamaseigarrena egiterakoan.

Era berean, eta pasarte berberari erreferentzia eginez, Saizarbitoriak nabarmentzen duen hiriaren izaera indiferentea agerian geratzen da Konstitu-

zio plazako gertakarien bidez. Tiroketa bat eta eraiketa bat gertatzen da non eta hiriko plaza nagusian, baina handik gutxira bizitzak berdin jarraitzen du, Arroitzak (2015: 243) adierazten duenez, sakrifizio absurdoaren ideia azpimarratuz. Aurretik aipatu gisa, heriotzaren ostean haurrak “polizia eta lapurretara” jolasean dabilta plaza, pistola imajinarioak erabiliz, helduek eguneroko minekin alderatzen dute jazotakoa (“Hortxe plazan kiskali zitean (...) Ez diat begirik hertsu erreuma zikin honekin.”) eta tiroketa bera Donostiako postal-irudiekin tartekatzen da. Hiriak bere espazio eta jendearen bidez hitz egiten du, gizartearen indiferentzia azaleratzeaz batera gatazkaren gordintasuna erakusten duelarik.

Hitz gutxitan, hiria oinarrizko elementua da *Ehun metro* eleberrian. Saizarbitoriak kontraesanez betetako garai nahasi eta paradoxiko baten lekuko modura erabiltzen du paisaia urbanoa, eta hala, Donostia bera beste pertsonaia bat bilakatzen da liburuaren zenbait pasartetan, nobelaren gako nagusiak ulertzeko ezinbesteko diskurtsoa garatzen baitu. Ildo beretik, espazio urbanoak hiri bakarrean gurutzatzen diren errealitate desberdin eta kontraesanezkoen zoru komun bat jartzeko helburua du, probintzia hiriburuen konplexutasuna eta urbanotasuna azalera ekarriz. Gatazka politikoa gauzatzen den espazioa da hiria, beraz, baina baita gizartearen alderdirik indifereentea eta goi burgesia harroena bizi den lekua ere. Ondorioz, idazlea hiriaz baliatzen da eleberriaren tesi nagusia behin eta berriz azpimarratzeko: errealitate desberdinen elkarbizitza kontraesanezkoa, gizarte ezaxolotia eta borroka armatuak dakarren sakrifizio absurdoa. Argi geratu denez, horretarako Donostiako espazio erreal eta zehatzak ekartzen ditu euskal letretara, eta errealitatean duten balio sinbolikoa baliatuz, funtzio konkretu bat esleitzen dio bakoitzari nobelaren diskurtsoa indartu dezan.

Ondorioak

*EHD*ren eta *Ehun metro*ren espazioaren azterketatik ondoriozta daiten Saizarbitoriak mundu modernoaren eta Euskal Herriaren errealitate kaleidoskopiko eta konplexua islatu nahi izan zuela, eta horretako, estilo narratiboaz edota trama zatikatuez gain, agertoki urbano baten

beharra ikusi zuela. Eleberri horietako espazio urbanoek funtzio zehatzak dituzte istorioaren garapenean, eta beraz, hiriak garrantzi diskurtsibo handia hartzen du. Izan ere, espazioen esanahi sinbolikoak eleberriaren balio erantsia dira, baita tramaren puzzlea osatzeko ezinbesteko baldintza ere.

Eleberriotan ez da hiriaren handitasuna ageri, espazio urbanoek ez dute ez lilurarik ez sentimendu arrotzik transmititzen. Argi geratzen da XX. mendean erdialdetik aurrera idatzi direla: hiriak ez dira ez mirariak ezta muntroak ere. Hor daude, eleberrien parte dira, gure bizitzen parte diren moduan: istorioen atzealdeko agertokia osatzen dute, baina trama zeharkatzen dute era berean. Hortaz, atzerrikoak ala bertakoak izan, Saizarbitoriak hiriak irakurlearentzat ezagun izango ziren eran irudikatzeko esfortzua egiten du, kontziente izanik euskal literaturan ez zela aurretik horrelakorik idatzi. Alabaina, ez dira literatura hegemonikoan agertu diren ohiko hiriak, ez dira euskal errealtatetik urrun geratzen diren metropoli edota hiri literario handiak. Hiri ertainak dira, probintzia-hiriak, landa eremuarekin izan ditzaketen harreman edo gatazkak ezkututzen ez dituztenak, baina era berean modernoak eta gatazka propioak dituztenak. Finean, euskal irakurlearentzat errealtate hautemangarri bat irudikatzen dutenak. Hori dela eta, eta *Ehun metron* zentratuta, Donostiak erdigunea hartzen du, eta Saizarbitoriaren ibilbide literarioan ezinbestekoa izanen den espazio baten lehen oinarriak jartzen dira.

Ondorioz, hausnarketa honek Saizarbitoriaren lehendabiziko lanak beste era batera irakurtzera eramane gaitzake: Mendebaldeko tradizioaren logika orokorraren bazterrean geratzen diren literaturei, gureari kasurako, balioko dien urbanotasun formula baten bilaketa gisa, alegia. Izan ere, hiria da Saizarbitoriak idazteko aukeratutako espazioa, hiriaren bidez azaldu nahi dituen mundu modernoaren kontraesanak eta Euskal Herriko gatazkak. Hautu kontzientea da ere, errealtate horiek literaturara ekartzeko exotismoaren bidea edota literatur sistema hegemoniko baten menpeko diskurtsorik erabili ez izana. Bazterrekoa den herri baten gatazkak bere horretan erakustea erabakitzen du, anormala normal irudikatzea, bere anormaltasuna agerian jartzeko. Hautu kontziente horietan datza eleberrigintzan gertatzen den aldaketa espazialaren garrantzia.

Aurretik esan bezala, lehen eleberrietan hartutako norabideak jokoan kanpo uzten du Saizarbitoria, asterisko bat da Mendebaldeko tradizio hegemonikoarentzat, ez baita bazterreko literatureri suposatutako eskema bitarretan sartzen. Arrakala hori 60-70eko hamarkadetan sortutako mugimendu politiko-kulturalek ahalbidetu zuten, identitatearen berreraikuntzan joko-zelai berri bat zabaldu baitzen, eta interesgarria litzateke horrek eskaintzen dituen aukerak arakatzea, gurea bezalako literatureri munduan egoteko beste posizio bat eskuratzen ahal dien heinean.

Bibliografia

AGIRREAZKUENAGA, Joseba (2002). «Bilboko Lore Jokoen mendeurrena gogoratuz eta garaiko eztabaidak gaurkotuz». *Bidebarrieta*, 11 [Ciudad y nuevos imaginarios culturales] (2002): 9-25.

ALDEKOA, Iñaki (1998). *Mendebaldea eta narraziogintza*, Donostia: Erein.

——— (2007). «Txillardegi: Leturiaren egunkari izkutua», in “*Leturiaren egunkari ezkutua*” eleberraren ekarpena XX. mendeko euskal narraitibaren testuinguruan. Bilbo: Euskaltzaindia.

——— (2008). *Euskal literaturaren historia*. Donostia: Erein.

——— (2015). *68ko belaunaldia*. Donostia: Utriusque Vasconiae.

AMEZAGA, Asier (2016). *Harritik herrira. Gabriel Arestiren paperak euskal kultura eta gizartean 1954-2014* (Doktorego tesia). Bilbo: UPV/EHU.

ANSA, Elixabete (2019). *Mayo del 68 vasco. Oteiza y la cultura política de los sesenta*. Iruñea: Pamiela.

ARESTI, Gabriel (1962). «Jainkoa jaio da Otxarkoagan (Gizonaren bihotzeko bide bihurriak nolakoak diren aditzera ematen duen ipui itsusia)», *Egan*, 4/6 (1962): 214-219.

——— (1967). *Euskal harria*. Bilbo: Kriselu.

ATUTXA, Ibai (2012). *Kanonaren gaineko nazioaz*. Donostia: Utriusque Vasconiae.

AZÚA de, Félix (1992). *Baudelaire y el artista de la vida moderna*. Iruñea: Pamiela.

CASANOVA, Pascale (2001). *La República mundial de las letras*. Barcelona: Anagrama.

FUSI, Juan Pablo (1975). *Política obrera en el País Vasco (1880-1923)*. Madrid: Turner.

GABILONDO, Joseba (2013). *NY -Martutene. Euskal postnazionalismoaren utopiaz eta globalizazio neoliberalaren krisiaz*. Leioa: EHUko Argitalpen Zerbitzua.

GONZÁLEZ PORTILLA, Manuel (1988). «Aspectos de la industrialización del País Vasco», *Ekonomiaz*, 9-10 (1988): 173-188.

——— (2015). *La otra industrialización del País Vasco: las pequeñas y medianas ciudades: capital humano e innovación industrial*. Leioa: EHUko Argitalpen Zerbitzua.

HERNANDEZ ABAITUA, Mikel (2008). *Saizarbitoriaren lehen eleberrigintza*. Leioa: EHUko Argitarapen Zerbitzua.

KORTAZAR, Jon ed. (2013). «Homenaje: Saizarbitoria y su mundo», *Cuadernos de Alzate*, (2013): 46-47.

LASAGABASTER, Txema (1986). *Antología de la narrativa vasca actual*. Barcelona: Ediciones del Mall.

MATAS, Àlex (2010). *La ciudad y su trama. Literatura, modernidad y crítica de la cultura*. Madrid: Lengua de Trapo.

OLAZIREGI, Mari Jose (2001). *Ramon Saizarbitoriaren unibertso literarioa*. Bilbo: Labayru Ikastegia.

OTEGI, Karlos (1976). *Pertsonaia euskal nobelagintzan*. Bilbo: Gero.

RETOLAZA, Iratxe (2005). “Literatura eta hiriak”, *Berria* [2005-07-31].

SAIZARBITORIA, Ramon (2007). *Egunero hasten delako*. Donostia: Erein.

——— (1980). *Ehun metro*. Zarautz: Kriselu.

SARASOLA, Ibon (1971). *Euskal literaturaren historia*. Donostia: Lur.

SARRIONANDIA, Joseba (2010). *Moroak gara behelaino artean?* Iruñea: Pamiela.

SHARPE, William, WALLOCK, Leonard (1987). «From “Great Town” to “Nonplace Urban Realm”: Reading the Modern City», in *Visions of the modern city: essays in history, art, and literature*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

SPIVAK, Gayatri (2009). *¿Pueden hablar los subalternos?* (itzul. Manuel Asensi), Bartzelona: Macba.

WILLIAMS, Raymond (2001). *La ciudad y el campo*. Buenos Aires: Editorial Paidós.

Partikula modalen arteko bateragarritasuna euskaraz

Compatibilidad entre partículas modales en euskera

Compatibilité entre particules modales en basque

Compatibility between modal particles in Basque

MONFORTE, Sergio
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)
sergio.monforte@ehu.eus

Noiz jaso: 2021-01-26
Noiz onartua: 2021-03-09

Euskera. 2020, 65, 2. 517-542. Bilbo
ISSN 0210-1564

Ikerketa honetan defendatu da partikula modal bat baino gehiago azal daitezkeela euskaraz. Halaber, aztertzen da hainbat partikularen arteko bateraezintasuna zerk eragiten duen. Horretarako kasu bi hartu dira ikergai: a) ekialdeko hizkeretan polaritatezko itaunetan erabiltzen den *-a* galdera partikula *ote* partikula modalarekin batera agertzen deneko kasuak eta b) *ote*, jokabide ezohikoa duenean, *ahal*-ekin perpaus berean baliatzen deneko kasuak. Argudiatu dudanez, bai lehenengo kasuan, bai bigarrean, gune sintaktiko beregainak edukitzeak ahalbidetzen du partikula horiek bateragarriak izatea.

Gako-hitzak: partikula modalak, bateragarritasuna, sintaxia, interpretazioa, euskara.

En esta investigación se defiende que en euskera puede aparecer mas de una partícula modal. Es mas, se analiza lo que hace posible la incompatibilidad entre algunas partículas. Para ello se investigan dos casos: a) los casos en los que en las preguntas de polaridad de las hablas del este aparecen juntas la partícula interrogativa *-a* y la partícula modal *ote* y b) cuando *ote* tiene un comportamiento no-canónico, los casos en los que aparece junto con *ahal* en la misma frase. Como argumento, tanto en primer como en el segundo caso, el tener ámbitos sintácticos independientes es lo que posibilita que esas partículas sean compatibles.

Palabras clave: partículas modales, compatibilidad, sintaxis, interpretación, euskera.

Cette recherche affirme que l'on trouve dans la langue basque plus d'une particule modale. On analyse aussi ce qui rend possible une incompatibilité entre certaines particules. Pour ce faire deux cas sont analysés : a) lorsque dans les dialectes orientaux on trouve en même temps la particule interrogative *-a* et la particule modale *ote* et b) *Ote* apparaissant de façon anormale, lorsqu'on le trouve figurant avec *ahal* dans la même phrase. Dans le premier comme dans le second cas, le fait qu'il y ait des domaines syntaxiques indépendants permet la compatibilité de ces particules.

Mots-clés : particules modales, compatibilité, syntaxe, interprétation, basque.

This study defends that more than one modal particle can appear in the same clause in Basque and it looks into those contexts which restrict the number of modal particles to one. For that purpose I study the following two cases: a) those where the modal particle *ote* and the question particle *-a* used in polarity questions in eastern dialects occur in the same clause and b) those which contain the modal particle *ahal* and *ote* when the latter behaves syntactically distinct from the usual pattern. As argued, the fact that those particles occupy separate syntactic position allow their compability.

Keywords: modal particles, compability, syntax, interpretation, Basque.

1. Sarrera

Euskarak, beste hizkuntza askok bezala, partikula modalak (edo diskurtsiboak)¹ ditu hiztunaren jarrera edota ikuspuntua eta entzulearekiko harremana markatzeko: *ahal, al, bide, ei, omen* eta *ote*. Horiek beste hizkuntza batzuenekin erkatuz gero, desberdintasun nabarmen bat azalera-tzen da: hizkuntza artean zilegi da perpaus berean partikula bat baino gehiago agertzea; euskaraz, ordea, ez. Hala esan ohi da euskalaritzan (Euskaltzaindia 1987: 500; Mujika 1988: 488), partikula bat baino gehiago ezin direla perpaus berean agertu, alegia.² Beraz, *omen* erabiliz gero, *bide* ezin da azaldu:

- (1) Pandemia Txinatik zabaldu *omen* da.
- (2) Pandemia Txinatik zabaldu *bide* da.
- (3) *Pandemia Txinatik zabaldu *omen bide* da. / *Pandemia Txinatik zabaldu *bide omen* da.

Hizkuntzartekoan, berriz, partikula bat baino gehiago perpaus berean azaltzea ohikoa da; halaber, partikulak beti hurrenkera jakin batean agertzen dira. Esaterako:

¹ Beste hizkuntza batzuetan *partikula modal* terminoaz gain *partikula diskurtsibo* ere erabili izan den arren, euskalaritzan bigarren izendapenak ez du tradizioz, eta honelakoak *partikula modal* etiketapean identifikatu izan dira lan gehienetan (Albizu 1991; Elordieta 1997; Arregi eta Nevins 2012, besteak beste). Hori dela eta, *partikula modal* terminoa hobetsiko dut euskarazko partikulei dagokienez, guztiak modalitatearekin lotuta ez badaude ere.

² Mujikak (1988: 14. oin oharra) partikulatztat jo litekeen *ohi* eta *omen* bateragarriak izan daitezkeelako froga dakar:

- (i) Beste toki batzuetan ere bizi zitekeela esan *oi omen* zuen.

Dena den, adibidea *El Diario Vasco* izeneko egunkarian agertzen denez, mendebalde zabaleko hizkera dela suposatzen dut. Hori dela eta, *ohi* bezalako partikula dela dirudien arren, ez luke tradizionalki *partikula modalak* deritzeten osagaiei identifikatutako jokabide bera edukiko. Hots, *ohi* partikula ez da laguntzailearekin batera mugitzen mendebalde zabaleko hizkeretan; ekialdekoetan, ordea, bai. Beraz, ekialdeko hizkeretan hurbilago dago ohiko partikula modaletatik.

(4) Kantonera (*laa3* eta *me1*)

Keoi⁵ maai⁵ lau² *laa3* *me1* / **me1* *laa3*?
 bera erosi pisu P P
 ‘Pisua erosi du dagoeneko?’ (Kuong 2008: 725)

(5) Alemana (*ja*, *doch* eta *wohl*)

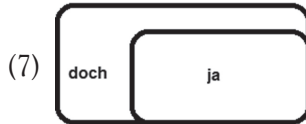
Dieser Satz enthält *ja doch wohl* viele Partikel
 (**wohl doch ja*).
 hau.M.NOM esaldi eduki P P P asko partikula
 ‘Esaldi honek partikula asko ditu JA DOCH WOHL’ (Struckmeier
 2014: 16)

(6) Gitksan hizkuntza (*nee* eta *=ima*)

Nee =ima =hl sdin =hl xbiist =a (**/=ima nee*)
 P P BALD izan.astuna BALD kutxa GALD
 ‘Astuna ote da kutxa?’ (Littell eta beste 2010: 91)

Euskaraz dagoen bateraezintasun hori zerk eragiten duen, hots, sintaxiak ala semantikak, ez dago argi; beste hizkuntza batzuei begiraturaz gero, murriztapen sintaktikoak nahiz semantikoak leporatzen dizkiote kontu horri. Hau adibidez adierazteko lan bi hartuko ditut abiapuntu: Kuong (2008) eta Repp (2013). Alde batetik, Kuongek (2008) kantonerazko partikulak aztertu eta talde bi bereizten ditu: kanpo- eta barne-partikulak. Lehenengoak diskurtsoarekin daude lotuta; bigarrenak, aldiz, hiztunak proposizioarekin duen jarrerarekin edota ikuspuntuarekin. Partikulen arteko konbinazioetan eta hitz-ordenetan oinarrituz esleitzen die Kuongek (2008) partikula taldeei kokagune bana. Horrek ahalbidetzen du bateragarritasuna; baina, era berean, azaltzen du zergatik ez diren mota bereko kideak bateragarriak. Beste alde batetik, hizkuntza germanikoetan ez diete Cinqueri (1999) edo Kuongi (2008) jarraitu semantika-pragmatikan oinarritutako sintagmak proposatuta (cf. Coniglio 2007). Aurreko adibidean (5) ikus daitekeenez, alemanez ere partikula bat baino gehiago erabil daitezke perpaus berean; alabaina, kantoneraz ez bezala, alemanezko partikula bi, *ja* eta *doch*, interpretazioaren aldetik oso hurbil ei daude (Repp 2013). Partikula horien funtzioa ez ezik, ekarpena ere berdina da, Repp (2013) dioenez, eta bien arteko alde ba-

karra da *ja* partikula erabiltzeko baldintzak *doch*-ek ere badituen arren, *doch*-ek *ja*-k ez dituen baldintzak dituela; bestela esanda, zati batean baka-
rrik dira berdinak eta ez euren osotasunean:

Gauzak horrela, badirudi partikula hauek sintagma bera okupatu behar-
ko luketela, analisi semantiko-pragmatikoan oinarrituta. Hala ere, datuek
ez dute horren alde egiten, (5) adibidean egiazta daitekeen bezala, eta, be-
raz, kokagune sintaktiko beregainak proposatu dira. Lan horiek aintzat har-
tuta, bai sintaxiak, bai semantikak ekar lezake euskarazko partikula moda-
lak banaketa osagarrian egotea. Dena den, aurrerago (§ 4) argudiatuko
dudanez, sintaxiak murriztuko luke partikula batzuen arteko bateragarrita-
suna, *ahal* eta *ote* partikulak erabilera orokorrean bateragarriak ez badira
ere, ekialdeko hizkeretan batera azal baitaitezke *ote*-k ezohiko jokabidea
duenean; kasurako:

(8) a. *Ez *ahal* *ote* duk besterik egiteko? / *Ez *ote* *ahal* duk besterik egi-
teko?

b. Ez *ahal* duk besterik egiteko *ote*? (Thikoipe 2009: 134)

Horrez gain, aipatzekoa da ekialdeko euskalkietan ohikoa den *-a* galdera
markatzailea. Beronek eta erdialdeko *al* galdera partikulak funtzio antzekoa
ei dute; alabaina, ez datoz bat murriztapen horretan aurretik aipatutako
partikula modalak eta *-a* markatzaile interrogatiboa, berau beste partikula
batzuekin perpaus berean ager daiteke eta. Polaritatezko galderetan erabil-
tzen denez, testuinguru berean azal daitezkeen partikulekin bateragarria da,
ote-rekin, kasurako:

(9) Amatxi Iholdiko *othe* zena? (Camino 2009: 193)

Hala ere, Euskaltzaindiak (1987: 500) dio *-a* eta *ote* partikulak bateraga-
rriak direla, baldin eta *ote*-k parentetikoan moduan jokatzeko badu. Artiku-
lu honetan frogatuko dut azterketa hori ez dela zuzena, (9) adibidean da-

goen *ote*-k ez baitu parentetikoan ezaugarririk, ezta ekialdeko hainbat hizkeratako jokabide ezohikorik ere.

2. Partikula modalak euskaraz: zeintzuk dira?

Partikula modalek kategoria itxia osatzen dute. Hau ez da harrizkekoa, berauek osagai funtzionalak baitira. Beraz, beste kategoria funtzionaletan bezala (postposizioena, kasurako), erraz zerrendatu beharko lirateke bere osagaiak eta nekez gehituko lirateke kide berriak. Ideia horretatik abiatuta, esan liteke, beraz, euskarazko partikula modalen kategoria honako hauek osatzen dutela:

(10) *al, ahal, bide, ei, omen* eta *ote*.

Historikoki gutxi aldatu da zerrenda hau: *al* izango litzateke taldera sartu den kide berriena, XIX. mendearen erdialdetik agertzen baita (Mitzelena; Sarasola 2017); gainerakoak, ordea, lehenengo testuetatik azaltzen dira. Dena den, zer dira *partikula modalak* eta zer kategoria osatzen dute? Beste hizkuntza batzuetako gramatika-lanei begiratu gero, ez dago argi termino horren barruan taldekatu diren osagaiak eta euren ezaugarriak zeintzuk diren; hots, oso kategoria lausoa da. Egia esan, aurreko atalean (§ 1) aditzera eman dut euskararen eta gainerako hizkuntzen artean desberdintasun argi bat dagoela: euskaraz partikula modal horiek ez dira bateragarriak. Aintzat hartuta kategoria hori ez dela argia, pentsa liteke horren arrazoa kontzeptuala dela, partikula modalak definitzeko moduak eragiten duela, alegia; beraz, lehenik eta behin galdera honi erantzun behar zaio: zeri deritzogu *partikula*?

Gramatika-lanetan izendapen hori erabili izan da funtzio ugariko osagaiak biltzeko: denbora, aspektua, modua, ezeztapena, ebidentzialtasuna, galderatasuna, epistemikotasuna eta, oro har, diskurtsoari lotutakoak adierazten dituzten horiek (Biberauer eta Sheehan 2011). Hala ere, aspektua markatzeko baliabideak hizkuntza guztiek dituzte, eta funtzio hori adierazteko darabiltzagun osagaiei ez diegu *partikula* deitzen hizkuntza guztietan. Alegia, *-t(z)en* morfema ez dugu partikulatzat hartzen euskalaritzan; dena

den, *ohi* bai jo daiteke partikulatzen, ekialdeko euskalkietan behintzat. Beraz, funtzio horiek dituzten guztiak ez dira partikulak.

Funtzio ezberdinetako osagaiak izateaz gain, gramatika-lanei begira argi geratzen da partikulak ez daudela eremu sintaktiko bakar bati lotuta; aitzitik, hainbat eremutan kokatu izan dira, e.g., Aditz Sintagman, Denbora (/Inflexio) Sintagman eta Konplementatzaile Sintagman. Horrelako banaketa ebidentzia jakin batzuetan oinarrituz proposatu da, esaterako: partikulen arteko hurrenkeran eta hierarkietan edota partikulek bestelako osagaiekin dituzten banaketan edota jokabideetan. Alegia, hizkuntzalaritza germaniarrean partikulek aditz lexikoarekin eta inflexioarekin duten hurrenkeraz baliatu dira hizkuntzalariak (Abraham 1991; Coniglio 2007; Bayer eta Obenauer 2011; Struckmeier 2014) hizkuntza horietako partikulak zein eremutan azaltzen diren zehazteko. Banaketak partikulen ekarpenarekin edo funtzioarekin zerikusia duela pentsa liteke; hala ere, Cardinaletti (2011) eta Bayer eta Obenauerrek (2011) adierazten duten bezala, partikulen kokapenak ez du zertan bat etorri ekarpen semantiko-pragmatikoaren eremuarekin. Kasu baterako, alemanezko partikula modalek KonpS-n dute eragina, Denb/InfS-ren eremukoak diren arren. Horrenbestez, beste kategoria funtzional batzuek ez bezala, partikula modalen kategoriak ez du testuinguru sintaktiko jakinik edo ez zaio horrelakorik identifikatu, behintzat.

Gauzak horrela, oso iluna da *partikula modalen* izaera eta, ondorioz, kategoria. Izan ere, eztabaida hau zabalik dago. Kasu batzuetan zalantzan ipintzen da partikula modalak berak ba ote diren ere, abiapuntuko kategoriari dagozkiola argudiatuta; bestela esanda, alemanezko *schon* partikula modala *schon* adberbiotik eratorri da, eta, bien arteko muga lausoa denez, biak adberbio bera direla diote (Cardinaletti 2011; cf. Abraham 1991). Hori dela eta, hizkuntza erromantzeetan eta germanikoetan ohikoa da eztabaida hori (Coniglio 2007; 2008; Bayer 2009; Bayer eta Obenauer 2011; Cardinaletti 2011; Scherf 2017), partikula modalak adberbioak ote diren, alegia. Beste kasu batzuetan *partikula* terminoa luzaro erabili da, eta, onartuago dagoen arren, horrek ez du esan nahi argi dagoenik zeintzuk jo behar diren partikulatzen; Paul eta Panek (2017) diotenez, termino faltsu hori baliatzen da mandarinezko gramatiketan kategoria garbirik ez duten hitzak (gehienetan silaba bakarrekoak) sailkatzeko. Gai hori, hala ere, artikulu honen helbu-

ruetatik urruntzen da; beraz, Biberauer eta Sheehanen (2011) lanean oinarritutako definizioari jarraituko diot:

- (11) Partikulek arlo morfologikoan, fonologikoan, semantiko-pragmatikoan edota sintaktikoan beste kategoria batzuek baino urritasun maila handiagoa dute eta funtzio bat baino gehiago biltzen dituzte.

Lehenengo ideia lot daiteke Cardinaletti & Starkek (1999) eta Cardinaletti (2011) erakusleak edo partikula modalak sailkatzeko erabiltzen dituen argumentuekin. Azken autore horrek defendatzen du partikula modalak adberbioen kategoriakoak direla; hala ere, ez dira ohiko adberbioak bezalakoak: azken hauek adberbio osoak izango lirateke; partikula modalak, aldiz, ahulak, eta kasu batzuetan, klitikoak direla aldarrikatzen du. Arlo fonologikoan, sintaktikoan edota semantikoan sumatzen diren ahultasun edo galeretan dautza bereizketa horiek. Hala ere, ezaugarri horrek ez ditu partikulak beste kategorietatik guztiz desberdintzen, preposizioak eta postposizioak ere morfologikoki ahulak izan baitaitezke. Hori dela eta, Biberauer eta Sheehanek (2011) zehazten dute partikulek eginkizun bat baino gehiago dutela, esaterako: ingelesezko menderagailuei eta mandarinezko perpaus amaierako partikulei erreparatuta, lehenengoen perpausa mendekoa dela adierazteko funtzioa soilik dute; azkenek, ordea, markatzen dute zein den perpaus mota (deklaratioa, galdera, harridurazkoa, agintera...) eta ea perpaus nagusia ala mendekoa den.

Definizio horrek partikulak ezaugarritzen dituen arren, gure ikergaia partikula modalak dira. Beraz, propietate bi horiei beste hau gehitu beharko litzaieke: partikula modal batzuek jarrera ebaluatzaile, ebidentzial edo epistemikoa dakarkite diskurtsoari; beste hainbatek, berriz, elkarrizketa kudeatzeko balio dute.

Hortik abiatuta, beste osagai batzuk erants lezizkioke euskarazko partikula modalen multzoari. Hasteko, ekialdeko hizkeretan *omen* eta *ote* partikulek erabilera ezohikoa dute, eta orain deskribatutakoaren arabera horiek ere partikulatza hartu beharko lirateke (eta ez soilik *omen* eta *ote* partikula modal ohikoei lotuta daudelako). Horiez gain, tradizioan partikula modal etiketapean agertu ez diren osagaiak talde honen barruan sailka litezke,

hala nola *antza*, *ba(da)*, aspektua markatzen duen *ohi*, perpaus amaierako *baina* edo *gero*. Azkenik, gramatika-lanetan *tags* deitutakoak ere ager litezke partikula modalen multzoan, diskurtsoa eta, hainbatetan, hitzunaren eta entzulearen jarrerak kudeatzen dituzten heinean: *ala?*, *e*, *ezta?*, *ez?* eta abar ere:

- (12) Nora zoaz *ba(da)* hain berandu?
- (13) Jatetxe horretan bazkaldu *ohi* du. / Jatetxe horretan bazkaltzen *ohi* du.
- (14) Zuk ulertu duzu *baina*?
- (15) Handia da, *gero*! Horrelakorik entzun behar izatea ere! (Zubiri eta Zubiri 1995: 577)
- (16) Tamara Gabonetan etorriko da, *ezta?* / *ez?*
- (17) Bazatoz, *ala?*
- (18) Ez esan inori *e!* (Lizardi-Ituarte 2019a)

Horrek guztiak ahalbidetuko luke euskaraz partikula bat baino gehiago egotea; egia esan, horrelako adibideak erraz topatzen dira:³

- (19) Zer ote liteke *ba* neretzat, buruz jokatzea? (Larzabal 1992)

Hala ere, ohiko partikula modaletatik hurbilago dauden batzuetara mugatuko dut artikulu honen ikergaia, *-a*, *ahal* eta *ote* (bai jokabide ohikoan, bai ezohikoan) partikuletara hain zuzen ere, euren arteko bateragarritasuna ezinezkoa dela esan delako (*ahal* eta *ote* partikulen kasuan) edo ezbaian ipini delako (*-a* eta *ote* partikulei dagokienez). Hurrengo atalean azken horiei begiratuko diet, ekialdeko euskalkietako markatzaile interrogatiboari eta ohiko *ote* partikulari, alegia.

³ Egia da izaera sintaktiko desberdina dutela partikula horiek eta, alde horretatik, ez dutela talde homogeneorik osatzen. Dena den, badirudi egoera ohikoa dela: Scherfen (2017) arabera, suedieraz, adibidez, partikula batzuek *al*, *ahal*, *bide*, *ei*, *omen* eta *ote* partikulek bezala jokatzen dute, eta aditzarekin batera mugitzen dira; beste batzuek, aldiz, ez, euskarazko *bada*, *antza*, *gero* eta abarrek bezala.

3. Partikula biren bateragarritasun ukatua: *-a* eta *ote*

Arestian esan bezala, aditz jokatuaren aurrean kokatzen diren partikuletara mugatu da partikula modalen multzoa euskaraz. Dena den, talde hori handi daitekeela ikusi dugu aurreko atalean; kide horietako bat ekialdeko markatzaile interrogatiboa litzateke. Egia esan, Euskaltzaindiak (1987) ohiko partikula modalak eta *-a* taldekatzen ditu elkarrekin “aditz multzoari erantsitako bestelako osagaiak” etiketapean. Euren arteko aldea da *-a* aditz jokatuaren ondoren atxikitzen dela:

(20) Ontsa zirea?

(21) Hartzen ahal datazia buata gorri hori?

Partikula hau polaritatezko galderen markatzaile gisa deskribatu dute gramatikariak (Darrigol 1827; Chaho 1836; Archu 1853; Gèze 1873; Campión 1884; Ithurri 1895; Lafitte 1944; Arotçarena 1976; Villasante 1980; Euskaltzaindia 1987; Urquizu 1996; Hualde eta Ortiz de Urbina 2003). Honela deskribatzen du Euskaltzaindiak atzizki galdetzailea:

Normalean adizki jokatuari eransten zaion atzizki hau bai/ez moldeko galde jeneralak markatzeko erabili ohi da, ekialdeko euskalkietan batez ere. (Euskaltzaindia 1987: 498)

Atzizki honen erabilera zehazten erraza da: berez itauna markatu baizik ez du egiten; ez du, alegia, berez bestelako ñabardurarik erantsen. (*Ibidem*: 501)

Horrenbestez, bere erabilera polaritatezko itaun zuzenetara dago mugatuta, zehar-galderetan ezin baita erabili, *al* ez bezala.

Bere eremu geografikoa Zuberoako lurraldetik Lapurdiko Hazparne eskualdera⁴ hedatzen da; Larresoron, Uztaritzen, Milafrangan, Jatsun, Hal-

⁴ *Euskararen Herri Hizkeren Atlasak* (Euskaltzaindia 2016) 1754, 1774, 1782 eta 1787 mapetan eskaintzen dituen datuei erreparatuz gero, partikula honen mendebaldeko isoglosa honela zehatz liteke: Mugerrek iparraldean eta Itsasuk hegoaldean partikuladun hizkeren muga markatzen dute; Basusarrik eta Arrangoitzek iparraldean eta Ainhoak hegoaldean, ordea, partikularik gabeko eremua. Hala ere, hainbat herritan ezaugarri hori tokiko hizkerarena ez bada ere, ondoko herrietan ohikoa denez, hiztun batzuek ontzat ematen dituzte *-a* partikulaz osatutako galderak, nire ustez,

tsun, Zuraiden eta Ezpeletan, ordea, ez (Epelde 2003: 229; Zuazo 2014; cf. Unamuno eta beste 2012). Hori dela eta, ezin da erdialdeko *al* partikularekin batera agertu, perpaus mota berekoak diren arren; hots, euskalki desberdinetakoak direnez, ez dago partikula biak erabiltzen dituen hiztunik. Hala ere, *ahal* eta *ote* partikulekin bateragarria izan daiteke, eremu geografiko eta sintaktiko bera baitute. Oraingoan *ote* eta *-a* partikulen arteko bateragarritasunari erreparatuko diot; erruz topatzen dira partikula biak dituzten adibideak:⁵

- (22) Miñarri mendiaren sabela gatzez beterik *ote* datekea? (Camino 2017: 500)
- (23) Amatxi Iholdiko *othe* zena? (Camino 2009: 193)
- (24) Jin *othe* dea? (Euskaltzaindia 2016)
- (25) Ez *ote* deia arren deüs ere etxe hontan guretako? (Davant 2008: 76)
- (26) Ezagutzen *ote* duka Peio eskultorea? (Erdozaintzi-Etxart 1982)
- (27) Etxearen saltzapenetik ez *ote* duguia horrena bederan altxatuko? (Thikoipe 2009: 115)
- (28) JONEK *ote* dia hori erran? (Monforte 2018)

Euskaltzaindiaren (1987: 500) arabera, (22-28) bezalako adibideak ezinezkoak dira, *ohizko jokabidearen salbuespen bakarra eta harrigarria* hain zuzen. Akademiaren ustez, egoera jakin batean bakarrik ager litezke *ote* eta *-a*

bere erabilera ezagutzen dutelako. Esate baterako, Arrangoitzeko hiztunek, *Euskararen Herri Hizkeren Atlasaren* datu batzuen arabera, *-a* erabiltzen dute (edo, behintzat, onesten dute bere erabilera); hala ere, Maitena Duhalde (a.k.) ez du horrelakorik jaso bere tesirako egindako elkarrizketetan.

⁵ Ohikoa ez bada ere, *ahal* eta *-a* partikulak perpaus berean agertzea ez dute guztiz baztertzten ekialdeko hizkeretako hainbat hiztunek, esate baterako:

Ez *ahal* duzia ogia ekarri?

Ez *ahal* duziua zuhaurek doidoietan hori aitortu? (Larzabal 1992)

Adibide hori besterik ez dut laginean topatu, eta *Euskal Klasikoen Corpus* eta *Ereduzko Prosa Gaur* corpus arakatazeletan bat ere ez; ez, behintzat, *ahal* partikula eta ez aditz modala duen adibide argirik. Etorkizunean aztertzekeo geratzen da, beraz, gai hau.

partikulak batera, *ote*-k parentetiko moduan jokatuko balu, alegia. Kasu baterako:

- (29) Ez dea *ote* miliun bat Euskaldun lur huntako zoko guzietan hedaturik? (Euskaltzaindia 1987: 509)

Hori aintzat hartuta, *ote* hori ez litzateke, alde batetik, sintaktikoki aditz jokatuari atxikitako buru bat eta, beste alde batetik, perpaus mailako sintaxiaren parte. Jarraian erakutsiko dut analisi hori ez dela zuzena ebidentzia sintaktiko eta prosodikoetatik abiatuta; gainera, sintaxiaren aldetik ez dago partikula horiek perpaus berean agertzeko murriztapenik, argudiatuko dudan bezala, gune desberdinetan kokatzen baitira.

Hasteko, *ote* parentetikoa zeri deritzoten azalduko dut. Ekialdeko hizkera batzuetan *omen* eta *ote* partikulek ez diote ohiko jokabideari jarraitzen, ez baitute aditz jokatuarekin bat egiten; kasurako:

- (30) Protestanteen komentu batean *omen* eskolarazi zuen. (Etxepare, Uria 2016: 269)
- (31) Eta gero Jainkoa zertako dugun *ote* samur, estonatuko gira gu! (Hiriart-Urruty 1971b)

Dena den, ez du ematen *parentetiko* etiketa egokia denik; Etxepare eta Uriak (2016) *omen*-en aldakortasuna aztertzen dute eta, erabilera ezohikoaren artean parentetikoa (32) identifikatzen badute ere, guztiak ez dira parentetikoak (33):

- (32) Erdi aroan, *omen*, Nafarroa osoa hona etortzen zen. (Etxepare, Uria 2016: 273)
- (33) Euskaldüna zen lehenago *omen* populü ez ikasia (ibidem: 270).

Monforteren (2020b) analisisan, ordea, ez dago *ote* parentetikorik; hiru *ote* ezohiko bereizten ditu, eta, parentetikoek ez bezala, hirurek gune sintaktiko jakina okupatzen dute. Lehenik, *ote* azaltzen da aditz jokatuaren eta, agertuz gero, *ba(da)-ren* ondoren, baina subjektuaren aurretik; bigarrenik, *nz*-hitzaren ondoren agertzen da partikula; eta, azkenik, esaldi amaieran dago *ote*:

(34) Aditz lexikoa - aditz laguntzailea - (*bada*) - *ote* - subjektua...

Nor deitzen du *bada ote* Peiok egun guziz hain goizik?

(35) *Nz*-hitza - *ote* - aditz lexikoa - aditz laguntzailea...

Nor *ote* deitzen du Peiok egun guziz hain goizik?

(36) Aditz nagusia - aditz laguntzailea - bestelako osagaiak - *ote*

Ez duzu horren berririk ukan *ote*?

Beraz, *ote* ezohikoaren erabilera horiek oso egitura zurrinak dituzte, eta ezin dira perpausaren edozein tokitan agertu; parentetikoa izango balitz, malguago jokatzea espero genuke kokapenaren aldetik.

Halaber, beste ezaugarri sintaktiko bat nabarmendu nahiko nuke, parentetiko izaeraren kontra baitoa. Ezaguna da fokua eta aditz jokatuaren artean ezin dela ezer tartekatu, ezta parentetikorik ere:

(37) Nora (*oraingoan) joan da Ekaitz (oraingoan) korrika egitera?

Hala ere, (28 & 35) adibideetan *ote* partikula fokua eta aditz jokatuaren artean dago. Alde batetik, (35) adibidean aditzaren eta *nz*-hitzaren arteko ondokotasuna ez legoke apurtuta, banaketa linealak iradoki dezakeen bezala; hurrengo adibideetan agerian geratzen denez, partikulak bat egiten du *nz*-hitzarekin eta sintaktikoki osagai bakarra osatzen dute:

(38) Zendako *ote* Peiok hori erran data? (Monforte 2020a)

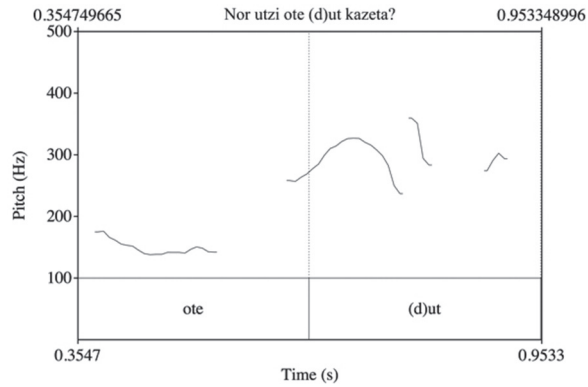
Izan ere, '*nz-ote*' bezalako egitura ezagunak dira beste hizkuntza askotan; hala nola italieraz (Munaro and Poletto 2002; Coniglio 2008), alemanez (Trotzke eta Turco 2015), Dolomitako ladineraz (Hack 2014) eta japonieraz (Endo 2018). Beste alde batetik, (28) adibidean ez dugu *nz*-hitzik eta nekez esan dezakegu izenek bat egiten dutela *ote*-rekin, bestela, adibide gehiago egon beharko bailirateke; alabaina, ez da horrela gertatzen. Nire ustez, (28) adibidean dagoen *ote* ez da ekialdeko hizkeretako bereizgarri hori; aitzitik, ohiko partikula da, aditz jokatuaren aurrean agertzen baita. Gogora dezagun *ote* ezohikoek oso kokapen zurrinak dituztela eta horietako batean ere ez dela aditz jokatuari lotua, are gutxiago bere aurrean, ohiko jokabidean bezala.

(39) JONEK [ote dia] hori erran?

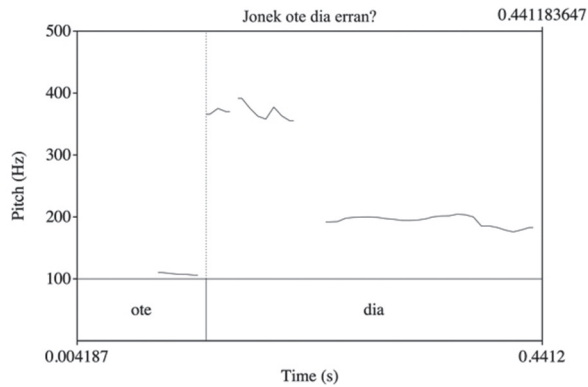
Gauzak horrela, (28) adibide horietako *ote* partikula euskalki guztietan lekukotzen den partikula bera da, eta, jakina denez, nekez izan daiteke parentetiko.

Bestalde, horrelako esaldien prosodiak oraingo hipotesiaren alde egiten du, (22-28) adibide horietako partikularen prosodiak ez baitu erakusten parentetikoek eragiten duten intonazio patroia; aitzitik, *ote*-k bat egiten du aditz jokatuarekin, ohiko partikula modalen jokabideari jarraituz (Monforte 2020a). Konpara ditzagun bien patroia prosodikoak:

(40) a. Non utzi ote (d)ut kazeta?

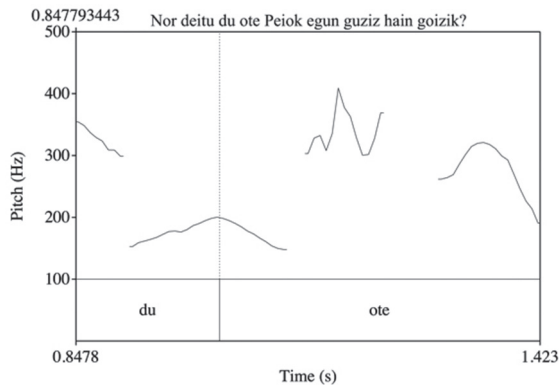

b. JONEK ote dia erran?

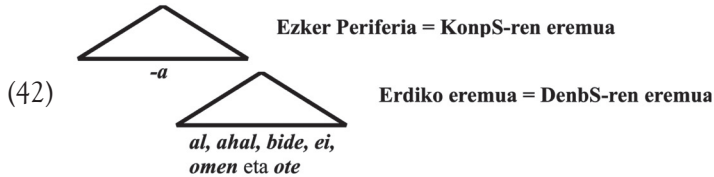
Ikus daitekeenez, *ote*-ren intonazioa kasu bietan laua da, ohiko partikula modaletan espero genukeen bezala. Gauzak horrela, ezin zaio parentetiko izaera esleitu (40b) adibideko *ote*-ri, ezta izaera ezohikoa ere. Izan ere, (41) adibideko partikularen intonazioarekin konparatuz gero, erraz igartzen da kasu horretan partikulak izaera prosodiko beregaina duela:

(41) Nor deitzen du ote Peiok egun guziz hain goizik?

Bigarren silaban herskari ahoskabe bat edukitzeak intonazioa markatzen duen marraren irregulartasuna dakarren arren, badirudi prosodikoki *ote*-k goranzko intonazioa duela; horrek ematen digu aditzera intonaziozko talde baten mugan dagoela. Era berean, bokalen iraupena da *ote*-k bere erabilera ohikoarekin alderatuta duen beste desberdintasun bat: *ote*-ren bigarren bokala luza dezakete hitzunez, intonazioaren arabera, pausa baten aurrean; erabilera kanonikoan nekez ekoitz liteke horrelakorik. Ezaugarri horiek ez dute bat egiten oraingo aztergaia den *ote*-renekin.

Ondorioz, honek berresten du (22-28) adibideetako *ote* ohiko partikula dela, bere ezaugarri sintaktikoekin ez ezik, prosodikoekin ere bat baitator. Are gehiago, horrelako kasuetan ditugun *-a* eta *ote* partikula biak hezurdu-ra sintaktikoko buruak dira; alabaina, ez dute gune bera okupatzen (Monforte 2020a): lehenengoa Konplementatzaile Sintagmaren eremuan (edo Ezker Periferian) kokatzen dut; bigarrena, ordea, Denbora Sintagmaren eremuan (edo Erdiko Eremuan). Gune sintaktiko desberdinak edukitzeak bateragarritasun sintaktikoa ahalbidetzen du:

Horrez gain, interpretazioaren aldetik ere ezkongarriak izan behar dute partikulek, perpaus berean batera agertu ahal izateko, eta oraingo kasuan badira. Egia esan, aurretik aditzera eman dudan bezala, egoera hau ez da batere bitxia beste hizkuntza batzuei erreparatzen badiegu, hizkuntza gehienetan ohikoa baita partikula modal bi aldi berean erabiltzea, are gehiago izaera pragmatiko desberdinak dituzten kasuetan, horietako bat galdera partikula eta bestea epistemikoa edo ebidentziala direnean, alegia. Egoera horixe dago (22-28) adibideetan.

Ekialdeko markatzaile interrogatiboa eta *ote* bateragarriak direla frogatuta eta sintaxiaren eta interpretazioaren aldetik ez dagoela murriztapenik argituta, jarraian ikertuko dut zerk eragiten duen *al, ahal, bide, ei, omen* eta *ote* partikulen banaketa osagarria; hots, ea arrazoi sintaktikoez ala arrazoi semantiko-pragmatikoez galarazten duten euren arteko bateragarritasuna.

4. Ohiko partikulen bateraezintasuna ezbaian

Euskaraz ohiko partikula modalak banaketa osagarrian daudela eman dut aditzera aurretik (§1). Gainera, propietate hori ez bide da ohikoa beste hizkuntzei erreparatuz gero; Cinquek (1999) bere azterketa kartografikoan erakusten duen bezala, konbinazioak askotarikoak izan daitezke, tipologia eta familia desberdinak dituzten hizkuntzen datuetan oinarrituz. Euskarazko partikulei dagokienez, aurreko atalean (§3) frogatu dut ekialdeko *-a* markatzaile interrogatiboa *ote* partikularekin batera ager daitekeela; are gehiago, bateragarritasun kopurua handitzen da partikula modalen multzoa zabalduz gero, *ba(da)* bezalako partikulak ohiko partikula modalekin eruz erabiltzen dira eta:

(43) Nor deitzen ote du ba Peiok egun guziz hain goizik?

Aldiz, ohiko partikula modalen artean ezinezkoa da bat baino gehiago agertzea:

- (44) *Suediara itzuli *omen bide* da Per. / *Suediara itzuli *bide omen* da Per.

Dena den, ekialdeko hizkeretan *ahal* eta *ote* bateragarriak direla agertzen zaigu:

- (45) Ez *ahal* duzu *ote* horren berririk ukan?
 (46) Ez *ahal* duk besterik egiteko *ote*? (Thikoipe 2009: 134)

Hauek bezalako adibideek gogora dakarte lehen (§1) mahaigaineratutako galdera: ea bateraezintasuna sintaxiak ala semantika-pragmatikak eragiten duen. Hurrengo lerroetan galdera hau argitzen saiatuko naiz eta argudiatuko dut sintaxiak galarazten duela *ahal* eta *ote* partikulak batera agertzea euren erabilera ohiko edo orokorrean.

Hasteko, esan behar da adibide horietako partikulek ez dutela sintaktikoki izaera bera;⁶ aurreko atalean (§3) erakutsi dut *ote* partikulak jokabide beregaina duela ekialdeko hizkeretan, bai sintaktikoki, bai prosodikoki. Datu horietatik abiatuta, Monfortek (2020a; 2020b) proposatzen du jokabide ezohikoa duen *ote* islapen nagusia dela; ohiko partikulak, ordea, buruak dira:⁷

⁶ Hala ere, literaturan jokabide ohiko partikula biak biltzen dituen adibide bi topatu ditut:

(i) Errekako ure edaten *oten al* da? ‘Est-ce qu’on peut boire l’eau de la rivière?’ (N’Diaye 1970: 231)

(ii) Eta ez *ete al* nabe danetatik kanpora aterako. (Agirre 1897)

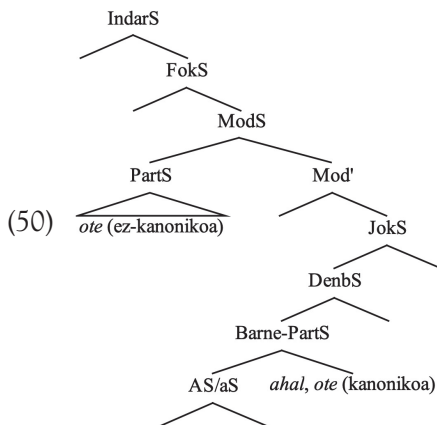
Dena den, adibide bakarrak direla gogoan eduki behar da eta (i) adibidean *ote* partikula dagoen eztabaidagarria da; N’Diayek (1970) dio *-n* gehitzen zaiola partikulari *al*-ekin batera agertzen denean. Hala ere, ‘egoten > oten’ aditza ere izan liteke, kontsonante gehigarriaren azalduko lukeena. Honez gain, hiztunen iritzi gramatikalak kontuan hartuz gero, ez bide da onargarria, gaur egun behintzat.

⁷ Etxeparek (2010) eta Etxepare eta Uriak (2016) ere *omen* partikulari izaera bi horiek identifikatzen dizkiote.

- (47) a. Izaera sintaktikoa = burua = X^0
 Nor deitzen [ote]_{X⁰} du Peiok egun guziz hain goizik?
- b. Izaera sintaktikoa = islapen nagusia = XS
 Nor deitzen du [ote]_{XS} Peiok egun guziz hain goizik?

Izaera sintaktikoa ez ezik, kokapen sintaktikoa ere bereizia dute; (47) adibideetako partikulei begiratzuz gero, honako guneak identifika daitezke: batetik, (47a) adibideko *ote* Erdiko Eremuan edo DenbS-ren eremuan agertzen da, 3. atalean esan bezala; bestetik, (47b) adibideko partikula Ezker Periferian edo KonpS-ren eremuan azaltzen dela proposatzen du Monfortek (2020a; 2020b). Ezohiko *ote*-ri azken gune hori esleitzeko osagaien banaketa aintzat hartzen du, bera beti agertzen baita subjektuaren aurretik eta FokS-ra mugitutako osagaien ondoren, foku edo *nz*-hitzen eta aditzaren ondoren, alegia; horrez gain, DenbS-ren elipsiak ez dakar ezohiko partikula hori ere isiltzea, ohiko partikulen kasuan ez bezala. Gauzak horrela, FokS-ren eta DenbS-ren artean kokatzen du Monfortek (2020a; 2020b) ezohiko partikularen gunea. Esaterako:

- (48) [Nor]_{nz-hitza} [deitzen du]_{aditz multzoa} ote [Peiok]_{subjektua} egun guziz hain goizik?
- (49) Nork apurtu du Beñaten berina? [_{FokS}Celinek] ote [_{DenbS}Beñaten berina apurtu du]?

Arestian bateraezintasun horren arrazoia (sintaktikoa edo semantikoa) zein izan ote litekeen galdera erantzun gabe utzi dut; orain, ordea, adibide hauek abiapuntu hartuta, auzia argitzeko moduan nagoela esango nuke. Adibide horietan *ahal* eta *ote* perpaus berean agertzeak argudio sintaktikoaren alde egiten du; hots, partikula modal bat baino gehiago ezin da azaldu gune bera okupatzen dutelako, *ahal* eta *ote* partikulen kasuan behintzat, izaera sintaktiko desberdina dutenean bateragarriak baitira. Izan ere, adibide horietan agertzen den *ote* mota ez da ohikoa, arestian argudiatu dudan bezala, ekialdeko hizkeretako bereizgarria baizik; horrelako kasuetan, *ote* ez da beste partikula modalek okupatzen duten gunean agertzen, eta, ondorioz, honek beste partikula modal bat azaltzea ahalbidetzen du.

Bestalde, murrizketa semantiko-pragmatikoa baztertu behar da (45-46) adibideetan oinarrituta; izan ere, interpretazio bateraezinak eduki balituzte, nekez ager litezke perpaus berean, sintaxia desberdina luketen arren. Hala ere, lehenengo begiratuan proposizioari egiten dioten ekarpenaren aldetik partikula horiek ez bide lirateke oso bateragarriak izango *ahal*-ek segurtasun handia eta *ote*-k zalantzak adieraziko balituzte; dena den, Monforteren (2021) ildotik *ote*-ren bitartez hitzunaren barne hausnarketa adierazten dela onartuz gero, ez legoke partikula biak bateraezinak izateko arrazoirik. Gainera, (45-46) adibideak galderak dira, are gehiago (46) galdera erretoriko argia da. Gogoan eduki behar da partikula horiek ez dituztela galderak erretoriko bihurtzen, galdera erretorikoetan agertzen diren arren; aitzitik, berez galdera erretorikoa den horri ekarpen interpretatiboa egiten diote. Testuinguru horiei gehitzen dieten ekarpena argia ez bada ere eta oraindino asko ikertzeko badago ere, horietako batzuetan *ote* erabiliz hautematen den interpretazioan hitzunak proposizioa aurkezten du berarekin guztiz bat egitea aukera bakarra izango balitz bezala (Monforte 2020); ikus adibide hau:

(51) - Joseba mutil ona da. - *Ete* dan ba! (Etxaburu 1972: 105)

Horiek horrela, testuinguru erretorikoetan funtzio ez oso desberdina duten partikula bi agertzea ez da harritzekoa 1. atalean plazaratutako ale-

manezko *doch* eta *ja* partikulen egoera gogoan edukiz gero;⁸ alegia, partikula horiek testuinguru deklaratiβοetan azaltzen direnean, antzeko ekarpena egiten diote proposizioari (Repp 2013; Döring 2016), eta, dena dela, bateragarriak dira. Bateragarritasun hori azaltzeko proposatu izan da (Repp 2013; Döring 2016) *ja*-ren eremu interpretatiβο osoa *doch* partikularen zati bat dela, (7) adibidean irudikatu dudana bezala. Hau aintzat hartuta, antzeko egoera proposa liteke *ahal* eta *ote* partikuletarako, biek proposizioaren gaineko balorazioarekin zerikusia baitute, baina *ahal*-ek bakarrik erakusten du eremu interpretatiβο murriztagoa, i.e. konpromiso maila handia soilik:

Horrenbestez, partikula horien alde semantiko-pragmatikoek ikerketa sakona behar duten arren, ez dirudi alderdi horrek galarazten duenik *ahal* eta *ote* partikulak batera agertzea.

Laburbilduz, *ahal* eta *ote* partikulak batera azal daitezke baldin eta gune sintaktiko beregainak badituzte, ekialdeko hizkeretako datuek erakusten duten bezala. Hortik abiatuta, hasierako galdera erantzun dezakegu: euskaraz ohiko partikula modalek gune sintaktiko bera dute eta horren ondorioz daude banaketa osagarrian.

⁸ Alemanez ere partikula bi ager daitezke galdera erretorikoetan: *denn* eta *schon* (Gödeke 2019: 50):

(i)	Wer	will	denn	schon	in	einem	Arbeitszimmer	mit
	Blick	auf	die	Wand	sitzen?			
	nor	nahi	PART	PART	IN	bat.DAT	langela	COM
	bista	LOK	ART.FEM	horma	eseri			

‘Nork egon nahi ote du bulegoan hormari begira eserita?’

Alabaina, funtzio desberdina dute berauek: lehenengoak hiztunaren eta entzulearen arteko harremana egituratzen laguntzen du; bigarrenak, ordea, hiztunaren jarrera adierazten du. Egia esan, funtzioei begira, partikula hauek *-a* eta *ote* partikulekin konpara litezke, lehenengo funtzionalagoa eta bigarrena modalagoa baitira.

5. Ondorioak

Beste hizkuntzetan ez bezala, euskaraz ezin ei ziren partikula modal bi (edo gehiago) perpaus berean erabili (Euskaltzaindia 1987: 500; Mujika 1988: 488). Dena den, ez zegoen argi murriztapen horren arrazoia zein izan zitekeen, sintaktikoa ala semantiko-pragmatikoa, alegia. Artikulu honetan zehar auzi horiei heldu diet: a) euskarazko partikula modalen arteko balizko bateraezintasunari eta b) murriztapen horren zergatiari. Alde batetik, erakutsi dut euskaraz partikula modal bat baino gehiago ager daitezkeela perpaus berean; partikula modalen multzoa oso itxia da euskaraz, baina, berau zabalduz gero, sarritan erabiltzen dira partikula bat baino gehiago batera. Dena den, horrez gain, tradizioan talde horren kideztat hartu izan diren horien arteko bateragarritasuna utzi dut agerian. Artikuluan jorratutako kasuak honakoak izan dira: a) ekialdeko hizkeretako *-a* galdera partikula eta *ote* partikula modala; eta b) *ahal* partikula modala eta *ote* partikula ekialdeko hizkeretan. Lehenengoari dagokionez argudiatu dut horrelako kasuetan partikula biek jokabide ohikoari jarraitzen diotenean ere bateragarriak direla; izan ere, gune sintaktiko desberdinak dituztenez, ez dago biak aldi berean erabiltzeko oztoporik. Bigarrenaren aldetik erakutsi dut partikula hauek ez direla bateragarriak, *ote*-k ohiko jokabide sintaktikoa baldin badu; ekialdeko hizkeretan *ote* partikulak kokapen sintaktiko beregaina ez ezik, izaera sintaktiko desberdina ere eduki dezake eta horrek ahalbidetzen du *ahal* partikula ohikoarekin batera agertzea, gune bereziak baitituzte.

Beste alde batetik, ohiko partikula modalen arteko bateraezintasuna zerk eragiten duen galdera erantzun dut. Murriztapen hori sintaktikoa dela proposatu dut, ekialdeko hizkeretan *ote*-ren mikroaldakortasunaz baliatuta. Partikula horrek jokabide ezohikoa duenean *ahal*-ekin batera agertzeak frogatzen du interpretazioaren aldetik ez duela elkarrekin erabiliak izateko arazorik, eta, horren ondorioz, sintaxiak eragiten duela partikula modalen murriztapena, berau desberdina denean bateragarriak baitira. Halaber, ekialdeko galdera partikularen eta *ote*-ren arteko bateragarritasuna sintaktikoa da, gune desberdinak dituztelako partikulek, bai erabilera ohikoan, bai ezohikoan. Hots, Euskaltzaindiaren (1987) ustearen kontra, partikula bi horiek batera azal daitezke, *ote*-k jokabide ohikoari jarraitzen dionean ere.

Erreferentzia bibliografikoak

ABRAHAM, Werner (1991). «Discourse particles in German: How does their illocutive force come about», in Werner Abraham (arg.). *Discourse particles: descriptive and theoretical investigations on the logical, syntactic, and pragmatic properties of discourse particles in German*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company: 203-252.

AGIRRE, Domingo (1897). *Auñamendiko lorea*. Bilbo: Labayru ikastegia.

ALBIZU, Pablo (1991). «Sobre la existencia del movimiento largo de núcleos en euskera», Madril: Instituto Universitario Ortega y Gasset [Argitaratugabeko eskuizkribua].

ARCHU, Jean B. (1853). *Uskara eta franzes grammatika uskal-herrietako haurrenzat eguina*. Baiona: Foré et Laserre.

AROTÇARENA, Sauveur (1976). *Grammaire basque*. Baiona: Jakin.

ARREGI, Karlos, NEVINS, Andrew (2012). *Morphotactics: Basque auxiliaries and the structure of spellout*. Dordrecht/ New York: Springer.

BAYER, Josef (2009). «Discourse particles in questions», in GLOW Asia, 1-14. Hyderabad: The English and Foreign Languages University, 2009ko otsailaren 25-28an aurkeztua.

BAYER, Josef, OBENAUER, Hans-Georg (2011). «Discourse Particles, Clause Structure, and Question Types», *Linguistic Review* 28: 4 (2011): 449-491, <http://dx.doi.org/10.1515/tlir.2011.013>.

BIBERAUER, Theresa, SHEEHAN, Michelle (2011). «Introduction: particles through a modern syntactic lens», *The Linguistic Review* 28:4 (2011): 387-410.

CAMINO, Iñaki (2009). «Mugako hitzun eta aldaerak ipar-mendebaleko Zube-roan», *FLV* 111 (2009): 153-218.

——— (2017). *Amikuzeko eskualdeko (h)euskara*. Bilbo: Euskaltzaindia.

CAMPIÓN, Arturo (1884). *Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara*. Tolosa: Eusebio López.

CARDINALETTI, Anna (2011). «German and Italian modal particles and clause structure», *The Linguistic Review* 28:4 (2011): 493-531.

CARDINALETTI, Anna, STARKE, Michal (1999). «The typology of structural deficiency: A case study of the three classes of pronouns», in Henk van Riemsdijk (arg.). *Clitics in the languages of Europe*. Berlin/New York: De Gruyter Mouton: 145-233.

CHAHO, Augustin (1836). *Études grammaticales sur la langue euskarienne*. Paris: Arthus Bertrand.

CINQUE, Guglielmo (1999). *Adverbs and the universal hierarchy of functional projections*. New York: Oxford University Press.

CONIGLIO, Marco (2007). «German modal particles in the IP-domain», *Rivista di Grammatica Generativa* 32 (2007): 3-37.

——— (2008). «Modal particles in Italian», *Working Papers in Linguistics* 18 (2008): 91-129.

DARRIGOL, Jean Pierre (1827). *Dissertation critique et apologetique sur la langue basque*. Baiona: Duhart-Fauvet.

DAVANT, Jean-Louis (2008). *Zuberoako literaturaz: antologia laburra*. Bilbo: Euskaltzaindia.

DÖRING, Sophia (2016). *Modal Particles, Discourse Structure and Common Ground Management. Theoretical and Empirical Aspects*. Berlin: Humboldt Universität zu Berlin [Doktorego tesia].

ELORDIETA, Gorka (1997). *Morphosyntactic feature chains and phonological domains*. Los Angeles: University of Southern California [Doktorego tesia].

EPELDE, Irantzu (2003). *Larresoroko euskara*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU [Doktorego tesia].

ERDOZAINTEZI-ETXART, Manex (1982). *Gauaren atzekaldean*. Donostia: Elkarlanean.

ETXABURU, Jose M (1972). «Frasen ondarresas», *Euskera* 17 (1972): 104-111.

ETXEPARE, Ricardo (2010). «Omen bariazioan», in Beatriz Fernández, Pablo Albizu & Ricardo Etxepare (arg.). *Euskara eta euskarak: aldakortasun sintaktikoa aztergai*. Bilbo: ASJUren Gehigarriak 52: 85-112.

ETXEPARE, Ricardo, URÍA, Larraitz (2016). «Microsyntactic variation in the Basque hearsay evidential», in Beatriz Fernández & Jon Ortiz de Urbina (arg.).

Microparameters in the Grammar of Basque. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins: 265-288.

EUSKALTZAINDIA (1987). *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak II*. Bilbo: Euskaltzaindia.

——— (2016). *Euskararen Herri Hizkeren Atlasa. VII, Lexikoa, Izen morfologia, sintaxia*. Bilbo: Euskaltzaindia.

GÈZE, Louis (1873). *Eléments de grammaire basque, dialecte souletin: suivis d'un vocabulaire basque-français et français-basque*. Baiona: Veuve Lamaignère.

GÖDEKE, Luisa (2019). *Wer untersucht denn schon auch rhetorische Fragen? Zur Markierung von Rhetorizität im Deutschen*. Göttingen: Georg-August-Universität Göttingen [Master amaierako lana].

HACK, Franziska M. (2014). «The particle *po* in the varieties of Dolomitic Ladin—grammaticalisation from a temporal adverb into an interrogative marker», *Studia Lingüística* 68:1 (2014): 49-76.

HUALDE, José I., ORTIZ DE URBINA, Jon (2003). *A grammar of Basque*. Berlin/Boston: de Gruyter Mouton.

ITHURRY, Jean (1895). *Grammaire basque: dialecte labourdin*. Baiona: Lamaignère.

KUONG, Io-Kei J. (2008). «Yes/no question particles revisited: The grammatical functions of *mo4*, *me1*, and *maa3*», in Marjorie Chang (arg.). *The 20th North American Conference on Chinese Linguistics (NACCL-20)*. Ohio: The Ohio State University: 715-733.

LAFITTE, Pierre (1944). *Grammaire basque: (navarro-labourdin littéraire)*. Baiona: Le Livre.

LARZABAL, Piarres (1992). *Piarres Larzabal idazlanak IV*. Donostia: Elkar.

LITTELL, Patrick, MATTHEWSON, Lisa, PETERSON, Tyler (2010). «On the semantics of conjectural questions», in Tyle Peterson & Uli Sauerland (arg.). *Evidence from evidentials, University of British Columbia Working Papers in Linguistics*. Vancouver: Columbia britainiarreko unibertsitatea: 89-104.

LIZARDI-ITUARTE, Aitor (2019). «Basque outer particles: a semantic and syntactic analysis for *e**», in IKER-UMR5478 *laborategiaren mintegia*. Baiona: IKER-UMR5478, 2019ko apirilaren 16an aurkeztua.

MITXELENA, Koldo, SARASOLA, Ibon (2017). *Orotariko Euskal Hiztegia*. Bilbo: Euskaltzaindia.

MONFORTE, Sergio (2018). «Question particles in Basque», *Isogloss. A Journal on Variation of Romance and Iberian Languages*. 4: 1 (2018): 29-53, <https://doi.org/10.5565/rev/isogloss.48>.

——— (2020a). *Galderetako -a, al eta ote partikulak euskaraz. Sintaxia, mikroaldakortasuna eta interpretazioa*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU [Doktorego-tesia].

——— (2020b). «Syntactic analyses of discourse particles through the micro-variation of Basque *ote*», *Glossa: a journal of general linguistics* 5:1 (2020): 1-29. DOI: <https://doi.org/10.5334/gjgl.1179>.

——— (2021). «Ote partikularen interpretazioaz eta bere mikroaldakortasunaz», *Uztaro*. Argitaratzeaz.

MUJIKA, José A (1988). «Partículas modales de la flexión verbal», *ASJU* 22:2 (1988): 463-478.

N'DIAYE-CORREARD, Geneviève (1970). *Structure du dialecte basque de Maya*. Berlin/ Boston: De Gruyter Mouton.

PAUL, Waltraud, PAN, Victor (2017). «What you see is what you get: Chinese sentence-final particles as head-final complementisers», in Josef Bayer & Volker Struckmeier (arg.). *Discourse particles. Formal approaches to their syntax and semantics*. Berlin/ Boston: De Gruyter: 49-77.

REPP, Sophie (2013). «Common ground management: Modal particles, illocutionary negation and VERUM», in Daniel Gutzmann & Hans-Martin Gärtner (arg.). *Beyond expressives—Explorations in Use-conditional meaning*. Leiden/ Boston: Brill: 231-274.

SCHERF, Nathalie (2017). «The syntax of Swedish modal particles», in Josef Bayer & Volker Struckmeier (arg.). *Discourse Particles: Formal Approaches to their Syntax and Semantics*. Berlin/ Boston: De Gruyter: 78-99.

STRUCKMEIER, Volker (2014). «Ja doch wohl C? Modal Particles in German as C-related elements», *Studia Linguistica* 68: 1 (2014): 16-48.

THIKOIKE, Mixel (2009). *Jin bezala*. Baiona: Maiatz.

UNAMUNO, Lorea, ENSUNZA, Ariane, IGLESIAS, Aitor, ORMAETXEA, Jose Luis (2012). «EAS Project: first data on syntactic variation in the Basque

language», in Xosé A. Álvarez (arg.). *Proceedings of the International Symposium on Limits and Areas in Dialectology (LimiAr)*. Lisboa: Centro de Linguística da Universidade de Lisboa: 225-235.

URQUIZU, Patri (1996). *Gramática de la lengua vasca*. Madril: UNED.

VILLASANTE, Luis (1980). *Sintaxis de la oración simple*. Oñati: Ediciones Franciscanas Arantzazu.

ZUAZO, Koldo (2014). *Euskalkiak*. Donostia: Elkarlanean.

ZUBIRI, Ilari, ZUBIRI, Entzi (1995). *Euskal gramatika osoa*. Bilbo: Didaktiker.

**Emakumeen gorputzak eta ahotsak
Uxue Alberdiren *Aulki-jokoa* (2009)
eleberrian**

**Cuerpos y voces de mujeres en la novela *Aulki Jokoa*
de Uxue Alberdi (2009)**

**Corps et voix des femmes dans le roman *Aulki Jokoa*
(2009) de Uxue Alberdi**

**Women's bodies and voices in Uxue Alberdi's novel
Aulki Jokoa (2009)**

SERRANO, Amaia
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Noiz jaso: 2021-03-04

Noiz onartua: 2021-04-29

Euskera. 2020, 65, 2. 543-577. Bilbo
ISSN 0210-1564

Uxue Alberdiren *Aulki-jokoa* (2009) eleberria errealitatea norbere gorputz eta ahotsetik eraikitzen duten hiru emakume narratzaileen diskurtsoek osatzen dute. Artikulu honen helburua narrazio horiek genero ikuspegitik aztertzea izango da, eta horretarako, ahots narratiboak eta gorputzuak, 1936ko Gerraren testuinguruan sortzen diren genero irudikapenak, emakume pertsonaien eta Peneloperen mitoaren arteko loturak, eleberriaren egitura, eta gertaera zein espazio sinbolikoak izango ditugu hizpide. Ondorioetan adierazi bezala, hiru hautu eta jarrera ezberdin irudikatzen dituzte narratzaile horiek, eta guztiak uler daitezke ahalduntze prozesu baten emaitza gisa.

Gako-hitzak: euskal eleberria, genero irudikapenak, Uxue Alberdi, gorputz haragiztuak, 36ko Gerra, erresistentzia.

La novela *Aulki-jokoa* de Uxue Alberdi (2009) está compuesta por los discursos de tres narradoras que construyen la realidad a partir de sus propios cuerpos y voces. El objetivo de este artículo es examinar estas narrativas desde una perspectiva de género, con narrativas y voces encarnadas, representaciones de género creadas en el contexto de la Guerra Civil, los vínculos entre los personajes femeninos y el mito de Penélope, la estructura de la novela y los hechos simbólicos y espacios. Como se indica en las conclusiones, estas narradoras representan tres opciones y actitudes diferentes, todas las cuales pueden entenderse como resultado de un proceso de empoderamiento.

Palabras clave: novela vasca, representaciones de género, Uxue Alberdi, cuerpos encarnados, Guerra Civil, resistencia.

Le roman *Aulki-jokoa* de Uxue Alberdi (2009) est composé des récits de trois conteuses qui construisent la réalité à partir de leur propre corps et de leur propre voix. L'objet de cet article est d'examiner ces récits dans une perspective de genre, avec des récits et des voix incarnés, des représentations de genre créées dans un contexte de guerre, les liens entre les personnages féminins et le mythe de Pénélope, la structure du roman, les faits symboliques et les espaces. Comme on le voit dans les conclusions, ces conteuses représentent trois choix et postures différents, tous pouvant être compris comme le résultat d'un processus d'auto-nomisation.

Mots-clés : roman en basque, représentations de genre, Uxue Alberdi, corps incarnés, Guerre de 1936, résistance.

Uxue Alberdi's novel *Aulki jokoa* (2009) is made up of the discourses of three female narrators who construct reality from their own bodies and voices. The aim of this article is to examine these narratives from a gender perspective, with narrative and embodied voices, gender representations created in the context of war, the links between female characters

and the myth of Penelope, the structure of the novel, and symbolic events and spaces. As stated in the conclusions, these narrators represent three different choices and attitudes, all of which can be understood as the result of a process of empowerment.

Keywords: basque novel, gender representations, Uxue Alberdi, personified bodies, 1936 War, resistance.

0. Sarrera¹

Euskal eleberrigintzan milurteko berritik aurrerako obrek nagusiki 90eko hamarkadako bi joerari eusten dietela esan genezake: errealismoari eta garai historikoak fikzio bihurtzeari (Egaña 2010: 235). Hori dela eta, 36ko Gerrari buruzko nobelen areagotzeari jarraipena ematen zaio 2000. urtetik aurrera, eta gerra ez ezik, euskal gatazka ere bilakatzen da fikziorako ga(ra)i errepikatu:

Several themes and subjects have, however, dominated within this diverse realist novel writing in recent decades and at the beginning of the twenty-first century. Numerous novels include disclosures about specific sociopolitical contexts and eras. Among these, many novels in the 1990s and 2000s addressed both the Civil War (1936-1939) and the political and armed conflict of recent decades in the Basque Country. However, in order to put this in context, it is important to recall the leading role taken by policies regarding memory in the Spanish state in the 2000s and, linked to this, the renewed vigor with which the Civil War has been used as a literary theme. (Retolaza & Egaña 2016: 49)

Joera horren atzean daude bai euskal literaturaren garapena bai arrazoi soziopolitiko eta mediatikoak. 2000. urtetik aurrera komunikabideetan eta albisteetan oso presente egon da gerra, eraildako gorpuak lurpetik ateratzeko ahaleginari lotuta bereziki. Urte horretatik aurrera, 2007ko Memoria Historikoaren Legea tartean, etengabe izan dira gerrari egindako aipamenak (omenaldi, monumentu, aurkikuntza, aldarrikapen eta abarren harira) (cfr. Serrano 2019).

Testuinguru horretan sortzen da Uxue Alberdiren *Aulki-jokoa* (2009), helduentzako euskal literaturan 36ko Gerrari buruz emakume batek idatzitako lehen eleberria,² euskal nobelagintzari diskurtso narratiboan berrikuntzak eskaintzen dizkiona.

¹ Artikulu hau UPV/EHUko Genero-identitateak eta diskurtso soziopolitikoaren transmisioa euskal literaturan (US18/39) ikerketa proiektuaren barruan kokatua dago.

² Euskal Haur eta Gazte Literaturan Miren Agur Meabek *Urtebete itsasargian* (2006) argitaratu zuen, eta bera izan zen gerra literaturgai hartu zuen lehen emakume eleberrigilea. Era berean,

Aulki-jokoan hiru emakumeren kontakizunak aurkituko ditugu, zein baino zein ezberdinagoak. Hautzaroko memoriez zahartzarotik hitz egiten diguten pertsonaiok, gainera, 36ko Gerra bizi izan dute, eta gatazka horrek ekarritako minak azaleratzen dituzte. Barne-gogoeta gisara jasoko ditugu haien lekukotzak, modu fragmentarioan, baten aitortzatik bestearen gogoe-tara jauzi eginez, oroimenak nola. Antolaketa narratibo horrek, eleberriaren erritmoa ez ezik, ahots narratiboen agerpen eta desagerpen uneak zehazten ditu, kontatzen denaren arabera. Eleberriaren gorputza osatzen duten narrazio horiek emakume ahotsez gain, gorputzetatik ere eraikiak dira, eta hori guztia iraganaren eta orainaren arteko tentsioan nola gauzatzen den ikusiko dugu jarraian.

Azterlan honen helburu nagusia hiru emakumeen narrazioak genero ikuspegitik aztertzea izango da, eta horretarako, bost alderditan jarriko dugu arreta: lehenengo atalean, eleberrian ageri diren subjektu gorputzuez arituko gara; bigarrenean, gerrako testuinguruan sortzen diren genero irudikapenak ekarriko ditugu hizpidera; hirugarrenean, narraziootan ageri diren emakumeengan ikusten ditugun Peneloperen mitoaren oihartzunak azalduko ditugu; laugarrenean, egitura narratiboari buruzko azalpen labur batzuk emango ditugu; eta azkenik, espazioen eta gertaeren sinbologiaz mintzatuko gara.

1. Ahots narratiboak eta ahots gorputzuak

Nobela honetan lau narratzaile daude, horietako hiru autodiegetikoak dira, eta bestea heterodiegetikoa da. Narratzaile-pertsonaiak haien artean oso ezberdinak dira, eta haien begiradatik ulertzen ditugu garaiko gizartearen errotuta zeuden hainbat uste, ohitura eta sinesmen: Martiñaren kanporako begirada oso baldintzatua da, gainerakoen beharra du errealitateari begira-

narraziogintzan Eider Rodriguezek idatzi zuen “Eta handik gutxira gaur” (2004) ipuina. Ez da halabeharra *Aulki-jokoa* gaztelerara Miren Agur Meabek itzuli izana, ez eta Eider Rodriguezen *Idazleen gorputzak. Egiletasuna ezbaian literaturaren joko zelaiari* (2019) saiakeran, besteren artean, Uxue Alberdi idazleari jasotako hitzak bildu izana. Haien liburuetan hiru idazleek gerrarekiko begirada ezberdina eskaintzea esanguratsua da.

tzeko; Eulali bere barnera begira dago, eta barne-gogoeta horiek aberasten dute bere kanpoko errealitatea; Teresaren begirada zorrotza da, gizartearen genero ikuspegia eta balio sozialak auzitan jartzen dituena. Narratzaile heterodiegetikoaren presentzia txikia da, bere helburua pertsonaiak espazio berean elkartzea eta haien arteko elkarrizketak jasotzea delako, egoeraren deskribapena egitea baino gehiago.

Ez da harritzekoa, beraz, eleberri honen pasarte gehienak memoria indibidualean oinarritzea. Izan ere, irakurleari soilik iristen zaizkion lekukotza hauek pertsonaiaren barneko mina azaleratzeko eta trauma gainditzeko bide dira, ez baitago gainerako pertsonaiekiko inolako memoria-transmisiorik. Ahotsa ematen zaie emakumezko pertsonaiei, baina ez gertatutakoa publikoki salatzen, bere pribatutasunean mina ematen dien hori askatzeko baizik. Egia da pertsonaiek badutela batak bestearen gerrako ibiliren berri, nahiz eta aitorten intimoek, nork bere azalean bizitakoek, ez duten lekurik pertsonaien arteko elkarrizketetan, eta gehienetan beste pertsonaia batzuei buruz diharduten. Ondorioz, ez dute zahartzaroan iraganeko gertaera proiektuek inorekin hitz egiten.

Isiltasun horrek, batak bestearen esperientzia behar bezala ez ezagutzeak eta eleberria irekitzen duten Teresaren hitzek susmoen eta egiaren arteko jauzia uzten dute agerian: “Herrian, erreketeeek bortxatu nindutela zabaldu zen lehenengo. Etxean zigor modura josten nituen jertseak soldaduei eramatera joaten nintzenetan haiekin lardaskan ibili ohi nintzela gero. *Birekin eta hirurekin ere bai* ziurtatzen zuten” (9). Gainerakoek usteak eta protagonistaren egia konparatzeak beharrezko egiten du Teresaren diskurtsoa, bakardadean bizitakoa bistaratzen baitu. Oinarri gabeko gertakari faltsuen auzia jartzen du mahai gainean egile implizituak eleberriaren hastapenetik, eta pertsonaiek zahartzaroan dituzten elkarrizketa batzuetan ere agertzen dira gerrako errelatoen bertsio-lehiak. Era berean, elkarrizketa horietan hiru narratzaile-pertsonaien arteko haurtzaroko loturak gerrak eten zituela ikusten da. Gerraostetik aurrerako besteen bizipenak ezagutu gabe, erlazio sendorik ezin osatu, eta, zahartzaroan elkarrekin egon arren, bidea ez dutela batera egin ikusten da. Are gehiago, eleberriaren egiturak ere, aparteko kontakizun pertsonalez osatuta egonik, hori iradokitzen du (ik. 4. atala).

Narratzaileen artean bereziena Teresa dela esango genuke, gerrako gertaeren gogortasunaren zama hark daramalako eta gainerako pertsonaiek askotan harekin izandako bizipenak kontatzen dituztelako. Eleberriaren hasieratik aitortzen du behatzailea dela, eta horrek bihurtzen du bere kontaketa baliotsu, bere barnea eta errealitatea ezagutzeko ñabarduretan jartzten baitu arreta: “Egia esan, begiratzea gustatu izan zait beti, amari eta mugitzen den guztiari, txiki-txikitatik, artean ezkerreko begian bigarren begi-ninia atera aurretik ere bai” (12). Bernardo Atxagaren *Soinujolearen semea* (2003) eleberrian Davidek bigarren begiak dituen bezala, errealitatearen azterketarako begi-niniak dira Teresari begirada zorrozten diotenak. *Ninia* hitzarekin, haur hizkeran umeari deitzeko erabiltzen dela kontuan hartuta, joko egiten du narratzaileak: “Begian haur bat duenak bi aldiz ikusten din” (95).

Teresaz gain, beste hiru narratzaile daude eleberrian, bakoitzak hartzen duen espazio narratiboari begiratu, Martiña, Eulali eta narratzaile heterodiegetikoa, hurrenez hurren. Teresaren ahotsa gailentzen dela esan dugu, baina Martiñarena ere oso presente dago. Haatik, gurasoengandik jaso duen heziketaren ondorioz, isilik egoten ikasi du Martiñak, emakumeei hala dagokielakoan, eta ikaskuntza horrek izandako eragina egitura narratiboak indartzen du, hori kontatzen duen unean narratzaile gisa aritzeari uzten baitio (17. kapitulutik aurrera ez baita berriro ageri).

Eulalik hirutan soilik hartzen du ahotsa, bere gortasunak barne-mundura bideratua baitu haurtzarotik. Errealitateko musika oro ezabatuta, testuinguruak ematen dion informazioa, esperientzia eta irudimena baliatzen ditu errealitatea irudikatzeko (irakurleak bezala), baina batez ere sormena baliatzen du errealitateari aurre egiteko:

Memorian milaka soinu nituela ohartu nintzen, bata bestearen ondoan, txukuntasun ikaragarri ordenatuta, eta ikasi nuen, nahi nuenean atera nitzakeela soinu haiek beren kaxoietatik, nahikoa zela haiekin pentsatzea buru barruan garbi-garbi entzuteko. Horregatik erabaki nuen gauzak pixka bat aldatzea. Zer arraiogatik entzun behar nuen jende guztiak entzuten zuena? Nik aukera neukan nahi nuena eta nahi nuena bakarrik entzuteko. (71)

Une horretan sentitzen da libre eta boteretsu Eulali, bere entzumena errealitatearen mende eduki beharrean, gogoratzen dituen soinuak errealtateari nahieran eransten dizkionean: “Orain ulertu dut boterea zer den, 90 urte gona zarpailekin bizi eta gero” (72).

Azkenik, esan dugun bezala, narratzaile heterodiegetikoa oso gutxitan ageri da, eta pertsonaien elkarrizketak ekartzen ditu gehienetan, bere ahots narratiboa desagerraraziz. Dena den, agertzen den une bakanetan, narratzaile orojakilea dela ikusten da, Ixabel zerbitzariaren pentsamendua (“Badaki ezetz, badaki zaharrek kafe bakar baterako lain ekartzen dutela patrikan”, 20), Martiñaren sentimendua (“Askotan ikusi du bere burua biluzik, baina ez da ohitzen”, 37), Eutimioaren eta Martiñaren irudipenak (“Isilik gelditu dira, eta kafea berandu datorrela iruditu zaie”, 44), eta Teresaren egoera gogoetsua (“Pentsakor gelditu da Teresa, 112) deskribatzen baititu.

Eleberri honetan generoa alderdi guztietan egiten da nabarmen, eta gizonen eta emakumezkoen rola oso zehaztuak ageri dira. Halere, ahotsa ez ezik, gorputza da hiru narratzaile hauek askoz presenteago egiten dituen, eta ez soilik haien narrazioak gorputzen dituztelako, baizik eta gorputzaren egoera ezberdinak agerian uzten dituztelako: herrentasuna, elbarritasuna, haurdunaldia, zahartzaroko (go)gortasuna, etab.

Gorputza oso presente dago haur garaian, baita gaztaroan eta zahartzaroan ere. Gorputza publiko egiten da Teresaren bidez, gerra bete-betean plaza erdian jendaurrean jartzen dutenean, baina baita pribatuan ere, zahartzaroan, Martiñaren elbarritasunaren bidez. Gorputzaren markak egiten dira ikusgarri, bakoitzak pertsonaiari izaeran eragin eta mundua ulertzeko modu bat ematen diotela. Herrentasunak Maria Jesusen bizitza baldintzatzen du, eta oreka mantentzeko zailtasun fisikoak oreka emozionala irudikatzen du; Martiñaren tamaina txikiak ere ez dio mundua aitak nahi lukeen altueratik ikusten uzten, eta horrek beti besteen begietatik begiratzeradarama; azkenik, Teresaren gorputz bortxatuak gizartearen bazterkeria ekartzen dio, besteak beste. Gorputz zailduak dira, minak soinean daramatzateanak, eta zahartzaroan orbainak erakusten dituztenak.

Pertsonaien mundu horretan haien gorputzen presentziek eleberria *subjektu haragizatuaren* edo *gorputzuaren* kontzeptuaren bidez irakurtzera ga-

ramatzate, non norbere esperientzia oro zeharkatzen duen espaziotzat hartzen den gorputza: “(...) la corporalidad implica que todo conocimiento humano se da desde una perspectiva determinada. (...) Sólo podemos conocer lo que somos capaces de percibir y procesar con nuestro cuerpo. Un sujeto encarnado paga con la incompletud la posibilidad de conocer” (Najmanovich 2005: 36). Beraz, pertsonaien esperientziak transmititzen zaizkigu bai haien ahots narratiboaren, bai gorputzaren bidez. Halaber, gorputza lehen planora ekarri, aldarrikapen bat ere egin nahi dela ikusten da, gorputz politiko feministaren bidetik.³ “(...) emakumeen gorputzak *agertu egiten* dira, ikusarazi egiten dira, presente egiten dira, eta, aldi berean, euren burua eta dauden espazioak, mundua, berresanguratzen dituzte” (Esteban 2013: 194). Horrekin ez dugu adierazi nahi eleberriko gorputz guztiak subjektu politiko feministaren baitan kokatzen direnik, izatekotan Teresarena soilik baita halako gorputza. Haatik, adierazi nahi dugu subjektu gorputzu horien bidez aldarri hori egin nahi dela: isiltasunetik eta bazterkeriatik ateratzen diren ahotsei gorputzak jartzen zaizkiela, hezur-haragizko pertsonaia bilakatzen direla, eta abstraktutasunetik atera eta ikusgarri egiten direla, gorputz bakoitzaren erresistentzia-modua ezberdina izanagatik.

Eleberriarren hasieratik nabarmentzen da asmo hori, Teresak “Haurdun gelditu nintzen” (9) esatean, gorputzetik hitz egiten digun ahotsa jasotzen baitugu. Are gehiago, bizirik dagoen eta bizia duen gorputza da, eta narrazioa bizipen eta ikuspegi horretatik eraikiko duela uzten da agerian. Halaber, baieztapen horrek gertaerarekiko distantzia adierazten du, bilatu gabeko egoera islatzen, eta haurdunaldi ez desiratua denik esan gabe ere, esana geratzen da. Teresaren bizipen asko gorputzaren bidez jasoak dira, eta hari begiratzean gainerakoek harekin sortzen duten harremana ere gorputzaren gainean egina da. Maria Jesus ahizparen jelskortasuna gorputzean oinarritzen da, gainerakoen begietara Teresa ederra dela ikusteak itsutu egiten baitu:

Inbidia zidan herrenak. Hankamotza zen txiki-txikitatik Maria
Jesus ahizpa nagusia, eta egurrezko oinetako itsusi bat jantzen zuen.

³ Subjektu haragizatua kontzeptura iristeko ibilbide historikoaz gehiago jakiteko ik. Najmanovich (2005) eta feminismoaren gorputzean sakontzeko ik. Esteban (2013).

Argia nintzen haren aldean, eta bera baino politagoa. Sorbaldetan marrazkiak egiten zizkidan ile beltz kizkurra neukan orduan, distiratsua eta sarria eta, neska gehienek ez bezala, solte eramaten nuen nik. (...) Kanean, burua jiratzen zuten (...) neska guztiek, eta *zer ile polita!* esaten zidaten paretik igarotzean. Horrek amorrua ematen zion ahizpari, barrutik jaten zuen harrak. Inbidiak jan zion herrenari eskuineko hanka, zerk bestela. (12)

Teresaren gorputzeko edozein akats da Maria Jesus ahizparentzat gozamen, baina Teresak bere perfekzio falta hori baliatzen du egoerari buelta eman eta bere alde erabiltzeko:

Ahizpa herrenak barre egiten zidan behatz luzearen kontura; nigan luzeegia, motzegia, okerregia edo zuzenegia zen edozer baliatzen baitzuen ni lotsagarri uzteko, baina nik, bigarren behatzean soberan nuen zentimetroari begira, serio esaten nion: *koxka hori ateratzen dinat nik hiri, Maria Jesus.* (11)

Argi dago, beraz, Maria Jesusen bizitza gorputzak baldintzatu dagoela, eta haren munduari begiratzeko bidea bere makurtasunaren araberakoa dela, herrentasuna du abiapuntu eta muga. Horregatik, bere ahizparen esperientzia ere baliatu nahi du Maria Jesusek, Teresaren begiek ikusitakoa ezagutu nahi du:

Igandeetan ere kan-kan, kan-kan etortzen zen herrera ni leiho ertzetik apartatzera. Nola ikusiko nuen, ba, berak ikusten ez zuenik! Ezta okurritu ere, eta han jartzen ninduen trapua pasa eta pasa, egongelako distirari distira ateratzen. (14)

Maria Jesusen herraren tamaina 36ko Gerran nabarmenagoa egiten da, Teresa gerra piztean errepublikazaleen alde jarri eta diktaduran zehar izandako inplikazioagatik salatzen baitu ahizpak. Ondorioz, erreketeeek herriaren aurrean soiltzen diote burua Teresari, markatua uzteko asmoz, eta Teresaren edertasunaren bereizgarria desagerraraztean bi ahizpen arteko aldea laburtzen da. Era berean, emakumearen gorputz sexuatuaren ikur den ile luzea da ezabatu nahi dutena:

Gauza asko endredatzen dira emakume baten ilean. Bekokitik gerrira, gauza asko. Duintasuna, alaitasuna, ausardia, errebeldia, emeta-

sun. Ile kizkur luzean kiribilduta neuzkan denak, eta erauzi egin nahi zizkidaten, banaka, herriko plazan aulki berde batean eserita. (104)

Edozein kasutan, Teresaren kontrako ekintza honek gorputzaren bi eremu zeharkatzen ditu. Batetik, erreketeeek lehenengo umetu egiten dute Teresa, haur bilakatu eta arrazoitzeko gaitasunik gabeko pertsonatzat hartzen dute, haren gorputza ukitzen duten bitartean: “Amak jositako galtzerdi zaharrak ere kendu, eta putakumeak oinak laztandu zizkidan galtzerdiak atera ahala, ama batek ume musugorri bati egingo liokeen bezala mendi buelta baten ondotik” (103). Bestetik, erreketeeek batik bat Teresaren gorputzaren jabe egin nahi dute, eta horretarako bi baliabide erabiltzen dituzte: bata, ukimena (literal) eta, bestea, zigorra (sinbolikoa). Hau da, Teresaren gorputza ukituz, hartaz jabetzen dira, haien esku geratzen da emakumea, bortxaketa sexual bihurtzen dela:

Biluzik nengoen Berdura Plazaren erdian, eta eskuak sentitzen nituen oinetan, zangosagarretan. Bizkarrean, besapeetan. Eskuak sabelean eta gerrian. Eskuak sorbaldetan, bularrean. Eskuak izterretan. *Ez ukitzeko!!* egiten nien oihu behin eta berriz, baina nire hitzak haizeak eramaten zituen, ilea bezala. (106)

Horrez gain, gorputzean markak utziz (alegia, ilea soilduz) publikoki errepublikazaleen aldeko jarrera agertzeak zekarren ondorioa zabaldu nahi izan zen garai hartan, eta emakumea gogamena baino gorputza dela uzten da honekin agerian, biktima izaera gorputzaren bidez ematen baitzaie emakumei:⁴ fisikoki makurrarazia da Teresa, eta denboran zehar hori gogorazariko dion ile soildua izango du. Buru berriak handik aurrera izango duen eragina ere neurtzen saiatzen da, gizartea ispilutzat hartuz:

⁴ Arrazoi osoz dio Estebanek (2013) biktimatzat bakarrik hartzea gizartearen arazoa dela, emakume batzuek bizi duten errealitatean agente ez badira ere, bizirauteko edo erresistentzia egiteko estrategia propioak baitituzte. Biktima izateak dakarren pasibotasuna ukatzen du horrela Estebanek, eta errealitateari beste modu batera begiratzeko beharra azpimarratzen: “(...) ospitale batean sartua dagoen emakume anorexikoa, prostituzio-sare baten menpe dagoen emakumea, eta senarra edo senarraren familiaren menpe bizi eta baliabide propiorik ez duen emakumea... agentetzat hartu beharko lirateke, zeren eta, gutxienez (Dolores Julianori jarraituz), bizitzen ari direna kontsentsatzen saiatzen arituko baitira. Biktima soil gisa ikustea geure arazoa da, muga teoriko, politiko eta soziala” (2013: 176).

Nahi gabe, burua soilduta izango nuen itxura imajinatzen saiatu nintzen (...) zenbateraino aldatuko zen jendeak niri begiratzeko zuen modua? Burusoilduta pisu bera izango ote zuen nire irribarreak? Eta nire hitzek? *Emakumea naiz, haizea dabil, ez nago ados...* Begiratu batean neutroak diruditen esaldi guztiek pisu bera izango ote zuten burusoil baten ahotan? (105)

Azken batean, aldaketa fisikoak bere diskurtsoa deslegitimatatu ote duen kezkatzen du Teresa, eta horrek berriro garamatza gorputzaren eta ahotsaren arteko banaezintasun kontzeptura, subjektu gorputzaren. Zentzu horretan, zahartzaroko gogoeta narratiboetan nabarmentzen da Teresak onartu duela bere iragana, eta memoria horrek gorputzean badihardu ere, adiskidetu dela berarekin, are gehiago, marka horiek errealitatea hobeto baloratzeko balio izan diote.

Orobat da Martiñaren zahartzaroko gorputz elbarria bere bizitza osoaren metafora. Azken batean elbarritasun horrek erakusten ditu Martiñak txikitatik izan dituen gabezia emozionalak, bere buruarengan konfiantzarik ez duen pertsonaia izan baita: “Ondo zekien [Teresak] dendan oinpean erabiltzen nuen egurrezko aulkitxoaren modukoa zela bera niretzat: kokka bat irabazten nuen berarekin, eta ausardia ematen zidan munduari benetako emakumea banintz bezala begiratzeko” (80). Martiñari txikia izateak eragiten dio munduari begiratzeko unean, ikuspegi horrek besteen beharra eskatzen baitio. Horri aurre egin diezaion, Martiñaren aitak bere lekutik begiratzeko beharra azpimarratzen dio, ikusarazteko modua bortitza izanagatik:

Hormaren kontra etzanda gelditu zen aulkia, hanka bat erdi zintzilik. *Ikasi beharko dun munduari tokatu zainan altueratik begiratzen!* esan zidan dendara sartu eta aulki hautsiari begira gelditu nintzenean. Amak biltegiko gortinen atzetik agertu zuen burua oihuak entzutean, baina laster ezkutatu zen berrirok. *Ez dun hiru urtean mugitu!* errieta egin zidan aitak, hatz erakuslearekin paretako marra seinataluz. *Ezta milimetro bat ere!* Nik, aitari begira orain, paretako marrari begira gero, txikitzen-txikitzen sentitzen nuen gorputza, eta noiz desagertuko zain nengoen dendako izkina batean uzkurtuta. (97)

Gorputz zigortua da Martiñarena, aitaren trauma gainditu gabeen berragiztatzea. Aitak, laguntzeko nahiarekin mozorrotzen duen arren, bere

konplexuetatik bertatik sorturiko aholkua da, eta Martiñak hori jarraitu behar du. Indarkeriaren erabilerak eta hitz egiteko moduak uzten dute agerian gorputzak norbere izaeran izan dezakeen eragina:

Horixe omen zen heldua izatea: munduari norberari tokatu zaion altueratik begiratzea, hazteko esperantzarik izan gabe eta oinen azpian aulkitxorik jarri gabe. Gauza tristeagorik! Zoritxarrez, gauza bat sinistu nion aitari: nire hobe beharrez ari zela.

Urte haietan, aulkitik jaitsi, eta ilusiorik gabe bizitzen ikasi nuen. Ez zidan ez ezerk ez inork eragiten. Teresak ere ez. Aulkirik gabe bizitzen ikasi behar banuen, Teresa gabe bizitzen ikasi behar nuen. Aulkirik gabe, Teresa gabe, Eutimio gabe... eta ama gortinen atzean ezkatutua. Eta horrela ezin da. (98)

Martiñaren tamaina onartzeko inposizioak gerra herrira heltzearekin egiten du bat denboran: “Herria hartu zuten egunean aitak ostikoz jo zuen nire egurrezko aulki txikia” (97). Gertaeraren gogorkeriak gorreria ekartzen dio Martiñari, eta bere barne mundura bilduta, automata bilakatzen da:

Belarriek ez dute betazalik, diote. Baina harrigarria da pertsonok sorgortzeko daukagun gaitasuna: nik hiru urtean ez nuen ezer entzun. (...) Mekanikoki hitz egiten nuen, mekanikoki kentzen nizkion orriak egutegiari. Eta egia da entzumena eta memoria soka beretik zintzilik daudela; entzumenarekin batera galdu bainuen memoria ere. (...) Orduak ere labaindu egiten ziren garai hartan: hiru urte igaro nituen kanpai-hotsik entzun gabe. (...)

Irudi batzuk baditut: Teresa ikusten dut niri besoetatik heldu eta astinduak ematen; Teresa ikusten dut niri serio hizketan, kezkatuta bezala; Teresa ikusten dut gizon batzuek kalean gora bizkarretik bulzaka daramatela, niri begira ahoa mugitzen; Teresa ikusten dut kapelu granate bat jantzita eta masailean behera malko lodi bat duela. Baina irudiek ez dute soinurik, bolumenik gabe lehertzen dira nire bekokiaren kontra. (99-100)

Hiru urteko gorreria izateak Martiñari gerran bizirauteko beste modu bat dakarkio, Eutimioren absentziak, aitaren inposizioak eta bere barnera begiratzeko beharrak ezer entzun eta jakiteko gaitasuna baliogabetzen baitiote.

Martiñaren aitaren gogorkeria eta indarkeriarik gabeko herriaren konkista paradoxikoa alderatzean sortzen den kontrasteak, sinbolikoki bada ere, aitaren autoritarismoa agerikoago egiten du. Alabari bizitzeko gogo kentzen dio aitak, ingurura begiratzeko behar duen oinarria ezabatzen, heldulekuak desagerrarazten. Azken batean aitaren presentziak ama ezkutatzea eragiten duen bezala, Martiñarengan sentitzeko eta mundua ikusteko gogo gutzia ezabatzen du. Gerrako gertaerekiko inolako ezagutzarik gabe geratzen da Martiña, kanpoko mundurik gabe, eta Teresa egoera apurtzen saiatzen den arren, ez du lortzen.

Martiñaren mundua generoak baldintzatua izan da beti. Gizon eta emakumeen ardurak, hizkuntzak eta hizketagaiak genero kategorien arabera sailkatu izan dira bere etxean, eta berak iturri horretatik edan du, banaketa hori zalantzan jarri gabe: “(...) alde batean aitaren bizartegia zegoen, eta han gizonak baino ez ziren sartzen, eta gizonen gauzei buruz hitz egiten zen” (57), “Alde batean gure aitaren bizartegia zegoen eta, bestean, amaren janari-denda txikia, aitak esaten zuen bezala, *emakumeek ere beraien gauzez hitz egiteko*” (58). Hortik ikasten du Martiñak genero bakoitzari dagokion rola zein den: “Nik ez nuen ondo konprenitzen aitak zergatik ez zekien dendako lanetan, konplikaziorik ez bainion topatzen batere (...). Baina, tira, denborarekin ulertu nuen badirela hain bat gauza ulertu behar ez direnak, hala direnak eta kito” (59). Bizi duen egoera auzitan jarri gabe, ikusitakoaren aurrean isilik egoten da. Hala gertatzen da Teresa gerraz hitz egiten ikusten duenean, gizonezkoen gaia delakoan emakume baten diskurtso hori jasanezin bihurtzen zaio Martiñari: “Ezin nuen Teresaren jarrera hura eraman: gizonezkoek bezala hitz egiten zuen. Dena zen gerra. Dena zen lubakiaren alde bat ala bestea. Dena odola eta izerdia” (100).

Martiña orduan Eutimiorekin maiteminduta zegoen, baina Teresak ez zuen Martiña gizonaren zain egotea onartzen, eta Eutimiok gerra frankisten bandoan egin zuela jakinda, are gutxiago. Une hori bilakatzen da Martiñaren etorkizuna markatuko duen inimiziazio erritu, non bere ordura arteko nia lokartu eta helduarorako prozesu berri batean murgiltzen den:

Ordura arte gogor eusten zidaten begi haiek askatu egin nindute-
la sentitu nuen, eta zilborrak min egin zidan, norbait sabela zulatzen

ari balitzait bezala. Hustu arte egin nuen negar, eta lo gelditu nintzen mostradore atzean, burua belaunen kontra jarrita. (101)

Eten horren ostean, Martiñak bere bizipenak kontatzeari uzten dio. Zahartzaroan ahots narratiboa isildu egiten zaio, eta pasibo izatera mugatzen da. Narratzaile izateari utzi eta gorputza hasten zaio hizketan. Aurretiko esperientziek markatuta, Martiñak bere auto-irudiarekin eta errealitatearekin arazo bat bizi du zahartzaroan, ezintasun fisikoak antzaldatutako gorputza ez baitu berearekin identifikatzen:

Badaki zaharra dela, badaki tronbosiak beso bat, hanka bat eta irribarrearen erdia zintzilik utzi dizkiola, baina bere gorputza imajinatzen duenean askoz gazteago ikusten du. Bere buruaz daukan irudiak ez dauka ispiluak itzultzen dionarekin zerikusirik. Indartsu sentitzen da bera, buruan indar handia sumatzen du (...). (37)

Aldaketa hori onartzea zail egiten zaio, buruak ez diolako gorputzaren benetako egoeraren berri ematen, eta ahultasuna ez onartzeak gainerako harremanetan eragiten dio. Badirudi Martiñaren amari gertatu bezala, berak ere isilik bizitzen ikasi duela, eta Eutimioarekin duen komunikazioa eten da dagoela. Are gehiago, batzuetan gizonaren gorputzik ere ez du sumatzen hura hizketan hasten den arte: “Batzuetan, senarra makulu bilakatu zaiola iruditzen zaio, eta paseoan doazela hizketan hasten zaionean sano harritzen da. Bi aldiz begiratu behar izaten du makuluaren tokian senarra ikusteko” (38). Pasarte horretan Martiñak sentitutakoak indartu egiten du hizketa/narrazio-gorputz erlazio banaezina:

Gorputzetik haragi egindako hitza. Gorputza *bere ekintzetan* eta *bere ekintzen* bidez da gorputz. Idaztea gorputzaren ekintzak (...) irudikapenen eremuan barnean hartzen dituen jarduera da, testualitatearen lekuan dena, esanahiaren etengabeko gaurkotzea eskatzen duena. (Torras 2014: 18-19)

Bere kasuan, ez du narratiboki hitz egiteko aukerarik, eta gorputzaren elbarritasun horrekin erakusten da nola bizi duen isiltasuna. Ez du zaintza-lanik onartu nahi, bere kasa moldatzeak agente bihurtzen duelako, bere bizitzaren jabe: “Baina gaur ez du moilara jaisteko laguntzarik nahi. Gaur ere *gaur bai* pentsatu du, eta jaikitzen saiatu da. Baina ezkerreko oinak la-

bain egin dio baineran...” (38). Bere buruaz beste egitea da bere kabuz hartzen duen lehen eta azken erabakia.

Martiñarentzat gorputz elbarria eragozpen den modu bertsuan da Eulalirentzat gortasuna askatzaile. Eulaliri entzumenak errealitatea baldintzatzen dio, belarriak kartzelatzen hartzen ditu: “Jendeak ez du uste belarriak kartzelak direnik, baina hala dira. (...) Batzuetan leihotik begiratzen dut, eta besteetan nire barruan galtzen naiz, handia baita nire barrua” (67). Nork bere barne-munduan arakatzeko oztopotzat du memoria akustikoa, eta, horregatik, helduaroan belarri bietatik gor geratzean, soinuen kartzelatik libratu dela-eta, sormen akustikoaren eta errealitatearen interpretazioaren artean mugitzen hasten da Eulali, bere barneari entzuteko denbora hartuaz. Alde batetik, umetan apurtu zioten tinpano garbia eten egiten da, eta hortik aurrera nahieran eraikitzen du errealitatea:

(...) Felixen anaia zenak, Jaxintok, nigandik gertu samar egin zuen putz, eta paperezko bala punta-zorrotza zuzen-zuzenean sartu zen nire belarriko zulora. Zast. Tinpanoa hautsi zidan. Nire belarriari birjintasuna ostu zion sei urte nituela, eta oihu egin zidan belarriak, astebetetz. (69)

Araztasuna ebatsita, inozentziaren mundua atzean uzten du eta beste modu batera bizitzen hasten da: “Ordudanik, ezkerreko kezkek, presak eta larritasunak baino ez nituen izan, eskuinean lasaitasuna sartu zitzaidan” (69). Beste aldetik, berriz, eta bere egoeraren ondorioz, Teresa eta Martiña bihurtzen dira bere belarri. Horrela, bere gorputza ez da fisikoki muga bihurtzen, eta gorputzaren zabaltze hori gainerako pertsonen laguntzarekin osatzen da. Beraz, Eulali gor bihurtzen denetik denbora gehiago du bere barne gogoetetan aritzeko, eta gainera lagunak bilakatzen dira bere gorputzaren atal.

Bere buruarekin hitz egiteko ohitura dela-eta, gainerakoek errotzat hartzen dute, baina eromen hori, izatekotan, askatzailea da: “Ez, ez nago erotuta, ez da hori. Baina bati ero-irribarrea ateratzen zaio inguruko guztiek erotuta dagoela pentsatzen dutenean” (67). Eulaliren bidez, eguneroko bizimodu zoroari egiten zaio kritika, gure buruari entzuteko denbora falta azaleratzen, eta irudimenaren beharra aldarrikatzen.

2. Genero irudikatzeak gerra testuinguruan

Oso maskulinoa izan ohi den gerraren kontakizuna emakumeen ahots eta gorputzez betetzen da nobela honetan, gerra nola bizi eta egin izan zuten erakusteko. Eleberriko pertsonaia nagusiek narratzaile rola dute, eta haien diskurtsoa bizipen pertsonalez betetzen da. Ideologikoki diskurtso politikoe-tan ez da sakontzen, baina muturreko egoerak bizitzeak pertsonaiak hautu batzuk egitera eta posizio jakin bat izatera behartzen ditu, eta horiek dira batez ere kontagai.

Egoera bortitzak dakar, esaterako, Teresak “Txurrero”arekiko duen begirada aldatzea. Txurreroak igandero plaza erdira iritsi eta, pixa eutsi ezinik, galtzak bustitzen ditu. Gertaera horren ezkutuko lekuko dira Eulali eta Teresa haurrak. Haien eguneroko bizimoduaren bizigarritzat dute Txurreroaren eutsiezina:

Igandero egiten zuen pixa plazaren erdi-erdian, eta Eulali eta biok zain egoten ginen, txurreroak galtzak noiz bustiko. Ez dakit zergatik, baina gustatu egiten zitzaigun txurreroa galtzetan pixa egiten ikus-tea, tripan kilima eragiten zigun eta ezin izaten genion barre txikiari eutsi. (...) Guk bakarrik genuen txurreroaz gozatzeko aukera, gurea zen gizon hura, geurea baino ez. (23)

Gainean pixa egiteak nork bere gorputza ez kontrolatzea adierazten du, eta maskulinitate tradizionalaren ikuspegitik, ahultasuna erakusten. Txurreroari hori gertatzean Eulalik eta Teresak egiten duten barre txikiak argi uzten du intimitatearen eta errespetuaren araua urratzen ari direla, ikusi behar ez luke-ten ikuskizunaren lekuko direlako; baina barreen arrazoien oinarrian gizon-tasunaren eta ahultsunaren ezinezko lotura dago, gizonak gainean pixa egi-tean lotura hori apurtzen delarik. Geroago, ordea, txurreroaren beste eszena bat dugu, oraingoan ere Teresa lekuko dela: gizona jada ez dago bakarrik, bes-te zazpi lagunekin batera frontoiko hormari begira baizik, bi soldaduren fusilek mehatxatzen dutela. Egoeraren gogortasuna indartu egiten da eraillko duten pertsona aukeratzeko soldaduek haur jolasetako araua baliatzen dutenean:

Bi uniformedunei barreak galoien artetik egiten zien ihes; goza-tzen ari ziren. Paretaren kontra jarritako bi gizonek burua jiratu

zuten, artega. Gregorio Larruzea eta Manuel aguazila izan zirela uste dut.

–*Es muy simple: morirá el primero que se mee.* (91)

Fusilatzeramandako herritarren beldurrak kontraste handia sortzen du planteatzen den heriotza-baldintzarekin, eta paradoxa bat sortzen da. Ohorea da, hain zuzen ere, fusilatzekeo zain dauden herritarren azalean zalantzan jartzen dena: galtzailearen ohorea non geratzen den, joko-arauak irabazleak ezartzen dituenen. Txurreroak badaki pixa egingo duen lehena izango dela, eta horrek –jolasaren arauari begira– bere heriotzaren ardura-dun bihurtzen du, galtzaileak bere kondena propioa idatzi duela baitirudi, eta erruaren eta arduraren zama kentzen die soldaduei. Halako gertaera batean irabazlea nor den zehaztea zaila da, galtzailea nor izan den seinalatzeta, ordea, erraza. Dena den, lehenengo eszenan bi haurren aurrean ohorea galtzen duen bezala, txurreroak bigarreanean ohorea irabazten duela pentsa daiteke. Jolaseko arauak onartu eta ondokoaren mina arintzen du gizonak, bera fusilatzean gainerakoak libratuko baitira:

(...) gizonetako bat negarrez hasi zen, burua frontoiko hormaren kontra. Izugarritzko tristura ematen zuen: nik ez nuen ordura arte gizonetako bat sekula gisa hartan negarrez ikusi. Emakumeek bezala egiten zuen, berdin-berdin. Txurreroak, jiratu, eta esku bat pausatu zuen beheara etorritako gizonaren sorbaldan. Burua laztanduz zerbait esan zion, hitz batzuk, eta irribarre egin ziola ere esango nuke. *Callaos!*, entzun zen soldaduen garrasia. Ez zen minutu bat pasa. Segituan hasi zen txurreroa hain ezagunak zitzaizkidan mugimenduak egiten. *Ez dezazula egin xuxurlatu nion konturatu gabe.* Baina belaunburuak elkarrengana hurbildu zituen, eta izterrak behin eta berri-berri estutu. Begiak itxi nituen. (...)

(...) Txurreroa bere pixa-puztuaren gainera erori zen tiroa eman ziotenean. Ahoa zabalik. (92)

Lehenengo eszenan, Teresa gizonari gernuak ihes egin zain dagoen bezala, bigarreanean egin ez diezaion desiratzen du, testuinguruak ikuspegia aldatzen baitio zeharo, haurtzaroko inozentzia oro deuseztatzen baitute fusilen presentziak eta soldaduen maltzurkeriak. Teresaren hasierako to-

lesgabetasuna fusilamenduen bortizkeriak apurtzen du, eta betirako markatzen:

(...) nik txurreroa ikusi nuen hormaren kontra lehertzen, barrutik lehertzen, aho zabalik lurrera erortzen odol-hari bat ezpainetatik zintzilik, eta bi soldaduak *cobarde hijo de puta* esaten.

Odol-usaina ez da sekula ahazten. (89)

Horrez gain, gerrako bidegabekerien lekuko izateak –adiera bikoitzean: gertatutakoaren testigu, eta ikusitakoaren kontalari– gerratean genero rola oso bereziak zirela adierazten du, gizonak lubakira joaten ziren bezala, emakumeek gerra ikusi, sentitu eta bizi izan zutela azaltzen baitu:

Guri lekuko izatea tokatu zitzaigun, zerbaitegatik daukat bi nini begi bakarrean. (...) Horregatik hartzen dugu urte gehiago: kontatzeko gehiago daukagulako.⁵

Zertan ukatu: lubakitik idatzitako gutunak gerra dira; sukaldetik erantzundakoak, ez. Baina gizonak ez bezala, guk gerra ikusi egin genuen, usaindu. (89)

Eleberri honetan ikusten denez, lubakietan gizonak egon arren, gerrak pertsonaia guztiei eragiten die, eta Teresari ere bai. Emakume honek, egonean geratu baino, ekintzaile izateko hautua egiten du, eta ideologikoki xehetasunez definitzen ez den arren, haren inplikazio maila zehazten da. Errepublikazale bainoago antifrankista gisa irudikatzen da, frankistekiko herra agertzen duelako, Eutimioren erabakiari egindako kritikatik hasita: “Mahaia ukabilez jo eta *kontua itsasoaren eta mendiaren artean aukeratzea balitz bezala!* garrasi egin zuen Teresak. Niri begira gelditu zen, eta nik lehe-

⁵ Bitxia da aipu honetan esaten dena, ezen egiazki emakumeek gerra garaiaz kontatzeko gehiago izan arren, eleberri hau izan da helduentzako euskal eleberrigintzan emakumezkoei ahots narratiboa ematen dien lehena (gogora dezagun, dena den, haur eta gazte literaturako Martin Ugalderen *Itzulera baten historia* (1990) nobelan deserrian bizi izan den neska bat dela narratzaile-protagonista). Emakumeen testigantzen beharra adierazteak, gorputza presente egiteak, emakume-narratzaileak sortzeak eta abarrek erakusten dute genero kontzientziadun idazlea dela Uxue Alberdi. Era berean, aipatu behar da *Aulki-jokoa* eleberrian lekukotzetara mugatutako ahots narratiboen ibilbidea ez dela eraikitako unibertso literarioan hedatzen, baizik eta irakurlea duela helmuga bakarra.

nengo aldiz ikusi nuen gerra emakume baten begietan” (85). Atxilo dauden errepublikazaleei lagundu izana bihurtzen da Teresaren ideologiaren erakusgarri: “Teresa preso eramandakoentzako dirua eta zigarroak biltzen aritzen zen ezkutuan, eta kartzelan zeukan mutil-lagun bati herritarren artean bildurikoa eramatera joan zenean ikusi omen zuen Maite” (83). Azkenik, plaza erdian makurrarazten dutenean argitzen da bilera klandestinoetan parte hartzen zuela, antolatua zela:

Erreketek batek alkandoraren lepotik heldu zidan, eta burua bere aurpegiaren parera berdindu. Begietara zorrotz begiratu zidan, eta hitz batzuk esan zizkidan oihuka. Aurreko gauean etxeko bebarruan herriko beste bi mutilekin batera egin nuen bileran nik esandakoak ziren; nire ahotik irtendakoak errepikatzen ari zitzaidan hitzez hitz, baina nik euskaraz esandakoak gaztelaniaz gogorarazten zizkidan berak. Garrasi egiten zidan, eta haren listuak ziprizzintzen zidan aurpegia. (107)

Ahizparen traizioak darama Teresa erreketean aurrera. Haien arteko ezinikusia gerraraino heltzen da,⁶ eta Maria Jesusek Teresa salatzen du, bizitza guztian eragingo dion gertaerara eramanez. Hortaz, hiru aldiz zigortzen dute Teresa herritarren aurrean:

- 1) Batetik, Lasartek (2010) dioen bezala, neska publikoki makurrarazteko estatuaren egitura militarrek leku publikoa baliatzen du, Teresak jasan beharreko ahizparen mespretxuak batez ere etxean gertatzen diren bitartean. Aitzitik, ahizparen bekaizkeria pribatua gorroto publiko bilakatzen da armadaren konplize bilakatzen denean, plazan salatari gisa agertzean zehazki:

Neure oinei begira nengoen, sorgortuta, hots hark aulkian erne jarrarazi ninduenean. Kan-kan, kan-kan, kan-kan... Une hartan, makurtuta neure burua besarkatzen nuen bitartean, entzun nuen egurrezko hots hotz hura. (...) Ez diot inori opa bortxatzen duten bitartean gozatzen duen ahizpa bat.

⁶ 36ko Gerra *anaien arteko gerra* gisa definitu izan da, kontu ideologikoa baino familiako kideen arteko gorrotoak azaleratu ziren unea. Haatik, ez zen gizonen artekoa bakarrik izan, etxean ahizpen arteko gatazkak ere baziren-eta, kasu honetan ondamuak sortua.

Oker nengoen: gorrotoak jan zion ezkerreko hanka herrenari.
(106-107)

- 2) Bestetik, Teresari ilea soiltzeko Martiñaren aita aukeratzen dute erreketee, eta neskari ilea moztera behartzen. Aukeraketa horren bidez, bientzako ikasbide bihurtu nahi dute gertaera, eta boterea duenaren araua zein zen gogorarazi:

Ondo zekiten esku mingarriena aukeratzen, bai horixe, bazekiten esku arrotzak masaila soilik gorritzen zuela; gertukoak, ordea... Nik ez nuen nahi, eta min egiten zidan; berak ez zuen nahi, eta min egiten zion. Biok zikindu nahi gintuzten, eta lortu zuten. (103)

Fikziozko gertaeraren oinarrian, Maud Jolyk (2008) gogorarazi bezala, gerrako benetako estrategia bat dago, emakumea bi aldiz makurrarazi nahi izan zuena: “En ciertos casos, los hombres republicanos son obligados a reparar a las mujeres de su propio campo. De este modo se humilla doblemente al enemigo” (2008: 98).

- 3) Azkenik, erreketeen asmo behinena bazterkeria soziala eragitea da. Ez da indarkeria zuzena eta bortitza min fisikoa eragiten duena, baizik eta motela, publikoki desohorea sorrarazten duena, lekuko direnen oniritzia duena eta guztientzat zigorraren erakusgarri izan nahi duena: “Nahiago izango nukeen, mila aldiz nahiago, harrika hartu banindute, ostikoz jo eta garrasika iraindu banindute; baina minik gabeko oinaze hura barrua jaten ari zitzaidan” (104).

Ikusten denez, pertsonaiak bi bandoetako batean kokatzen dira, baina ez beti haien hautu propioz. Txurreroa biktima bihurtzen da erreketeen aurrean, eta Maria Jesus gorrotoz itsututa gerturatzen zaie erreketeei. Eutimio eta Teresa dira gerran erabaki etiko-politiko bat hartzen duten pertsonaia bakarrenetarikoak. Ez da zehazten Eulaliri 36ko Gerrak zenbateraino eragiten dion, dagoeneko bere barne munduan bizi baitzen, eta Martiñak herria nola konkistatzen zuten ikusten du, bera izanik gerraren lehen gertakari hori aipatzen duena. Une horretan, ordea, aitaren aholkua onartzeko prozesuan sartzen da Martiña, eta bere altueratik munduari begiratzen saiatzen ari dela, hiru urte iraungo dion gorraldian murgiltzen da.

Gerrako gertaera gutxi dira kontagai, eta horietan ez da inolako erresistentzia antolaturik ageri. Badirudi gerraren eragina herriko zenbaiten erailketetara eta mendiko zein itsasoko fronteetara bideratua zela. Aldiz, Teresaren minak eta bizipenek erakusten digute gerraren krudeltasuna, eta bera da errealitateari begietara begiratu eta irizpide etikoen arabera erantzun bat ematen diona. Gizartearengandik jasotako isiltasunak haren minaren tamaina adierazten du, Martiñaren kontaketatik ondorioztatzen denez:

Buru biluzi hark izugarritzko hotza ematen zuen. Ilerik gabe, ma-trail-hezurra eta belarriak nabarmentzen zitzaizkion, eta begiek aurpe-gia jango ziotela zirudien. Zain more bat nabarmentzen zitzaion beko-kitik gora. Izutu egin nintzen, baina ez zitzaidan hitzik atera. (101)

Bakardadean egindako bide hori aldatu egiten da zahartzaroan, non pertsonaiak gozotegi baten bueltan, taldean, ageri diren. Denborak ahalbide-tutako elkarbizitza dute pertsonaiek, baina 36ko Gerrako gertaerak hizpide bihurtzen direnean haien arteko ezberdintasunak azaleratzen dira. Teresaren eta Eutimioren arteko ikuspegiak talka egiten dute orduan, gizonak emakumearen diskurtsoari zilegitasuna kendu nahi izateraino. Herrian zabaldu-tako zurrumurruek edota transmititutako errealitate historikoak ez dute Teresak ikusitakoarekin bat egiten, eta Eutimiok zalantzan jartzen du emakumearen testigantza, ez soilik bere diskurtsoa irrigarri utzi nahian, bai-zik eta *Teresita* deituaz, haur gisa tratatuaz. Hala jokatzeko du Eutimiok bai txurreroaren erailketaz dihardutenean, bai herriaren konkistaz mintzatzen direnean:

–Beldurtia zelako fusilatu zuten hura.

–Ez ezak kirtenkeriarik esan, Eutimio. Aditzen? Bazekiagu ondo hi non hembilen garai hartan: “ausartekin” Espainia defendatzen; herriko plazan ez hindugun ikusi, behintzat.

–Eta hi bertan hengoan, ala?

–Eliz barrenetik ikusi nian.

–Baita zera ere! Hik dena ikusi huen eliz barrenetik: Kantoieta hartu zuen gizona, fusilamenduak... Eta beste guztiok zer gintuan,itsuak?

–Martiniak ere ikusi zian herria hartu zuen gizona. *Kantoieta, tomada!* esan zian; bizikletaz hartu zian herria.

–Zer esaten duk? Txalupan etorri zitunan-eta Olaetatik!

–Eutimio, hi ihes eginda hengoen ordurako: hik ez huen ezer ikusi. Hala bizi izan haiz beti.

–Baina, nola hartuko zian, ba, herria gizon bakarrak?

–Gizon bakarrak hartu zian, ba; eta lasai asko gainera. Kantoieta hartu, buelta erdia eman eta bizikletan alde egin zian, etorri bezala.

(...)

–Ez, txurreroa frontoian fusilatu zuten.

–Kakati hutsa zelako.

–Ez lerdokeriarik esan! Hura gizon ausarta zuan.

–Eta zergatik egin zioten tiro, orduan, e, Teresita?

–Beldurtia zela pentsatu zutelako.

–Horixe, ba!

–Ez duk gauza bera. (87-88)

Zurrumurruen eta egiaren artean dagoen aldeak, eta elkarrizketa honek erakutsi bezala, gertaeren gaineko ikuspegi ezberdinek iraganari buruzko diskurtso bat sortzeko gaintitu beharreko arazoak erakusten dituzte: errelatoen arteko botere-borroka, lekuko bizipenak entzuteko edo ezagutzeko beharra, eta ñabarduretan arreta jartzearen garrantzia.

3. Emakumezkoen irudikapenak eta Peneloperen mitoa

Jakina denez, Homeroren *Odisean*, Ulises Troiako gerratik itzuli bitartean, Penelope josten aritu zen emakume leial eta eredugarri gisa irudikatu zen:

El género [épico] crea unos modelos a imitar, como sabemos, y esta función modélica es el espejo en el que se mirarán las sucesivas penélopes esposas, ángeles del hogar: un modelo de fidelidad, buen comportamiento

en las ausencias, preocupación por los intereses del varón, permanencia recogida en casa, dedicación al hilado o al tejido, supervisión de la servidumbre... (López 1999: 329)

Dena den, araztasun eta fidelitasun eredu hori, gizonen begiradaren araber, Homeroren testuan bertan jarri izan da zalantzan: “Ahora bien, siempre en la imaginación masculina existen atisbos de desconfianza incluso para el comportamiento de Penélope. ¿Es posible una mujer tan perfecta? Una serie de dudas, como sabemos, planean incluso en el mismo texto de Homero” (López 1999: 329-330). Beraz, testu literarioan eredu jakin bat irudikatzeaz gain, horren gaineko irakurketek ere baldintzatu izan dute Penelope pertsonaiaren irudia. Alabaina, feminismotik Penelope garai berrietara egokitu eta birmifikatu da. Emakumea pasibotasunetik askatu eta agente bilakatu dute idazle batzuek, Penelope berriak sortuz:

Si en el mundo contemporáneo Penélope deja de ser un mito para convertirse en un símbolo (la mujer sacrificada y angustiada que convierte la renuncia en heroísmo), las escritoras feministas reaccionan contra ese comportamiento que le ha dado fama y que ha sido entendido como modelo de virtud, pretendiendo destruirlo para dar un nuevo significado a la heroína. (González 2005: 8-9)

Eleberri honetan mota ezberdinetako Penelopeak ditugu, gehienak josteari edota kontatzeari lotuak. Azken finean bi ekintzak metaforikoki eginbehar beraren aldaera gisa uler daitezke, kontatzea gertaerak harilkatzea, hari muturrak jostea delako, baina baita norbere ahotsaren jabe egitea ere, nortasuna eraikitzeo eta iragana onartzeko bidea. Zentzu horretan, eleberri honetako pertsonaia batzuek Penelope klasikoaren zantzuak dituzte, beste batzuek, berriz, haren isiltasuna iraultzen dute. Edozein kasutan, Penelope mitifikatuaren oihartzunetatik eraikitako pertsonaiak dira hemengoak:⁷

- 1) *Zorigaiztoko Penelope*: Teresaren amak, emazte leial gisa, igandero josten dizkio galtzerdiak etxetik ihes egin duen gizonari, herriko gaine-

⁷ Iratxe Retolazak (2013) deskribatutako Penelope motak baliatu ditugu obra honetako emakumezko pertsonaia batzuk sailkatzeko orduan.

rako emakumeekin batera. Etxera iristean, ordea, desjosi egiten ditu, bitartean bere barruko mina ateratzen duela (negarrari ematen baitio galtzerdiak desegin bitartean). Desjostearen ariketa bere burua engainatzeko amarrua da kasu honetan, emakumeak senarrik gabe bizitzen ohitu beharko duelako ideiarri uko egiteko modua.⁸ Penelope honen patua beste bat izanagatik (ez da bere Ulises bueltatuko, alde egitearen arrazoia neska gazteago batekin ihes egin izana baita), jokabide berbera du:

Artzopen biltzen ziren emakume guztiek senarrei josten zizkieten galtzerdiak, itsasorako batzuek eta sororako besteez. Gu, ordea, ama eta bi alaba baino ez ginen etxean, eta amak ez zuen galtzerdiak norentzat josirik. Horregatik desegiten zuen gauean arratsaldean egindakoa, puntuz puntu, eta bazi-rudien galtzerdi bat baino askoz gehiago ari zela desegiten. Amak galtzerdiak desegin egiten baitzituen, ez askatu. Nire ardura zen, goizean goiz, harrotutako haria lixatzea, gainontzeko emakumeek orduan ere aita falta genuela igar ez zezaten. (16-17)

- 2) *Penelope borrokalaria*: Teresa gizarteari eta bereziki gerrako bidegabekeriei kritika egiten dien gudaria da. Alabaina, mendeko rola apurtzeak, pasibotasunetik atera eta erabaki politiko bat hartzeak, zigorra dakarkio. Etsaien mende dela, herriko plazan lotsarazi ondoren, etxean jarritako zigorra bete behar du: soldaduei hotzetik babesteko jertseak josi behar dizkie. Hortaz, makurrarazpenari beste min bat eransten zaio, haren jazarpen publikoa egin dutenen bandokoak babesteko betebeharra. Halaber, Teresari ezarritako markak eta zamak familia osoari eragitea ohikoa zen, eta, ondorioz, pentsa daiteke amak alabari ezarritako betebeharra egoera horretatik askatzeko modua dela. Gainera, josteak iradokitzen duen bezala, Teresa esaneko eta menpeko bihurtzeko asmoa ere badu ama horrek, haren ustez alaba

⁸ Teresaren aita frantses udatiar batekin alde egin izanak indartu egiten du fidelitasunik eza, kanpotar batekin ihes egitean bertakoen eta kanpokoen arteko muga gainditzen delako ideia baitute herritar gehienek.

josten ari den bitartean ez baita berriro erresistentziara batuko. Haatik, asmo horietatik urrun, jostea ez zaio Teresari eragozpen bihurtzen, eta bere bandokoekin harremanetan jarraitzen du, harik eta une batean haietako bat kartzelan bisitatu eta baimenik gabeko erlazio sexuala jasaten duen arte. Bortxaketa horretan haurdun gelditzen da, eta bizitzan aurre egiteko beste biderik gabe, bakarkako borrokari heldetzen dio, bere gorputzaren jabe eginez, eta inoren beharrik ez duela adieraziz:

Ez nion inori nire sabelaren inguruko azalpenik eman. Ezta haurdun utzi ninduen mutilari ere, giltzapetik atera zenean. Gogoan dut *nirea dun?* galdetu zidala kalean gurutzatu ginen batean, eta *zertaz ari haiz?* erantzun niola, harrituta. Ezta niri gona behin altxatu izanak nire sabelaz galdetzeko eskubidea emango balio ere. (114)

Haurdunaldi horrek bazterkeria soziala areagotzen dio. Burua soilduta eta umea sabelean hazten ari zaiola, ordura arte lagun izandako Martiñak agurra ukatzen dio. Teresa bizitza pertsonalean, familian eta gizartean da borrokalari, eta hiru eremu horietan bizi dituen gatazkei parez pare begiratu jarraitzen du bere bidea.

- 3) *Penelope desobeditzailea*: Eutimio Maiterekin kateatuta dago, baina 36ko Gerran gizonen frontera joan behar dutela sinetsita, hara doa, Ulises bezala. Alabaina, Martiñari idatzitako gutun baten bidez, Maiteri bere zain gera dadin esateko eskatzen dio. Martiñak Eutimioren nahia betetzen duen ez da adierazten, Eutimioren maitasunik ez izatearen minak bitartekari izatea zailtzen baitio. Horregatik edo Maitek berak hala erabaki duelako, beste batekin ezkontzen da, Eutimiori itxaron gabe.
- 4) *Penelope klasikoa moderno* bilakaturik: Maite ezkondu izanak ekartzen du Eutimio gerratik etorri ondoren Martiñaren bikotekide bihurtzea. Martiña orduan bere aitaren autoritatetik senarrarenera igarotzen da, eta haren araberrako mundura egokitzen. Martiña Eutimioarekin has-tean, gainera, Teresa ukatzen du, ez berak hala nahita, arau sozialak hala behar zioelako, Martina irabazleen bandokoa izatera igarotzen

baita. Generoen araberako banaketari bandoen artekoa gehitzen zaio, beraz. Haatik, zahartzaroan elkarrekin irudikatzen dira pertsonaia horiek guztiak, eta bertan ikusten da bakoitzak gorde duen 36ko Gerraren memoria ezberdina dela. Hain zuzen ere, zahartzarora iristean, Martiñaren gorputz erdiak ez du erantzuten, eta paralisiaren ondorioz, ezin da bere kabuz mugitu. Laguntza behar izateak are mendekoago bihurtzen du, eta Eutimiori bere nahiak adierazi arren, gizonak ez ditu betetzen, egokiak iruditzen ez zaizkiolako. Ondorioz, bere azken desira Eutimio ezagutu zuen portura hurbiltzea da, eta hil aurretik bere kabuz bertara joatea lortzen du. Haurtzarora bueltatze horretan ematen ditu azken indarrak, eta portuari begira aurkitzen du Eutimiok:

–Moilan aurkitu nuen, ezpainak margotuta.

–Bera bakarrik?

–Koloretako batei begira.

–Nola jaitsi zen, ordea?

–Oinez. Makulua ere etxean utzi zuen.

–Baina...

–Azkeneko indarrak erabiliko zituen, Ixabel.

–Baina ondo zegoen?

–Sekula baino hobeto.

–Eta zer esan zizun?

–*Baietz bost minutu azalera irten gabe.*

–Zer?

–*Baietz bost minutu azalera irten gabe.*

–Ez dut ulertzen, Eutimio.

–Apustu egin zidan. Erreal bat zor diot. (121)

Portura bakarrik joanez, otzantasunetik irteten da, eta haur garaiko jolasarekin gogoratuta, bere buruaz beste egiten du. Apustua Eutimiok irabazi izanak iradokitzen du Martiña ur azpian hondoratu dela, hau

da, ez dela berriro ere azalera aterako. Badirudi Penelope klasikotik modernorako bidea egiten duela Martiñak, bere bizitzaren amaieran zama batzuetatik askatu eta bere borondatea betetzen duela, heriotzarako bidaia hasiaz. Gizonezkoen munduaren arabera bizi izan den Martiñak emakume gisa jasandako indarkeriarekin amaitzeko modutzat planteatzen da heriotza. Zentzu horretan, gainera, Martiñaren hiltzeko unek, itsasoari begira egoteak eta ondoren urpean galtzeak, Virginia Woolf idazlearen heriotza-moduari egiten dio keinu.

4. Gorputzaren diskurtsoek diskurtsoen gorputza antolatu zutenekoa: eleberriaren egitura

Eleberria eszena motzetan bereizia dago, guztira hogeita bi kapitulu izanik. Narratzaile ugaritasunak eta gertaera laburren irudiek indarra hartzen dute, batez ere kapituluaren hasierako baieztapenak zuzenak eta iradokitzaileak direlako, baita gogoetara bideratutako kapituluaren kasuan ere: “Nik uste nuen hiltzea, besterik gabe, ez egotea zela. Baina ez du horrekin zerikusirik” (53).

Horrez gain, nobelaren hasiera eta amaiera lotuta daude. Lehen kapitulu-luko paragrafoa errepikatzen da hogeigarrenean, eta hor argitzen da eleberria irekitzen duen Teresaren haurdunaldiaren esamesa egiazkoa ote den. Era berean, pertsonaien haurtzarora eta zahartzarora aurkezten dira, eta pertsonaien bizitza osoa ezagutu ez arren, haien bizitzako lehen eta azken urteak erakusten zaizkigu. Zentzu horretan, esan liteke eleberriaren egitura haurtzaroaren eta zahartzaroaren, jaiotzaren eta heriotzaren arabera antolatua dagoela. Nobela Teresaren haurdunaldiak zabaltzen du, eta Martiñaren suizidioak ixten. Joan-etorri hori ezinezkoa litzateke fikzio- eta narrazio-denboren arteko loturarik gabe. Pertsonaiek iraganera jotzeko plana, hau da, narrazio-denbora, 2006. urtekoa da, eta fikzio-denbora haien lekukotasunetan kontatzen diren haurtzaroko eta gaztaroko gertaerek hartzen dute, batez ere 1930eko eta 1940ko hamarkada ingurukoek.

Izenburutik hasita (*Aulki-jokoa*) egiten da haurtzaroaren eta zahartzaroaren arteko lotura, umetako jolasa izan arren, Ixabelek gozotegian kentzen dituen aulkiei ere egiten baitie erreferentzia, hiltzen diren pertsonaien aulkiak jaso-

tzen baititu. Esan bezala, denbora ziklikoa dela iradokitzen da etengabe, ziklo bakoitzaren hasierak aurrekoaren amaierak utzitako arrastoa baitarama.⁹ Azken kapituluan, Martiña hil aurretik, bizi-bizi sentitzen zuen haurtzarora bueltatzen da. Bere bikotekide Eutimiok kanpotarrei egindako apustuen garaira eta espaziora egiten du jauzi, eta itsasoari begira, maitemindu zen unera egiten du azken bidaia. Ez hori bakarrik, lehenengo kapituluetakoa gertaerak biribildu egiten baitira azkenekoan, eta guztiek baitute Martiña lotura-gune, gertatuko dena iragarri-edo: Teresak lehen kapitulu laburrean azaldutako zurrumurruek egia argitzen du hogeigarren kapituluan (bi kapituluak hasiera berbera izanik), baita gertaera horrek gaztaroan ekartzen dizkion ondorioak ere, bereziki Martiñarekikoak. Eulalik hitz egiten duen azken kapituluan (21. kapitulu), Martiña zahartzaroan nola ikusten duen azaltzen du, lagunaren heriotza fisikoa gertatu aurretik ere hilik nabari zuela adieraziz: “Baina azken asteetan Martiñaren aurpegiak ez zidan ezer esaten. Koadro huts bat zen. Film mutu bat. Begiratzen nion eta ez nuen haren irudiari soinurik jartzea lortzen” (119). Azken kapituluan narratzaile orojakileak Martiñaren suizidioak gertukoie nola eragiten dien kontatzen du. Eutimiori negargurak sortzen dion mina eratzunari leporatzen dio (*leporatu* hitzaren bi zentzutan), Eutimiok ezkontza-eratzuna galdu baitu, eta galera hori da zahartzaroan bikoteak bizi duen egoeraren metafora, garai bateko maitasun harremanaren dekadentzia erakusten duena. Zahartzaroan Eutimiok du Martiñaren zaintzaren ardua, baina emazteak ez du bizimodu hori onartzen, askatasuna nahi du, eta horretarako suizidiora jotzen du; bestalde, Martiñaren heriotzak Teresarena dakarrela edo Teresarengan zerbait hil dela iradokitzen da, itsasoko haizeak (Martiñaren indarrak) lore moredun soinekoa astintzen baitio, hain zuzen ere Teresak bere heriotzaren orduan eraman nahi lukeen jantzia: “Nik lore moreak dituen soinekoa jantziko dut hiltzera noanean” (92).

⁹ Teresaren amak egiten duen ariketak, galtzerdiak josiz eta deseginez, denboraren metafora irudikatzen du, baita zikloen funtzionamendu posible bat adierazten ere: denboraren joana adierazten da ekintza horren bidez, eta desegin ondoren berriro josteak hasiera batera bueltatzea iradokitzen du, hasiera hori berbera izan ez arren. Gerraren bidez ere erakusten da zikloen dinamika hori, gatazkak erdibitutako pertsonaiengan, hain zuzen: gerrak hasi eta bukatu egiten dira, baina hastapeneko pertsonaia eta amaierakoa ez dira berberak. Sorkuntza prozesuarekin oso loturik dagoen irudia ere bada galtzerdiena, idazleak harilkatutako narrazioa irakurleak desjosi egin behar baitu.

5. Espazioen eta gertaeren sinbologia

Eleberri honetan generoak espazioa, harremanak eta gizarteko esparru guztiak zeharkatzen dituela ikusi dugu; kontaketa bera ere baldintzatzen du, batez ere emakumezkoek haien diskurtsoen bidez genero arrakalak agerian uzten dituztelako.

Fikziozko herri txiki bat da Kantoieta (31, 58), kostaldeko edozein herri izan litekeena, baina, idazleak aipatu bezala, bizileku duen Getaria oinarri duena. Hainbat leku nabarmentzen dira herrian, eta horietako gehienetan genero ezberdintasuna ageriko egiten da. Artzapen, moila gaineko petrilean, gizon-emakumeek ezberdin erabiltzen dute espazioa. Arrantzaleek, itsasora atera ezin dutenean, bertan zorrotzen dituzte aiztoak: “Denek eramaten zuten aizto txiki bana patrikan, eta itsaso txarra zenetan, denborapasa, moilara begira egoten ziren berriketan eta aiztoak zorrotzen” (14). Emakumeek, ordea, josi egiten dute bertan: “Baina igandetan ez zen bertan aizto eta guraizerik izaten. Igandetan emakumeak joaten ziren Artzapeko gainera (...)” (15). Itsasoari begira josten zituzten galtzerdiak emakumeek igandero, arrantzaleen zain dauden Penelopeak bailiran.

Espazioaren erabilera horrez gain, bada herriaren etorkizuna aldatzen duen espazioaren bestelako apropiazioerik, Kantoieta frankistek hartzen duteneko, hain zuzen: lehenago esan bezala, pertsonaia bakar batek bizikletan eta inolako indarkeriarik gabe hartzen du herria, gerrako estrategia militarretatik urrun. Parodiatik gertu dagoen eszena dirudi:

Bizikleta bat zen, Peugeot markakoa, Basusta aldetik Kantoietara zetorrena. Besotik heldu zidan Teresak, eta elizpeko arkupeetara eramane ninduen. Baldeak lurrean utzi eta harrizko zutabe lodi baten atzean jarri ginen biok.

Gizona lasai sartu zen herrira, bizikletaren pedalei poliki eraginez. Bota beltzak zituen, galtza zabalak eta izterretaraino luze zuen jaka, gerriko beltzez estutua. Buruan txapel itsusi bat zeraman, arraroa.

(...) Gizona plaza erdian geratu zen, puntua egiten ari zen amona begira-begira zuela. *Ai, ene!* atera zitzaion amonari. Bizikletaren parrillatik atera, eta plazaren erdian zabaldu zuen Espainiaren ban-

dera. Haizeak mendebaldetik jotzen zuen. Gizonak bi tiro egin zituen airera:

–*Kantoieta, tomada!* (81)

Alabaina, herria konkistatzeko moduak talka egiten du beste espazio batzuetako erasoekin. Espazioak, beraz, adiera jakin bat hartzen du, bertan gertatzen denaren arabera. Hala da, esaterako, Teresari egindako bi bortxaketan kasuan: herriko Berdura plazakoan eta Olaetako udaletxeko kalabozokoan. Hamabost egunek bereizten dituzte bi gertaerak, baina bietan dago baimenik gabeko emakumearen gorputz-jabetzea. Bortxatzaileen ideologiek eta espazioek soilik egiten dituzte ezberdin. Lehenengoan, Teresaren kontrako ekimena Berdura Plazan kokatzeak herriaren erdigunean jartzea du helburu, batik bat azoka bertan egiten zenez, herritarrentzat sal-erosketetarako espazio ez ezik, sozializatzeko gunea ere bazelako, haien bizimoduaren erdigunea, alegia. Lasartek (2010) azaltzen duen bezala, eleberri honetan espazioak pertsonaiari gertatutakoarekin egiten du bat:

(...) espazioak, alegia, gehienetan pertsonaiaren metonimia edo metafora bezala funtzionatzen duela, eta kasu hauetan esan daiteke, genero indarkeriaren helburu behinena emakumearen suntsipena izanik, espazioak ere hartaratu egiten direla. Hartara, emakumeen ohorea ezabatzea helburutzat du genero indarkeriak gerra kasuetan (Cockburn 2007; Rich 1983; Castells 2007; Bourke 2009), eta hori da (AJ) nobelaren kasua. Lekurik publikoaren hautua egiten da kontakizun horretan. (2010: 83)

Hori ez ezik, Berdura Plaza izateak beste konnotazio bat ere eranstean dio gertaerari: bere izenak dioen bezala, naturarekin loturiko espazioa da, eta emakumeak naturatik, bulkadetatik, gertuago irudikatu izan dira historian zehar, gizonak kulturatik eta arrazionaltasunetik hurbilago ikusi izan diren bezala. Lehenengo bortxaketan, aurretik adierazi dugun bezala, Teresaren jarrera etikoa zigortu nahi da, eta bere ekintzaile izaera deuseztatu. Bigarrenean, ordea, ukatzea ezinezko zaion harreman sexual bat jasaten du kartzelan:

Egia zen: sabelean neraman haurra ez zen maitasunaren fruitua. Sinpleagoa zen hori baino (...) Olaetako kalabozora bisitan joan nin-

tzaion umetatik ezagutzen nuen Kantoietako mutil bati, eskumuinak eta zigarroak eramatera. Ez zeukan delitu handirik eta bakarrik utzi gintuzten gela batean, eta nik zigarroak eman nizkionean berak gona altxatu zidan eta gainean jarri zitzaidan. Ez nintzen apartatu, egia da. Isil-isilik egon nintzen.

Gogoan dut amak egindako kapelu granatea jantzita joan nintzela Kantoietatik Olaetara, oinez. (...)

Mutil hark hormaren kontra hartu nindueanean lurrera erori zitzaidan kapelu granatea (...), eta buru biluzia agerian nuela jo zidan larrua. Horrek lotsatu egin ninduen pixka bat, baina tira. Bukatu zuenean zigarro bat piztu zuen, eta beste bat luzatu zidan niri. Elkarrekin erre genuen, eta gero, kapelua jantzita, Kantoietara itzuli nintzen ni. (113-114)

Pasarteak deskribatzeko Teresak darabiltzan hitzek deserosotasuna erakusten dute, eta “larrua jo zidan” aditzak, adibidez, emakumearentzat ekin-tza pasiboa izan dela adierazten du. Orobat iradokitzen da, kapelua erortzen zaionean, emakumearen borondatearen kontrako ekin-tza dela, bere barruan zerbait apurtzen dela adierazi nahi baita. Teresak ez du erresistentziarik agertzen, ordea, eta horrek mutila talde berekoa izatearekin eta espazioarekin du lotura. Bortxaketa mutil antifrankista batek gauzatua da, noiz eta Teresa hari kartzelara zigarroak eramatera doanean. Mutila taldekide izateak Teresaren edozein salaketa deslegitimatuko luke, eta kartzelak (zigorren eremu pribatuak) eta lekukorik ezak ezinezko bihurtuko lukete Teresaren edozein kexa publiko. Emakumearen aldetik gertaera normaltasunez bizi izanak gertatutakoari oniritzia eman diola dirudien arren, gerran bando bereko baten bortxaketa salatzeke inolako aukerarik ez zegoela erakusten du. Gainera, kartzela, etsaia kontrolatzeko eremu izatetik, emakumearentzat bi aldiz biktima bihurtzeko espazio bilakatzen da, haren borrokakideen askatasuna ukatzen duen lekua izateaz gain, haren gorputzaren jabe egiten den gizona babestu eta emakumearen kontrako indarkeria zilegitzen baitu.

Sexu jazarpen horren ondorio guztiak bere gain hartzen ditu Teresak, eta lehen bortxaketan bere gorputzaren jabe ez den bezala, oraingoan bada, kideak umea berea ote den galdetzen dionean ematen duen erantzunak erakusten duen bezala: “Ez nion inori nire sabelaren inguruko azalpenik

eman. Ezta haurdun utzi ninduen mutilari ere, giltzapetik atera zenean” (114). Haatik, haurraren bizitza laburrak iradokitzen du bortxaketaren emaitzak ezin zuela luzerako ondorengorik utzi, eta umearen heriotzak askatzen du korapiloa:

Gizajoa. Bizitza laburra izan zuen. Lau urte baino ez. *Meningitis tuberculosis* idatzi zidan medikuak paperean (...).

Maite izan nuen. Ikaragarri maite izan nuen, eta askoz jertse gehiago josi nizkion. Baina, aitortzen dut: lanak izan nituen haren izena ikasten. (117)

Azkenik, espazioa herritarren nortasunean ere islatzen da. Kostaldekoak izateak haien izaeran eragina izateaz gain, gorputzean ere uzten du arrastoa: lepoa eskuinera eta gora dutenak dira kantoietar jatorrak, itsasoari begira emandako denboragatik, arrantzaleak etxera noiz bueltatuko zain egoteagatik; barnealdekoek, berriz, lepoa aurrera eta behera begira dute. Itsasoak baldintzatzen du, beraz, kantoietarren bizimodua, eta gorputzean markatua dute espazioaren aztarna.

Azken batean, espazio guztiek hartzen dute esanahi bat pertsonaiaz: Teresak herriko plazan haurra zela txurreroa pixa egiten zelatatzen zuen bezala ikusten du herria nola konkistatu zuten gerra garaian. Martiñarentzat ere portuak badu bere esanahi propioa, askatasunaren eta maitasunaren espazioa baita hura beretzat, hor maitemindu zen Eutimioekin, eta hor erabaki zuen bere buruaz beste egitea. Eulalirentzat bere gorputza da erosen sentitzen den espazioa, eta sormena baliatzen du errealitateari begiratzeko eta hura sentitzeko.

6. Ondorioak

Emakume izateak hiru narratzaile hauei ekarri dizkien oztopoak, minak eta bizimodua erakusten dituzte beren aitortzetan. Gertatu zaienaren kontzientzia hartzen dute, eta zahartzaroan horri guztiari aurre egiteko irtenbide ezberdinak aurkitzen dituzte. Zentzu horretan, 36ko Gerrari buruzko euskal eleberrigintzan gerra emakumeek nola bizi izan zuten erakusten duten narrazio bakarrenetarikoa da.

Ahots narratibo horiek kontatzen dutena ezin da haien gorputzetatik bereizi, eta ahotsaren eta gorputzaren arteko sinbiosi horrek pertsonaia hauek subjektu gorputzu gisa ulertzera garamatza. Ideia hori, gainera, indartu egiten da 36ko Gerrak haurtzaroko inozentzia apurtzen duenean, etxeko gatazken aurrean pertsonaia bakoitzak hartutako gorputz jarrerak nabarmenagoak bihurtzen baitira. Izan ere, emakumezko pertsonaia eta narratzaile bakoitzak bizi duen egoera pertsonalari erantzuteko hartzen duen gorputz-estrategia (gortzea, haurdunaldia aurrera eramatea, etab.) gatazka indibidualen aurrean erresistentzia egiteko modu gisa planteatzen da eleberri honetan.

Egitura narratibo fragmentarioak ere oroimenaren funtzionamenduari egiten dio keinu, istorioa lekukotza batetik bestera jauzika doala. Horrela, pixkanaka-pixkanaka, pertsonaia guztiek bizitako esperientziak, ezberdinak izanagatik, generoak zeharkatzen dituela jabetzen gara: espazioen erabilera pribatu eta publikoan, gizon-emakumeen roletan, pertsonaien jarreretan, bakoitzaren ofizioetan, etab. Azken batean, emakumezkoen ahotsetatik sortutako diskurtso hauetan genero arrakala handia nabaritzen da, baina pertsonaiek nobelaren amaieran beren bizitzaren agentzia hartzen dute, eta ibilbide horretan ahalduntze prozesu bat bizi izan dutela erakusten dute. Horren erakusgarri da, esaterako, Peneloperen birmitifikaziotzat har daitezkeen pertsonaiak izatea, edota zenbait gogoetaren ondoren agertzen duten jarrera aldaketa.

Bibliografia

EGAÑA, Ibon (2010). «Euskal literatura gaur egun», in Inés M.ª García & Karmele Bujan (koord.), *Euskara eta Literatura: Bigarren hezkuntzako irakasleak. Gai Hautatuak II*. Sevilla: MAD, 233-258.

ESTEBAN, Mari Luz (2013). «Gorputzak eta politika feministak: feminismoa gorputz gisa», in Isa Castillo & Iratxe Retolaza (koord.), *Genero ariketak*. Donostia: Edo, 167-202.

GONZÁLEZ, Ramiro (2005). «Penélope se hace a la mar: la remitificación de una heroína», *Estudios clásicos*, 47(148) (2005), 7-22.

JOLY, Maud (2008). «Las violencias sexuadas de la Guerra Civil española: paradigma para una lectura cultural del conflicto», *Historia social*, 61: 89-107.

LASARTE, Gema (2010). «Genero indarkeria euskal literaturan», *Lapurdum*, XIV (2010), 77-87, <https://doi.org/10.4000/lapurdum.2274>.

LÓPEZ LÓPEZ, Aurora (1999). «Interpretaciones de Penélope desde el mundo clásico al nuestro», in María Consuelo Álvarez & Rosa María Iglesias (koord.), *Contemporaneidad de los clásicos en el umbral del tercer milenio: actas del congreso internacional de los clásicos. La tradición grecolatina ante el siglo XXI*. Murcia: Universidad de Murcia, 329-338.

NAJMANOVICH, Denise (2005). «El sujeto encarnado: Límites devenir e incompletud», in Denise Najmanovich (arg.), *El juego de los vínculos: subjetividad y red social: figuras en mutación*. Buenos Aires: Editorial Biblos, 19-42.

RETOLAZA, Iratxe (2013, ekainak 11). «Voces desgarradas: narradoras en la literatura vasca actual». *Diagonal*, <https://www.diagonalperiodico.net/culturas/la-voz-desgarrada-penelope.html> [kontsulta: 2019-05-06].

RETOLAZA, Iratxe & EGAÑA, Ibon (2016). «The contemporary Basque Novel», in Jon Kortazar (arg.), *Contemporary Basque Literature*. Reno: Center for Basque Studies/University of Nevada, 11-68.

RODRIGUEZ, Eider (2019). *Idazleen gorputzak. Egiletasuna ezbaian literaturaren joko zelaian*. Zarautz: Susa.

SERRANO MARIEZKURRENA, Amaia (2019). *1936ko Gerra euskal nobelagintzan: Memoria Ikerketak narratologia kulturalaren ikuspegitik* (Doktorego tesia, UPV/EHU, Donostia).

TORRAS, Meri (2014). «Gorputzaren (hitz) gakoa(n): Ekintza eta pentsamendurako paradigma bat», in Gema Lasarte & Amaia Alvarez (koord.), *Gorputza eta generoa. Teoria, didaktika eta esperientziak*. Bilbo: UEU, 17-25.

Gipuzkoako hizkuntzen mapa: hizkuntza-aniztasunaren azterketa, euskara biziberritzearen testuinguruan

El mapa lingüístico de Gipuzkoa: análisis de la
diversidad lingüística en el contexto de la revitalización
del euskera

La carte linguistique du Guipuzcoa : analyse
de la diversité linguistique dans le contexte de la
revitalisation de la langue basque

Map of the languages of Gipuzkoa: an analysis of
linguistic diversity in the context of the revitalization
of the Basque language

URANGA, Belen
Soziolinguistika Klusterra
b.uranga@soziolinguistika.eus

Noiz jaso: 2021-01-12
Noiz onartua: 2021-03-09

Euskera. 2020, 65, 2. 579-604. Bilbo
ISSN 0210-1564

Gipuzkoako hizkuntza-aniztasunaren mapak azaltzen du Gipuzkoako biztanleek zein hizkuntza hitz egiten dituzten euskara, gaztelania eta ingelesa ez direnak. EUSTATEk argitaratzen dituen biztanleriaren udal-errodako datuen azterketa eginez, jatorri atzerritarreko biztanleriaren banaketa erakutsi da, artikulua honetan herrialde- eta eskualde-mailan, nahiz eta udal-erri-mailako banaketa egitasmoak argitaratu duen webgunean kontsulta daitekeen. Azterketaren emaitzak erakusten du Gipuzkoan badirela 10 hizkuntza 1.000 hitzun baino gehiago izan ditzaketenak, eta 120 hizkuntza inguru hitzun-kopuru txikia dutenak. Ikerketa kualitatiboaren emaitzek erakutsiko dutenaren zain, proposatzen den hizkuntzen banaketa hipotesi-mailan hartu beharrekoa da.

Gako-hitzak: inmigrazioa, hizkuntza-aniztasuna, kultura-aniztasuna, kulturartekotasuna, biztanleria.

El Mapa de la diversidad lingüística del euskera en Gipuzkoa explica la lenguas habladas por los habitantes de Gipuzkoa y que no son ni el euskera, ni el castellano, ni el inglés. Haciendo un análisis de los datos del padrón municipal que publica el EUSTAT, este artículo ha mostrado la distribución de la población de origen extranjero a nivel provincial y comarcal, si bien es cierto que los datos a nivel municipal se pueden consultar en la web de este proyecto. Los resultados del análisis muestran que en Gipuzkoa existen 10 lenguas que pueden tener más de 1.000 hablantes, y otras 120 lenguas con un porcentaje menor de hablantes. A la espera de lo que muestren los datos de la investigación cualitativa, la distribución lingüística que se propone hay que tomarla a nivel de hipótesis.

Palabras-clave: inmigración, diversidad lingüística, diversidad cultural, interculturalismo, población.

La carte de la diversité linguistique du basque montre quelles sont les langues parlées par les habitants du Guipuzcoa et qui ne sont ni le basque, ni l'espagnol, ni l'anglais. Après une analyse des données du recensement municipal publié par EUSTAT, cet article montre la répartition de la population d'origine étrangère au niveau provincial et régional, les données municipales pouvant être consultées sur le site du projet. Les résultats de l'analyse montrent qu'au Guipuzcoa sont présentes 10 langues qui sont parlées par plus de 1000 locuteurs et 120 autres langues avec un pourcentage plus faible de locuteurs. En attendant les résultats de la recherche qualitative, il convient de considérer la répartition linguistique comme une hypothèse.

Mots-clés : immigration, diversité linguistique, diversité culturelle, interculturalité, population.

The Map of Linguistic Diversity in Gipuzkoa shows languages spoken by the people of Gipuzkoa other than Basque, Spanish and English. An analysis of the municipal population

census data published by EUSTAT shows the distribution of the population of foreign origin is given in this article at national and regional level; this is also available on the website published by the municipal distribution plan. The results of the study show that there are 10 languages in Gipuzkoa that may have more than 1,000 speakers, and about 120 languages with a small number of speakers. Pending what the results of the qualitative study will show, this proposed language distribution is to be taken as hypothetical.

Keywords: immigration, linguistic diversity, cultural diversity, interculturalism, population.

1. Sarrera

Euskal Herriko gainerako herrialdeetan bezala, Gipuzkoan gero eta handiagoa da migrazio-mugimenduen ondoriozko hizkuntza-aniztasuna. Herrialdera XXI. mende hasiera honetan heltzen ari den biztanleria gero eta ugariagoak bertako hizkuntza-egoera modu esanguratsuan aldatu du. Eta hala jarraituko du aurrerantzean ere, zalantza handiegirik gabe.

Ez da berria migrazio-mugimenduek Euskal Herriko hizkuntza-egoeran eragina izatea; lehendik ere hala gertatu zen XX. mendean, Gipuzkoari dagokionez bigarren erdialdean, batez ere. Orduko hartan, hizkuntza-egoeraren aldaketa gaztelania elebakarreko biztanleriaren etorrerak eragindakoa izan zen. Perspektiba soziolinguistiko batetik begiratuta ez legoke gaizki gertakari hori duela 50 urte jada formulatutako bizi-indar etnolinguistikoaren teoriaren baitan kokatzea (Gilles, Bourthis Taylor 1977). Alegia, hizkuntza hegemonikoan hitz egiten zuten biztanle elebakarrak heldu ziren, bertakoa izan arren euskara baztertua zegoen lurraldera, tokian tokiko balio demografikoak eta linguistikoak sakonki aldatuz. Gipuzkoan, esate baterako, euskararen belaunaldiz belaunaldiko transmisioa higitzen hasia zegoen –zenbait lekutan baita eteten hasia ere–, eta erabileraren beherakada hainbat lekutan ia erabatekoa zen, bazterketa horren ondorioz. Beraz, migrazio-mugimenduen eragina aztertzeko merezi du arreta jartzea hizkuntzaren bizi-indar etnolinguistikoan eragina duten gainerako aldagai soziolinguistikoetan, alegia, balio demografikoetan ez ezik, garai hartan euskarak (hizkuntza eta hizkuntza-komunitate bezala) eremu ofizialean zuen lekuan (edo leku gabezia), eta komunitatearengan zuen balioan (kulturala edota sinbolikoa).

Izan ere, gaur egungo migrazio-mugimenduen errealitateak ezaugarri oso desberdinak ditu: kopuru absolutuen aldetik, jatorri-estatuen aniztasunaren aldetik, jatorrizko kultura- eta hizkuntza-aniztasunaren konplexutasunaren aldetik. Eta, desberdina da oso egungo egoera soziolinguistikoa, euskararen hizkuntza-komunitatearen ikuspegitik: aintzat hartu behar diren aipaturiko aldagai horiei guztiei erreparatuz gero, are eta egoera konplexuagoaren aurrean gaude.

Beraz, erronka oso handia dugu, alde batetik, fenomeno konplexu hori zehatz-mehatz ikertzeko, kasu honetan, migrazio-mugimenduen egoerari

dagokionez; eta, bestetik, ikuspegi propositibo batetik begiratuta, kultura-eta hizkuntza-aniztasunaren errealitatearen azterketatik kulturartekotasun-ean oinarrituko den kudeaketa baten aurrean kokatzeko (Giménez 2010), betiere, euskararen biziberritze-prozesua erdigunean jarritz.

Kontuan izan behar da ordea, hizkuntza-aniztasunari buruzko datuak biltzeko ez dagoela ezarrita immigrazioko populazioaren hizkuntzen berri jasotzeko protokolo edo era sistematikorik, eta, beraz, ez dagoela zehazki jakiterik zein diren jatorri atzerritarreko biztanleek hitz egiten dituzten hizkuntzak; soilik, orain artean egindako ikerketa kuantitatiboek ahalbidetzen dute hizkuntza-aniztasunaren inguruko hipotesiak planteatzea, eta horien araberrako banaketa geografikoa proposatzea.

Artikulu honetan *Gipuzkoako hizkuntza-aniztasunaren mapa* proiektuan aztertutako datuen emaitzak eskainiko dira, biztanleriaren jatorriari buruzko datuetan arreta jarritz, zehazteko zein diren Gipuzkoako hizkuntza-aniztasunaren inguruko hipotesiak.¹

2. Gipuzkoako hizkuntza-aniztasunaren mapa proiektua

Gipuzkoako hizkuntza-aniztasunaren mapa Soziolinguistika Klusterra Gipuzkoako Foru Aldundiaren ekimenez egiten ari den proiektua da. Aldundiak 2017-2019 eperako prestaturiko *Aniztasuneko Bizikidetzarako Foru Planak* bere ikerketa-esparruan identifikatu zuen mapa hau osatzea, “Informazio eguneratua izatea, aniztasuna kudeatzeko premiak hobeto identifikatzeko” helburuarekin. Helburu horri jarraiki, proiektu honek honela zehaztu zituen bi xede nagusiak:

1. Euskara, gaztelania eta ingelesa ez diren Gipuzkoako hizkuntzen mapa osatzea. Kontuan izan behar da hiru hizkuntza horiek hizkun-

¹ Egitasmoak badu kudeaketarako proposameneko atal berezitua, baina artikulu honetan ez dugu aukerarik izan horren berri emateko. Interesa izanez gero jo beza irakurleak Gipuzkoako Foru Aldundiaren Berdintasun sailera: <https://www.gipuzkoa.eus/eu/web/hizkuntzaberdintasuna/gipuzkoakohizkuntzak/aurkezpena> edo Bizikidetzeta sailera: <https://www.gipuzkoa.eus/eu/web/bizikidetzeta/gipuzkoakohizkuntzak/aurkezpena>

tza-aniztasunaren inguruko tratamendu berezitua eskatzen dutela, euskarak eta gaztelaniak euren izaera ofizialarengatik, eta ingelesak hezkuntza sistema formalean eta ez formalean duen pisuarengatik.

2. Hizkuntza-aniztasunaren kudeaketa egokiaren helburuarekin esku-hartzerako ildoak proposatzea, euskararen biziberritze-prozesua erdigunean kokatuz.

Gipuzkoako hizkuntza-aniztasunaren mapa abian dagoen proiektu bat da. Artikulu honetan zehaztasunez azaltzeko tartea ez dugun arren, garrantzi berezia du aipatzeak bi esparrutan egiten ari zaiola jarraipena proiektu honi. Alde batetik, 2019ko datuekin bilakaerak begiraturaz, egoeraren ezagutzan sakontzeko aukera izango dugu, ez soilik Gipuzkoan, baizik eta baita Euskal Autonomi Erkidegoko (EAE) gainerako lurraldeetan ere. Eta bigarrenik, aukera izango dugu ikusteko hizkuntza-aniztasunaren inguruan proposatu ditugun hipotesiak zuzenak diren –eta zein neurritan–, edo datuek beste errealitate desberdin bat erakusten duten; helburu horrekin abian jarri dugu 2020ko urte amaiera bitartean burutu dugun ikerketa kualitatiboa. Espero izatekoa da epe laburrean horren berri emateko aukera izatea.

3. Metodologia

Gipuzkoako hizkuntzen mapa proposatzeko, azken urteetan herrialdera heldutako immigrazio-mugimenduaren inguruko joera orokorrak eta biztanleriaren jatorria eta ezaugarriak aztertu dira. Datuok hizkuntza-aniztasunaren sortzaile den jatorri-estatuaren arabera begiratu dira, jakinik ez direla homogeneoak jatorri-estatuetik bertaratutako biztanle-kopuruak, ez eta banaketa Gipuzkoako geografia osoan. Horrez gain, Espainiako estatutik etorritakoen inguruko datuak ere hartu dira kontuan.

Zehaztu behar da ikerketa honetan jatorri atzerritarreko biztanletzat honako hiru ezaugarrietakoren bat duten guztiak hartu direla: a) *Espainian jaio eta atzerritarra*² izatea; b) *atzerrian jaio eta espainiarra*, eta c) *atzerrian jaio eta*

² Ikerketa honetan *atzerria* kategoriaz kanpoko estatuei esleitzen zaie; *atzerritar*, Espainiako estatuko nazionalitatea ez duten biztanleei.

atzerritarra. Garrantzikoa da egindako hautu hori kontuan izatea, izan ere, hizkuntza-aniztasunaren ikuspegitik ikerketa-taldeak egokia ikusi du ofizialki espainiar nazionalitatea izan arren, atzerrian jaiotako hizkuntza-aniztasuna aztertzeke aukera baliatzea. Eta garrantzikoa da, hain zuzen, biztanleria atzerriarraren inguruko datuek ez dituztelako kontuan hartzen, logikoa den bezala, azken talde horretako kideak (*atzerrian jaiotako espainiar nazionalitatea dutenak*); ikerketa honetan ordea, hizkuntza-aniztasunaren inguruko datuak aztertzea helburu denez, azaldu den hautu hori egin da.

4. Azterketako hipotesiak

Gipuzkoako hizkuntzen mapa osatzeko kontuan izan behar da, arestian aipatu den eran, gaur egun ez dagoela biztanleriaren hizkuntza-datu zehatzak biltzen dituen prozedura formal edo protokolorik, EUSTAT-ek euskarrari eta gaztelaniari buruz egiten duenaz gain. Beraz, ez dago ziurtasun jakiterik zein diren Gipuzkoako biztanleek hitz egiten dituzten hizkuntzak. Izan ere, galdera horri erantzutea soilik berariaz egindako ikerketa kualitatibo bidez da posible. Nolanahi ere, gogoan izan behar da dagoeneko egin diren ikerketek hurbilketa bat egiteko aukera eman dutela, nahiz eta ez diren modu sistematikoan egin. Lan honetan, bereziki kontuan izan dira Ahotsak proiektuak argitaratutako lana (Ahotsak 2016) eta Ikuspegik argitaratutakoak (Uranga et al. 2008, Fernández Aragón et al. 2017).

Hori horrela, eta aipaturiko ikerketa kualitatiboaren emaitzen esperoan, momentuz egin daitekeen lehen hurbilketarako, azterketa honetan erabili diren hipotesiak ondorengoak dira:

- Jatorri atzerriarreko biztanleek jatorri-herrialdeetako hizkuntza ofizialak hitz egiten d(it)u(z)te. Baina, jakina da, era berean, ez dela beti horrela izaten.
- Jatorrizko herrialdeetan, hizkuntza ofizialez gain, beste hizkuntza bat (edo batzuk) hitz egin dezakete (edo ditzakete), baina hori(ek) ere identifikatu behar d(ir)a. Alegia, jatorrian beste hizkuntza-komunitate bateko kide direnek, hizkuntza ofizialaz gain, (edo hori hitz egiten ez

dutela ere), beste hizkuntza bat (edo gehiago) hitz egiten dute (edo dituzte).

- Jatorri atzerritarreko biztanleriaz gain, Espainiako estatuko hizkuntza-aniztasuna kontuan hartzeko, gaztelaniaz gain beste hizkuntza bat duten erkidegoetan jatorria duten biztanleek jatorriko hizkuntza hitz egin dezakete.

5. Immigrazioko joera nagusiak

Jatorri atzerritarreko biztanleak Gipuzkoan, 2018ko datuen arabera, 73.922 dira (biztanleria osoarekiko % 10,3). *Atzerrian jaio* eta *atzerritarrak* direnak Gipuzkoan 45.821 biztanle dira (% 62), eta kopuru horren erdia dira *espainiar nazionalitatea* jaso dutenak: 22.688 biztanle (% 31). Horiez gain, *bertan jaio arren, nazionalitatea ez dutenak* 5.413 lagun dira. Beraz, datu horiek adierazten dute immigrazioa egonkortzen ari den fenomeno dela, eta, datozen urteetan gerta daitekeenaren iragarle ere badela. Alegia, immigrazioko biztanleria, erroldan izena eman ondoren, nazionalizatze-prozesuetan sartu ohi da, baina jatorriaren arabera, urte gehiago edo gutxiago behar izaten duen arren, parte handi bat nazionalizatzen joango da (Aierdi 2019).

Sexuaren araberako banaketari dagokionez, Euskal Autonomia Erkidegoan bezala Gipuzkoan ere, gehiago dira jatorri atzerritarreko emakumeak gizonetakoak baino (% 52,2 emakumeak). Batez ere, Hego eta Erdialdeko Amerikako herrialdeetako jatorria dutenen artean nagusitzen dira emakumezkoen proportzioak. Azpimarratu behar da gainera, ohikoa izan den joera orokorra aldatu duela gertakari horrek. Izan ere, migrazio-mugimendu historikoetan gizonen kopurua handiagoa izan da, migrazio-prozesuetan *lehenak irteten* edo *pioneroak* izan baitira. Gaur egun, ordea, migrazioaren fenomenoak *feminizazio* antz doa.

Aldaketa horrek badu lotura xede-lurraldeen behar nagusietan gertatu diren aldaketekin; Gipuzkoako kasuan, XXI. mende hasieran behar industrialak nagusi izan ziren, baina gaur egun horiek aldatu dira. Esate baterako, bertako populazioaren zahartze-prozesuak, landa-eremua ahultzen joateak

eta tokian tokiko industria espezializatuari erantzuteko beharrak bi immigrazio-talde bereizi ditu nagusiki: populazio zaharkituaren zaintzara egokituko diren pertsonak, bereziki (baina ez beti) emakumeak, eta industriaren eremuan lan egiteko kualifikatutakoak, bereziki (baina ez beti) gizonak.

Horrek immigrazioaren feminizazioa finkatzea ekarri du. Batez ere, Hego eta Erdialdeko Amerikako herrialdeetan jatorria dutenen artean emakume gehiago dira: Nikaragua (emakumeak % 75), Honduras (% 71), Bolivia (% 59), Peru (% 58), Kolonbia (% 57). Halere, ez soilik Amerikatik datozenen kasuan, Ukrainan eta Nigerian jatorria dutenen artean ere, hala gertatzen da. Baina esatea komeni da joerak aldatu egin daitezkeela, eta hala gertatu da, jada, kasu batzuetan. Esate baterako, Ekuadorreko jatorriko immigrazioaren lehenengo fasean (2000-2005 urteak) emakumeen presentzia nagusia zen; gaur egun, ordea, gehiago dira gizonezkoak emakumezkoak baino (% 55 gizonezkoak). Gizonen proportzioa handiagoa da, baita ere, honako jatorri-estaturen kasuetan: Maroko (gizonezkoak % 59), Errumania (% 53), Portugal (% 62), Pakistan (% 70), Aljeria (% 69), Senegal (% 79).

Aipatutako joeren aldaketek (zehazturiko Ekuadorren kasuan, esate baterako) sakoneko beste joera zabalduago bat ere azaltzen dute: zenbat eta luzeagoa izan herrialde jakin bateko immigrazio-prozesua, hainbat eta sexuaren araberako egoera parekatzeko joera handiagoa izango du. Hau da, badirudi gizona ala emakumea izan lehen migratzen duena, ondoren, beste kidea eta seme-alabak erakartzen dituela, sexuaren araberako banaketa parekatuz (Aierdi 2019). Beraz, gaur egun ditugun datuekin ezin dugu ziurtasunez aurreikusi emakume/gizonen arteko banaketa nola bilakatuko den.

6. Immigrazioko datuak eta hizkuntza-aniztasuna: jatorri atzerritarreko biztanleriaren hizkuntza-aniztasuna

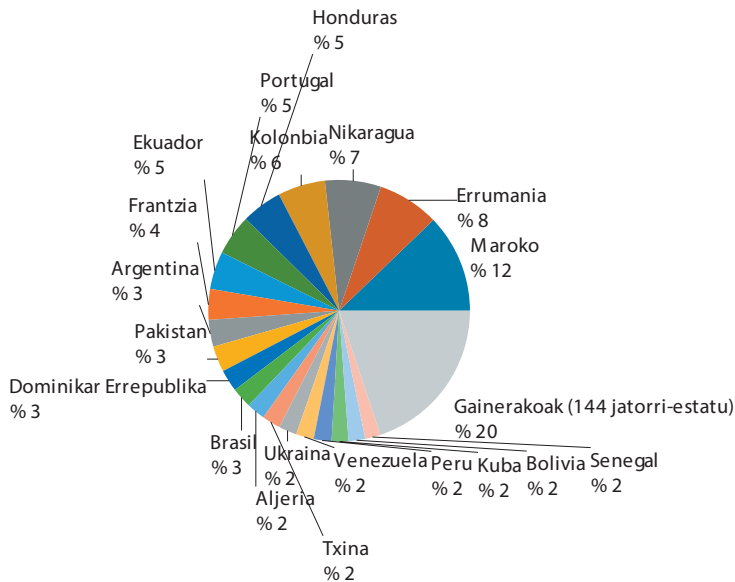
Erroldaturik dagoen jatorri atzerritarreko biztanleria 73.922 pertsonak osatzen dute³ (Gipuzkoako biztanleriaren % 10,3). Horien artean, 20 jato-

³ EUSTAT. Biztanleriaren udal-errolda 2018.

rri-estatuetakoz biztanleek jatorri atzerritarreko populazioaren % 80 osatzen dute, estatu bakoitzetik 1.000 biztanle baino gehiago. Beraz, pentsa daiteke jatorri horietako hizkuntzek izango dutela herrialdean hiztun-kopuru handiena, hainbat kasutan, 1.000 hiztun baino gehiago.

Aipatutako biztanle-kopuru handiena (% 80) ondoren zehazten diren hogei estatu hauetatik dator: Maroko, Errumania, Ekuador, Nikaragua, Kolonbia, Honduras, Portugal, Ekuador, Frantzia, Argentina, Pakistan, Dominikar Errepublika, Brasil, Aljeria, Txina, Ukraina, Venezuela, Peru, Kuba, Bolivia eta Senegal (ikus 1. Irudia). Horien artean nagusitzen den jatorria Maroko da, bertatik baitator jatorri atzerritarreko populazioaren % 12,2 (9.017 biztanle), eta bigarrena den Errumaniari tarte handiarekin urruntzen zaio, ia bost puntuko aldea ateratzen baitio (% 7,6; 5.628 biztanle). Ondorengo jatorri atzerritarreko biztanleen jatorrizko estatuak tarte txikiarekin

1. Irudia. Jatorri atzerritarreko biztanleria jatorri-estatuaren eta jatorri atzerritarreko populazioaren arabera (%)

Iturria: EUSTAT. 2018ko Biztanleriaren udal-errolda. Irudia egileak egina.

bereizten dira. Kontuan izan behar da, gainera, horiek guztiak herrialde osoan barreiatuta daudela. Nolanahi ere, oso kontuan hartzekoa da estatu horietatik guztietatik bertaratutakoak 1.000 lagun baino gehiago direla, eta, beraz, pentsa daitekeela biztanle horien hizkuntzek izango dutela Gipuzkoan hitzun-kopururik handienak.

Ezarritako irizpideak kontuan izanda, aurreikus daiteke Gipuzkoan hitzun-kopuru handienak izan ditzaketen jatorri atzerritarreko hizkuntzak honakoak direla:

- **Arabiera:** Marokon hitz egiten den arabiera darija izenarekin ezagutzen da, eta Aljerian hitz egiten denarekin elkar ulergarritasun oso handia du. Horietako bakoitzean aldaera geografiko desberdinak hitz egiten dira; horiez gain, arabiera estandarra funtzio ofizialetan edota erlijio-esparruan erabiltzen da. Kontuan izan behar da Marokotik eta Aljeriatik etorritako biztanleak 10.000tik gora direla Gipuzkoan (Marokotik 9.017, Aljeriatik 1.697).
- **Amazigera:** Ez dago datu zehatzik hizkuntza hori hitz egiten duten biztanleen gainean, baina hainbat hurbilketen arabera, Marokoko populazioaren % 40k amazigeraz hitz egiten du eta Aljeriako populazioaren % 17k (Mezhoud eta El Kirat, 2020: 27). Beraz, pentsa daiteke Gipuzkoan ere asko izango direla hizkuntza horretan hitz egingo duten biztanleak.
- **Errumaniera:** Jatorria Errumanian duen biztanle-kopurua 5.628koa da, jatorri atzerritarreko biztanleriaren % 7,6.
- **Portugesa:** Jatorria Portugalen eta Brasilen duten pertsonak dira; jatorri atzerritarreko biztanleriaren % 5,0 (3.703 biztanle) eta % 2,5 (1.862 biztanle) hurrenez hurren, 5.565 pertsona guztira.
- **Frantsesa:** Jatorria Frantzia dutenak 2.805 biztanle dira, baina horiez gain, ohikoa da Maroko eta Afrikako beste lurralde batzuetako biztanleek ere frantsesez hitz egitea; esate baterako Aljeriatik edota Senegaletik datozenak. Bestalde, Frantzia jatorria duten zenbaitek beste hizkuntza batzuk ere hitz egin ditzakete, hala nola bretoiera edo okzitaniera. Hala baieztatu du 101L proiektuak gutxienez bretoierari dagokionez buruz (Ahotsak 2016).

- **Urdua** eta **punjabera**: Jatorria Pakistanen dutenek hitz egin dezakete (2.379 biztanle). Bi kasuetarako lekukotasunak badira (Ahotsak 2016 eta Uranga et al 2008).
- **Ukrainera**: Jatorria Ukrainan dute 1.666 biztanlek. Horietako askok errusiera ere hitz egiten dute, jaso diren lekukotasunen arabera.
- **Mandarin txinera** eta **kantonera** (besteak beste): Jatorria Txinan dutenak 1.376 lagun.
- **Wolofera, fula, sererera, diolera, mandinkera**, soninkera, frantsesa eta ingelesa: jatorria Senegalen dutenen artean badira lekukotasunak. 1.409 lagun dira (Uranga et al. 2008).

Bestalde, bada 140 bat lurraldetatik etorritako populazioa, jatorri atzerri-tarreko biztanleriaren % 20 osatzen duena, eta lurraldeko hiztun-kopuru txikiko hizkuntza-aniztasun oso handia eratzten da horien artean ere; batzuek 500 biztanletik gora dituzte, baina gehien-gehienek 100 baino gutxiago. Horien jatorriaren arabera honela banatu daitezke, besteak beste, Gipuzkoan hiztun-kopuru txikia duten hizkuntzak:

- **Afrika**: akanera, bubiera, diolera, fangera, fula, igboera, kombo, lingala, mandinkera, moorea, sekiera, soninkera, pulaarera, yorubera...
- **Amerika**: guarania, kitxua, mapudunguna, aimara, maia hizkuntzak, nahuatl...
- **Asia**: bahasa, bengalera, hindia, japoniera, koreera, mongoliera, nepalera, tagaloa, thaiera...
- **Europa**: alemana, Eskoziako gaelikoa, galesa, errusiera, italiera, bulgarierra, moldaviera, poloniera, nederlandera, erretorromaniera, armeniera, frisiera, georgiera, bosniera, hungariera, letoniera, kroaziera, suediera...
- **Ozeania**: maoriera, tagaloa...

Azkenik, hizkuntza-aniztasunaren aldetik oso kontuan hartzekoa da Espainiako estatuan jatorria duten biztanleen hizkuntza-aniztasuna. Eta, alde horretatik azpimarratzekoa da, badela Gipuzkoan Galiziako jatorria duen populazio oso handia (10.000 biztanletik gora), eta -ikerketa zehatzen esperoan- aurrei-

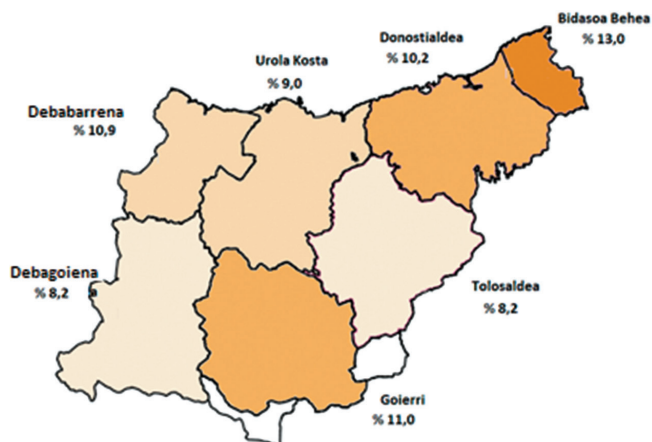
kusi daitekeela horietako askok galegoa ere hitz egingo dutela. Antzera esan daiteke Kataluniako Herrialdeetako biztanleriari dagokionez ere, 5.000ra hurbiltzen baita jatorri horietako biztanle-kopurua. Azkenik aipa daiteke, Espainiako beste hizkuntza bat hitz egin dezakeen populazioa oso txikia dela Gipuzkoan, asturiera edo aragoiera hitz egin dezaketenak, esate baterako.

7. Jatorri atzerritarreko biztanleria jatorri-estatuen arabera Gipuzkoako eskualdeetan

7.1. Biztanleria jatorriaren arabera Gipuzkoako eskualdeetan

Bidasoa Behean kokatzen da jatorri atzerritarreko biztanleriaren ehuneko handiena (ikus 2. irudia), zalantzarik gabe, estatuen arteko mugak eraginginda. Bertan % 13koa da jatorri atzerritarreko biztanleria, 10.000 lagunetik gora (Gipuzkoan % 10,3). Gipuzkoako batezbesteko horretatik zertxobait gora kokatzen dira baita ere Goierri (% 11) eta Debabarrena (% 10,9).

2. Irudia. Jatorri atzerritarreko biztanleria eskualdearen arabera. Gipuzkoa (2018) (Biztanleria osoarekiko %)

Iturria: EUSTAT. 2018ko Biztanleriaren udal-errolda. Mapa egileak egina.

Donostialdeak bere pisu demografikoaren eraginez markatzen du batezbestekoa (% 10,2), eta esan gabe doa eskualde horretan kokatzen dela, espero izatekoa den bezala, kopuru absolutuetan jatorri atzerritarreko biztanle-kopuru handiena (33.640 biztanle), Gipuzkoako jatorri atzerritarreko biztanleriaren ia erdia bertan errolatuta baitago (% 45).

Nolanahi ere, esan daiteke, jatorri atzerritarreko biztanleria herrialdeko eskualdeetan modu orokortuan zabaldu dela. Egia da muga eta hiriburua biltzen dituzten eskualdeetan nabarmentzen dela dentsitate handixeagoa, baina, gainerakoetan tartea ez dela oso handia (% 8,2tik % 10,9ra). Herrialdearen izaera ekonomiko eta sozial deszentralizatuaren isla ere baden ezaguarria, bestalde.

1. Taula. Jatorri atzerritarreko biztanleria jatorri-lurraldean arabera. Eskualdeetako banaketa. Gipuzkoa (2018)

	(Abs.)	Jatorri atzerritarreko biztanleriarekiko (%)	Biztanleria osoarekiko (%)
Bidasoa Behea	10.247	13,9	13,0
Goierrri	7.502	10,1	11,0
Debarrena	6.068	8,2	10,9
Debagoiena	5.130	6,9	8,2
Donostialdea	33.640	45,5	10,2
Tolosaldea	4.529	6,1	8,2
Urola Kosta	6.806	9,2	9,0
	73.922	100,0	

Iturria: EUSTAT. 2018ko Biztanleriaren udal-errolda.

7.2. Jatorri-estatueta gaztelania ofiziala duten biztanleak

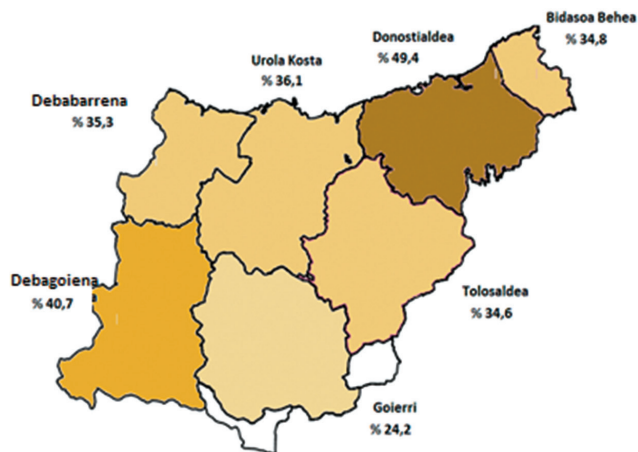
Aurreko atalean azaldu den bezala, hizkuntza-aniztasunaren kudeaketaren ikuspegitik oso interesgarria da begiratzea zein den Gipuzkoan jatorri atzerritarreko biztanleriaren jatorri-estatueta gaztelania duten biztanleria-

ren proportzioa, izan ere, pentsatzekoa da hizkuntza-kudeaketaren esparruan proposamen berezituak egiteko beharra izango dela. Talde horretan bildu ditugu ondorengo estatuetakoko biztanleak: Nikaragua (jatorri atzeritarreko biztanleria osoaren % 6,9), Kolonbia (% 5,9), Honduras (% 5,0), Ekuador (% 4,7), Argentina (% 3,3), Dominikar Errepublika (% 2,7), Venezuelak (% 2,2), Peru (% 2,2), Kuba (% 2,1), Bolivia (% 2,1) eta portzentaje txikiagoa duten beste estatu batzuk.

Eskualdez eskualde begiratu gero, ikus daiteke Donostialdean immigraziozko populazioaren erdiak duela jatorri-estatuetakoko gaztelania hizkuntza ofiziala (% 49,9). Gehienak elebakarrak dira hizkuntza horretan, baina ez beti; gutxienez aimara, guarania, mapudunguma eta kitxua hizkuntzatan hitz egiten duten lekukotasunak jaso baitira.

Donostialdean ez ezik, Debagoienak ere handia da ehunekoa (% 40,7); gainerako eskualdeetan immigrazioaren herena inguru da; ehuneko txikiena nabarmen Goierri dago (% 24,2).

3. Irudia. Jatorri-estatuetakoko gaztelania ofiziala duten biztanleak. Gipuzkoa (2018) (jatorri atzeritarreko biztanleriarekiko %)

Iturria: EUSTAT. 2018ko Biztanleriaren udal-errolda. Mapa egileak egina.

2. Taula. Biztanleriaren jatorri-lurraldeen kopuruaren arabeko mapa.
Eskualdeetako banaketa. Gipuzkoa (2018)

	Jatorri atzerritarreko biztanleriarekiko (%)
Bidasoa Behea	34,8
Goierri	24,2
Debabarrena	35,3
Debagoienan	40,7
Donostialdea	49,4
Tolosaldea	34,6
Urola Kosta	36,1
	100,0

Iturria: EUSTAT. 2018ko Biztanleriaren udal-errolda.

Nolanahi ere, nahiz eta artikulu honetan azaltzeko tarterik izango ez dugun, inportantea da eskualdeko datuez gain, udalerriz udalerrikoak arretaz begiratzea. Aipa dezagun soilik horien dentsitatea oso handia dela Donostia eta Zarautz bezalako udalerririk handietan (% 56,1 eta % 54 hurrenez hurren). Bi udalerririk horietan ez ezik, zenbait udalerririk oso txikitik ere hala gertatzen da, esate baterako, Abaltzisketan (% 70), Altzagan (% 66,7), Baliarrainen (% 66,7), Beizaman (% 75), Elduainen (% 87,5), Gabirian (% 61,9) eta Gaztelun (% 83,5).

7.3. Gipuzkoako migrazio handiena sorburu duten 20 jatorri-
estatuetakoko hizkuntza-aniztasuna

Arestian zerrendatu dira Gipuzkoako eskualdeetako 20 jatorri-estatuak nondik biztanle-kopuru handienak datozen. Atal honetan, berriz, gaztelania ofizial duten herrialdeak ez diren 10 lurralde hauetako datuak aztertuko ditugu: Maroko, Errumania, Portugal, Frantzia, Pakistan, Brasil, Aljeria, Txina, Ukraina eta Senegal.

3. Taula. Jatorri atzerritarreko biztanleen jatorri-estatuak eskualdearen arabera
(Kopuru absolutuak eta jatorri atzerritarrekiko %)

		Bidasoa Behea	Debabarrena	Debagoiena	Donostialdea	Goierri	Tolosaldea	Urola Kosta	Guztira
Maroko	Abs.	910	1.726	735	2.584	1.124	819	1.119	9.017
	%	8,9	28,4	14,3	7,7	15	18,1	16,4	
Errumania	Abs.	805	213	75	1.441	2.329	358	407	5.628
	%	7,9	3,5	1,5	4,3	31	7,9	6	
Portugal	Abs.	503	217	417	1.682	396	306	182	3.703
	%	4,9	3,6	8,1	5	5,3	6,8	2,7	
Brasil	Abs.	463	167	83	773	76	91	209	1.862
	%	4,5	2,8	1,6	2,3	1	2	3,1	
Frantzia	Abs.	891	91	91	1.370	85	92	185	2.805
	%	8,7	1,5	1,8	4,1	1,1	2	2,7	
Aljeria	Abs.	197	114	215	587	161	184	239	1.697
	%	1,9	1,9	4,2	1,7	2,1	4,1	3,5	
Pakistan	Abs.	145	266	504	376	466	76	536	2.369
	%	1,4	4,4	9,8	1,1	6,2	1,7	7,9	
Ukraina	Abs.	387	33	38	869	59	200	80	1.666
	%	3,8	0,5	0,7	2,6	0,8	4,4	1,2	
Txina	Abs.	235	88	127	962	90	67	107	1.676
	%	2,3	1,5	2,5	2,9	1,2	1,5	1,6	
Senegal	Abs.	303	329	54	261	153	70	239	1.409
	%	3	5,4	1,1	0,8	2	1,5	3,5	

Iturria: EUSTAT. 2018ko Biztanleriaren udal-errolda.

4. Irudia. Marokon jatorria duen biztanleria. Eskualdeak. Gipuzkoa (2018)

% Jatorri atzerritarrekiko

5. Irudia. Errumanian jatorria duen biztanleria. Eskualdeak. Gipuzkoa (2018) (%)

% Jatorri atzerritarrekiko

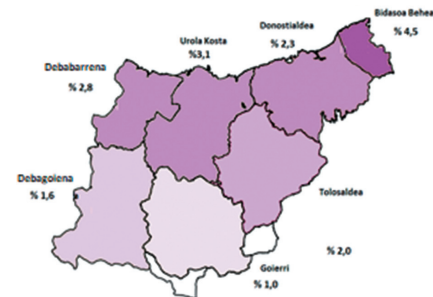
6. Irudia. Portugalen jatorria duen biztanleria. Eskualdeak. Gipuzkoako eskualdeak (2018)

% Jatorri atzerritarrekiko

7. Irudia. Brasilen jatorria duen biztanleria. Eskualdeak. Gipuzkoako eskualdeak (2018)

% Jatorri atzerritarrekiko

Iturria: EUSTAT. 2018ko Biztanleriaren udal-errolda. Mapa egileak egina.

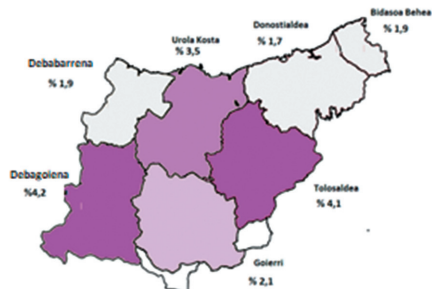
8. Irudia. Frantzia jatorria duen biztanleria. Eskualdeak. Gipuzkoako eskualdeak (2018)

% Jatorri atzerritarrekiko

9. Irudia. Aljerian jatorria duen biztanleria. Eskualdeak. Gipuzkoako eskualdeak (2018)

% Jatorri atzerritarrekiko

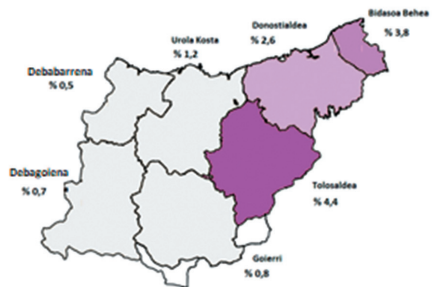
10. Irudia. Pakistanen jatorria duen biztanleria. Eskualdeak. Gipuzkoako eskualdeak (2018)

% Jatorri atzerritarrekiko

11. Irudia. Ukrainan jatorria duen biztanleria. Eskualdeak. Gipuzkoako eskualdeak (2018)

% Jatorri atzerritarrekiko

Iturria: EUSTAT. 2018ko Biztanleriaren udal-errolda. Mapa egileak egina.

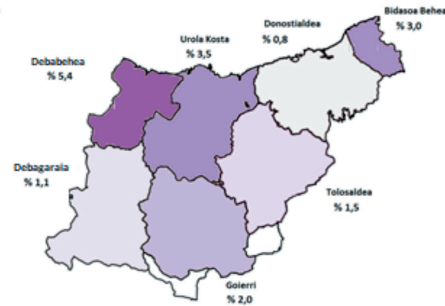
12. Irudia. Txinan jatorria duen biztanleria. Eskualdeak. Gipuzkoako eskualdeak (2018)

% Jatorri atzerritarrekiko

13. Irudia. Senegalen jatorria duen biztanleria. Eskualdeak. Gipuzkoako eskualdeak (2018)

% Jatorri atzerritarrekiko

Iturria: EUSTAT. 2018ko Biztanleriaren udal-errolda. Mapa egileak egina.

Eskualdez eskualde egindako banaketaren ondoren, azpimarra daitezkeen ezaugarriak honakoak dira:

- **Marokon** jatorria duen biztanleria Gipuzkoako eskualde guztietan barreiatuta dago, eta guztietan nabarmenki kopuru handieneko taldea osatzen dute, Goierri izan ezik (bertan kopuru handiena Errumaniako jatorria dutenak dira). Beraz, aurreikusi daiteke, arabiera eta amazigera hiztunak eskualde guztietan daudela.
- **Debabarreneko** eskualdean dago Marokon jatorria duen biztanleen dentsitate handiena, eta txikiena Donostialdea eta Bidasoa Behean (% 7,7 eta % 8,9 hurrenez hurren), nahiz eta kopuru absolutuetan talderik handiena hiriburuaren inguruan kokatu den.
- **Errumaniar** jatorria duen biztanleria eskualde guztietan kokatzen da, baina bereziki altua da kopuru hori Goierri (2.329 biztanle), eta baxua aldiz Debagoienan (75 biztanle).
- Dentsitateari dagokionez ere, bereziki **Goierriko** eskualdean dute presentzia nabarmena (jatorri atzerritarreko biztanleriaren % 31); gainerako eskualdeetan dentsitatea nabarmen txikiagoa da (guztiak

% 8tik beherakoak). Beraz, esan daiteke errumanierako hiztun kopuru oso esanguratsua dagoela Goierriko eskualdean.

– **Portugalen** jatorria duen populazioa Donostialdean kokatu da bereziki (1.682 biztanle), eta nabarmentzekoa Urola Kostan duen presentzia txikia (182 biztanle).

- Dentsitate handiena, ordea, **Debagoienak** du (% 8,1).

– **Brasilen** jatorria duen populazioa:

- **Donostialdean** eta **Bidasoa Beheko** eskualdeetan finkatu dira batez ere (773 eta 463 biztanle hurrenez hurren).
- Horrela, esan daiteke elkarren ondoan dauden bi eskualde horietan daudela portugesa hitz egiten duten 3.500 biztanle inguru.

– **Frantzia**n jatorria duen biztanleria eskualde guztietan barreiatuta dago.

- Dentsitate nabarmen handiena **Bidasoa Behean** (% 8,7) eta **Donostialdean** (% 4,1) dago; 891 eta 1.370 biztanle hurrenez hurren, zailtzarrik gabe mugaz bi aldeetako mugimenduen eraginez. Gainerako eskualdeetan dentsitatea % 1 eta % 2ren artean dago.
- Nolanahi ere, kontuan izatekoa da, Afrikako zenbait lurraldetatik etorritako biztanleek sarri frantsesez hitz egiten dutela, esate baterako Aljeriatik edo Senegaletik datozen askok.

– **Aljerian** jatorria duen biztanleria eskualde guztietan kokatu da:

- Bereziki **Debagoienan** eta **Tolosaldean** dute ehuneko handiena, baina kopuru absolutuetan 200 biztanle inguru dira eskualde bakoitzean, Donostialdean izan ezik, non ia 600 biztanle baitiren.

Nolanahi ere, hizkuntzaren aldetik aldaera desberdinak diren arren, ulergarritasunaren aldetik kontuan izan beharko litzateke eskualde bakoitzean bizi den Maroko jatorriko biztanleria ere.

Era berean, amazigeraz hitz egiten dutela erakusten duten lekukotasunak ere badira.

– **Pakistanen** jatorria duen populazioa:

- Dentsitate handiena **Debagoienan**, **Urola Kostan** eta **Goierri** du. Aldiz, Donostialdean, Bidasoa Behean eta Tolosaldean nabarmen txikiagoa da dentsitatea.
- Urduz hitz egiten dutelako datuak badaude, baina horietariko askok punjabera ere hitz egiten dutela ikusi da.

– **Ukrainan** jatorria duen populazioa:

- **Tolosaldean** (% 4,4) eta **Bidasoa Behean** (% 3,8) kokatu da ehuneko handiena. Baina, Donostialdean ere, absolutuetan oso kontuan izateko datua da ia 1.000 biztanle badirela jatorri horretakoak. Arestian aipatu den bezala, ukraineraz gain, horietako biztanle askok errusieraz hitz egiten dutela ere badakigu.

– **Txinan** jatorria duen populazioa:

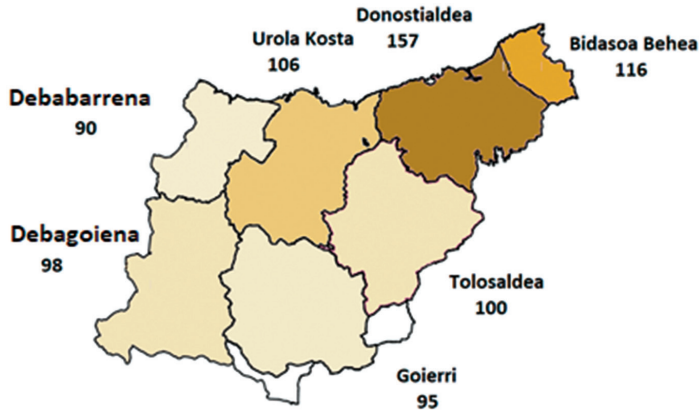
- **Donostialdean** dago kokatuta populazioaren portzentaje (% 2,9) eta kopuru handiena (962 biztanle), nahiz eta gainerako eskualdeetan ere barreiatuta dauden; kopuru txikiena Tolosaldean kokatzen da (67 biztanle).

– **Senegalen** jatorria duen populazioa:

- **Debarrenan** (% 5,4), **Urola Kostan** (% 3,5) eta **Bidasoa Behean** (% 3,0) kokatu dira Senegal jatorriko gehienak. Nahiz eta gainerakoetan ere badiren kontuan izateko taldeak. Jatorri honetako biztanleek wolofera, sererera edo diolera hizkuntzetan hitz egiten dute, besteak beste.

8. Jatorri aniztasuna

Lehen atalean esan den bezala, Gipuzkoan biztanle-kopuru altuko 20 jatorri-lurraldeez gain, badira biztanle kopuru txikiagoa duten 140 jatorri-lurralde inguru. Horiek hiztun-kopuru txikiko hizkuntza-aniztasun oso handia ekarri dute herrialdera, eta eskualdez eskualde barreiatu dute aniztasun hori.

14. Irudia. Jatorri-lurralde kopuruak Gipuzkoako eskualdeetan (2018)

Iturria: EUSTAT. 2018ko Biztanleriaren udal-errola. Mapa egileak egina.

Ondorengo irudian ikus daitekeen bezala, Donostialdean eta Bidasoa Behean kokatzen da baita ere aniztasun handieneko biztanleria. Baina gainerako eskualdeetan ere 100 lurralde inguruko biztanleak kokatzen dira eta aurreikus daiteke guztietan egongo dela hizkuntza-aniztasun oso handia.

9. Ondorioak

Artikulu honetan *Gipuzkoako hizkuntzen mapa* aurkeztu da, mapa hori osatzeko egindako lanketa zehaztuz. Biztanleriaren jatorriari buruz, EUSTATEk argitaraturiko udal erroldako 2018ko datuak aztertzerakoan aterako ondorioak honakoak dira:

- Ikerketa kuantitatibo honek hizkuntza-aniztasunaren errealitatea mapan kokatzea ahalbidetzen du, soilik, hipotesi-mailan. Beraz, ezinbestekoa da hemen planteatu diren hizkuntzen kokapenak azterketa kualitatiboaren bitartez balidatzea.
- Kontuan izan behar da hipotesi modura planteatu dela jatorri-estatuko hizkuntzak hitz egiten dituztela migrazioko biztanleek. Baina, ez da beti

horrela izaten. Gainera, biztanle askok hizkuntza bat baino gehiago hitz egiten dute, jatorriko hizkuntza ofizialaz gain. Eta, beraz, are garrantzikoagoa da ezkutuan geratu ohi diren hizkuntzak egon badaudela kontuan izatea.

- Azterketa honetan ondorioztatzen denez, jatorri atzerritarreko hizkuntza-aniztasuna oso handia da. Esan daiteke Gipuzkoan 130 hizkuntza inguru hitz egiten direla, kontuan izanda jatorri-estatuen kopurua. Baina, hizkuntza horien guztien presentzia (hiztun-kopurua) ez da neurri berekoa, jakina, aurreikus baitaiteke hizkuntza gutxi batzuk hiztun-kopuru handi xamarrek izango dituztela, eta beste batzuk oso txikiak. Lehen talde horretan kokatzen dira Gipuzkoan 1.000 biztanle baino gehiago dituzten herrialdeetatik datozen biztanleek hitz egiten dituzten hizkuntzak: arabiera, amazigera (Maroko jatorria), errumaniera (Errumania), portugesa (Portugal eta Brasil), frantsesa (Frantzia eta Afrikako hainbat estatu), urdua, punjabera (Pakistan), ukrainera eta errusiera (Ukraina), kantonera eta mandarina (Txina), eta wolofera, fula, sererera (Senegal).
- Hiztun-kopuru txikiagoko 120 bat hizkuntzaren presentzia ere aurreikusi daiteke (1.000 edo, gehienetan, 500 baino txikiagoa), kontuan izanda jatorri atzerritarreko biztanleriaren % 20k 130 estatu desberdinetan duela jatorria.
- Hizkuntza horien guztien presentzia ez da modu homogeen bannatu Gipuzkoako eskualde guztietan, ez eta udalerriz udalerririk ere. Beraz, arreta bereziarekin begiratzea komeni da, jakiteko zein izan daitekeen hizkuntza horien presentzia maila administratibo bakoitzean.
- Jatorri atzerritarreko biztanleriaren artean, jatorriko estatuetan gaztelania ofiziala duten pertsona-kopuruen ehunekoa oso handia da (% 50 inguru). Biztanle horietatik gehienak gaztelaniaz elebakarrak dira jatorriz, nahiz eta, badiren Amerikako beste hizkuntza batzuk hitz egiten dituztenak ere. Azken urteetako joerak kontuan izanda ehuneko hori etorkizun hurbilean handituko dela ere aurreikus daiteke.

- Espainiako estatuko beste hizkuntzen presentzia ere azpimarratu behar da, batez ere, galegoaren kasuan. Bertan daude Galizian jatorria duten 11.000 biztanle inguru. Herrialde Katalanetan jatorria dutenak ere 5.000 pertsona inguru dira. Beraz, pentsatzekoa da bi hizkuntza horien presentzia ere esanguratsua izan daitekeela herrialdean.
- Hizkuntza-kudeaketa publikoaren planteamendurako, gomendagarria da deskribaturiko ezaugarri horiek kontuan izatea, baita kudeaketa horren diseinuan kulturartekotasunaren printzipioak abian jartzea ere, justizia soziala eta gizarte erantzukizunezko ekimen propositiboak aurrera eram nahi badira, baita euskararen biziberritzearen ikuspegitik ere.

Artikulu honen helburua izan da biztanleriaren jatorri aniztasunaren ondorioz osaturiko *Gipuzkoako hizkuntza-aniztasunaren mapa* aurkeztea; ikerketa kualitatiboaren emaitzek lehenbailehen zuzenduko dute hipotesi-mailan aurkezturiko mapa hau.

Bibliografia

AIERDI, Xabier (2019). «Immigrazio joera nagusiak», in *Gipuzkoako hizkuntzak* <https://www.gipuzkoa.eus/eu/web/hizkuntzaber dintasuna/gipuzkoakohizkuntzak/immigrazioaren-joera-nagusiak> (kontsulta: 2020-05-08).

EUSKAL HERRIKO AHOTSAK-BADIHARDUGU EUSKARA ELKARTEA. *101L Proiektua*, <https://101l.ahotsak.eus/> (kontsulta: 2020-03-25).

FERNANDEZ ARAGÓN, Iraide, SHERSHNEVA, Julia, FOUASSIER ZAMALLOA, Maite (2017). «Aniztasuna ikasgeletan: Ikuspegi Kualitatiboa», in *Haur eta gazteen aniztasuna EAEn (Oker izendatutako bigarren belaunaldiak)*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua. Ikuspegi (Immigrazioaren Euskal Behatokia).

GILES, H., BOURHIS, R.Y. & TAYLOR, D.M. (1977). «Towards a theory of language in ethnic group relations», in H. Giles (ed.). *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London, UK: Academic Press: 307-348.

GIMÉNEZ, Carlos (2010). *Kulturartekotasuna: Kontzeptu-proposamena eta aplikazio praktikoak*. Bilbo: Ikuspegi (Immigrazioaren Euskal Behatokia).

MEZHOU, Salem, EL KIRAT EL ALLAME, Yamina (2010). «África del Norte y Oriente Medio», in *Atlas de las Lenguas del Mundo en Peligro*. Paris: UNESCO: 26-31.

MOSELEY, Christopher (ed.) (2010). *Atlas de las Lenguas del Mundo en Peligro*. Paris: UNESCO.

SOLANA, Miguel, ORTIZ GUITART, Anna, RODRIGUEZ GARCÍA, Dan (2018). «Multilingüisme en famílies mixtes amb persones d'origen estranger a Catalunya», in *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 8: 111-126, <http://revistes.iec.cat/index.php/TSC>.

URANGA, Belen, AIERDI, Xabier, IDIAZABAL, Itziar, AMORRORTU Estibaliz, BARREÑA. Andoni; ORTEGA, Ane (2008). *Hizkuntzak eta Immigrazioa – Lenguas e Inmigración*. Bilbo: Ikuspegi (Immigrazioaren Euskal Behatokia), UNESCO Etxea, EHUko Munduko Hizkuntza-Ondarearen UNESCO Katedra.

Euskal hezkuntza sisteman eskolatutako marokoar jatorriko gazteak eta euskara

Jóvenes de origen marroquí escolarizados en el sistema educativo vasco y el euskera

Les jeunes d'origine marocaine scolarisés dans le système éducatif basque et la langue basque

Young people of Moroccan origin educated in the Basque education system, and Basque

URIZAR, Ane

Mondragon Unibertsitatea (Humanitate eta Hezkuntza Zientzien Fakultatea)
aurizar@mondragon.edu

Noiz jaso: 2020-12-16

Noiz onartua: 2021-03-09

Euskera. 2020, 65, 2. 605-624. Bilbo
ISSN 0210-1564

Immigrazioetik datozen gazteak hazi egiten dira harrera-gizartearen kulturaren eta beren familiek transmititutako jatorrizko gizartearen kulturaren artean; eta jatorrizko kulturak eta berriak eskaintzen dizkien kultura-elementuen artean hautuak egin behar dituzte, etengabe.

Lan honetan aztertu dira marokoar jatorria duten eta Euskal Autonomia Erkidegoan bizi diren 11 gazteren hizkuntzen (lehen hizkuntza(k), euskara eta gaztelania) ezagutza; hizkuntza horien erabilera-ohiturak, eskolatuak izan diren hizkuntza-ereduak, gazteek eskolan aurkitu dituzten eta hizkuntzei lotuak dauden elementu oztopatzailak eta erraztatzaileak, beraien gurasoek egiten duten lehen hizkuntzaren transmisioa, eta azkenik, gazteen pertenezia-sentimendua.

Metodologia kualitatiboa da, eta datu bilketarako, elkarrizketa erdi egituratuak erabili ditugu, eta testuak interpretatzeko, eduki analisiaren teknika.

Beste alderdi askoren artean, emaitzek erakutsi dute gazteek harrera herriko hizkuntza nagusia (gaztelania) hautatzen dutela, eta ondorioz, euskara eta beraien lehen hizkuntza bigarren plano batean geratzen direla. Hizkuntza ereduari dagokionez, gazte gehienak B ereduari eskolatuak izan dira, edo D ereduari eskolatuak egotetik, B eredura aldatu dituzte. Gainera, eskolan euskara ikasteko orduan hainbat zailtasun aurkitu dituzte, hala ere, irakasleengandik jasotako laguntza positiboki baloratzen dute.

Pertenezia sentimenduari dagokionean, gazte hauek identitate bikulturala (Suárez-Orozco; Suárez-Orozco 2003) dute; bi taldeekin baitute lotura.

Horiek dira, beste batzuen artean, 11 gazte horiek Euskal Autonomia Erkidegoan bizi duten sozializazio prozesuan, bai familia eremuan, bai eskola eremuan, bai lagunartean hizkuntzei dagokienean adierazi dizkigutenak eta hurrengo lerroetan azalduko ditugunak.

Gako-hitzak: migrazioa, bikulturalitatea, jatorri marokoarreko gazteak, lehen hizkuntza, euskara, pertenezia.

Los jóvenes procedentes de la inmigración crecen entre la cultura de la sociedad receptora y la cultura de la sociedad de origen transmitida por sus familias, y deben elegir constantemente entre los elementos culturales que les ofrece la cultura de origen y la nueva.

En este trabajo hemos analizado el conocimiento de las lenguas (su/s primera/s lengua/s, euskera y castellano) de 11 jóvenes de origen marroquí residentes en la Comunidad Autónoma del País Vasco; sus hábitos de uso, los modelos lingüísticos en los que han estado escolarizados, los elementos obstructivos y facilitadores relacionados con las lenguas que han encontrado estos jóvenes en la escuela, la transmisión de la primera lengua que hacen sus madres y padres y, por último, su sentimiento de pertenencia.

Se trata de una metodología cualitativa y para la recogida de datos se han utilizado entrevistas semiestructuradas y la técnica de análisis de contenidos para la interpretación de textos.

Entre otros muchos aspectos, los resultados demuestran que los jóvenes han elegido la lengua más hablada (castellano) de su localidad de acogida, por lo que el euskera y su primera lengua han quedado en un segundo plano. En cuanto al modelo lingüístico, la mayoría de las y los jóvenes han sido escolarizados en el modelo B o han pasado de estar escolarizados en el modelo D al modelo B. Además, han encontrado dificultades a la hora de aprender euskera en la escuela, sin embargo, han valorado positivamente el apoyo recibido del profesorado.

En cuanto al sentimiento de pertenencia, estos jóvenes tienen una identidad bicultural (Suárez-Orozco 2003), ya que se relacionan con ambos grupos.

Estas son, entre otras, las manifestaciones de los jóvenes hechas en relación con las lenguas en el proceso de socialización que viven en la Comunidad Autónoma del País Vasco, tanto en el ámbito familiar, como en el escolar y en el de sus amistades.

Palabras clave: inmigración, biculturalidad, juventud de origen marroquí, primera lengua, euskera, pertenencia.

Les jeunes issus de l'immigration évoluent dans la culture de la société qui les reçoit et dans celle transmise par leurs familles. Ils doivent choisir en permanence entre les éléments culturels de leur culture d'origine et ceux de la culture d'adoption.

Ce travail analyse la connaissance des langues (leur/s langue/s, basque et espagnol) de 11 jeunes d'origine marocaine résidant dans la Communauté autonome du Pays Basque ; leurs habitudes d'usage, les modèles linguistiques dans lesquels ils ont été scolarisés, les éléments bloquants et facilitateurs relatifs aux langues que ces jeunes ont rencontrés à l'école, la transmission de la première langue par leurs parents et enfin, leur sentiment d'appartenance.

Il s'agit d'une méthodologie qualitative et pour le recueil des données des entretiens semi-structurés ont été menés et la technique d'analyse de contenus pour l'interprétation de textes a été utilisée.

Sur de nombreux aspects, les résultats démontrent que les jeunes ont choisi la langue principale (espagnole) de leur lieu d'accueil linguistique, le basque et leur première langue passant au second plan. Pour ce qui est du modèle linguistique, la majorité d'entre eux ont été scolarisés dans le modèle B ou bien ils sont passés du modèle D au modèle B. De plus, ils ont été confrontés à des difficultés lorsqu'il a fallu apprendre le basque à l'école, cependant ils ont utilisé de façon positive l'appui des enseignants.

Pour ce qui est du sentiment d'appartenance, ces jeunes ont une double culture (Suárez-Orozco 2003) car ils côtoient les deux groupes culturels.

Ce sont les principales réponses des 11 jeunes vivant dans la Communauté autonome du Pays Basque, relatives aux langues dans le processus de socialisation, tant dans la sphère familiale que dans la sphère scolaire ou les relations amicales.

Mots-clès : immigration, double culture, jeunes d'origine marocaine, première langue, basque, appartenance.

Young immigrants grow up in the culture of the host society, their culture of origin is transmitted by their families, and they have to make choices constantly between the cultures they are offered.

This work examines the language knowledge (first language(s), Basque and Spanish) of 11 young people of Moroccan origin living in the Basque Autonomous Community; their habits of use with these languages; the language models in which they were educated; the obstructive and facilitative factors they had at school in connection to languages; the transmission of their parents' first language; and, finally, the young people' sense of belonging.

A qualitative methodology was used in the research, and for data collection we used semi-structured interviews, as well as a content analysis technique to interpret the texts.

Among many other factors, the results show that young people choose the main language of the host country (Spanish) and, as a result, Basque and their first language remain in the background. In terms of the language model, most young people were educated in model B, or switched to model B from model D. They encountered various difficulties in learning Basque at school, but they also value the support they received from their teachers.

In terms of feelings of belonging, these young people have a bicultural identity (Suárez-Orozco; Suárez-Orozco 2003) because they are linked to both groups.

These are, among other things, what these 11 young people told us about the process of socialization in the Basque Autonomous Community, both in their families, at school, and in connection with their friends' languages, and which we will explain below.

Keywords: migration, biculturalism, young people of Moroccan origin, first language, Basque, belonging.

1. Testuingurua

Artikulu honetan, 2011tik 2018ra bitartean egindako ikerketa baten zenbait emaitzaz arituko gara. Zehazki, marokoar jatorria duten eta Euskal Autonomia Erkidegoan bizi diren hamaika gazteren sozializazio prozesua aztertzen da ikerlan horretan, gazte horiek txertatuta dauden hiru eremu nagusiak aintzat hartuta: familia eremua, eskola eremua eta lagunarteko eremua. Jakin nahi izan dugu, batetik, gazte horiek nola egokitzen diren Euskal Autonomia Erkidegoan, eta, bestetik, nola eragiten dieten bai neskei bai mutilei haiek murgilduta dauden sozializazio esparruek, betiere kontuan izanda bi gizarte eta kulturaren parte direla: familiak (Marokotik etorri direnak), eskolak (harrera gizartekoak) eta lagunarteak (mistoa).

Hainbat izan dira azertu diren alderdiak, baina, arestian esan bezala, artikulu honetara emaitzen zati bat ekarriko dugu, haien sozializazio prozesuan jarriko baitugu arreta: gazteen sozializazio prozesuan eta arestian aipatutako hiru eremuetan euskarak zein ezagutzen dituzten beste hizkuntzek zer toki hartzen duten haien bizitzetan eta horren zergatia.

2. Ikerketaren paradigma metodologikoa

Paradigma kualitatiboaren barruan kokatzen da ikerketa hau, metodologia kualitatiboak eskaini baitigu biderik egokiena aztertzeko zer toki hartzen duten hizkuntzek testuinguru bikultural batean hazi eta hezi diren gazte hauen bizitzako hiru eremutan (familia, eskola, lagunartea) eta horren zergatia.

2.1. Datu bilketa

Datu bilketa egiteko, elkarrizketa erdi egituratuak erabili ditugu. Teknika horren bidez, elkarrizketatuarengana hurbilduz, haren arrazoietan, itxaropenetan eta balorazioetan sakontzeko aukera izan dugu (Pujadas; Comas d'Argemir 2004). Elkarrizketak egiteko, gazteen ikastetxeetara eta haien etxeetara hurbildu gara. Elkarrizketak aurrera eramateko, sei gai multzoz osatutako

gidoi bat prestatu dugu, eta gai multzo guztietan hizkuntzekin lotutako gai-itreak sartu ditugu. Beheko taulan jasotzen dira gai multzo bakoitza eta gai multzo bakoitzaren barruan hizkuntzekin lotura izan duten gai-itreak.

1. taula. Elkarrizketa erdi egituraturako gidoia

Gai Multzoak	Gai-Itreak
1. Aurkezpen pertsonala	– Zer hizkuntza ezagutzen dituen. – Zer hizkuntza eredutan egon den eskolatuta EAEko hezkuntza sisteman.
2. Proiektu migratzailea eta egokitze prozesua	– Ea jasan duen onarpen edota diskriminazio jarrerarik (jatorri atzerritarragatik, hizkuntzagatik...).
3. Eskola edo institutua	– Zer oztopo edo zailtasun aurkitu dituen bere ikaskuntza prozesuan eta zer laguntza jaso duen (hizkuntzen ikaskuntzan...). – Zer hizkuntza erabiltzen duen eskolan.
4. Lana	– Ea euskara eta gaztelania ikastea lagungarria izan daitekeen lana bilatzeko orduan: bai, ez eta zergatik.
5. Lagunartekoa	– Zer hizkuntza erabiltzen duen lagunekin. – Pertenentzia sentimendua (nongoa sentitzen den).
6. Familiaren balioak eta hezkuntza praktikak	– Zer hizkuntza erabiltzen duen etxean: neba-arrebekin eta gurasoekin. – Lehen hizkuntzaren (L1) transmisioa familian.

2.2. Datu analisia

Metodologia kualitatiboaren barruan, testuak interpretatzeko eduki analisiaren teknika erabili dugu, aukera ematen baitu elkarrizketa erdi egitura-tuen transkripzioetako informazioa interpretatzeko. Hautatu dugun fenomenoarekin lotutako ezagutzara iristeko ateak ireki dizkigu teknika horrek, eduki analisiak irakurketa baitu informazioa jasotzeko instrumentua, baina ez irakurketa arrunt bat, baizik eta metodo zientifikoari jarraitzen dio irakurketa; alegia, irakurketa sistematikoa, erantzungarria eta balizkoa.

Ikerketa honetan, horixe egin dugu; alegia, elkarrizketen irakurketa sistematikoa egin dugu, mezuen edukiaren azterketa sakona egiteko eta eza-gutza erlatiboen inferentziarako, betiere testuinguru soziala (mezuen ekoizpena eta harrera) kontuan izanik. Parte-hartzaileek emandako mezuetatik dedukzio logikoak eta justifikatuak ematen saiatu gara.

2.3. Parte-hartzaileen ezaugarriak

Hamaika gaztek hartu dute parte ikerketan. Beheko taulan jaso ditugu parte-hartzaileen zenbait datu:

2. taula. Parte-hartzaileen¹ zenbait datu

Izena/ sexua	Jaioterria	Egungo bizitokia	Adina	Nora iritsi zen	Zenbat urte EAEn
Hajar (E)	Alhoceima (Rif, Maroko)	Ermua (Bizkaia)	16 urte	Ermua (Bizkaia)	7 urte
Anami (G)	Alhoceima (Rif, Maroko)	Ermua (Bizkaia)	16 urte	Ermua (Bizkaia)	11 urte
Ashig (G)	Alhoceima (Rif, Maroko)	Ermua (Bizkaia)	15 urte	Ermua (Bizkaia)	11 urte
Tareq (G)	Tetuan (Marokoko iparralde)	Ermua (Bizkaia)	15 urte	Ermua (Bizkaia)	5 urte
Kamel (G)	Tetuan (Marokoko iparralde)	Eibar (Gipuzkoa)	15 urte	Eibar (Gipuzkoa)	12 urte
Naima (E)	Casablanca (ipar- mendebaldeko kosta, Maroko)	Ermua (Bizkaia)	15 urte (16 urte elkarrizketa egin osteko egunean)	Etxebarri (Bizkaia)	7 urte

.../...

¹ Parte-hartzaileen izen eta abizenak konfidentzialak dira; ondorioz, izen faltsuak erabili ditugu, beren anonimotasuna gordetzeko asmoarekin.

.../...

Izena/ sexua	Jaioterria	Egungo bizitokia	Adina	Nora iritsi zen	Zenbat urte EAEn
Amina (E)	Oujda (ipar- ekialdea, Maroko)	Eibar (Gipuzkoa)	16 urte	Eibar (Gipuzkoa)	8 urte
Salem (G)	Kenitra (ipar- mendebaldeko kosta, Maroko)	Eibar (Gipuzkoa)	16 urte	Eibar (Gipuzkoa)	15 urte
Samira (E)	Larache (iparraldeko kosta, Maroko)	Bilbo (Bizkaia)	19 urte	Bilbo (Bizkaia)	7 urte
Taib (G)	Ermua (Bizkaia, EAE)	Ermua (Bizkaia)	17 urte	EAEn jaio zen	17 urte (bizitza osoa)
Yazid (G)	Ermua (Bizkaia, EAE)	Ermua (Bizkaia)	13 urte	EAEn jaio zen	13 urte (bizitza osoa)

Goiko taulari erreparatzen badiogu, ikus dezakegu EAEn jaio diren bi elkarrizketatuez gain badaudela beste lau partaide sei urte bete aurretik etorri zirenak. Gure sailkapenaren arabera, bigarren belaunaldiaren² taldean sartzen dira gazte horiek. Aldiz, beste 5ak 1.5 belaunaldikoak dira. 11 parte-hartzaileetatik 4 neska dira eta 7 mutilak.

3. Emaitzak

3.1. Aurkezpen pertsonalari buruzko gai multzoa

Arestian aurkeztutako taulan adierazi bezala, gazteei galdetu diegu ea zer hizkuntza ezagutzen dituzten eta zer hizkuntza eredutan eskolatu diren eus-

² Aparicio eta Tornosek eta beste autore batzuen bide beretik egingo dugu guk ere, eta bigarren belaunaldiaz (2.0 belaunaldia) eta 1.5 belaunaldiaz arituko gara. 2.0 belaunaldiko haurrak dira beren herrialdea 6 urtetik gora zituztela utzi zutenak eta 1.5 belaunaldikoak hortik beherakoak (Aparicio; Tornos 2006).

kal hezkuntza sisteman. Bi gai-item horiei dagokienez, honelako emaitzak atera ditugu:

Hamaika gazteek hitz egiten dute arabiera, baina hamaika horietatik bostek amazigera dute lehen hizkuntzatzat, eta arabiera, berriz, bigarren hizkuntzatzat. Arabiera lehen hizkuntzatzat duen gazteetariko batek dio gurasoen lehen hizkuntza amazigera izan arren eta beraien artean amazigeraz egin arren, seme-alabekin beti hitz egin dutela arabieraz. Ondorioz, arabiera da bi hizkuntzetatik ondoen dakiena. Esan dezakegu, beraz, ia erdiek hizkuntza gutxitu bat dutela lehen hizkuntzatzat.

Hizkuntza kompetentziari dagokionez, ez dago elebakarrik. Parte-hartzaileen artean bakarra da elebiduna, eta beste hamarrak eleaniztunak dira. Gainera, haietariko hiruk hiru hizkuntzatik gora hitz egiten dituzte. Haietariko bat, bere lehen hizkuntza (amazigera) eta harrera herriko hizkuntzak (euskara eta gaztelania) ondo ulertu eta ekoizteko (idatziz zein ahoz) gai izateaz gain, beste bi hizkuntza (ingeleza eta arabiera) ikasten ari da. Arabiera ikasteko arrazoi nagusia zera da: arabieraz mintzatzen diren beste lagun batzuekin haien hizkuntzan komunikatu nahi izatea. Beraz, lau hizkuntza dakizki, haietariko bi gutxituak (amazigera bere jatorrizko herrialdean eta euskara harrera herrialdean) eta beste biak nagusiak (arabiera jatorrizko herrialdean eta gaztelania Espainian eta EAEn). Badaude beste bi parte-hartzaile lau hizkuntza dakizkitenak. Batek, arabieraz (bere lehen hizkuntza), gaztelaniaz eta euskaraz jakiteaz gain, amazigeraz ere badaki. Bestea, lehenengo hiruzetaz gain, gai da ingeleza ulertzeko eta ahoz zein idatziz adierazteko.

Parte-hartzaile elebidunak arabieraz eta gaztelaniaz daki, baina euskaraz ez. 12 urterekin iritsi zen Bilbora (testuinguru soziolinguistiko erdalduna), eta, euskara ikastetik salbuetsita egon denez, ez du aukerarik izan hura ikasteko. Gainera, adierazi du zailtasun handiak dituela ingelesarekin ere.

Euskaraz gaztelaniaz bezain ondo dakitela esaten dute hamar parte-hartzailek, baina soilik lauk onartu dute elkarrizketa euskaraz egitea, eta haietariko batek zailtasun nabarmenak ditu. Elkarrizketa euskaraz egin dutenen artean, badago bat besteen artean nabarmentzen dena euskararen kompetentzian. Parte-hartzaile hori bi eremu soziolinguistikotan bizi izan da: bost urtean Etxebarrin eta bi urtean Ermuan.

3. taula. Parte-hartzaileen eskolatzearen inguruko datuak

Izena	Adina EAEn eskolatzeko unean	Eskola ³	Ikasketa maila	Hizkuntza eredua
Hajar	LH (9 urte)	Eskola 1	DBH4	B
Anami	HH (5 urte)	Eskola 1	DBH2	B
Ashig	HH (4 urte)	Eskola 1	DBH2	B
Tareq	LH (10 urte)	Eskola 1	DBH2	B
Kamel	HH (2 urte)	Eskola 2	DBH2	D
Naima	LH (9 urte)	Eskola 1	DBH4	B
Amina	LH (8 urte)	Eskola 2	DBH3	D
Salem	HH (2 urte)	Eskola 2	DBH4	D
Samira	DBH (12 urte)	Eskola 3	Batxilergoa 2	A (euskara salbuetsia)
Taib	HH (2 urte)	Eskola 1	DBH3	B
Yazid	HH (2 urte)	Eskola 1	DBH1	B

Hizkuntza ereduari dagokienez,⁴ Euskal Autonomia Erkidegoan badago hizkuntza ereduaren politika bat. Horren arabera, hizkuntza eredu bat baino gehiago dago aukeran. A ereduari, irakaskuntza osoa gaztelaniaz egiten da, eta badago euskara ikasgaia. B ereduak hezkuntza elebiduna eskaintzen du. Eredu horretan, askotan ikasgai gehiago euskaraz ematen diren arren, badira ikasgai komunak (matematika, filosofia, historia) gaztelaniaz eman ohi direnak. D ereduak, aldiz, euskara erabiltzen du hezkuntzarako hizkuntza nagusi moduan, eta gaztelania ikasgai bat da, soilik Bilbon bizi den parte-hartzailea ari da ikasten A ereduari (neska

³ Eskolen izenak konfidentzialak dira. Haien ordean, «eskola1», «eskola2» eta «eskola3» terminoak erabiliko ditugu, ikastetxeen anonimotasuna gordetzeko asmoarekin.

⁴ Euskal Autonomia Erkidegoan badago hizkuntza ereduaren politika bat. Horren arabera, hizkuntza eredu bat baino gehiago dago aukeran. A ereduari, irakaskuntza osoa gaztelaniaz egiten da, eta badago euskara ikasgaia. B ereduak hezkuntza elebiduna eskaintzen du. Eredu horretan, askotan ikasgai gehiago euskaraz ematen diren arren, badira ikasgai komunak (matematika, filosofia, historia) gaztelaniaz eman ohi direnak. D ereduak, aldiz, euskara erabiltzen du hezkuntzarako hizkuntza nagusi moduan, eta gaztelania ikasgai bat da.

da), eta euskara ikasgaitik salbuetsita dago. Beste hamarretatik hiru –hain justu, Eibarren bizi direnak– D ereduan ikasten ari ziren ikerketaren unean (haien ikastetxean D eredua soilik eskaintzen da), eta Ermuan bizi diren zazpiek D ereduan egin zuten LH, baina elkarrizketaren unean B ereduan ikasten ari ziren.

Eremu euskaldunenera (Etxebarri) bizitzera etorri zen neskak dio DBHra arteko eskolatzeko osoa euskaraz egin zuela, DBHn zegoela Ermura joan behar izan zuela bizitzera eta Ermuko eskolan D ereduan eskolatu beharrean B ereduan eskolatu zutela, baina haren nahia Batxilergoan D eredura itzultzea dela. Kontuan izan behar dugu neska horrek zazpi urte egin dituela D ereduan eskolatuta eta 16 urte dituela, eta EAEn orain arte egin duen eskolatzeko osoa euskaraz egin duela; orain, bi hizkuntzatan egin behar du. Egun, gaztelaniaz jakin arren, zailtasunak ditu, esan bezala orain arte inoiz ez baitu gaztelania eskola hizkuntza izan.

3.2. Proiektu migratzailea eta egokitze prozesua

Bigarren gai multzo honetan, bai eskolan bai eskolatik kanpo jasan dituzten onarpen edota diskriminazio jarrerez galdetu diegu elkarrizketatuei, eta gai hori hizkuntzekin lotu dute.

Hamaika gazteetatik zortzik diote jarrera diskriminatzaileak jaso dituztela, eta, diotenaren arabera, jarrera horietariko asko aldi berean gertatu dira. Jarrera diskriminatzaile gehienak beren mikrosisteman jaso dituzte; alegia, beren bigarren sozializazio gunean, eskolan, eta, gorago adierazi bezala, egokitze prozesuaren lehenengo egun, aste edota hilabeteetan gertatu dira. Gazte guztiak bat datoz esatean jarrera horiek parekideengandik jaso dituztela eta kasu gehienetan arrazoi nagusia harrera herrialdeko hizkuntza(k) ez jakitea izan dela. Adibidez, Etxebarrin D ereduan eskolatua izan zen neskak dio berarentzat hasierako egunak izan zirela gogorrenak; 9 urterekin iritsi zen, berehala eskolatu zuten, eta eskolan jaso zituen jarrera diskriminatzaileak. Hizkuntza ez jakiteari egotzen dio berak jarrera diskriminatzaile horien errua, eta adierazi du oztopo nagusia berarentzat euskara ez jakitea izan zela.

Antzeko egoera bizi izan zuen 5 urterekin Ermura iritsi zen mutilak. Hizkuntza ez jakitea eta beste herrialde batetik etortzea izan ziren jaso zituen irainen arrazoia. Baztertuta uzten zutela dio, eta maiz aipatu du ez zutela berarekin atera nahi. «Nirekin ez ateratzeko aitzakiak jartzen zituzten», dio. Gainera, azaldu du irainak jasotzen zituenean gatazkak sortzen zirela min handia eragiten ziotelako eta berak ezin zuelako ekidin liskarretan sartzea.

3.3. Eskola eta institutua

Eskola eta institutua gai multzoan, eskolan aurkitu dituzten zailtasunen eta lortu duten laguntzaren inguruan hitz egin dute gazteek, eta beren azalpenetan loturak egiten dituzte beren eskolatzearen eta hizkuntzen ikas-irakaste prozesuaren artean. Toki berezi bat eskaini diote euskararen irakas-kuntzan aurkitu dituzten oztopoei eta izan dituzten beharrei, baita eskolan euskarari eta gatzelaniari eskaintzen dioten espazioari ere.

Gazteek diotenaren arabera, eskola eta zehazki gela eremua da euskara erabiltzen duten leku bakarrenetarikoa, eta irakasleek horretara bultzatuta erabiltzen dute, eta ez haiek hautatzen dutelako; aldiz, jolastokira ateratzen direnean, gatzelaniaz hitz egiten hasten dira zuzenean.

Gazte guztiek adierazi dute ikasketekin zailtasunak izan dituztela EAEn eskolatuak izan direnetik. Haietariko zenbaitek adierazi dute zailtasunak izan dituztela eskolatu dituzten garaian eskolako hizkuntza(k) ezagutzen ez z(it)u(z)telako. Zenbait ikaslek oso gogoan dauzkate irakasleek eskainitako hizkuntza-errefortzuak.⁵ Etorri berritan jasotako laguntza gogoan dutenek oso positiboki baloratu dute irakasleek emandako laguntza eskola hizkuntza(k) ikasteko; laguntza hori ezinbestekotzat jo dute. Dena den, adierazi dute DBHn hizkuntza-errefortzuak falta dituztela. Gainera, kexu dira gura-

⁵ Hizkuntza-errefortzuko irakaslea (HEIa) ikastetxe publiko eta itunduek (beste deialdi aparteko batean ere aukera dute eskatzeko) eskaintzen duten aparteko baliabide bat da. Helburu hauek ditu: 1. Euskal hezkuntza-sistemara iritsi berriak diren ikasleen integrazioa erraztea, eskola ingurunean ahalik eta azkarren integra daitezen eta ahalik eta baldintza onenetan. 2. Ikasle horiei berriazko arreta ematea beren ikas-irakaste prozesuan baliatu behar dituzten hizkuntzen gaitasun linguistiko eta komunikatiboak eskuratu ditzaten, curriculumean egin beharreko doiketak egin.

soek ez d(it)u(z)telako ondo ezagutzen haien eskola hizkuntza(k) (euskara eta, kasu batzuetan, gaztelania) edota, ezagutzen bad(it)u(z)te, zailtasunak dituztelako hizkera akademikoarekin eta ondorioz ezin dietelako lagundu.

3.4. Lana

Gai multzo honetako gai-itea lotua dago gazteek lana bilatzeko orduan hizkuntzei ikusten dieten erabilgarritasunarekin. Hona hemen gai horri lotuta atera ditugun emaitzak:

Ikasketekin gertatzen den bezala, euskara eta gaztelania ikastea mugikor-tasun sozialerako tresna instrumental modura ikusten dute gazteek (lan hobeak aurkitzeko aukera emango die), eta bereziki harrera gizartean integratzeko bide modura, gehienek egin baitiote erreferentzia bigarren elementu horri.

Gazte guztiak erakutsi dute jarrera positiboa bai euskararekin eta baita gaztelaniarekin ere. Hizkuntza biak ikastea ikusten dute garrantzitsua, baina funtzionaltasun handiagoa ikusten diote gaztelaniari, euskara erabiltzeko aukera gutxiago ikusten dutelako. Neska batek adierazi du gaztelania ikasteak Espainiarako atea zabaltzen dizkiola, baina oso argi du EAEn euskal hitzuneekin euskaraz egin nahi duela eta ez gaztelaniaz. Ez da hori dioen bakarra. Haietariko zenbaitek aipatu dute gaztelaniaz jakiteak aukerak ireki diezazkiekeela EAEn lanik aurkitzen ez badute Espainiako beste tokiren batean lana bilatzeko. Deigarria iruditu zaigu, hain gazte izanik, kontuan izatea beren herritik edota probintziatik irteteko beharra izan dezaketela gerora begira. Ez dakigu esaten gazte autoktonoekin alderatuta desberdintasunik egon ote daitekeen pentsatzeko modu horretan, baina bai sumatzen dugu gurasoen esperientziak baduela eragina haiengan alde horretatik.

Mutil batek aipatu du euskara EAEn erabiltzeko aukera izateaz gain Frantzia erabiltzeko ere baliagarria izan daitekeela. Beste gazte guztiak uste dute euskara soilik EAEn erabil dezaketela, eta eremu soziolinguistiko euskaldunetan, eta berak bizi diren herriak ez dituzte errealitate soziolinguistiko horretan sartzen.

3.5. Lagunartekoa

Gai multzo honetan, gazteek azaldu dute zer hizkuntzatan komunikatzen diren lagunekin, eta haien pertenezia sentimenduz ere aritu dira. Hona hemen gai horri lotuta atera ditugun emaitzak:

Lagunartean ere gaztelania da gehien erabiltzen duten hizkuntza, nahiz eta gutxi batzuetan lehen hizkuntza (arabiera sei gazteek eta amazigera beste bost gazteek) erabiltzen duten beren jatorri bereko lagunekin. Mutil eta nesken hautuak alderatzean, ikus dezakegu jatorri marokoarra duten lagunekin daudenean neskek gehiago erabiltzen dutela arabiera mutilek baino. Neskek diote beren sentimenduz hitz egiten dutenean eta egoera pertsonalak partekatzen dituztenean nahiago dutela arabiera erabili gaztelania edota euskara baino. Lagunartean egiten duten hizkuntza hautuaz gain, garrantzitsua iruditu zaigu adieraztea elkarrizketatuek pertenezia sentimendu bikoitza erakusten dutela eta horrek adierazten duela integrazio kulturala gertatzen ari dela «bikulturalitate»aren estrategiaren barruan, eta ez «ihesaldi etniko»aren estrategiaren barruan (Suárez-Orozco; Suárez-Orozco 2003); gazte horiek ez diote beren jatorriari uko egiten, eta onartzen eta mantentzen dute beren errotzea jatorrizko kulturaren, baina baita euskal gizartean ere.

Bikulturalitate hori beste erantzun batzuetan ere ikusten da. Esaterako, gehiengo nabarmen batek dio berbere-euskalduntzat eta marokoar-euskalduntzat jotzen duela bere burua. Azpimarratzekoa da ez dutela adierazten berbere-espainiar edota marokoar-espainiar sentitzen direnik. Marokoar-euskaldun sentitzen direla diote haietariko askok, eta berbereak direnak euskaldun-berbere sentitzen dira, euskaldunak berbereak bezala talde gutxitua direlako.

Nolanahi ere, beren lagun ez-musulmanei erreferentzia egiten dieten unean ez dituzte «lagun euskaldunak» izendatzen, «lagun espainiarrak» baizik. Bestalde, ikusi dugun bezala, harrera herriko hizkuntzak erabiltzeko orduan, joera nabarmen altuagoa erakusten dute gaztelaniaz egiteko euskaraz egiteko baino. Lehenengo autoadskripzioa ateratzen zaie zuzenean galdetzen zaienean (agian elkarrizketatzailea euskaldun moduan identifikatzen dutelako); bigarrena, berriz, elkarrizketan zehar agertzen da.

Gehienek pertenezia sentimendu bikoitz hori (berbere-euskalduna, marokoar-euskalduna...) izatea bilakaera positibotzat har daiteke, kontuan izanik, zenbait unetan, jarrera diskriminatzaileak jaso direla haien egokitze prozesuan nola sozializazio prozesuaren (Fernández Enguita 2008).

3.6. Familiaren balioak eta hezkuntza praktikak

Gai multzo honetan, hizkuntzarekin lotura duten gai-itemak erlazionatuta daude gazteek beren guraso eta neba-arrebekin komunikatzeko erabiltzen duten hizkuntzarekin; alegia, zer toki hartzen duten haien lehen hizkuntzak eta beste hizkuntzek. Halaber, lehen hizkuntzaren transmisioari ere eskaini diogu tarte bat.

Hizkuntza erabiltzeko orduan, esan dezakegu lehen hizkuntzaren erabilera etxeko eremu pribatura mugatzen dela nagusiki, eta gutxitan lagunartera. Hamaiketatik hamarrek erabiltzen dute lehen hizkuntza gurasoekin komunikatzeko orduan. Parte-hartzaileetariko batek dio gurasoek arabieraz egiten dutela seme-alabekin, nahiz eta haien hizkuntza amazigera izan. Lehen hizkuntza transmititzeaz arduratzen dira gurasoak. Gainera, arabiera lehen hizkuntza dutenen artean, kasu gehienetan eskolaz kanpo arabierazko klaseak jaso dituzte, gurasoek hala eskatuta. Ekintza horiek meskitetan edo eskolatan (eskola-orduez kanpo) eramaten dira aurrera. Badaude, hala ere, bi parte-hartzaile beren amekin etxean batzuetan gaztelaniaz ere egiten dutenak. Bi ama horiek dira gaztelaniaz ongi dakiten bakarrak.

Neba-arrebekin hizkuntza erabiltzeko orduan, lehenik gaztelania hautatzen dute guztiek. Euskararen kasuan, aldiz, erabilera oso mugatua da. Soilik hamaikatik bik adierazi dute neba-arreben artean, kasuren batzuetan, euskara erabiltzen dutela. Lehen hizkuntzaren erabilerarekin antzekoa gertatzen da; erabilera askoz mugatuagoa da gaztelaniarekin alderatzen badugu. Soilik une batzuetan erabiltzen dute.

Gurasoak dira lehen hizkuntza transmititzeaz arduratzen direnak; gainera, kasu askotan, eskolaz kanpo arabierazko klaseak jaso dituzte gurasoek hala eskatuta. Espainiako arartekoaren txostenak jasotzen du guraso etorri ia guztiek (% 97,3) nahi dutela beren seme-alabek familiaren hizkuntza

eta ohiturak mantentzea, eta baita Espainiako hizkuntza eta kultura ikastea ere. Horrek erakusten du etorkinak beren seme-alabak gizarte berrian eta eskola eremuan integratzearen aldekoak direla (Arartekoa 2003). Gure ikerketan ere hala gertatzen da: gurasoen gehiengo batek, beren hizkuntza eta kultura transmititzeaz gain, beren seme-alabak D eta B ereduetan eskolatu dituzte, horrek aukera emango baitie harrera herriko bi hizkuntzak ezagutzeko. EAEn egindako beste ikerketetan ere ikusi da familia etorkinek, tartean marokoarrek, jarrera positiboak dituztela hizkuntzekin, gaztelaniarekin bereziki, baina baita euskararekin ere (Torres-Guzmán et al. 2011; Etxeberria Intxausti 2015).

4. Eztabaida eta ondorioak

Hizkuntzen ezagutzari dagokionez, ikusi dugun bezala, gazte gehienak eleaniztunak dira; zenbaitek hiru hizkuntzatik gora hitz egiten dituzte, eta elebidun bakarra dago. Gehienek diote euskaraz gaztelaniaz bezain ondo dakitela, baina erdiek baino gutxiagok onartu dute elkarrizketa euskaraz egitea, eta haietariko batek zailtasun nabarmenak erakutsi ditu. Bi hipotesi ditugu: autopertzepzio altua dute beren jakintzaren inguruan, edo saiatzen ari dira beren irudia apur bat edertzen elkarrizketatzailearen aurrean (gazteengana euskaraz zuzentzen ari denaren aurrean).

Gazteon eskolatzeko prozesuari eta hizkuntza erduei dagokienez, badago B eredura jotzeko joera argi bat etapetan gora egiten duten neurrian, zenbait kasutan D ereduan egotetik B ereduan eskolatuta egotera pasatu baitira haietariko batzuk. Ez dakigu zer arrazoi egon diren aldaketa horren atzean. Deigarria da bereziki ikasle baten kasua, aldaketa 14 urterekin herrialdatzean gertatu baita, ikusita gainera gaitasun handiagoa duela euskaraz hitz egiteko. Horrelako kasuak seinaleak dira irakasleentzat: noraino lotzen den oraindik etorkinen seme-alaba izatea eta euskara gutxiago duten eredu linguistikoetan egotea, nahiz eta haien aukerak beste batzuk izan zitezkeen.

Sarrera erraztaileez gain, gazteek emandako datuetan nabarmentzen den gai bat zera da: gazteek elementu oztopatzaileak izan dituzte beren egokitze

prozesuan. Jarrera diskriminatzaileez ari gara; gazteok jaso duten diskriminazio sozialaz, alegia. Gazteekin ikusi dugun estigmatizazio modu bat da modu iraingarrian izendatuak izatea, gutxiengo talde bateko parte diren heinean. Gazteek batez ere etorri berritan pairatu zituzten jarrera horiek, eta haietako askok eskolako hizkuntza(k) ez jakitearekin lotzen dituzte. Lehen Hezkuntzan Derrigorrezko Bigarren Hezkuntzan baino sarriago gertatzen zirela adierazi dute, gainera. Ondoren, jarrera horiek desagertu egin dira pixkanaka, eta gaur egun ez dira kezka haientzat.

Dena den, oso presente dute hasierako uneetan hizkuntza ikasteko jasotako laguntza guztia. Haatik, elkarrizketen momentuan zailtasun nabarmenak zituzten ikasketak aurrera eramateko orduan, eta ohartzen ziren hezkuntza sistema ona izan arren (askok beren herrialdekoa baino hobetzat jotzen dute) neurri batean ez dagoela guztiz egokitu beren beharretara. Are gehiago, argi adierazten dute hasierako laguntzek (LHn jasotakoak) eten bat izan dutela gerora (DBHn).

Laguntzaren beharra da batzuen ahoetatik behin eta berriro ateratzen den adierazpena, eta, nahiz eta guztiek behar dituzten zailtasun horiei aurre egiteko baliabideak, batik bat mutilak dira eskaera hori egiten dutenak; neskek premia gutxiago adierazten dute, eta irtenbideak bilatzen dituzte aurrera egin ahal izateko, baina ez dute beti beraiek espero duten erantzuna lortzen. Gazteek aipatzen duten laguntza sostenguarekin lotuta dago. Euste-puntu bat behar dute; haien ikaskuntza prozesuan aurrera egiten lagunduko dien pertsona bat (irakaslea dela edota familia dela, baina bereziki irakasleez ari dira), arnasa emango diena, eta dituzten behar espezifikoetan indarra jarriko duena; besteak beste, hizkuntzan (gelan bertan edota gelaz kanpoko laguntza, azken hori ere oso ondo baloratzen baitute).

Adierazten dutenak badu zentzua, ikertua baitago hizkuntza ezagutzak eta lorpen akademikoek lotura zuzena dutela. Hizkuntza gutxituetako ikasleen hezkuntzaz arduratu diren ikertzaileek luzaroan aintzatetsi dute hizkuntza ikasteko prozesu luzea, bereziki materia akademiko konplexuak ikasteko erabili behar denean (Cummins 1996). Gainera, Cumminsek dio komunikazio hizkuntza bi urtetan eskuratzen dela baina hizkuntza akademikoa ikasteko bost eta zazpi urte bitartean behar direla, eta gazte hauek ez

dute laguntzarik jaso horrenbeste denboran, kontuan izanik DBHn ez dutela laguntzarik jasotzen (Cummins 1996).

Hizkuntza erabilerari dagokionez, argi ikusten da haien hautuetan harre-
ra herriko hizkuntza nagusiak (gaztelania) hartzen duela protagonismoa
(neba-arrebekin eta lagunekin erabiltzen dute; beraz, etxean, eskolan eta
lagunartean), eta euskara eta beraien lehen hizkuntza bigarren plano batean
geratzen dira. Eskola eta, zehazki, gela da euskaraz hitz egiten duten leku
bakarra, irakasleekin, eta ez ikaskideekin, eta irakasleek animatuta hitz egi-
ten dute, ez haiek hautatzen dutelako. Euskara eskola munduko harreman
formaletarako hizkuntza da; gaztelania, aldiz, lagunekin komunikatzeko
erabiltzen duten hizkuntza da, etxean neba-arreben artean hitz egiteko era-
biltzen dutena eta baita kaleko hizkuntza ere. Hortik ondorioztatzen da
egokitze prozesuak berekin dakarrela harrera herriko hizkuntza nagusia ne-
ba-arreben artean sartzea etxeko dinamikan. Lehen hizkuntzaren erabilera
etxeko eremu pribatura eta gurasoekin duten interakziora mugatzen da na-
gusiki, eta oso gutxitan lagunartera. Beraz, hizkuntza gutxituak dira galtzen
ateratzen direnak.

Gazte hauek gaztelaniarekin eta euskararekin erakusten duten jarrera
oso lotuta dago iritsitakoan bi hizkuntzekin izan zuten esperientziarekin,
bizi diren tokiko euskararen eta gaztelaniaren erabilerarekin, eta baita hiz-
kuntza bie ikusten dieten erabilgarritasunarekin ere (ea lagunekin erabil-
dezaketen eta ea lanera begira baliagarria zaien).

Lehen hizkuntzaren transmisioari dagokionez, gurasoek beren seme-ala-
bei lehen hizkuntza transmititzeko esfortzu handia egiten dute. Haietariko
askok eskolaz kanpo arabiera irakasteko bideak bilatzen dituzte, baita ber-
berera lehen hizkuntza dutenek ere. Besteak beste, arabiera ikastea islame-
tik gertuago egoteko bide bat delako, seme-alabak meskitara joatera anima-
tzen dituzte, otoitz egin dezaten eskatu, eta oro har erlijioak ezartzen dizkien
arauak errespetatu ditzaten eskatzen diete etengabe. Zer esanik ez gazte hauen
kasuan, gurasoek bai baitakite beren seme-alabak nerabezaroan daudela,
parekideen taldeak esanahi handia duela haien sozializazioan eta talde ho-
rietan balio erlijioso eta praktika berberak ez dituzten gazteekin elkartuko
direla.

Losadak dioen bezala, familia marokoarrek, harrera herrira iristean, beren «familia eredu» transformatu egiten dute, baina, dena den, autoreak aditzera ematen duen modura, familia horientzat alderdi batzuk negoziatzinak dira, eta balio batzuen transmisioak berebiziko garrantzia du haien zat, bereziki hizkuntzak, praktika batzuek eta erlijioaren transmisioak (Losada 1998).

Askotariko testuinguruetan gazte hauek jasotzen dituzten diskriminazio eta arrazakeria jarrerak eragin zuzena dute beren pertenezia sentimenduan, eta baita identitatearen eraikuntzan ere; haien identifikazio eta pertenezia sentimenduen arabera egingo dute bat erreferentzia talde batekin edo beste batekin, edo ez batekin eta ez bestearekin, edota biek. Arestian adierazi dugunaren arabera, parte hartu duten nerabeek lotura dute bi taldeekin, hau da, identitate bikulturala erakusten dute (Suárez-Orozco; Suárez-Orozco 2003), baina horrek ez du esan nahi beti horrela izango denik; esan bezala, jasan dituzten jarrera diskriminatzaile horiek areagotuko balira, harrera taldearekin lotura ahultzeko arriskuan egongo lirake.

Are gehiago nerabeez ari garenean, nerabezeroak berezkoa baitu identitatearen eraikuntzarako garai konplexua izatea. Horri gehitu behar zaio neska eta mutil hauek beren identitatea berreraiki behar dutela eta talde gutxitu bateko partaide ere badirela. Gainera, etorkinen familien seme-alaben kasuan (izan 1.5 belaunaldia, izan 2. belaunaldia), kontuan izan behar da identitate eraikuntzarako erreferenteak ez direla soilik zedarritu behar *jatorriko gizartea vs harrera gizartea* dikotomian; Ogbuk dioen bezala, ezinbestekoa da kontuan izatea, halaber, bigarren mailako diferentzia kulturalak, zeinak definitzen baitira talde nagusiarekin duten interakzioaren ondorioz talde gutxituan sortzen diren ezaugarri modura (Ogbu 1994).

Erreferentzia bibliografikoak

APARICIO, Rosa, TORNOS, Andrés (2006). *Hijos de inmigrantes que se hacen adultos: marroquíes, dominicanos y peruanos*. Madril: Lan eta Gizarte Gaietarako Ministerioa.

ARARTEKOA (2003). *La escolarización del alumnado de origen inmigrante en España: análisis descriptivo y estudio empírico*. Madrid. Defensor del Pueblo, <http://www.defensordelpueblo.es/documentacion/informesmonograficos/Escolarizacion.zip>.

CUMMINS, Jim (1996). *Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society*. Los Angeles: California Association for Bilingual Education.

ETXEBERRIA, Feli, INTXAUSTI, Nahia (2015). «Ruptures, continuities and new creations in the establishment processes of immigrant families to the Basque Country: Implications for education», in *Education for a Global, Transcultural World*. USA: Information Age Publishing. *Research in Social Education*, 169-194.

FERNÁNDEZ ENGUITA, Mariano (2008). «Fronteras en las aulas», *Revista de Educación*, 345: 157-181.

LOSADA, Teresa (1998). «Aspectos socioculturales de la inmigración marroquí en España: la familia, el Islam. La segunda generación». *Revista Catalana de Seguritat Pública*, 2: 97-108.

OGBU, John (1994). «From cultural differences to differences in cultural frame of reference», in Greenfield & R. Cocking. (koord.), *Cross-cultural roots of minority child development*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 365-391.

PUJADAS, Joan Josep, COMAS D'ARGEMIR, Dolors (2004). *Etnografía*. BarCELONA (Editorial UOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya).

SUÁREZ-OROZCO, Carola, SUÁREZ-OROZCO, Marcelo (2003). *La infancia de la inmigración*. Madrid: Ediciones Morata.

TORRES GUZMÁN, María, ETXEBERRIA, Feli, INTXAUSTI, Nahia (2011). «El euskera a mí me gusta. Parental attitudes of Basque Country immigrants», *New Educator*, 1(7): 44-65.

Euskararen ahoskera hizkera-maila ezberdinetan: aldagarritasuna aztertzen

**Pronunciación del euskera en diferentes registros
del habla: analizando la variabilidad**

**Prononciation de la langue basque dans différents
registres : analyse de la variabilité**

**Pronunciation of the Basque language in different
registers: analysing the variation**

URRETA, Irati
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)
irati.urreta@ehu.eus

Noiz jaso: 2020-12-22
Noiz onartua: 2021-03-09

Euskera. 2020, 65, 2. 625-657. Bilbo
ISSN 0210-1564

Artikulu honetan, euskararen ahoskera eta hizkera-mailak dira aztergai. Hain zuzen ere, Alegiako (Gipuzkoa) sei hiztunen hizkera-maila arduragabeko eta zainduko jardunak oinarri hartuta, euskararen ahoskerak hizkera-mailaren arabera izan dezakeen aldagarritasuna aztertu da, hizkera-mailaren arabera, ahoskera aldatzen den edo ez jakiteko helburuarekin. Bestalde, Euskaltzaindiak 1998an aurkeztutako “Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua” proposamenarekin hiztunek duten harremana nolakoa den agerian jartzea da asmoa.

Gako-hitzak: ahoskera, hizkera-mailak, aldagarritasuna, estandarizazioa, pertzepzioak eta jarrerak, prosodia.

En este artículo se analiza la pronunciación del euskera y sus registros de habla. Concretamente, se analizan varias producciones orales, informales y formales, de seis hablantes de Alegia (Gipuzkoa), con el fin de saber si la pronunciación varía en base al tipo de registro de habla. Por otro lado, se examina la relación de los hablantes con las normas para la “Pronunciación Reglada del Euskera Unificado”, propuestas por La Real Academia de la Lengua Vasca (Euskaltzaindia) en 1998.

Palabras clave: pronunciación, registros de habla, variación, estandarización, percepciones y actitudes, prosodia.

Dans cet article, on analyse la prononciation et les différents registres du basque. Concrètement, sur la base des registres oraux, formels et informels de six locuteurs de Alegia (Guipuzcoa), on analyse la variabilité de la prononciation du basque par rapport au registre utilisé par le locuteur, afin de voir si cette prononciation change en fonction du registre verbal. D’autre part, l’objectif de cette étude est aussi de montrer quel rapport entretiennent les locuteurs avec la proposition “Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua” émise par Euskaltzaindia en 1998.

Mots-clés : prononciation, registres verbaux, variabilité, standardisation, perceptions et attitudes, prosodie.

This article aims to analyse the pronunciation of the Basque language and its registers. In particular, we analyse some informal and formal oral productions of six speakers from Alegia (Gipuzkoa), in order to know if the pronunciation varies depending on the type of register. Furthermore, we examine the relationship of the speakers with the rules for “Careful Pronunciation of Standard Basque”, proposed by the Royal Academy of the Basque Language (Euskaltzaindia) in 1998.

Keywords: pronunciation, registers, variation, standardisation, perceptions and attitudes, prosody.

1. Sarrera¹

Ahozkoan aldagarritasun handia dago, idatzian baino handiagoa (Milroy; Milroy 1999 [1985]: 47). Denboraren eta lekuaren ardatzean gertatzen da aldagarritasun hori, hizkuntzak denboran zehar aldatu egiten baitira eta lekuaren arabera ere hizkera ezberdinak topatzen baititugu (Sapir 1949 [1921]: 147-148). Hitzunak banaka hartuta ere antzeman daiteke aldagarritasuna, ez baitu inork ondokoak bezala hitz egiten eta norberaren hizketa ere ez baita beti berdina. Aldatu egin ohi da maiz solaskidearen arabera, gaiaren arabera eta abar (Montgomery 2008: 90).

Hizkuntza osasuntsu batek berez (hiztunek eurek, bestelako esku hartzerik gabe) gara dezake aldagarritasun funtzionala; hau da, hiztunek hizkera ezberdinak erabiltzen dituzte egiteko (funtzio) ezberdinetarako (Milroy 1994: 21). Euskara hizkuntza gutxitua izanik, ordea, ez da hori gertatu. Euskara, oro har, eremu jakin batzuetan baino ez da erabili; adibidez, etxeko erabilerara mugatua izan da askotan. Hizkera-maila jasoago edo formailagoetarako estilori ere ez da garatu denbora-tarte luzean, beste hizkuntza batzuek (gaztelaniak eta frantsesak azkenaldian) bete baitituzte euskararen barnean estandarri legezkiokkeen esparruak (Oñederra eta beste 2015: 507). Honela, hizkuntzak historian zehar izan ez duen aldagarritasuna, hein batean, berariaz antolatatu behar izan da euskararen kasuan; euskara batuak “lagundu” du horretan.

Ahoskeraren kasuan, ordea, berandu etorri zen honen arautzea (idatzia-rena berarena baino beranduago esan nahi da), 1968an euskara batu idatzirako oinarriak finkatu zirenetik 1998ra arte ez baitzen ahozkorako ezer proposatu. Azken urte horretan atera zuen Euskaltzaindiak *Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua* (EBAZ hemendik aurrera), zeina ahozko hizkera estandarretarako hitzun guztien erreferentzia tresna litzatekeen, hizkuntzaren mai-

¹ Nire eskerrik beroenak Miren Lourdes Oñederra eta Oroitz Jauregiri egindako ohar eta proposamenengatik. Eskerrak, noski, euren jardunak grabatzeko prest agertu diren hiztunei ere, eurek osatu baitute lan honen oinarri izan den corpusa; ia esan gabe doa corpusik gabe ez zela ondorengo guztia aurrera eramaterik izango. Azkenik esan nahi dut, lan honek Eusko Jaurlaritzaren Doktorego Aurreko Programako laguntza (2020-2021) jaso duela.

la zainduetan erabiltzekoa (Euskaltzaindia 1998: 485). Hala ere, badirudi, batetik, maiz ahoskera bere horretan uzten dela eta, horrela, hizkera-maila zainduko jardunetan ere, norberaren euskalkiko ezaugarriak betetzeko joera izan ohi dela; ahoskera horietako batzuek hizkera-maila arduragabeko ezaugarriak izan ohi dituzte. Bestetik, berriz, batzuetan beste muturreko joera nagusitu ohi da, “ezer ez egitekoa”, hau da, idatzi bezala irakurtzekoa (Oñederra 1994: 1590). Hitz egiten ari garenean ez gara ari beti irakurtzen, noski, baina hizkera zaindurako eredia irakurritik sortua izan daiteke maiz, irakurtzea eskatzen duten egoerak izan ohi baitira askotan hizkera zaindua erabiltzea errazten dutenak (4.1. atala).

Lan honetan, bada, Alegiako (Gipuzkoa) zenbait hiztunen jardunak oinarri hartuta, hizkera-maila arduragabeko eta zainduko zenbait ahoskera aztertuko ditugu, hizkera-mailaren arabera ahoskera aldatzen den edo ez jakiteko asmoz. Datuen analisisa egiteko Fonologia Naturalaren teoria hartuko dugu oinarritzat. Teoria esplikatzaile honetan hotsen arteko bi dinamika mota (*fortitio* edo indartze bilakabideak / *lenitio* edo ahultze bilakabideak) bereizten dira eta horien banaketarako hizkera-mailak definitzaile dira (Donegan; Stampe 1979: 142-143); hortik teoria horrek interes berezia izatea lan honetarako.

Analisisa osatzeko, kontuan izango dugu hiztunen alderdi psikologikoa. Hiztunek ahoskera jakin batzuen inguruan dituzten pertzepzio edo jarrerak aztertuko ditugu. Bereziki, hiztunek EBAZ arau edo proposamenekin duten harremana nolakoa den agerian jartzen saiatuko gara, zenbait ahoskera erabiltzearen edo ez erabiltzearen arrazoiaren zati bat hiztunek ahoskera horien inguruan dituzten hautemate edo usteetan aurki baitaiteke (Cestero; Paredes 2018: 13).

2. Estandarizazioa eta ahoskera

2.1. Idatziaren lehentasuna

Ferguson-en (1996: 189) hitzetan, estandarizazioa hizkuntza batzeko bidea litzateke. Hizkuntzak berezkoa duen banatzeko edo bereizteko (dialek-

toetan, adibidez) joeraren aurrean, estandarizazioak (gutxieneko) uniformetasuna eta batasuna dakartza. Estandarizazio prozesuaren bidez aldaera estandarra eratzen da; eremu zabal baten (hiztun elkargo baten) hizkera komuna litzateke aldaera hori, eskolan irakasten dena eta eremu publikoetan erabiltzekoa, bereziki idatzirako eta testuinguru formaletarako eratu (Auer 2005: 8).

Badirudi idatzia izan ohi dela aldaera estandarren lehentasun, maiz ahozkoa egintzat ematen baita (Milroy; Milroy 1999 [1985]: 55). Ahoskeraren estandarizazioa (etortzekotan ere) idatziarena baino geroago etorri ohi da, oro har. Idatziak izan ohi duen lehentasunaren erakusle da, esaterako, hainbat hizkuntzaren estandarizazio prozesuetan, lehendabiziko urratsa ortografia kontuak lantzea eta kodetzea izan dela, honen ondoren gramatika eta lexikoa landu izan dira, idatziak “indarra” duen alderdiak hartu dira lehendabizi kontuan, beraz. Azkenik, egin denetan, ahoskerari jarri zaio arreta.

Adierazi berri dugunaren erakusle argia da, esaterako, katalanaren kasua. Katalanaren kodetze prozesua XX. mende hasieran hasi zen Pompeu Fabra-ren erreforma ortografiko eta gramatikalarekin (González 2002: 13) eta, hainbat urtetako lanaren ondoren, ortografiaren (1913), gramatikaren (1918) eta lexikoaren (1932) estandarizazioan urrats esanguratsuak ematea lortu da. Idatzi estandarra nahiko garatua dago eta onartua da hiztunen artean (Valverdú 1986: 317). Ahozkoan, ordea, estandarizatorako urratsak geroago etorri ziren. 1986an, jada idatzi estandarra nahiko aurreratua zegoen garaian, egoera nahasiagoa zen ahozkoaren kasuan, gauzak ez zeuden idatzian bezain landuak eta zehaztuak: «Aquí la situación es más compleja, hasta el punto de que los sociolingüistas catalanes aún estamos discutiendo sobre si existe o no un estándar oral en catalán» (Valverdú 1986: 320). Garai hartatik denbora-tarte luze samarra igaro den arren, egungo mendean oraindik, ahozko estandarren lanketak katalan estandarren erronketa-ko bat izaten jarraitzen du (González 2002: 13).

Aldaera estandarren hedapen edo transmisio lana egiten duen bide nagusietako bat, hedabideekin batera, irakaskuntza izan ohi da, bestek beste (Demonte 2003). Alor horretan ere ahoskera idatziaren lehentasunaren atzean kokatu ohi da oro har (Harmer 2007, Purhosein 2016). Ahoske-

ra ez da agertu ohi irakasleen prestakuntza curriculumean, ezta ebaluazioan ere (Risan 2014: 11). Ikasmaterialetan (testuliburuetan, esaterako) eskaintzen zaion lekua ere txikia izan ohi da, gramatikari eskaintzen zaionarekin alderatuta, adibidez (Cortés Moreno 2002: 69).

Ahoskera kontuak bereziki irristakor eta harrapagaitzak izan ohi dira, ez dira “erosoak” izaten (Oñederra 2019). Ahozkoan topatzen den aldagarritasun handiak (idatzian baino handiagoa) eragiten du, hein batean, harrapagaitzasun edo kontrolatzeko ezintasun hori (Milroy; Milroy 1999 [1985]: 47). Perez eta Azkaratek (2020: 612) diote aldagarritasuna behar dela aldaera estandarrean, idatzian eta, batez ere, ahozkoan. Ahozkoan dagoen aldagarritasun handia eta estandarizazioak ekarri ohi duen (gutxieneko) uniformetasuna kontuan hartuta, ahozkoa ezingo litzateke guztiz estandarizatu, aldagarritasunik gabeko ahozko aldaerarik ezingo litzateke eratu, alegia: «absolute standardisation of a spoken language is never achieved (the only fully standardised language is a dead language)» (Milroy; Milroy 1999 [1985]: 19).

2.2. Euskara batua eta ahoskera

Euskararen kasuan ere ahozkorako proposamenak idatzirakoak baino geroago etorri ziren. Euskara batu bat eratzeko zenbait urrats eman ondoren, 1968an euskara batuaren oinarriak finkatu ziren; idatzirako ezarri ziren oinarri horiek.² Mitxelena 1968ko Arantzazuko batzarrean aurkeztu zuen txostenean bertan adierazi zuen idatziak izango zuela lehentasuna estandarizazioaren lehen garaietan: «Nahi eta behar dugun batasun hori, lehen urratsetan behintzat, euskera idatziarena, izkribuzkoarena, da» (Mitxelena 1968: 203).

Dena den, euskara batua, hasiera batean, idatzirako proposatu bazen ere, gizarte modernoko eskakizunek ahozkoak lekua duen esparruetara eraman

² Lanaren luzera eta helburuak gaindituko genituzkeenez, ez ditugu euskara batuaren hastapen eta eraketako nondik norakoak ekarri. Horien berri jakin nahi izanez gero, ikus, besteren artean, Zuazo (2005) eta Hualde eta Zuazo (2007).

zuten eredu batua, irratira eta telebistara, esate baterako (Larrinaga 1998: 459). Horrek ekarri zuen, besteak beste, ahoskera estandarizatzeko beharra eta, honela, estandarren ahoskerak nolakoak izan behar zuen aztertzen hasi zen Euskaltzaindia 1993an. Zenbait urtetako lanaren ondoren, 1998an EBAZ argitaratu zen, zeina, sarreran adierazi bezala, ahozko hizkera estandarerako erreferentzia tresna litzatekeen (Euskaltzaindia 1998: 485). Tartean eten bat izan arren, egun ere Euskaltzaindiaren Ahoskera batzordeak lanean dihardu (Oñederra 2016, 2017).

3. EBAZ arau edo proposamenak

Esan bezala, Euskaltzaindiak 1998an aurkeztu zuen EBAZ. Estandarizazio prozesuak aldaeren gutxieneko murriztea dakarren arren (Milroy; Milroy 1999 [1985]: 19), arau edo proposamen hauen helburua ez da euskararen aldaera bat lehenestea besteak baztertze. EBAZ ez da gainerako hizkeren ordeko, osagarri baizik; izan ere, hizkuntza oso eta normal bat izateko, ahoskera estandarrak eta gainerako mailetako ahoskerek elkarren osagarri izan behar lukete (Jauregi; Epelde 2019). Helburua da euskarari baliabideak ematea hizkera zaindua, jaso eskatzen duten egoeretarako (Euskaltzaindia 1998: 485).

3.1. EBAZ arau edo proposamenen malgutasuna

EBAZ arau edo proposamenak aurkezterakoan, estandarrak malgua izan behar duela azpimarratu zen. Ez da proposatzen ahoskera bakarra euskalki guztietako hiztunentzat, aukera bat baino gehiago hobesten baitira zenbaitetan. EBAZen bidez aldaera estandarra erabili behar denerako norabidea markatzen da, «gutxieneko gida bat» (Oñederra eta beste 2015: 511) eskaintzen da. Malgutasuna hizkuntzaren aldagarritasunarekin dago lotua, aldagarritasuna kontuan hartzeko faktorea baita estandarizazio prozesuan:

No hay que olvidar en ningún momento que las lenguas son, por definición, variables y que, por tanto, cuando se deciden los modelos hay que sopesar previamente los factores de variación (geográficos, sociales y esti-

listicos) y decidir de qué manera deben ser considerados en dicha operación de estandarización. (Poch-Olivé 1998: 397)

Lanaren hasieran esan bezala, ahozkoan aldagarritasun handia dago. Hori dela eta, Milroy eta Milroyren (1999 [1985]: 19) esanetan, ahozkoan ezin du inork erabat erabili estandarra, norma hila baita (erreferentzia den heinean, finkoa), eta hizketa bizia (aldakorra). Hortaz, ahozko estandarrak (pluralean) bat baino gehiago izango dira; hau da, nolabait esan, euskalkien koloreak izango ditu ahoskera horrek (Oñederra eta beste 2015: 503). Hori litzateke behintzat helburua, nahiz eta ez genukeen ahaztu behar erdaren kolorea, euren biografia linguistikoaren arabera gehiago edo gutxiago, dagoeneko aski zabaldua dagoela zenbait euskal hiztunen ahoskeran. Prosodiari dagokionez (3.2. atala), esaterako, adierazgarria da erdal eredu in-darra, prosodia berri bat nagusitzerainokoa zenbaitetan (ikus Oñederra 1998, prosodia berri horren ezaugarrietarako). <zd> bilkuraren ahoskeraz aritzerakoan (5.3.2. atala) ikusiko dugu bokal eta kontsonanteen ahoskeran ere erdaren kolorea (gatzelaniarena, kasu honetan) zabaldua dagoela euskal hiztunen artean.

EBAZ arau edo proposamenetan nabarmentzen den aniztasun eta malgutasunaren bidez ahoskera zaindua hiztunarentzat onargarriago edo benetakoago izatea bilatzen da. Ohikoa da hiztunak artifizialtasun sentipena izatea ohituta ez dagoen formak erabiltzerakoan (Oñederra eta beste 2015: 517). Aukera bat baino gehiago onartuz gero, sentipen hori, zenbaitetan, leundu daiteke, hiztunak hurbilago geratzen zaion ahoskera (ahoskatzen ohitua dagoena) erabiltzeko aukera handiagoa izango baitu. Esate baterako, EBAZen aukera bat baino gehiago onartzen dira <in, il> bilkuren ahoskeraren kasuan; bustidura gertatzen den hiztunengan (*i[ʌ]e*) bustidura hori ahoskera zainduan ere egoki dela adierazten da eta bustidura gertatzen ez den euskalkietako hiztunengan (*i[l]e*), berriz, bustidurarik gabea izango dela ahoskera zaindua esaten da (Euskaltzaindia 1998: 489).

Aipatu dugu hiztunak maiz artifizialtasun sentipena izan ohi duela ohituta ez dagoen formak (ahoskerak) erabiltzerakoan. Sentipen horrek baztuetan aldaera estandarerako hobesten diren formak ez erabiltzea edo baztertzea ekarri ohi du (Darquennes 2011: 555). Badirudi, beraz, alderdi

emozionalak edo psikologikoak eragina duela hiztunek erakusten duten estandarren erabileran. Woolhiser-ek (2011: 506) alderdi subjektiboen garrantzia azpimarratzen du, non jarrerak, ideologia eta identitatea aipatzen dituen, besteak beste. Alderdi hauek guztiek eragina lukete Haugen-ek (1966: 933) *acceptance by the community* ('hiztun elkargoaren onarpena') izenez azaltzen duen estandarizazio prozesuaren urratsean; hau da, alderdi subjektiboek eragina dute hiztunek aldaera estandarretako zehaztutako formak onartu eta erabiltzean.

Lan honetako hiztunen datuak aztertzerakoan ikusiko dugu hiztunei zenbait ahoskera (5.3.1. atalean aztertuko dugun <j> letraren ahoskera sabaiakaria, gure kasuan) ez zaizkiela natural egiten, batzuetan lotsa ere ematen omen die ohituta ez dauden ahoskerak erabiltzeak. Honela, maiz jakin arren maila zainduetarako hobesten den ahoskera erabili ohi ez dutena dela, lotsak eraginda, ez dute erabiltzen, erabili ohi duten ahoskeraren alde egiten dute maila zainduetan ere.

Azken batean, beraz, artifizialtasun sentipena ohiturarik ezak sortzen du. Era berean, pentsa liteke erabilerak eta denborak leunduko dutela sentipen hori. Hizkera zainduko ahoskerak erabiltzera ohitu ahala, arrotzasun sentipena desagertzen joango da, aldaera estandarren onartze prozesuan denbora eta ahalegina aldagai esanguratsuak baitira (Haugen 1966: 933).

3.2. EBAZ arau edo proposamenak eta prosodia

Prosodia hizkuntzaren musika litzateke; azentu-egiturak, erritmo- eta doinu-ereduak eta, oro har, kontsonante eta bokalekin batera ahoskera osatzen duen guztia da (Oñederra 1998: 440). Donegan eta Stampe-ren (1979: 142) esanetan, ahoskeraren eragile garrantzitsuena da prosodia; izan ere, gertakizun segmentalen eremu izateaz gain, bokal eta kontsonanteen ahoskeraren eragile ere bada maiz. Hizketaren ezinbesteko osagaia da, ez baitago prosodiarik gabeko hizketarik; hitz egitean bokal eta kontsonante kateak prosodian (musika-ereduetan) txertatzen ditugu.

EBAZ arauak segmentalak dira; hau da, kontsonante eta bokalen ahoskerarako proposatzen dira. Prosodia ere kontuan hartzen da, ordea. Euska-

raren prosodia edo, hobeto esanda, euskararen prosodiak aintzat hartzen dira eta, horiek errespetatze aldera, ez da azentu eredu bat proposatzen (Oñederra 1998: 449). Aniztasuna nabari da prosodian hiztunen artean; esate baterako, aniztasuna dugu, azentuari dagokionez, euskal hizkeren artean (Mitxelena 1972 eta 1990 [1961], Txillardeggi 1984, Hualde 1995). Honela, bokal eta kontsonanteen ahoskeraren kasuan bezala, prosodia ere askotarikoa izatearen alde egiten da; hau da, hiztunak, hizkera zaindua erabili behar duenean (ere), esaldiak bere hizkerako prosodian txertatzea proposatzen da (Oñederra 2016: 136-138).

4. Hizkera-mailak

Eskénazi-ren (1993: 502) esanetan, hizkera-mailek hiztunaren eta inguruaren arteko elkar eragina islatzen dute:

Style reflects the action of the environment upon the individual and the individual upon the environment. It is his perception of the various "status" levels of his listener and of the type of situation in which he finds himself. It is also a projection of himself, his background, and is a setting of the type and tone of conversation he wishes to have. (Eskénazi 1993: 502)

Hizkera-mailaren izaera edo nolakotasuna hainbat alderdiren araberakoa da; besteak beste, komunikatu nahi den edukiak edo hiztunak hartzailearekin duen harremanak (bien arteko ezagutza maila, adibidez) baldintzatuko dute jarduna gertatzen deneko egoera eta, beraz, hizkera-maila nolakoa den.

Hizkera-mailak zenbakaitzak direla esan daiteke, ez baita muga zurrunik topatzen bataren eta ondorengoaren artean (Oñederra 1994: 1592). Hala ere, badira hizkera-mailen sailkapenak proposatu dituzten lanak. Hor dauke, esaterako, Joos-en (1968) proposamena eta Labov-ena (1972). Lan honetan, ordea, ez gara hizkera-mailen sailkapen horien eztabaidan sartu. Gutxieneko sailkapen bat egitearren, Mitxelenagandik datozkigun terminoei (*zaindu*, *arduragabe*) jarraituta, hizkera-maila zaindua eta arduragabea bereizi ditugu. Dena den, honek ez du esan nahi bi maila banandu eta be-

reizi daudenik, bien tartean maila eta aldaera ugari baileudeke, goraxeago aipatu bezala, zenbatzen zail (ezinezko, agian) direnak. Zaindua eta arduragabea etenik gabeko *continuum* baten bi ertzak lirateke (Oñederra eta beste 2015: 525).

4.1. Hizkera-maila arduragabea eta zaindua: *continuum* bat

Aurreko lerroetan aurreratu bezala, Mitxelenari zor zaio *zaindu* terminoa. Hizkera formal edo jasoari legokiokeena litzateke ahoskera zaindua, hizkera horretan hitzunak arreta jartzen duelako (beti bezala) edukian ez ezik, eduki hori adierazteko forma fonetikoan (ahoskeran) ere (Oñederra eta beste 2015: 506). Jendearen aurrean irakurtzeak eskaintzen du hizkera zaindua erabiltzeko aukera egokienetakoa (Durand 2014: 253). Irakurtzean ahoskerari arreta handiagoa jarri ohi zaio, askotan entzulea urruti egon ohi da (irratiko jardunean, adibidez) eta kontu handiagoz ahoskatu ohi da, mezua uler dadin. Esate baterako, bati baino gehiagori gertatu izango zaio, ziurrenik, eskolan irakasleak gainerako ikaskideen aurrean ozen irakurtzeko eskatu, irakurtzen amaitu eta ez jakitea oso ondo zer irakurri duen, zein den gaia, edukian baino arreta handiagoa jarri duelako eduki hori adierazteko forman. Horrelako egoeretan “seinalea” sendoa izan dadin ahalegin berezia egiten da, eta horretan ahoskerak leku esanguratsua betetzen du. Prosodiari dagokionez, esaterako, erritmioa eta ahotsaren indarra zaintzen dira (Listerri 1992: 16).

Hizkera-maila zainduak izan ohi dira estandarra erabiltzea eskatzen dutenak, entzuleria handiagoa eta nahasiagoa (ezezaguna, hizkera ezberdinetako jendea, etab.) izan ohi baita (Milroy; Milroy 1999 [1985]: 54). Hizkera-maila arduragabeak araupetzeak ez luke zentzurik, horrelakoak hitzunek erreferentziatzat (eurek “zehazten” dute) hartzen duten arau edo normatik eratorriak izaten baitira; hau da, hizketa arduragabearen ahoskera ez da “ikasia” izaten (nahita eta jakinaren ganean ikasia esan nahi da), bat-batekoa eta oharkabea baizik (ikus, besteren artean, Laboven (1972) eta Listerriren (1992) *spontaneous speech* delakoa).

Hizkera-maila arduragabeetan hitzuna mezura, edukira begira egon ohi da eta ez da ahoskeraz, formaz, berariaz arduratzen; ez dio arretarik jar-

tzen, alegia. Horrelako egoerak sortzen dira, esaterako, herriko tabernan lagunen artean eta etxekoen artean. Bat-batekotasuna, bizitasuna eta adierazgarritasuna izan ohi dira, besteak beste, maila honetako hizkeraren ezaugarriak (Oñederra 1994: 1593). Egoera horietan, gorago esan bezala, hiztunak arreta guztia mezuan, esaten ari denean jartzen du eta oharkabean ahoskera arduragabearen fenomenoak ateratzen zaizkio. Hotsen ekoizpena errazten duten bilakabideak (*lenitioak*) izaten dira, oro har, nagusi (Donegan; Stampe 1979: 142-143); esate baterako, kenketak gertatzen dira maiz, bokalarteko ttakaren kenketa ($a[r]i > ai$) da horren erakusle (5.3.2. atala).

4.2. Hizkera-mailak eta EBAZ arau edo proposamenak

EBAZ arau edo proposamenak hizkera-maila zainduetarako proposatzen direla kontuan izanik, zenbat eta gehiago urrundu erabilera formale-netatik, orduan eta gutxiago bete beharko lirateke proposamen horiek. Aldiz, zenbat eta gehiago gerturatu egoera zainduetara, orduan eta estuago betetzea arauak proposatzen da. Egoera zenbat eta zainduago, orduan eta EBAZetik gertuago; aldiz, egoera zenbat eta arduragabeago, orduan eta EBAZetik urrunago. Adibidez: «herrikoentzat emandako hitzaldi bategen ez ditu, nahitaez, euskaldun guztientzako Lehendakariarenak bete behar lituzkeen adina ezaugarri hartu behar EBAZetik» (Oñederra eta beste 2015: 526).³ Alderdi askok dute zeresana EBAZ arau edo proposamenak erabiltzerakoan: gaiak, hartzailearekin partekatzen den ezagutza mailak, hizketa gertatzen deneko lekuak, jarduna irakurria izateak edo ez, etab. (Oñederra 2019).

³ Hizketari jarri ohi zaion arretak garrantzia du hizkera-mailak zehazterakoan (Labov 1972: 99). Azaldu dugun bezala, hizkera-maila zainduetan, edukiari ez ezik, formari (ahoskerari) ere arreta jarri ohi zaio. Maila arduragabeetan, aldiz, hiztuna mezura begira dago, ez da ahoskeraz "kezkatzen". Ahoskerari jartzen zaion arreta graduala da, eta honek eragiten du, besteak beste, hizkera-maila zainduaren eta arduragabearen barnean ere mailak egotea; hau da, maila zaindu batzuk beste batzuk baino zainduagoak izatea eta arduragabe batzuk beste batzuk baino arduragabeagoak izatea.

Sarreran adierazi bezala, euskara hizkuntza gutxitua izanik, ez da erabili esparru askotan (zainduetan, estandarrak lekua duenetan), ez du izan hizkera formalik (beharrik ez duelako izan) eta horrek hizkera-mailen arteko egiturarik ez izatea ekarri du. Hizkuntza osasuntsu edo indartsuetan hizkera-mailen artean antolaketa jakin bat izan ohi da, eta egitura mailakatu hori hitzunik euren, bestelako “laguntzarik” gabe, eratzten dute (Milroy 1994: 21). Euskararen kasuan, ordea, historian zehar izan ez den aldagarritasuna berariaz antolatu beharrekoa da, hasiera batean behintzat, gero bere kabuz (kanpoko antolaketaren beharrik gabe) egingo du hizkuntzak, hizkera-mailen araberako aldagarritasunari dagokionez, bere bidea. Testuinguru horretan ulertu behar da EBAZ arau edo proposamenen malgutasuna (ikus Oñederra 2004 laneko “fonoestilistika eta euskara” atala).

5. Corpusaren lanketa

5.1. Parte hartzaileak

Sei hitzunik osatu dute laneko corpusa eta guztiak Alegiakoak (Gipuzkoa), jatorrizko euskal hitzunik (euskaldun zaharrak) eta euskara-gaztelania elebidun goiztiarrak izan dira. Hitzun guztiak euskara-gaztelania elebidun goiztiarrak direla diogunean, bi hizkuntzak nerabearoa baino lehen bereganatu dituztela esan nahi da. Nerabearoa muga esanguratsua da ahoskerari dagokionez, hitzuna hizkuntzaren sistema fonologikoaz arazorik gabe jabetu ahal izateko (Donegan; Stampe 1979: 126-127) eta, hortaz, nerabearoa hartu dugu erreferentziatzat elebitasun goiztiarraren kontzeptua zehazteko.

Aipatu ditugun ezaugarri komun horiek izan arren, zenbait alderdi edo ezaugarri bereizgarri ere badira euren artean. Horien artean nabarmenena adina da. Adin edo belaunaldi ezberdinetako hitzunen artean zenbait ahoskeratan ezberdintasunik badagoen edo ez aztertze bidea zabaldu nahi izan da; horregatik, parte hartzaileak hautatzerakoan kontuan izan da euren adina:

1. taula. Grabazioak egin zirenean hiztunek zuten adina

Hiztunak ⁴	Adina
IU	14
LL	14
MB	20
OB	21
MLE	47
AO	61

Adinaz gain, badira kontuan hartzeko beste alderdi batzuk, hiztunen ahoskeren artean egon daitekeen aldagarritasuna, neurri handiagoan edo txikiagoan, ulertzeko gako izan daitezkeelako zenbaitetan. Batetik, IU-k eta LL-k Alegiako eskolan ikasten dute eta MB eta OB Bartzelonako Unibertsitate Autonomoan (UAB-n) ari dira humanitate ikasketak egiten. Beraz, laurak ikasleak dira (D ereduan ikasi dute guztiek) eta, etxeko hizkuntza ereduaz gain, eskolakoa ere jasotzen dute. Gainera, MB eta OB, ikasketak direla eta, Bartzelonan bizi dira eta gaztelaniarekin nahiko harreman estua dute. Bestetik, MLE 7 urtetan Tolosan aritu da administrari lanetan, jendaurreko lana egin du. Azkenik, AO urte askoan matematikako irakasle izan da Tolosaldean, 6-8 urte B ereduan eta 37 urte D ereduan. Irakaskuntzan aritu izanak euskara batuarekin eta, oro har, hizkera-maila zainduarekin harreman estua izatea ekar dezake, eta horrek, beharbada, hiztunaren ahoskeran eragina izan dezake.

5.2. Datu bilketa

Hizkera-maila arduragabeen eta zainduan zenbait hiztunek erabili ohi duten ahoskera nolakoa den aztertzeko eta hizkera-maila horietako ahoskerak alderatu ahal izateko, sei hiztunen bina jardun bildu dira.

⁴ Parte hartzaileak izendatzeko, euren izenaren eta lehen abizenaren lehen letrak erabili dira: IU, LL, MB, OB, MLE, AO; gazteenetik zaharrenera antolatua, hurrenez hurren.

Batetik, hizkera-maila arduragabeko jardunak jaso dira, non eguneroko gauza edo zereginei buruzko elkarrizketa bana egin zaien hiztunei, egoera ahalik eta informalena izateko helburuarekin. Llisterriren (1992: 3) lanean aipatzen den “hizketa espontaneo” (edo ahalik eta espontaneoena, behintzat) biltzea izan da helburua. Dena den, ez da ohiko lagunarteko solasa izan, ikertzaileak, oro har, galderak bakarrik egin baititu eta parte hartzaileek horiek erantzun baitituzte, horregatik esaten da elkarrizketak izan direla, ez solasak. Grabazioak gabon garaian eginak izanik, bereziki, gabonekin lotutako galderak egin zaizkie. Batez beste, hamar minutuko elkarrizketak izan dira.

Bestetik, maila zainduko jardunak bildu ahal izateko, egoera bat eman zaie irudikatzeko. Jendearen aurrean irakurtzeak, neurri batean behintzat, hizkera zaindua erabiltzea errazten duela kontuan izanik (ikus 4.1. atala), balizko ETB1eko dokumental baterako testu bat ozen irakurtzeko eskatu zaie.⁵ Gutxi gorabehera, bost minutu iraun dute irakurketek.

Honez gain, bi hizkera-mailetako jardunak bildu ondoren, bost eta hamar minutu bitartean iraun duen galdetegi bat egin zaie, non, bereziki, testua irakurtzerakoan erakutsi dituzten zenbait ahoskeraren eta EBAZ arau edo proposamenen inguruko pertzepzioez edo usteez galdetu zaien. Galdetegi hau, batez ere, hiztunek EBAZ arau edo proposamenen inguruan eta, oro har, zenbait ahoskeraren inguruan dituzten hautemate edo jarren berri izateko asmoarekin egin da, baita bi hizkera-mailetako ahoskeren erkaketa osatzeko balio dezakeelakoan ere. Ariketa edo jardun hau ere grabatu egin da.

Grabazioak 2018ko abendu amaieran eta 2019ko urtarril hasieran egin ziren, arratsaldez, hiztunen euren etxeetan. LL eta AO hiztunen kasuan, berriz, egilearen etxean egin ziren. Grabazioak .wav formatuan egin ziren

⁵ Esan zaie ETB1ek osasunari eta elikadurari buruzko dokumental bat antolatu duela, osasuntsu jatea garestia den ala ez den eztabaida nagusia duena eta, eurak nutrizioan adituak direnez, dokumentalean parte hartzera gonbidatu dituztela, eta eman zaien testua irakurri behar dutela. Irakurtzeko eman zaien testua osasunari eta elikadurari buruzkoa izan denez, irudikatzeko eman zaien egoera testuaren gaira egokitu da. Testua moldatu egin da, aztertu nahi izan diren ahoskerak bildu ahal izateko.

eta *Huawei P9 Lite* sakelako telefonoa erabili zen. Hitzunen jardunak grabatu aurretik zenbait proba egin ziren grabazioen kalitatea probatzeko.⁶

5.3. Datuen azterketa: joera nagusiak

Bi hizkera-mailetako datuak bildu ondoren, datu horiek deskribatu eta aztertu dira. Datuak antolatzeke, EBAZ arau edo proposamenen antolaketan eta hurrenkera izan da oinarri, batez ere, hizkera-maila zainduko jardunetan EBAZ arau edo proposamenak betetzen diren edo ez erakustea errazteko. Honela, bada, bokalak, bokal bilkurak, kontsonanteak eta kontsonante bilkurak (Euskaltzaindia 1998: 487-490) bereizi dira datuak aurkeztu eta aztertzeke.

Aztergai den ahoskera bakoitzaren kasuan, lehendabizi, bildutako datuak ekarri dira, hizkera-maila arduragabekoak eta zaindukoak, hurrenez hurren. Ondoren, datu horien azterketa egin da, non bi hizkera-mailetako ahoskerak erkatu diren eta, hizkera-maila zainduko jardunen kasuan, EBAZ arau edo proposamenak betetzen diren edo ez adierazi den. Honekin batera, galdelegiaren bidez jasotako informazioa baliatu da zenbaitetan, bereziki, hitzunen EBAZ arau edo proposamenen inguruan dituzten uste edo jarrerak agerian jartzeko.

Bi hizkera-mailetako ahoskerak erkatuta, oro har, bi joera nagusi topa daitezke: bi hizkera-mailetan ahoskera bera erabiltzekoa eta hizkera-mailaren arabera ahoskera aldatzekoa. Lan honetara bi joera horiek erakusten dituzten zenbait ahoskeraren azterketa ekarri dugu; artikularen luzera muga dela eta, joera bakoitzeko bi kasu edo adibide ekarri ditugu.⁷

⁶ Azterketa akustikoa egiteko grabazioak grabagailu batekin egitea komeniko litzateke, kalitate tekniko hobea duelako honek. Lan honetan, ordea, azterketa akustikorik egin ez denez, kalitate tekniko "onargaria" duela irudituta egin ditugu grabazioak aipatu dugun sakelako telefonoarekin.

⁷ Artikulu honetan joera bakoitzeko bi kasu baino ez ditugu aztertu, baina lanaren "osotasuna" ulertze aldera, aipatu nahiko genuke, lanean (lan "osoan") EBAZ arau edo proposamenetan adierazten diren gainerako bokal, bokal bilkura, kontsonante eta kontsonante bilkurak ere aztertu ditugula. Hortaz, hemen azaltzen ditugun joerak segmentu eta segmentu bilkura horien guztien ahoskera aztertzeke ateratakoak dira.

5.3.1. *Ahoskera aldaketarik ez hizkera-mailaren arabera*

Goraxeago aurreratu bezala, kasu batzuetan hitzunek ahoskera bera erabili dute bi hizkera-mailetan. Horren erakusle ditugu, esaterako, <r> eta <rr> kontsonanteen ahoskera eta <j>-rena.⁸ Bi kasu hauen artean, ordea, bada ezberdintasun bat: <r> eta <rr> kontsonanteen ahoskeraren kasuan EBAZ arau edo proposamena betetzen da, baina <j>-ren ahoskeraren kasuan ez da betetzen.

- <r> eta <rr> kontsonanteen ahoskera

<r> eta <rr> bi hizkera-mailetan, oro har, [r] dardarkari hobikari ahoskatu dira. Salbuespena hiztun baten (MLE-ren) [R] dardarkari ubularraren ahoskera izan da, honek bi hizkera-mailetan, kasu batzuetan, frantsesekoaren (gertuen geratzen zaiguna aipatzearren) erako ahoskera ubularra erabili du. Maila arduragabeen honako datuak ditugu:

(1) IU: *a[r]gi*;⁹ *p[r]obatu*; *opo[r]ak*.

LL: *au[r]ten*; *t[r]ena*; *ja[r]i*.

MB: *ule[r]tu*; *lib[r]e*; *a[r]azoia*.

OB: *alde[r]di*; *k[r]iminalak*; *eto[r]i*.

⁸ <r> eta <rr> kontsonanteak, dardarkari ahoskatzen direnetan (<r> ttaka ere izan baitaiteke), batez ere Hegoaldean, hobikari ahoskatu ohi dira, hizkera-maila edozein izanda ere. Kasu honetan, dardarkarien ahoskera (ahoskunea, zehazki) ez litzateke hizkera-mailen araberako aldagaia. Ikusiko dugun bezala, ordea, hiztunetako batek, hobikariaz gain, [R] ubularra ere ahoskatzen du (Iparraldean maizago aurkituko duguna, ziurrenik), nahiko "deigarria" da hiztun honen kasua eta, beraz, dardarkarien azterketa hona ekartzea erabaki dugu.

⁹ Datuen irakurketa errazte aldera, idazkera ortografikoan eman dira atal bakoitzean hizpide den ahoskera erakusten duten hitz nahiz hitz multzoak. Kasu bakoitzean aztergai den hotsa edo hots bilkura bakarrik transkribatu da, une oro gertakari foniko bakarra izan baita hizpide, segmentu edo segmentu multzo berean egon daitezkeen beste tasunetan arreta jarri gabe. Segmenturen bat ahoskatu ez denetan (kenketen ondorioz), halabeharrez, ez da ezer transkribatu. Batzuetan datuen ondoan glosak jarri dira, ahoskatutakoaren interpretazio gramatikala argitzeko edo, segmenturen bat ahoskatu ez denetan, zein hitzez ari garen azaltzeko.

MLE: *a[r]kumea; te[r]aza, baina t[R]istea.*

AO: *e[r]lijio; lib[r]e; ho[r]ekin.*

Maila zainduan ere ahoskera berak topatzen ditugu, hobikaria ahoskatu dute, oro har, hiztun guztiek eta MLE hiztunak ubularra ere bai batzuetan:

(2) MLE: *saga[r]; sa[r]itan, baina indust[R]ialak; kont[R]a; post[R]erako.*

Gainerakoek: *saga[r]; sa[r]itan; indust[r]ialak; kont[r]a; post[r]erako.*

Hiztunek, beraz, <r> eta <rr>, oro har, bi hizkera-mailetan hobikari ahoskatu dituzte. Maila zainduari begira jarrita, EBAZ arau edo proposamena bete dute, ahoskera hobikaria hobesten baita bertan. MLE hiztunaren ahoskera ubularra izan da salbuespen. Hiztun honek frantsesekoaren erako ahoskera ubularra erabili du bi hizkera-mailetan horzkari ondorengo dardarkaria ahoskatzerakoan.¹⁰

Hiztuna Iparraldekoa izango balitz ez litzateke harritzekoa [R] ubularra ahoskatzea, /R/ ubularrak lekua baitu jada Iparraldeko hiztun askoren fonema inbentarioan (Oñederra eta beste 2014, 2015). MLE hiztuna, ordea, ez da Iparraldekoa; hortaz, ahoskera ubularra erabiltzea ezin zaio egotzi frantsesaren eraginari. Kasu honetan hizkuntzaz jabetzean egindako aukeragatik ahoskatzen du, ziurrenik, dardarkari ubularra. Hiztunak berak adierazi du bere gurasoek ubularra ahoskatzen zutela eta berak ere, haurra zenean, testuinguru guztietan (bai bokal artean, bai kontsonante ondoren, etab.) ubularra ahoskatzen zuela. Gero, ordea, lotsak eraginda, dardarkari hobikaria ahoskatzen ikasteko ahalegina egin zuen eta badirudi lortu duela zenbaitetan hobikaria ahoskatzea. Horzkari ondorengo testuingu-

¹⁰ Hiztunari berari entzunda, /d/ ahostun nahiz /t/ ahoskabe ondoren ahoskatzen du ubularra. Horzkari ondoren (eta ez, oro har, kontsonante ondoren) esaten da ahoskatzen duela hiztunak ubularra, nolabait esan, ubular “garbia” testuinguru horretan hautematen delako. Tresna bidezko azterketa akustiko eta artikulatorio baten bidez komeniko litzateke egiaztatzea ea beste kontsonanteen ondoren ubularra ahoskatzen duen edo ez. Esaterako, hiztunaren bi mailetak jardunetan bildutako datu hauek (dardarkaria kontsonante ez-horzkari baten ondoren agertzen denekoak) aztertzea interesgarri litzateke: *libre, integralak, azukre, prozesu, kapritxo.*

ruak, ordea, hiztuna berriz bere lehen fonemara (ubularrera) itzultzea errazten duela dirudi.¹¹

- <j> kontsonantearen ahoskera

Hiztun guztiek bi hizkera-mailetan <j> [x] belar ahoskabe ahoskatu dute, oro har. Hona maila arduragabeko jardunetan bildutako datu batzuk:

(3) IU: [x]antzi; [x]otze ‘jotzen’.

LL: [x]arri; [x]ende; [x]o.

MB: [x]akin; [x]endek ‘jendeak’.

OB: [x]ateko; [x]endea; [x]o.

MLE: [x]an; [x]ende; [x]ostailu.

AO: [x]aso; [x]ertse; [x]o.

Maila zainduan ere <j> [x] belar ahoskabe ahoskatu da, oro har. Dena den, batzuetan [j]¹² sabaikaria ere ahoskatu da:

(4) IU: [x]an; [x]atea; [x]atorrizko; [x]aitsiko, baina [j]oateko.

MB: [x]atea; [x]atorrizko; [x]aitsiko; [x]oateko, baina [j]an; [j]atea.

Gainerakoek: [x]an; [x]atea; [x]atorrizko; [x]aitsiko; [x]oateko.

¹¹ Esanenez, batez ere, testuinguru “errazetan”, bokal artean, ahoskatzen duela hobikaria. Bokal artea izan ohi da kontsonanteen agerleku nabarmenena; hautematen “errazena” eta, beraz, kontrolatzen ikasteko gune aproposena. Kontsonante ondorengo testuingurua, ordea, konplexuagoa izan ohi da. Gogora dezagun, esaterako, antzina, euskal hiztunek ezin zituztela latineko *li[br]um* bezalako *muta cum liquida* taldeak ahoskatu eta, besteak beste, bokal bat tartekatatu ohi zela, *lib[u]ru*, alegia.

¹² Lehen hurbilketa gisa, hitza hartu da gertaeren esparru prosodikotzat. Honela, hitz hasierako <j>-k sabaikari ahoskatu direnetan, [j] herskari sabaikaria idatzi da. Corpusa berriz begiratzea komeniko litzateke honelako kasuetan, benetan ingurune jarraitua edo ez-jarraitua den jakin ahal izateko.

Gauzak honela, <j> [x] belar ahoskabe ahoskatu dute hiztunek, oro har, bi hizkera-mailetan. Maila zainduko jardunetara begira jarrita, EBAZ arau edo proposamenetan hobesten den ahoskera sabaikaria ez dute erabili.¹³ Dena den, maila zainduan bi hiztunek (IU-k eta MB-k) [j] sabaikaria ahoskatu dute hitz gutxi batzuetan.

Galdetegian galdetu zaie <j> sabaikari ahoskatzeaz zer pentsatzen duten, eta guztiek esan dute arrotz edo “ez-natural” iruditzen zaiela edo ez zaiela “ateratzen” ahoskera hori. Are gehiago, lau hiztunek (IU-k, MB-k, MLE-k eta AO-k) adierazi dute badakitela <j> sabaikari ahoskatu behar dela, baina ez zaiela “ateratzen”, ez daudelako horrela ahoskatzera ohituta, lotsa puntu bat ere ematen omen die sabaikari ahoskatzeak. Badirudi, hortaz, hiztunengan artifizialtasun sentipena nagusitzen dela <j> sabaikari ahoskatzerakoan.¹⁴ IU-k eta MB-k maila zainduko hitz batzuetan sabaikaria ahoskatu dute eta, hortaz, galdetu zaie ea zergatik, oro har, [x] belar ahoskabea erabili duten eta batzuetan sabaikaria. Biek adierazi dute ahoskerari ez diotela arretarik jarri eta “atera” zaien bezala irakurri dutela, ez dutela nahita (jakinaren gainean) egin bataren edo bestearen alde. Izatez ba omen dakite sabaikaria ahoskatzea hobesten dela euskara batuan eta, agian, horregatik ahoskatuko omen zuten batzuetan sabaikaria. Hala ere, nabarmendu dute “naturalena” eurentzat belar ahoskabea erabiltzea dela (ikus 3.1. atalean artifizialtasun sentipenaz esandakoa).

5.3.2. *Ahoskera aldaketa hizkera-mailaren arabera*

Orain arte bi hizkera-mailetan ahoskera bera erabili dutela hiztunek ikusi dugu. Hau ez da izan, ordea, joera bakarra, beste batzuetan hiztunen ahoskera aldatu egin baita hizkera-mailaren arabera. Joera honen adibide

¹³ Ikus EBAZeko VIII. araua <j>-ren ahoskera ez-sabaikaria onartzen deneko salbuespen edo kasuetarako (Euskaltzaindia 1998: 489).

¹⁴ Antzeko sentipena adierazi dute hiztunek EBAZ arau edo proposamenetan hobesten den <e> eta <i>-ren aurreko maileguetako <g>-ren ahoskera ahostunaren kasuan. Guztiek [x] belar ahoskabea ahoskatu dute bi hizkera-mailetan (*ekolo[x]iko*), ahostuna ahoskatzea (*ekolo[ɣ]iko*) ez omen zaie “natural” egiten, horrela ebakitzeak lotsa ere ematen omen die.

ditugu, besteak beste, bokalarteko <b, d, g, r> kontsonanteen ahoskera eta <zd> kontsonante bilkurarena.¹⁵ Bi hizkera-mailetan ahoskera bera erabili denean adierazi dugun bezala, kasu honetan ere, batzuetan (bokalarteko <b, d, g, r> kontsonanteen ahoskeraren kasuan) EBAZ arau edo proposamenak bete dira eta beste batzuetan (<zd> bilkuraren ahoskeraren kasuan) ez dira bete.

- Bokalarteko <b, d, g, r> kontsonanteen ahoskera

Hizkera-maila arduragabeen hitzunek bokalarteko <b, d, g, r> kontsonanteak askotan ez dituzte ahoskatu:

(5) IU: *oain* ‘orain’; *meiku* ‘mediku’.

LL: *biali* ‘bidali’; *launekin* ‘lagunekin’.

MB: *gorra* ‘gogorra’; *geatu* ‘geratu’.

OB: *eukiko* ‘edukiko’; *proatzea* ‘probatzea’.

MLE: *besteik* ‘besterik’; *eunen* ‘egunean’.

AO: *neonek* ‘neronek’; *badao* ‘badago’.

Maila zainduan, aldiz, beti ahoskatu dituzte bokalarteko kontsonante hauek:

(6) Hitzun guztiek: *pro[β]atuko*; *e[ð]o*; *e[ɣ]iten*; *o[r]aindik*.

Hitzunen datuek erakusten dutenez, hizkera-mailaren arabera ahoskera aldatu egin da. Arduragabeen emankorra izan da bokalarteko <b, d, g, r> kontsonanteak ez ahoskatzea eta, aldiz, zainduan beti ahoskatu dira.

Kontsonante hauek ahoskatzen ez direnean, herskari ahostunen kasuan, bi bilakabide gurutzatzen dira. Batetik, herskari ahostunen jarraitutzea ger-

¹⁵ EBAZen <zd> bilkurarekin batera aurkezten dira <zb, zg> bilkurak, guztietan txistukari gehi herskari ahostun kontsonante bilkura baitugu. Artikuluaren luzera muga dela eta, ordea, hemen <zd> bilkuraren ahoskera baino ez dugu aztertuko, <zb, zg> bilkuren kasuan baino hitzunen datu gehiago baititugu.

tatzen da (ahoskatzen direnean ere gertatzen da hori); hau da, kontsonante hauek ingurune jarraituan daude (bokal artean, zehazki) eta aldameneko bokalen jarraitutasunera (artikulatzaileek ez diote trabarik egiten aire-etorriari) asimilatzen dira, erabateko hersketa galdu egiten baitute, herskari izatetik hurbilkari izatera igaroz (Romero 1996: 103). Bestetik, hurbilkari horien eta /r/ ttakaren kenketa gertatzen da. Errazagoa da ekoizpen ahaleginaren aldetik, eta ohargarritasunaren kaltetan, ingurune jarraituko kontsonante hauek ez ahoskatzea. Ekoizpen ahaleginari begira errazagoa dela diogu, hurbilkaria galtzen denez, segmentu bilkuran zehar artikulatzaileek ez diotelako aire-etorriari etenik jarri beharrik; honek, ordea, ez dio mesederik egiten ohargarritasunari, segmentu bat kentzen denez, seinalea ahuldu egiten baita. Maila arduragabeetan ez zaionez entzungarritasunari edo argitasunari hizkera-maila zainduetan adinako lehentasunik ematen, kontsonante hauen kenketak, oro har, beste kenketak bezala, *lenitio*ak izanik, hizkera-maila arduragabeko jardunetan gertatzea ohikoa da (Donegan; Stampe 1979: 142-143). <zd> bilkuraren ahoskera aztertzerakoan (ondorengo azpiatala) azalduko ditugu *lenitio* edo ahultze bilakabideen eta *fortitio* edo indartze bilakabideen arteko alde nagusiak.

Maila zainduko jardunetan, berriz, bokalarteko <b, d, g, r> kontsonanteak, EBAZ arau edo proposamena betez, beti ahoskatu dira. Aldagarritasuna norabide egokian gauzatu da, beraz.¹⁶

Galdetegian bi esaldi irakurri zaizkie hiztunei eta euren zeregina izan da esatea ea zerbait aldatuko luketen edo ez, esaldi horiek ETB1eko dokumental baterako balira. Esaldi horietako bat hauxe izan da: *geo etorriko zela [x]akinarazi zuen*. Hiztun guztiek berehala adierazi dute *geo* ez luketela esango, *ge[r]o* baizik. Are gehiago, harrigarri gertatu zaie *geo* irakurri eta galdetzea ea zerbait aldatuko luketen edo ez, ahoskera hori maila zaindurako posible

¹⁶ Antzeko joera topatu da, besteak beste, bi bokalen artean <h> duten bokal bilkuren ahoskaren azterketan. Hiztunak Hegoaldekoak izanik, ez dute <h> ahoskatzen eta, maila arduragabeko jardunetan, oro har, bokalak diptongoan edo bokal bakarria eginez ahoskatu dituzte. Zainduan, berriz, gehiagotan ahoskatu dira bokalak bi silabatan. Esate baterako, hiztun berak (AO-k) hitz bera (*ahal*) bi eratara ahoskatu du, hizkera-mailaren arabera: [*a*] maila arduragabeen eta [*a.a*] zainduan.

dela pentsatzea “ezinezkoa” iruditu zaie. Eskatu zaien aldaketa (*geo* beharrean, *ge[r]o*) “errazegia” dela pentsatu bide dute, “nabariegia” balitz bezala erantzun dute, galdetzen ari ginenak zentzu handiegirik ez balu bezala. Galdera bat erantzuteko errazegia denean, ezkutuan beste zerbait (“tranpa” bat) dagoela uste izateko joera izan ohi dugu maiz; horixe izan bide da hiztunek sentitu dutena *geo* irakurri eta zerbait aldatuko luketen galdetu zaientean. Honela, bada, nahiko argi dute maila zainduan bokalarteko <b, d, g, r> kontsonanteak ahoskatzearen alde egingo luketela. Bokalarteko <r>-ren kenketarekin bakarrik egin da proba, baina norabidearen seinaleztat har genezake; hau da, gainerako kontsonante “ahulekin” ere erantzun bertsuak izango genituzke ziurrenik. Bide batez, esaldi bereko *[x]akinarazi* formako *[x]* ahoskera belarraz ez du inork ezer esan.

- <zd> kontsonante bilkuraren ahoskera

<zd> kontsonante bilkura, gehienetan, ez partikularen eta <d> kontsonantez hasitako aditz formen bidez eratzen da. Hizkera-maila arduragabeen bilkura horretako herskaria *[t]* ahoskabe ahoskatu dute hiztun guztiek kasu guztietan:

- (7) IU: *ez [t]ue jartzen* ‘ez dute jartzen’; *ez [t]aket* ‘ez daukat’; *ez [t]iela* ‘ez direla’.

LL: *ez [t]eu iten* ‘ez dugu egiten’; *ez [t]igue uxten* ‘ez digute uzten’; *ez [t]itut ikusi* ‘ez ditut ikusi’.

MB: *ez [t]akit* ‘ez dakit’; *ez [t]ie* ‘ez dira’; *ez [t]igue erakusten* ‘ez digute erakusten’.

OB: *ez [t]io uxten* ‘ez dio uzten’; *ez [t]it ematen* ‘ez dit ematen’; *ez [t]itut erosi* ‘ez ditut erosi’.

MLE: *ez [t]a ikusten* ‘ez da ikusten’; *ez [t]unak* ‘ez duenak’; *ez [t]akizumen* ‘ez dakizunean’.

AO: *ez [t]et esango* ‘ez dut esango’; *ez [t]iela* ‘ez direla’; *ez [t]ezula* ‘ez duzula’.

Maila zainduan, berriz, <zd> bilkurako herskaria [d] ahostun ahoskatu dute:

(8) Hitzun guztiek: *ez [d]a; ez [d]ugu; ez [d]en; ez [d]ira.*

Ahoskera hauek kontuan izanda, hizkera-mailaren arabera, kontsonante bilkura honen ahoskera aldatu egin da. Maila arduragabeen <zd> bilkurako herskaria ahoskabe ([t]) ahoskatu dute hitzun guztiek eta zainduan, berriz, ahostun ([d]).

Ez-en ondorengo herskaria ahoskabe ahoskatu denetan (maila arduragabeen), ahoskabetze asimilazioa gertatu da, herskaria aurreko igurzkariaren ahoskabetasunera hurbildu baita, segmentu bilkura ahoskagarriago eginez; ahots kordek ez dute bilkura osoan zehar dardararik egin beharrik. Donegan eta Stampek (1979: 142-143) diotena kontuan hartzen badugu, asimilazioak *lenitio* edo ahultze bilakabideak dira, segmentu edo segmentu bilkurak ahoskatzeko errazago egiteko helburua edo ondorioa dutenak, eta argitasuna eskatzen ez duten egoera edo estiloak (hizkera-maila arduragabeak, besteak beste) izan ohi dira hauen gertaleku naturalenak.

Ohargarritasunari begira jarrita, ordea, ahoskabetasuna trabari optimoen ezaugarri denez, asimilatu den segmentua (/d/ > [t]) indartu eta entzungarriago bihurtu da; alde honetatik, *fortitio* edo indartze bilakabideen aldera hurbilduko ginatke. *Fortitio*ek, oro har, segmentuen euren tasunak indartzen dituzte edo segmentuak aldameneko segmentuetatik nabarmentzen dituzte. Hauen helburua edo ondorioa, oro har, ohargarritasunari laguntzera zuzendua egon ohi da eta argitasuna eskatzen duten egoera edo estiloetan (hizkera-maila zainduetan, besteak beste) gertatu ohi dira (Donegan; Stampe 1979: 142).

Silaba-egitura zenbaitetan bilakabide fonologikoen erantzule izaten dela kontuan izanik (Donegan; Stampe 2004: 17-18), pentsa liteke herskaria silaba hasieran agertzeak ere lagun dezakeela herskaria ahoskabe ahoskatzeko (Vennemann 1988: 13-14), euskarak silaba ekinak indartzeko joera baitu (Jauregi 2007: 279) eta, esan dugun bezala, herskaria ahoskabetzean segmentua bera indartu egiten da.

Hizkera-maila zainduan, berriz, herskari ahostunaren ahoskera nagusitu da. Kasu honetan, ez da ahoskabetze asimilaziorik gertatu, txistukariaren

ahostuntzea baizik; hau da, txistukaria ondoren duen herskariaren ahostuntasunera hurbildu da. Honela, [ʃ] txistukari ahoskabea ahoskatu beharrean, [ʒ] ahostuna ahoskatu dute hiztun guztiek: *e[ʒ] da, e[ʒ] dugu, e[ʒ] den, e[ʒ] dira*.

Kontsonante ahostunen aurreko txistukariaren ahostuntzea ohikoa da, besteak beste, gaztelaniaz. Hurch-ek (1988: 347) dioen bezala, hizkuntzek bilakabide ezberdinak hauta ditzakete arazo (zailtasun artikulatorio bat edo oharrenari dagokion zailtasun bat) beraren aurrean. Aztergai dugun bilkuren kasuan, kontsonante multzo bakarrean ahotsaren bi balio (ahoskabe/ahostun) “konbinatu” beharrak sortzen du zailtasuna, ahots kordek dardara ez egitetik dardara egitera igaro beharko bailukete segmentu bilkuran. Zailtasun honen aurrean, ahoskagarritasunaren mesedetan, ahotsaren balio bakarra izatearen alde egiten da. Aukera ezberdinak egiten dituzte, ordea, euskarak eta gaztelaniaz: euskaraz herskaria ahoskabetzearen alde egiten da (*ez [t]a*) eta gaztelaniaz, berriz, txistukaria ahostuntzearen alde (*la[ʒ] damas* ‘damak’). Honela, lehenengoaren kasuan, segmentu bilkura osoa ahoskabe bihurtzen da eta bigarrean, berriz, ahostun.

Aztergai ditugun datuetan ikusi dugun moduan, euskaraz igurzkari ahoskabe eta herskari ahostun bilkura baldin badugu, herskariaren ahoskabetzea gertatu ohi da: *ez [t]akit* (MB). Hitz barnean ere euskaraz txistukariaren ondorengo herskaria ahoskabea izan ohi da: *ez[p]ain, ez[t]i, kez[k]a, as[p]ertu, es[t]u, nes[k]a*. Txistukariaren ondorengo herskaria ahostun ahoskatzen deneko forma gutxi batzuk baino ez dira topatzen, gehienak hitz eratu eta mailegu erlatiboki berriak lirake: *des[b]erdin, ez[b]erdin, des[b]ideratu, ez[d]eus, les[b]iana, ez[g]auza*. Aurreko lerroetan adierazi bezala, gaztelaniaz, aldiz, ingurune berean igurzkaria ahostuntzen da, ez da herskaria ahoskabetzen (Hurch 1988: 347): *a la[ʒ] doce* ‘hamabietan’, *ha[ʒ] dicho* ‘esan duzu’.

EBAZ arau edo proposamenetan txistukariaren ondoko herskaria ahoskabe ahoskatzea hobesten da; izan ere, gorago azaldu dugun bezala, asimilazioa gertatzen bada ere, ebakeraren indartzea dakar ahoskabeak, nabarmenago baita oharrenaren aldetik eta, beraz, hizkera zaindurako aproposa da, maila zainduetan ohargarritasuna arduragabeetan baino gehiago zaindu

ohi baita (gogoratu 4.1. atalean esandakoa). Hitzunek, hortaz, ez dute EBAZ arau edo proposamena bete, maila zainduko ahoskerek erakusten duten bezala, guztiek txistukari ondoko herskaria ahostun ahoskatu baitute. Badirudi idatzi bezala irakurtzeko joera nagusitu dela eta gaztelaniaren (kasu honetan) ahoskerara hurbildu direla.¹⁷

Galdetegian hitzunei galdetu zaie nola esango luketen euskaraz *comer sano no es caro* bi egoeratan, Alegian lagunartean (hizkera-maila arduragabea) eta balizko ETB1eko dokumentalean (hizkera-maila zaindua). Lagunartean baleude, *ex [t]a* ahoskatuko omen lukete, eta ETB1eko dokumentalean, berriz, *ex [d]a*.¹⁸ Euren esanetan, euskara estandarreko araua txistukari ondorengo herskaria ahostun ahoskatzea omen da. AO hitzunik, galdetu zaionean ETB1eko dokumentalean nola esango lukeen esaldia, lehendabiziko aldiak *ex [t]a* ahoskatu du, baina berehala zuzendu du, nabarmenduz [t] herskari ahoskabea “atera” zaiola, baina badakiela euskara batuan *ex [d]a* ahoskatu beharko litzatekeela, ahostuna, alegia.

Honekin batera, idatzi bezala ahoskatzeko joeraren erakusle izan liteke, irakurtzeko testua emandakoan, OB hitzunik esan izana ez duela asko “bel-durtzen” zeregin horrek, testua euskara batuan dagoenez, ez omen du eta aldaketarik egin beharrik, idatzita dagoen bezala irakurtzearekin nahikoa omen du. Beraz, badirudi, hitzun honen arabera, batuaz ahoskatzea idatzi bezala irakurtzearekin lotzen dela.

Idatziaren estandarizazioa nahiko berria izateak indartu egiten du letren ahoskerarako joera; hau da, hitzuentzat (batzuentzat besteentzat baino gehiago) batu idatzia forma berria izanik eta ahoskatzen ez delako irakatsi, letrak fonemekin erabat berdintzeko joera nagusitu ohi da (Haugen 1966: 930), are gehiago euskararen idazkera nahiko “fonetiko” dela kontuan har-

¹⁷ Idatzi bezala irakurtzeko joera antzematen da baita ere hitz mugako kontsonante ozen ondorengo txistukariaren ahoskeran. Maila arduragabean hitzun guztiek afrikatua ahoskatu dute (*esan [tʃ]ion* ‘esan zion’), eta zainduan, berriz, igurzkaria (*izan [ʃ]utenean*). Kontsonante bilkura hauen ahoskeraren azterketarako, ikus Urreta (inprimategian), bertan landu baitugu bilkura hauen ahoskera.

¹⁸ Zehazki, honela itzuli dute esaldia: *sano/osasuntsu [x]atea ex [t]a garestie* lagunarterako eta *osatsuntsu [x]atea ex [d]a garestia* ETB1eko dokumentalerako. Bide batez, beste behin <j> [x] belar ahoskabe ahoskatu dute guztiek balizko dokumentalerako (maila zaindurako).

tuta (Oñederra 1994: 1594). Gorago aztertu ditugun hiztunen datuek erakusten duten bezala, letren ahoskerarako joera horrek erdaren (gaztelania-rena, kasu honetan) eredu nagusitzea ekarri ohi du maiz. Ez da ahoskatzen irakatsi (ikus 2.1. atala) eta, hortaz, hiztunek euren kabuz “bilatu” eta “eratu” behar izan dute hizkera berrirako eredu fonikoa. Horretarako, besterik ezean, erdarara jotzea da “errazena” eta ohikoena (eskura duten eredu hori da). Horrela, ahoskera berri bat hartzen du hizkera berriak. Hau batuaren hasierako garaietan (berria zenean) gertatuko zen, baina orduan sortutako aukera egonkortu eta eredu gisa zabaldu da (Oñederra eta beste 2015: 508), besteak beste, ez zaiolako hiztunari, oro har, beste eredurik (EBAZen proposatzen denari jarraituta) irakatsi.

6. Ondorioak

Lan honetan euskararen ahoskera eta hizkera-mailak izan ditugu aztergai. Hain zuzen ere, euskararen ahoskera aztertu dugu hizkera-maila arduragabeen eta zainduan, hizkera-mailaren arabera, ahoskera aldatzen den edo ez jakiteko helburuarekin. Lehenengo ataletan ahoskeraren estandarizazioaren (2. atala), EBAZ arau edo proposamenen (3. atala) eta hizkera-mailen (4. atala) inguruko alderdi batzuk azaldu ditugu eta, jarraian, horietako zenbait kontu lanaren oinarri izan den corpusa lantzerakoan (5. atala) jorratu ditugu. EBAZ arau edo proposamenak erreferentziatzat hartuta, sei hiztunen hizkera-maila arduragabeko eta zainduko jardunetako ahoskerak aztertu ditugu. Bi mailetako ahoskerak erkatuta, oro har, joera ezberdinak topatu dira.

Batetik, batzuetan hiztunek zenbait hotsen ahoskera bera erabili dute bi hizkera-mailetan. <r> eta <rr> kontsonanteen ahoskera eta <j>-rena dira joera horren erakusle. Lehendabizikoen kasuan, hizkera-mailaren arabera aldagarritasunik ez da topatu, Hegoaldean batez ere, kontsonante hauek hobikari ahoskatzen baitira, hizkera-maila edozein izanda ere. Honekin, EBAZ arau edo proposamena (hobikari ahoskatzea hobesten da) “besterik gabe” bete da; MLE hiztunaren kasua izan da salbuespen, honek bi mailetan horzkari ondorengo dardarkaria [R] ubular ahoskatu baitu.

Bigarrenaren (<j>-ren ahoskeraren) kasuan, berriz, EBAZ arau edo proposamenetan hobesten den ahoskera zein den jakinda ere, maila zainduan ez da aldatu maila arduragabeko ahoskera. Hitzun guztiek bi hizkera-mailetan, oro har, [x] belar ahoskabea ahoskatu dute, nahiz eta galdetegian hitzun batzuek adierazi badakitela hizkera zainduan ahoskera sabaikaria hobesten dela. Hortaz, EBAZ arau edo proposamenetan hobesten diren zenbait ahoskera erabiltzerakoan hitzunek jarrera “ezkor” samarra edo ezintasuna erakutsi dute. Ezintasun hori lotua egon daiteke hitzunek, ohituta ez dauden ahoskerak erabiltzerakoan, izan ohi duten artifizialtasun sentipenarekin (3.1. atala). Sentipen horren adierazle da, esaterako, zenbait hitzunek galdetegian esan izana ahoskera batzuk (<j> sabaikari ahoskatzea, besteak beste) arrotz edo “ez-natural” iruditzen zaizkiela. Artifizialtasun sentipenak maiz lotsa ere ekarri ohi dio hitzunari ohituta ez dagoen ahoskeraren bat erabiltzerakoan; honela, ahoskera hori erabiltzeko ezina nagusitu ohi da.

Bestetik, beste kasu batzuetan bi hizkera-mailetan ahoskera ezberdinak erabili dituzte hitzunek. Esaterako, bokalarteko <b, d, g, r> kontsonanteak maila arduragabean ez dituzte askotan ahoskatu (*proatzea* ‘probatzea’ (OB), adibidez) eta, aldiz, zainduan beti ahoskatu dituzte (*pro[β]atuko*, esate baterako). Aldagarritasuna norabide egokian gauzatu da kasu honetan. Bi mailetan ahoskera ezberdinak erabili diren beste batzuetan, ordea, ez dituzte EBAZ arau edo proposamenak bete. Joera hori erakusten du <zd> bilkurako <d> maila arduragabean hitzun guztiek [t] ahoskabe eta maila zainduan, berriz, [d] ahostun ahoskatzeak. Kasu honetan, idatzi bezala ahoskatzeko joera nagusitu da eta aldagarritasuna ez da norabide egokian gauzatu.

Idatzi bezala ahoskatzeko joerarekin lotuta, pentsa liteke, agian, aldagarritasuna norabide egokian gertatzen den zenbaitetan ere, ez dela EBAZ arauari berariaz jarraitzeagatik gertatzen, baizik eta letren eraginagatik gertatzen dela. Honela, letrak lirateke aldagarritasunaren norabidearen baldintzatzaile. Aipatu dugu, esate baterako, *ex [t]a* ahoskatzen duenak maila arduragabean, maila zainduan, idatziaren eraginagatik (gogoratu hitzunek galdetegian esana), *ex [d]a* ahoskatzen duela, EBAZ arau edo proposamena ez betez. Era berean, pentsa liteke, adibidez, *proatu* ‘probatu’ ahoskatzen duenak maila arduragabean, maila zainduan *pro[β]atu* ahoskatzea letren

eraginagatik gertatzen dela, ez EBAZ arau edo proposamenak berariaz betetzeagatik.

Dena den, ideia honek ikerketa sakonago bat eskatuko luke; uler bedi, beraz, lan hau etorkizuneko ikerketen abiapuntu edo hasiera gisa. Corpus zabalagoa izateak lagunduko liguke, besteak beste, azterketa osatzen, hiztunek erakusten duten joera hemen aipatutako ideiarekin bat datorren edo ez egiaztatzeko. Aurrera begira, hortaz, ikuspegi osoago baterako, corpus zabalagoa biltzea litzateke asmoa. Honez gain, batetik besterako bidea graduala izan arren, hizkera-mailak ahalik eta gehien finkatzea litzateke etorkizuneko erronketako bat, EBAZ arau edo proposamenen erabilera hobeto ulertu ahal izateko eta hiztunen datuak zehatzago kokatu eta aztertu ahal izateko. Ahoskera estandarizatzearen helburua ez da eredu bakarreko hizkuntza bat sortzea, lanean adierazi bezala, asmoa da egoera zainduetarako baliabideak eskaintzea (Euskaltzaindia 1998: 485). Honela, bada, ezinbestekoa litzateke hizkera-mailak zehaztea eta bakoitzari dagokion lekua ematea. Euskararen kasuan, bereziki beharrezkoa da eginbehar hau, artikuluan adierazi bezala, hizkuntza gutxitua izanik, denbora-tarte luzean hizkera formalik ez izateak hizkera-mailen arteko egitura eta antolaketarik ez izatea ekarri baitu.

Espero dugu etorkizuneko ikerketak gai izango direla aipatutako alderdi hauei eta ikertzeke dauden beste hainbati erantzuteko.

Erreferentzia bibliografikoak

AUER, Peter (2005). «Europe's sociolinguistic unity, or: A typology of European dialect/standard constellations», in Nicole Delbecque, Johan Van Der Auwera & Dirk Geeraerts (arg.), *Perspectives on Variation. Sociolinguistic, Historical, Comparative*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 7-42.

CESTERO, Ana María & PAREDES, Florentino (2018). «Creencias y actitudes hacia las variedades cultas del español actual: el proyecto PRECAVES XXI», *Boletín de Filología* 53 (2): 11-43.

CORTÉS MORENO, Maximiano (2002). «Didáctica de la entonación: una asignatura pendiente», *Didáctica (Lengua y Literatura)* 14: 65-75.

DARQUENNES, Jeroen (2011). «Minorities, language politics and language planning in Europe», in Bernd Kortmann & Johan Van Der Auwera (arg.), *The languages and linguistics of Europe: a comprehensive guide*. Berlin-Boston: Mouton de Gruyter, 547-560.

DEMONTE, Violeta (2003). «Lengua estándar, norma y normas en la difusión actual de la lengua española», *Congreso de la ACIS (Association for Contemporary Iberian Studies)*. Valentzia. <https://digital.csic.es/bitstream/10261/13074/1/Documento1.pdf>. [2021-01-29].

DONEGAN, Patricia & STAMPE, David (1979). «The study of Natural Phonology», in Daniel Allan Dinnsen (arg.), *Current Approaches to Phonological Theory*. Bloomington: Indiana University Press, 126-173.

——— (2004). «Rhythm and synthetic drift of Munda», in Rajendra SINGH (arg.), *The Yearbook of South Asian Languages and Linguistics 2004*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 3-36.

DURAND, Jacques (2014). «Corpora, variation, and phonology: an illustration from French liaison», in Jacques Durand, Ulrike Gut & Gjert Kristoffersen (arg.), *The Oxford Handbook of Corpus Phonology*. Oxford: Oxford University Press, 240-264.

ESKÉNAZI, Maxine (1993). «Trends in Speaking Styles Research», *EUROSPEECH'93*. Berlin, http://www.isca-speech.org/archive/eurospeech_1993. [2021-01-29].

EUSKALTZAINDIA (1998). «Euskara Batua Ahoskera Zaindua», *Euskera* 43 (2): 485-490.

FERGUSON, Charles Albert (1996). «Standardization as a Form of Language Spread», in Thom Huebner (arg.), *Sociolinguistic Perspectives: Papers on Language in Society, 1959-1994*. Oxford-New York: Oxford University Press, 189-199.

GONZÁLEZ, Francesc (2002). «Los conceptos de codificación y estandarización según las experiencias catalana y asturiana», *Ianua. Revista Philologica Románica* 3: 13-33.

HARMER, Jeremy (2007). «Teaching pronunciation», *The Practice of English Language Teaching*. Londres: Pearson Education Limited, 248-264.

HAUGEN, Einar (1966). «Dialect, language, nation», *American Anthropologist* 68: 922-935.

HUALDE, José Ignacio (1995). «Euskal azentuen sailkapenez eta historiaz», in Ricardo Gómez & Joseba Andoni Lakarra (arg.), *ASJU Gehigarriak 28: Euskal dialektologiako kongresua*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia, 189-208.

HUALDE, José Ignacio & ZUAZO, Koldo (2007). «The standardization of the Basque language», *Language Problems and Language Planning* 31 (2): 143-168.

HURCH, Bernhard (1988). «Phonetics and phonology. Phonology and phonetics», *Zeitschrift für phonetische Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 41 (3): 346-352.

JAUREGI, Oroitz (2007). *Euskararen silaba: egitura eta historia*. UPV/EHU. http://www.euskara.euskadi.net/appcont/tesisDoctoral/PDFak/Oroitz_Jauregi_TESA.pdf. [2021-01-29].

JAUREGI, Oroitz & EPELDE, Irantzu (2019). «Standard Basque», in Lenore Grenoble, Pia Lane & Unn Røyneland (arg.), *Linguistic Minorities in Europe Online*. Berlin: Mouton de Gruyter.

JOOS, Martin (1968). «The isolation of styles», in Joshua Aaron Fishman (arg.), *Readings in the Sociology of Language*. Haga: Mouton de Gruyter, 185-191.

LABOV, William (1972). «The isolation of contextual styles», *Sociolinguistic Patterns*. Filadelfia: University of Pennsylvania Press, 70-109.

LARRINAGA, Asier (1998). «Ahoskeraren araugintza komunikabideetan», *Euskera* 43 (2): 459-466.

LLISTERRI, Joaquim (1992). «Speaking styles in speech research», *ELNET/ESCA/SALT Workshop on Integrating Speech and Natural Language*. Dublin, uztaialak 15-17, http://liceu.uab.es/~joaquim/publicacions/SpeakingStyles_92.pdf. [2021-01-29].

MILROY, James (1994). «The notion of “standard language” and its applicability to the study of Early Modern English pronunciation», in Dieter Stein & Ingrid Tieken-Boon Van Ostade (arg.), *Towards a Standard English: 1600-1800*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 19-29.

MILROY, James & MILROY, Lesley (1999 [1985]). *Authority in Language: Investigating Standard English*. Londres-New York: Routledge.

MITXELENA, Koldo (1968). «Ortografia», *Euskera* 13: 203-219, https://www.euskaltzaindia.eus/dok/arauek/Araua_0000.pdf. [2021-01-29].

——— (1972). «A Note on Old Labourdin Accentuation», *ASJU* 6: 110-120.

——— (1990 [1961]). «Fonética Histórica Vasca», *ASJU Gehigarriak* 4. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.

MONTGOMERY, Martin (2008). «Language and situation: register», *Langage et société* 124 (2): 89-93, <https://www.cairn.info/revue-langage-et-societe-2008-2-page-89.htm>. [2021-01-29].

OÑEDERRA, Miren Lourdes (1994). «Ahoskera araupetzeaz II», *Euskera* 39 (2): 1.589-1.605.

——— (1998). «Prosodiaren oraina eta ahoskera arauak», *Euskera* 43 (2): 439-449.

——— (2004). *Fonetika fonologia hitzez hitz*. Bilbo: UPV/EHU.

——— (2016). «Standardisation of Basque: From grammar (1968) to pronunciation (1998)», *Sociolinguistica: International Yearbook of European Sociolinguistics* 30 (1): 125-143.

——— (2017). «The Standardisation of Pronunciation: Basque Today, between Maintenance and Variation», in Ingrid Tieken-Boon Van Ostade & Carol Percy (arg.), *Prescription and Tradition in Language. Establishing Standards across Time and Space*. Bristol: Multilingual Matters, 342-354.

——— (2019). «Ahoskera arautu eta i(ra)kas al daiteke?», *Eta ahoskera zer? jardunaldia*. Gasteiz (Artium), 2019ko otsailaren 14a.

OÑEDERRA, Miren Lourdes, JAUREGI, Oroitz & EPELDE, Irantzu (2014). «Hiztunaren fonema inbentarioa eta elebitasun goiztiarra: euskara gehi frantsesa vs. euskara gehi gaztelania», *Lapurdum* 18: 75-95.

OÑEDERRA, Miren Lourdes, ELORDUI, Agurtzane, EPELDE, Irantzu, ETXEBERRIA, Pilartxo, JAUREGI, Oroitz & SALABERRIA, Jasone (2015). «Euskaltzaindiaren Ahoskera batzordearen txostena (Ahoskerak axola du)», *Euskera* 60 (2): 499-531.

PEREZ, Elixabete & AZKARATE, Miren (2020). «Euskara estandarrak bernalarizazio aldian», in Iñaki Camino, Xabier Artiagoitia, Irantzu Epelde & Koldo Ulibarri (arg.), *Eibartik Zuberoara euskalkietan barrena. Koldo Zuazori gorazarre*. Bilbo: UPV/EHU, 601-615.

POCH-OLIVÉ, Dolors (1998). «La estandarización de la pronunciación y la variabilidad lingüística», *Euskera* 43 (2): 391-398.

PURHOSEIN, Abbas (2016). «English pronunciation instruction: a literature review», *International Journal of Research in English Education* 1 (1): 1-6.

RISAN, Maiken (2014). «Fake it till you make it»-Attitudes towards L2 accents among prospective English teachers in Norway. Trondheim, Master Tesia Norvegiako Zientzia eta Teknologia Unibertsitatean (NTNU).

ROMERO, Joaquín (1996). «Articulatory blending of lingual gestures», *Journal of Phonetics* 24: 99-111.

SAPIR, Edward (1949 [1921]). *Language: an introduction to the study of speech*. New York: Harcourt, Brace and Company.

TXILLARDEGI (ALVAREZ, Jose Luis) (1984). *Euskal azentuaz*. Donostia: Elkar.

URRETA, Irati (inprimategian). «Kontsonante ozen ondorengo txistukariaren ahoskera hizkera-maila arduragabe eta zainduan», *Lapurdum*.

VALVERDÚ, Francesc (1986). «Sobre el estándar oral catalán: el modelo de lengua en TV3», *Euskera* 31 (2): 317-326.

VENNEMANN, Theo (1988). *Preference laws for syllable structure*. Berlin: Mouton de Gruyter.

WOOLHISER, Curt (2011). «Border effects in European dialect continua: dialect divergence and convergence», in Bernd Kortmann & Johan Van Der Auwera (arg.), *The languages and linguistics of Europe: a comprehensive guide*. Berlin-Boston: Mouton de Gruyter, 501-523.

ZUAZO, Koldo (2005). *Euskara batua: ezina ekinez egina*. Donostia: Elkar.

Liburu aipamenak

Euskera. 2020, 65, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

Fontes Linguae Vasconum: 50 urte. Ekarpen berriak euskararen ikerketari / Nuevas aportaciones al estudio de la lengua vasca

Santazilia, E.; Krajewska, D.; Zuloaga, E. & Ariztimuño, B. (arg.)
Nafarroako Gobernua. Iruñea: 2020, 609 or.
ISBN: 978-84-235-3561-3

DUHALDE, Maitena
Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

1. Liburuaren testuingurua: FLV, 50 urte biltzarra

Nafarroako Gobernuaren Vianako Printzea Erakundeak argitaratzen duen *Fontes Linguae Vasconum* aldizkariaren 50. urtemugaren kariatara, *FLV, 50 urte. Metodo eta joera berriak (euskal) hizkuntzalaritzan* izenburuko nazioarteko biltzarra egin zen 2019ko martxoaren 6an eta 7an, Iruñean, Nafarroako Gobernuaren Kultura, Kirol eta Gazteria Sailaren egoitzan. Euskarabidea-Euskararen Nafar Institutuak antolatu kongresu honen helburua euskalaritzan hainbat adarretan diharduten euskalarien elkartzea izan zen eta euskalaritza esparruan ikerketa-jarduna aberasteko lagungarri izan daitezkeen ikerketak eta ikerketa-ildoak azalaraztea. Honela, bi egun hauetan 150 lagun elkartu ziren, orotara 35 erakunde eta unibertsitatekoak.

Biltzar horri loturik, Ekaitz Santaziliak, Dorota Krajewskak, Eneko Zu-
loagak eta Borja Ariztimuñok *Fontes Linguae Vasconum 50 urte. Ekarpen
berriak euskararen ikerketari / Nuevas aportaciones al estudio de la lengua vasca*
liburua argitaratu dute 2020an, non biltzarrean parte hartu zuten ikertzai-

Euskera. 2020, 65, 2. 661-667. Bilbo
ISSN 0210-1564

leek beren ikerketen berri eman ahal izan duten. Biltzar horretan aurkeztu ziren lanen sorta zabala aurkezten du, eta liburuaren argitaratzaileek aitzin-solasean bertan zehazten dute helburua (12):

Liburu honek gaur egungo euskal hizkuntzalaritza- eta literatu-
ra-ikerketan zertan den erakutsi nahi du, *Fontes Linguae Vasconum*
aldizkariaren gorazarre. Eskarmentu handiko ikertzaileek eta belau-
naldi berriek bat egin dute argitalpen honetan, besteak beste, dialek-
tologia, hizkuntzaren didaktika, filologia, gramatika teorikoa, hiz-
kuntz tipologia, hizkuntzalaritza historikoa, itzulpengintza, literatura,
onomastika eta soziolinguistika hizpide dituztela.

2. Liburuaren edukia: deskripzioa ekarpenez

Liburuan, lan horien egileen deituren arabera antolatuta dira; hemen, ordea, edukien ikuspegi orokorra emateko, gaika edo esparruka aipatuko ditugu.

Euskal Filologiari eta testuen azterketari dagokienez, Estarronak, Etxe-berriak, Etxeparek, Padilla-Moyanok eta Soraluek corpus-hizkuntzalaritza-
ren esparrua landu dute “Sintaktikoki etiketatutako euskarazko corpus
historikoa eraikitzen” izeneko lanean. Zehazki, *Basque in the Making* proiektuan dihardute, XV.-XVIII. mendeen arteko euskalki guztietako idazki esanguratsuenen corpus digital etiketatua sortzen eta osatzen. Bertze alde batetik, Uribe-Etxebarriak Debagoieneko lau testu ditu aztergai “XIX. mende-
deko Debagoieneko testuez zenbait argitasun: egiletasuna eta iturriak” saioan. Tradizioz “Oñatiko eskuizkribuak” deitu izan diren testuen eta Antzuolako (1825) zein Gatzagako (1862) dotrinen iturriak eta egiletza-gaiak ditu aipagai. Filologiaren eta testuen azterketaren esparruko hirugarren lana Camus Bergarechek eta Gómez Seibanez sinatutako “Lenguas y socio-
lingüística en el interior del País Vasco en el siglo XIX: testimonios del Archivo Zavala” da. Lan filologikoaz eta soziolinguistika historikoak azken urteotan bultzatutako ikuspegiez baliatuta, Zavala artxiboan gordetzen diren gutuneri-
en egiletza-gaiak eta profil soziolinguistikoak aztertu dituzte.

Onomastikaren esparruan, Bañalesek eta Gorrotxategik euskararen men-
debaleko muga dute aztergai “Somorrostro, mendebaldeko euskararen muga”

lanean. Herrien izenak ikertu ondotik, populazio-guneei interesatu dira, hots, XVI. mendean populatuta zeuden guneei. González de Viñasprek, berriz, “El corónimo navarro *Salazar* / *Zaraitzu*: origen y desarrollo de su doble denominación” lanean, Nafarroako harana eta ibaia izendatzen dituzten *Zaraitzu* eta *Salazar* izenen etimologia aztertu du. Honela, koronimoaren Erdi Aroko lekukotasunak dakartza eta *Salazar* aldaeraren agerpenak zein testuinguruak zehazten ditu. Bertze alde batetik, Martínez Areta “Enkarterriko PI-(h)aran/(h)uri motako euskal toponimoak” artikulua sinatu du. Fernández Palaciosek (2011) dakartzan toponimoak aurkeztu eta agerraldien eta hauen gibelean dauden antroponimoak aztertu ditu, toponimoak multzoka sailkatzeko eta testuinguru historikoa ikertzeko beharra nabarmenduz. Azkenik, Zalduak toponimia du aipagai “Latinaren aurreko osagai indoeuroparra Euskal Herriko toponimian: bukaeran *-(iz)amo* duten leku-izenak” saioan. Honela, hiru multzo aztertu ditu bukaeran *-amo* eta *-izamo(n)* dutenak eta *-amo-* luketenak.

Gramatikaren teoria arloan, Adurizen eta Arriolaren “Testu-corpusen informazio morfosintaktikoaren etiketatze automatikoa hizkuntz ezagutzan oinarrituz: zenbait arazo, hainbat erronka” lana daukagu, hizkuntzalaritza konputazionalaren ikuspegitik. Lan honetan, corpusen etiketatzea eta desanbiguzio morfosintaktikoa landu dituzte. Bertze alde batetik, Elordietak “Azentuazioaren eremu sintaktikoak mugatzen” lanean, asimetria prosodikoa erakusten duen Lekeitioko hizkera du aztergai. Azentuaren ezarpena aztertu du, testuinguru sintaktikoei begiraturaz; hots, bien arteko harremana ikertzen duten teorioren bidetik. Ormazabalek, berriz, “Euskararen postposizioak” izeneko lana sinatu du. Euskal deklinabidearen ohiko sailkapena eztabaidatu du eta postposizio konplexuak eta atzizki lokatiboak kategoria bereko postposizio-multzo irekia osatzen dutela proposatu du. Tokizakik, “Externalization and morphosyntactic parameters in Basque” izeneko lanean, euskararen ezaugarri morfosintaktikoak aztertu ditu, gramatika sortzailea eta *minimalist program* teorioren ildotik. Azkenik, Vela-Plok euskarazko konparazio-egiturak aztertu ditu, “Euskarazko perpausik gabeko azpikonparazioak” izeneko lanean. Zehazki, agerian mendeko perpausik ez daukaten azpikonparazioak ikertu ditu, analisi sintaktikoa eta semantikoa proposaturaz.

Euskal literatura garaikideari dagokionez, Alberrok eta Bijuescak “Bertsolaritzaren genealogia subalternoak” saiakera sinatu dute. Bertsolaritzaren ge-

neologia subalternoak dituzte aipagai eta hiru ardatz nagusi jorratzen dituzte: lehenik, hizkuntza eta kultura; bigarrenik, literatura eta, azkenik, generoa. Bertze alde batetik, Ayerbe Sudupek kritika genetikoa landu du “Berridazketak Sarrionandiaren poesian eta Saizarbitoriaren *Egunero hasten delako* nobelan: hurbilpen genetiko bat” lanean. Lan honetan sorkuntza-prozesua ikertzeko eskuizkribuen azterketaren garrantzia azpimarratu du. Elizalde Estenagak, berriz, zentsura-ikasketak eta memoria-ikasketak ditu aztergai “Zentsura-ikasketak gaur egun: aplikazioa euskal literaturan” lanean. Alde batetik, nazioarteko zentsuraren gaineko teoria berrien ekarpenak euskal eremura aplikatu beharra, eta, bertzetik, memoria-ikasketetan zentsura-ikasketei eskaini behar zaien lekua azpimarratu ditu. Euskal literatura garaikidearen esparruko laugarren lana Ibarluzea Santistebanek sinaturiko “Euskal literatura itzuliaren historiografia bateraturantz” da. Itzulpenaren soziologiaren ikuspegia aintzat harturik, euskal literatura itzuliaren historiografia bateratua osatzeko gakoak proposatu ditu. Bertze alde batetik, Madinak Eñaut Etxamendiren obra literarioa du hizpide “Eñaut Etxamendiren obra narratiboaren ekarpena euskal poetika erruralari” lanean. Bertan, Etxamendiren obra etnokritika literarioaren ikuspuntutik aztertu du, eta euskal erruralitatearen poetikari egiten dion ekarpena azpimarratu du. Manterola Agirrezabalagak, berriz, “Erdaretarako literatura itzulpena: zeharkako eta zuzeneko itzulpenaren arteko muga lau-soa” lana dakar. Euskarazko bertsioaz gain gaztelaniazko (auto)itzulpena ere eskura baita maiz, hirugarren hizkuntzetarako itzulpenetan testu-iturria hautatzeko faktoreak eta bakoitzari eskaintzen zaion inportantzia aztertu du. Azkenik, Olaziregik sinaturiko “Hausnarketa zenbait euskal literatura-ikerketez” lana dugu. Literatura kritikak eta literaturaren teoriaren ekarpenak laburbildu ondotik, azken urteetako euskal literaturaren hainbat ikerketa-lerroren diagnostikoa eskaini du.

Ahozko hizkuntzaren irakaskuntzari dagokionez, Diaz de Gereñu Lasagak, Idiazabal Gorrotxategik eta Larringan Aranzabalek “Testu-generoaren irudikapena eta erabilera ahozkoaren didaktikan” lana sinatu dute. Ahozko euskararen irakaskuntzaren erronken berri eman ondotik, testu-generoa landu dute, eta honen erabilerarako proposamen didaktikoak dakartzate. Bertze alde batetik, Ezeizaren eta Encinaren “Ahozkotasanaren didaktika ikuspegi dialektikotik abiatuta” lana daukagu. Alde batetik, beren esperien-

tziak, eta, bertzetik, eginiko ikerketak aintzat harturik, ahozketasuna ikuspegi dialektikotik lantzeko proposamena egin dute. Garcia-Azkoagak, Bengoetxeak eta Zabalak irakasleen prestakuntza dute aipagai “Ahozko euskararen erabilera eskolan: gako zenbait irakasleen prestakuntzarako” lanean. Lan honetan, irakasleen prestakuntza egokitu baten diseinatzeko helburuarekin, irakas-saio grabatuen analitiko abiaturik, aintzat hartu beharreko gakoak proposatu dituzte. Lascanok, berriz, “Formation linguistique de basque aux enseignants, pour un enseignement bilingue à parité horaire au Pays Basque Nord” lana sinatu du. Irakaskuntza elebiduneko beharrei erantzuteko, Ipar Euskal Herrian martxan jarri den irakasleei zuzenduriko euskarazko formakuntza trinkoa aurkezteaz gain, irakasle profil berri honen inguruko hausnarketa aurkeztu du. Ahozko hizkuntzaren irakaskuntza esparruko bosgarren lana, Manterolaren “Ahozko euskararen irakaskuntzarako irakasleen prestakuntza: berrikuntza didaktikoa eta soziala?” dugu. Lan honetan ahozko euskararen irakaskuntza eta bereziki irakasleen prestakuntza landu dira, berrikuntza didaktikoaren zein sozialaren beharra azpimarratuz. Bertze alde batetik, Murciano Eizaguirrek eta Ozaeta Elortzak “Jardueraren azterketa irakasleak prestatzeko bide: debatearen ikas-irakaskuntzaren adibidea” lana sinatu dute. Lan honetan, Lehen Hezkuntzako irakasleen autokonfrontazio-egoeran ekoizturiko solasaldiak aztertu dira, eta ikaskuntza-irakaskuntzari buruz irakasleek azpimarratu estrategiak, zailtasunak zein erronkak ikertu dira. Azkenik, Olçomendyk eskuliburuak ditu hizpide “Ahozko euskara *Kolegioko ikastresna* ikasmaterialean” lanean. *Kolegioko ikastresna* programa ofizialei egokitzen ote den aztertu da, eta, batez ere, zein garrantzi eskaintzen zaion ahozko hizkuntzaren lantzeko baliabideei.

Hizkuntzaren soziologiaren esparruan, hizkuntza-mudaren prozesua dute aztergai Amorrortuk, Ortegak eta Goirigolzarrik “Euskal hiztun berri gazteak muda-prozesuan: ekintza-ikerketa baten behin-behineko emaitzak” lanean. Unibertsitate-eremuko euskararen erabilera sustatu ahal izateko, muda-prozesuan erabakigarriak diren faktoreak zein hizkuntza-ohiturak aldatzeko estrategiak identifikatu dira. Bertze alde batetik, Beitiak hizkuntza-sozializazioa lantzen du “Euskara sasoian? Euskararen sozializazioa Gasteizko pilota-elkarrete batean” lanean. Euskararen sozializaziorako beharrezkoak diren baldintzen inguruko hausnarketa egin da. Hizkuntzaren soziologiaren esparruko

hirugarren lana Bereziartua Etxeberriak eta Muguruza Aseginolazak sinatutako “Euskal hiztun natiboak, ez-natiboak eta hitanoa” da. Hiztunak solaskideari zuka edo hika egiteko irizpideak azaltzeaz gain, hizkuntza-mudarekin parekotasunik badagoen aztertu da. Kasaresek, berriz, “Familias vascohablantes: propuesta de definición desde la socialización lingüística” lana dakar. Lan honetan, familia euskaldunaren definitzeko oinarri teorikoak aurkeztu dira, hizkuntza-sozializazioaren ikuspegitik.

Tipologiaren esparruan Creisselsek eta Mounolek aditz psikologikoak dituzte aztergai “Les verbes psychologiques du basque : typologie et diachronie” lanean. Aditz psikologikoen balentzien aldaketa aurkeztu ondotik, horien ezaugarriak aztertu dituzte, tipologiaren ikuspegitik, eta, azkenik, ezaugarri horien bilakaera diakronikoa azaldu dute. Igartuak euskararen ezaugarri tipologikoak ditu hizpide “Basque among the world’s languages: a typological approach” lanean. Azken ikerketa-lanak aintzat harturik, euskararen posizio tipologikoa aztertu du munduko hizkuntzen artean, eta euskararen ezaugarri fonologiko, morfologiko zein sintaktiko nagusiak agerian eman ditu. Bertze alde batetik, Pastorrek izen-aditz ratioa du aipagai “Hitz-ordenaren eragina zenbait ezaugarri gramatikalen erabilera-maiztasunean” lanean. Lan honetan, bi corpus idatziren bitartez, SOA eta SAO hitz-ordena duten hizkuntzak konparatu dira, hots, euskara eta gaztelania. Tipologia alorreko laugarren ekarpena Salaberriren “Differential D-marking on proper names? A cross-linguistic study” lana da. Lan honetan, izen berezi eta izen arrunten berezitasunak konparatu dira, genetikoki eta tipologikoki ahaidetasunik ez duten berrogeita hamar hizkuntza aintzat hartuz.

Dialektologiaren eta soziolinguistikaren esparruan, hizkuntza-aldakortasun diafasikoa du aztergai Artzelus Muxikak “Garaziko euskararen azterketa diafasikoa” lanean. Lan honetan, estilo formalean ahoskerari emaniko garrantzia zein Iparraldeko Batuaren eragina azpimarratu ditu.

Hizkuntzalaritza historikoaren esparruan, Campbellek “Lingüística Histórica: estado actual” lana dakar. Esparru honen bizitasuna eta azken urteetako ekarpenak azpimarratzen ditu. Hainbat alorren garapena agerian eman du, bertzeen artean, hizkuntza familien kopurua, urruneko ahaidetasunaren hipotesia, hizkuntza eremuen definitzeko zailtasunak, hizkuntza eta geneen

arteko korrelazioa. Bertze alde batetik, Gorrochateguik “*Fontes Linguae Vasconum*: orígenes y documentos para una Historia del Euskara” lana sinatu du. Azken hamarkadetan euskarari buruzko ikerketetan egin ekarpenen eta aitzinamenduen berri dakar, euskararen historiaren zein hizkuntzalaritza konparatuaren ikuspegitik. Hizkuntzalaritza historikoaren esparruko hirugarren lana Monfortek sinatutako “Diachronical hypotheses accounting for synchronic variation: the case of the Basque particle *ote*” da. Lakarraren (2019) partikulen azterketa diakronikoaren ildotik, ekialdeko euskalkietan dagoen *omen* / *ote* partikulen mikroaldakortasuna aztertu du, eta hauen garapena erabat gramatikalizatu baino lehen gertatu dela proposatu du.

3. Liburuari buruzko iritzi kritikoa

Kalitate handiko lanak bildu dituen liburu honek euskal ikasketen aniztasuna eta bizitasuna erakusten du. Alde batetik, ikerlarien profila askotarikoa da, eskarmentu handiko ikertzaileek zein gazteagoek beren ikerketen berri eman baitute. Gainera, atzerriko ikerlari zenbaitek ere parte hartu dute, euskarari buruzko ikerketak nazioartean daukan interesa berretsiz. Argitalpen gehienak euskaraz idatziak badira ere, bertze hizkuntzen presentzia azpimarratzekoa da. Zehazki, bi lan frantsesez idatzi dira, bortz gaztekeraz eta lau ingelesez. Bertze alde batetik, ikerketa-ildoan aniztasuna ere nabarmentzekoa da. Nazioartean erabili ohi diren metodologiak eta teoriak gure eremura ekartzeko eta aplikatzeko beharra azpimarratu dute ikertzaileek. Esparruei doakieenez, ikuspegi zabala dakar liburuak; izan ere, dialektologia, hizkuntzaren didaktika, filologia, gramatika teorikoa, hizkuntz tipologia, hizkuntzalaritza historikoa, itzulpengintza, literatura, onomastika eta soziolinguistika lantzen dituzten artikuluak baititugu. Hala ere, ahulezia batzuk sumatu ditugu, dialektologian eta soziolinguistikan lan bakarrak baititugu eta fonetika-fonologiaren esparruari dedikaturiko lanak eskas baititugu liburuan.

Laburbilduz, aitzinsolasean zehaztu helburuak bete ditu *Fontes Linguae Vasconum: 50 urte. Ekarpen berriak euskararen ikerketari* / *Nuevas aportaciones al estudio de la lengua vasca* liburuak, euskal hizkuntzalaritzari zein literaturari buruzko gaur egungo ikerketen ikuspegi zabala eta aberatsa eskaini baitu.

Gure literaturak gutxitan zapaltzen du futbol zelaia

Mari Mar BOILLOS eta Jon KORTAZAR (ARG.)
UPV/EHU (Euskal Herriko Unibertsitatea). Bilbo: 2020, 220 or.
ISBN: 978-84-1319-281-9

IBARGUTXI, Felix
Kazetaria

‘Euskal Literatura Saila’ hogeita batgarren alera iritsi da *Eguno euskal literatura eta futbola* liburu honi esker. Badira urteak bilduma honek gizarteko hainbat arlorekin jarri duela harremanetan literatura, eta oraingoan gure arteko kirol nagusi eta herrikoiena aukeratu du aztergaitzat. Eta edukiaren oinarritzko deskripzioa eginda, esan dezadan hamabi idazlanen sorta baten aurrean gaudela; bederatzi artikulua eta hiru narrazio labur.

Ezer baino lehenago: liburuko izenburua eta barruko edukia ez datoz guttiz bat. Bertako hamabi idazlanetatik, parte handi batek egiten du salto ‘euskal literatura’ horretatik harago. Horietan zehar sarri hitz egiten da gaztelaniazko literaturaz eta gaztelaniazko zineaz. Hori bai, liburuko edukia euskaraz da osorik. Era honetara, emaitzak irabazi egin duelakoan nago; editoreek ‘euskal’ hori hitzez hitz eta modu kategorikoan hartu izan balute, liburuak panorama askoz txikiago eta ez hain interesgarria ekarriko zukeen. Azken batean, oso bakanak dira futbolari buruz diharduten (edo behintzat ukitzen duten) euskarazko literatur lanak.

Bestalde, liburu hau, Euskal Herriko Unibertsitateak onartu duen LAIDA (Literatura eta Identitatea) Ikerketa Taldearen eginkizunen barnean

Euskera. 2020, 65, 2. 669-674. Bilbo
ISSN 0210-1564

egin da. Editoreak Mari Mar Boillos eta Jon Kortazar izan dira, bata EHUko Bilboko Hezkuntza Fakultateko irakaslea, bestea literaturaren aspaldiko ikerlaria, eta bera ere EHUko irakaslea. Biak ala biak dira futbolzaleak. Ba omen dago beste ‘errudun’ bat, ikerketa-bilduma aurrera ateratzen lagundu duena: Yvette Sánchez, futbolzale amorratua eta katedradun gisa ari dena Suitzako Sankt Gallen-eko Unibertsitatean, 2018an mintegia antolatu zuelarik literatura eta kirolaz.

Argitalpenak hiru atal nagusi ditu: Ikerketa (zazpi idazlan), Didaktika (bi lan), eta Sorkuntza (hiru narrazio labur). Bistan da: badago atal bat bereziki irakasle jendeari zuzendua.

Liburuko lehen artikulua Yvette Sánchezena da, ‘Kirol-nitxoak literaturan’ izenburukoa eta Juan Kruz Igerabidek euskaratua. Guztiok geneukan susmoa baieztatu digu: “Gaur, arte, nagusi izan dira literatura genero laburrak (ipuinak, saiakerak, kantzak, kronikak, azken horien artean Eduardo Galeanok egindakoak, besteak beste); ez da ageri maisulan handi bat futbolari buruz; futbolak bere buruarekin aski duela dirudi, eta ez duela behar arte-sublimaziorik”. Basileako futbol-taldearen aspaldi-aspaldiko zalea den ikerlari honen beste ideia gako bat: “Ohikoa da intelektual futbolzaleek beren buruak patologizatzea, sukarraren eta adikzioaren metaforak erabiliz. Galeanok hemen gaixotasuntzat jotzen du zaletasun hori beregan, irtenbiderik gabeko ahuleziatzat”.

Ondoren, Salamancako Unibertsitatean ari den Aiora Sampedro Alegraren ‘Futbola eta literatura euskal eleberrian’. Lan hau liburuaren aztergaiaren muin-muina da, eta egileak laster pasatzen digu abisua: “Euskaraz futbolaren inguruan eraikitako eleberri osoak aipatu beharko bagenu, esku bateko hatzez konta genitzake”. Egia esateko, benetan futbol kontuetan sakondu nahi duten euskal nobelagileak hiru omen dira: Martin eta Xabier Etxeberria zarautzar anaiak eta Joan Mari Irigoien altzatarra. Badira beste bi euskal idazle futbolaren munduan sartu-irtena egindakoak, baina modu ez hain zuzenean: Bernardo Atxaga (*Gizona bere bakardadean*) eta Kirmen Uribe (*Elkarrekin esnatzeko ordua*).

Irigoienen *Derbia* eta *Odolean neraman* lanetan, futbola erdigunean dago. Lehenengo horretan, Realeko eta Athleticen zaleen bizipenetan sakontzen

du Irigoienek, elkarren arteko norgehiagokan oinarrituta. *Odolean neraman*, berriz, berariaz haur eta gaztetxoei begira idatzi zuen Joan Marik; gainera, gazte baten azalean sartuta burutu zuen kontakizuna. Gizon hau, bestalde, idazle atipikoa dugu biografiari dagokionez: gaztetan Real Societateko harrobian jardun zuen eta, klub honek utzita, Gipuzkoako beste zenbait talde-tan ere ibili zen.

Aiora Sampedroren iritiz, Irigoienek *Derbia*, batzuek pentsa dezaketena “baino lan anbiziotsuagoa da”, eta bi alderditan antzematen omen da idazlearen xede hori: batetik, Biblia transtestu gisa erabiltzean; bestetik, liburuak amaieran helburu didaktikoa duelako. Istorioeko protagonistak bi bizilagun bikote dira, Txefe eta Klara, Geno eta Telmo; bizilagunak, lehen lagunak, orain etsaituak. Liburuko hitzaurrean aitorten autobiografiko hau egiten du idazleak: “Asko gustatzen zaidak futbola, baina ez haren inguruko mundua: gorroto ditiat futbolearen dabiltzan dirutzak, idoloen jainkotze ezin ridikulua-goak, irainak eta gerra-oihuak, jarraitzaile sutsuen aho-berokeriak...”.

Atxagaren *Gizona bere bakardadean* nobelari dagokionez, 1993an plazaratu zen eta egilearen aro errealistari eman zion hasiera. Gai nagusia ETA zuen, eta protagonista nagusia Carlos, lehengo militantzia sufrikario moduan bizi duena. Baina paisaia futbola oso presente dago: une horretan, 1982an, Munduko Futbol Txapelketa jokatzeko ari da eta Poloniako selekzioa ostatu hartuta dagoen hotelean bizi da Carlos, hain zuzen ere. Gauzak horrela, Atxagak baliatzen du egoera marxismoaren eta nazionalismoaren inguruko digresioak egiteko.

Kirmen Uriberen *Elkarrekin esnatzeko ordua*-k, aldiz, egiazko pertsonaiak eta gertakariak tartekatzen ditu fikzioarekin. Ondarroako idazlearen ohiko jokabidea, jakina. Istorioeko harrietako bat, ez printzipala, Manu Sota Aburtori buruzkoa da. Gizon hau, leinu oso ezagun bateko kide, EAJ alderdian sartu zen gazterik eta kirolari loturik bizi izan zen: Athletic Clubeko lehen-dakari izan zen, eta, 1937an erbestera jo behar izan izan zuenean, Eusko Jaurlaritzak bultzatutako Euzkadi futbol-selekzioaren biran Jaurlaritzaren ordezkari izendatua izan zen.

Hurrengo lana oso da bestelakoa: Karlos del Olmoren *Pitxitxi jokoz kanpo*, zeinetan, hasieran, antzerkiaren eta futbolaren arteko harremanak ageri eta

aztertzen diren. Besteak beste, Miguel Herrera Figuroaren ekarpenak aipatzen ditu itzultzaile gisa ez ezik antzerki-idazle moduan nabarmendu den Del Olmok.

Del Olmoren aburuz, “euskarazko antzerkigintzaren aldetik, ezbairik gabe, Mikel Pagadizabalek, Nagore Aranburuk eta Anartz Zuazuak idatzitako *Jokoz kanpo* (2017) dugu antzezlanik aipagarriena”. Lan horrek badu komeria aire bat, baina alderdi garrantz bat agertzen du. Epaiketa modura dago planteatuta antzezlan, eta bi entrenatzaile dira epaitutakoak, izan ere, txapelketa bateko finalean liskarretan hasi, eta, azkenean, bai beren artean eta bai arbitroarekin borrokan bukatu baitute. Hamaika urteko mutikoen taldeetako entrenatzaileak dira, eta antzezlanak badu nolabaiteko helburu didaktiko bat.

Aspaldiko eztabaida da bertsolaritza literatur jardueratzat hartu behar den ala ez. Esan liteke argitalpen honen editoreek, inplizituki, ikusten dutela lotura garbirik bertsolaritzaren eta literaturaren artean. Artikulu hau landu duena bertsolaria da eta baita UPV/EHUko irakasle ere: Jon Martin Etxebeste.

Hara Jon Martinen lehen-lehenengo baieztapena: “Futbolak eta bertsolaritzak bistako gauza asko dituzte komunean, eta hain bistakoak ez direnak ere bai”. Handik aurrera honako hauek irakurri ditugu: “Biak dira ‘homo ludens’-aren sorkuntzak”; “Bi diziplinetan aurkarien arteko orekak sortzen du grazia”; “Futbolak eta bertsolaritzak komunean duten beste zerbait epai-leak dira”.

Zenbait bertsoaldiren analisisa ere egin du irakasle honek. Eta hauxe on-dorioetako bat: “Normalean nahiko modu kritikoan da aipagai futbola, gizonetzkoena denean. Futbola diruarekin lotzen duen bidea da gehien erabiltzen denetariko bat”. Eta beste bat: “Bertsoaldi ohikoenak, eta joko gehien ematen dutenak, bertsolarien taldezaletasunak eragindako talkatik sortuak dira. Halakoetan, Realaren eta Athletic-en artean banatzen dira plaza nagusietan dabilzan bertsolari gehienak”.

Jon Kortazarrek ere egin du artikulurik bilduma honetarako, non Ramiro Pinillaren *Aquella edad inolvidable* (2012) eleberria (Euskadi Saria irabazitakoa) aztertu duen. Souto Menaya deitzen den pertsonaia baten igoera soziala eta haren erorketa kontatzen ditu. Halako batean, dilema benetan

latza datorkio eliteko futbolari izandako pertsona elbarri honi: Madrilgo kazetari batek proposamen ezin ukatuzkoa egiten dio: diruz ongi hornitutako lan ona izango du gol benetan erabakigarri hura eskuz sartu zuela adierazten badu prentsan. Berak ez du, ordea, halakorik egin nahi, ez baitaki gertatutakoa horrela izan zen benetan.

Jakina denez, Athletic-ek filosofia berezia du futbolariak fitxatzeko garaian: soilik Euskal Herriarekin nolabaiteko zerikusia dutenak ekarri ohi ditu taldera. Alderdi hori ere, identitatearena eta herritartasunarena, ukitu zituen Pinillak bere eleberrian, eta kontu horri arreta berezia eskaintzen dio oraingoan Kortazarrek.

Hurrengo lana gaztelaniazko beste eleberri bati buruzkoa dugu. Miren Gabantxo EHU/UPVko irakasleak Luis de Castresana bizkaitarraren *El otro árbol de Guernica* (1967) aukeratu du ikerlana egiteko. Bere garaian izugarrizko oihartzuna izan zuen liburu honek, 1979rako milioi bat ale zeudelarik salduta gazteleraz. Euskarazko (bizkaierazko) bertsioa ere izan zuen, Jaime Kerexetak paratua, eta Pedro Lazaga zuzendariak zinerako egokitu zuen 1969an.

Hona Gabantxoren laburpena: eleberria drama da. Pertsona helduen biolentziarengatik (gerra) umeez sufritu egiten dute (exilioa). Kulpa helduena da, eta umeez ekarriko dute Espainia bere onera. Eleberriko protagonistak, berriz, 1936ko Gerra Zibila piztu eta hurrengo urtean itsasoz Frantziara eramana izan diren ume batzuk dira. Liburuak ez du azaltzen gerra zergatik gertatu zen. Eta Gabantxoren azken epaia, filmari dagokionez: “Beraz, azterketa honen arabera, *El otro árbol de Guernica*, ereduazko identitate berria onartzeko egin zen film frankista, “gizon berriak” egiteko zela esan daiteke. Orduko zinema aretoko hartzaileek benetan zer ulertu zuten ez dago orain jakiterik”.

Azken ikerketa José Antonio Morlesín Melladorena dugu, hau ere UPV/EHUko irakaslea. Eta lanaren izenburua: ‘Futbolaren irudikapena euskal literaturan: futbol iruditeria eta euskal futbol taldeen ikusizko nortasunaren presentzia liburu-azaletan’. Ondorio pare bat: askotan, liburu-azaletan jokalekua ageri da, eta partidaren dinamismoa; eta ugariak dira Athletic, Real Sociedad eta Gerra Zibil garaiko Euzkadi taldea islatzen duten portadak.

Ondoren Didaktika arloko bi lan irakur ditzakegu: Ana Merinoren ‘Futbolaren erabilera pedagogikoa humanitateen esparruan’ eta Mari Mar Boillos-en ‘Futbola hitz bihurtzen denean. Futbol-literaturaren bidez euskara lantzeko tresnak Lehen Hezkuntzan’. Eta, liburuari amaiera emateko, hiru sormen-lan, hiru narrazio labur: Pablo García-Casadoren ‘Abadia’, Manuel Rivas-en ‘Uzeko misterioa’ eta Karmele Jaioren ‘Gure pasioak’.

Beraz, futbol usaineko literaturaren berri dakarkigu liburuak, luze eta zabal. Maila altuko ikerlanak dira denak ere. Tamalez, hitzaurrea erdipur-diko moduan plazaratu da, akats ortografikoak tartean eta idazleen izen-abi-zen batzuk aldatuta. Hala ere, hutsegiteak hitzaurrean baino ez daude; handik aurrera argitalpen benetan txukuna da.

Informazio ugari dakar modu argian azalduta. Hala ere, edukia ez dator guttiz bat izenburuarekin, gaztelaniazko eta mundu zabaleko autoreak ere aintzat hartzen baitira. Bestalde, batek duda egiten du Luis de Castresanaren *El otro árbol de Guernica* “egungotzat” har daitekeen, baina artikulua oso interesgarri baten aurrean gaude eta, bide batez, esan dezadan ez nuela orain 50 urteko fenomeno literario arrakastatsu hura ezagutzen eta, honenbestez, irakaspena izan dudala.

Euskera agerkariaren idazketa arauak

Normas de redacción de la revista *Euskera*

Normes de rédaction de la revue *Euskera*

Writing guidelines for the journal *Euskera*

Euskera. 2020, 65, 2. Bilbo
ISSN 0210-1564

Euskera agerkariaren idazketa arauak

0. Sarrera

Igorritako artikuluak behin betikoak izango dira, behar bezala idatziak, akats linguistikorik eta mekanografikorik gabeak. Horretarako, komeni da nork bere ordenagailuan zuzentzaile ortografikoa instalaturik izatea eta hura aplikatzea artikuluak Euskaltzaindira igorri baino lehenago.

1. *Euskera* agerkariaren esparruak

Hauxek dira *Euskera* agerkarian jorra daitezkeen zenbait gai:

- Euskal Dialektologia.
- Euskal Filologia.
- Euskal Gramatika.
- Euskal Lexikografia / Lexikologia.
- Euskal Onomastika.
- Euskararen Fonetika eta Fonologia.
- Euskararen Historia.
- Euskararen Semantika eta Pragmatika.
- Hizkuntzalaritza orokorra.
- Hizkuntzaren arautzea.
- Hizkuntzaren irakaskuntza.
- Hizkuntzaren normalizazioa.
- Itzulpengintza.
- Jurilinguistika eta hizkuntza-zuzenbidea.
- Literatura.
- Soziolinguistika.
- Teknologia berriak eta hizkuntza.
- Zientzia-arlo desberdinetako euskara teknikoak.

2. Ebaluazio eta argitaratze prozesuak

Euskera Euskaltzaindiaren agerkari ofiziala da eta 1920. urtetik argitaratzen da. Urteko lehen zenbakiak (buletinak) Euskaltzaindiaren lana eta bizitza akademikoa biltzen ditu, eta bigarrenak Akademiaren lan esparruetako ikerketa-artikulu originalak, liburu-aipamenak eta antzekoak jasotzen ditu. Zenbakiak urtea bukatu eta hurrengo sei hilabeteetan argitaratzen dira. Ikerketa artikuluak argitaratzeko, Idazketa kontseiluak, anonimotasuna bermatuz, bi ebaluatzailearen iritzia jasoko du.

3. Hizkuntzak

Artikulu originalak Euskal Herriko mundu akademikoan erabiltzen den edozein hizkuntzatan argitaratuko dira.

4. Aurkezpena

Artikuluaren hasieran, egilearen/egileen kidetza (unibertsitatea, ikergunea, erakundea, etab.) eta helbide elektronikoa ezarriko dira.

Testua idazteko 1,5 lerroartekoa erabiliko da, eta zein-nahi argitasun edo zuzenketatarako, orrialdearen albo bietan, 1,5 cm-tako koskarekin idatzirik aurkeztuko dira lanak. Orrialdeak eta oin-oharrak segidako zerrendan zenbatuko dira.

Testu-gorputza 12 puntukoa izango da.

Esparru akademikoan ohikoak diren letra tipoak onartuko dira (Arial, Times New Roman, Calibri...).

Artikuluaren atal eta azpiatal guztiak zenbaki arabiarrez eta hierarkikoki zenbakituko dira: **1.**, **1.1.**, *1.1.1.*, **1.2.**, *1.2.1.*, **2.**, etab.

Beste hizkuntza bateko hitz solteak letra etzanez idatziko dira. Halaber, letra etzanez idatziko dira liburuen izenburuak eta aldizkariaren izenak.

5. Luzera

Artikuluak, zuriuneak aparte, ez dute 30.000 karaktere baino gutxiago eta 60.000 baino gehiago izango. Liburu aipamenek, hemen ere zuriuneak aparte, ez dute 6.000 karaktere baino gutxiago eta 10.000 baino gehiago izango.

6. Laburpenak eta gako-hitzak

Ikerketa-artikuluarekin batera, haren laburpena (gehienez ere 500 karaktere) eta gako-hitzak (gehienez ere, sei) entregatuko dira. Laburpenak eta gako-hitzak euskaraz eta ingelesez idatziak izan behar dira. Esan gabe doa artikulua hirugarren hizkuntza baten idatzia badago, hizkuntza horretan ere aurkeztu behar direla aipatu hitz-gakoak eta laburpena.

7. Epeak

Argitaratze-prozesuan ezarritako epeak ez betetzeak artikuluen argitalpena bertan behera uztea ekar diezaiotke autoreari, argitaratzailearen erabakiz.

8. Artikuluaren euskarriak

Lana nahitaez euskarri elektronikoan (DOC(X), ODT edo RTF formatuetan) aurkeztuko da. Halaber, gehigarri modura, PDF bertsioa ere bidali behar da.

9. Aipuak

Aipu laburrak. Lau lerro baino laburragoak direnak testuan bertan jasoko dira eta testu-gorputzaren tamaina bera izango dute. Kakotx eta komatxo eredia hierarkia honen arabera izango da: «xxxx “xxx ‘xxx’ xxx” xxx». Azkenik, aipuaren amaierako puntua erreferentziaren ondoren ipiniko da: “[...] jarraitzen zuen Zaldibiak” (Intxausti 1999).

Aipu luzeak. Aparteko pasartean idatziko dira, letra tamaina 10,5 puntukoa izango da eta testu arruntetik bereizteko, ezkerretik eta eskuinetik 1,5 cm-tako koska utzi behar da. Halaber, aipuaren aurretik eta ondoren, tarteke lerro zuri bat utziko da. Kasu honetan, amaierako puntua erreferentziaren aurretik jarriko da: [...] jarraitzen zuen Zaldibiak. (Intxausti 1999)

Aipuko lehen lerroak ez du ondokoak baino barrurago egon behar.

Aipuaren barruko paragrafo artean lerro zuririk ezin da sartu.

Idatzi gabe geratzen den esaldia edo esaldi zatia kako zuzen edo parentesi karratu artean eta hiru eten puntu jarrita adieraziko da: [...]

10. Erreferentziak eta oharrak

Ohar gehiegikeriak mugatzeko ahaleginak hobetsiko dira. Erreferentzia guztiak, ahalaz, testu barnean txertatuko dira, artikulua bukaeran erantsi ohi den bibliografiarekin lotuz, honela: (Larramendi 1729), (Mitxelena 1961: 123).

Egile bakarra denean, deitura eta urtearen artean ez da komarik jarriko: (Villasante 1961).

Bi egile direnean, bi deiturak puntu eta koma bidez bereiziko dira: (Furet; Ozouf 1977). Hainbat liburu edo egileri erreferentzia egiten zaienean, argitasuna helburu, bestelako formula batzuk erabili izango dira (Deumert eta Vandebussche 2003; Coupland, Kristiansen & Deumert 2011).

Egileak hiru baino gehiago direnean lehena eta *et al.* edo eta beste agertu behar dira. Bukaeran, erreferentzia guztiak zerrendatzen direnean, egile guztiak agertu behar dira.

Egilerik ez denean obra bera aipatuko da, eta izenburua luzea bada, eten puntuak erabiliko dira: (Registro... 1829: 133).

11. Erabilitako bibliografia

Erreferentziak artikuluaeren bukaeran emango dira, oinarrizko eredu honen arabera:

- AZKUE, Resurreccion Maria (1896). *Proyecto de ortografía: sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao: Müller y Zavaleta.
- LAFON, René (1975). «Indices personnels n’exprimant rien de déterminé dans les verbes basques», in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris: Société de linguistique de Paris: 331-337.
- LARRAMENDI, Manuel (1729). *El imposible vencido: arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.
- MITXELENA, Koldo (1959). «Euskal-itzak zein diren», *Euskera* 4 (1959): 206-214.
- MITXELENA, Koldo, SARASOLA, Ibon (1990). *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia eta UPV/EHU.
- URKIXO, Julio (1967). «De paremiologia vasca: Oihenart conoció los “Refranes y sentencias en vascuence” de 1596», *ASJU* I (1967): 3-44.
- ZUBIMENDI, Joxe Ramon, ESNAL, Pello (1993). *Idazkera liburua*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

Dokumentua soilik modu elektronikoan eskura daitekeenean, honela aurkeztuko da:

Egilearen deitura, Egilearen izena (argitalpen-urtea). Artikuluaeren izenburua. *Argitalpenaren izenburua*, xx: or-or, <http://www.xxxxxxxx>. (Kontsul-ta data ere jarri behar da).

- WALIÑO, Josu (2016). «Euskara eta Internet: Zortzigarren lurralde konkistatzen», *Euskera* 61, 1: 42-44, <http://www.euskaltzaindia.eus/dok/euskera/80887.pdf>.

Dokumentuak beste euskarri batzuetan argitaratu direnean (CD-ROM, DVD), irizpide berak erabiliko dira, baina amaieran euskarria zein den adieraziko da kako zuzen edo parentesi karratuen artean [CD-ROM].

Egileak artikulua bibliografia oinarrizko eredu horren arabera antolatu du. Kasuan-kasuan izan daitezkeen zehaztapenak edota berezitasunak argitaratzaile-arduradunarekin batera konpondu behar ditu.

12. Oin-oharrak

Artikulu bakoitzean zenbaketa 1etik hasiko da.

Oin-oharrak kasuan kasuko orrian agertuko dira, eta ez artikulua bukaeran.

Testu-gorputza: 10.

Oin-oharraren adierazgarria den zenbakitxo goratua puntuazio markaren gibeletik idatzi behar da.

13. Ilustrazioak

Lerro eta zutabeetan ematen den informazioa TAULA izenarekin izendatu behar da.

Argazkiak eta grafikoak IRUDIA izenarekin izendatu behar dira.

TAULAK eta IRUDIAK kronologikoki zerrendatu behar dira, taulak alde batetik eta irudiak bestetik.

Bietan iturria adierazi behar da.

Argazki eta irudiak deskribatzeko oinak 10eko letra-gorputzarekin idatziko dira eta esandako horien aurretik idatzi behar dira.

Irudiak JPG. edo tankerako formatuan eman behar dira eta gutxienez 300 *dpi*-ko bereizmenean.

14. Egile eskubideak

Egileek modu eksklusiboan lagatzen dizkiote Euskaltzaindiari argitaratutako artikuluen gaineko erreprodukzio-eskubideak.

Normas de redacción de la revista *Euskera*

0. Recepción

Los artículos recibidos serán definitivos, escritos correctamente, sin errores lingüísticos ni mecanográficos. Para ello, conviene que cada autor/a utilice el corrector lingüístico en su procesador de texto antes de enviar el artículo a Euskaltzaindia.

1. Ámbitos de estudio de la revista *Euskera*

- Derecho de las lenguas.
- Dialectología Vasca.
- Enseñanza de la lengua.
- Euskararen Semántica eta Pragmática del euskera.
- Euskera técnico-científico.
- Filología Vasca.
- Fonética y Fonología del euskera.
- Gramática Vasca.
- Historia del euskera.
- Lexicografía Vasca / Lexicología.
- Lingüística general.
- Literatura.
- Normalización de la lengua.
- Normativización de la lengua.
- Nuevas tecnologías del lenguaje.
- Onomástica Vasca.
- Sociolingüística.
- Traducción.

2. Procesos de evaluación y publicación

La revista *Euskera* es el órgano oficial de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia y se publica desde 1920. El primer número del año (el boletín) recoge los trabajos y actos académicos de Euskaltzaindia mientras que el segundo se dedica a publicar artículos de investigación originales, reseñas de libros y similares. Los números se publican dentro del semestre posterior a finalizar el año. Para publicar artículos de investigación, el Consejo de redacción, garantizando el anonimato, recurre a expertos externos.

3. Lenguas

Los artículos de investigaciones originales podrán ser redactados en cualquiera de las lenguas que habitualmente se emplean en los ámbitos académicos de Euskal Herria.

4. Presentación

Al comienzo del artículo ha de citarse la filiación del autor o de los autores (universidad, centro de investigación, institución...) y sus correspondientes direcciones de correo electrónico.

Al escribir el texto se dejará un interlineado de 1,5 y se presentará con amplios espacios en blanco a ambos lados de la página. Las páginas y las notas a pie de página se contarán en lista cronológica.

El cuerpo del texto será de 12 puntos.

Se utilizarán tipos de letra habituales en el ámbito académico (Arial, Times New Roman, Calibri...).

El texto ha de cumplir las siguientes normas: los capítulos y subcapítulos del artículo se enumerarán de forma jerárquica y en números arábigos: **1.**, **1.1.**, **1.1.1.**, **1.2.**, **1.2.1.**, **2.**, etc.

Las palabras escritas en otro idioma se escribirán en cursiva. También se escribirán en cursiva los títulos de los libros y de las revistas.

5. Extensión

Los artículos, dejando aparte los espacios en blanco, no tendrán un número de caracteres superior a 60.000 ni inferior a 30.000. Las reseñas de libros, dejando aparte aquí también los espacios en blanco, no tendrán un número de caracteres inferior a 6.000 ni superior a 10.000.

6. Resúmenes y palabras clave

Los artículos de investigación deberán estar acompañados por un resumen (máximo de 500 caracteres) y sus correspondientes palabras clave (máximo de seis), ambos en euskera y en inglés. Si el original no fuera ninguno de estos dos idiomas, obviamente, habría que presentar el resumen y las palabras clave en dicho idioma.

7. Admisión

No cumplir los plazos detallados en el proceso de publicación puede acarrear la no publicación del trabajo si así lo considera el editor.

8. Soportes del artículo

Los artículos se presentarán obligatoriamente en formato electrónico (DOC(X), ODT o RTF). Igualmente, en versión PDF.

9. Citas

Citas breves: Si son de cuatro líneas o menos se recogerán entrecomilladas en el mismo párrafo de texto y con el mismo cuerpo. La jerarquía de de la frase o frases entrecomilladas será la siguiente: «xxxx “xxx ‘xxx’ xxx” xxx». Para finalizar, el punto final se escribirá detrás de la referencia: “[...] jarraitzen zuen Zaldibiak” (Intxausti 1999).

Citas extensas: Si son más de cuatro líneas han de escribirse en un párrafo aparte, sin entrecomillar, con sangrado a izquierda y derecha de 1,5 cm y dejando una línea blanca tanto en la parte superior como en la inferior. En esta ocasión, el punto final se escribirá antes de la referencia: [...] jarraitzen zuen Zaldibiak. (Intxausti 1999)

Ente los párrafos de la cita no se introducirán líneas en blanco.

La parte de frase de la cita que se omita se escribirá dentro de un corchete y con tres puntos suspensivos: [...].

10. Referencias y notas

Se favorecerán los intentos de limitar el uso exagerado de notas. A ser posible todas las referencias se integrarán en el texto, conectándolas con la bibliografía que se coloca al final del artículo, de este modo: (Larramendi 1729) o (Mitxelena 1961: 123).

Cuando se trate de un autor/a no se pondrá coma entre el apellido y el año: (Villasante 1991).

Cuando se trate de dos autores, entre los dos apellidos se pondrá un punto y coma: (Furet; Ozouf 1977). Cuando se haga referencia a varias publicaciones, para ser más concisos, se pueden utilizar otro tipo de fórmulas: (Deumert, Vandenbussche 2003; Coupland, Kristiansen & Deumert 2011).

Cuando se trate de más de tres autores, se escribirá (*et al.*) en minúscula: (Abellán *et al.* 2000). Al final cuando se refieran todas las fuentes, hay que detallar todos los autores de cada obra.

Cuando no haya ningún autor/a, se mencionará la propia obra y si el título es largo se utilizarán los puntos suspensivos: (Registro... 1829: 133).

11. Bibliografía utilizada

La bibliografía se colocará al final del artículo, siguiendo este modelo básico:

Euskera. 2020, 65, 2. 685-690. Bilbo
ISSN 0210-1564

- AZKUE, Resurreccion Maria (1896). *Proyecto de ortografía: sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao: Müller y Zavaleta.
- LAFON, René (1975). «Indices personnels n’exprimant rien de déterminé dans les verbes basques», in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris: Société de linguistique de Paris: 331-337.
- LARRAMENDI, Manuel (1729). *El imposible vencido: arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.
- MITXELENA, Koldo (1959). «Euskal-itzak zein diren», *Euskera* 4 (1959): 206-214.
- MITXELENA, Koldo, SARASOLA, Ibon (1990). *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia eta UPV/EHU.
- URKIXO, Julio (1967). «De paremiologia vasca: Oihenart conoció los “Refranes y sentencias en vascuence” de 1596», *ASJU I* (1967): 3-44.
- ZUBIMENDI, Joxe Ramon, ESNAL, Pello (1993). *Idazkera liburua*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

Cuando el documento se pueda obtener solo de forma electrónica, se presentará de este modo:

Apellido del autor/a, nombre del autor/a (año de publicación). Título del artículo. *Título de la publicación*, xx: pp-pp, <http://www.xxxxxxxx>. (Hay que citar el día de la consulta).

- WALIÑO, Josu (2016). «Euskara eta Internet: Zortzigarren lurralde konkistatzen», *Euskera* 61, 1: 42-44, <http://www.euskaltzaindia.eus/dok/euskera/80887.pdf>.

Cuando los documentos de publiquen en otros formatos (DVD, CD-ROM) se utilizarán los mismos criterios, si bien al final se citará cual es el citado formato dentro de corchetes: [CD-ROM].

El autor/a organizará la bibliografía de acuerdo con este modelo básico. Las peculiaridades o especificaciones que puedan darse en cada caso deberán ser resueltas de acuerdo con el responsable de Publicaciones.

12. Notas a pie de página

La numeración comenzará desde 1 en cada artículo.

Se escribirán en la hoja correspondiente y no al final del artículo.

Cuerpo de texto: 10.

El número pequeño y alzado característico de la llamada de la nota hay que escribirla detrás de la marca de puntuación.

13. Ilustraciones

La información que se da en líneas y recuadros se define como TABLA.

Las fotos y los gráficos se definen como IMAGEN.

Ambos han de ir en listas diferenciadas y ordenadas cronológicamente.

En ambas listas hay que citar la fuente de cada tabla e imagen.

El texto que sirva de base para las imágenes y las tablas, han de ir arriba de ellas y con cuerpo de letra del 10.

Las imágenes han de estar en formato JPG o similar y en una resolución no inferior a 300 *dpi*.

14. Derechos de autor/a

El autor/a cede a Euskaltzaindia los derechos de reproducción de su artículo de forma exclusiva.

Normes de rédaction de la revue *Euskera*

0. Introduction

Les articles envoyés seront définitifs, écrits correctement, sans erreur de langue et sans faute de frappe. Il faudrait donc que chacun ait un correcteur orthographique installé sur son ordinateur et que les articles soient vérifiés avant d'être envoyés à l'Académie de la langue basque.

1. Domaines traités par la revue *Euskera*

Voici quelques-uns des sujets étudiés dans la revue :

- Basque technique de divers domaines scientifiques.
- Dialectologie basque.
- Enseignement de la langue.
- Grammaire basque.
- Histoire de la langue basque.
- Jurilinguistique et droit de la langue.
- Lexicographie / Lexicologie basque.
- Linguistique générale.
- Littérature.
- Normalisation de la langue.
- Normativisation de la langue.
- Nouvelles technologies et langue.
- Onomastique basque.
- Philologie basque.
- Phonétique et phonologie du basque.
- Sémantique et Pragmatique du basque.
- Sociolinguistique.
- Traduction.

2. Processus d'évaluation et de publication

Euskera est la publication officielle d'Euskaltzaindia. Elle a été créée en 1920. Le premier numéro de l'année (le bulletin) est consacré au travail et à la vie de l'Académie et le second comprend des articles de recherche originaux relevant des domaines de travail de l'Académie, ainsi que des comptes rendus d'ouvrages ou autres travaux. Les numéros sont publiés six mois après la fin de l'année en cours. Pour la publication des articles de recherche, le comité de rédaction recevra l'avis de deux évaluateurs dont l'anonymat sera respecté.

3. Langues

Les articles originaux seront publiés dans l'une des langues utilisées dans le monde académique basque : basque, castillan, français, anglais.

4. Présentation

Figureront au début de l'article l'appartenance de l'auteur ou des auteurs (université, centre de recherche, institution, etc.) et leur adresse électronique.

Pour la rédaction du texte un intervalle de 1,5 sera utilisé et pour toute précision ou correction, les travaux seront présentés avec une marge de 1,5 cm de chaque côté de la page. Les pages et les notes de bas de page auront une numérotation continue.

La taille de police sera de 12 points.

Seront acceptées les polices de caractère en vigueur dans le milieu académique (Arial, Times New Roman, Calibri...).

Tous les paragraphes et sous-paragraphes de l'article seront numérotés en chiffres arabes selon le modèle suivant : **1.**, **1.1.**, **1.1.1.**, **1.2.**, **1.2.1.**, **2.**, etc.

Les mots issus d'une autre langue figureront en italique. De la même façon, figureront en italique les titres de livres et les noms de revues.

5. Longueur

Les articles, mis à part les espaces, devront compter plus de 30 000 et moins de 60 000 caractères. Les compte rendus d'ouvrages, ici aussi les espaces mis à part, devront compter plus de 6 000 et moins de 10 000 caractères.

6. Résumés et mots-clés

L'article de recherche devra être accompagné de son résumé (500 caractères au maximum) et de ses mots-clés (six au maximum). Les résumés et les mots-clés devront être écrits en basque et en anglais. Si l'article est écrit dans une troisième langue, les mots-clés et le résumé devront aussi figurer dans cette langue.

7. Délais

Dans l'éventualité où les délais fixés pour le processus de publication ne seraient pas respectés, l'éditeur pourrait décider de ne pas mener à son terme la publication de l'article.

8. Formats de l'article

Le travail devra nécessairement être remis sous format électronique (DOC(X), ODT ou RTF) accompagné de sa version PDF.

9. Citations

Citations courtes. Si les citations font moins de quatre lignes, elles seront insérées dans le texte et auront la même taille que le corps du texte. Les parenthèses devront respecter le modèle suivant : «xxxx "xxx 'xxx' xxx" xxx». Enfin, le point final de la citation sera placé après la référence en respectant le modèle suivant : "[...] jarraitzen zuen Zaldibiak" (Intxausti 1999).

Citations longues. Elles figureront dans un passage à part, avec une taille de police de 10,5 points et, pour les distinguer du texte, elles devront figurer avec une marge de 1,5 cm à gauche et à droite par rapport au corps du texte. Il faudra ajouter une ligne d'espace avant et après la citation. Dans ce cas, le point final de la citation sera placé avant la référence en respectant le modèle suivant : [...] jarraitzen zuen Zaldibiak. (Intxausti 1999)

La première ligne de la citation ne devra pas être en retrait par rapport aux suivantes.

Aucune ligne d'espace ne devra être insérée entre les paragraphes d'une même citation.

La phrase ou partie de phrase non écrite sera indiquée entre crochets ou avec trois points entre crochets, selon le modèle suivant : [...]

10. Références et notes

Il est souhaitable de limiter le nombre de notes. Dans la mesure du possible, toutes les références seront insérées dans le texte et reliées à la bibliographie figurant à la fin de l'article, selon le modèle suivant : (Larramendi 1729), (Mitzelena 1961: 123).

Lorsque il s'agit d'un seul auteur, il n'y aura pas de virgule entre le nom de l'auteur et l'année : (Villasante 1961).

Lorsque il s'agit de deux auteurs, les deux noms seront séparés par un point virgule : (Furet ; Ozouf 1977). Lorsqu'il est fait référence à plusieurs livres, pour plus de clarté, d'autres formules seront utilisées : (Deumert et Vandebussche 2003 ; Coupland, Kristiansen & Deumert 2011).

Lorsqu'il s'agit de trois auteurs et plus, on citera le premier suivi de *et al.* ou *et autres*. A la fin, dans la liste des références, tous les auteurs devront être cités.

Lorsque l'auteur ne peut être cité, on citera l'œuvre elle-même et si le titre est long, on utilisera les points de suspension selon le modèle suivant : (*Registro...* 1829: 133).

11. Bibliographie utilisée

Les références figureront à la fin de l'article, selon le modèle suivant :

- AZKUE, Resurreccion Maria (1896). *Proyecto de ortografía: sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao: Müller y Zavaleta.
- LAFON, René (1975). «Indices personnels n'exprimant rien de déterminé dans les verbes basques», in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris: Société de linguistique de Paris: 331-337.
- LARRAMENDI, Manuel (1729). *El imposible vencido: arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.
- MITXELENA, Koldo (1959). «Euskal-itzak zein diren», *Euskera* 4 (1959): 206-214.
- MITXELENA, Koldo, SARASOLA, Ibon (1990). *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia eta UPV/EHU.
- URKIXO, Julio (1967). «De paremiologia vasca: Oihenart conoció los "Refranes y sentencias en vascuence" de 1596», *ASJU I* (1967): 3-44.
- ZUBIMENDI, Joxe Ramon, ESNAL, Pello (1993). *Idazkera liburua*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

Lorsque le document se trouve au format électronique, il devra être présenté de la façon suivante :

Nom de l'auteur, Prénom de l'auteur (date de publication). Titre de l'article. *Titre de la publication*, lien internet xx: pp-pp, <http://www.xxxxxxxx>. (Figurera aussi la date de consultation).

- WALIÑO, Josu (2016). «Euskara eta Internet: Zortzigarren lurralde konkistatzen», *Euskera* 61, 1: 42-44, <http://www.euskaltzaindia.eus/dok/euskera/80887.pdf>.

Lorsque les documents ont été publiés sous d'autres supports (CD-ROM, DVD), les mêmes renseignements seront utilisés. A la fin le type de support utilisé sera cité en crochets, comme suit : [CD-ROM].

L'auteur organisera la bibliographie de l'article selon ce modèle de base. Tout cas particulier sera résolu avec le responsable de la publication.

12. Notes de pied de page

Dans chaque article les notes seront numérotées à partir de 1.

Les notes de bas de page figureront en bas de la page et non à la fin de l'article.

Taille de la police : 10.

Le numéro de la note de bas de page figurera dans le texte sous forme d'exposant et après la ponctuation.

13. Illustrations

L'information donnée dans les lignes et les colonnes devra être nommée TABLEAU.

Les photos et les graphiques devront être nommés IMAGE.

Les TABLEAUX et les IMAGES devront être listés de façon chronologique, les tableaux d'une part et les images d'autre part.

Dans les deux cas la source devra être citée.

Les légendes des photos et des images auront une taille de police de 10 et figureront au-dessus.

Les images auront un format JPG. ou équivalent et une résolution minimum de 300 *dpi*.

14. Droits d'auteur

Les auteurs confient à l'Académie de la Langue Basque les droits exclusifs de reproduction sur les articles publiés.

Writing guidelines for the journal *Euskera*

0. Introduction

Articles submitted must be final versions, properly written, free of linguistic and typographical errors. This means it is advisable to have a spell checker installed on your computer, and to use it before sending any article to Euskaltzaindia.

1. *Euskera* journal sections

These are some of the topics which may be dealt with in *Euskera* :

- Basque Dialectology.
- Basque Grammar.
- Basque Lexicography / Lexicology.
- Basque Onomastics.
- Basque Philology.
- Basque Phonetics and Phonology.
- Basque Semantics and Pragmatics.
- General linguistics.
- Jurilinguistics and Linguistic Law.
- Language normalization.
- Language norms.
- Language teaching.
- Literature.
- New technologies and language.
- Sociolinguistics.
- Translation.
- Technical Basque in different scientific fields.
- The Social History of Basque.

2. Evaluation and publication processes

Euskera is Euskaltzaindia's official publication and it has been published since 1920. The first issue of the year (known as *bulletins*) covers Euskaltzaindia's academic work, and the second issue contains original research articles, book quotations and similar material relevant to the Academy's field of work. Issues are published within six months of the end of the year. In order to publish research articles, the Writing Council receives opinions from two external evaluators with guaranteed anonymity.

3. Languages

Original articles are published in any language used in the Basque Country's academic sphere.

4. Introduction

At the beginning of the article, the author's credentials (university, research center, organization, etc.) and e-mail address will be established.

1.5 line spacing will be used to write the text, and in order to provide clarification or corrections, works will be presented with writing on both sides of the page and with an indentation of 1.5 cm. Pages and footnotes will be detailed in consecutive lists.

Texts will have 12 point body.

Usual academic field fonts will be accepted (Arial, Times New Roman, Calibri, etc.)

All sections and subsections of the article must be numbered in Arabic numerals and hierarchically: **1.**, **1.1.**, *1.1.1.*, **1.2.**, *1.2.1.*, **2.**, etc.

Loose words in other languages must be written in italics. Book titles and magazine names will also be written in italics.

5. Length

Articles, spaces excluded, should be no less than 30,000 characters, and no more than 60,000. Book quotations, spaces excluded, will be no less than 6,000 characters, and no more than 10,000.

6. Abstracts and keywords

Along with the research article, a summary (maximum of 500 characters) and keywords (maximum of six) will be submitted. Abstracts and keywords must be written in Basque and English. It goes without saying that if the article is written in a third language, the keywords and summary mentioned must be submitted in that language too.

7. Deadlines

Failure to comply with the deadlines set during the publication process may result in the publication of the author's article being cancelled by decision of the publisher.

8. Article format

The work must be submitted in electronic format (DOC (X), ODT or RTF). An additional PDF version must also be submitted.

9. Quotations

Short quotations. Those shorter than four lines will be included in the text, and will be the same size as the body of the text. Commas and inverted commas will follow this hierarchy: «xxxx "xxx 'xxx' xxx" xxx». The full stop at the end of the quotation will be placed after the reference: "[...] Zaldibia continued" (Intxausti 1999).

Long quotations. These will be given in separate passages; the font size will be 10.5, and, to distinguish it from regular text, indentation of 1.5 cm must be used on both sides. an intermediate blank line will be also be left before and after each such quotation. In such cases, final full stops will be placed before the reference: [...] Zaldibia continued. (Intxausti 1999)

The first line of the quotation should not be further indented than the line after it.

No blank lines can be inserted between paragraphs within quotations.

Unwritten sentences or parts of the sentences must be marked using square brackets and with ellipsis: [...]

10. References and notes

Efforts to limit the number of notes are encouraged. All references should, if possible, be included in the text, linking them to bibliography, which is usually provided at the end of the article, as follows: (Larramendi 1729), (Mitxelena 1961: 123).

When there is only one author, no comma is placed between the name and the year: (Villasante 1961).

When there are two authors, the two names are separated by semicolons: (Furet; Ozouf 1977). When referring to different books, for the sake of clarity, various other options will be used (Deumert and Vandebussche 2003; Coupland, Kristiansen & Deumert 2011).

When there are more than three authors, the first name will be followed by *et al.* At the end, when all the references are listed, all authors must be mentioned.

When there is no author, the work itself will be mentioned, and, if the title is long, ellipsis will be used: (Registration ... 1829: 133).

11. Bibliography used

References will be given at the end of the article following this basic model:

- AZKUE, Resurreccion Maria (1896). *Proyecto de ortografía: sometido á la censura de los que se dedican á cultivar el euskera*. Bilbao: Müller y Zavaleta.
- LAFON, René (1975). «Indices personnels n’exprimant rien de déterminé dans les verbes basques», in *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*. Paris: Société de linguística de Paris: 331-337.
- LARRAMENDI, Manuel (1729). *El imposible vencido: arte de la lengua bascongada*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaráz.
- MITXELENA, Koldo (1959). «Euskal-itzak zein diren», *Euskera* 4 (1959): 206-214.
- MITXELENA, Koldo, SARASOLA, Ibon (1990). *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia eta UPV/EHU.
- URKIXO, Julio (1967). «De paremiología vasca: Oihenart conoció los “Refranes y sentencias en vascuence” de 1596», *ASJU I* (1967): 3-44.
- ZUBIMENDI, Joxe Ramon, ESNAL, Pello (1993). *Idazkera liburua*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

When the document is only available in electronic format, it will be presented as follows:

Author’s surname, Author’s name (year of publication). Article’s title. *Title of publication*, xx: pp-pp, <http://www.xxxxxxxx>. (Date of reference must also be included).

- WALIÑO, Josu (2016). «Euskara eta Internet: Zortzigarren lurralde konkistatzen», *Euskera* 61, 1: 42-44, <http://www.euskaltzaindia.eus/dok/euskera/80887.pdf>.

When documents are published in other media (CD-ROM, DVD), the same criteria will be used, and at the end the medium will be specified in brackets or square brackets [CD-ROM].

The author will organize the article's bibliography in line with this basic model. This must be decided in collaboration with the publisher-in-charge of any specifications or specifics that may arise in each case.

12. Footnotes

Each article will start with a count of 1.

Footnotes will appear on the page in question, not at the end of the article.

Font size: 10.

The raised footnote numbers must go after the relevant punctuation mark.

13. Illustrations

Information given in lines or columns must be marked TABLE.

Photographs and graphs should be marked IMAGE.

TABLES and IMAGES must be ordered chronologically, with tables on one side and pictures on the other.

Both types of data's sources must be provided.

Captions describing photos and images should be written in font size 10 before each item.

Images in formats such as JPG must be 300 dpi in size or larger.

14. Copyright

The authors grant reproduction rights to the articles published to Euskaltzaindia exclusively.

Harpidetzak eta eskariak / Pedidos y suscripciones

ESKATZAILEAREN DATUAK / DATOS DEL SOLICITANTE:

Izen-deiturak / Nombre y apellidos: _____

Erakundea / Institución: _____

Helbidea / Dirección: _____

Posta kodea / C.P.: _____ Udalerria / Población: _____

Lurraldea / Provincia: _____ Estatua / Estado: _____

NAN/IFK · DNI/NIF: _____ Telefonoa: _____

Faxa: _____ E-maila: _____

Eskaera data / Fecha de pedido: _____ - _____ - _____

2021rako harpidetzaren prezioa / Precios de suscripción para el año 2021:

Espainia: 18 €

Atzerria / Extranjero: 20 €

Zenbaki solteak / Números sueltos:

Kopurua Cantidad	Aldizkaria Revista	Urtea / Año	Bolumena Volumen	Zenbakia Número

Zenbaki solteen prezioa 2021rako / Precios de los números para el 2021

Euskera 2020, 65, 2: 20 €

Ordainketa era / Modo de pago

- Transferentziaz / Transferencia
 - Errezibuz (kontu korrante zenbakia) / Recibo (número de cuenta corriente):
-

Salmenta eta banaketa / Venta y distribución

Euskaltzaindiko Argitalpen Zerbitzua
Plaza Barria, 15
48005 BILBO

Tel. 94 415 8155

Fax: 94415 8144

e-mail: jartza@euskaltzaindia.eus

* * *

Eskatzaileak, datu pertsonalak eman behar dituzenez gero, eskatzaile horrek esanbidezko baimena ematen du datu horiek Euskaltzaindiaren fitxategi informatikoan sar daitezenez; fitxategiaren xede bakarra zerbitzu pertsonalizatua eskaintzea da. Fitxategia Datuen Babeserako Agentzian inskribatuta dago, eta, berori kudeatzeko, abenduaren 13ko 15/1999 Lege Organikoa (Izaera Pertsonaleko Datuen Babesari buruzkoa) eta horren garapenerako gainerako arauak betetzen dira.

Eskatzaileak bere datu pertsonaletan sartzeko, horiek zuzentzeko, ezerezteko eta horien aurka jartzeko eskubideak ditu, eta badu eskubideon berri. Eskubide horiek idatziz egikaritu ahal izango ditu, helbide honetara mezu elektronikoa bidaliz: info@euskaltzaindia.eus. Edozein kasutan ere, eskatzaileak bermatzen du emandako datu pertsonalak egiazkoak direla.

* * *

El solicitante autoriza expresamente a que los datos personales aportados en relación a su pedido, sean incorporados al fichero informático de Euskaltzaindia, destinado exclusivamente a dar un servicio personalizado al usuario. Dicho fichero resulta inscrito en la Agencia de Protección de Datos y es gestionado de acuerdo a lo dispuesto en la Ley Orgánica 15/1999 de 13 de diciembre sobre Protección de Datos de Carácter Personal y demás normativa de desarrollo.

El usuario queda informado de sus derechos de acceso, rectificación, cancelación y oposición respecto de sus datos personales, pudiendo ejercitar estos derechos por escrito mediante correo electrónico a la dirección info@euskaltzaindia.eus. En cualquier caso, el usuario garantiza que los datos personales facilitados son veraces.

